

PĂRINȚII BISERICII

SFÂNTUL MARCU EVGHENICUL
Ο ΑΓΙΟΣ ΜΑΡΚΟΣ Ο ΕΥΓΕΝΙΚΟΣ

OPERE
VOLUMUL I

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΑΠΑΝΤΑ

A^o

EDITURA PATERES 2009

**Τῷ μακαριωτάτῳ πάπᾳ τῆς πρεσβυτέρας
Ρώμης, Μάρκος ἐπίσκοπος τῆς ἐν Εφέσῳ
τῶν πιστῶν παροικίας**

Σήμερον τῆς παγκοσμίου χαρᾶς τὰ προοίμια· σήμερον αἱ νοηταὶ ἀκτῖνες τοῦ τῆς εἰρήνης ἡλίου τῇ οἰκουμένῃ πάσῃ, προανατέλλουσι· σήμερον τὰ τοῦ Δεσποτικοῦ σώματος μέλη, πολλοῖς πρότερον χρόνοις διεσπασμένα τε καὶ διερρηγμένα, πρὸς τὴν ἀλλήλων ἐπείγεται ἔνωσιν· οὐ γὰρ ἀνέχεται ἡ κεφαλὴ Χριστός ὁ Θεὸς ἐφεστάναι διηρημένῳ τῷ σώματι, οὐδὲ τὸν τῆς ἀγάπης δεσμὸν ἐξ ἡμῶν ἀνηρῆσθαι παντάπασιν ἡ ἀγάπη βούλεται. Διὰ τοῦτο ἐξήγειρε σὲ τὸν τῶν ἱερέων αὐτοῦ πρωτεύοντα πρὸς τὴν ἡμετέραν ταυτηνὴν κλῆσιν, καὶ τὸν εὐσεβέστατον ἡμῶν βασιλέα πρὸς τὴν σὴν ὑπακοὴν διανέστησε, καὶ τὸν ἀγιώτατον ἡμῶν ποιμένα καὶ πατριάρχην γήρως ἐπιλαθέσθαι καὶ ἀσθενείας μακρᾶς παρεσκεύασε, καὶ ἡμᾶς τοὺς ὑπ' αὐτὸν ποιμένας ἀπανταχόθεν συνήθροισε καὶ μακρὰς ὁδοῦ καὶ πελάγους καὶ κινδύνων ἐτέρων κατατολμήσαι πεποίηκεν. Ἄρ' οὐ προφανῶς ταῦτα Θεοῦ δυνάμει καὶ κρίσει γεγένηται, καὶ τὸ πέρας ὅποιον ἔσται καλὸν

¹ Este sugestivă folosirea cuvântului „παροικία” (starea celui care locuiește ca străin undeva, nu ca cetățean) cu o istorie care urcă până la începutul creștinismului și care subînțelege faptul că, deși ne folosim pentru o vreme de lucrurile acestei lumi, lumea nu reprezintă pentru creștini casa lor veșnică și adevărată.

² Editată de Blastos, *Markos*, p. 44-48 și *Dokimion*, p. 135-140; Diamantopoulos, *Markos*, p. 265-270; Petit, PO 17, P. 336-341 și *Marci Opera*

**Marcu, Episcopul eparhiei¹ credincioșilor
din Efes, Preafericitului Papă al vechii Rome²**

Astăzi este începutul bucuriei a toată lumea. Astăzi razele înțelegătoare ale soarelui păcii răsar înaintea întregii lumi. Astăzi mădulele trupului Stăpânului, împrăstiate și rupte mai înainte multă vreme, se avântă să se unească unele cu altele. Căci nu rabdă Capul, Hristos Dumnezeu, să stea peste un trup împărțit, nici dragostea nu vrea, în nici un chip, ca legătura ei să fie nimicită dintre noi. De aceea te-a sculat pe tine, întâistătătorul preoților Lui³, spre această chemare a noastră, și a ridicat pe preabinecredinciosul nostru împărat spre ascultarea ta, și a pregătit pe preasfințitul nostru păstor și patriarh să-și uite de bătrânețe și de neputința îndelungată, și ne-a adunat de pretutindeni pe noi, păstorii aflați sub el, și ne-a făcut să cutezăm a înfrunta drumul lung și marea și alte primejdii. Oare nu e limpede că acestea s-au făcut cu puterea și judecata lui Dumnezeu? Și nu se poate vedea oare de pe acum cât de bună și de plăcută lui Dumnezeu va fi încheierea lor?

p. 28-33; Gill, AG, I, p. 28-34. Rostită undeva la începutul Sinodului de la Ferrara la îndemnul împăratului. Am folosit ediția din PO.

³ Expresia τὸν τῶν ἱερέων αὐτοῦ πρωτεύοντα trebuie înțeleasă ca „primus inter pares” și se vede foarte clar că Sfântul Marcu recunoaște primatul de onoare al papei în pentarhie, dar numai în perspectiva unei uniri iminente, pe baza unei „simfonii” dogmatice, indispensabil și intrinsec legate de această recunoaștere. Nu este un caz izolat în literatura patristică, vezi Teodoret al Cyrului, *Epistola 113*, SC 111, p. 56-58.

καὶ Θεῷ φίλον, ἐντεῦθεν ἤδη προοιμιάζεται· Δεῦρο δὲ οὖν, ἀγιώτατε πάτερ, ὑπόδεξαι τὰ σὰ τέκνα μακρόθεν ἐξ ἀνατολῶν ἤκοντα· περίπτυσαι τοὺς ἐκ μακροῦ διεστῶτας τοῦ χρόνου, πρὸς τὰς σὰς καταφυγόντας ἀγκάλας· θεράπευσον τοὺς σκανδαλισθέντας· ἅπαν σκῶλον καὶ πρόσκομμα τῆς εἰρήνης κωλυτικὸν ἐκμέσου γενέσθαι κέλευσον· εἰπὲ καὶ αὐτοὺς τοῖς σοῖς ἀγγέλοις ὡς τοῦ Θεοῦ μιμητής· Ὁδοποιήσατε τῷ λαῷ μου, καὶ τοὺς λίθους ἐκ τῆς ὁδοῦ διαρρίψατε. Μέχρι τίνος οἱ τοῦ αὐτοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς αὐτῆς πίστεως βάλλομεν ἀλλήλους καὶ κατατέμνομεν; Μέχρι τίνος οἱ τῆς αὐτῆς Τριάδος προσκυνηταὶ δάκνομεν ἀλλήλους καὶ κατεσθίομεν, ἕως ἂν ὑπ' ἀλλήλων ἀναλωθῶμεν καὶ ὑπὸ τῶν ἑξωθεν ἐχθρῶν εἰς τὸ μὴ εἶναι χωρήσωμεν; Μὴ γένοιτο τοῦτο, Χριστέ βασιλεῦ, μηδὲ νικήσῃ τὴν σὴν ἀγαθότητα τῶν ἡμετέρων ἁμαρτιῶν ἢ πληθύς· ἀλλ' ὥσπερ ἐν τοῖς πρότερον χρόνοις, ὅτε τὴν κακίαν εἶδες ὑπερταθεῖσαν καὶ ἐπὶ μέγα χωρήσασαν, διὰ σαυτοῦ καὶ τῶν σῶν ἀποστόλων ἀνέστειλας αὐτὴν τῆς πρόσω φορᾶς καὶ πρὸς τὴν σὴν ἐπίγνωσιν ἐπέστρεψας ἅπαντας, οὕτω καὶ νῦν διὰ τῶν σῶν τουτωνὶ θεραπόντων, οἱ μηδὲν τῆς σῆς ἀγάπης προϋργιαίτερον ἔθεντο, σύναψον ἡμᾶς ἀλλήλοις καὶ σεαυτῷ, καὶ τὴν εὐχὴν ἐκείνην ἐπιτελῇ ποιήσον, ἣν ἡνίκα πρὸς τὸ πάθος ἀπήεις εὐχόμενος ἔλεγες· Δὸς αὐτοῖς ἵνα ὦσιν ἐν, καθὼς ἡμεῖς ἐν ἐσμεν. Ὅρας, Κύριε, τὴν διασπορὰν ἡμῶν ὡς ἐλεεινὴ, καὶ ὡς οἱ μὲν αὐτονομία καὶ αὐθαδεία συνεθισθέντες, εἰς ἀφορμὴν τῇ σαρκὶ τῇ ἐλευθερίᾳ κατεχρησάμεθα καὶ δούλοι τῆς ἁμαρτίας καὶ τὸ ὅλον σάρκες γεγόναμεν, οἱ δὲ τοῖς ἐχθροῖς τοῦ σταυροῦ σου πρὸς διαρπαγὴν

⁴ Vestitorii erau probabil teologii papei.

⁵ Este grăitor pentru mentalitatea romano-catolică faptul că expresia „τοῦ Θεοῦ μιμητής” a fost tradusă în latină de către Petite ca „ut alter deus”! Vezi PO 17, p. 199.

Vino, dar, preasfinte părinte, primește pe fiii tăi veniți de departe, din Răsărit. Strânge-i pe cei despărțiți de multă vreme, care caută scăpare în brațele tale. Tămăduiește-i pe cei ce au fost smintiți. Poruncește să fie înlăturată toată piedica și poticneala care oprește pacea. Spune și tu însuși vestitorilor tăi⁴, ca un următor al lui Dumnezeu⁵: „Faceți căi poporului Meu și aruncați din cale pietrele” (Is. 62, 10). Până când cei ce suntem ai Aceluiași Hristos și ai aceleiași credințe o să ne încăierăm și o să ne măcelărim unii pe alții? Până când închinătorii Aceleiași Treimi ne vom mușca și ne vom mânca întreolaltă (cf. Gal. 5, 15) până ce vom ajunge să ne nimicim unii pe alții și să fim desființați de vrăjmașii cei din afară⁶? Să nu fie aceasta, Hristoase Împărate, nici să biruiască mulțimea păcatelor noastre bunătatea Ta. Ci precum în vremurile de mai înainte, când ai văzut că răutatea se întinsese peste măsură și înaintase foarte tare, ai oprit-o prin Tine și prin Apostolii Tăi din avântul cu care înainta și i-ai întors pe toți la cunoștința Ta, așa și acum, prin acești slujitori ai Tăi, care nu au pus nimic mai presus de dragostea Ta, unește-ne pe noi unii cu alții și cu Tine și fă să se împlinească rugăciunea aceea, cu care rugându-Te, când mergeai spre patimă, ai spus: „Dă lor să fie una, după cum Noi suntem una” (In. 17, 11, 21). Vezi, Doamne, împrăștierea noastră, că este vrednică de milă, și că noi, pe de o parte, fiind obișnuiți cu petrecerea după propria socotință și după bunul plac⁷, ne-am folosit de libertate ca prilej [de a sluji] trupului și ne-am făcut robi ai păcatului și pe de-a-ntregul trupuri, iar pe de alta, am fost predați vrăjmașilor crucii Tale spre jaf și robie, și am

⁶ E vorba de turci.

⁷ αὐτονομία și αὐθαδεία. Cu multă finețe, Sfântul punctează dubla sursă a rătăcirii: înșelarea minții și cea a inimii.

καὶ δουλείαν ἔκδοτοι καθεστήκαμεν καὶ ὡς πρόβατα σφαγῆς ἐλογίσθημεν; Ἰλάσθητι, Κύριε· πρόσχες, Κύριε· ἀντιλαβοῦ ἡμῶν, Κύριε. Τὸ πάλαι θρυλούμενον, ὡς οἰκουμενικῆς συνόδου χρεία τοῖς ἡμέτερον ἅπαν εἰσενηνόχαμεν· δὸς δὴ καὶ τὰ σὰ πρὸς τελείωσιν ὧν ἐνηρξάμεθα· δύνασαι γάρ, εἰ θελήσειας μόνον, καὶ τὸ θελήσαι σου πρᾶξις ἐστὶ συντετελεσμένη. Εἰπὲ καὶ ἡμῖν ὡς πρότερον διὰ τοῦ προφήτου σου· Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν, καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐφέστηκε ἐν μέσῳ ὑμῶν. Σοῦ γὰρ παρόντος, ἅπαντα λοιπὸν εὐδοᾶ καὶ λεία γενήσεται.

(2.) Καὶ ταῦτα μὲν ἐμοὶ πρὸς γε τὸ παρὸν ἠὔχθω. Πρὸς σὲ δὲ λοιπὸν, ἀγιώτατε πάτερ, τὸν λόγον ποιήσομαι. Τίς ἢ τοσαύτη φιλονεικία περὶ τὴν καινοτόμον ταύτην προσθήκην, ἣτις τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ κατέτεμε καὶ διέσχισε καὶ τοὺς ἀπ' αὐτοῦ καλουμένους ἐπὶ τοσοῦτον ταῖς γνώμας διέστησε; Τίς ἢ μακρὰ καὶ χρόνιος ἔνστασις καὶ ἡ ἀφίλος ὑπεροψία τῶν ἀδελφῶν καὶ τῶν σκανδαλιζομένων ἢ ἀλλοτριώσις; Τί τῶν πατέρων κατέγνωμεν, ὅτι παρὰ τὰς κοινὰς αὐτῶν παραδόσεις ἕτερα φρονοῦμεν καὶ λέγομεν; Τί τὴν ἐκείνων ἐλλιπῆ τιθέμεθα πίστιν, καὶ τὴν ἡμετέραν ὡς τελειότεραν εἰσάγομεν; Τί παρὰ τὸ εὐαγγέλιον, ὃ παρελάβομεν, ἕτερον εὐαγγελιζόμεθα; Τίς ἡμῖν ἐβάσκηκε πονηρὸς δαίμων τῆς ὁμονοίας καὶ τῆς ἐνώσεως; Τίς τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην ἐξ ἡμῶν ἀφείλε, τὴν διάφορον θυσίαν εἰσαγαγών, τὴν οὐκ ὀρθῶς

⁸ În sensul că de mult se vorbea în ascuns că e nevoie de un sinod ecumenic, lucru ce l-au împlinit cei adunați atunci.

⁹ Aproape aceeași formulă se găsește la Sfântul Dionisie Areopagitul, pecetluind rugăciunea solemnă de la începutul lucrării *Despre Teologia Mistică* (vezi EPE, Seria Filocalia, 3, p. 476: „Ἐμοὶ μὲν οὖν ταῦτα ἠὔχθω”) și credem că analogia nu este întâmplătoare. Este de remarcat faptul că în cazul de față avem de a face cu dativul de agent care însoțește construcțiile pasive în limba greacă.

¹⁰ În text, φιλονεικία este dorința de a te impune cu orice preț și conduita determinată de această dorință.

fost socotiți ca niște oi de junghiere! (cf. Ps. 43, 22-24) Milostiv fii, Doamne! Ia aminte, Doamne! Sprijinește-ne, Doamne! Ceea ce vorbea toată lumea de multă vreme, cum că este nevoie de un Sinod Ecumenic, noi am împlinit astăzi și am făcut tot ce ține de noi⁸. Dă, dar, și Tu cele ce țin de Tine spre desăvârșirea celor ce noi le-am început. Căci poți, numai să vrei, și vrerea Ta este faptă desăvârșită. Spune-ne și nouă, precum mai înainte prin Proorocul Tău: „Iată, Eu sunt cu voi, și Duhul Meu stă-tut-a în mijlocul vostru” (Agheu 2, 5-6). Căci dacă Tu ești de față, mai departe toate căile se vor face netede și lesne de străbătut.

Și acestea să fie rugăciunea mea pentru clipa de față⁹.

Așadar, către tine îmi voi îndrepta cuvântul, preasfin-te părinte. De ce este atâta înverșunare¹⁰ pentru această nouă adăugire în Crez, care a tăiat și a sfâșiat trupul lui Hristos și a despărțit prin păreri diferite, atâta vreme, pe cei numiți cu numele Lui? De ce e o atât de mare și îndelungată împotrivire și o disprețuire lipsită de dragoste a fraților și o înstrăinare de cei ce se smintesc? De ce am disprețuit pe Părinți, cugetând și zicând altele decât predaniile lor comune¹¹? De ce socotim credința aceluia cu lipsuri și aducem în loc pe a noastră ca și cum ar fi mai desăvârșită? De ce binevestim altceva în afara Evangheliei pe care am primit-o? Ce diavol viclean ne-a pizmuit înțelegerea (ὁμολογία) și unirea¹². Cine a luat dintre noi dragostea frățească, introducând o jertfă diferită¹³, care nu este adusă în chip drept, de vreme ce nu este

¹¹ Adică, în sensul că erau acceptate de toți în Biserica veche.

¹² E vorba de a gândi la fel - singurul suport real al unei uniri.

¹³ Διάφορος poate avea și sensul „potrivnic, de rea priință” (vezi LSG, 1c și 4b), iar εἰσάγω, care este folosit în text în mod repetat, are uneori conotația de „a inova”.

προσφερομένην, ἐπεὶ μὴ διαιρουμένην; Ἄρα ψυχῆς ἀποστολικῆς ταῦτα καὶ πατρικῆς γνώμης καὶ ἀδελφικῆς διαθέσεως ἢ τοῦναντίον σκαιᾶς τινος καὶ διεστραμμένης καὶ αὐθεκάστου καὶ οὐδὲν ἡγουμένης δεινόν, εἰ πάντες ἀπόλλοιντο; Ἐγὼ μὲν οἶμαι τὸν τὴν διαίρεσιν ταύτην εἰσαγαγόντα καὶ τὸν ἄνωθεν ὑφαντὸν χιτῶνα τοῦ Δεσποτικοῦ σώματος διασχίσαντα μεῖζονα τῶν σταυρωτῶν ὑποστήσεσθαι δίκην καὶ τῶν ἀπ' αἰῶνος ἀπάντων ἀσεβῶν καὶ αἰρετικῶν. Ἀλλὰ σοὶ τοῦναντίον ἔξεστι, μακαριώτατε πάτερ, εἰ βουληθείης μόνον, τὰ διεστῶτα συνάψαι καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ καθελεῖν καὶ θείας οἰκονομίας ἔργον ἐργάσασθαι. Τούτου καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτὸς κατεβάλου, καὶ ταῖς λαμπραῖς φιλοτιμίαις καὶ μεγαλοδωρεαῖς ἐπηύξησας, καὶ τὸ πέρας ἐπιθεῖναι εὐδόκησον· οὐδὲ γὰρ ἄλλον εὐρήσεις καιρὸν ἐπιτήδειον μᾶλλον, ἢ ὃν ὁ Θεὸς σοι παρέσχετο τήμερον. Ἄρον κύκλω τοὺς ὀφθαλμοὺς σου, καὶ ἴδε πολιάς αἰδεσίμους καὶ ἱεροπρεπεῖς, κλίνης ἤδη τὸ πλεον καὶ ἀναπαύσεως δεομένας, ἐκ τῶν οἰκείων ὄρων ἀπαναστάσας καὶ προσδραμούσας τῇ σῇ τελειότητι, μόνη τῇ εἰς Θεὸν ἐλπίδι καὶ τῇ πρὸς ὑμᾶς ἀγάπῃ συνεχομένας· ἴδε τὸν στέφανον τὸν πλακέντα τῆς δόξης, ὃν περιθέσθαι μὴ ἀναβάλλη. Κατέτεμεν ἕτερος, αὐτὸς συνούλωσον· διέσχισεν ἕτερος, αὐτὸς σύναψον· ἐφιλονείκησεν ἕτερος ἀδιόρθωτον τὸ κακὸν ἐργάσασθαι, σὺ φιλονείκησον ἐπανορθῶσαι τὸ γεγονός, ὥς εἰ μὴδὲ ὅλως ἐγένετο. Ἦκουσά του τῶν παρ' ὑμῖν σοφῶν οἰκονομίας χάριν καὶ διορθώσεως τινῶν οὐχ ὑγιῶς περὶ τὴν πίστιν ἐχόντων

¹⁴ Din punctul nostru de vedere, formulării Sfântului îi lipsește precizia. Cea mai logică ipoteză este că se are în vedere dispariția împărțirii *utraque forma*, adică sub ambele specii.

¹⁵ πατρικῆς se poate referi atât la etosul Părinților ca model de urmat, dar poate fi și o aluzie la pretențiile paternaliste ale papei.

împărțită¹⁴? Oare acestea țin de un suflet apostolic și de o cugetare părintească¹⁵ și de o dispoziție frățească sau, din contră, de una potrivnică și stricată, și samavolnică, și care, dacă toți ar pieri, nu ar vedea în asta nimic rău? Eu cred că cel ce a introdus această despărțire și a sfâșiat cămașa trupului Stăpânului, țesută dintr-o bucată, mai mare osândă va avea decât cei ce L-au răstignit și decât toți necredincioșii și ereticii cei din veac. Însă ție, dimpotrivă, îți este cu puțință, preafericite părinte, să unești cele despărțite și să nimicești zidul cel din mijloc al despărțiturii (Efes. 2, 14) și să lucrezi lucrarea dumnezeieștii iconomii¹⁶, numai să vrei. Începutul acesteia tu însuși l-ai pus și l-ai sporit prin strălucite cinstiri și mari daruri; binevoiește a-l și duce la bun-sfârșit, căci nu vei găsi un alt prilej mai potrivit decât cel pe care ți l-a dat Dumnezeu astăzi. Ridică-ți ochii împrejur (Is. 60, 4) și privește căruntețile cinstite și [pline] de sfințită cuviință, care au de acum trebuință mai degrabă de așternut¹⁷ și de odihnă, dar care totuși s-au ridicat din ținuturile lor și au alergat la desăvârșirea ta, fiind mânite numai de nădejdea în Dumnezeu și de dragostea către voi. Privește cununa cea împletită a slavei, pe care nu zăbovi să ți-o pui pe cap. Altul a tăiat? Tu fă să se vindece. Altul a sfâșiat? Tu unește. Altul s-a pornit și s-a sânguit să facă un rău neîndreptat? Tu luptă-te să îndrepti ce s-a făcut, ca și cum nu s-ar fi întâmplat nicidecum. Am auzit că această adăugire a fost cugetată la început de către unii dintre înțelepții de la voi, pentru iconomia și îndreptarea unora

¹⁶ ἔργον θείας οἰκονομίας – are și ideea de a activa, de a pune în lucrare o iconomie dumnezeiască.

¹⁷ Literal în text: „pat”.

τὴν προσθήκην ταύτην ἐξ ἀρχῆς ἐπινοηθῆναι· οὐκοῦν οἰκονομίας χάριν ἀφαιρεθῆτω πάλιν, ἵνα προσλάβησθε ἀδελφούς, ὧν τῷ χωρισμῷ σπαράττεσθαι πάντως ὑμᾶς εἰκός, εἰ μὴ ἀναλγήτως ἔχετε. Λάβε μοι κατὰ νοῦν τὰ τῶν χριστιανῶν αἵματα, τὰ καθ' ἑκάστην ἐκχεόμενα τὴν ἡμέραν, καὶ τὴν ὑπὸ βαρβάρους πικρὰν δουλείαν, καὶ τὸν ὀνειδισμόν τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ, προσέτι δὲ θυσιαστηρίων ἀνατροπὴν, εὐκτηρίων οἰκῶν καθαίρεσιν, θείων ὕμνων ἀργίαν, ἀγίων τόπων κατάσχεσιν, ἱερῶν σκευῶν καὶ ἐπίπλων διανομήν· ἅ πάντα λυθῆναι διὰ τῆς ἡμῶν εἰρήνης καὶ ὁμονοίας εἰκός, τοῦ Θεοῦ συνεργοῦντος, ἣν ἐθελήσητε μόνον τὸ τραχὺ τοῦτο καὶ ἀνένδοτον ἀποθέμενοι συγκαταβῆναι τοῖς ἀσθενέσιν ἡμῖν καὶ τὰ σκανδαλίζοντα ἡμᾶς ἐκ μέσου περιελεῖν. Εἰ βρῶμα, φησί, σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου, οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ μὴν οὐ κεκάλυται τὸ κρέα φαγεῖν. Οὕτω καὶ νῦν, ἀγιώτατε πάτερ, καλὸς ὁ ἔνζυμος ἄρτος, καλὸς καὶ ὁ ἄζυμος· ἀλλ' εἰ ὁ ἄζυμος σκανδαλίζει καὶ ἡττων εἰς θυσίαν λογίζεται καὶ ἀτελής καὶ νεκρὸς καὶ ἄρτος κακώσεως παρὰ τῇ Γραφῇ καλεῖται, τί μὴ ὁ ἔνζυμος αἰρετέος, καὶ περιαιρετέος ὁ ἄζυμος; Ὅτι εἷς ἄρτος, ἐν σῶμά ἐσμεν οἱ πολλοί, φησὶν ὁ θεῖος ἀπόστολος· οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν. Ὅπου ἄρα μὴ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν, εἰκότως οὐδὲ σῶμα ἐν ἐσμεν, οὐδὲ συμπνέομεν ἀλλήλοις καὶ τὴν αὐτὴν ποιούμεθα κίνησιν. Παρακαλῶ ὑμᾶς (ὁ αὐτός φησι) διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα τὸ αὐτὸ λέγητε πάντες, καὶ μὴ ἢ ἐν ὑμῖν σχίσματα. Ὅπου ἄρα μὴ τὸ αὐτὸ λέγομεν, εἰκότως τὸ σχῆμα

¹⁸ Filioque a fost introdus pentru a întări în ochii vizigoților arieni dumnezeirea Fiului, prin aceea că El era făcut cauzator, împreună cu Tatăl, al Duhului. Faptul s-a întâmplat la Sinodul de la Toledo, în anul 589.

care nu erau sănătoși în privința credinței¹⁸. Prin urmare, tot de dragul iconomiei să fie scoasă, ca să primiți pe frații de care v-ați rupt cu totul prin despărțire, afară numai dacă aceasta nu vă doare. Cugetă-mi la sângele creștinilor care se varsă în fiecare zi și la robia amară sub barbari și la ocara Crucii lui Hristos; mai adaugă răsturnarea altarelor, nimicirea caselor de rugăciune, încetarea dumnezeieștilor cântări, cotropirea locurilor sfinte, prădarea sfințitelor vase și a tot ce se putea căra¹⁹, care toate s-ar rezolva în chip firesc prin pacea și înțelegerea noastră, împreună-lucrând Dumnezeu, numai să vreți ca, lepădând această împietrire și încăpățănare, să faceți pogorământ față de noi, cei slabi, și să îndepărtați dintre noi cele ce ne smintesc. „Dacă mâncarea, zice, smintește pe fratele meu, nu voi mânca în veac carne” (Röm. 14, 21 și I Cor. 8, 13), deși nu este oprită mâncarea cărnii. Așa și acum, preasfinte părinte, bună este și pâinea dospită, bună și cea nedospită. Dar dacă cea nedospită smintește, și este socotită nedeplină pentru jertfă și nedesăvârșită și moartă, și e numită de Scriptură pâinea răutății (I Cor. 5, 8), de ce nu se alege cea dospită, iar la cea nedospită să se renunțe? „Fiindcă o pâine²⁰, un trup suntem cei mulți”, zice dumnezeiescul Apostol. „Căci dintr-o pâine ne împărtășim” (I Cor. 10, 17). Prin urmare, dacă nu ne împărtășim dintr-o pâine, e firesc că nici nu suntem un trup, nici nu respirăm întreolaltă și nici nu ne mișcăm în armonie. „Vă rog pe voi, zice același, prin numele Domnului nostru Iisus Hristos, ca toți să ziceți același lucru și să nu fie dezbinări între voi” (I Cor. 1, 10). Așadar, de vreme ce nu zicem același lucru, e de înțelese această

¹⁹ Străni, sculpturi, etc. din biserici. Toate aceste dezastre erau cauzate de către turci.

²⁰ Ἄρτος înseamnă de fapt pâine dospită.

τοῦτο τὸ μέγα καὶ ἀθεράπευτον ἐν ἡμῖν ἐστὶ μέχρι καὶ τήμερον. Ποῦ δὲ οὐ τὸ αὐτὸ λέγομεν; Οὐκ ἐν γωνία καὶ παραβύστῳ τινὶ καὶ καθ' αὐτοὺς συνιόντες, ὅπου καὶ λαθεῖν ἐστὶ τοὺς πολλούς, ἀλλ' ἐν τῷ κοινῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως, ἐν τῇ τοῦ βαπτίσματος ὁμολογίᾳ, ἐν τῇ χριστιανικῇ σφραγίδι. Καὶ εἰ ὁ βασιλικὸν παραχαράττων νόμισμα μεγάλης ἐστὶ τιμωρίας ἄξιος, ὁ τὴν κοινήν σφραγίδα τῆς χριστιανῶν ὁμολογίας μεταποιῶν, τίνα ἂν ὑποσχὼν τὴν δίκην οὐκ ἐλάττω δόξειε δοῦναι τοῦ πλημμελήματος;

(3.) Σκόπει δὲ οὕτως. Ἐλέγομέν ποτε τὸ αὐτὸ δηλονότι, καὶ οὐκ ἦν ἐν ἡμῖν σχίσμα· τότε δὲ δήπου καὶ τοῖς πατράσι συνεφωνοῦμεν ἀμφοτέρου· νῦν δέ, ὅτε μὴ τὸ αὐτὸ λέγομεν, ὅπως ἄρα ἑκάτεροι ἔχομεν; Ἡμεῖς μὲν δὴ τὰ αὐτὰ λέγοντες ἄπερ καὶ τότε, καὶ ἡμῖν αὐτοῖς συμφωνοῦμεν καὶ τοῖς πατράσιν ἡμῶν καὶ ὑμῖν, ἂν ἐθέλητε τἀληθῆ λέγειν· ὑμεῖς δὲ ἐπεισαγαγόντες καινότερα, πρῶτον μὲν πρὸς ὑμᾶς αὐτούς, εἶτα πρὸς τοὺς κοινούς πατέρας, ἔπειτα δὲ γε καὶ πρὸς ἡμᾶς διαφωνεῖν ἀναγκάζεσθε. Καὶ τί μὴ πρὸς τὴν καλὴν ἐκείνην συμφωνίαν ἐπάνιμεν, ἢ καὶ ἡμῖν αὐτοῖς καὶ ἀλλήλοις καὶ τοῖς πατράσιν ἡμᾶς ὁμολόγους ἀποφανεῖ, καὶ τὸ σχίσμα περιλεῖ, καὶ συνάψει τὰ διεστῶτα, καὶ πᾶν ἀγαθὸν ἐργάσεται; Ναὶ πρὸς τῆς Τριάδος αὐτῆς· ναὶ πρὸς τῆς κοινῆς ἐλπίδος, ἐφ' ἣ πεποιθαμεν καὶ πεποιθατε, μὴ περιῶδητε κενούς καὶ ἀπράκτους ἡμᾶς ἀπελθόντας. Ὑπὲρ Χριστοῦ πρεσβεύομεν, ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν· μὴ ἀτιμάσητε τὴν πρεσβεσίαν· μὴ τοὺς κόπους ἐξουθενήσητε· μὴ τὰς εὐχὰς ἀκάρπους ἐλέγξητε· μὴ τὸ θέλημα τῶν ἐχθρῶν ἐκπληρώσητε· μὴ τὸν κοινὸν ἐχθρὸν καὶ πολέμιον ἐπεγγελάσαι ἡμῖν ὡς πρότερον συγχωρήσητε· μὴ τὸν Θεὸν καὶ τὸ

mare și netămăduită dezbinare care până azi este între noi. Și unde nu zicem la fel? Nu în vreun ungher și în vreo tainiță și adunându-ne doar noi undeva unde să ne putem ascunde de cei mulți, ci în Simbolul comun de credință, în mărturisirea de la Botez, în pecetea creștinească²¹. Și dacă cel ce falsifică moneda împărătească este vrednic de mare pedeapsă, cel ce schimbă pecetea comună a mărturisirii creștinilor ce plată ar putea făgădui să dea care să nu pară mai mică decât greșeala?

Dar ia-o și așa. E limpede că odată ziceam același lucru și nu era între noi dezbinare. Atunci eram în conglăsuire cu Părinții atât unii, cât și ceilalți. Acum însă, când nu mai zicem același lucru, pe ce poziții ne aflăm fiecare dintre noi? Noi, spunând aceleași lucruri ca și atunci, suntem în conglăsuire și cu noi înșine, și cu Părinții noștri, și cu voi, dacă veți vrea să grațiți cele adevărate. Dar voi, introducând lucruri noi, în chip necesar sunteți în dezacord, mai întâi cu voi înșivă, apoi cu Părinții noștri comuni și apoi cu noi. Și de ce nu ne întoarcem la acea bună conglăsuire, care ne va arăta că mărturisim în acord și cu noi înșine, și unii cu alții, și cu Părinții, care va nimici și dezbinarea și va uni cele despărțite și va lucra tot binele? Da! – pentru Treimea Însăși! Da! – pentru nădejdea comună în care nădăjduim și nădăjduiți: nu ne lăsați să plecăm de aici deșerti și fără nici o izbândă. Pentru Hristos mijlocim, ca și cum Dumnezeu vă roagă prin noi (II Cor. 5, 20). Nu necinstiți mijlocirea noastră. Nu faceți de nimic ostenelele noastre, nu arătați neroditoare rugăciunile, nu împliniți voia vrăjmașilor, nu îngăduiți ca vrăjmașul nostru comun să-și rădă de noi ca mai înainte, nu faceți să Se întristeze Dumnezeu

²¹ Sensul este acesta: putem fi deosebiți în chestiuni particulare ce țin de ethosul grec sau latin, dar nu în ceea ce definește însăși identitatea noastră de creștini.

Πνεῦμα αὐτοῦ τὸ ἅγιον λυπηθῆναι παρασκευάσητε. Μετέωρός ἐστι πάσα ψυχὴ καὶ ἀκοὴ πᾶσα, τὴν ὑμῶν ἀναμένουσα γνώμην. Ἄν ἐθελήσητε νεῦσαι πρὸς τὴν εἰρήνην καὶ τὰ σκάνδαλα ἐκ μέσου περιελεῖν, ἤρθη τὰ τῶν χριστιανῶν, πέπτωκε τὰ τῶν ἀσεβῶν, ἔπτηξαν οἱ μισοῦντες ἡμᾶς καὶ τὸν οἰκεῖον προεγνώκασιν ὄλεθρον. Εἰ δ' (ὃ μὴ γένοιτο) τοῦναντίον ἐκβαίη καὶ τὸ πονηρὸν ἔθος τῆς διαστάσεως ἐπικρατήσῃ τοῦ κοινῇ συμφέροντος, ἐγὼ μὲν οὐκέτι δύναμαι περαιτέρω λέγειν καὶ τῷ πάθει συγχέομαι· Θεὸς δὲ μόνος ὁ πάντα δυνάμενος ἐπανορθώσει τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ἣν τῷ ἰδίῳ ἐξηγοράσατο αἵματι, καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς γενέσθαι παρασκευάσειεν· ὅτι αὐτῷ πρέπει δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

și Duhul Lui cel Sfânt. Tot sufletul și tot auzul așteaptă cu încordare hotărârea voastră. Dacă ați vrea să vă plecați spre pace și să luați dintre noi sminteala, s-ar înălța cele ale creștinilor, ar cădea cele ale necredincioșilor, s-ar înfricoșa cei ce ne urăsc și și-ar cunoaște mai dinainte pierzania. Dar dacă s-ar întâmpla contrariul – să nu fie! – și obiceiul cel rău al despărțirii va precumpăni asupra folosului obștesc, eu mai mult nu voi mai putea grăi și mă voi tulbura pătimind durere, iar Singur Dumnezeu, Cel ce toate le poate, să îndrepte Biserica Lui pe Care a răscumpărat-o cu sângele Său și să facă să fie voia Lui, precum în cer și pe pământ, că Lui se cuvine slava, cinstea și închinăciunea în vecii vecilor. Amin.

Πρὸς τὸν καθηγούμενον τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει μονῆς Βατοπεδίου

(1.) Ὅσιώτατε ἐν ἱερομονάχοις καὶ καθηγούμενε τῆς ἐν τῷ Ἀγίῳ Ὁρει σεβασμίας καὶ ἱερᾶς μονῆς τοῦ Βατοπεδίου, δέομαι τοῦ Θεοῦ ὑγιαίνειν τὴν μεγάλην ἀγιοσύνην σου καὶ σωματικῶς εἰς καταρτισμὸν μὲν καὶ στήριγμα καὶ ὠφέλειαν τῶν ὑπὸ σοὶ ποιμαινομένων ψυχῶν, εὐφροσύνην δὲ καὶ χαρὰν ἡμετέραν. Ζῶμεν καὶ ἡμεῖς ἄχρη τοῦ νῦν ἐλέει Θεοῦ διὰ τῶν σῶν ἀγίων εὐχῶν.

Ἐγὼ τὴν πρὸς ὑμᾶς ὁδὸν ἐρχόμενος, ὥς εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανὸν ἀνερχόμενος διεκείμην, ἀνθρώποις τὴν ἀγγελικὴν ἐν σώματι διαγωγὴν ζηλοῦσιν ἐντεῦξεσθαι προσδοκῶν, ἀνθρώποις τὴν ὑπερκόσμιον ἐν τῷ κόσμῳ φιλοσοφίαν ἐπιδεικνυμένοις, ἀνθρώποις τὰς ὑψώσεις τοῦ Θεοῦ διηνεκῶς ἐν τοῖς στόμασι φέρουσι καὶ τὰς διστόμους ῥομφαίας τῆς θεωρίας καὶ πράξεως ἐν ταῖς πρακτικαῖς χερσὶ κατὰ τῶν παθῶν ἐπιφερομένοις. Ἀλλ' ὁ πεσὼν ἐξ οὐρανοῦ Ἐωσφόρος καὶ ἡμῖν αἰεὶ φθονῶν τῆς ἐκεῖσε πορείας ἐνέκοψεν ἡμᾶς· καὶ θαυμαστὸν οὐδέν, εἰ ἡμᾶς ἐνέκοψε τοὺς ἀχρεῖους καὶ μηδὲν ἀγαθὸν ἔχοντας, ὅπου γε τὸν μακάριον Παῦλον, τὸν τῆς οἰκουμένης ἥλιον, τοῦτο πεποίηκε. Πολλάκις γάρ φησι προεθέμην ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς καὶ ἅπαξ καὶ δῖς, καὶ ἐνέκοψεν

¹ Editată de Lampros, *op. cit.*, p. 24-36; Petit, PO 17, p. 477-479 și *Marci Opera*, p. 169-171. Datată probabil în anii 1442-1444, scrisă la Constantinopol, după întoarcerea din Limnos. Am folosit ediția din PO, comparând-o cu ediția Lampros.

Către egumenul mănăstirii Vatopedu de la Sfântul Munte¹

Preacuvioase între ieromonahi și egumene al cinstitei și sfinte mănăstiri a Vatopedului din Sfântul Munte, rog pe Dumnezeu să fie sănătoasă marea ta sfințenie și trupește², spre sprijinirea și întărirea și folosul sufletelor păstorite de tine și spre veselie și bucuria noastră. Suntem vii și noi până acum, cu mila lui Dumnezeu, prin sfintele tale rugăciuni.

Venind eu pe cale către Voi, aveam simțământul [dispoziția lăuntrică] că mă urc chiar la cer, așteptând să întâlnesc oameni care râvnesc în trup la petrecerea îngerească, oameni care arată în lume filosofia cea mai presus de lume, oameni care poartă în gură neconținut înălțările lui Dumnezeu și săbiile cu două tăișuri ale contemplației și făptuirii, purtându-le în mâini făptuitoare împotriva patimilor (cf. Ps. 149). Însă luceafărul cel ce a căzut din cer și care pururea ne pizmuiește călătoria într-acolo ne-a împiedicat. Și nu e nimic de mira-re dacă ne-a împiedicat pe noi cei netrebnici și care nu avem nimic bun, de vreme ce a făcut aceasta cu fericitul Pavel, soarele lumii. „Căci adeseori, zice, am plănu-it să vin la voi și o dată și de două ori, și ne-a împiedicat

² Am lăsat varianta ad literam pentru a păstra „aroma” și ambivalența semantică a limbii eline, dar probabil o traducere mai clară ar fi „să fie sănătoasă preasfinția ta”.

ἡμᾶς ὁ Σατανᾶς. Εἰ οὖν ἐκεῖνον ἐνέκοψε, στερκτέον ἂν εἶη καὶ ἡμῖν τὸ τῷ Θεῷ συγχωρούμενον· πλὴν ἀλλ' ἐτι ταῖς ἐλπίσιν ὑμᾶς φανταζόμεθα, καὶ θαρροῦμεν ταῖς ὑμετέραις εὐχαῖς ἵσως ὀψεσθαι τὰ ποθρινὰ ὑμῶν καὶ τίμια πρόσωπα, τάχα δὲ καὶ μεθ' ὑμῶν οἰκήσιν τὸν ἅπαντα χρόνον, ἂν ἡ τῷ Θεῷ τοῦτο δοκοῦν. Εἰ δ' ἄλλο τι συμβαίῃ παρὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην, εὐχαριστεῖν ἄξιον καὶ ὑπὲρ τούτου Θεῷ· καὶ γὰρ οὐπω μέχρις αἵματος ἀντικατέστημεν πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀνταγωνιζόμενοι. Πολλὴν δὲ παρακλήσιν εὐρομεν παρὰ τῶν ἐνταῦθα εὐρεθέντων ἀδελφῶν ὑμῶν, τοῦ τε τιμιωτάτου ἐκκλησιάρχου καὶ τοῦ μεγάλου οἰκονόμου καὶ τῶν λοιπῶν, οὓς ὡς ἐμψύχους εἰκόνας εἶδομεν τῆς ὑμετέρας ἀγάπης καὶ εὐλαβείας· ἐξένισαν γὰρ πολλάκις ἡμᾶς καὶ ἀνέπαυσαν καὶ παρεμυθήσαντο. Δοίῃ αὐτοῖς ὁ Κύριος τοὺς ἀξίους μισθοὺς τοῦ κόπου καὶ τῆς ἀγάπης αὐτῶν.

(2.) Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα τὸ αὐτὸ λέγητε πάντοτε καὶ μὴ ἡ ἐν ὑμῖν σχίσματα, ἵνα τὴν ἀληθινὴν καὶ πατροπαράδοτον πίστιν ἡμῶν ὡς καλὴν παρακαταθήκην ἀσφαλῶς φυλάττητε, μηδὲν προστιθέντες, μηδὲν ἀφαιροῦντες· οὐδὲ γὰρ ἐλλιπὴ τὴν πίστιν εἶχομεν ἄχρι τοῦ νῦν, οὐδὲ συνόδου καὶ ὄρου πρὸς τὸ μαθεῖν τι καινότερον ἐδεόμεθα οἱ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ τῶν ἐν ταύταις καὶ μεταξὺ τούτων διαλαμψάντων πατέρων υἱοὶ τε καὶ μαθηταί. Τοῦτό ἐστι τὸ καύχημα ἡμῶν, ἡ πίστις ἡμῶν, ἡ καλὴ κληρονομία τῶν πατέρων ἡμῶν. Μετὰ ταύτης Θεῷ παραστήναι ἐλπίζομεν καὶ τῶν ἡμαρτημένων λαβεῖν τὴν ἄφεσιν· ταύτης δὲ ἄνευ οὐκ οἶδα ποῖα δικαιοσύνη τῆς αἰωνίου κολάσεως ἡμᾶς λυτρῶσεται. Ταύτης

³ Literal: *oprit să fie și pentru noi sau „nu” să fie și pentru noi*. Ideea este că: dacă Dumnezeu a îngăduit să nu venim, trebuie să ne lipsim și

Satana” (I Tes. 2, 18). Așadar, dacă pe acela l-a împiedicat, așa³ să fie și pentru noi ceea ce este îngăduit de către Dumnezeu. Dar totuși încă vă ținem în cuget prin nădejde și ne încredem în rugăciunile Voastre că vom vedea, de bună seamă, cinstitele și doritele voastre fețe, și poate vom locui împreună cu voi în toată vremea, dacă Ți este plăcut lui Dumnezeu lucrul acesta. Iar dacă lucrurile stau altfel decât socotim noi, bine este a mulțumi și pentru aceasta lui Dumnezeu. Căci în lupta [noastră] nu ne-am împotrivit păcatului până la sânge (cf. Evr. 12, 4). Dar multă mângâiere am găsit de la frații Voștri aflați aici: și de la preacinstitul eclesiarh, și de la marele iconom, și de la ceilalți pe care i-am văzut ca niște icoane însuflețite ale dragostei și evlaviei Voastre. Fiindcă ne-au găzduit adeseori și ne-au odihnit și ne-au încurajat. Să le dea lor Domnul răsplățile vrednice de osteneala și dragostea lor.

„Rogu-vă pe voi, prin numele Domnului nostru Iisus Hristos, ca să grațiți la fel totdeauna și să nu fie între voi schisme” (I Cor. 1, 10), ca să păziți în siguranță, ca pe o comoară bună, credința noastră cea adevărată și predată de Părinți, nimic adăugând, nimic scoțând. Căci nu am avut până acum o credință cu lipsuri, nici nu am avut nevoie de vreun sinod sau oros ca să aflăm vreo noutate, noi, fiii și ucenicii Sinoadelor Ecumenice și ai Părinților care au strălucit în acestea și între acestea. Aceasta e lauda noastră: credința noastră, moștenirea cea bună a Părinților noștri. Cu aceasta nădărdum să ne înfățișăm lui Dumnezeu și să luăm iertarea păcatelor. Iar fără aceasta nu știu ce fel de dreptate ne va izbăvi de

noi de dorința noastră, în acord cu îngăduința Lui. În PO textul editat are următorul înțeles: *primit [iubit] să ne fie și nouă ceea ce este îngăduit de către Dumnezeu*.

ὁ πειρώμενος ἐκβάλλειν ἡμᾶς καὶ καινότεραν ἐπεισάγειν ἑτέραν, κἂν ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ ὑπάρχη, ἀνάθεμα ἔστω πάσης ἐκβαλλέσθω μνήμης καὶ θείας καὶ ἀνθρωπίνης. Οὐδεὶς κυριεύει τῆς ἡμῶν πίστεως, οὐ βασιλεὺς, οὐκ ἀρχιερεὺς, οὐ ψευδὴς σύνοδος, οὐκ ἄλλος οὐδεὶς, ὅτι μὴ Θεὸς μόνον, ὁ ταύτην ἡμῖν παραδοὺς δι' ἑαυτοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν. Παρακαλῶ ὑμᾶς, φησὶν ὁ θεὸς Απόστολος, σκοπεῖν τοὺς τὰς διχοστασίας καὶ τὰ σκάνδαλα παρὰ τὴν διδαχὴν, ἣν ὑμεῖς ἐμάθετε, ποιοῦντας, καὶ ἐκκλίνετε ἀπ' αὐτῶν· οἱ γὰρ τοιοῦτοι τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ οὐ δουλεύουσιν, ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν κοιλίᾳ, καὶ διὰ τῆς χρηστολογίας καὶ εὐλογίας ἐξαπατῶσι τὰς καρδίας τῶν ἀκάκων. Ὁ μέντοι στερεὸς θεμέλιος τῆς πίστεως ἔστηκεν ἔχων τὴν κρηπίδα ταύτην.

(3.) Φεύγετε οὖν, ἀδελφοί, τοὺς τῆς λατινικῆς καινοτομίας εἰσηγητὰς καὶ βεβαιωτάς, καὶ τῇ ἀγάπῃ πρὸς ἀλλήλους συνδεδεμένοι ἐν σῶμα καὶ ἐν πνεῦμα, σύμψυχοι, τὸ ἐν φρονοῦντες, συνάγεσθε πρὸς τὴν μίαν ἡμῶν κεφαλὴν, τὸν Χριστόν· οὐδὲ γὰρ δίκαιον αὐθις δι' ὑπονοίας ψυχρὰς ἐρίζειν πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς ἀμέτρως καὶ ζῆλον ἐπιδείκνυσθαι τὸν μὴ κατ' ἐπίγνωσιν, ἵνα μὴ φανώμεν προφάσει τῆς πίστεως τὸ ταραχῶδες ἡμῶν καὶ μάχιμον ἐκπληροῦντες· οὐδένα γὰρ ἡ ὀρθὴ πίστις ὠφελήσει χωρὶς τῆς πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς ἀγάπης. Ἀλλὰ καὶ ταύτην κάκεῖνην ἔχετε καὶ διηνεκῶς ἔξετε, πατέρες καὶ ἀδελφοὶ σεβάσμιοι, κἂν ἐγὼ διὰ τὸ τῆς ἀγάπης χρέος ὀλίγα ὑμᾶς ὑπέμνησα, καὶ μετὰ τούτων παραστήσεσθε τῷ Δεσπότῃ, λάμποντες ὡς ὁ ἥλιος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς ὑμῶν.

⁴ Fără dreapta credință nici o virtute nu ne va scăpa de iad. Dar și cu dreapta credință batjocorită de păcate de bună voie nu ne va scăpa cineva.

⁵ Literal: a arăta.

pedeapsa veșnică⁴. Cel ce încearcă să ne scoată din ea și să introducă alta nouă, chiar dacă ar fi înger din cer, să fie anatema (Gal. 1, 8). Să fie scos din orice pomenire: și dumnezeiască, și omenească. Nimeni nu e stăpân pe credința noastră: nici împărat, nici arhiereu, nici sinod mincinos, nici nimeni altcineva decât numai Dumnezeu, Cel Ce ne-a predat-o prin Sine și prin ucenicii Săi. „Vă rog, zice dumnezeiescul Apostol, să luați aminte la cei ce fac vrajbe și poticneli în afara învățaturii pe care ați învățat-o, și depărtați-vă de ei. Căci unii ca aceștia nu slujesc Domnului nostru Iisus Hristos, ci pântecelui lor, și prin vorbe bune și binecuvântări înșeală inimile celor fără răutate” (Rom. 16, 17-18). „Dar temelia tare a credinței a stat, având întemeierea aceasta” (II Tim. 2, 19).

Fugiți, dar, fraților de cei ce introduc și întăresc înnoirea latinească și, legați întreolaltă prin dragoste într-un singur trup și într-un singur Duh, cu un suflet, cugetând una (cf. Fil. 2, 2), adunați-vă spre capul nostru cel unul: Hristos. Căci, iarăși, nu e drept a ne certa fără măsură cu frații pentru o bănuială rece și a avea⁵ o râvnă nu după cunoștință (cf. Rom. 10, 2), ca să nu arătăm că, sub pretextul credinței, împlinim tulburarea și dorința noastră de luptă⁶. Căci pe nimeni nu-l va folosi dreapta credință fără dragostea cea către frați. Însă să țineți și pe aceasta: dragostea, și pe aceea: dreapta credință, și le veți avea neîncetat, părinți și frați cinstiți, chiar dacă eu, din datorita dragostei, v-am pomenit puține lucruri, și vă veți înfățișa cu acestea înaintea Stăpânului, strălucind ca soarele în împărăția Tatălui vostru.

⁶ Atenționare pentru cei prea zeloși față de Ortodoxie, dar nu în chip autentic. Semnul autenticității este duhovniceasca dragoste, care însă poate izvorî *numai* din dreapta credință.

Εὐχεσθε καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸ λοιπὸν τῆς ζωῆς μου διενεγκεῖν, ἵνα δυνηθῶ, τὴν καλὴν ὁμολογίαν φυλάξας ἀκίνητον μέχρι τέλους, ἐν τῇ τῶν εὐαρεστησάντων Θεῷ μερίδι χώραν τινὰ τὴν ἐσχάτην εὐρεῖν.

(4.) Τοῖς ἀγίοις μου πατράσι καὶ ἀδελφοῖς πᾶσι καθ' ἓνα ποιῶ μετάνοιαν· πρὸ πάντων δὲ ἐξαιρέτως τῷ ὁσιωτάτῳ προηγουμένῳ καὶ πνευματικῷ πατρὶ κυρῷ Γενναδίῳ, ὃν καὶ ἰδίως ἀξιῶ τῆς ἐμῆς ἀσθενείας ἐν ταῖς ἀγίαις αὐτοῦ πρὸς Θεὸν δεήσεσιν ὑπερεύχεσθαι. Αἱ ἅγαι ὑμῶν εὐχαὶ εἶψαν μετ' ἐμοῦ.

Ὁ Ἐφέσου Μάρκος.

Rugați-vă și pentru mine ca să petrec restul vieții mele după voia lui Dumnezeu, ca, păzind buna mărturisire neclintită până la sfârșit, să pot afla măcar și ultimul locaș în partea celor ce bine au plăcut lui Dumnezeu.

Fac metanie tuturor sfinților mei părinți și frați, fiecărui în parte. Iar înainte de toți, mai cu seamă preacuviosului egumen și părinte duhovnicesc, Kir Ghenadie, pe care îl rog în chip deosebit să se roage pentru neputința mea în sfintele lui mijlociri către Dumnezeu. Sfințele voastre rugăciuni să fie cu mine!

Marcu al Efesului.

**ΤΩ ΟΣΙΩΤΑΤΩ ΕΝ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΙΣ ΚΑΙ
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΙΣ, ΚΑΙ ΕΜΟΙ ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ
ΠΟΘΕΙΝΟΤΑΤΩ ΚΑΙ ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΩ
ΔΕΣΠΟΤΗ ΚΑΙ ΑΔΕΛΦΩ ΚΥΡ ΘΕΟΦΑΝΕΙ
ΕΙΣ ΤΟΝ ΕΥΡΙΠΟΝ**

(1.) Ὅσιώτατε ἐν ἱερομονάχοις καὶ πνευματικοῖς καὶ ἐμοὶ ἐν Χριστῷ ποθεινότατε καὶ αἰδεσιμώτατε δέσποτα καὶ ἀδελφέ, δέομαι τοῦ Θεοῦ ὑγιαίνειν τὴν ἀγιοσύνην σου καὶ σωματικῶς ἥς ἀγίαις εὐχαῖς ἐλέει Θεοῦ καὶ αὐτὸς ὑγιαίνω μετρίως τῷ σώματι.

Γίνωσκε ὅτι μετὰ τὸ ἀπελθεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀναβάντος εἰς τὸ πατριαρχεῖον ἐνὸς τῶν ὑπογραψάντων λατινοφρόνων καὶ ἐνοχλοῦντος ἡμᾶς, ἀπῆλθον εἰς τὴν ἐκκλησίαν μου ἐξ ἀνάγκης. Ἐκεῖ δὲ πάλιν μηδεμίαν εὐρὼν ἀνάπαυσιν καὶ χαλεπῶς νοσήσας καὶ ζημιούμενος παρὰ τῶν ἀσεβῶν καὶ πειραζόμενος, διότι μὴ εἶχον ὀρισμὸν αὐθεντικόν, ἐξῆλθον κακεῖθεν ἐπὶ σκοπῷ τοῦ ἀπελθεῖν εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος. Διαπεράσας οὖν εἰς τὴν Καλλιπόλιν καὶ διερχόμενος διὰ τῆς Λήμνου, ἐκρατήθην ἐνταῦθα καὶ περιωρίσθην παρὰ τοῦ βασιλέως. Ἀλλ' ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ τῆς ἀληθείας δύναμις οὐ δέδεται, τρέχει δὲ μᾶλλον καὶ εὐοδοῦται, καὶ οἱ πλείονες τῶν ἀδελφῶν τῇ ἐμῇ ἐξορία θαρροῦντες

¹ Editată de Dimitrakopoulos, *Ellas*, p. 106-107; Dräseke, *ZK*, 12, 1891, p. 102-104; Lampros, *op. cit.*, p. 21-23; PO 17, p. 482-484 și *Marci Opera*, p. 172-174. Scrisă la 16 iunie 1441, din temnița din insula Limnos. Am folosit ediția din PO.

**Preacuviosului între ieromonahi și
duhovnici, și mie preadoritului în Hristos
și preacinstului stăpân și frate,
kir Teofan, în Evripos¹**

Preacuvioase între ieromonahi și duhovnici și mie preadoritului în Hristos și preacinsturile stăpâne și frate, mă rog lui Dumnezeu să fie sănătoasă și trupește sfinția ta, cu ale cărei sfinte rugăciuni, prin mila lui Dumnezeu, și eu sunt destul de sănătos cu trupul.

Să știi că după ce noi am plecat la Constantinopol², urcându-se în scaunul patriarhal unul din latino-cugețătorii care au semnat³, și asuprindu-ne acela, m-am dus de nevoie în Biserica mea. Dar acolo, iarăși, neaflând nici o odihnă și bolind greu și fiind păgubit și ispitit de necredincioși, fiindcă nu aveam mandat de la stăpânire, am ieșit și de acolo cu scopul să plec la Sfântul Munte. Mergând la Kalipoli și trecând prin Limnos, am fost prins aici și întemnițat de împărat. Însă cuvântul lui Dumnezeu și puterea adevărului nu sunt legate, ci mai degrabă aleargă și călătoresc bine; și mai mulți dintre frați, luând îndrăznire prin surghiunul meu, aruncă

² E vorba de întoarcerea din Italia.

³ Este vorba de Episcopul Mitrofan al Cyzicului, care a semnat la Sinodul de la Florența. S-a urcat pe scaunul patriarhal la 4 mai 1440. Mulți dintre episcopi nu slujeau împreună cu el. Când Sfântul Marcu a fost silit să o facă, a părăsit Constantinopolul (cf. Siropoulos, XII, 2-5).

βάλλουσι τοῖς ἐλέγχοις τοὺς ἀλιτηρίους καὶ παραβάτας τῆς ὀρθῆς πίστεως καὶ τῶν πατρικῶν θεσμῶν καὶ ἐλαύνουσι πανταχόθεν αὐτοὺς ὡς καθάρματα, μήτε συλλειτουργεῖν αὐτοῖς ἀνεχόμενοι, μήτε μνημονεύειν ὅλως αὐτῶν ὡς χριστιανῶν.

(2.) Μανθάνω δὲ ὅτι ἐχειροτονήθη παρὰ τῶν λατινοφρόνων μητροπολίτης Ἀθηνῶν κοπελύδριόν τι τοῦ Μονεμβασίας, ὅπερ αὐτόθι διάγον συλλειτουργεῖ τοῖς Λατίνοις ἀδιακρίτως καὶ χειροτονεῖ παρανόμως ὅσους ἂν εὕρῃ καὶ οἴους. Ἀξιῶ οὖν τὴν ἀγιωσύνην σου, ἵνα τὸν ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ ζῆλον ἀναλαβὼν ὡς ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀληθείας φίλος καὶ τοῦ ἀγίου Ἰσιδώρου γνήσιος μαθητῆς, παραινέσης τοῖς τοῦ Θεοῦ ἱερεῦσιν ἐκφεύγειν ἅπασι τρόποις τὴν κοινωνίαν αὐτοῦ, καὶ μήτε συλλειτουργεῖν αὐτῷ, μήτε μνημονεύειν ὅλως αὐτοῦ, μήτε ἀρχιερέα τοῦτον, ἀλλὰ λύκον καὶ μισθωτὸν ἡγεῖσθαι, μήτε λειτουργεῖν ὅλως ἐν ταῖς λατινικαῖς ἐκκλησίαις, ἵνα μὴ ἔλθῃ καὶ ἐφ' ὑμᾶς ἡ ἐπελθοῦσα ὀργὴ τοῦ Θεοῦ τῇ Κωνσταντινουπόλει διὰ τὰς ἐκεῖ γινόμενας παρανομίας.

(3.) Γίνωσκε δὲ ὅτι ἡ ψευδοένωσις ὅσον οὕτω τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι καὶ δυνάμει διαλυθήσεται, καὶ τὸ δόγμα τῶν Λατίνων ἀντὶ τοῦ βεβαιωθῆναι διὰ τῆς ψευδοῦς συνόδου, ὅπερ αἰεὶ ἐσπούδαζον, ἔτι μᾶλλον ἀνετράπη καὶ διηλέγχθη καὶ ὡς βλάσφημον καὶ δυσσεβὲς πανταχοῦ στηλιτεύεται, καὶ οἱ τοῦτο κυρώσαντες οὐδὲ διαῖραι

⁴ Ereticii și filoereticii nu sunt creștini adevărați.

⁵ Un termen asemănător a folosit și Sfântul Marcu într-o discuție cu Visarion al Niceei la Florența. Pentru că acesta din urmă acceptase daturile papei în schimbul lepădării dreptei credințe, Sf. Marcu îi spune: „Ești un „cârciumar” [κοπελίν] și ai lucrat ca un „cârciumar” (Siropolulos IX, 11). Κοπελίν era de fapt ospătarul de la cârciumă, copilul care ajuta la cârciumă, adică avea nuanță clară de „slugă”, „slujitor”, „pico-lo”, „chelnar”, „ospătar”.

muștrări asupra prigonitorilor și călcătorilor dreptei credințe și ai așezămintelor părintești și îi alungă de pretutindeni ca pe niște gunoaie, neîngăduindu-și să liturghisească împreună cu ei, nici să-i pomenească în vreun fel ca pe niște creștini⁴.

Aflu că a fost hirotonit de latino-cugetători ca mitropolit al Atenei un oarecare „cârciumăraș”⁵ de-al mitropolitului Monemvasiei care, petrecând acolo, liturghisește împreună cu latinii fără deosebire și hirotonește în chip nelegiuit pe câți și care îi află. Prin urmare, te rog pe sfinția ta ca, luând asupra-ți răvna cea pentru Dumnezeu, ca un om al lui Dumnezeu ce ești și prieten al adevărului și ucenic adevărat al Sfântului Isidor⁶, să îndemni pe preoții lui Dumnezeu să fugă în toate chipurile de părtășia cu el și nici să liturghisească împreună cu el, nici să-l pome-nească în vreun fel, nici arhieru să-l socotească pe acesta, ci lup și tocmit, nici să liturghisească nicidecum în bisericile latinești, ca să nu vină și asupra voastră mânia lui Dumnezeu care a venit asupra Constantinopolului din pricina nelegiuirilor întâmplăte acolo⁷.

Și să știi că unirea cea mincinoasă îndată va fi destrămată prin harul și puterea lui Dumnezeu, și dogma latinilor, în loc să fie întărită prin sinodul cel mincinos – ceea ce ei s-au sârguit pururi să facă –, mai degrabă a fost răsturnată și muștrată și înfierată pretutindeni ca o hulă și rea credință, și cei ce au întărit-o nu îndrăznesc

⁶ Nu ne putem da seama despre care Isidor este vorba, negreșit, dat fiind nepotrivirea cronologică, nu poate fi vorba de vestitul ucenic al Sf. Grigorie Palama, patriarh al Constantinopolului (1347-1350) care, deși ales în 1342 mitropolit al Monemvasiei, nu a fost hirotonit, pentru că a refuzat să se lepede de Palama. Probabil este vorba de Isidor Glavas, arhiepiscopul Tesalonicului (1380-1396).

⁷ În conștiința Sfântului Marcu, Constantinopolul era decăzut pentru că a lepădat dreapta credință.

στόμα τολμῶσιν ὑπὲρ αὐτοῦ. Ὁ γοῦν καλόγηρος τοῦ ὑμετέρου μισθωτοῦ καὶ οὐχὶ ποιμένος, ὁ ἄνους Μονεμβασίας, λαβὼν παρὰ τοῦ βασιλέως τὸ τοῦ Προδρόμου ἡγουμενεῖον, οὔτε μνημονεύεται παρὰ τῶν καλογήρων αὐτοῦ, οὔτε θυμιᾶται ὅλως ὡς χριστιανός, ἀλλ' ἔχουσιν αὐτὸν εἰς τὰ πράγματα μόνον ὥσπερ τινὰ κούνσουλον· καὶ ὁ βασιλεὺς ταῦτα μανθάνων οὐδένα λόγον ποιεῖται, ἀλλὰ καὶ μετανοεῖν ὁμολογεῖ φανερώς ἐπὶ τῷ γεγονότι καὶ ἐπὶ τοὺς καταθεμένους καὶ ὑπογράψαντας μετατίθησι τὴν αἰτίαν. Φεύγετε οὖν καὶ ὑμεῖς, ἀδελφοί, τὴν πρὸς τοὺς ἀκοινωνήτους κοινωνίαν καὶ τὸ μνημόσυνον τῶν ἀμνημονεύτων. Ἴδε ἐγὼ Μάρκος ὁ ἁμαρτωλὸς λέγω ὑμῖν, ὅτι ὁ μνημονεύων τοῦ πάπα ὡς ὀρθόδοξου ἀρχιερέως ἔνοχος ἐστὶ πάντα τὸν λατινισμόν ἐκπληρῶσαι μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς κουρᾶς τῶν γενεῶν, καὶ ὁ λατινοφρονὼν μετὰ τῶν Λατίνων κριθήσεται καὶ ὡς παραβάτης τῆς πίστεως λογισθήσεται.

Αἱ ἁγίαι σου εὐχαὶ εἶσαν μεθ' ἡμῶν. Τῷ εὐλογημένῳ ἄρχοντι κύρ Κωνσταντίνῳ τῷ Κοντοπετρῇ καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν ἄρχουσι τοῖς ξενοδόχοις ἡμῶν μετὰ-νοίαν καὶ τὴν ἀπὸ Θεοῦ εὐλογίαν.

Ὁ Ἐφέσου Μάρκος· Ἰουνίου ιη.

să-și deschidă gura ca să o apere. Deci, „Starețul”⁸ tocmitului – nu păstorului – vostru, mitropolitul cel lipsit de minte al Monemvasiei, luând de la împărat egumēnia Prodromului, nu este pomenit de călugării lui, nici e tămâiat nicidecum ca și creștin, ci îl țin doar în afacerile [mănăstirii] ca pe un consilier oarecare. Și împăratul, aflând acestea, nu zice nimic, ba și mărturisește pe față că se pocăiește pentru ce s-a întâmplat și dă vina pe cei ce au semnat și au fost de acord cu latinii. Așadar, fugiți și voi, fraților, de părtășia cu cei lipsiți de părtășie bisericească și de pomenirea celor nepomeniți. Iată, eu, Marcu păcătosul, vă spun că cel ce-l pomeniște pe papă ca pe un arhiereu ortodox vinovat este, că împlinește tot latinismul chiar până la tăierea bărbii, și latīno-cugetătorul va fi judecat împreună cu latinii și ca un călcător al credinței va fi socotit.

Sfintele tale rugăciuni să fie cu noi. Binecuvântatului arhonte, domnului Constantin Kontopetris și tuturor celorlalți arhonți care ne-au găzduit, metanie de la noi și binecuvântare de la Dumnezeu.

Marcu al Efesului, 18 iunie.

⁸ Folosirea cuvântului καλόγηρος sugerează în acest context un joc de cuvinte bazat pe multiplele înțelesuri ale acestuia, în cazul de față cel de „Bătrân”, „Stareț”, respectiv, ceva mai jos, cel generic de „monah”.

ΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ ΠΡΟΣ ΘΕΟΦΑΝΗΝ

(1.) Τιμιώτατε ἐν ἱερομονάχοις καὶ ἐμοὶ ἐν Κυρίῳ ποθεινότατε καὶ αἰδεσιμώτατε πάτερ καὶ ἀδελφέ, τοῦ Θεοῦ δέομαι ὑγιαίνειν τὴν σὴν ἀγιότητα καὶ σωματικῶς ἢς ἀγίαις εὐχαῖς ὑγιαίνω καὶ αὐτὸς ἐλέει Θεοῦ μετρίως τῷ σώματι. Τὴν γραφὴν τῆς ἀγιωσύνης σου δεξάμενος, παρὰ μου θίαν οὐ μικρὰν ἔσχον ἐπὶ τοῖς καταλαβοῦσιν ἡμᾶς σκυθρωποῖς, ὅτι οἱ τιμηθέντες καὶ ὑψωθέντες ὑπὲρ ἀξίαν ὑπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας ἡτίμασαν αὐτὴν καὶ ἠχρεῖωσαν, τοῖς ἐκ πολλῶν χρόνων ἀποκεκομμένοις καὶ σεσηπότες καὶ μυρίοις ἀνα θέμασιν ὑποκειμένοις αὐτὴν καταμίξαντες καὶ διὰ τῆς πρὸς αὐτοὺς κοινωνίας τὴν ἄσπιλον τοῦ Χριστοῦ νύμφην σπιλώσαντες. Ὡς περ γὰρ οὐκ ἀρκούντων τῶν προλαβόντων, ἵνα τὴν παρ' αὐτῶν γενομένην καινοτομίαν κυρώσωσι, προστάτην ἑαυτοῖς εἴλοντο, μᾶλλον δὲ μισθωτὸν καὶ οὐχὶ ποιμένα, λύκον οὐχὶ νομέα, ὃν μάλιστα δύνανται ἄγειν καὶ φέρειν καὶ δι' οὗ νομίζουσι τὸ πονηρὸν δόγμα τοῦ λατινισμοῦ ταῖς

¹ Editată de Dimitrakopoulos, *Ellas*, p. 106-107; Dräseke, *ZK*, 12, 1891, p. 104-105; Lampros, *op. cit.*, p. 19-20; PO 17, p. 480-481 și *Marci Opera*, p. 172-174. Datată în 1440, înainte de a părăsi Constantinopolul. La începutul epistolei există următoarea notă: „Acestea [scrisorile lui Teofan] au fost trimise către [episcopul] Efesului de către preacinstitul între ieromonahi Kir Teofan, cel din insula Imbros de pe dealul Monobizos, în timp ce Sfântul [Episcop] al Efesului era atunci la Constantinopol, ca să întrebe pe împărat dacă sunt drepte cele astfel scrise. Pe care și primindu-le Sfântul, nu numai că le-a lăudat, ci a și răspuns aceluia acestea”. Am folosit ediția din PO.

Mitropolitul Efesului către Teofan¹

Preacinstite între ieromonahi și mie preadorite în Domnul și preacucernice părinte și frate, mă rog lui Dumnezeu să fie sănătoasă și trupește sfinția ta, cu ale cărei rugăciuni și eu, prin mila lui Dumnezeu, sunt desul de sănătos cu trupul.

Primind scrisoarea sfinției tale, nu mică mângâiere am avut în întristările care ne-au cuprins, și anume: din pricină că cei cinstiți și înălțați mai presus de vrednicia lor² de către Biserica lui Dumnezeu au necinstit-o și au netrebnicit-o, amestecând-o cu cei tăiați de multă vreme de la Ea și putreziți și puși sub nenumărate anateme³ și întinând prin împărțășirea cu ei Mireasa cea neîntinată a lui Hristos. Căci, ca și cum nu ar fi de-ajuns cele de mai înainte ca să întărească înnoirea făcută de ei, și-au ales un întâistătător⁴, mai degrabă un tocmit, iar nu păstor, lup, nu cioban, din care pot face tot ce vor⁵ și prin care socotesc să statornicească în sufletele tuturor dogma cea rea a latinismului⁶.

² Preoții și episcopii latino-cugetători.

³ Latinii.

⁴ Patriarhul Mitrofan, întronizat la Rusaliile anului 1440.

⁵ De regulă, expresia clasică ἄγειν καὶ φέρειν se folosea cu privire la armatele care prădau un teritoriu ocupat (ἄγειν referindu-se la ducerea în robie a prizonierilor, iar φέρειν la jefuirea obiectelor), iar prin extensie a ajuns ulterior să semnifice puterea discreționară.

⁶ Dintotdeauna au existau unii episcopi care slăbeau dreapta credință în conștiința poporului, trebuind să aibă ca și calități maleabilitatea și inconsecvența sau compromisul.

ἀπάντων ἐγκαταστήσειν ψυχᾶς· τάχα δὲ καὶ διωγμὸν κινήσουσι κατὰ τῶν φοβουμένων τὸν Κύριον, ἐπεὶ μηδενὶ τρόπῳ τὴν πρὸς αὐτοὺς καταδέχονται κοινωνίαν.

(2.) Ἐν τούτοις οὖσιν ἡμῖν ἐπεδόθη τὰ γράμματα τῆς σῆς ἀγιότητος, πολλὴν τὴν παράκλησιν ἐμποιοῦντα τῷ εἰλικρινεῖ τῆς διαθέσεως, τῷ καθαρῷ καὶ ἀδόλῳ τῆς γνώμης καὶ τῇ τῆς δόξης κοινωνίᾳ διεγείροντα ἡμῶν τὴν καταπεπτωκυῖαν ψυχὴν. Οὐκ ἔτι γὰρ ἐν λόγοις ὁ ἀγών, ἀλλ' ἐν πράγμασιν, οὐδὲ ῥητῶν καὶ ἀποδείξεων ὁ καιρὸς (πῶς γὰρ, ἐν οὕτῳ διεφθαρμένοις κριταῖς;), ἀλλὰ δεῖ τοὺς ἀγαπῶντας τὸν Θεὸν ἔργοις αὐτοῖς γενναίως παρατετάχθαι καὶ πάντα κίνδυνον ἐτοιμοὺς εἶναι παθεῖν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας καὶ τοῦ μὴ τῇ κοινωνίᾳ χρανθῆναι τῶν ἀσεβῶν. Ὅθεν οὐδὲ τὸ Σύνταγμα τῆς σῆς ἀγιότητος ἐπιδοῦναι τῷ κρατοῦντι συμφέρον μοι ἔδοξεν οὐτ' ἀσφαλὲς ὅλως, εἰς οὐδὲν ἄλλο συντελέσαι δυνάμενον ἐν τῷ παρόντι καιρῷ πλὴν τοῦ χλεῦν καὶ ἐμπαιγμὸν κινῆσαι παρὰ τοῖς ἀσόφως σοφοῖς καὶ τοῖς εἰκῇ φερομένοις ὑπὸ τοῦ ἀτάκτου καὶ σκοτεινοῦ πνεύματος· νῦν γὰρ ἐπληρώθη τὸ γεγραμμένον διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· Δώσω νεανίσκους ἄρχοντας αὐτῶν, καὶ ἐμπαῖκται κυριεύσουσιν αὐτῶν. Ἀλλὰ μόνος ὁ πάντα δυνάμενος διορθώσει τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ καὶ κατευνάσει τὴν παροῦσαν ζάλην, ὑπὸ τῶν σὼν εὐχῶν δυσωπούμενος, αἵτινες εἶψαν αἰεὶ μεθ' ἡμῶν.

Ὁ Ἐφέσου καὶ πάσης Ἀσίας Μάρκος.

Τῷ τιμιωτάτῳ ἐν ἱερομονάχοις καὶ ἐμοὶ ἐν Κυρίῳ
ποθεινοτάτῳ καὶ αἰδεσιμωτάτῳ πατρὶ τε καὶ ἀδελφῷ,
κῦρ Θεοφάνει.

⁷ Până la urmă, lupta pentru dreapta credință se dă cu duhurile necurate și acolo nu mai au putere demonstrațiile. Doar puterea harului îl poate ajuta pe om.

Și poate vor porni și o prigoană împotriva celor ce se tem de Domnul, de vreme ce aceștia în nici un fel nu primesc părtășia cu ei.

În acestea fiind noi, mi-a fost dată scrisoarea sfinției tale, făcându-mi multă mângâiere prin sinceritatea ta și deșteptând sufletul nostru cel căzut, prin curăția și lipsa de vicleșug a voinței tale și prin părtășia credinței. Căci lupta nu mai constă în cuvinte, ci în fapte; nici vremea nu mai este de vorbe și demonstrații (căci cum vor accepta acestea judecătorii cei atât de corupți?), ci trebuie ca cei ce-L iubesc pe Dumnezeu să se pună cu vitejie în linie de bătaie prin faptele lor și să fie pregătiți să pătimească toată primejdia pentru dreapta credință și să nu se întineze prin părtășia cu necredincioșii⁷. De aceea nici „Sintagma” sfinției tale⁸ nu a părut că-mi adaugă nicidecum ceva sigur, mie celui ce țin ce e de folos, nimic altceva neputând să împlinească în vremea de acum decât să pornească batjocura și râsul din partea celor înțelepți în chip neînțelept și care sunt purtați la întâmplare de duhul cel întunecat și fără de rânduială. Căci acum s-a împlinit, din pricina păcatelor noastre, ceea ce s-a scris: „Voi da tineri ca să-i cârmuiască și batjocoritori ca să-i stăpânească” (Is. 3, 4). Dar Singur Cel Ce poate toate să îndrepte Biserica Lui și să potolească furtuna de acum, înduplecându-Se de rugăciunile tale, care să fie și cu noi pururea.

Marcu, Mitropolitul Efesului și a toată Asia,
preacinstiului între ieromonahi și mie preadoritului în
Domnul și preacucernicului părinte și frate, Kir Teofan.

⁸ Probabil era o culegere de cugetări proprii sau extrase din Sfinți Părinți, trimisă anterior de Teofan sau programată a-i fi trimisă Sfântului Marcu, spre a-l ajuta în posibilele dispute cu latinii.

ΜΑΡΚΟΥ ΕΥΓΕΝΙΚΟΥ ΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ
Ἐπιτελεύτιοι ὁμιλίας παρουσίας τῆς τῶν
ὀρθοδόξων συνάξεως καὶ πολλῶν τῆς
συγκλήτου καὶ τῆς πολιτείας.

Βούλομαι πλατύτερον τὴν ἐμὴν γνώμην εἰπεῖν εἴπερ ποτὲ καὶ νῦν ἐν τῷ ἐγγίξειν τὴν τελευτὴν μου, ἵνα σύμφωνος ὦ ἐμαυτῷ ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τέλους καὶ μὴ δόξη τισὶν, ὅτι ἄλλα μὲν ἔλεγον, ἄλλα δὲ ἔκρυπτον ἐν τῇ διανοίᾳ, ἃ εἰκὸς ἦν ἐλεγχθῆναι τῇ ὥρᾳ ταύτῃ τῆς ἀναλύσεως. Λέγω δὲ περὶ τοῦ πατριάρχου, μήπως δόξη αὐτῷ προφάσει τάχα τιμῆς τῆς πρὸς ἐμὲ ἐν τῇ κηδεΐᾳ τοῦ ταπεινοῦ μου τούτου σώματος ἢ καὶ ἐν τοῖς μνημοσύνοις μου στεῖλαί τινας τῶν ἀρχιερέων αὐτοῦ ἢ τοῦ κλήρου αὐτοῦ ἢ ὅλως τῶν κοινωνούντων αὐτῷ τινα συνεύξασθαι ἢ συμφορέσαι τοῖς ἐκ τοῦ ἡμετέρου μέρους ἱερεῦσι τοῖς πρὸς τὰ τοιαῦτα προκληθεῖσι, δοξάσαι ὡς οἰώδηποτε τρόπῳ προσίεμαι, κἂν ἐν τῷ κρυπτῷ, τὴν αὐτοῦ κοινωνίαν. Καὶ ἵνα μὴ ἡ σιωπὴ μου συγκατάβασιν τινα

¹ Editată de Dosithei, TA, p. 26-28; Redaudot, *Genn. patr.*, p. 70-77; Norov, *Anecdota*, p. 54-59; Simiodinis, *Theol. Graphai*, p. 44-46; Migne, PG 160, 529-538; Dräseke, ZK, 12, 1891, p. 113-115; Petridis, *An*, 360, 6; Lampros, *op. cit.*, p. 35-41; Petit, PO 17, p. 484-498 și *Marci Opera*, 176-181. Datată 23 iunie 1444(5). În PO există și subtitlul: „Cuvintele celui întru sfinți părinte al nostru Marcu, Arhiepiscopul Efesului, pe care le-a spus multora dintre arhieri și ieromonahi, și monahi, și mireni în ziua când s-a mutat la Dumnezeu. Fiind ținute în amintire, au fost scrise de un preacinstit și preaînvățat ieromnimon”. Ieromnimonul era unul din

Ultimele cuvinte ale lui Marcu
Evghenicul al Efesului, fiind de față
adunarea ortodocșilor și a multora din
senat și dintre cetățeni¹

Vreau să-mi spun mai pe larg părerea, mai ales acum, când mi se apropie sfârșitul, ca să fiu în acord cu mine însumi de la început până la sfârșit și să nu pară unora că una ziceam și alta ascundeam în cugetul meu, care era firesc să se dezvăluie în ceasul acesta al dezlegării mele². În legătură cu patriarhul, spun ca nu cumva să cugete – poate sub pretextul unei cinstiri față de mine – să trimită la înmormântarea acestui smerit trup al meu sau și la parastasele făcute pentru mine pe oarecare dintre arhieriei lui sau din clerul lui sau pe careva din cei care sunt în comuniune cu el să se roage împreună sau să se adune cu preoții din partea noastră, care sunt chemați la unele ca acestea, crezând că într-un oarecare fel accept, chiar și în ascuns, să fiu în comuniune cu el. Și ca nu cumva tăcerea mea să

funcționarii celei de a treia *pentade* (ierarhia funcționarilor patriarhali era împărțită în *pentade* de rang și importanță descrescătoare) care-l ajuta pe arhieru la slujbă. Pentru mai multe detalii, vezi Pseudo-Kodinos, *Traité des offices*, 5. 1-3, Paris, 1966, TLG-D. Am folosit ediția din PO.

² Sfântul a vrut să spună aceste cuvinte pentru a nu crede unii că una a spus și alta a gândit, și că cele gândite în ascuns le-ar fi spus doar la sfârșitul vieții, fiind silit de musturarea conștiinței. El vrea să arate că totdeauna a gândit la fel. Sugestivă este folosirea cuvântului ἀνάλυσις, descompunere.

ὑπονοῆσαι παρέξη τοῖς μὴ καλῶς καὶ εἰς βάθος εἰδόσι τὸν ἐμὸν σκοπὸν, λέγω καὶ διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τῶν παρατυχόντων πολλῶν καὶ ἀξιολόγων ἀνδρῶν, ὡς οὔτε βούλομαι, οὔτε δέχομαι τὴν αὐτοῦ ἢ τὴν τῶν μετ' αὐτοῦ κοινωνίαν τὸ παράπαν οὐδαμῶς οὔτε ἐπὶ τῆς ζωῆς μου, οὔτε μετὰ θάνατον, ὥσπερ οὐδὲ τὴν γεγυῖαν ἔνωσιν καὶ τὰ δόγματα τὰ λατινικὰ, ἅπερ ἐδέξατο αὐτός τε καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, καὶ ὑπὲρ τοῦ δεφενδεύειν ταῦτα καὶ τὴν προστασίαν ταύτην ἐμνηστεύσατο ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ὀρθῶν τῆς ἐκκλησίας δογμάτων. Πέπεισμαι γὰρ ἀκριβῶς, ὅτι ὅσον ἀποδιίσταμαι τούτου καὶ τῶν τοιούτων ἐγγίζω τῷ θεῷ καὶ πᾶσι τοῖς ἁγίοις, καὶ, ὥσπερ τούτων χωρίζομαι, οὕτως ἐνοῦμαι τῇ ἀληθείᾳ καὶ τοῖς ἁγίοις πατράσι, τοῖς θεολόγοις τῆς ἐκκλησίας, ὥσπερ αὐ πείθομαι τοὺς συντιθεμένους τούτοις ἀποδιίστασθαι τῆς ἀληθείας καὶ τῶν μακαρίων τῆς ἐκκλησίας διδασκάλων. Καὶ διὰ τοῦτο λέγω· ὥσπερ παρὰ πᾶσάν μου τὴν ζωὴν ἡμὴν κεχωρισμένος ἀπ' αὐτῶν, οὕτω καὶ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐξόδου μου, καὶ ἔτι καὶ μετὰ τὴν ἐμὴν ἀποβίωσιν ἀποστρέφομαι τὴν αὐτῶν κοινωνίαν καὶ ἔνωσιν, καὶ ἐξορκῶν ἐντέλλομαι, ἵνα μηδεὶς ἐξ αὐτῶν προσεγγίσῃ ἢ ἐν τῇ ἐμῇ κηδεῖᾳ ἢ τοῖς μνημοσύνοις μου, ἀλλ' οὐδὲ ἄλλου τινὸς τῶν τοῦ μέρους ἡμῶν, ὥστε συμφέρειν ἐπιχειρῆσαι καὶ συλλειτουργεῖν τοῖς ἡμετέροις. Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ τὰ ἄμικτα μίγνυσθαι. Δεῖ δὲ παντάπασιν ἐκείνους εἶναι κεχωρισμένους ἡμῶν, μέχρις ἂν δώῃ θεὸς τὴν καλὴν διόρθωσιν καὶ εἰρήνην τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ. Εἴτα πρὸς τὸν ἄρχοντα τὸν Σχολάριον ἀποστρέψας εἶπεν· Εἰσὶ τινες ὕλαι παρὰ τοῖς

³ Ediția Lampros dă și această notă: „Acest Scholarul era atunci grămaticul de taină al împăratului, care la latini se numește cancelar și secretar, iar la greci, protasiecrit; era și judecător de obște al grecilor; era și dascăl rânduitor al credinței, învățând în palat vinerea, în Postul Mare,

dea de bănuir un oarecare pogorământ celor ce nu știu bine și în adâncime scopul meu, spun și mărturisesc înaintea multor bărbați vrednici care sunt de față că nici nu vreau, nici nu primesc nicidecum părtășia cu el sau cu cei ce sunt împreună cu el, nici în timpul vieții, nici după moarte, după cum [nu primesc] nici unirea ce s-a făcut și dogmele latinești pe care le-a primit și el, și cei dimpreună cu el, și pentru apărarea căroră [dogmelor latine] i s-a făgăduit [mai dinainte] cârmuirea aceasta, cu prețul răsturnării dogmelor celor drepte ale Bisericii. Căci sunt pe deplin încredințat că, pe cât mă depărtez de acesta [de patriarh] și de unii ca aceștia, mă apropii de Dumnezeu și de toți sfinții, și pe cât mă despart de aceștia, pe atât mă unesc cu adevărul și cu Sfinții Părinți, cu teologii Bisericii. După cum și sunt încredințat că cei ce sunt de acord cu aceștia se depărtează de adevăr și de fericirii dascăli ai Bisericii. Și de aceea zic: după cum în toată viața mea am fost despărțit de ei, așa și în vremea ieșirii mele, și încă și după plecarea din viață mă lepăd de părtășia și de unirea cu ei și, legând cu jurământ, poruncesc ca nimeni dintre ei să nu se apropie, nici la înmormântarea mea, nici la parastasele pentru mine, însă nici dacă acestea sunt făcute pentru vreun altul dintre ai noștri să nu li se îngăduie să se adune sau să liturghisească împreună cu ai noștri. Căci aceasta înseamnă a amesteca cele de neamestecat. Și trebuie ca aceia să fie în tot chipul despărțiți de noi până când Dumnezeu va da Bisericii Sale buna îndreptare și pacea.

Apoi, întorcându-se către arhonteale Scholarul³, a zis: „Chiar dacă eu am cam uitat lucrurile acestea, voi

fiind de față în tricliniu împărații și cei mai aleși din întreaga cetate. Și a fost rânduitor conducător [exarh] al adunării ortodocșilor după moartea Sfântului Marcu al Efesului”.

φιλοσόφοις, εἰ καὶ τῶν τοιούτων ἐγὼ ἤδη λήθην ἔσχον, ὁμῶς λέγω μέτριόν τι, ὅτι εἰσὶν ὕλαι ταῖς ἀναλογούσαις τῶν ὑποθέσεων ἐφαρμοζόμεναι, ἐν αἷς ἐστὶ καὶ ἡ τοῦ ἐνδεχομένου, καὶ ἔτι ἡ τοῦ ἐπὶ πλεόν ἐνδεχομένου, ὅπερ ἐπὶ πλεόν ἐνδεχόμενόν ἐστιν ἐγγὺς τοῦ ἀναγκαίου· τοῦτο προσήκει καὶ τῇ ὑποθέσει τῶν παρόντων λόγων. Λέγω δὲ περὶ τοῦ ἀρχοντος τοῦ Σχολαρίου, ὃν οἶδα ἐξ ἔτι πάνυ νέας τῆς ἡλικίας καὶ διάθεσιν καὶ ἀγάπην πολλὴν ἔχω εἰς αὐτόν, καὶ ὡς ἐμὸν υἱὸν καὶ φίλον καὶ εἴ τι ἄλλο ἐνθυμηθεῖ τις σχέσεως καὶ ἀγάπης κινητικόν· ὥ καὶ μέχρι τοῦ παρόντος ἀνακοινούμενος καὶ ὁμιλῶν ἔσχον ἀκριβῆ κατάληψιν περὶ αὐτοῦ οἷας ἐστὶ φρονήσεως καὶ σοφίας καὶ δυνάμεως ἐν λόγοις· καὶ ἐκ τούτων πιστεύω, ὅτι αὐτὸς μόνος ἐκ τῶν εὐρισκομένων κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον δύναται δοῦναι χεῖρα βοηθείας τῇ ὀρθῇ πίστει χειμαζομένη ταῖς βίαις τῶν παραφθειρόντων τὴν τῶν δογμάτων ἀκρίβειαν, ὥστε τὴν ἐκκλησίαν διορθώσασθαι θεοῦ συναιρομένου καὶ τὴν ὀρθοδόξιαν κρατῆναι, μόνον εἰ μὴ θελήσῃ καὶ αὐτὸς γενέσθαι τοῦ καιροῦ καὶ τὸν λύχνον ὑπὸ τὸν μόδιον κρῦψαι. Ἀλλ' ἐγὼ θαρρῶ μὴ ἂν οὕτως αὐτὸν διατεθῆναι, μηδ' οὕτω τῇ οἰκείᾳ ἀπειθῆσαι συνειδήσει, ὥστε τὴν ἐκκλησίαν κλυδωνιζομένην ὀρῶντα καὶ τὴν πίστιν σαλεύουσιν ἐπ' ἀσθενούς, ἀνθρωπίνως λέγω, καὶ εἰδότα ἐπ' αὐτῷ εἶναι βοηθῆσαι ταύτη, μὴ πάσῃ σπουδῇ καὶ προθυμίᾳ τὴν συμμαχίαν ἐργάσασθαι. Πάντως γὰρ οὐκ ἄγνοεῖ, σοφὸς ὢν, ὡς ἡ τῆς καθολικῆς πίστεως ἀνατροπὴ κοινὴ

⁴ În originalul grec ὕλαι. Pentru a înțelege în adâncime semnificația pe care o are acest cuvânt în contextul de față, trebuie să avem în vedere că la Aristotel materia (ὕλη) poate să existe nu faptic, ci ca potență (δυνάμει ὄν), altfel spus, ca posibilitate. La comentatorii aristotelici, expresia ὕλαι τῶν ὑποθέσεων (al cărei echivalent latin este *materiae propositionum*) semnifică posibilitățile de devenire ale ipotezelor.

spune totuși ceva smerit: există, potrivit filosofilor, anumite posibilități de devenire⁴, care se aplică ipotezelor corespunzătoare, între care se află posibilul, precum și mai-posibilul, care este aproape de necesar. Lucrul acesta este valabil și în cazul cuvintelor de față⁵. Vorbesc despre arhontele Scholarul, pe care îl știu încă din tinerețile lui și am către el multă dragoste și afecțiune și îmi este ca un fiu și ca un prieten și orice altceva ar mai cugeta cineva că poate întreține o legătură de dragoste. Cu care și fiind în părtășie și sfătuindu-mă⁶ până acum, am înțeles, în ce-l privește, cu deamănuntul ce pricepere și înțelepciune și putere în cuvinte are. Pe temeiul acestora, cred că dintre toți cei aflați în această vreme numai el singur poate să dea o mână de ajutor dreptei credințe înviforate de siluirile celor ce au stricat acrivia dogmelor, încât să se îndrepte Biserica – Dumnezeu ajutând – și să se întărească Ortodoxia; desigur, numai dacă nu va vrea și el să fie al vremii⁷ și să ascundă sfeșnicul sub obroc. Însă eu îndrăznesc să cred că el nu va avea o astfel de dispoziție, nici nu va fi așa de neascultător de propria conștiință încât, văzând Biserica bătută de furtună și credința clătindu-se din pricina slăbiciunii – omeneste grăiesc – și știind că ține de el a o ajuta, nu cred că nu îi va da ajutorul cu toată râvna și sânguința. Căci nicidecum, înțelept fiind, nu este în neștiință de faptul că răsturnarea soborniceștii credințe înseamnă

⁵ Atragem atenția cititorului asupra felului în care structura discursului corespunde intenției anunțate în aceasă introducere: adresându-i-se lui Scholarul, Sfântul Marcu, după ce vorbește inițial despre posibilitatea acestuia de a alege între „a da mână de ajutor dreptei credințe” și „a se face om al vremii”, trece la necesitatea relativă a dictatului conștiinței, pentru a aduce ca *ultima ratio* necesitatea absolută a răspunsului înaintea judecății lui Dumnezeu.

⁶ Textual: vorbire familiară.

⁷ Adică un oportunist.

ἐστιν ἀπώλεια. Ἴσως δ' ἐν τοῖς προλαβοῦσιν ἀρκοῦσαν συμμαχίαν ἡγούμενος τὴν ὑφ' ἐτέρων τινῶν, καὶ μάλιστα τὴν ὑπ' ἐμοῦ, οὐκ ἐφαίνετο καθαρῶς τῇ ἀληθείᾳ συμμαχῶν, ὑπὸ τινων ἀνακοπτόμενος τυχὸν λογισμῶν ἢ καὶ ἀνθρώπων. Ἀλλ' ἐγὼ καὶ πρότερον μὲν οὐδὲν ἢ καὶ πάνυ μικρὸν συνεισήνεγκα τῇ συμμαχίᾳ τῷ μῆτ' ἀνάλογον ἔχειν δύναμιν μήτε σπουδὴν, καὶ νῦν δὲ ἤδη εἰς τὸ μηδὲν ἤκω. Τοῦ δὲ μηδὲν ὄντος τί ἄλλο μηδαμνώτερον; Εἰ γοῦν ἐκ τοῦ ὅτι ἐδόξασεν ἴσως, ὅτι ἡμεῖς δυνάμεθά τι κατορθοῦν, αὐτὸς παρέλκον ἐνόμισεν ὅπερ δύναται ἕτερος πράττειν καὶ αὐτὸς μεταχειρίσασθαι, ὡς ἐκ τούτου ζημίαν. ἐν ἄλλοις παθεῖν ἐπὶ μικρᾷ πάνυ τῇ ὠφελείᾳ, ὡς πολλάκις μοι ἐξηγήσατο καὶ συγγνώμην ἡτήσατο, ἀλλὰ νῦν, ὅτε ἐγὼ μὲν ἤδη ἐντεῦθεν ἀπαλλάττω, ἄλλον δὲ τινα οὐχ ὁρῶ κατ' αὐτὸν τὸ εἰκὸς τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ πίστει καὶ τοῖς δόγμασι τῆς ὀρθοδοξίας δυνάμενον ἐκπληρῶσαι ἀντ' ἐμοῦ, διὰ τοῦτο ἀξιῶ αὐτὸν, ἵνα, καλοῦντος νῦν τοῦ καιροῦ, μᾶλλον δὲ κατεπείγοντος, τὸν ἐν αὐτῷ κεκρυμμένον τῆς εὐσεβείας σπινθήρα ἀνακαλύψῃ καὶ συμμαχήσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς ὑγιαίνουσι δόγμασιν, ἵνα ὅπερ οὐκ ἡδυνήθην αὐτὸς ἐκτελέσαι κατορθώσῃ αὐτὸς τῇ τοῦ θεοῦ χάριτι καὶ συμμαχίᾳ. Δύναται γὰρ τοῦτο, τῇ χάριτι τοῦ θεοῦ ἐκ τε τῆς φυσικῆς αὐτοῦ φρονήσεως καὶ τῆς ἐν λόγοις δυνάμεως, εἰ θελήσῃ μόνον τούτοις ἐν δέοντι χρῆσασθαι. Καὶ ἴσως μὲν ὀφείλει τοῦτο καὶ τῷ θεῷ καὶ τῇ πίστει καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ ἀγωνίσασθαι πιστῶς καὶ καθαρῶς ὑπὲρ τῆς πίστεως. Ανατίθημι δ' ὅμως καὶ αὐτὸς τὸν τοιοῦτον αὐτῷ ἀγῶνα, ἵνα ἢ ἀντ' ἐμοῦ πρόμαχος τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ὑγιούς διδασκαλίας ὑφηγητῆς καὶ τῶν ὀρθῶν

⁸ Remarcabilă stare duhovnicească a Sfântului Marcu, asemenea celei a marilor Părinți ai pustiei, stare de smerenie pe care o amplifică iminența morții.

pierzania tuturor. De bună seamă că în vremurile de mai înainte, socotind el îndestulător ajutorul cel dat de alții, și mai ales de mine, nu s-a arătat în chip curat ajutor adevărului, fiind împiedicat poate de unele gânduri sau chiar și de oameni. Însă eu nici mai înainte nu am făcut nimic, sau [poate] foarte puțin, pentru ajutorarea [Bisericii], datorită faptului că nu am avut nici putere, nici sânguință pe măsură. Și acum am ajuns deja la nimic⁸. Și ce altceva e mai de nimic decât cel ce este nimic? Dacă, pentru că a crezut că noi putem îndrepta ceva, a socotit de prisos ca în ceea ce poate face altul să se amestece și el – fiindcă din aceasta alții ar fi fost păgubiți, din pricina folosului cel preamic de pe urma lui –, după cum adesea mi-a povestit cerându-și iertare, însă acum, când eu deja mă duc de aici, nu văd pe altul pe măsura lui care să poată împlini în locul meu ceea ce este potrivit pentru Biserică și credință și dogmele ortodoxiei. De aceea îl rog ca, împrejurarea chemându-l acum – ba, mai degrabă, zorindu-l – să descopere scânteia dreptei credințe ascunsă în el și să ajute Bisericii și dogmelor sănătoase, încât ceea ce nu am putut eu să împlinesc, el să isprăvească cu harul și ajutorul lui Dumnezeu. Căci poate aceasta, cu harul lui Dumnezeu, și din priceperea lui firească, și din puterea în cuvinte, numai dacă va vrea să se folosească de acestea la vreme de nevoie. Și este deopotrivă dator cu acest lucru și lui Dumnezeu, și credinței, și Bisericii: să se lupte în chip credincios și curat⁹ pentru credință. Și eu însumi îi încredințez lui o astfel de luptă, ca să fie în locul meu apărător al Bisericii și tâlcuitor al învățăturii sănatoase și luptător pentru

⁹ Ținând dreapta credință și păzind poruncile.

δογμάτων καὶ τῆς ἀληθείας ὑπέρμαχος, πεποιθὼς τῇ συμμαχίᾳ τοῦ θεοῦ καὶ τῇ ἀληθείᾳ αὐτῇ, περὶ ὧν οἱ ἄγῳνες, ὡς κοινωνῶν τούτων τοῖς ἁγίοις διδασκάλοις καὶ θεοφόροις πατράσι τοῖς μεγάλοις θεολόγοις, καὶ τοὺς μισθοὺς ἐνδεχόμενος παρὰ τοῦ δικαίου κριτοῦ τοῦ καὶ πάντα τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγωνισαμένους ἀνακηρύξαντος. Ὡς περ δὴ καὶ αὐτὸς ὀφείλει ὅσον οἶόν τε σπουδάσαι ὑπὲρ συστάσεως τῶν ὀρθῶν τῆς ἐκκλησίας δογμάτων, ὡς λόγον ὀφείλων ὑπὲρ τούτου ἐν ὥρᾳ κρίσεως θεῷ καὶ ἔμοι τῷ ταῦτα ἀναθεμένῳ αὐτῷ, τεταρρηκότι ἴσως καρποφορήσειν τοὺς λόγους μου τούτους ὑπὲρ τὰ ἑκατὸν ὡς εἰς ἀγαθὴν γῆν καταβαλλομένους. Περὶ οὗ καὶ ἀποκριθῆτω μοι, ἵνα λάβω τελείαν πληροφορίαν, τῆς παρουσίας ζωῆς ἐξερχόμενος, καὶ μὴ ἀηδῶς ἀποβιώσω, ὡς ἀπεγνωκῶς τὴν τῆς ἐκκλησίας διόρθωσιν.

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΠΡΟΣ ΤΑΥΤΑ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ

Ἐγὼ, δέσποτά μου ἅγιε, πρῶτον μὲν εὐχαριστῶ τῇ μεγάλῃ ἀγιωσύνῃ σου ἐπὶ τοῖς ἐπαίνοις, οἷς ἐχρήσω εἰς ἐμὲ, ὅτι βουλευθεὶς ἐμοὶ χαρίσασθαι προσεμαρτύρησάς μοι ὅσα οὐκ ἔχω, οὐδὲ ἐπίσταμαι προσεῖναί μοι· ἀλλὰ τοῦτό ἐστι τῆς ἁκρας καλοκαγαθίας καὶ ἀρετῆς καὶ σοφίας τῆς μεγάλης ἀγιωσύνης σου, ἣν καὶ αὐτὸς εἰδῶς ἐξ ἀρχῆς καὶ θαυμάζων οὐ διέλιπον ἐς δεῦρο ὅσα πατρὶ καὶ διδασκάλῳ καὶ παιδαγωγῷ ὀφείλεται ἐκτελῶν εἰς τὴν μεγάλην ἀγιωσύνην σου καὶ ὡς κανόνι χρώμενος τῇ σῇ γνώμῃ τῆς τε ἐν δόγμασιν ἀκριβείας καὶ τῆς τῶν

¹⁰ „Eu sunt... Adevărul” (In. 14, 6).

¹¹ Atât în ce privește timpul și mărimea luptei, cât și calitatea ei.

adevăr și dogmele cele drepte, nădăjduind în ajutorul lui Dumnezeu, Adevărul însuși, pentru Care¹⁰ sunt luptele acestea, ca să fie părtaş prin acestea cu sfinții dascăli și purtătorii de Dumnezeu Părinți, cu teologii cei mari, și să primească răsplătiri de la dreptul Judecător, Cel ce face vestiți pe toți cei ce se luptă pentru dreapta credință. Dar și el este dator în tot chipul¹¹ să se sânguiască pentru susținerea dogmelor celor drepte ale Bisericii, ca unul ce e dator să dea seama pentru acestea în ceasul judecății [și] lui Dumnezeu, și mie, celui ce i-am încredințat acestea. Îndrăznesc să cred că vor aduce rod mai mult decât înstituit aceste cuvinte ale mele, ca unele ce sunt aruncate în pământ bun. Cu privire la aceasta să-mi și răspundă, ca să primesc încredințare desăvârșită acum, când ies din viața de aici, și să nu plec din viață fără bucurie, ca unul ce deznădăjduiesc în ce privește îndreptarea Bisericii.

Răspunsul lui Scholarul la acestea

Eu, sfinte stăpâne, mai întâi mulțumesc mării tale sfințenii pentru laudele pe care mi le-ai adus, că, vrând să mă dăruiești cu ceva, ai dat mărturie pentru mine de cele câte nu le am, nici nu știu să-mi aparțină. Însă aceasta ține de înalta bunătate și frumusețe¹², și virtute, și înțelepciune a mării tale sfințenii, pe care și eu însumi, cunoscând-o de la început și minunându-mă de ea, nu am încetat până acum să împlinesc față de marea ta sfințenie câte sunt datorate unui părinte și dascăl și pedagog, și să mă folosesc ca de un dreptar de atitudinea ta și în ce privește acrivia dogmelor, și în ce privește

¹² De fapt, nu sunt două cuvinte (bunătate și frumusețe), ci e vorba de cuvântul grecesc καλοκαγαθία, care desemna idealul de perfecțiune al vechilor greci și, prin reîntrebuințare, dar cu un alt sens, al creștinilor.

λόγων ὀρθότητος, οἷς ἂν ἐνασμενίσειας καὶ αὐτὸς συντιθέμενος καὶ ὅσα μὴ κατὰ γνώμην εἴη σὴν, ἀνενδοιάστως τούτων ἐκτρεπόμενος, καὶ τὴν τοῦ παιδὸς καὶ μαθητοῦ τάξιν τηρεῖν πρὸς τὴν μεγάλην ἀγιωσύνην σου οὐκ ἀπηξίωσα πώποτε. Μάρτυρι χρῶμαι πρὸς ταῦτα τῇ μεγάλῃ ἀγιωσύνῃ σου. Οἶδας ὡς αἰεὶ τὸν τρόπον τοῦτόν σοι προσηρχόμεν καὶ τὰ βαθύτερα τῆς ἐμῆς διανοίας ἀνακαλύπτων τοιαύτας ἐγγύας σοι παρετιθέμην. Καὶ τοῦ ὅτι δὲ ἐν τισι τῶν καιρῶν οὐ φανερώς ἀπεδυόμην πρὸς τοὺς ἀγῶνας, οὐς ἢ σὴ μεγίστη ἀγιωσύνη ἡγωνίζετο, ἀλλὰ σιωπῇ τούτους παρηρχόμεν, τοὺς λόγους τούτου οὐδεὶς βέλτιον οἶδε τῆς μεγάλης ἀγιωσύνης σου, ἐπεὶ πολλάκις τοὺς λογισμοὺς μου σοὶ θαρρήσας συγγνώμης οὐκ ἀπέτυχον. Ἀλλὰ νῦν θεοῦ συνάρσει τούτων πάντων καταπεφρόνηκα καὶ ἑμαυτὸν καθαρῶτατον καὶ φανερώτατον τῆς ἀληθείας συναγωνιστὴν ἔταξα, ὥστε τὰ τῶν πατέρων μου δόγματα καὶ τὴν τῆς ὀρθοδοξίας ἀκρίβειαν ἀνυποστόλως διαγγέλλειν κατὰ τὸν σκοπὸν τῆς σῆς μεγίστης ἀγιότητος. Λέγω δὲ ταῦτα οὐχ ὡς ὀρῶν τὴν μεγάλην ἀγιωσύνην σου ἐντεῦθεν ἀπαίροντα· οὐκέτι γὰρ τὰς τελευταίας ἐλπίδας ἀποβάλλομεν, θαρροῦμεν δὲ ἐπὶ τῷ θεῷ περιγενήσεσθαι σε τῆς νόσου καὶ σὺν ἡμῖν ἔσεσθαι. Εἰ δὲ κρίμασιν οἷς οἶδε θεὸς ἐντεῦθεν ἀποδημήσειας πρὸς ὃν ἡτοίμασας σεαυτῷ τόπον τῆς ἀναπαύσεως καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν. ἴσως ἀναξιότητα ἐνθα εἰ αὐτὸς ἄξιος ἀπέλθοις, πληροφορῶν λέγω σοὶ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων τῶν ἀοράτως παρισταμένων νῦν ἡμῖν καὶ τῶν καθευρεθέντων ἐνταῦθα πολλῶν καὶ ἀξιολόγων ἀνδρῶν, ὅτι ἔσομαι αὐτὸς ἐγὼ ἐν τοῖς τοιούτοις ἀντὶ σοῦ καὶ ἀντὶ τοῦ σοῦ

¹³ În vechime, luptătorii intrau în arenă dezbrăcați.

dreapta întrebuintare a cuvintelor (literal: dreptatea cuvintelor); cu cele care îți sunt ție plăcute, și eu sunt de acord cu ele, și câte nu sunt după voia ta, de la acestea mă întorc și eu, fără nici o îndoială, și nu am nesocotit vreodată a păzi față de marea ta sfințenie rânduiala de fiu și ucenic. Iau martor pentru acestea marea ta sfințenie. Știi că întotdeauna m-am apropiat de tine în acest fel și, descoperindu-ți adâncurile cugetului meu, ți-am dat astfel de chezașii. Și chiar dacă în unele răstimpuri nu m-am dezbrăcat pe față¹³ pentru luptele pe care preamarea ta sfințenie le-a purtat, însă în tăcere m-am alăturat acestora, și nimeni nu știe mai bine decât marea ta sfințenie motivele acestui fapt, fiindcă adeseori, îndrăznind să-ți mărturisesc gândurile mele, ți le-am descoperit limpede pe cele privitoare la problema aceasta și, cerând iertare, n-am fost lipsit de ea. Însă acum, cu ajutorul lui Dumnezeu, am disprețuit toate acestea și m-am rânduie pe mine, în chip cu totul limpede și fățiș, în tabăra luptătorilor pentru adevăr, ca să vestesc fără nici o abatere și temere dogmele Părinților mei și acrivia ortodoxiei, după scopul mării tale sfințenii. Și spun acestea nu pentru că o văd pe marea ta sfințenie plecând de aici, căci încă nu lepădăm cele din urmă nădejdi, ci ne încredem în Dumnezeu că vei birui boala și vei fi împreună cu noi, și vom săvârși împreună unele ca acestea. Dar dacă, prin judecățile pe care Dumnezeu le știe, vei pleca de aici către locul odihnei pe care ți l-ai pregătit și, poate din pricina nevredniciei noastre, te vei duce unde ești însuși vrednic, îți spun, încredințându-te înaintea lui Dumnezeu și a sfinților îngeri, care stau de față acum, în chip nevăzut, cu noi, și înaintea multilor bărbați vrednici care se află aici, că voi fi eu însumi în unele ca acestea în locul tău și în locul gurii tale; [și] câte

στόματος, ὅσα αὐτὸς ἐσπούδαζες καὶ παρεδίδους στέργων καὶ αὐτὸς καὶ δεφενδεύων καὶ πᾶσιν ὑποτιθεῖς, οὐδόλως μηδὲν τῶν τοιούτων καθυφεῖς τὸ παράπαν, ἀλλὰ μέχρι τῶν ἐσχάτων κινδύνων αἵματος καὶ θανάτου ὑπὲρ τούτων ἀγωνιζόμενος, καὶ εἰ καὶ μικρὰ πάνυ τυγχάνει ἡ ἐμὴ περὶ ταῦτα πείρα καὶ δύναμις, ἀλλ' οὖν πείθομαι, ὅτι ἡ μεγάλη ἀγιωσύνη σου ἀναπληρώσει τὰ ἐμὰ ἐλλείμματα, καὶ παρὼν ἡμῖν ἐνταῦθα τῇ ἐνούσῃ σοι περὶ τὰ τοιαῦτα τελειότητι καὶ ἀπάρας ταῖς σαῖς πρὸς θεὸν εὐπαρορησιάστοις ἐντεύξεσιν.

te-ai sânguit și le-ai predat cu dragoste, și eu le apăr și le pun înaintea tuturor, fără să renunț nicidecum la nimic din unele ca acestea, ci mă lupt pentru acestea până la primejduirea din urmă, adică până la sânge și moarte, și chiar dacă foarte mică este experiența și puterea mea în privința acestor lucruri, însă sunt încredințat că marea ta sfințenie va plini lipsurile mele: cât ești împreună cu noi aici, prin desăvârșirea pe care o ai în astfel de lucruri, iar după ce vei pleca, prin mijlocirile tale cele cu bună îndrăznire către Dumnezeu.

ΤΟΙΣ ΑΠΑΝΤΑΧΟΥ ΤΗΣ ΓΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ
ΝΗΣΩΝ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΟΙΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΙΣ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙΣ ΜΑΡΚΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ
ΕΦΕΣΙΩΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΕΝ ΚΥΡΙΩ
ΧΑΙΡΕΙΝ.

(1.) Οἱ τὴν κακὴν ἡμᾶς αἰχμαλωσίαν αἰχμαλωτεύσαντες καὶ πρὸς τὴν Βαβυλῶνα τῶν λατινικῶν ἐθῶν καὶ δογμάτων θελήσαντες κατασῦραι, τοῦτο μὲν οὐκ ἠδυνήθησαν ἀγαγεῖν εἰς πέρας, αὐτόθεν τε ἀπεμφαίρον ὁρῶντες καὶ ἄλλως ἀδύνατον, ἐν μέσῳ δέ που τῆς ὁδοῦ καταμείναντες αὐτοὶ τε καὶ ὅσοι τούτοις ἐπηκολούθησαν, οὐτ' ἐκεῖνο λοιπὸν μεμενήκασιν, οὔτε τοῦτο γεγόνασιν· Ἱεροσόλυμα μὲν ἀπολιπόντες, τὴν ὥς ἀληθῶς ὄρασιν τῆς εἰρήνης, καὶ τὸ Σιών ὅρος, τὴν βεβαίαν πίστιν καὶ ἄσειστον, Βαβυλώνιοι δὲ γενέσθαι τε καὶ κληθῆναι μήτε βουλόμενοι μήτε δυνάμενοι, καὶ διὰ τοῦτ' ἂν δικαίως κληθέντες Γραικολατῖνοι, καλούμενοι

¹ Ediții: Oecum. Syn., cc., 708-755; Lambecius, *op. cit.*, cc. 739-784; Hardouin, *op. cit.*, cc. 601-670; Binius, *Concilia*, cc. 991-1722; Dositheos, *TA*, pp. 581-586, o parte, în *TCh*, pp. 631-633; Norov, *Anecdota*, pp. 22-24; *PG* 160, 111-204; Blastos, *op. cit.*, pp. 112-119; *iPO* 17, pp. 449-459; *CFDS* X/2, 141/151; Karmiris, *op. cit.*, pp. 353-362. Scrisoarea este redactată în timpul exilului din insula Limnos. Am folosit ediția din *PO*.

² Χαίρειν înseamnă propriu zis „a se bucura”, dar el era o formă de salut. Totuși el poate trimite la gândul bucuriei de a fi ortodox.

³ Ἦθος se referă la partea morală, cutumiară și liturgică a credinței, iar δόγμα la cea dogmatică. De remarcat paralela Roma-Babilon și

Marcu, Episcopul Mitropoliei efesenilor¹,
creștinilor ortodocși aflați pretutindeni pe
pământ și în insule, salutare în Domnul²

1. Cei care ne-au robii cu reaua robie și au vrut să ne tragă în Babilonul obiceiurilor și dogmelor³ latinești nu au putut, pe de-o parte, să ducă acest lucru la bun sfârșit, văzând că este și absurd în sine, și de altfel cu neputință de înfăptuit, iar pe de alta, rămânând undeva la mijlocul drumului și ei, și câți au urmat lor, nici nu au rămas ceea ce erau, nici nu au devenit ceea ce voiau⁴. Lăsând, pe de-o parte, Ierusalimul, adică vederea adevărată a păcii (cf. Is. 28, 16), și muntele Sion, adică credința tare și neclintită, iar pe de alta, nici vrând, nici putând să devină și să se numească babilonieni, de aceea pe drept cuvânt au fost numiți greco-latini, iar de

posibila conexiune cu Babilonul din Apocalipsă și venirea lui Antihrist. Captivitatea babilonică a evreilor e văzută de Sfântul Marcu drept tip al oricărei robii a Bisericii în mrejele cugetării rațiunii căzute, în concret robia Ortodoxiei față de latini. Și e firesc acest lucru, căci în amândouă cazurile este vorba de robia Bisericii față de lumea aceasta. Evreii erau Biserica Vechiului Legământ, iar cea a Noului Legământ nu este decât continuarea firească a Celei dintâi, împlinirea Ei.

⁴ Literal: nici nu au rămas acela, nici n-au devenit acesta. „Acela” e Ortodoxia, iar „acesta” Catolicismul. Unioniștii nu erau nici ortodocși, nici deplin catolici.

δ' οὖν ὑπὸ τῶν πολλῶν Λατινόφρονες. Οὗτοι τοίνυν οἱ μιζόθηρες ἄνθρωποι κατὰ τοὺς ἐν μύθοις ἵπποκενταύρους μετὰ τῶν Λατίνων μὲν ὁμολογοῦσι τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι καὶ τὸν Υἱὸν αἰτίον ἔχειν τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως (οὕτω γὰρ καὶ ὁ αὐτῶν ὅρος διαλαμβάνει), μεθ' ἡμῶν δὲ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι λέγουσι· καὶ μετ' ἐκείνων μὲν θεμιτῶς καὶ εὐλόγως τὴν προσθήκην ἐν τῷ συμβόλῳ γεγενέναι φασί, μεθ' ἡμῶν δὲ λέγειν ταύτην οὐ καταδέχονται (καίτοι γε τὸ θεμιτῶς καὶ εὐλόγως γενόμενον τίς ἂν παραιτήσαιο λέγειν); καὶ μετ' ἐκείνων μὲν τὸ ἄζυμον σῶμα τοῦ Χριστοῦ λέγουσι, μεθ' ἡμῶν δὲ αὐτοῦ μεταλαμβάνειν οὐκ ἂν τολμήσαιεν. Ἄρ' οὐχ ἱκανὰ ταῦτα τὴν γνώμην αὐτῶν διαδείξει, καὶ ὅτι οὐκ ἀληθείας ἔρευναν ποιούμενοι τοῖς Λατίνοις συνῆλθον, ἦν ἐν χερσὶν ἔχοντες προδεδώκασιν, ἀλλὰ χρυσοχοῆσαι βουλόμενοι καὶ πεπλασμένην, οὐκ ἀληθῆ, συστήσασθαι ἔνωσιν;

(2.) Τίνα δὲ καὶ τρόπον αὐτοῖς ἠνώθησαν, ἐπισκεπτέον· πᾶν γὰρ τὸ ἐτέρῳ ἐνούμενον δι' ἐνός τινος μέσου πάντως ἐνοῦται. Τῇ μὲν οὖν δόξει τῇ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔδοξαν ἐνωθῆναι, σὺν αὐτοῖς ἀποφηνάμενοι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦτο ἔχειν τὴν ὑπαρξίν· τὰ δ' ἄλλα πάντα διάφορα, καὶ οὐδὲν ἐν αὐτοῖς ἐν οὐδὲ μέσον οὐδὲ κοινόν, ἀλλὰ δύο μὲν σύμβολα καὶ παρηλλαγμένα λέγεται πάλιν, ὥσπερ καὶ πρότερον· διτταὶ δὲ καὶ διάφοροι λειτουργίαι τελοῦνται, ἡ μὲν δι' ἐνζύμου θυσίας, ἡ

⁵ Animale: o parte taur, o parte cal.

⁶ Ὅρος nu vrea să fie o definiție exactă a conținutului de credință – căci realitățile dumnezeiești nu pot fi prinse în concepte create –, ci „împrejmuirea”, limitele în care credinciosul are siguranța mântuirii, adică cât putem noi cuprinde ca ființe create realitățile necreate. O să redăm cuvântul grecesc cu diferiți termeni în limba română în funcție de context, marcându-l însă în vecinătate în limba greacă.

mulți sunt numiți latino-cugetători. Prin urmare, aceea, fiind amestecare de oameni și fiare, cum erau în mituri hipocentaurii⁵, mărturisesc împreună cu latinii că Duhul Sfânt purcede din Fiul și Îl are pe Fiul cauzator al existenței Sale (căci așa prevede orosul⁶ lor), iar împreună cu noi spun că purcede din Tatăl⁷. Și zic când sunt împreună cu aceia că în chip legiuit și întemeiat s-a făcut adăugirea în Simbol, iar când sunt împreună cu noi, nu primesc să spună această adăugire, (deși cine s-ar da în lături să spună ceea ce s-a făcut în chip legiuit și întemeiat?); și când sunt cu aceia, spun că azima este Trup al lui Hristos, iar când sunt împreună cu noi, nu ar îndrăzni să se împărtășească cu ea. Oare nu sunt acestea îndeajuns ca să arate socotința lor și că s-au adunat cu latinii nu ca să cerceteze adevărul – pe care avându-l în mână, l-au trădat –, ci vrând să toarne în aur și să facă o unire plăsmuită, nu adevărată⁸?

2. Și trebuie văzut în ce fel s-au unit cu ei. Căci orice lucru unit cu altul se unește, desigur, printr-un alt lucru oarecare ce se află la mijloc între ele. Așadar, ei au crezut că s-au unit prin credința privitoare la Duhul Sfânt, declarând împreună cu ei că Acesta Își are existența și din Fiul. Dar toate celelalte sunt deosebite și între ei nu este nimic una, nici de mijloc, nici comun, ci sunt două Simboluri de credință și se rostesc iarăși diferit, ca și mai înainte; se săvârșesc două Liturghii diferite, una cu

⁷ Unioniștii erau oportuniști: când se aflau în compania latinilor, utilizau formulele latine, iar când erau cu ortodocșii, cele ortodoxe.

⁸ Cuvintele folosite de Sf. Marcu sunt cele din vocabularul lucrătorilor de metale, care se ocupau cu confecționarea idolilor. Așa sunt toate unirile care nu se bazează pe dreapta credință dogmatică. Unele elemente din mișcarea ecumenică de azi seamănă cu situația respectivă, mai ales dacă avem în vedere ambiguitatea textelor comune rezultate în urma acestor dezbateri ecumenice.

δὲ δι' ἁζύμου· διττὰ δὲ βαπτίσματα, τὸ μὲν διὰ τριττῆς καταδύσεως τελειοῦν, τὸ δὲ δι' ἐπιχύσεως ὕδατος ἐκ κορυφῆς ἄνωθεν, καὶ τὸ μὲν τῷ μύρῳ προσχρῶμενον, τὸ δ' οὐδ' ὅτιοῦν αὐτοῦ χρεῖαν ἔχον· διττὰ δὲ τὰ ἔθνη πάντα καὶ ἐν πᾶσι παρηλλαγμένα, νηστεῖαί τε καὶ ἐκκλησιαστικαὶ τάξεις καὶ εἴ τι τοιοῦτον. Τίς οὖν ἡ ἔνωσις, ὅταν μὴ φανερόν καὶ ἐπίδηλον σημεῖον ἔχη; Καὶ πῶς ἠνώθησαν οἱ τὰ οἰκεῖα στέργειν βουλόμενοι (τοῦτο γὰρ που καὶ συνεφώνησαν) καὶ μὴ τοῖς ἐκ τῶν Πατέρων παραδομένοις ἀκολουθοῦντες;

(3.) Ἀλλὰ τίς ὁ σοφὸς αὐτῶν λόγος; «Οὐδέποτε, φησὶν, ἡ τῶν Γραικῶν Ἐκκλησία τὸ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι ἔλεγεν, ἀλλ' ἀπλῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι· τοῦτο δὲ τὸν Υἱὸν οὐκ ἐκβάλλει τῆς ἐκπορεύσεως· ὥστε κατὰ τοῦτο καὶ πρότερον ἦμεν καὶ νῦν ἐσμεν ἠνωμένοι». — Φεῦ τῆς ἀνοίας· φεῦ τῆς τυφλώσεως! Εἰ δὲ αἰεὶ ἡ τῶν Γραικῶν Ἐκκλησία τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι ἔλεγεν, ἐξ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἐν ταῖς συνόδοις πατέρων παραλαβοῦσα, τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ οὐδέποτε ἔλεγεν (οὐδὲ γὰρ παρέλαβε τοῦτο παρ' οὐδενός), τί γε ἄλλο ἢ τὸ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι ἔλεγεν; Εἰ γὰρ οὐκ ἐκ

⁹ E vorba de Taina Mirungerii pe care ortodocșii o făceau (și o fac) îndată după Botez, putând fi săvârșită de către preot (desigur cu untdelemn sfințit doar de episcopi), iar latinii o săvârșeau la „maturitatea” pruncului (după 7 ani) și numai de către episcop.

¹⁰ Este vorba aici despre lipsa de unitate în rânduieli.

¹¹ Sfântul Marcu e conștient că posturile și rânduielile bisericești și toate celelalte care țin de forme nu sunt realitățile înseși, ci simboluri ale lor, dar care totuși sunt unite în chip nedespărțit de acele realități. Dacă semnele văzute ale acelor realități nu sunt comune sau nu sunt înțelese ca exprimând același conținut, înseamnă că ele se referă la realități distincte și atunci e limpede că nu poate fi vorba de o unire adevărată. Și Crezul, ca formulare dogmatică, nu este idol, el poate fi

jertfă din aluat dospit, alta cu aluat nedospit; sunt două Botezuri, unul săvârșit prin întreită scufundare, altul prin turnarea apei de sus de la creștet, unul având adăugat mirul⁹, altul neavând nevoie de el. Îndoite¹⁰ sunt toate obiceiurile și diferite întru toate: și posturile, și rânduielile bisericești, și orice altceva de acest fel. Așadar, care e unirea, când nu are un semn arătat și limpede?¹¹ Și cum s-au unit cei care vor să-și iubească cele proprii (căci pe baza acestui fapt au și făcut înțelegerea¹²), dar nu urmează celor predanisite de Părinți?

3. Însă care este „înțeleapta” lor rațiune a unirii? „Niciodată”, zice, „Biserica grecilor nu a zis că Duhul purcede numai din Tatăl, ci simplu, că purcede din Tatăl. Acest fapt nu îl dă în lături pe Fiul de la purcedere, așa încât, conform acestui lucru, și mai înainte eram, și acum suntem uniți”. Vai nebuniei lor! Vai orbirii lor! Dacă dintotdeauna Biserica grecilor a zis că purcede din Tatăl, primind aceasta de la Însuși Hristos (In. 15, 26), și de la Sfinții Apostoli, și de la Părinții adunați în sinoade, și nu a zis niciodată că purcede din Fiul (căci nici nu a primit aceasta de la cineva), ce altceva, decât că purcede numai din Tatăl, a spus? Căci dacă nu purcede din Fiul,

rostit și cu alte cuvinte, însă realitatea desemnată trebuie să fie aceeași. De aici și grija excesivă, dar absolut îndreptățită a sfinților de a păstra nealterate simbolurile de credință sau hotărârile dogmatice, deoarece ele exprimau cel mai bine la nivelul creat taina realităților veșnice și mântuitoare. Dar, iarăși, nu este suficientă acceptarea formei, ci trebuie să fie identic și conținutul ei. De aceea faptul că azi se rostește uneori, mai ales la întâlniri ecumeniste, de către catolici Crezul fără Filioque nu arată nicidecum ortodoxia lor, căci ei îl înțeleg tot în chip eretic.

¹² Era o unire formală bazată pe recunoașterea egoismului și bunului plac al fiecărei părți, adesea în dezacord cu Sfinții Părinți. Lipsea unitatea reală, care este unul din elementele ce dă coerență și conținut Bisericii.

τοῦ Υἱοῦ, δηλον ὡς ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς. Ὅρα δὲ καὶ ἐπὶ τῆς γεννήσεως. Τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς, φησί, γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων. Μήτις ἐνταῦθα τὸ ἐκ μόνου προστίθῃσιν; Ἀλλ' οὐδὲν ἦττον καὶ νοοῦμεν τοῦτο καὶ λέγομεν ἡνίκα δεήσει παρ' οὐδενὸς γὰρ ἄλλου γεννᾶσθαι τὸν Υἱὸν μεμαθήκαμεν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάννης ἐκ προσώπου τῆς Ἐκκλησίας ἀπάσης καὶ τῶν χριστιανῶν ἀπάντων «Ἐκ τοῦ Υἱοῦ» φησί «τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν». Εἰ δὲ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν, δηλον ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου λέγομεν· διὸ καὶ μικρὸν ἀνωτέρω «τὸν Υἱὸν» φησὶν «οὐ λέγομεν αἷτιον», καὶ ἐν τῷ ἐφεξῆς κεφαλαίῳ «Μόνος αἷτιος ὁ Πατήρ».

(4.) Τί ἐτι; «Οὐδέποτε, φησί, τοὺς Λατίνους ὡς αἰρετικούς εἶχομεν, ἀλλὰ μόνον σχισματικούς». — Τοῦτο μὲν οὖν παρ' αὐτῶν ἐκείνων εἰλήφασιν· σχισματικούς γὰρ ἡμᾶς ἐκεῖνοι καλοῦσιν, οὐδὲν ἡμῖν ἐγκαλεῖν ἔχοντες περὶ τὴν ἡμετέραν δόξαν, ἀλλ' ὅτι τῆς ὑποταγῆς αὐτῶν ἀπεσχίσθημεν, ἦν ὠφείλομεν, ὡς ἐκεῖνοι νομίζουσιν. Εἰ δὲ καὶ ἡμᾶς τοῦτο δίκαιον ἐκείνοις ἀντιχαρίζεσθαι καὶ οὐδὲν αὐτοῖς ἐγκαλοῦμεν περὶ τὴν δόξαν, σκεπτέον. Τὴν μὲν οὖν αἰτίαν τοῦ σχίσματος ἐκεῖνοι δεδώκασι, τὴν προσθήκην ἐξενεγκόντες ἀναφανδόν, ἦν ὑπ' ὁδόντα πρότερον ἔλεγον· ἡμεῖς δὲ αὐτῶν ἐσχίσθημεν πρότεροι, μᾶλλον δὲ ἐσχίσσαμεν αὐτοὺς καὶ ἀπεκόψαμεν

¹³ Aceași argumentare a făcut-o Sfântul Grigorie Palama (a se vedea, *Opera completă I, Cuvântul întâi doveditor despre purcederea Duhului Sfânt*, 2-8, p. 83-95, Ed. Patristică, 2005).

¹⁴ Spunând „Născut din Tatăl” cugetăm „Născut numai din Tatăl”. Dar când este nevoie, explicităm acest lucru și prin cuvinte.

¹⁵ *Expunerea exactă a credinței ortodoxe (Dogmatica)*, cap. 8, Despre Sfânta Treime.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Idem, cap. 12, Mai exact, Despre numirile dumnezeiești.

e limpede că purcede numai din Tatăl. Uită-te și când e vorba de naștere. „Cel Născut din Tatăl mai înainte de toți vecii”, zice Crezul. Nu cumva adaugă cineva aici pe „numai din”¹³? Dar cu toate acestea și înțelegem, și spunem aceasta când va fi nevoie¹⁴. Căci am învățat că Fiul nu Se naște din nimeni altul. De aceea și Ioan Damaschinul spune din partea a toată Biserica și a tuturor creștinilor: „Nu zicem că Duhul este din Fiul”¹⁵. Iar dacă nu zicem că Duhul este și din Fiul, e limpede că zicem că e numai din Tatăl. De aceea și puțin mai sus spune: „Nu Îl numim pe Fiul cauzator”¹⁶, și în capitolul următor: „singurul cauzator este Tatăl”¹⁷.

4. Ce mai spun ei? „Niciodată”, zice, „nu i-am avut pe latini ca eretici, ci numai ca schismatici”¹⁸. Aceasta ați luat-o chiar de la latini, pentru că ei ne numesc schismatici, neavând să ne învinovățească cu nimic în ce privește credința noastră¹⁹, ci doar că ne-am rupt de supunerea pe care, după socotința lor, le-o datoram. Dar trebuie văzut dacă și noi, la rândul nostru, socotim acest lucru drept în ceea ce-i privește și dacă nu îi învinovățim cu nimic pentru credință. Așadar, ei ne-au dat pricină de schismă, proclamând pe față adaosul la Crez, pe care îl grăiau mai înainte pe ascuns. Și noi ne-am despărțit primii de ei²⁰, ba mai degrabă i-am despărțit și i-am tăiat

¹⁸ Sf. Marcu a răspuns acestei afirmații încă de la Sinodul florentin. El a spus spre sfârșitul aceluia: „Latinii nu sunt numai schismatici, ci și eretici, și acest lucru l-a ținut sub tăcere Biserica noastră, din pricină că neamul acelora era numeros. Iar noi nu ne-am rupt de ei pentru altceva decât fiindcă sunt eretici. De aceea nici nu se cuvine nicidecum să ne unim cu ei dacă nu leapădă adaosul din Simbol și nu mărturisesc Simbolul ca și noi” (*Acta Graeca*, p. 400).

¹⁹ E limpede că se referă la credința dogmatică în Dumnezeu.

²⁰ În germene, aceasta s-a petrecut poate mult mai devreme, pe timpul Sfântului Fotie, când erezia purcederii «și de la Fiul» a fost dată

τοῦ κοινοῦ τῆς Ἐκκλησίας σώματος. Διὰ τί, εἶπέ μοι; Πότερον ὡς ὀρθὴν ἔχοντας δόξαν, ἢ ὀρθῶς τὴν προσθήκην ἐξενεγκόντας; Καὶ τίς ἂν τοῦτο εἴποι, μὴ σφόδρα τὸν ἐγκέφαλον διασεσεισμένος; Ἀλλ' ὡς ἄτοπα καὶ δυσσεβῆ φρονούντας καὶ παραλόγως τὴν προσθήκην ποιήσαντας. Οὐκοῦν ὡς αἰρετικούς αὐτοὺς ἀπεστράφημεν, καὶ διὰ τοῦτο αὐτῶν ἐχωρίσθημεν. Διὰ τί γὰρ ἄλλο; Φασὶ γὰρ οἱ φιλευσεβεῖς νόμοι: «Αἰρετικός ἐστὶ καὶ τοῖς κατὰ τῶν αἰρετικῶν νόμοις ὑπόκειται ὁ καὶ μικρὸν γοῦν τι παρεκκλίνων τῆς ὀρθῆς πίστεως». Εἰ μὲν οὖν οὐδέν τι παρεκκλίνουνσιν οἱ Λατίνοι τῆς ὀρθῆς πίστεως, μάτην αὐτοὺς ὡς ἔοικεν ἀπεκόψαμεν· εἰ δὲ παρεκκλίνουνσιν ὅλως, καὶ ταῦτα περὶ τὴν θεολογίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἰς ὃ βλασφημῆσαι κινδύνων ὁ χαλεπώτατος, αἰρετικοί εἰσιν ἄρα, καὶ ὡς αἰρετικούς αὐτοὺς ἀπεκόψαμεν. Διὰ τί δὲ καὶ χρίομεν τῷ μύρῳ τοὺς ἐξ αὐτῶν ἡμῖν προσιόντας; Οὐκ εὐδηλον ὡς αἰρετικούς ὄντας; Λέγει γὰρ ὁ τῆς δευτέρας οἰκουμενικῆς συνόδου κανὼν ἑβδομος: «Τοὺς προστιθεμένους τῇ ὀρθοδοξίᾳ καὶ τῇ μερίδι τῶν σωζομένων ἀπὸ αἰρετικῶν δεχόμεθα κατὰ τὴν ὑποτεταγμένην ἀκολουθίαν καὶ συνήθειαν· Ἀρειανούς μὲν καὶ Μακεδονιανούς καὶ Σαββατιανούς καὶ Ναυατιανούς τοὺς λέγοντας ἑαυτοὺς Καθαροὺς καὶ Ἀριστεροὺς καὶ Τεσσαρεσκαδεκατίτας ἡγουν Τετραδίτας καὶ Ἀπολιναριστὰς δεχόμεθα διδόντας λιβέλλους καὶ ἀναθεματίζοντας πᾶσαν αἵρεσιν μὴ φρονοῦσαν ὡς φρονεῖ ἡ ἁγία τοῦ Θεοῦ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία,

anatemei, mai întâi în Sinodul de la Constantinopol din 867, fiind prezenți delegați ai tuturor patriarhilor răsăriteni. În 879 se ține un alt Sinod la Constantinopol (socotit ca al VIII-lea Ecumenic), fiind prezenți în plus și delegații papei Ioan al VIII-lea. Acest Sinod a confirmat Sinodul din 867 și a dat din nou anatemei adăugirea Filioque.

de la trupul comun al Bisericii. Spune-mi, de ce i-am despărțit? Oare fiindcă țin dreapta credință sau pentru că au dat la iveală în chip drept adaosul la Crez? Cine ar spune aceasta, afară numai dacă este foarte zdruncinat la creier? Nu, ci pentru că cugetă lucruri absurde și rău-credincioase și fiindcă au făcut adaosul fără temei. Așadar, i-am lepădat ca pe niște eretici, și de aceea ne-am despărțit de ei. Căci pentru ce altceva ne-am despărțit? Că legile iubitoare de dreapta credință zic: „Eretic este și se supune legilor împotriva ereticilor cel care fie și puțin se abate de la dreapta credință”²¹. Prin urmare, dacă latinii nu se abat cu nimic de la dreapta credință, degeaba i-am tăiat pe ei, după cât se pare. Dar dacă se abat cu adevărat – și fac aceasta în ceea ce privește teologia Duhului Sfânt, a Cărui hulire este cea mai cumplită dintre primejdii (cf. Mt. 12, 31) –, atunci sunt eretici, și ca pe niște eretici i-am tăiat. Și de ce îi și ungem cu Mir pe cei dintre ei care vin la noi²²? Nu e limpede că deoarece sunt eretici? Căci zice canonul 7 al Sinodului al II-lea Ecumenic: „Pe cei dintre eretici care se adaugă ortodoxiei și părții celor ce se mântuiesc îi primim după obiceiul și rânduiala de mai jos: pe arieni, și macedonieni, și sabatieni, și novațieni, care își zic și catari și stângaci, și pe quartodecimani, adică pe tetra-diți, și pe apolinariști îi primim dacă dau libellum²³ și anatematizează orice erezie care nu cugetă cum cugetă Sfânta, Soborniceasca și Apostoliceasca Biserică a lui Dumnezeu, pecetluindu-i, adică

²¹ E vorba de un loc comun în legile bizantine care protejau dreapta credință, adeseori chiar prin pedepse aspre. La care cod de legi se raportează textual extrasul Sfântului Marcu nu am putut afla.

²² La acea dată catolicii nu erau rebotezați, dar aceasta nu înseamnă că le era recunoscut Botezul. A se vedea tâlcuirea Sfântului Nicodim Aghioritul la canonul 46 apostolic în *Pidalion*, Ed. Credința strămoșească, 2004, p. 82-88.

²³ Scrisoare de mărturisire a dreptei credințe.

σφραγιζομένους ἤτοι χριομένους πρῶτον τῷ ἁγίῳ μύρῳ τό τε μέτωπον καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰς ῥίνας καὶ τὸ στόμα καὶ τὰ ὦτα, καὶ σφραγίζοντες αὐτοὺς λέγομεν· Σφραγίς δωρεᾶς Πνεύματος ἁγίου». Ὅρᾳς τίσι συντάττομεν τοὺς ἐκ Λατίνων ἡμῖν προσιόντας; Εἰ οὖν οὗτοι πάντες αἰρετικοί, δῆλον ὅτι κακεῖνοι. Τί δὲ καὶ ὁ σοφώτατος πατριάρχης Ἀντιοχείας Θεόδωρος ὁ Βαλσαμών ἐν ταῖς πρὸς Μάρκον τὸν ἁγιώτατον πατριάρχην Ἀλεξανδρείας ἀποκρίσει περὶ τούτων γράφει; — «Αἰχμάλωτοι Λατῖνοι καὶ ἕτεροι παρουσιάζοντες εἰς τὰς καθολικὰς ἐκκλησίας ἡμῶν ζητοῦσι μεταλαμβάνειν τῶν θείων ἁγιασμάτων. Εἰ οὖν ἐκχωρητέον τοῦτό ἐστι, ζητοῦμεν μαθεῖν. — Ὁ μὴ ὦν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστι, καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει. Ἐπεὶ οὖν πρὸ χρόνων πολλῶν ἀπεσχίσθη τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, τῆς Ῥώμης φαμέν, τὸ περιώνυμον ἄθροισμα ἐκ τῆς τῶν ἐτέρων τεσσάρων ἁγιωτάτων πατριαρχῶν κοινωνίας, ἀποσχοινισθὲν εἰς ἔθνη καὶ δόγματα τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ὀρθοδόξων ἀλλότρια (διὰ γὰρ τοῦτο οὔτε ἐν ταῖς θείαις ιεροτελεστείαις κοινῆς τῶν πατριαρχικῶν ὀνομάτων ἀναφορᾶς ὁ πάπας ἡξίωται), οὐκ ὀφείλει γένος λατινικὸν ἐκ χειρὸς ιερατικῆς διὰ τῶν θείων καὶ ἀχράντων μυστηρίων ἁγιάζεσθαι, εἰ μὴ κατὰθῃται πρότερον ἀποσχέσθαι τῶν λατινικῶν δογμάτων τε καὶ συνηθειῶν καὶ κατὰ κανόνας κατηχηθῇ καὶ τοῖς ὀρθοδόξοις ἐξισωθῇ». Ακούεις ὅτι ἀποσχοινίσθησαν οὐ μόνον εἰς ἔθνη, ἀλλὰ καὶ δόγματα τῶν ὀρθοδόξων ἀλλότρια (τὰ δὲ τῶν ὀρθοδόξων ἀλλότρια, πάντως αἰρετικά), καὶ ὅτι κατὰ κανόνας κατηχηθῇναι ὀφείλουσι καὶ τοῖς ὀρθοδόξοις ἐξισωθῇναι; Εἰ δὲ κατηχηθῇναι, δῆλον

²⁴ Aceasta este întrebarea patriarhului Marcu, după care urmează răspunsul marelui canonist.

ungându-i mai întâi cu Sfântul Mir și pe frunte, și pe ochi, și pe nas, și pe gură, și pe urechi, și când îi pecetluim, zicem: *Pecetea darului Sfântului Duh*". Vezi cu cine îi rânduim pe aceia dintre latini care vin la noi? Așadar, dacă aceia toți sunt eretici, e limpede că și latinii. Dar pentru ce și preaînțeleptul Patriarh al Antiohiei, Teodor Valsamon, în răspunsurile către Marcu, Preasfințitul Patriarh al Alexandriei, scrie despre acestea: „Prizonierii latini și alții, venind în bisericile noastre sobornicești, caută să se împărtășească de dumnezeieștile Taine. Așadar, căutăm să aflăm dacă este îngăduită această situație²⁴. „Cel ce nu este cu Mine împotriva Mea este, și cel ce nu adună cu Mine risipește” (Mt. 12, 30). De aceea, fiindcă cu multă vreme mai înainte s-a rupt vestita adunare a Bisericii de Apus, adică a Romei, de părtășia cu ceilalți patru preasfințiți Patriarhi, fiind separată prin obiceiuri și dogme străine de Biserica Sobornicească și de ortodocși (căci pentru aceasta nici nu s-a învrednicit papa de pomenirea comună la dumnezeieștile slujbe dimpreună cu numele patriarhilor), nu trebuie neamul latinesc să se sfințească din mână preoțească prin dumnezeieștile și neprihănitele Taine dacă nu a declarat mai înainte pe față că se desparte de dogmele și obiceiurile latinești și dacă nu a fost catehizat după canoane și nu s-a făcut deopotrivă cu ortodocșii”²⁵. Auzi că s-au separat nu numai prin obiceiuri, ci și prin dogme străine de ortodocși (iar cele străine de ortodocși sunt întru totul eretice), și că trebuie catehizați după canoane și trebuie să se facă deopotrivă cu ortodocșii²⁶? Iar dacă trebuie

²⁵ Răspunsuri la întrebările lui Marcu, 15, PG 119, 1048. Acestea au fost scrise în jurul anului 1195.

²⁶ Să aibă aceeași învățătură dogmatică și canonică, lucru dobândit în urma catehizării.

ὅτι καὶ τῷ μύρῳ χρισθῆναι. Πόθεν οὖν ἡμῖν ἀνεφάνησαν ἐξαίφνης ὄντες ὀρθόδοξοι οἱ διὰ τοσούτων χρόνων καὶ ὑπὸ τοσούτων πατέρων καὶ διδασκάλων κριθέντες αἰρετικοί; Τίς αὐτοὺς οὕτω ῥαδίως ὀρθοδόξους πεποίηκεν; Ὁ χρυσός, εἰ βούλοιο τἀληθῆ λέγειν, καὶ κέρδη τὰ σά· μάλλον δ' ἐκείνους μὲν οὐ πεποίηκεν ὀρθοδόξους, σὲ δὲ ποιήσας ἐκείνοις ὅμοιον, εἰς τὴν τῶν αἰρετικῶν ἀπεώσατο μοῖραν.

(5.) «Ἀλλ' εἰ μεσότητά τινα, φησὶν, ἐπινοήσοιμεν τῶν δογμάτων, ἐκείνοις τε συναφθισόμεθα δι' αὐτῆς καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καλῶς ἔξομεν, οὐδὲν ἀναγκαζόμενοι λέγειν παρὰ τὰ εἰωθότα καὶ παραδεδομένα». — Τοῦτ' ἐστὶν ἐκεῖνο τὸ τοὺς πολλοὺς ἐξ ἀρχῆς ἀπατήσαν καὶ πεῖσαν ἀκολουθεῖν τοῖς εἰς τὸν κρημνὸν τῆς δυσσεβείας ἀπάγουσι πιστεύσαντες γὰρ εἶναι τι μέσον ἀμφοῖν τῶν δοξῶν, ὅπερ ἐπὶ τινων ἐναντίων συμβαίνει, πρὸς τὸ δεινὸν ἠυτομόλησαν. Ἀλλὰ λέξιν μὲν ἐνδέχεται μέσσην δύο δοξῶν εὑρεθῆναι τὴν ἀμφοτέρως σημαίνουσαν ὁμωνύμως, δόξαν δὲ μέσσην ἐναντίων δοξῶν περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος, ἀδύνατον· εἰ δὲ μή, καὶ ἀληθείας καὶ ψεύδους ἔσται τι μέσον καὶ καταφάσεως καὶ ἀποφάσεως. Ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἐπὶ παντὸς γὰρ ἡ ἢ κατὰφασις ἡ ἢ ἀπόφασις. Εἰ μὲν οὖν τὸ λατινικὸν ἀληθὲς δόγμα τὸ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, ψευδὲς τὸ ἡμέτερον τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου (διὰ τοῦτο γὰρ αὐτῶν ἐχωρίσθημεν)· εἰ δὲ τὸ ἡμέτερον ἀληθές, ψευδὲς ἂν εἴη δήπου τὸ ἐκείνων. Τί οὖν ἂν εἴη τούτων μέσον; Οὐδέν, πλὴν εἰ μὴ λέξεις πρὸς ἄμφω τὰς δόξας ὁρῶσα καθάπερ τις κόθορνος.

²⁷ Și noi azi vom avea parte de osânda ereticilor dacă avem comuniune cu ei pentru a ne salva economic sau politic.

²⁸ Coturnul era o încălțăminte cu toc înalt, inventată și folosită de actorii de tragedie ca să pară mai înalți. Era în așa fel confecționat încât se potrivea și piciorului stâng, și celui drept. De aici a derivat și înțelesul

catehizați, e limpede că trebuie și unși cu Mir. Așadar, de unde ni s-au arătat dintr-o dată că sunt ortodocși cei care de atâta vreme și de atâtia Părinți și dascăli au fost judecați caeretici? Cine i-a făcut așa de ușor ortodocși? Aurul, dacă vrei să spunem cele adevărate, și câștigurile tale. Ba mai degrabă nu i-a făcut aurul pe aceia ortodocși, ci, făcându-te pe tine asemenea lor, te-a aruncat în partea ereticilor²⁷.

5. „Dar dacă vom născoci vreun compromis”, zice, „în înțelegerea dogmelor, și ne vom uni cu aceia în temeiul lui, și le vom câștiga bunăvoința, fără a fi siliți nicidecum să zicem ceva în afara obiceiurilor și a celor predanisite?” Acest lucru este cel care dintru început pe mulți i-a înșelat și i-a înduplecat să urmeze celor care s-au dus în prăpastia relei credințe; căci crezând că există ceva de mijloc între cele două credințe – lucru care se întâmplă în cazul unor anumite contrarii –, au dezeratat către ceea ce e rău. Dar chiar dacă este posibil să se găsească o denumire de mijloc pentru două credințe, care să le indice pe amândouă cu același nume, însă o credință de mijloc a două credințe contrare, referitor la același lucru, este cu neputință să fie. Altminteri, și între adevăr și minciună va fi ceva de mijloc, și între afirmație și negație. Însă nu se poate așa ceva. Căci pentru orice lucru este valabilă fie afirmația, fie negația. Așadar, dacă dogma latină a purcederii și de la Fiul este adevărată, mincinoasă este a noastră, a purcederii numai de la Tatăl (căci de aceea ne-am despărțit de ei). Iar dacă a noastră e adevărată, mincinoasă e a acelora. Prin urmare, ce ar putea fi de mijloc între acestea? Nimic, decât numai o denumire care, referindu-se la amândouă credințele, seamănă cu un coturn²⁸. Prin urmare, aceasta

de oportunist, om cu două fețe, care vrea să pară altceva decât este, adică, în ultimă instanță, e vorba de înșelător, de amăgitor, de profitor.

Αὕτη οὖν ἡμᾶς ἐνωθῆναι ποιήσει· Καὶ τί δράσωμεν, ὅταν ἀλλήλους ἐξετάζωμεν περὶ τῶν νοημάτων καὶ τῶν δοξῶν; Ἐνὶ καὶ ἀμφοτέρους ἡμᾶς προσεπειν ὀρθοδόξους τοὺς τάναντία φρονούντας; Ἐγὼ μὲν οὐκ οἶμαι· σὺ δ' ἂν εἰδείης ὁ πάντα φύρων καὶ πάντα ῥαδίως ἐπονομάζων. Βούλει παρὰ τοῦ Θεολόγου Γρηγορίου μαθεῖν, οἷα περὶ τῆς μεσότητος γράφει: «Ἡ πρὸς πάντας ὁρῶσα τοὺς παριόντας εἰκὼν, ὁ τῶν ἀμφοτέρων ποδῶν κόθορνος, ἡ κατὰ πάντα ἄνεμον λίκμησις, ἐξουσίαν λαβοῦσα τὴν νεόγραφον κακουργίαν καὶ τὴν κατὰ τῆς ἀληθείας ἐπίνοιαν· τὸ γὰρ ὅμοιον κατὰ τὰς γραφὰς τῆς εὐσεβείας πρόσχημα ἦν τῷ χαλκῷ τῆς ἀσεβείας περικείμενον». Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῆς ἐπινοηθείσης τότε μεσότητος. Περὶ δὲ τῆς αὐτὴν ἐξευρούσης συνόδου τοιάδε πάλιν φησὶν· «Εἴτε τὸν Χαλάνης πύργον, ὃς καλῶς τὰς γλώσσας ἐμέρισεν (ὡς ὠφελόν γε καὶ ταύτας· ἐπὶ κακῷ γὰρ ἢ συμφωνία), εἴτε τὸ Καϊάφα συνέδριον, ᾧ Χριστὸς κατακρίνεται, εἴτε τι ἄλλο τοιοῦτον τὴν σύνοδον ἐκείνην ὀνομαστέον, ἡ πάντα ἀνέτρεψε καὶ συνέχεε, τὸ μὲν εὐσεβὲς δόγμα καὶ παλαιὸν καὶ τῆς Τριάδος ὁμότιμον καταλύσασα τῷ βαλεῖν χάρακα καὶ μηχανήμασι κατασεῖσαι τὸ ὁμοούσιον, τῇ δὲ ἀσεβείᾳ θύραν ἀνοίξασα διὰ τῆς τῶν γεγραμμένων καὶ λεγομένων μεσότητος· σοφοὶ γὰρ ἐγένοντο τοῦ κακοποιῆσαι, τὸ δὲ καλὸν ποιῆσαι

²⁹ În sensul că e vorba de aceeași răutate, dar prezentată în haine noi spre a părea bună. Puterea ereziei și a înșelării constă în aparentul acord cu adevărul, dar în fapt fiind vorba de o împotrivire vie față de el.

³⁰ Propriu zis, este vorba de un sens adăugit la sensul real, de o înțelegere contrafăcută a adevărului.

³¹ Se referă la compromisul la care ajunseseră ortodocșii căldicei și arienii în ceea ce privește formula de credință: Fiul nu mai era deoființă [ὁμοούσιος] cu Tatăl, ci asemănător în ființă [ὁμοιούσιος] cu Tatăl. Această formulă de mijloc nu făcea însă decât să ascundă în spate esența arianismului.

va face să ne unim? Dar ce vom face când ne vom cerceța unii pe alții și în legătură cu înțelesurile credințelor? Este cu puțință să-i numim ortodocși pe doi care cugetă cele contrare? Eu nu cred. Dar poate știi tu, care amesteci toate și care le redenumești cu ușurință pe toate. Vrei să afli de la Teologul Grigorie ce scrie despre compromis? „Compromisul este chip ce privește la toți trecătorii, coturn pentru amândouă picioarele, spulberare la orice vânt, având ca putere răutatea nou-zugrăvită²⁹ și născocirea³⁰ contra adevărului. Căci termenul „asemenea”³¹, după scrierile dreptei credinței, era doar un ornament pus pe arama necredinței”³². Așadar, acestea sunt cele spuse despre compromisul născocit atunci. Cât despre sinodul care l-a născocit, iarăși spune lucruri asemănătoare: „Acel sinod care a întors toate cu susul în jos și a confundat toate trebuie numit fie turnul Halaniei³³, care a împărțit în chip bun limbile (căci au fost de folos și acestea, de vreme ce acordul era întemeiat pe răutate), fie sinedriul lui Caiafa în care a fost osândit Hristos, fie altceva asemănător. Căci pe de-o parte a stricat dogma cea drept credincioasă și veche și egalitatea în cinste a Ipostasurilor Treimii prin aceea că a împresurat și a zguduit cu meșteșugiri deoființimea, iar pe de alta a deschis ușă necredinței prin compromisiuri în ceea ce privește termenii scriși. Căci s-au făcut înțelepți în a lucra răul, dar nu au cunoscut să facă binele (Ier. 4, 22)”³⁴.

³² *Laudă la Sfântul Atanasie*, PG 35, 1108. Citatul nu este tocmai exact și nici în ordinea în care se găsește în cuvântarea Sf. Grigorie, totuși diferențele sunt nesemnificative și înțelesul este același. Sau poate ediția din PG este diferită de ce avea Sfântul Marcu la îndemână.

³³ Halani era un oraș din pământul Senaar unde oameni au construit celebrul turn (cf. *Facere* cap. 10, 10 și cap. 11).

³⁴ *Laudă la Sfântul Atanasie*, PG 35, 1105-1108. Aceeași observație ca la nota anterioară în care s-a citat din aceeași cuvântare a Sfântului Grigorie.

οὐκ ἔγνωσαν». Τοσαῦτα μὲν ἡμῖν ἀρκεῖ περὶ τῆς μεσότητος, ὅτι τε οὐδ' ἔστιν ὅλως μεσότης ἱκανῶς ἀποδεδειχόσι καὶ ὅτι τὸ τὰ τοιαῦτα ζητεῖν ἀσεβὲς καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀλλότριον.

(6.) Ἀλλὰ τί, φησί, δράσωμεν πρὸς τοὺς μέσους τούτους Γραικολατίνους, οἱ τὴν μεσότητα περιέποντες, τὰ μὲν ἐπαινοῦσι τῶν λατινικῶν ἑθῶν καὶ δογμάτων ἀναφανδόν, τὰ δ' ἐπαινοῦσι μὲν, ἀλλ' οὐκ ἂν ἔλοιντο, τὰ δ' οὐδ' ἐπαινοῦσιν ὅλως; —Φευκτέον αὐτούς, ὥς φεύγει τις ἀπὸ ὀφews, ὥς αὐτοὺς ἐκείνους, ἢ κακείνων πολλῶ δήπου χεῖρνας, τοὺς χριστοκαπήλους καὶ χριστεμπόρους· οὔτοι γὰρ εἰσι, κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον, οἱ πορισμὸν ἡγούμενοι τὴν εὐσέβειαν, περὶ ὧν ἐπάγει λέγων Ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων· οὐ γὰρ ἵνα μάθωσιν, ἀλλ' ἵνα λάβωσι πρὸς ἐκείνους αὐτομολοῦσι. Ποία δὲ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος; ἢ τίς συμφώνησις Χριστῶ πρὸς Βελῖαρ; ἢ τίς μερὶς πιστῶ μετὰ ἀπίστου; Ἡμεῖς μὲν γὰρ μετὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τῶν πατέρων ἀπάντων ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν· οὔτοι δὲ μετὰ τῶν Λατίνων ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγουσι. Καὶ ἡμεῖς μὲν μετὰ τοῦ θείου Διονυσίου μόνην πηγὴν τῆς ὑπερουσίου θεότητος τὸν Πατέρα λέγομεν· οὔτοι δὲ μετὰ τῶν Λατίνων καὶ τὸν Υἱὸν πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος λέγουσιν, ἐκβάλλοντες αὐτὸ δηλαδὴ τῆς θεότητος. Καὶ ἡμεῖς μὲν μετὰ τοῦ Θεολόγου Γρηγορίου τῇ αἰτίᾳ διακρίνομεν τοῦ

³⁵ Compromisul în materie de credință este potrivit și legilor logice, și căii Bisericii.

³⁶ Să ne gândim numai la celebra „oca mică”...

³⁷ Îl subordonează pe Hristos intereselor lumești.

³⁸ Ortodocșii care au făcut compromis cu latini nu s-au dus la ei ca să cerceteze cum e credința lor și să o compare cu a sfinților, ci s-au dus ca să primească dogmele latine pentru favorurile și ajutorul pe care aceia îl vor fi promis.

Ne sunt de-ajuns câte am spus despre compromis, atât deoarece pentru cei care duc raționamentele până la capăt nu există nicidecum compromis, cât și deoarece a căuta unele ca acestea este un lucru al necredinței și străin de Biserica³⁵.

6. „Dar ce să facem”, zice, „față de acești greco-latini „de mijloc” care, urmând compromisul, laudă pe față unele dintre obiceiurile și dogmele latinești, pe altele le laudă, însă nu le-ar alege, iar pe altele nu le laudă nicidecum?” Trebuie fugit de ei cum fuge cineva de șarpe, ca de aceia care Îl cârciumăresc³⁶ și Îl neguțătoresc pe Hristos³⁷, sau poate ca de unii cu mult mai răi decât aceia. „Căci aceștia sunt”, după dumnezeiescul Apostol, „cei ce socotesc că dreapta credință este mijloc de câștig” (I Tim. 6, 5), despre care adaugă, zicând: „Depărtează-te de unii ca aceștia” (I Tim. 6, 5). Căci ei dezertează la latini nu ca să învețe, ci ca să primească³⁸. „Și ce părtășie este între lumină și întuneric sau ce învoire este între Hristos și Veliar sau ce parte are credinciosul cu cel necredincios?” (II Cor. 6, 14-15).

Căci noi, împreună cu Damaschinul și cu toți Părinții, nu zicem că Duhul este din Fiul³⁹, dar aceștia zic împreună cu latinii că Duhul este din Fiul. Și noi, împreună cu dumnezeiescul Dionisie, zicem că Tatăl este singurul izvor al Dumnezeirii celei mai presus de ființă⁴⁰. Dar aceștia, împreună cu latinii, spun că și Fiul este izvor al Duhului, scoțându-L pe Duhul în chip limpede din Dumnezeire⁴¹. Și noi, împreună cu Teologul Grigorie, deosebim

³⁹ Expunerea exactă a credinței ortodoxe, 8. De aici Sfântul Marcu înșiruie punctele care erau diferite în cele două învățături de credință.

⁴⁰ Despre numirile dumnezeiești, II, 5.

⁴¹ Sfântul Grigorie Teologul afirmă în cuvântarea teologică despre Duhul Sfânt: „Și nici de acel lucru nu mă voi teme - a se spune că toate

Υἱοῦ τὸν Πατέρα· οὗτοι δὲ μετὰ τῶν Λατίνων τῇ αἰτίᾳ τούτους συνάπτουσι. Καὶ ἡμεῖς μὲν μετὰ τοῦ σεπτοῦ Μαξίμου καὶ τῶν τότε Ῥωμαίων καὶ τῶν δυτικῶν Πατέρων οὐ ποιοῦμεν τὸν Υἱὸν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος· οὗτοι

s-au făcut prin Fiul -, ca și cum unul dintre acestea toate ar fi și Duhul Sfânt. Căci s-a spus: „toate câte s-au făcut”, nu simplu „toate”. Căci nici Tatăl, nici câte nu s-au făcut, nu au venit la ființă prin Fiul. Așadar, arată-mi că Duhul S-a făcut, și atunci dă-L Fiului și numără-L împreună cu făpturile. Până nu arăți aceasta, nu ai nici un ajutor real pentru necredința ta. Căci dacă S-a făcut, desigur că prin Hristos S-a făcut. Nici eu nu voi tăgădui. Dar dacă nu S-a făcut, cum este fie unul dintre acestea „toate”, fie S-a făcut prin Hristos?” (*Cuvântarea 31, 12*).

„În ceea ce privește însușirile ipostatice, Tatăl este și fără obârșie, și numit și cugetat ca obârșie (iar obârșie I se spune ca și cauzator și izvor și lumină veșnică), iar Fiul, pe de-o parte, nu e nicidecum fără obârșie, dar pe de alta, este obârșie a tuturor. Iar când zic obârșie, nu introduc timp, nici nu rândui ceva intermediar între Cel Ce a născut și Cel născut, nici nu împărți firea prin ceva introdus în chip rău lângă Cei împreună veșnici și uniți. Căci dacă timpul e mai vechi decât Fiul, e limpede că mai întâi Tatăl ar fi cauzator al aceluia, al timpului. Și cum este Făcător al timpurilor cel aflat sub timp? Și cum este Domn al tuturor, dacă este stăpânit și precedat de timp?” (*Cuvântarea 20, 7, PG 35, 1073*).

Dacă Duhul Sfânt are ca obârșie pe Fiul, atunci, conform textelor Sfântului Grigorie, El este socotit ca făptură. Același argument (puțin modificat) l-a folosit Sfântul Grigorie Palama care concluzionează: „Dacă după părerea ta Fiul ar fi și obârșia Duhului, atunci Duhul ar fi una cu toate cele create, deoarece Fiul este obârșia tuturor” (vezi *op. cit.*, p. 139-141). În același sens ca și Sfântul Grigorie Teologul vorbește și Sfântul Chiril al Alexandriei: „Așa și cuvântul „a fi din Tatăl”, deși atribuit făpturilor, nu va coborî la smerenia și asemănarea [făpturilor] înălțimea și dumnezeirea Duhului. Ci Îi rămâne Duhului în chip propriu „a fi din Tatăl”, din pricina faptului că este din ființa Tatălui. Dar va fi îngăduit termenul „a fi din El” și în cazul făpturilor, din pricina faptului că cele ce nu sunt au venit la existență din Dumnezeu Tatăl, desigur prin Fiul. Iar dacă nu e nici o diferență între Duhul și făpturi, din cauză că se atribuie amândurora „a fi din El”, să ne spună pentru ce, dacă Tatăl locuiește întru noi, se zice că Hristos este întru noi, dar dacă vreo alta dintre făpturi, poate înger sau arhanghel, fie grăiește, fie lucrează întru noi, nu se mai spune că Hristos și Dumnezeu locuiește întru noi” (*Tezaure, 33, PG 75, 569*).

pe Tatăl de Fiul prin cauză⁴². Dar aceștia, împreună cu latinii, Îi unesc prin cauză⁴³. Și noi, împreună cu cinstitul Maxim și cu Părinții apuseni și romani de atunci, nu Îl facem pe Fiul cauză a Duhului⁴⁴. Dar aceștia, în

⁴² cf. *Cuvântarea 30 (Despre Fiul)*, 7. Acolo Sfântul afirmă că în Evanghelii se spune că Tatăl este și mai mare decât Fiul, și egal cu El. Și mai departe spune: „Nu este cu puțință să fie în același timp și mai mare, și egal. Oare nu e limpede că „mai mare” se referă la cauză, iar „egal” la fire?” Tatăl este singurul principiu cauzator în Treime: „Așadar, Tatăl este fără obârșie. Căci nu de altundeva, nici de la Sine Înșuși are existența. Și Fiul, dacă Îl accepți pe Tatăl ca și cauzator, nu este fără obârșie. Căci Tatăl este obârșie a Fiului în calitate de cauzator. Dar dacă te gândești la obârșia care ține de timp (i. e. cauzalitatea temporală), atunci și Fiul este fără obârșie. Căci nu are ca obârșie timpul, Stăpânul timpurilor” (*Cuvântarea 20, 7, PG 35, 1073*). Mai departe spune: „Auzi de naștere? Nu iscodi cum este ea. Auzi că Duhul purcede din Tatăl? Nu iscodi cum purcede, căci dacă iscodești nașterea Fiului și purcederea Duhului, și eu voi iscodi amestecul dintre sufletul și trupul tău” (*Idem, 11, PG 35, 1077*).

⁴³ Fiul, după ei, este împreună cu Tatăl cauzator al Duhului. Se amestecă în acest caz proprietățile ipostatice ale Persoanelor Sfintei Treimi.

⁴⁴ Sf. Maxim Mărturisitorul, *Epistola către Marin*: „Romanii s-au arătat pe sine că nu Îl fac pe Fiul cauză a Duhului – căci ei știu pe Tatăl ca singură cauză a Fiului și a Duhului, a Unuia prin naștere și a Celuilalt prin purcedere [κατὰ τὴν ἐκπόρευσιν] – ci au spus că Duhul purcede și din Fiul ca să arate că iese [πρὸϊέναι] prin El, și prin aceasta să înfățișeze unitatea și neschimbabilitatea ființei... După porunca voastră i-am rugat pe romani să-și explice părerile ca să scape de bănuielile cele ce cad asupra lor. Însă ei fac și le rânduiesc așa fiind ținuți de obicei, dar eu nu-i știu să creadă la întâmplare. Și de altfel nici nu pot să-și explice teze cu exactitate în altă limbă și grai gândul lor cum o fac în propriul grai în care au crescut, după cum și noi facem cu gândul nostru în graiul de la noi” (*PG 91, 462*).

De remarcat că în secolul al IX-lea, Roma (sau cel puțin o facțiune a clerului) înțelegea în acest sens ortodox purcederea din Fiul, ca trimeritate iconomică a Duhului. Acest fapt îl afirmă bibliotecarul roman Anastasie (deci una dintre cele mai autorizate și cunoscătoare persoane în ce privește credința dogmatică): „Apoi, din epistola scrisă de același Sfânt Maxim către preotul Marin, am tâlcuit contextul despre purcederea Duhului Sfânt unde el [Sfântul Maxim] arată că grecii pe degeaba

δὲ κατὰ μὲν τοὺς Γραικοὺς αἰτίαν, κατὰ δὲ τοὺς Λατίνους ἀρχὴν τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν ἐν τῷ ὄρω αὐτῶν ἀποφαίνονται (τιμᾶν γὰρ αὐτὸν οὕτω δίκαιον γράφοντας, ἐπεὶ καὶ ὀρρωδοῦντες αὐτοὶ τούτῳ συνέθεντο). Καὶ ἡμεῖς μὲν μετὰ τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος Ιουστίνου, ὡς ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγομεν· οὗτοι δὲ μετὰ τῶν Λατίνων τὸν μὲν Υἱὸν ἀμέσως, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐμμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγουσι. Καὶ ἡμεῖς μὲν μετὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τῶν πατέρων ἀπάντων τὴν διαφορὰν γεννήσεως καὶ ἐκπορεύσεως ἀγνοεῖν ὁμολογοῦμεν· οὗτοι δὲ μετὰ τοῦ Θωμᾶ καὶ τῶν Λατίνων τῷ ἐμμέσῳ καὶ ἀμέσῳ διαφέρειν φασὶ τὰς προόδους. Καὶ ἡμεῖς μὲν τῆς ἀκτίστου καὶ θείας φύσεως ἀκτιστον καὶ τὴν θέλησιν καὶ τὴν ἐνέργειαν εἶναι φάμεν κατὰ τοὺς Πατέρας· οὗτοι δὲ μετὰ τῶν Λατίνων καὶ τοῦ Θωμᾶ τὴν μὲν θέλησιν ταῦτον τῇ οὐσίᾳ, τὴν δὲ

ne învinuiesc, de vreme ce noi nu spunem că Fiul este cauza sau principiul Duhului Sfânt, precum ei ar fi zis [că noi credem], ci, nefiind noi în neștiință despre unitatea [cunoscând unitatea] de ființă a Tatălui și a Fiului, spunem că precum purcede din Tatăl, așa El [Duhul] purcede din Fiul, *dar prin purcedere înțelegem fără nici o îndoială trimiterea*. Tâlcuind în chip evlavios [spusele noastre] pentru a face pace - ca unul ce știa și era instruit în amândouă limbile -, ne învață și pe noi și pe greci că *într-un anume sens purcede, iar în alt sens Duhul nu purcede din Fiul*, arătând [că neînțelegerea se datorează] dificultății de exprimare dintr-o limbă în specificul altei limbi. La fel și în același mod, printr-o tâlcuire evlavioasă, a unit odinioară Sfântul Atanasie pe răsăriteni și apuseni care erau în neînțelegere în ce privește [folosirea] denumirii de subzistență sau persoană și, de vreme ce fiecare dintre ei credea unul și același lucru în ce privește înțelesul, i-a învățat să se țină de sensul [cuvintelor, nu de forma lor]. Este cu puțință ca din pricina deosebirii de limbă ei să mărturisească cu gura lucruri diferite și să slujească [astfel] unor certuri de nerezolvat" (*Scrisoarea către Ioan Diaconul*, PL 129, 560-561).

⁴⁵ Joc de cuvinte. Coadă se spune ὄρρος (cu doi ρ), iar Simbolul de credință (hotărârea dogmatică) e desemnat prin ὄρος (cu un singur ρ). Crezul cu adaosul Filioque este numit de Sfântul Marcu „coadă”.

coada lor⁴⁵ (căci așa este drept să scriem și să înțelegem în loc de oros, fiindcă și ei cu coada între picioare⁴⁶ au fost de acord cu el), Îl declară pe Fiul, după greci, cauză, iar după latini, obârșie a Duhului. Și noi, împreună cu filosoful și mucenicul Iustin, spunem că după cum Fiul este din Tatăl, așa și Duhul este din Tatăl⁴⁷. Dar aceștia, împreună cu latinii, spun că Fiul este în chip nemijlocit, iar Duhul în chip mijlocit, din Tatăl⁴⁸. Și noi, împreună cu Damaschinul și cu toți Părinții, mărturisim că nu știm deosebirea între naștere și purcedere⁴⁹. Dar aceștia, împreună cu Toma⁵⁰ și cu latinii, zic că ieșirile se deosebesc prin „mijlocit” și „nemijlocit”⁵¹. Și noi zicem că, după Părinți, nezidite sunt și voința și lucrarea neziditei și dumnezeieștii firi. Dar aceștia, împreună cu latinii și cu Toma, spun că, pe de-o parte, voința este totuna cu

⁴⁶ S-au temut că altminteri nu o să primească ajutorul militar de la papă.

⁴⁷ „Aceiași credință și în legătură cu Duhul Sfânt o ținem, că după cum Fiul este din Tatăl, așa și Duhul. Dar Ei se deosebesc în ce privește modul existenței. Căci Unul, Lumină din Lumină, a strălucit prin naștere, iar Celălalt, Lumină din Lumină și El, a ieșit nu prin naștere, ci prin purcedere” (*Expunerea dreptei credințe*, 380, C, 7, în „Corpus apologetarum christianorum saeculi secundae”, vol. 4, Jena, 1880).

⁴⁸ Susțineau că Duhul Își ia ființa din Tatăl prin mijlocirea Fiului.

⁴⁹ *Expunerea exactă a credinței ortodoxe*, 8. „Și știm că este deosebire între naștere și purcedere. Dar care e modul deosebirii nu știm nicicum. **Deodată este și nașterea Fiului din Tatăl, și purcederea Duhului Sfânt**”. Nu sunt deosebiri în ce privește „nemijlocirea” lor, în sensul că sunt două căi egale și directe prin care Fiul și Duhul Își „iau” ființa din Tatăl. Însă în ceea ce privește modul în care Își „iau” ființa e limpede că sunt deosebiri, căci prin ele se diferențiază ipostasul Fiului de cel al Duhului.

⁵⁰ Toma d'Aquino.

⁵¹ Aici numește ieșiri modurile prin care Duhul și Fiul Își „iau” ființa. „În cazul lui Dumnezeu nașterea este ieșirea [πρόοδος] Fiului celui deoființă numai din Tatăl” (Sf. Ioan Damaschin, *Expunerea exactă a credinței ortodoxe*, 80).

θείαν ἐνέργειαν κτιστὴν εἶναι λέγουσι, καὶν τε θεότης ὀνομάζοιτο, καὶν τε θεῖον καὶ αὐλον φῶς, καὶν τε Πνεῦμα ἅγιον, καὶν τέ τι τοιοῦτον ἕτερον, καὶ οὕτω κτιστὴν θεότητα καὶ κτιστὸν θεῖον φῶς καὶ κτιστὸν Πνεῦμα ἅγιον τὰ πονηρὰ πρεσβεύουσι κτίσματα. Καὶ ἡμεῖς μὲν οὐτε τοὺς ἁγίους ἀπολαβεῖν τὴν ἡτοιμασμένην αὐτοῖς βασιλείαν καὶ τὰ ἀπόρρητα ἀγαθὰ, οὐτε τοὺς ἀμαρτωλοὺς εἰς τὴν γέενναν ἐμπεσεῖν ἤδη φαμέν, ἀλλ' ἐκδέχεσθαι τὸν ἴδιον ἑκατέρους κληρὸν, καὶ εἶναι τοῦτο καιροῦ τοῦ μέλλοντος μετὰ τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν κρίσιν· οὗτοι δὲ μετὰ τῶν Λατίνων τοὺς μὲν αὐτίκα μετὰ θάνατον ἀπολαβεῖν ἤδη τὰ κατ' ἀξίαν ἐθέλουσι, τοῖς δὲ μέσοις εἴτ' οὖν τοῖς ἐν μετανοίᾳ τετελευτηκόσι πῦρ αὐτοὶ καθάρσιον ἕτερόν τι τῆς γεέννης ὑπάρχον ἀναπλάσαντες ἀποδιδούσιν, ἵνα δι' αὐτοῦ, φησί, καθαιρόμενοι τὰς ψυχὰς μετὰ θάνατον, ἐπὶ τὴν βασιλείαν καὶ αὐτοὶ μετὰ τῶν δικαίων ἀποκαταστῶσι· τοῦτο δὲ καὶ ὁ ὅρος αὐτῶν περιέχει. Καὶ ἡμεῖς μὲν ἀποστρεφόμεθα τὸ ἰουδαϊκὸν ἄζυμον τοῖς ἀποστόλοις κανονίζουσιν ὑπακούοντες· οὗτοι δὲ ἐν τῷ αὐτῷ ὄρω σῶμα Χριστοῦ τὸ παρὰ τῶν Λατίνων ἱερουργούμενον ἀποφαίνονται. Καὶ ἡμεῖς μὲν ἀθεμίτως καὶ παρανόμως καὶ τοῖς πατράσιν ἐξ ἐναντίου τὴν ἐν τῷ συμβόλῳ προσθήκην γεγενῆσθαι φαμέν· οὗτοι δὲ αὐτὴν θεμιτῶς καὶ εὐλόγως διορίζονται γεγενῆσθαι· τοσοῦτον οἶδας τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἑαυτοῖς συμφωνεῖν.

⁵² Sfântul Marcu se arată aici a fi integrat organic în tradiția teologică isihastă, al cărei purtător de cuvânt s-a făcut Sfântul Grigorie Palama.

⁵³ E înfierată învățătura catolică despre harul creat. Problema energiilor necreate a fost dezbătută și rezolvată și la nivelul conceptual de către Sfântul Grigorie Palama, deși rezolvarea și experiența ei exista în Biserica dintotdeauna.

⁵⁴ A nu se înțelege în sensul păgân al unei fatalități, ci în sensul de parte ce va reveni în urma unei judecăți a faptelor sale.

ființa, iar pe de alta, că lucrarea dumnezeiască este zidită, fie că o numim dumnezeire, fie lumină dumnezeiască și nematerialnică, fie Duh Sfânt, fie orice altceva de acest fel⁵². Și așa cinstesc, ca pe niște rele făpturi, «o divinitate creată, și o lumină divină creată, și un Sfânt Spirit creat»⁵³.

Și noi zicem că nici sfinții nu au primit împărăția cea gătită lor și negrăitele bunătăți, nici păcătoșii nu au căzut deja în gheenă, ci fiecare dintre ei își așteaptă soarta⁵⁴ și aceasta va fi în vremea ce va să fie, după înviere și judecată⁵⁵. Dar aceștia, împreună cu latinii, vor ca ei să primească îndată după moarte cele ce li se cuvin, iar celor ce sunt la mijloc⁵⁶, care au murit în pocăință, ei le răsplătesc plăsmuind un foc curățitor care este altceva decât cel al gheenei, ca prin el, chipurile, curățindu-și sufletele după moarte, să fie reasezați și ei cu dreptii în împărăție. Acest lucru îl și conține orosul lor.

Și noi ne întoarcem fața de la azima iudaică, ascultând de Apostolii care au dat canoane⁵⁷. Dar aceștia, în același oros, declară Trup al lui Hristos ceea ce liturghisesc latinii⁵⁸.

Și noi zicem că adăugirea în Simbol s-a făcut în chip nelegiuit, și în afara rânduielii, și în chip potrivit Părinților. Dar aceștia hotărăsc că s-a făcut în chip legiuit și întemeiat. Atâta știu ei să fie în conglăsuire cu adevărul și cu ei înșiși.

⁵⁵ Deci nici sfinții, nici păcătoșii nu primesc răsplata deplină până la judecată, ci doar în parte.

⁵⁶ Între sfinți și păcătoși.

⁵⁷ Cf. canonului 3 apostolic unde este respins orice lucru adus spre jertfă „contrar rânduielii Domnului”. Despre chestiuni asemănătoare tratează canoanele apostolice 7 și 70.

⁵⁸ Sfântul ridică semne de întrebare dacă împărțășania catolică este, prin urmare, împărțășanie.

Καὶ ἡμεῖς μὲν τὸν πάπαν ὡς ἓνα τῶν πατριαρχῶν λογιζόμεθα, καὶ τοῦτό γε, ἂν ὀρθόδοξος ᾗ· οὗτοι δὲ αὐτὸν βικάριον τοῦ Χριστοῦ καὶ πατέρα καὶ διδάσκαλον τῶν χριστιανῶν ἀπάντων μάλα σεμνῶς ἀποφαίνονται. Γένοιντο πατρὸς εὐτυχέστεροι, τὰ δ' ἄλλ' ὅμοιοι καὶ γὰρ δὴ κακείνος οὐκ εὐτυχεῖ, τὸν ἀντίπαπαν ἔχων ἐπιεικῶς διοχλοῦντα, καὶ οὗτοι τὸν πατέρα μιμεῖσθαι καὶ τὸν διδάσκαλον οὐκ ἀνέχονται.

(7.) Φεύγετε οὖν αὐτούς, ἀδελφοί, καὶ τὴν πρὸς αὐτούς κοινωνίαν· οἱ γὰρ τοιοῦτοι ψευδαπόστολοι, ἐργάται δόλιοι, μετασχηματιζόμενοι εἰς ἀποστόλους Χριστοῦ. Καὶ οὐ θαυμαστόν· αὐτὸς γὰρ ὁ Σατανᾶς μετασχηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτός. Οὐ θαῦμα οὖν, εἰ καὶ οἱ διάκονοι αὐτοῦ μετασχηματίζονται ὡς διάκονοι δικαιοσύνης, ὧν τὸ τέλος ἔσται κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν. Καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ περὶ τῶν αὐτῶν ὁ αὐτὸς ἀπόστολος· Οἱ τοιοῦτοι τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ οὐ δουλεύουσιν, ἀλλὰ τῇ ἐαυτῶν κοιλίᾳ, καὶ διὰ τῆς χρηστολογίας καὶ εὐλογίας ἐξαπατῶσι τὰς καρδίας τῶν ἀκάκων· ὁ μέντοι στερεὸς θεμέλιος τῆς πίστεως ἔστηκεν ἔχων τὴν σφραγίδα ταύτην. Καὶ ἀλλαχοῦ· Βλέπετε τοὺς κύνας, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, βλέπετε τὴν κατατομήν. Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν· Εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται παρ' ὃ παρελάβετε, κἂν ἄγγελος ἔξ οὐρανοῦ, ἀνάθεμα ἔστω. Βλέπετε προφητικῶς τὸ κἂν ἄγγελος ἔξ οὐρανοῦ, ἵνα μὴ τις τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πάπα προβάλληται. Καὶ ὁ ἡγαπημένος μαθητής· Εἴ τις ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς καὶ ταύτην τὴν διδαχὴν οὐ φέρει, εἰς οἰκίαν αὐτὸν μὴ λαμβάνετε καὶ χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγετε· ὁ γὰρ λέγων αὐτῷ χαίρειν κοινωνεῖ τοῖς ἔργοις αὐτοῖς τοῖς πονηροῖς. Τούτων ὑμῖν ὑπὸ τῶν ἀγίων ἀποστόλων διωρισμένων, στήκετε

⁵⁹ E vorba de o formulă de salut.

Și noi îl socotim pe papă ca pe unul dintre patriarhi, dar și aceasta numai dacă este ortodox. Aceștia însă îl declară cu cea mai mare cinste vicar al lui Hristos, și părinte și dascăl al tuturor creștinilor. Măcar de-ar duce-o mai bine decât părintele lor, chiar fiind asemenea lui în toate celelalte privințe! Căci nici acela n-o duce bine, având un antipapă care îl strâmtorează îndeșul, nici aceștia nu suferă să urmeze părintelui și dascălului lor.

7. Așadar, fugiți de ei, fraților, și de părtășia cu ei. Căci unii ca aceștia sunt apostoli mincinoși, lucrători vicleni, care se prefac a fi apostoli ai lui Hristos. „Și nu e de mirare, căci însuși Satana se prefacă în înger de lumină. Așadar, nu e de mirare dacă și slujitorii lui se prefac în slujitori ai dreptății, al căror sfârșit va fi după faptele lor” (II Cor. 11, 14-15). Și iarăși, în altă parte, același Apostol spune despre ei: „Unii ca aceștia nu slujesc Domnului nostru Iisus Hristos, ci pântecelui lor și amăgesc prin vorbe bune și binecuvântări inimile celor fără de răutate” (Rom. 16, 18). „Dar temeliea credinței a stat, având pecetea aceasta” (II Tim. 2, 19). Și altundeva: „Luați aminte la câini, luați aminte la lucrătorii răi, luați aminte la cei din tăierea împrejur” (Filip. 3, 2). Și iarăși, în altă parte: „Dacă cineva vă binevestește altceva decât ați primit, chiar dacă ar fi înger din cer, să fie anatema” (Gal. 1, 8). Priviți la „chiar dacă ar fi înger din cer” ca la o proorocie, ca nu cumva cineva să invoce superioritatea papei. Și ucenicul cel iubit zice: „Dacă cineva vine la voi și nu aduce această învățătură, nu îl primiți în casă și nu îi spuneți „Bucură-te”⁵⁹. Căci cel ce-i spune „bucură-te” se face părtăș la faptele lui cele rele” (II In. 10-11). Acestea fiind rânduite vouă de Sfinții Apostoli, „stați, ținând predaniile

κρατοῦντες τὰς παραδόσεις, ἃς παρελάβετε, τὰς τε ἐγγράφους καὶ τὰς ἀγράφους, ἵνα μὴ τῇ τῶν ἀθέσμων πλάνῃ συναπαχθέντες ἐκπέσητε τοῦ ἰδίου στηριγμοῦ. Θεὸς δὲ ὁ πάντα δυνάμενος ἐκείνους τε ἐπιγνῶναι τὴν οἰκείαν πλάνην παρασκευάσειε, καὶ ἡμᾶς αὐτῶν ἀπαλλάξας ὥς πονηρῶν ζιζανίων, οἷα καθαρὸν καὶ εὐχρηστον σῖτον εἰς τὰς ἑαυτοῦ ἀποθήκας συνάξειεν, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις σὺν τῷ ἀνάρχῳ αὐτοῦ Πατρὶ καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ αὐτοῦ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

pe care le-ați primit și scrise, și nescrise" (cf. II Tes. 2, 15), „ca nu cumva, fiind luați de înșelăciunea celor nelegiuiți, să cădeți din întărirea voastră" (II Pt. 3, 17). Și Dumnezeu, Cel Ce poate toate, să-i facă și pe aceia să își cunoască înșelarea și, osebindu-ne și pe noi de ei ca de niște neghine rele, să ne adune ca pe niște grâu curat și bun în hambarele Lui, întru Hristos Domnul nostru, Căruia se cuvine toată slava, cinstea și închinăciunea, împreună cu Cel fără-de-început al Său Părinte și cu Preasfântul și Bunul și de-viață-Făcătorul Duhul Lui, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin.

ΜΑΡΚΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ.

(1.) Παναγιώτατέ μου δέσποτα καὶ οἰκουμενικὲ πατριάρχα, πέποιθα εἰς Θεὸν τοῦ ὑγιαίνειν τὴν μεγάλην ἀγιωσύνην σου κατὰ τὴν αἰσθητὴν καὶ ὁρωμένην ὑγίειαν εὐφραينوμένην ἐν Κυρίῳ πάντοτε· καὶ αὐτὸς ἐλέει Θεοῦ μικρὸν ὑγιαίνω τῷ σώματι. Τὰ αὐτόθι γενόμενα ἠκούσαμεν καὶ οὐ μετρίως ἠνιάθημεν· πλὴν εὐχαριστοῦμεν καὶ μεγάλως δοξάζομεν τὸν φιλόανθρωπον Θεὸν τὸν ἐνισχύσαντά σε ἐν τῇ παρουσίᾳ ὁμολογίᾳ, καὶ ἔτι καὶ ἔτι εὐχόμεθα, ὅπως ἰσχυρότερος καθ' ἐκάστην φαίνη ἐν πειρασμοῖς καὶ ἀκράδαντος, ἵνα πάντες οἱ ζηλωταὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἔχωμέν σε ἄγκυραν καὶ καταφυγὴν καὶ προσφύγιον· καὶ εἰ μὲν λυθῶσι τὰ δεινὰ, μακαριστὸς ἐν πᾶσι καὶ αἰνετὸς εὐρεθήσῃ· εἰ δὲ ἀνοχῇ Θεοῦ, δι' οἷς κρίμασιν οἶδεν αὐτός, ἐπιτείνονται τὰ δεινὰ, γενναιότερος ἐκ τοῦ παθεῖν καὶ φιλοσοφώτερος, ὥσπερ ψυχρῷ σίδηρος ἔμπυρος, οὕτω τοῖς κινδύνοις καθ' ἐκάστην στομούμενος. Οὐδὲν γὰρ οὕτω νικᾷ τὸν διώκοντα ὡς ἡ προθυμία τοῦ πάσχοντος. Μὴ φανῶμεν δειλότεροι τῶν ἀοιδίμων ἐκείνων ἐπὶ τὰ παίδων, τῶν Μακκαβαίων λέγω, οἵτινες διὰ μόνον τὸ ὕειον κρέας παντοδαπὰς ὑπομείναντες κολάσεις, τὸν στέφανον τῆς ἀθλήσεως εἰλήφασιν, ἀλλ' εἰπώμεν καὶ ἡμεῖς μετ' ἐκείνων· «Τί γάρ; Κἂν μὴ νῦν ἀποθάνωμεν,

¹ Editată de Lampros, *op. cit.*, p. 17-18; Petit, PO 17, p. 475-476 și *Marci Opera*, p. 167-168; Tomadakis, *Epistolographia*, p. 104-106. Am folosit ediția PO.

Marcu Evghenicul, Mitropolitul Efesului, către Patriarhul ecumenic¹

Preasfântul meu stăpân și Patriarh ecumenic, nădăjduiesc în Dumnezeu să fie sănătoasă marea ta sfințenie și sănătatea cea văzută și simțită² să-ți fie pururea cu bucurie întru Domnul. Și eu, cu mila lui Dumnezeu, sunt sănătos cu trupul, cât de cât.

Am auzit de cele întâmplate acum și ne-am întristat peste măsură. Însă dăm mulțumită și slavă Iubitorului de oameni Dumnezeu, Celui Ce te întărește în mărturisirea de acum, și încă ne și rugăm ca mai tare să te arate zi de zi și neclintit în ispite, ca toți râvnitorii credinței ortodoxe să te avem ancoră, și scăpare, și loc de adăpostire. Și dacă se termină cele cumplite, te vei afla fericit și lăudat de toți, iar dacă, cu îngăduința lui Dumnezeu, prin judecățile pe care Însuși le știe, cele cumplite se prelungesc, mai viteaz și mai filosof vei deveni de pe urma pătimirii; precum un fier înroșit pus în apă rece, așa te călești în fiecare zi prin primejdiile ce-ți stau asupra. Căci nimic nu-l învinge așa de mult pe prigonitor ca râvna celui ce pătimește. Să nu ne arătăm mai fricoși ca acei vestiți șapte tineri – vorbesc de Macabei –, care numai din pricina cărnii de porc, răbdând tot felul de cazne, au luat cununa întrecerii, ci să spunem și noi împreună cu aceia: „Chiar de nu murim acum, oare nu

² E vorba de sănătatea trupească.

οὐ τεθνηξόμεθα πάντως; Οὐ τῇ γενέσει τὰ ὀφειλόμενα λειτουργήσομεν; Ποιήσωμεν τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν· σοφισώμεθα τὴν διάλυσιν· τὸ κοινὸν ἴδιον ποιησώμεθα· θανάτῳ ζῶν ὠνησώμεθα. Μὴ τις οὖν ἡμῶν ἔστω φιλόψυχος μηδὲ ἄτολμος. Απογνώτω τῶν ἄλλων ὁ τύραννος· καὶ ὁ πρῶτος ἔστω τοῖς ἄλλοις ὁδός, καὶ ὁ τελευταῖος σφραγὶς ἀθλήσεως». Εἰ μὴ γὰρ διωγμός ἦν, οὐκ ἂν οἱ μάρτυρες ἔλαμψαν καὶ οἱ ὁμολογηταὶ τὸν στέφανον τῆς νίκης παρὰ Χριστοῦ ἐκομίσαντο καὶ τὴν καθολικὴν καὶ ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν τοῖς ἄθλοις αὐτῶν ὠχύρωσαν καὶ κατεφαίδρυναν. Δεῖ γὰρ καὶ αἰρέσεις εἶναι κατὰ τὸν θεῖον Απόστολον, ἵνα καὶ οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται. Ἄν τοῦτο συνίωμεν καὶ οὕτως ἀγωνισώμεθα, πάντως καὶ αὐτοὶ τευξόμεθα τῶν αὐτῶν ἄθλων καὶ τῆς αὐτῆς δόξης κληρονομήσομεν καὶ εἰς τὴν χαρὰν τοῦ Κυρίου εἰσελευσόμεθα, μηδὲν δεδοικότες, μηδὲν αἰσχυρόμενοι, μὴ τοὺς ἔξωθεν ἐχθροὺς μηδὲ τοὺς ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ψευδοχρίστους καὶ πολεμίους τοῦ Πνεύματος· καὶ ὁμολογῆμεν μέχρι τῆς ἐσχάτης ἀναπνοῆς ἐν πολλῇ παραρησῖα τὴν καλὴν παρακαταθήκην τῶν ἁγίων πατέρων, τὴν σύντροφον ἡμῶν ἐκ παιδῶν ὁμολογίαν, ἣν πρῶτην ἐφθεγξάμεθα καὶ ἡ τελευταῖον συναπέλθοιμεν, τοῦτο, εἰ μὴ τι ἄλλο, ἐντεῦθεν ἀποφερόμενοι, τὴν εὐσέβειαν.

³ În sensul: nu trebuie să plătim oricum cu moartea nașterea în lumea aceasta?

⁴ ἀνάγκη [nevoia] este ceea ce trebuie să se întâmple neapărat. φιλοτιμία [tradus oarecum impropriu prin voie] este, printre altele, cinstea pe care o primea atletul în urma câștigării unor întreceri. Ea era deci rezultatul unui efort personal de voință. Nevoia însă duce înspre fatalism. Moartea este ceva de care nu putem scăpa și nimeni nu va fi lăudat pentru că moare. Tocmai acest lucru îl făceau mucenicii:

vom muri defel? Nu vom sluji facerii cu cele ce suntem datori³? Să facem nevoia voie⁴, să chibzuim cu pricepere dezlegarea de cele pământești, să socotim al nostru ceea ce este de obște, să câștigăm viața cu moartea. Așadar, să nu fie careva dintre noi iubitor de suflet⁵, nici lipsit de curaj. Să deznădăjduiască tiranul de ceilalți; și cel dintâi să fie cale pentru ceilalți, iar cel din urmă, pecetluire ultimă a întrecerii⁶. Căci de n-ar fi fost prigoană, nu ar fi strălucit mucenicii, și mărturisitorii nu ar fi dobândit de la Hristos cununa biruinței și nu ar fi întărit și luminat cu trofeele lor Biserica sobornicească și ortodoxă. „Căci trebuie și erezii să fie”, după dumnezeiescul Apostol, „ca și cei încercați să fie arătați” (I Cor. 11, 19). Dacă pricepem aceasta și așa ne luptăm, cu adevărat și noi vom avea parte de aceleași trofee, și vom moșteni aceleași slavă, și vom intra în bucuria Domnului, netemându-ne nicidecum, nici rușinându-ne în vreun fel, nici de vrăjmașii cei din afară, nici de hristoșii cei mincinoși și luptătorii împotriva Duhului care se află chiar între noi. O, dacă am mărturisi până la ultima suflare, cu multă îndrăznire, buna comoară lăsată de Sfinții Părinți⁷, mărturisirea care ne-a hrănit de când eram prunci, pe care am grăit-o cea dintâi și cu care vom pleca de aici la sfârșit; măcar acest lucru, dacă nu altceva, să luăm cu noi de aici: dreapta credință.

preschimbau nevoia morții în prilej de a dobândi slava lui Dumnezeu. Același înțeles îl are și formularea care urmează mai jos: să facem ceea ce este de obște al nostru.

⁵ A se înțelege în sensul dat de Mântuitorul: iubitor al vieții trecătoare („Cel ce-și iubește sufletul său îl va pierde”... – În 12, 25).

⁶ Citatul este preluat *ad litteram* din *Cuvântarea a 15-a* a Sfântului Grigorie Teologul (*Panegiricul Sfinților Macabei*), PG 35, 924.

⁷ Literal: bunul „depozit bănesc” al Sfinților Părinți.

ΤΩ ΣΧΟΛΑΡΙΩ Ο ΕΦΕΣΟΥ.

(1.) Ἐνδοξότατε, σοφώτατε, λογιώτατε καὶ ἔμοι πο-
θεινότατε ἀδελφεὲ καὶ κατὰ πνεῦμα υἱὲ κύρ Γεώργιε,
εὐχομαι τῷ Θεῷ ὑγιαίνειν σε ψυχῇ τε καὶ σώματι καὶ
ἐπὶ πᾶσιν ἔχειν καλῶς· οὐ τῷ ἐλέει καὶ αὐτὸς ὑγιαίνω
μετρίως τῷ σώματι. Ὅσης ἡμᾶς ἐνέπλησας ἡδονῆς, ἡνί-
κα τῆς ὁρθῆς δόξης ἐγένου καὶ τοῦ εὐσεβοῦς καὶ πα-
τρίου φρονήματος καὶ τῇ καταψηφισθείσῃ παρὰ τῶν
ἀδίκων κριτῶν συνηγόρησας ἀληθείᾳ, τοσαύτης ἐκ τοῦ
ἐναντίου λύπης καὶ κατηφείας ἐπλήσθημεν, ἀκούσα-
ντες μετατεθεῖσθαι σε πάλιν καὶ τάναντία φρονεῖν τε
καὶ λέγειν καὶ τοῖς κακοῖς οἰκονόμοις συντρέχειν ἐπὶ
τὰς μεσότητας καὶ οἰκονομίας. Καλὰ γε ταῦτα καὶ φι-
λοσόφου ψυχῆς ἄξια; Καίτοι ἔγωγε τὰ ἐγκώμιά σοι πλέ-
κειν ἤδη διενοοῦμην καὶ τὸν μέγαν Γρηγόριον ἐνενόουν
τὸν τῆς θεολογίας ἐπώνυμον Ἡρῶνά τινα φιλόσοφον
ἐπαινοῦντα τῇ τῶν Ἀρειανῶν ἐνιστάμενον πλάνῃ,
«ὅτι, φησί, δορκαλίσι τὸ καλὸν σῶμα καταξανθεὶς πα-
ρεπέμφθη τῇ ἑξορίᾳ». Σὺ δὲ μηδενὸς εἰς πείραν ἐλθὼν
λυπηροῦ, μόναις ἀπειλαῖς, ὡς ἔοικε, πτοηθεὶς, ἢ δω-
ρεῶν καὶ τιμῶν ἐπαγγελίαις ἀναπεισθεὶς, οὕτω ῥαδίως
αὐθις προέδωκας τὴν ἀλήθειαν. Τίς δώσει τῇ κεφαλῇ

¹ Editată de Allatius, *In Creyghtoni*, p. 88-93; Dimitrakopoulos, *op. cit.*, p. 113-114; Hergenrother, PG 160, 1090-1096; Lampros, *op. cit.*, p. 27-30; Petit, PO 17, p. 460-464 și *Marci Opera*, p. 152-156. Gheorghe este viitorul patriarh Ghenadie Scholarul. Scrisoarea e datată în anul 1440, vara. Am folosit ediția din PO.

Marcu al Efesului, către Scholarul¹

Preaslăvite, preaînțelepte, preaînvățate și preadorite frate și fiu după duh, domnule Gheorghe, mă rog lui Dumnezeu să fii sănătos și cu sufletul și cu trupul, și întru toate să te afli bine. Cu mila Lui, și eu sunt destul de sănătos cu trupul².

De câtă desfătare ne-ai umplut când te-ai ținut de dreapta credință și de cugetul drept slăvitor și părintesc³, și când ai consimțit cu adevărul cel lepădat de judecătorii cei nedrepti, dimpotrivă, de atâta întristare și supărare ne-am umplut când am auzit că iarăși te schimbi și cugeți și grăiești cele contrare și ești de acord cu iconomii cei răi în ceea ce privește compromisurile și iconomiile. Bune sunt acestea și vrednice de un suflet de filosof? Eu deja cugetam să-ți împlutesc laude și mă gândeam la marele Grigorie, cel cu numele teologiei, care îl laudă pe un oarecare filosof Heron, care s-a împotrivit înșelăciunii arienilor, zicând: „fiind scărmanat la trupu-i frumos cu bice, a fost trimis în surghiun”⁴. Iar tu, nefăcând experiența nici unui lucru întristător, ci înfricoșându-te numai de amenințări, pe cât se pare, sau fiind înduplecat de făgăduințele unor daruri și cinstiri, ai trădat adevărul din nou cu atâta ușurință. „Cine va

² Această parte de început nu se află în ediția Lampros, ci în PO.

³ Se referă la cugetul Părinților.

⁴ Cf. *Cuvântarea* 25, PG 35, 1217.

μου ὕδωρ καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς μου πηγὴν δακρύων, καὶ κλαύσομαι τὴν θυγατέρα Σιών, τὴν τοῦ φιλοσόφου λέγω ψυχὴν, ῥιπιζομένην καὶ μεταφερομένην ὡς χνοῦς ἀπὸ ἄλωνος θερινῆς;

(2.) Ἀλλ' ἐρεῖς ἴσως, ὡς οὐκ ἐπὶ τάναντία γέγονεν ἡ μετάθεσις· μεσότητα δέ τινα καὶ οἰκονομίαν περισκοποῦμεν. — Οὐδέποτε διὰ μεσότητος, ἄνθρωπε, τὰ ἐκκλησιαστικὰ διωρθώθη· μέσον ἀληθείας καὶ ψεύδους οὐδὲν ἔστιν· ἀλλ' ὥσπερ τὸν τοῦ φωτὸς ἔξω γεγόμενον ἐν τῷ σκότει εἶναι ἀνάγκη, οὕτω τὸν τῆς ἀληθείας μικρὸν παρεκκλίναντα τῷ ψεύδει λοιπὸν ὑποκεῖσθαι φαίμεν ἂν ἀληθῶς· καίτοι γε φωτὸς μὲν καὶ σκότους ἔστιν εἰπεῖν μεσότητα τὸ καλούμενον λυκαυγὲς ἢ λυκόφως, μεσότητα δὲ ἀληθείας καὶ ψεύδους οὐδ' ἐπινοήσειεν ἂν τις, εἰ καὶ πολλὰ κάμοι. Ἀκουσον ὅπως ἐγκωμιάζει τὴν τῆς μεσότητος σύνοδον ὁ πολὺς ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριος· «Εἴτε τὸν Χαλάνης πύργον, ὃς καλῶς τὰς γλώσσας ἐμέρισεν (ὡς ὠφελόν γε καὶ ταύτας· ἐπὶ κακῷ γὰρ ἡ συμφωνία), εἴτε τὸ Καϊάφα συνέδριον, ᾧ Χριστὸς κατακρίνεται, εἴτε τι ἄλλο τοιοῦτον τὴν σύνοδον ἐκείνην ὀνομαστέον, ἡ πάντα ἀνέτρεψε καὶ συνέχεε, τὸ μὲν εὐσεβὲς δόγμα καὶ παλαιὸν καὶ τῆς Τριάδος ὁμότιμον καταλύσασα τῷ βαλεῖν χάρακα καὶ μηχανήμασι κατασεῖσαι τὸ ὁμοούσιον, τῇ δὲ ἀσεβείᾳ θύραν ἀνοίξασα διὰ τῆς τῶν γεγραμμένων μεσότητος· σοφοὶ γὰρ ἐγένοντο τοῦ κακοποιῆσαι, τὸ δὲ καλὸν ποιῆσαι οὐκ ἔγνωσαν». Ἄρ' οὐ προσήκει ταῦτα καὶ τῇ νῦν ἡμετέρᾳ συνόδῳ; Καὶ πάνυ μὲν οὖν, φαίην ἂν ἔγωγε, πλὴν ὅσον οὐδὲ πολλὰ βουλομένη τῇ μεσότητι καὶ τῇ διπλῇ χρήσασθαι ἔσχε,

⁵ Χαλάνη era un oraș din pământul Senaar unde oamenii au construit celebrul turn (cf. Facere, cap. 10, 10 și cap. 11).

da capului meu apă și ochilor mei izvor de lacrimi" (Ier. 8, 23), și voi plânge pe fiica Sionului, adică sufletul filosofului, spulberat și purtat ca praful de pe aria secerată?

Însă vei spune, poate, că nu în rău s-a făcut schimbarea, ci „vom căuta un compromis și o economie”. Nicidecum, omule, nu se îndreaptă cele bisericești prin vreun compromis. Între adevăr și minciună nu este nimic. Ci după cum ceea ce este în afara luminii neapărat este în întuneric, așa cel ce se abate puțin de la adevăr, după adevăr spunem că zace în minciună. Și chiar dacă se poate zice că între lumină și întuneric este ceva de mijloc, lucru numit auroră sau zori, dar ceva între adevăr și minciună nu ar putea cugeta cineva, chiar dacă s-ar osteni mult. Ascultă cum „laudă” adunarea ce a ales compromisul Grigorie cel mare în teologie: „Acel sinod, care a întors toate cu susul în jos și a confundat toate, trebuie numit fie turnul Halanei⁵, care a împărțit în chip bun limbile (căci a fost de folos și aceasta, de vreme ce acordul era întemeiat pe răutate), fie sinedriul lui Caiafa, în care a fost osândit Hristos, fie în vreun alt fel asemănător. Căci pe de-o parte a stricat dogma cea drept credincioasă și veche și egalitatea în cinste a Ipostasurilor Treimii prin aceea că a împresurat și a zguduit cu meșteșugiri deoființimea, iar pe de alta a deschis ușă necredinței prin compromisuri în ceea ce privește termenii scriși. Căci s-au făcut înțelepți în a lucra răul, dar nu au cunoscut să facă binele (Ier. 4, 22)”⁶. Oare nu se potrivesc acestea și sinodului nostru de acum? Ba chiar foarte tare, aș zice eu; fără numai cât, deși voia mult, n-a mai avut putința de a folosi calea de mijloc și formulări

⁶ Laudă la Sfântul Atanasie, PG 35, 1105-1108.

τοῖς μισθοδόταις κωλυομένη. Διὰ τοῦτο καὶ φανερώς, ὡς ἐκείνοις ἐδόκει, τὴν βλασφημίαν ἐξέρορξε, μᾶλλον δέ, κατὰ τὸν προφήτην εἰπεῖν, ὡς ἀσπίδων ἐρορξαν, καὶ ἰστὸν ἀράχνης ὑφαίνουσι· καὶ ὄντως ἰστὸς ἀράχνης ὁ παρ' αὐτῶν συντεθείς καὶ ὀνομασθεὶς ὄρος. Μὴ οὖν ἀπατάτωσαν ἡμᾶς ἐπὶ μεσότητα καὶ διπλόην αὐθις ἀναχωροῦντες· καὶ ἀφαικὼν γὰρ εἰσι συνέδριον, ἄχρως ἂν ἡ γενομένη παρ' αὐτῶν ἔνωσις τὴν Ἐκκλησίαν ἐπισκοτῇ.

(3.) Μέχρι τίνος, ὦ σχέτλιε, τὸ τῆς ψυχῆς εὐγενὲς καὶ φιλότιμον ἐν τοῖς ματαίοις ἀπασχολεῖς; Μέχρι ποῦ τὰ ἐνύπνια, καὶ ἡ ἀλήθειά ποτε σπουδασθήτω σοι; Φύγε Αἴγυπτον ἀμεταστρεπτί· φύγε Σόδομα καὶ Γόμορρα· πρὸς τὸ ὄρος σῶζου, μὴ συμπαραληφθῇς. Ἀλλὰ κατέχει σε τὸ κενὸν δοξάριον καὶ ὁ ψευδώνυμος πλοῦτος καὶ τὰ κομψὰ καὶ εὐανθῇ χλανιδίσκια καὶ τᾶλλα, οἷς ἡ κοσμικὴ εὐημερία τὴν σύστασιν ἔχει; Φεῦ τῆς ἀφιλοσόφου διανοίας τοῦ φιλοσόφου! Περιβλεψαὶ τοὺς πρὸ σοῦ ἐν ταῖς ὁμοίαις περιφανείαις ἐξετασθέντας· αὐριον καταβήση καὶ αὐτὸς εἰς ἄδου, πάντα καταλιπὼν ὑπὲρ γῆς, τὸν δὲ τῶν βεβιωμένων λόγον ἀπαιτηθῇ μετὰ πολλῆς ἀκριβείας, ὥστε οὖν ἡ ψευδώνυμος σύνοδος ἀπαιτηθήσεται τὸ αἷμα τῶν ἀπολλυμένων ψυχῶν, τῶν σκανδαλισθέντων ἐπὶ τῷ μυστηρίῳ τῆς πίστεως, τῶν τὴν ἀφόρητον βλασφημίαν καὶ ἀσυγχώρητον ταῖς ψυχαῖς ὑποδεξαμένων τὴν κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ εἰς δύο τολμῶντων ἀρχὰς ἀναφέρειν τὴν αὐτοῦ ὑπαρξιν, τῶν ὑπαχθέντων τοῖς ἀθέστοις καὶ καταγελάστοις λατινικοῖς ἔθεσι, τῶν τὰς ἀρὰς καὶ τὰ ἀναθέματα τῆς καινοτομίας τῆς πίστεως ἐπὶ τὰς ἑαυτῶν κεφαλὰς ἐλκυσάντων.

⁷ Formularea frazei este destul de alambicată, îngăduind mai multe interpretări din punct de vedere gramatical; contextul pare însă a o impune pe cea de față.

cu dublu înțeles, fiind împiedicat de mituitori⁷. De aceea a și vărsat fățiș hula așa cum le-a plăcut aceloră, ba mai degrabă, ca să zicem după prooroc, „au spart ouă de aspidă și țes pânză de păianjen” (Is. 59, 5). Și, cu adevărat, pânză de păianjen este ceea ce ei au alcătuit și au numit oros. Așadar, să nu ne înșele refugiindu-se iarăși la compromis și la formularea cu două înțelesuri, căci ei sunt sinedriu al lui Caiafa atâta timp cât unirea făcută de ei întunecă Biserica.

Până când, ticăloase, îți tulburi noblețea și cinstea sufletului cu cele deșarte? Până când te vor stăpâni visele și când te vei sârgui pentru adevăr? Fugi de Egipt fără să te întorci! Fugi de Sodoma și Gomora. Mântuiește-te în munte⁸, ca să nu fii luat cu ei. Însă te țin slava deșartă⁹, și bogăția cu nume mincinos, și mantiile rafinate și înflorate, și celelalte din care se alcătuieste bunăstarea lumească. Vai de cugetul nefilosof al filosofului! Privește la cei ce mai înainte de tine au petrecut în străluciri asemănătoare. Măine și tu te vei coborî în iad, lăsând toate pentru pământ¹⁰, și ți se va cere socoteală în toată amănunțimea pentru cele din viața ta, după cum și sinodului cu nume mincinos i se va cere sângele sufletelor pierdute, care au fost smintite în ce privește taina credinței, care au primit în suflete hula nesuferită și de neiertat împotriva Duhului Sfânt și au cutezat să raporteze ființarea Lui la două obârșii, care s-au supus nelegiuitelor și vrednicilor de răs obiceiuri latinești, care și-au atras pe capetele lor blestemele și anatemele pentru înnoirea credinței.

⁸ Joc de cuvinte. ὄρος (munte) este apropiat fonetic de ὄρος (definiția de credință).

⁹ Termenul grecesc este un diminutiv al lui δόξα [slavă].

¹⁰ Variantă de manuscris: lăsând toate pe pământ.

(4.) ΑΛΛ' εἰς σύστασιν ἔσται τοῦ γένους καὶ εἰς ἐπίδοσιν ἢ γενομένη παρ' αὐτῶν ἔνωσις; — Πάνυ μὲν οὖν. Οὐχ ὁρᾷς τοὺς ἐχθροὺς τοῦ σταυροῦ φεύγοντας, καὶ ἓνα ἡμῶν χιλίους διώκοντα, καὶ δύο, μυριάδας μετακινούντας; Τοῦναντίον μὲν οὖν ἅπαν ὁρώμεν. Ἐὰν μὴ Κύριος οἰκοδομήσῃ τὴν ἡμετέραν ἀρχήν, εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες· ἐὰν μὴ Κύριος φυλάξῃ τὴν ἡμετέραν πόλιν, εἰς μάτην ἡγρύπνησαν οἱ διὰ τῶν χρυσίνων τοῦ πάπα ταύτην φυλάσσοντες. Ἀλλὰ δεῦρο λοιπόν, ὅλον σεαυτὸν μετάθες ἐπὶ τὸν Κύριον· ἄφες τοὺς νεκροὺς θάπτειν τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς· ἄφες τὰ Καίσαρος Καίσαρι· δός τῷ Θεῷ τὴν παρ' αὐτοῦ κτισθεῖσαν καὶ κοσμηθεῖσαν ψυχὴν· ἐννόησον, ὅσων ὀφειλέτης αὐτῷ τυγχάνεις· ἀπόδος τὰς ἀμοιβάς. Ναί, παρακαλῶ, φίλτατε καὶ σοφώτατε, δός μοι χαρῆναι ἐπὶ σοί· δός μοι τῷ Θεῷ δόξαν ἀνενεγκεῖν, ὅς σε διαφυλάττοι παντὸς ἀνωτέρου ἀνιάρου συναντήματος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης
Εφέσου καὶ πάσης Ἀσίας Μάρκος.

Vei spune: „Însă unirea făcută de ei va fi spre dăinuirea neamului și spre sporirea lui”. Cum să nu! Nu cumva îi vezi pe vrăjmașii crucii¹¹ fugind și pe unul dintre noi urmărind o mie și pe doi alungând zece mii? Ba, dimpotrivă, vedem că lucrurile stau cu totul pe dos. Dacă Domnul nu va zidi stăpânirea noastră, în zadar au ostenit ziditorii¹². Dacă Domnul nu va păzi cetatea noastră, în zadar au privegheat cei ce o păzesc cu galbenii papei (cf. Ps. 126, 1). Dar hai, mută-te pe tine întreg în Domnul. „Lasă pe morți să-și îngroape morții lor” (Lc. 9, 60). Lasă Cezarului cele ale Cezarului (cf. Mt. 22, 21). Dă lui Dumnezeu sufletul cel zidit și înfrumusețat de El. Gândește-te câte Îi datorezi. Dă-I înapoi cele primite de la El. Da, rogu-te, preaiubite și preaînțelepte, dă-mi mie a mă bucura de tine. Dă-mi mie a înălța slavă lui Dumnezeu, Care să te păzească mai presus de orice împrejurare întristătoare.

Marcu, smeritul Mitropolit
al Efesului și a toată Asia¹³.

¹¹ Se referă la turci și la ajutorul promis bizantinilor de papă și monarhii apuseni.

¹² Dacă începutul oricărui lucru este fără binecuvântarea lui Dumnezeu, degeaba e osteneala noastră, oricât ar fi de bună. În concret, ajutorul primit de bizantini avea ca pricină lepădarea lor de dreapta credință, deci implicit lipsa binecuvântării de sus.

¹³ Formula finală există doar în PO.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΗ
ΠΡΟΣ ΤΙΝΑ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΝ ΓΕΩΡΓΙΟΝ
ΤΟΥΝΟΜΑ ΕΝ ΤΗ ΜΕΘΩΝΗ
ΣΤΑΛΕΙΣΑ.

(1.) Ἐντιμότητα πρεσβύτερε καὶ ἡμῖν ἐν Χριστῷ πο-
θεινότητα ἀδελφὲ κύρ Γεώργιε, τοῦ Θεοῦ δέομαι ὅπως
ὕγιαίνοι ἡ ἀγιωσύνη σου καὶ ἐπὶ πᾶσι καλῶς ἔχοι· οὐ
τῷ ἐλέει καὶ αὐτὸς ὕγιαίνω μετρίως τῷ σώματι. Τὴν
γραφήν σου δεξάμενος, λύπης οὐ φορητῆς ἐπληρώθην
μαθὼν ἐξ αὐτῆς, ὅτι οἱ τὴν ἄζυμον καὶ νεκρὰν θυσίαν
ἰουδαϊκῶς ἱερουργούντες καὶ τῇ σκιᾷ τοῦ νόμου παρα-
καθήμενοι τολμῶσιν ἐγκαλεῖν ἡμῖν καὶ μέμφεσθαι περὶ
τῶν ὑφ' ἡμῶν τελουμένων ἐν τῇ ἱερᾷ λειτουργίᾳ, ἀγνο-
οῦντες οἱ τάλανες, ἅτε ὑπὸ τοῦ τύφου τετυφλωμένοι,
ὅτι πάντων τῶν ὑφ' ἡμῶν τελουμένων καὶ γιγνομένων
ἐγγράφους τὰς ἀποδείξεις ἔχομεν, ὅτι κατὰ πάντα τοῖς
ἱεροῖς διδασκάλοις ἀκολουθοῦμεν καὶ ταῖς ἀποστολι-
καῖς ἄνωθεν παραδόσεσι. Λέγει γὰρ ὁ θεοφόρος καὶ
ὁμολογητὴς Μάξιμος ἐν τῇ ἐξηγήσει τῆς ἱερᾶς λειτουρ-
γίας, ἧς ἡ ἐπιγραφή· Περὶ τοῦ τίνων σύμβολα τὰ κατὰ
τὴν ἁγίαν ἐκκλησίαν ἐπὶ τῆς θείας συνάξεως τελούμε-
να καθέστηκεν, ἐν κεφαλαίῳ οὐ ἡ ἐπιγραφή· Τίνων εἰσὶ

¹ Editată de Simionidis, *Theol. Graphai*, p. 211-214; Dräseke, *ZK*, p. 108-112; Petit, *PO* 17, p. 470-474. Datată 1440. Din manuscrisul Watt. Palatinus Lat. 604 aflăm că Andreas, arhiepiscopul latin de Collose, a trimis o scrisoare încercând să combată ceea ce a spus Marcu în această

Epistola aceluiași Mitropolit al Efesului
cătρε un preot cu numele Gheorghe,
trimisă în Methoni¹

1. Preacinstite preote și nouă preadorite frate întru Hristos, domnule Gheorghe, mă rog lui Dumnezeu ca sfinția ta să fie sănătoasă și să fie bine în toate, cu a Căru milă și eu sunt destul de sănătos la trup.

Primind scrisoarea ta, m-am umplut de întristare ne-suferită, aflând din ea că cei ce săvârșesc în chip iudaic jertfa cea moartă și nedospită² și șed lângă umbra legii îndrăznesc să ne învinovățească și să ne ocărăască pentru cele săvârșite de noi în Sfânta Liturghie, neștiind, nenorociți – fiindcă sunt orbiți de înfumurare –, că pentru toate câte se fac și se săvârșesc de către noi avem dovezi scrise, cum că întru toate noi urmăm sfinților dascăli și predaniilor apostolice dintru început³. Căci, de Dumnezeu purtătorul și mărturisitorul Maxim, în tâlcuirea Sfintei Liturghii, al cărei titlu este: „Despre ale cui simboluri sunt cele săvârșite în sfânta biserică, la dumnezeiasca Liturghie”, în capitolul cu titlul „Ale cui simboluri

epistolă. El își încheie epistola astfel: „Agnosce igitur, Ephesine,... aeterno tamen cum ceteris haerisiarhis crusiaberis igne”. Vezi Pilavakis, *op. cit.*, p. 106-107. Am folosit ediția din PO.

² Referire la azimă.

³ Poate fi tradus și „predaniilor apostolice de sus”, adică date de sus, insuflate de Duhul Sfânt.

σύμβολα ἢ τε πρώτη τῆς ἀγίας συνάξεως εἰσοδος καὶ τὰ μετ' αὐτὴν τελούμενα, τοιαῦτα ῥητῶς· «Τὴν μὲν πρώτην εἰς τὴν ἀγίαν ἐκκλησίαν τοῦ ἀρχιερέως κατὰ τὴν ἱερὰν σύναξιν εἰσοδὸν τῆς πρώτης τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ σαρκὸς εἰς τὸν κόσμον τοῦτον παρουσίας τύπον καὶ εἰκόνα φέρειν ὁ λόγος διδάσκει, δι' ἧς τὴν δουλωθεῖσαν τῇ φθορᾷ καὶπραθεῖσαν ὑφ' ἐαυτῆς τῷ θανάτῳ διὰ τῆς ἁμαρτίας καὶ βασιλευμένην τυραννικῶς ὑπὸ τοῦ διαβόλου τῶν ἀνθρώπων φύσιν ἐλευθερώσας τε καὶ λυτρωσάμενος, πᾶσαν τὴν ὑπὲρ αὐτῆς ὀφειλὴν ὡς ὑπεύθυνος ἀποδοὺς ὁ ἀνεύθυνος καὶ ἀναμάρτητος, πάλιν πρὸς τὴν ἐξ ἀρχῆς ἐπανήγαγε τῆς βασιλείας χάριν, ἑαυτὸν λύτρον ὑπὲρ ἡμῶν δοὺς καὶ ἀντάλλαγμα καὶ τῶν ἡμετέρων φθοροποιῶν παθημάτων τὸ ζωοποιὸν αὐτοῦ πάθος ἀντιδοὺς παιώνιον ἄκος καὶ παντὸς τοῦ κόσμου σωτήριον· μεθ' ἣν παρουσίαν ἢ εἰς οὐρανοὺς αὐτοῦ καὶ τὸν ὑπερουράνιον θρόνον ἀνάβασίς τε καὶ ἀποκατάστασις συμβολικῶς τυποῦται διὰ τῆς ἐν τῷ ἱερατείῳ τοῦ ἀρχιερέως εἰσόδου καὶ τῆς εἰς τὸν θρόνον τὸν ἱερατικὸν ἀναβάσεως».

(2.) Ταῦτα μὲν ὁ ἅγιος περὶ τῆς πρώτης εἰσόδου φησί. Περὶ δὲ τῆς δευτέρας αὐθις, τῆς καὶ μεγάλης λεγομένης, ἐν κεφαλαίῳ οὗ ἡ ἐπιγραφή· Τί σημαίνει ἡ τῶν ἁγίων μυστηρίων εἰσοδος, τοιαῦτά φησιν· «Ἡ τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν μυστηρίων εἰσοδος ἀρχὴ καὶ προοίμιόν ἐστι τῆς γενησομένης ἐν οὐρανοῖς καινῆς διδασκαλίας περὶ τῆς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ τῆς εἰς ἡμᾶς καὶ ἀποκάλυψις τοῦ ἐν ἀδύτοις τῆς θείας κρυφίότητος ὄντος μυστηρίου τῆς ἡμῶν σωτηρίας. Οὐ γὰρ μὴ πίνωμαι, φησὶ πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς ὁ Θεὸς καὶ Λόγος, ἀπάρτι ἐκ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ὅταν αὐτὸ

⁴ Nu spune Sfântul Maxim „în trup”, ci „prin trup”, deoarece Cuvântul a fost prezent în lume dintotdeauna, însă niciodată „prin trup”,

sunt prima intrare din Sfânta Liturghie și cele săvârșite după ea”, zice răsplat unele ca acestea: „Cuvântul/rațiunea ne învață că prima intrare a arhiereului în sfânta biserică la Sfânta Liturghie poartă tipul și icoana primei venitii prin trup⁴ în lumea aceasta a Fiului lui Dumnezeu și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, prin care venire, slobozind și răscumpărând firea oamenilor cea robită stricăciunii, și vândută de către ea însăși morții prin păcat, și stăpânită în chip tiranic de diavol, și plătind ca un vinovat, Cel nevinovat și fără de păcat, toată datoria pentru ea, a întors-o iarăși la harul împărăției cel dintru început, dându-Se pe Sine preț de răscumpărare și preț de schimb pentru noi și dând pentru patimile noastre cele făcătoare de stricăciune patima Sa cea de viață făcătoare, ca leac de vindecare și mântuire a întregii lumi. După care venire, suirea Lui în ceruri și reșezarea pe tronul mai presus de ceruri este preînchipuită simbolic prin intrarea arhiereului în altar și prin suirea pe tronul arhieresc”⁵.

2. Acestea le spune Sfântul despre prima intrare. Iar despre a doua, numită și „cea mare”, în capitolul cu titlul „Ce semnifică intrarea sfintelor taine”, zice unele ca acestea: „Intrarea sfintelor și cinstitelor taine este început al noii învățături care va fi în ceruri despre iconomia lui Dumnezeu cea către noi și descoperirea tainei mântuirii noastre, care taină este în cele mai dinlăuntru ale ascunzimii dumnezeiești. „Căci nu voi mai bea”, zice Dumnezeu Cuvântul către ucenicii Săi, „de acum din roada viței, până în ziua aceea când îl voi bea nou

ca la venirea Sa cea dintâi. De fapt, παρουσία are mai mult sensul de prezență decât de venire. Întruparea nu este decât un alt mod de prezență a Cuvântului în lume, e drept, cel mai intim și apropiat făpturii.

⁵ Mistagogia, cap 8, PG 91, 657.

πίνω μεθ' ὑμῶν καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν». Ακούεις ὅπως ἅγια καὶ σεπτὰ μυστήρια καὶ πρὸ τοῦ τελειωθῆναι τὰ θεῖα δῶρα καλεῖ ὁ διδάσκαλος; Καὶ εἰκότως· βασιλεὺς γὰρ λέγεται καὶ πρὸ τοῦ στεφθῆναι ὁ βασιλεὺς, καὶ μάλιστα ὅτε πρὸς τὸ στεφθῆναι ἀπέρχεται δορυφορούμενος καὶ τιμώμενος· βασιλεὺς λέγεται καὶ ἡ τοῦ βασιλέως εἰκὼν καὶ τιμᾶται καὶ προσκυνεῖται· τύπον δὲ καὶ εἰκόνα λέγομεν καὶ ἡμεῖς ἀποσώζειν τὰ θεῖα δῶρα πρὸ τοῦ τελειωθῆναι τοῦ Δεσποτικοῦ σώματος καὶ αἵματος. Ὅθεν καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῇ ἱερᾷ λειτουργίᾳ ἀντίτυπα ταῦτα καλεῖ. «Προθέντες» γὰρ φησι «τὰ ἀντίτυπα τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ σου». Τί οὖν ποιούμεν ἄτοπον, εἰ μετὰ τιμῆς προπέμπομεν καὶ ὑποδεχόμεθα ταῦτα, τὰ ἤδη τῷ Θεῷ ἀνατεθέντα καὶ ἀφιερωθέντα καὶ θυσία καὶ δῶρα γενόμενα καὶ πρὸς τὸ τελειωθῆναι διὰ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφοιτήσεως προσφερόμενα; Ἀλλ' οἱ διυλίζοντες τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες, τάχα καὶ περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων ἡμῖν ἐγκαλέσουσιν, ὅτι προσκυνούμεν αὐτάς, ἐπειδὴ μὴ εἰσιν αὐτὰ τὰ πρωτότυπα, ἀλλ' εἰκόνες ἐκείνων· εἴη γὰρ ἂν καὶ τοῦτο τῆς αὐτῶν ἀπονοίας ἄξιον. Καὶ ταῦτα τίνες; Οἱ πᾶσαν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν ἀθετοῦντες· οἱ ἀναμέσον ἁγίου καὶ βεβήλου μὴ διαστέλλοντες· ποῦ γὰρ παρ' ἐκείνοις ἱερατεῖον, τὸ νῦν παρ' ἡμῖν λεγόμενον ἅγιον βῆμα; Ποῦ παρ' ἐκείνοις ἱερατικὸς θρόνος, εἰς ὃν ὁ ἀρχιερεὺς ἀναβαίνει; Ἀναγνώτωσαν τὰς τοῦ σεπτοῦ Μαξίμου φωνὰς καὶ ἐγκαλυψάσθωσαν· ιδέτωσαν, τίνες αὐτῷ μᾶλλον ἀκολουθοῦσι καὶ τοῖς αὐτοῦ λόγοις, ἡμεῖς ἢ ἐκεῖνοι; Καίτοι

⁶ *Mistagogia*, 16, 688.

⁷ La Vohodul mare cinstitele daruri nu sunt încă prefăcute în Trupul și Sângele lui Hristos.

⁸ În original ἀντίτυπα.

împreună cu voi întru împărăția cerurilor” (cf. Mt. 26, 29)”⁶. Auzi cum dascălul le numește sfinte și cinstite taine, și mai înainte de a fi desăvârșite dumnezeieștile daruri? Și pe bună dreptate. Căci împărat se numește împăratul și înainte de a fi încoronat, și mai cu seamă când la încoronare se duce cu suită și în mare cinste. Împărat se numește și chipul împăratului, și este cinstit și închinat. Tip și icoană a Trupului și Sângelui Stăpînului spunem și noi că sunt cu adevărat dumnezeieștile daruri mai înainte de a fi desăvârșite. De aceea și Marele Vasile, în Sfânta Liturghie, le numește pe acestea antitipuri. Căci zice: „Punând înainte cele ce închipuiesc⁸ cinstitul Trup și Sânge al Hristosului Tău”⁹. Așadar, ce lucru nelalocul lui facem noi dacă le petrecem împărătește și le primim cu cinste pe acestea, care deja au fost închinat și afierosite lui Dumnezeu, și sunt jertfă și daruri¹⁰, și sunt aduse spre a fi desăvârșite prin pogorârea Sfântului Duh¹¹? „Însă cei ce strecoară fânțarul și înghit cămila” (Mt. 23, 24) ne vor învinovăți, poate, și în legătură cu sfintele icoane, pentru că ne închinăm lor, de vreme ce ele nu sunt înseși prototipurile, ci icoane ale acelor. Căci și acest lucru ar fi vrednic de nebunia lor. Și cine zice acestea? Cei care leapădă toată predania bisericească, cei care nu deosebesc între sfânt și necurat. Căci unde este la aceia ierationul, cel care acum la noi se numește sfântul altar? Unde este la aceia tronul arhieresc, în care se urcă arhierul? Să citească vorbele cinstitului Maxim și să se rușineze. Să vadă, cine mai degrabă urmează lui și cuvintelor lui: noi sau ei? Iar

⁹ Rugăciunea dinainte de prefacere din Liturghia Sfântului Vasile cel Mare.

¹⁰ Ele au fost afierosite deja la proscomidie.

¹¹ Desigur, se referă la coborârea Duhului Sfânt din vremea epiclezei, căci, după alt înțeles, El este prezent de fapt în toată Liturghia.

γε ὁ φωστὴρ ἐκεῖνος πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐπέδραμεν ὅπερ τῆς ἀληθείας ἀθλῶν καὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, καὶ τὸν πλεῖστον χρόνον ἐν τῇ δύσει πεποίηκεν, ἐν τε τῇ Ῥώμῃ καὶ τῇ Ἀφρικῇ, καὶ οὐκ ἂν ὅλως εἶπεν οὐδέν, ὃ μὴ διὰ πάσης ἐκράτει τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν χριστιανῶν ἀπάντων. Ἀλλ' οἱ παραχαράκται καὶ καινοτόμοι τῆς πίστεως οὗτοι καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθνη διέφθειραν καὶ ἐνήλλαξαν· καὶ θαυμαστὸν οὐδέν, ὅπου γε καὶ τὴν φύσιν αὐτὴν παρεχάραξαν, ἀντὶ ἀνδρῶν γυναικες φαινόμενοι καὶ τὸν τίμιον κόσμον τῆς ἀνδρείας μορφῆς ἀφαιροῦντες. Ὅθεν καὶ ἐν τῷ ἱερουργεῖν γυναικας συμπαρασταμένας ἔχουσιν, ἐπεὶ καὶ αὐτοὶ γυναιξὶν εἰκόσιν, καὶ τοὺς πλείονας τῶν λαϊκῶν ὅτε βούλονται καθημένους, καὶ αὐτοὶ τὸ μυστικὸν ποτήριον ἀποπλύνοντες μετὰ τὴν μετάληψιν ἐπ' ἐδάφους ἐκχέουσιν, καὶ ἐπὶ τῆς τραπέζης αὐτῶν ὅτε βούλονται πατεῖν οὐ πεφρίκασιν. Τοσοῦτον οἶδασι τιμᾶν τὰ ἑαυτῶν ἅγια! Εἶτα καὶ ἡμῖν ἐγκαλοῦσι; Φεῦ τῆς ἀνοίας· φεῦ τῆς τυφλώσεως.

(3.) Ἐχεις ἱκανῶς ἐκ τῶν εἰρημένων ὑπὸ τοῦ σοφοῦ τὰ θεῖα Μαξίμου, ὅτι ἡ μὲν πρώτη εἰσοδος τὴν πρώτην διὰ σαρκὸς παρουσίαν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον τοῦ Δεσπότη τοῦ δηλοῦ· διὸ καὶ πρὸ αὐτῆς μὲν τὰ προφητικὰ ἄσματα ἄδονται, μετ' αὐτὴν δὲ τὰ ἀποστολικά καὶ εὐαγγελικά λόγια ἀναγινώσκονται. Ἡ δὲ δευτέρα εἰσοδος καὶ μεγάλη τὴν δευτέραν τοῦ Κυρίου παρουσίαν τυποῖ, καθ'

¹² Sfântul Maxim.

¹³ Se referă la faptul că preoții latini nu mai purtau barbă.

¹⁴ Nu știm la ce se referă exact Sfântul Marcu. Poate e vorba de fete acceptate să stea la slujbe lângă preoții catolici (un fel de ministrante, cum se numesc azi). Totuși trebui să se știe că în vechime diaconițele și văduvele stăteau în altar cu preoții și aveau anumite atribuții liturgice (a se vedea „*Testamentul Domnului nostru Iisus Hristos*”, Ed. Polirom, Iași, 1996, I, 23, p. 61 și textele despre diaconițele din Biserica veche în „*Sf. Ioan Gură de Aur, Scrisori din exil*”, Ed. Deisis, Sibiu, 2003, p.

luminătorul acela¹² a străbătut toată lumea luptându-se pentru adevăr și pentru credința ortodoxă, și cel mai mult timp l-a petrecut în Apus, și în Roma, și în Africa, și nu ar fi spus nicidecum ceva care să nu fi fost ținut de toată Biserica și de toți creștinii. Însă cei ce falsifică și înnoiesc credința, aceștia au stricat și au schimbat obiceiurile bisericești. Și nu-i nimic de mirare, de vreme ce au falsificat însăși firea, arătându-se femei în loc de bărbați și nimicind cinstita podoabă a înfățișării bărbătești¹³. De aceea și când săvârșesc cele sfinte au femei care stau împreună cu ei¹⁴, de vreme ce și ei s-au asemănat femeilor, și cei mai mulți dintre mireni șed la slujbă când vor¹⁵, și ei, după ce spală potirul cel tainic în urma împărtășirii, îl varsă pe podea¹⁶, și când vor să calce pe lângă masa¹⁷ lor nu se înfricoșează. Atât știu să cinstească cele sfinte ale lor! Apoi ne mai învinovățesc și pe noi? Vai de nebunia lor! Vai de orbirea lor!

3. Ai destule dovezi din cele spuse de înțeleptul în cele dumnezeiești Maxim, cum că prima intrare arată limpede cea dintâi venire prin trup a Stăpânului în lumea aceasta. De aceea se și cântă mai înainte de ea cântările proorocești¹⁸, iar după ea se citesc cuvintele apostolice și evanghelice. Iar a doua intrare, cea mare, închipuie a doua venire a Domnului, când iarăși va veni aici

339-349). Un mare ierarh ortodox al secolului XX avea „ministrante” între 10 și 16 ani care îl ajutau la punerea veșmintelor în timpul slujbelor arhiericești („*Noi minuni ale Sfântului Ioan de San Francisco*”, Ed. Egumenița, Galați, 2004, p. 56).

¹⁵ Aluzie la băncile puse în bisericile catolice.

¹⁶ Nu vărsau împărtășania, ci ceea ce rămânea în urma spălării potirului.

¹⁷ Se referă la masa pe care fac liturghia lor.

¹⁸ La acea dată, în loc de antifoane (sau împreună cu ele) se cântau psalmi. La fel spune și Sfântul Nicolae Cabasila în „*Tâlcuirea Dumnezeieștii Liturghii*”.

ἦν ἐνταῦθα πάλιν μετὰ δόξης παραγενόμενος ἐπὶ τὸ κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, τοὺς ἀξίους μεθ' ἑαυτοῦ συμπαραλαβὼν εἰς τὸν ὑπερουράνιον ἡλίκον, ἐκεῖ μετ' αὐτῶν ἔσται διηνεκῶς, ἀποκαλύπτων τοῦτοις τὰ τελεώτερα καὶ θειότερα κατὰ τὸ φάσκον ῥητόν· Ὅταν αὐτὸ πίνω μεθ' ὑμῶν καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ. Εἴποι δ' ἂν τις καὶ ἕτερον λόγον, ὅτι περὶ ἡ μεγάλη εἰσοδος τῆν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κηδεῖαν ὑποτυποῖ, καθ' ἣν νεκρὸς ὑπὸ Ἰωσήφ καὶ Νικοδήμου πρὸς τὸν τάφον φερόμενος, μετὰ μικρὸν ἐξανέστη καὶ τὸν κόσμον ἅπαντα πρὸς τῆν ἑαυτοῦ γνῶσιν ἐπέστρεψεν· οὕτω κἀνταῦθα φερόμενος ὁ ἱερὸς ἄρτος ἀτελής ἔτι καὶ οἷον νεκρός, μετὰ μικρὸν τῇ τοῦ ζωοποιοῦ Πνεύματος ἐνεργείᾳ ζωοῦται καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ ζωοποιὸν σῶμα μετασκευάζεται.

4.) Ταῦτά σοι ἐκ πολλῶν ὀλίγα πρὸς ἀποτροπὴν τῆς ἐκείνων ἀναισχυντίας ἔγραψα. Γίνωσκε δὲ ὅτι ὁ ὅρος τῆς ψευδοῦς συνόδου, μᾶλλον δὲ ἡ ματαία καινοφωνία, καθάπερ ἦν ἄξιον, οὐδαμῶς παρ' οὐδενὸς προσεδέχθη· ἀλλὰ καὶ οἱ τούτῳ συνθέμενοι καὶ ὑπογράψαντες ὡς ἐναγεῖς καὶ προδόται τῆς ἀληθείας ὑπὸ πάντων μισοῦνται, καὶ οὐδεὶς αὐτοῖς οὐδέπω τῶν ἐνταῦθα συνελειτουργήσῃ. Θεὸς δὲ ὁ πάντα δυνάμενος οἰκονομήσει ταῦτα πρὸς τὸ συμφέρον καὶ διορθώσει τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ἣν ἐξηγοράσατο τῷ ἰδίῳ αἵματι. Φύλασσε τὴν καλὴν παρακαταθήκην τῆς πίστεως, τὰς βεβήλους καινοφωνίας παντελῶς ἐκτρεπόμενος.

cu slavă să judece vii și morții, pe cei vrednici luându-i cu Sine în țara cea mai presus de ceruri și acolo va fi pururea împreună cu ei, descoperindu-le cele mai desăvârșite și mai dumnezeiești, după cuvântul care zice: „când îl voi bea cu voi nou întru împărăția lui Dumnezeu”. Iar dacă cineva ar zice un alt cuvânt, cum că intrarea mare închipuie îngroparea Mântuitorului nostru, când mort fiind și purtat de Iosif și de Nicodim la mormânt, după puțin timp a înviat și a întors toată lumea la cunoștința Sa, la fel și aici, sfânta pâine purtată de preot, fiind încă nedesăvârșită și într-un fel moartă, se face vie după puțin timp prin lucrarea de viață Făcătorului Duh și se preface în însuși trupul cel de viață făcător.

4. Aceste puține lucruri din multele cu puțință ți le-am scris ca să te întorci de la nerușinarea aceluia. Și cunoaște că orosul mincinosului sinod¹⁹, ba mai degrabă deșarta lor vorbărie înnoitoare nu a fost primită nicidecum de nimeni, precum se și cădea. Însă cei care au fost de acord cu acesta și au semnat sunt urâți de toți ca niște lepădați și trădători ai adevărului. Și nimeni din cei de aici nu a liturghisit nicidecum împreună cu ei. Iar Dumnezeu, Cel Ce poate toate, să iconomisească acestea spre folos și să îndrepte Biserica Lui pe Care a răscumpărat-O cu Sângele Său. Păzește buna comoară a credinței, întorcându-te cu totul de la necuratele învățături înnoitoare (cf. I Tim. 6, 20).

¹⁹ Se referă la orosul dat la Sinodul de la Florența.

Τῷ ἁγιωτάτῳ μου δεσπότῃ καὶ θειοτάτῳ,
τῷ πανιερωτάτῳ μητροπολίτῃ Κυέβου
καὶ πάσης Ῥωσίας καὶ ἀληθῶς ὑπερτίμῳ
Μάρκος ἁμαρτωλὸς ἱερεὺς καὶ μονάζων

Ἔστι μὲν ἀγαθὸς ὁ Θεός ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἀγαθό-
της αὐτῇ, καὶ διὰ τοῦτο φιλοδωρὸς τε καὶ μεγαλόδω-
ρος· ἀλλὰ καὶ οὕτω τὴν ἡμετέραν αἵτησιν ἀναμένει καὶ
δεῖται ταύτης οἷον ὕλης τινὸς ἐφ' ᾧ προαγαγεῖν τὴν
δύναμιν εἰς ἐνέργειαν, ἐκεῖνὸ που πάντως πραγματευ-
όμενος, ἐπιγινώσκεισθαι τε τὸ δῶρον καὶ μετὰ πόθου
λαμβάνεσθαι κἀντεῦθεν λυσιτελέστερον εἶναι τοῖς
λαβοῦσιν αὐτοῖς. τοιοῦτοι οὖν ἄρα καὶ οἱ θεοειδεῖς τε
καὶ θεομίμητοι ἄνδρες, μεθ' ὧν καὶ αὐτὸς σεαυτὸν ἐκ
πολλοῦ τάξας, ὦ, θαυμάσιε δέσποτα, καθάπερ ἔρμαι-
όν τι νενόμικας τὸ παρ' ἡμῶν αἰτηθῆναι, καὶ τὸ μεγα-
λοπρεπὲς τῆς ψυχῆς καὶ φιλότιμον ἐπεδείξω μὴ δωρη-
σάμενος μόνον οὕτω ῥαδίως ὥσπερ ἂν ἔλαβεν ἕτερος,
ἀλλὰ καὶ χρύσεια προσθεῖς γράμματα τῆς ἱερᾶς σου
χειρὸς, ἢ καὶ χρυσοῦ παντὸς ἐμοὶ τιμιώτερα, καθά-
περ ἀρραβωνά τινα τῆς μελλούσης εὐετηρίας. Εἰ γὰρ
ἐνταῦθα παρὼν καὶ ἰδεῖν καὶ θεαθῆναι δυνάμενος
ἐφιλοτιμήσω τοῖς γράμμασι, δῆλον ἂν εἴη πάντως ὡς

¹ Editată de Mercati, *Isidoro*, p. 154-156. Scrisă la Constantinopol, în 1436. Isidor se afla la Constantinopol, fiind așezat Arhiepiscop de Kiev, iar Sfântul Marcu era ieromonah.

Preasfințitului și preadumnezeiescului
meu stăpân, întrutot sfințitului și cu
adevărat preacinstului Mitropolit
al Kievului și a toată Rusia, Marcu
păcătosul, preot și monah¹

Dumnezeu e bun sau, mai bine zis, e bunătatea însăși,
și de aceea Îi și place să dăruiască, o și face cu mărinimie.
Însă chiar și așa El așteaptă cererea noastră și are nevoie
de aceasta ca de o materie, pentru a înainta potența
spre lucrare², meșteșugind El de-a dreptul și acel lucru,
anume și darul să fie cunoscut, și să fie primit cu dorire,
și ca atare să fie mai de folos pentru cei care îl primesc.
Așadar, astfel³ sunt și bărbații cei după asemănarea lui
Dumnezeu și următori ai Lui, împreună cu care rându-
indu-te pe sine-ți de multă vreme, o, minunate stăpâne,
ai socotit ceva de mare preț faptul de a cere de la noi, și
ți-ai arătat marea cuviință și noblețea sufletului nu nu-
mai dăruind tot așa de ușor precum altul ar fi primit,
ci și adăugând scrisorile aurite ale sfințitei tale mâini –
care îmi sunt mai de preț decât orice aur –, ca o arvună
a belșugului de roade din viitor. Căci dacă fiind aici și
putând să mă vezi și să fii văzut de mine m-ai cinstit cu
scrisori, e întru totul limpede că dacă nu ai fi fost aici,

² Potențial El ne dă toate, dar are nevoie de aportul nostru pentru a pune în lucrare ceea ce deja ne-a dăruit în adâncul Său.

³ Sau: „la fel fac”.

οὐδ' ἀπὼν περιόψι τὸ μὴ οὐ τοῦτο ποιεῖν· οὐ γὰρ δὴ δέος μὴ τὸ ἡμέτερον εὐτελές ἢ τῶν πραγμάτων τὸ πλήθος ἐμποδῶν ἔσται, τοῦ πολυαρκοῦς καὶ θεομιμήτου τῆς ἱερᾶς σου ψυχῆς ἄμφω ταῦτα παρ' οὐδὲν θησομένου. Καθάπερ γὰρ ὁ Θεὸς ἀνώτατός τε πάντων ἐστὶ καὶ κοινότατος ἅπασιν, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ ὁ τὸν ἐκείνου τόπον ἐπὶ τῆς γῆς ἔχων ὥσπερ τῷ περιόντι τῆς τιμῆς, οὕτω καὶ τῇ προνοίᾳ πάντων διαφέρειν ὀφείλει καὶ τῷ συγκατιέναι τοῖς ἐσχάτοις, ἐπὶ τῆς οἰκειᾶς οὐδὲν ἡττον μένων περιωπῆς (f. 182 v). Οὕτω μὲν ἐμοὶ τὰ τῶν δωρεῶν ἔχει καὶ τὰ τῶν ἐλπίδων καλῶς, χαίρω δὲ καὶ συγχαίρω τοῖς ἀπολαύσουσι τῆς σῆς ποιμαντικῆς προστασίας, ἀνδρὸς ἀρετῇ καὶ συνέσει κεκοσμημένου καὶ λόγοις καὶ ἔργοις ὑφηγεῖσθαι τὴν πρὸς τὸν Θεὸν φέρουσαν ἀπλανῶς ἔχοντος· πέτομαι μονονουχὶ καὶ σκιρτῶ καὶ τῶν κατ' ἐμὲ δυσχερῶν ἀπάντων ἐπιλανθάνομαι. οἷον γὰρ ἂν εἴη θέαμα τοῖς βαρβάροις μὲν ἐκείνοις τὴν γλῶτταν, θερμοτάτοις δὲ τὴν πίστην καὶ τὴν εὐλάβειαν, καὶ τὸν Χριστὸν αὐτὸν ὁρᾶν οἰομένοις εἰς τὸν ποιμένα βλέπουσιν, ἀνὴρ ἀληθῶς αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ μίμημα, χαρίεις μὲν τὸ ἦθος καὶ ἀγγελικὸς τὴν μορφήν, ἀπλότητι δὲ καὶ συνέσει διαφερόντως εὖ κεκραμένος, λόγον δὲ ἔχων ὑπὲρ τοὺς ποταμοὺς ῥέοντα, προετικὸς δὲ οὕτω καὶ μεγαλόδωρος ὥς μὴδ' ἂν αὐτῶν τῶν ἀναγκαίων περιβλήματων, εἰ καιρὸς καλεῖ, φείσασθαι. ἦκουσά ποτε Κυπριανὸν ἐκείνον, τὸν πάλαι τοῦ ἔθνους

⁴ Dacă fiind acolo, l-a cinstit cu scrisori, sigur l-ar fi cinstit și dacă nu era acolo.

⁵ E vorba de teama de a nu fi disprețuit în ochii lumii, dacă el, un mitropolit, s-ar fi coborât primul la discuții cu un simplu ieromonah.

⁶ Dumnezeu e transcendent și imanent deopotrivă în cel mai înalt grad.

⁷ Adică episcopul.

nu ai fi scăpat din vedere să nu faci aceasta⁴. Căci teama de nevrednicia noastră sau de mulțimea treburilor tale nu va fi piedică⁵, și de nici una din acestea două nu va fi oprit sfințitul tău suflet cel îmbelșugat și următor lui Dumnezeu. Căci după cum Dumnezeu este și mai presus de toate, și întru totul părtaș cu toate⁶, în același chip și cel ce ține locul Lui pe pământ⁷, după cum e mai presus în cinstire, tot așa trebuie să se osebească și în privința purtării de grijă față de toți și în a pogorării până la cei din urmă, prin aceasta nerămânând cu nimic mai puțin la înălțimea sa⁸.

Atât de bine mi se pare mie că stau lucrurile în ce privește darurile tale și nădejtile mele față de tine, și mă bucur, și împreună mă bucur cu cei ce vor avea parte de cărmuirea ta păstorească, de un bărbat împodobit cu virtutea și cu priceperea, și care are în chip neînșelător puterea de a călăuzi prin cuvânt și faptă pe calea care duce la Dumnezeu. Mai că prind aripi de bucurie, și salt, și uit de toate necazurile mele când mă gândesc ce priveliște vor avea acei barbari la vorbă, dar fierbinți în credință și evlavie, care cred că Îl văd pe Iisus Hristos când privesc la păstorul lor – bărbat cu adevărat icoană a lui Hristos Însuși, ales la obicei⁹ și îngeresc la înfățișare, dar bine alcătuit, în chip deosebit, din simplitate și înțelepciune¹⁰, având cuvânt ce se revarsă mai mult decât râurile, așa de generos și de îmbelșugat dăruitor în-cât nu și-ar cruța nici hainele lui de neapărată trebuință dacă prilejul i-ar cere-o. Am auzit cândva de acel Ciprian, cel ce a fost de demult ierarh peste neamul rușilor,

⁸ În postul lui de observație, de unde nu-i scapă nimic.

⁹ Cu viață morală înaltă.

¹⁰ În sensul că în el se uneau, în chip paradoxal, și simplitatea, și înțelepciunea, lucru arareori întâlnit.

ιεραρχήσαντα, ἐκ πολλῶν πολλάκις καὶ ἀρίστων χιτόνων τῶν σήμερον ὄντων αὐτῷ μὴ ἔχειν ἐσαύριον ὃ τι περιβαλεῖται, πάντας διαφορήσαντα. σὺ δὲ μοι δοκεῖς κακείνων ὑπερβαλεῖν καὶ τὸ παλαιὸν ἐκεῖνο διὰ τῶν ἔργων ἐρεῖν ἐν καιρῷ· «Σήμερον οὐχ ἱεραρχήσαμεν, ἐπεὶ μὴ πολλοὺς καὶ πολλυτρόπως εὐεργετήσαμεν, ἐπεὶ καὶ Θεὸς αὐτὸς οὐ διαλείπει πάντας καὶ διὰ πάντων εὐεργετῶν». ἤδη μὲν τις ἠύξατο παρὰ τῷ ποιητῇ τοιοῦτους δέκα συμφράδμονας αὐτῷ γενέσθαι, ἐγὼ δ' ἂν εὐξαίμην τοιοῦτους δέκα τὸν παρόντα καιρὸν ἱεράρχας γενέσθαι χριστιανοῖς· ἡ γὰρ ἂν εἶχε βέλτιον τὰ ἡμέτερα καὶ τάχιον ἀνωρθώθη συμπεπτωκότα σχεδὸν εἰς τὸ παντελὲς καὶ τοῦ μηδενὸς ἐγγὺς ἦκοντα. Δεῦρο δὴ οὖν ὡς ἐκλεκτὸς ἀρχιερεὺς τοῦ Θεοῦ, ἅγιος καὶ ἡγαπημένος ἔνδυσαι σπλάγχνα οἰκτιρμοῦ, μᾶλλον δὲ τὰ ἐναποκείμενα διὰ τῶν ἔργων ἐπίδειξον, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πραότητα, μακροθυμίαν. Θὲς ἐπὶ λυχνίαν τὸν λύχνον τοῦ λόγου τοὺς ἐν σκότει πλανωμένους φωτίζειν δυνάμενον. ἐπ' ὅρους ὑψηλοῦ τοῦ τῶν ἀρετῶν ἀνάβηθι εὐαγγελιζόμενος· νόμισον ἀκούειν παρὰ τῆς δεσποτικῆς φωνῆς φῶς τοῦ κόσμου καὶ ἄλλας τῆς γῆς καὶ πόλεις ἐπὶ ὅρους κειμένη, καὶ οὐκέτι δούλος ἀλλὰ φίλος, καὶ εἴ τι παρόμοιν' δεῖξον ἀληθεύοντα τὰ ὀνόματα. μίμησαι Παῦλον καὶ κηρύττοντα καὶ διδάσκοντα καὶ δουλαγωγοῦντα τὸ σῶμα καὶ τοῖς ἀσθενέσι συμπάσχοντα καὶ τὰ τῶν ἐκκλησιῶν μεριμνῶντα καὶ τῶν πτωχῶν προνοοῦμενον. Μίμησαι καὶ Χριστὸν αὐτὸν τὸν καλὸν ποιμένα καὶ πρῶτον, τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων τιθέντα καὶ τὸ ἴδιον αἷμα τιμῆν τῶν αἰχμαλότην

¹¹ Sunt cuvintele rostite de Sfântul Ioan cel Milostiv în zilele când nu putea să facă bine cât ar fi vrut: „Acum smeritul Ioan n-a câștigat nimic și nici n-a adus ceva lui Dumnezeu pentru păcatele sale” (*Μέγας Συναξαριστής*, 11, Noiembrie 12, p. 355).

că adesea din multe și bune haine pe care le avea azi, mâine nu mai avea ce să îmbrace, pentru că le dădea pe toate. Iar tu îmi pare că-l covârșești și pe acela, și la timpul potrivit vei spune prin fapte acel cuvânt vechi: „Astăzi nu am fost ierarh, fiindcă nu am făcut bine nici la mulți, nici în multe chipuri, pentru că și Dumnezeu În-suși nu încetează a face bine tuturor în toată vremea”¹¹. Cineva s-a rugat deja la Făcătorul ca să-i fie dați zece asemenea sfetnici¹², dar eu m-aș fi rugat să fie dați creștinilor zece astfel de ierarhi, ca să fie și lucrurile noastre mai bune și să fie îndreptate mai degrabă, deoarece mai că s-au prăbușit cu totul și au ajuns aproape de nimicire. Așadar, vino, ca un ales arhiereu al lui Dumnezeu, sfânt și iubit, îmbracă îndurările milostivirilor (Colos. 3, 12), sau mai degrabă arată prin fapte cele ce sunt puse deoparte în inima ta: bunătatea, smerita cugetare, blândețea, îndelunga răbdare. Pune în sfesnic făclia cuvântului, care poate să-i lumineze pe cei rătăciți în întuneric. Suie-te pe muntele înalt al virtuților, binevestind de acolo. Socotește că auzi de la glasul cel Stăpânesc că trebuie să fii lumină a lumii, și sare a pământului, și cetate așezată pe munte, și că nu mai ești rob, ci prieten și orice altceva asemănător. Arată numele adevărit prin fapte¹³. Urmează-l pe Pavel care și propovăduia, și învăța, și își robea trupul, și pătimea împreună cu cei neputincioși, și se îngrijea de cele ale Bisericii, și purta grija de cei săraci. Urmează-L și pe În-suși Hristos, Păstorul cel bun și cel dintâi, care Își pune sufletul pentru oi și varșă sângele Său preț de răscumpărare pentru cei robiți.

¹² *Iliada*, cântul 2, 372.

¹³ Arată că ești episcop cu fapta, nu doar cu numele.

καταβαλλόμενον. τήρει τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς νόμους ἀπαρεγκλίτους ἅτε προβεβλημένος αὐτῶν διδάσκαλος. Μέμνησο τῆς θρεψαμένης καὶ πεδαιυσάσης πόλεως ταύτης καὶ εἰς τόδε προαγαγούσης ἀξίας τε καὶ λαμπρότητος· εὐχαῖς τε καὶ ἔργοις ἐπικουρεῖν αὐτῇ διὰ παντὸς προθυμήθητι. πᾶς ὁ βίος σκιά καὶ ἐνύπνιον· πάντα τὰ τοῦ κόσμου χρήματά τε καὶ καὶ πράγματα τέφρα καὶ κόνις, σήμεον ὄντα καὶ αὖριον ἐκφυσώμενα· δόξα δὲ ἀγαθὴ καὶ ἀρετῆς ἔργων ἐπίδειξις καὶ τῷ παρόντι βίῳ συμπαραμένει καὶ πρὸς τὸν μέλλοντα διαβαίνει καὶ οὐδαμῇ καταλείπει τοὺς ἔχοντας. σύγνωθι δὲ καὶ ἡμῖν, εἴ τι καὶ τολμηρότερον ὑπὸ τῆς ἀγάπης κινούμενοι γράψαι προήχθημεν. ὑπὲρ γὰρ ταῦτα πάντα, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ πάντα λόγον καὶ ἔπαινον τὰς ἀγαθὰς σου πράξεις πεπείσμεθα διαλάμπειν. ὁ δὲ ἐκλεξάμενός σε καὶ χρίσας Θεὸς εἰς προστασίαν τῆς αὐτοῦ ἐκκλησίας, ὁ τῷ Πέτρῳ τῆς εἰς αὐτὸν ἀγάπης σύμβολον τὴν τοῦ ποιμνίου ἐπιμέλειαν ὀρισάμενος, ἐπιμετρήσαι τῇ σῇ ζωῇ πολυετεῖς χρόνους, ὑγιαίνους τε καὶ ἀλύπους καὶ ἀνωδύνους, εἰς δόξαν αὐτοῦ καὶ καύχημα ἡμέτερον, καὶ μετὰ γῆρας μακρὸν ἐν τῷ χωρῷ τῶν ἁγίων ἐκείνων ἱεραρχῶν καὶ φωστήρων τῆς οἰκουμένης καταριθμήσαι τοῖς ἀκηράτοις στεφάνοις τῆς δικαιοσύνης ἐνδιαπρέποντα.

Păzește legile bisericești neclintite, fiindcă ești pus în-vățător al lor. Adu-ți aminte de orașul acesta, care te-a crescut și te-a educat și care te-a adus la vrednicia și strălucirea de acum. Sânguiește-te să te îngrijești de el pururea prin rugăciuni și fapte. Toată viața este umbră și vis. Toate lucrurile și treburile lumii sunt praf și cenușă; azi sunt, și mâine sunt suflate de vânt. Dar slava cea bună și arătarea lucrărilor virtuții rămân și în această viața, și trec și în cea viitoare, și nu îi părăsesc nicidecum pe cei care le au. Iartă-ne și pe noi dacă, mișcați de dragoste, am fost îmboldiți să scriem și ceva mai îndrăzneț. Întrucât suntem încredințați că faptele tale cele bune luminează mai presus de toate acestea, mai bine zis, mai presus de orice cuvânt și laudă. Iar Dumnezeu, Cel Ce te-a ales și te-a uns spre cărmuirea Bisericii Sale, Cel Ce a rânduit lui Petru grija de turmă ca simbol al dragostei față de El, să dea vieții tale mulți ani sănătoși și fără întristare și fără durere, spre slava Lui și lauda noastră, și, după o bătrânețe îndelungată, să te numere în ceata acelor sfinți ierarhi și luminători ai lumii, ca pe unul ce ești plin de cuviință prin cununile cele curate ale dreptății.

Μάρκου τοῦ Ἐφέσου πρὸς τινα Ἰωακεῖμ Σιναῖτην

Τῷ τιμιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς καὶ πνευματικοῖς, ἐμοὶ δὲ ποθεινοτάτῳ, Ἀδελφὲ κύριε Ἰωακεῖμ. Εὐχομαι τῷ Θεῷ ὅπως ὑγιαίνῃ ἡ ἀγιωσύνη σου καὶ σωματικῶς· οὐ τῷ ἐλέει καὶ ταῖς σοῖς εὐχαῖς ὑγιαίνω καὶ αὐτὸς μετρίως τῷ σώματι. Τὰς γραφὰς τῆς ὑμῶν ἀγιώτητος ἐδεξάμην καὶ ἔμαθον ἐξ αὐτῶν περὶ ὧν ἔγραφες. Γίνωσκε οὖν περὶ τοῦ ἀντιμινσίου, ὡς ἡμεῖς οὐκ ἔχομεν ἐν τῇ πόλει ἄδειαν ἐνεργεῖν τι ἱερατικῶν ὅλως καὶ δι' αὐτοῦ οὐ δυνάμεθα τοῦ ποιῆσαι. Καὶ μετ' ὀλίγον. Περὶ δὲ τῶν ἐορτῶν τῶν Φῶτων γίνωσκε ὡς καθὼς παρελάβομεν παρὰ τῶν Πατέρων ἡμῶν, οὕτως τηροῦμεν ἐν πάσαις ταῖς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησίαις, ἵνα καταλύωμεν τὸ δωδεκαήμερον ὅλον, πλὴν τῆς τελευταίας, ἥτις ἐστὶν ἡ παραμονή. Ταύτην γὰρ νηστεύομεν καὶ ἐν Σαβάττῳ τύχη ἢ Κυριακῇ, κατὰ τὸν κανόνα τοῦ Θεοφίλου. Ἀντ' αὐτῆς δὲ καταλύομεν ὡς δωδεκάτην καὶ τελευταίαν αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ἐορτῆς, καὶ ἐν Τετράδι τύχη ἢ Παρασκευῇ. Τὴν δὲ Παρασκευὴν, ἐν ἣ τὰ τροπάρια καὶ τὴν ἐνάτην σὺν τῷ ἐσπερινῷ ψάλλομεν, οὐκ ὀφείλομεν νηστεύειν, ἐντὸς τῶν δώδεκα ἡμερῶν οὕσαν. Εἰ δὲ τις προβάλοι τὸ τὴν

¹ Editată de Karmiris în revista *Ekklesia*, nr. 1-2, 1-15 ianuarie 1955.

² După părerea lui Karmiris, este vorba de orașul în care se afla atunci, iar după Pilavakis este vorba de Orașul prin excelență – Constantinopolul.

³ Această expresie pare nelalocul ei, parcă ar fi fost introdusă de un copist care a reproduș începutul epistolei, după care a omis o porțiune

A lui Marcu al Efesului către un oarecare Ioachim Sinaitul¹

Prea cinstitului între monahi și duhovnici, iar mie prea doritului, frate și domnule Ioachim.

Mă rog lui Dumnezeu să fie sănătoasă sfinția ta și trupește, cu a Cărui milă și cu rugăciunile tale și eu sunt destul de sănătos cu trupul.

Am primit scrisorile sfinției voastre și am aflat din ele despre cele ce ai scris. Cunoaște, dar, în legătură cu antimisul, că noi nicidecum nu avem voie a lucra în oraș² ceva din cele preoțești și nu putem să facem ceva prin antimis. Și după puțin³.

Iar despre Praznicul Luminilor cunoaște că precum am primit de la Părinții noștri, așa ținem în toate Bisericele de la noi: facem dezlegare în toate cele douăsprezece zile, în afară de ultima, care este cea din ajunul Bobotezei. Căci în aceasta postim chiar dacă e sâmbătă sau duminică, după canonul lui Teofil. Dar în locul ei dezlegăm, ca într-una ce este a douăsprezecea și ultima, în însăși ziua praznicului, chiar dacă ar cădea miercurea sau vinerea. Iar în vinerea în care cântăm troparele și Ceașul al IX-lea împreună cu Vecernia nu trebuie să postim, dacă ea este în cele douăsprezece zile. Iar dacă cineva

din text, iar apoi, revenind la acesta, a introdus citatul prin cuvintele καὶ μετ' ὀλίγον, care sunt de obicei folosite cu înțelesul „și ceva mai încolo (se spune)”.

ἐνάτην καὶ τὸν ἑσπερινόν, ἐνθυμηθήτω ὡς τῇ Τετράδι καὶ τῇ Παρασκευῇ τῆς Τυρινῆς ἐνάτην καὶ ἑσπερινόν ψάλλομεν, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον τυρὸν καὶ ὠὰ ἐσθίομεν. Οὐκ ὀφείλομεν οὖν προσέχειν τῷ ἱερομονάχῳ Νείλῳ, Κρητικῷ ὄντι καὶ σαβουροκεφάλῳ τυχόν. Αἱ δὲ ἁγίαι σου εὐχαὶ εἶψαν μεθ' ἡμῶν.

vrea să pună în discuție Ceasul al IX-lea și Vecernia⁴, să cugete că în miercurea și vinerea brânzei cântăm Ceasul al IX-lea și Vecernia împreună, dar pentru aceasta mâncăm totuși brânză și ouă. Deci nu trebuie să luăm aminte la ieromonahul Nil, care este cretan, și poate cam sec la minte. Sfintele tale rugăciuni să fie cu noi!

⁴ Când nu este post și o singură masă în zi, Ceasul IX se desparte de Vecernie și se unește cu Ceasul VI, fiind cântat înainte de masă; atunci se cântă și slujba numită Obednița (cf. Sf. Marcu al Efesului, *Tălcuire la slujbele bisericești*, PG 160, 1185). Unirea Ceasului IX cu Vecernia este semnul postului și al unei zile în care se mănâncă o singură dată, după Vecernie. Întrebarea, oarecum era firească: dacă facem Ceasul IX împreună cu Vecernia, de ce nu postim? Răspunsul îl dă Sf. Marcu în continuare.

**Μάρκου Ἐφέσου τοῦ Εὐγενικοῦ
Πρὸς Θεοδόσιον μοναχὸν ἐκπεσόντα**

Ἐγὼ σε πλησίον ὄντα μαθὼν, εἰ καὶ τοῦ Θεοῦ πάνυ πόρρω διέστηκας, εἰς χώραν ἀποδημήσας μακρὰν καὶ τὴν τῶν κερατίων ἡδονῶν σιτιζόμενος, ἐβουλήθημεν εὐθὺς γράψαι σοι καὶ πειραθῆναι τὴν σὴν ψυχὴν ἐπαναγαγεῖν ἐπὶ τὴν τῆς ἀρετῆς ὁδόν, ἐὰν ἄρα ἀκούσης, ἐὰν ἄρα συνῆς, κατὰ τὸν προφητικὸν λόγον. Ἐπέσχον δε μετινὲς τῶν γνωρίμων, ἐκείνο τὸ τῆς παροιμίας ὑποβαλόντες ὅτι νεκρῷ πρὸς οὓς ὁμιλήσεις Ἀσεβῆς γάρ φησὶν, εἰς βάθος κακῶν ἐμπεσὼν, καταφρωνεῖ. Ἀλλὰ τίς εἶδεν, εἰ ὁ τοὺς κατερραγμένους ἀνορθῶν καὶ τοὺς συντετριμμένους ἰώμενος, ἐπανορθώσει καὶ σὲ τῇ κακίᾳ διεστραμμένον. Τίς οἶδεν, εἰ ὁ ζωοποιῶν τοὺς νεκρούς καὶ καλῶν τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα, ζωοποιήσει καὶ σὲ τῇ κακοδοξίᾳ νεκρομένων; Ἐγχειρητέον τοιγαροῦν τῷ λόγῳ, τὴν ἀγαθὴν ἐλπίδα προβαλομένους καὶ πειρατέον ἀνδρὶ φίλῳ πεσόντι χεῖρα ἐρέξαι καὶ τοῦ χαλεπωτάτου πτώματος ἀνελκύσαι. Θεὸς δὲ εἷη συνεφαπτόμενος ὁ μὴ διακαίους ἐλθὼν καλέσας, ἀλλὰ ἁμαρτολοὺς εἰς μετάνοιαν. Τριπλοῦν τὸ τῆς ζωῆς εἶδος ἐξ ἀρχῆς ὁ Θεὸς ὑπεστήσα-

¹ Editată de Marios Pilavakis, OT, 8 iulie și 15 iulie 1983. Epistola a fost scrisă de Sfântul după ieșirea din temnița din Limnos, între anii 1442-1444.

² Probabil monahul căzut era aproape de locul unde se afla Sfântul la acea dată. Dar se poate traduce și: „Știindu-te eu că-mi ești apropiat,

**Epistola Sfântului Marcu Evghenicul
către Teodosie, monahul cel căzut¹**

Aflând eu că ești aproape², chiar dacă te-ai depărtat foarte mult de Dumnezeu, ducându-te în țară depărtată și hrănindu-te cu roșcovele plăcerilor (cf. Lc. 15, 16), am vrut să-ți scriem de îndată și să încercăm a întoarce sufletul tău la calea virtuții, dacă ai asculta, dacă ai pricepe, după cuvântul proorocesc (cf. Is. 6, 10). Dar m-au oprit unii dintre cunoscuți, care mi-au sugerat vorba zicătorii, cum că „vei vorbi mortului la ureche”³. „Căci cel necredincios”, zice, „căzând în adâncul răutăților, disprețuiește” (Pilde 18, 3). Însă, cine știe, poate Cel Ce ridică pe cei surpați (Ps. 145, 8) și tămăduiește pe cei zdrobiți (cf. Ps. 146, 3) te va ridica iarăși și pe tine, cel stricat prin răutate? Cine știe dacă Cel Ce face vii pe cei morți și cheamă cele ce nu sunt ca pe cele ce sunt (cf. Rom. 4, 17) nu te va face viu și pe tine, cel mort prin reaua credință? Așadar, trebuie să-ți vorbim, punând înaintea nădejdea cea bună, și să încercăm a întinde mâna prietenului căzut și a-l trage din căderea preacumplită. Iar Dumnezeu, Cel Ce a venit să-i cheme nu pe cei dreπți, ci pe păcătoși la pocăință (Lc. 5, 32), să fie împreună-ajutător. Trei feluri de viață a înființat Dumnezeu

chiar dacă...”. Apropierea în acest caz se referă la prietenia dintre cei doi.

³ Grigorie Cipriotul, *Pilde*, PG 142, 461D.

το· τὸ νοερόν, τὸ λογικόν καὶ τὸ ἄλογον· τὸ γὰρ φυτικόν ἐατέον νῦν ὡς ἀναίσθητον. Τούτων τὸ μὲν ἢ ἀγγελικὴ καὶ ὑπερκόσμιος εἴληχε φύσις, πρώτη τῶν ἀρωμένων ἀπάντων τὸ εἶναι λαβοῦσα καὶ νῶ μόνῳ ζῶσα, καὶ τοῦ μεγάλου καὶ πρώτου νοῦ ταῖς ακτῖσιν ἀμέσως ἐλλαμπομένη καὶ οὕτως αὐτῷ τε καὶ ἑαυτῇ συγγινομένη, μηδεμιᾶς ὕλης μέσιτεούσης· τὸ δὲ τρίτον καὶ ἔσχατον, δεύτερον δὲ τῷ χρόνῳ γενόμενον, ἢ αἰσθήσει μόνῃ καὶ φαντασία διοικουμένη τῶν ἀλόγων ζῶων ἐκληρώσατο φύσις, τριχῇ καὶ αὕτῃ διαιρουμένη κατὰ τε τὸ πτηνόν καὶ τὸ πεζόν καὶ τὸν ἐνυδρον, μέσον δὲ τούτων οἶον τι κρᾶμα ἐξ ἀμφοῖν ὁ Θεὸς ὑπέστησεν ὕστερον. Τοῦτο δὴ τὸ καθ' ἡμᾶς τῆς ζωῆς εἶδος· τὸ λογικόν καὶ ἀνθρώπινον, ὃ μόνον διανοία καὶ λόγῳ χρῆται διὰ στόματος καὶ τῶν φωνητικῶν ὀργάνων, ἐπὶ τὰ ἔξω προχεομένη. Τοῦτο τὸ γένος, οὐ νεύματι μόνον ἀπλῶς καὶ προστάγματι παρήγαγεν ὁ Θεός, ἀλλὰ καὶ χειρῶν ιδίων ἠξίωσε, τὸ σῶμα διαπλάσας αὐτὸς καὶ τῆς γῆς, ἐμφαίνων εὐθύς διὰ τούτου· πρῶτον μὲν ὅτι πρὸ τῆς κατὰ νοῦν ζωῆς καὶ τῆς θεωρίας καὶ πρακτικῆς ἡμῖν ἀρετῆς δεῖ, τῆς τὴν ὕλην ἐκκαθαριούσης. Δεύτερον ὅτι τιμητέον καὶ σπουδαστέον συνεργὸν ἔχειν πρὸς ἀρετὴν καὶ τὴν εἰς Θεὸν ἀνάβασιν, τὸ γε τῶν ἐκείνου χειρῶν ἠξιωμένον. Τρίτον ὅτι οὐκ εἰς ἅπαν διαφθαρήσεται τῷ θανάτῳ, συμπαγήσεται δὲ πάλιν καὶ συνδοξασθήσεται τῇ ψυχῇ τὸ οὕτω τετιμημένον, ἀλλ' ὅπερ ἔλεγον, τοιούτου τοῦ ἡμετέρου συγκρίματος ὄντος, τρίτον ἐστὶν αὐθις τὸ τῆς ζωῆς εἶδος, ᾧ ζῶμεν ἡμεῖς οἱ ἀνθρώποι· τότε Θεῷ συνεῖναι τὸν αἰεῖ

⁴ Acesta este felul de viață înțeleghător.

⁵ Literal: care umblă pe picioare.

⁶ Fără nici un efort.

⁷ Adică de împătămirea de cele materiale.

⁸ Adică după înviere.

la început: cel înțeleghător, cel cuvântător/rațional și cel necuvântător/irațional, căci pe cel vegetal trebuie să-l lăsam acum deoparte, ca unul ce este fără simțire. Dintre acestea, unul ține de firea îngerească și mai presus de lume⁴, care fire mai întâi de toate cele văzute și-a primit existența, și trăiește numai prin minte, și este luminată în chip nemijlocit de razele mării și celei dintâi Minți, și așa petrece împreună cu Ea și cu sine însăși, fără să se interpună între ele nici o materie. Iar cel de-al treilea și ultimul fel de viață, dar venit la existență al doilea în timp, l-a moștenit firea viețuitoarelor necuvântătoare, care e cârmuită doar de simțire și închipuire, și ea se împarte în trei: în zburătoare, în cele de pe uscat⁵ și în cele din apă; iar pe cel aflat între acestea, ca pe un amestec al amândouă, l-a adus Dumnezeu la existență mai pe urmă. Acesta este felul nostru de viață: cel cuvântător/rațional și omenesc, singurul care se folosește de gândire și de cuvântul revărsat în afară prin gură și organele vocale. Pe acest gen Dumnezeu nu l-a adus la ființă în chip simplu, numai printr-un semn și poruncă⁶, ci l-a învrednicit și de mâinile Sale – plăsmuindu-i El Însuși trupul –, și de pământ, arătând de-a dreptul prin aceasta, mai întâi că înainte de viețuirea cea după minte și de contemplație avem nevoie de virtutea făptuitoare, care ne curățește de materie⁷; în al doilea rând, că trupul trebuie să-l cinstim și să ne sânguim a-l avea împreună lucrător spre virtute și spre suirea către Dumnezeu, ca unul ce e învrednicit de mâinile Aceluia; în al treilea rând, că nu va fi stricat de tot prin moarte, ci cel cinstit astfel se va împreuna iarăși strâns cu sufletul și va fi proslăvit împreună cu el; însă, ceea ce ziceam, astfel fiind amestecătura noastră, al treilea este felul de viețuire prin care viem noi, oamenii: în acest caz⁸, a fi

χρόνον διὰ λόγου καὶ θεωρίας. Εἴ τι δὲ εὐχῶν καὶ ἀναγνωσμάτων καὶ ὕμνων ἀπάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἐπιλαθόμενους, ὃ δὴ καὶ τῶν ἀγγέλων ἔργων ἐστὶν ἄπαυστον, καὶ τὸ μερίζειν ἑαυτοὺς εἰς τε τὴν προσεδρεῖαν τοῦ θεοῦ καὶ τὴν τῶν ἀνθρωπίνων καὶ καθ' ἡμᾶς ἐπιμέλειαν, εὐσεβοῦντας ἅμα καὶ δικαιοπραγοῦντας καὶ τῆς κοινῆς φύσεως ἐπιμελομένους καὶ τρίτον τὸ τοῖς ἀτιμοῖς πάθεσι τὰς ἡνίας ἐνδόντας ὅπη ἂν ἄγη φέρεσθαι σὺν οὐδενὶ λόγῳ γαστρὶ καὶ τοῖς ὑπογαστέρα δουλεύοντας. Τούτων τὸ μὲν ὑπὲρ φύσιν καλεῖται. Καὶ ὁ μὲν θεωρητικὸς καὶ φιλόσοφος, ἔτι δὲ ἀγγελικὸς βίος, ὁ δὲ πρακτικὸς καὶ πολιτικὸς, εἴτ' οὖν ἀνθρώπινος, ὁ δὲ ἄλογος καὶ βοσκημάτων ἢ θηριῶδης ἔξεστι δὲ ἡμῶν ἐκάστω, τούτῳ ὃν ἂν ἔλοιτο τῶν βίων βιοῦν, προαιρετικαῖς ὁρμαῖς καὶ αὐτεξουσίᾳ φύσεως τετιμημένῳ καὶ διὰ τοῦτο πολλοὶ μὲν τὸν κατὰ φύσιν αἰροῦνται βίον, γάμου καὶ παιδοποιῆας φροντίζοντες καὶ τὸν ἐπὶ τῇ κοινῇ συστάσει τοῦ Θεοῦ σκοποῦν ἐκπληροῦντες· πολλοὶ δὲ ἀνάξιον κρίναντες λογικῆς ψυχῆς τοσούτοις προσασχολεῖσθαι ὅλους ἑαυτοὺς ἀνατιθέασιν τῷ Θεῷ, τοσούτον τῆς γῆς προσεπτόμενον καὶ τῶν περιγείων ὅσον ἀνάγκη πρὸς τὴν σύστασιν τῆς ἐφημέρου ζωῆς. Τάλλα δὲ οὐράνιοι τινες καὶ ἀεροπόροι καὶ τὰ ἄνω φρονούντες, ὡς φησὶν ὁ ἀπόστολος. Ἑτέροι δ' ἂν τὸ ἑναντίον ἐκπεσόντες τῆς κατὰ φύσιν ζωῆς, ἀλόγων δίκην ἐγκαλινδούνται τοῖς πάθεσιν, μηδὲν ὑψηλὸν φαντασθῆναι δυνάμενοι, καθάπερ οἱ χοῖροι· τούτοις γὰρ φασὶ τοῖς ζώοις ἐπὶ τὰ κάτω φυσικῶς

⁹ Firea noastră comună, cea omenească.

¹⁰ Textul pe care l-am avut la dispoziție părănd corupt, oferim aici traducerea care ni s-a părut cea mai compatibilă cu logica contextuală.

¹¹ Literal: să primească în închipuire. Am ales varianta din text pentru că viața duhovnicească nu este o manifestare a imaginației. Dealtfel, imaginația este locul unde se primesc întipăririle lucrurilor văzute.

cu Dumnezeu neîncetat prin rațiune și contemplație. Putem uita de toate rugăciunile și citirile și cântările de pe pământ – ceea ce și este lucrare necurmată a îngerilor –, ne putem și împărți pe noi înșine și spre stăruința în ce e dumnezeiesc, și spre grija de cele omenești și de cele ale noastre, fiind în același timp drept credincioși și drept făptuitori și îngrijindu-ne de firea comună⁹ și, în al treilea rând, putem da frâu liber patimilor de necinste ca să ne poarte unde vor, fără nici o rațiune, slujind pânteceleui și celor de sub pânțe¹⁰. Dintre acestea, un fel de viețuire se numește mai presus de fire, care este viața contemplativă și filosofică, încă și îngerească. Altul este felul de viețuire făptuitor și cetățenesc, prin urmare, omenesc, iar altul, cel necuvântător și dobitoicesc sau sălbatic. Și fiecăruia dintre noi îi este cu putință să aleagă a trăi oricare din aceste feluri de viețuire, ca unii ce suntem cinstiți prin fire cu porniri ale liberei voințe și cu stăpânirea de sine; și de aceea mulți aleg viețuirea cea după fire, îngrijindu-se de nuntă și facere de prunci, și împlinind scopul lui Dumnezeu în ce privește susținerea de obște a lumii. Dar mulți, judecând că este nevrednic de un suflet rațional să se ocupe cu atâtea, se dăruiesc pe ei înșiși lui Dumnezeu și numai atât se ating de pământ și de cele pământești cât e de trebuință spre susținerea vieții de fiecare zi. Deci unii sunt cerești, și călători prin văzduh, și cugetători la cele de sus, precum zice Apostolul (cf. Col. 3, 2), iar alții, dimpotrivă, căzând din viața cea după fire, asemenea celor necuvântătoare, dau frâu liber patimilor, neputând să le fie întipărit¹¹ în cugetare nimic înalt, precum porcii. Căci

Folosită în contextul vieții duhovnicești, ea este „locul” unde se întipăresc realitățile nevăzute, și e limpede că acest proces nu este unul imaginativ, în sensul comun.

ἐὰν τὴν ὄψιν καὶ μὴ δὲ ποτ' ἀνανεύειν ἐπὶ τὰ ἄνω δύνασθαι. Πάντας μὲν οὖν ἐφ' ἑαυτὸν εἵκει Θεὸς καὶ πάντας σωθῆναι βούλεται καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, καὶ τοὺς μὲν δικαίους ἀγαπᾷ, τοὺς δὲ ἀμαρτολοὺς ἐλεεῖ. Κύριος δὲ ἐστὶν ἕκαστος ἢ πρὸς αὐτὸν ἀνανεύων φωτίζεσθαι, καθάπερ οἱ πρὸς τὸν ἥλιον βλέποντες ἢ τὰς ὄψεις ἀποστρέφων σκοτίζεσθαι καὶ οὕτως ἑαυτῷ τὴν ἐκεῖσε ἀνάπαυσιν ἢ τὴν κόλασιν ταμιεύειν. Ἀλλὰ τὴν ἐξουσίαν ταύτην, ἐν μὲν ἀρχὴν τοῦ βίου πᾶς ἄνθρωπος ἔχει καὶ ἦν ἀνέλοιτο τρίβον ζωῆς ἀκωλύτως ἀδεύει. Θεῷ δὲ ἅπαξ ἀναθείς ἑαυτὸν καὶ τὰς πρὸς ἑαυτὸν συνθήκας ποιησάμενος οὐκέτι Κύριος ἐστὶν ἐπὶ τὸν ἀπολαυστικὸν βίον ἢ ἐπὶ τὸν μέσον ἀπαυτομολῆσαι, καὶ μάλα εἰκότως, εἰ γὰρ τὰς πρὸς ἀνθρώπους ὁμολογίας ἐμπεδοῖ Θεὸς μέσος παραληφθεὶς ὁ Θεολόγος φησὶ Γρηγόριος, πόσος ὁ κίνδυνος, ὦν πρὸς αὐτὸν ἐθέμεθα τὸν Θεὸν συνθηκῶν, τούτων παραβάται εὐρίσκεσθαι καὶ μὴ μόνον τῶν ἄλλων, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ ψεύδους, ὑποδίκους εἶναι τῇ ἀληθείᾳ. Πόθεν οὖν αὐτὸς τῷ Θεῷ συνταξάμενος ἐκουσίως καὶ τῷ κόσμῳ ἀποταξάμενος καὶ ἐνώπιον ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων ταῦτα ὁμολογήσας, πρὸ τοῦ μεγάλου βήματος, εἴτα ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω; Τίς σὲ πονηρὸς δαίμων ἐβάσκανε; Μᾶλλον δὲ τίς ὑπέσυρε καὶ κατεδουλώσατο καὶ πρὸς τὴν ἰδίαν χώραν ἐπήγαγεν, ἵνα τι γένη καὶ τίνα κληρονομήσεις, ἵνα δηλονότι τὴν πατρῶαν οὐσίαν ἐξαναλώσης, τουτέστι τὰς ἀρετάς, ἃς εἶχες, ἀποβάλεις τὰς δὲ κακίας, ἃς οὐκ εἶχες, προσλαβῆς. Σύννοῖδα γὰρ σοι καὶ μαρτυρῶ τρόπων εὐθιότητα, γνώμην ἀγαπητικὴν, ἐλευθεριότητα διαίτης καὶ ἥθος ἀπλοῦν καὶ σχῆμα, ἡμελημένων ἐξ ὧν οἱ κατὰ Θεὸν ζώ-

¹² Cea de mijloc e cea morală, dar care își îngăduie anumite înlesniri nepăcătoase.

cu aceste animale se aseamănă, având privirea în chip firesc la cele de jos și neputând vreodată să o înalțe la cele de sus. Așadar, Dumnezeu, în ceea ce-L privește, le dă tuturor puțința apropierei de El, și vrea ca toți să se mântuiască și la cunoștința adevărului să vină (cf. I Tim. 2, 4), și pe cei dreπți îi iubește, iar pe cei păcătoși îi miluiește (cf. Ps. 145, 8). Dar fiecare e stăpân pe sine ca, fie ridicând privirea spre El, să fie luminat, precum cei ce se uită la soare, fie, întorcându-și privirile, să fie întunecat, și așa să-și învistierească odihna de acolo sau pedeapsa. Însă stăpânirea aceasta în a-și cârmui viața tot omul o are, și călătorește neoprit pe aceea cărare a vieții pe care a ales-o. Iar cel ce s-a dăruit pe sine odată lui Dumnezeu și a făcut legământ cu sine nu mai e stăpân să dezerteze în viața de plăceri a lumii sau în cea de mijloc¹²; și e cu totul firesc lucrul acesta, căci dacă Dumnezeu, luat ca mijlocitor, întărește mărturisirile făcute către oameni – zice Grigorie Teologul –, câtă primejduire este a fi aflați călcători ai acestor legăminte pe care le-am făcut către Însuși Dumnezeu – și nu numai de celelalte, ci și de minciună să ne facem vinovați înaintea adevărului.

Așadar, cum, după ce te-ai unit de bună voie cu Dumnezeu, și te-ai lepădat de lume, și ai mărturisit acestea înaintea îngerilor și a oamenilor, înaintea marelui altar, te-ai întors la cele dinapoi? Care diavol viclean te-a amăgit? Ba, mai degrabă, cineva te-a tras pe furis, și te-a robit, și te-a întors în ținutul tău, ca să devii ceva și să moștenești pe cineva, însă de fapt să-ți irosești averea părintească, adică să lepezi virtuțile pe care le aveai și să primești răutățile pe care nu le aveai. Căci îți știi și mărturisesc dreptatea felului tău de viață, cugetul plin de dragoste, libertatea petrecerii și obiceiul cel simplu și înfățișarea asijderea, după care se cunosc

ντες χαρακτηρίζονται. Πῶς οὖν ἀντὶ τούτων ἀπάντων, τὴν τῶν κερατίων ἡδονὴν ἠγάπησας, ἐξ ὧν οἱ χοῖροι, τοὔτέστιν οἱ πονηροὶ τοῖς πάθεσι δαίμονες καὶ οἱ κατ' ἐκείνους τῇ κακίᾳ πεποιωμένοι, τοὔτέστιν ἀσεβεῖς καὶ οἱ παντάπασιν ἄλογοι. Οὐδὲ οὐδαμῶς ἐξ αὐτῶν τραφήση, οὐδὲ τὴν κοιλίαν γεμήσητελέως γλυκύτητος, ταῖς τῆς συνειδήσεως, ἀκίσι κεντούμενος. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἐν ἄδου κολαζομένους εἰς τετρημένον πίθον ἀντλήσεις, καίτοι γε τὴν συνείδησιν αὐτὴν κατεπάτησας ὥσπερ οἱ χοῖροι τοὺς μαργαρίτας σαυτὸν ἐπεισας, μᾶλλον δὲ ἐπίεσθης ὑπὸ τοῦ ἀπατήσαντός σε πονηροῦ δαίμονος, ὅτι τὸ ἱερὸν σχῆμα τῶν μοναχῶν καινοτομία τις ἐστὶν ἡμετέρα καὶ παράβασις τῶν τοῦ Θεοῦ νόμων καὶ διαφθορά τῆς φύσεως, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐτέρους ἐπεχειρήσας, πείσας, φεῦ τῆς ἀννοίας, καὶ λόγους ἀλογίας πλήρεις περὶ τούτου συνέταξας, πολλὰ δὲ καὶ ἀπὸ στόματος παρελήρησας, ἵνα δόξης δῆθεν μετὰ λόγου τὴν ἀποστασίαν τολμᾶν, ἐχρῆν δὲ εἰ μὴ τι ἄλλο, τὸν κοινὸν ἀπάντων ἀνθρώπων νόμον εὐλαβηθῆναι. Καὶ γὰρ οἱ Ἕλληνες, τὸ ἀρχαῖον, φιλοσόφους τινὰς εἶχον εἰς διαφόρους αἰρέσεις μεμερισμένους, ὧν οὐκ ὀλίγοι καὶ ἀγαμίαν ἥσκουν καὶ τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας σφόδρα ἐπεμελοῦντο, καὶ Σοφοκλῆς, ἀρχαιότατος ποιητῆς ὑπάρχων, τὸν λυττῶντα καὶ ἄγριον δεσπότην ἀποφυγεῖν παντάπασιν συνεβούλευε, τὸν τῶν σωμάτων ἔρωτα λέγων. Καὶ παρ' Ἑβραίοις δὲ Ἑσσηνοὶ τινες ἦσαν τὸν ἄζυγον καὶ ἀπτράγμονα βίον βιοῦντες, ἑαυτοῖς μὲν καὶ σφόδρακοινωνικοί, τοῖς δ' ἄλλοις ἀνθρώποις ἄμικτος· ἡμῖν δὲ τοῖς ἀπὸ Χριστοῦ καλουμένοις, αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ Θεὸς Ἰησοῦς Χριστὸς ἐπιδημήσας τῷ κόσμῳ καὶ καθ' ἡμᾶς γεγωνῶς. Οὐκ' οἶδ' ὅπως αὐτοὺς ἀπέπτυσ-

¹³ Cf. Platon, *Gorgias*, 493 B.

¹⁴ Schima monahală.

cei ce viețuiesc după Dumnezeu. Așadar, cum, în loc de toate acestea, ai îndrăgit plăcerea roșcovelor din care pasc porcii? Căci porcii se hrănesc cu ele, adică diavoli cei vicleni prin patimi și cei care, asemenea aceloră, s-au dedat răutății, adică necredincioșii și cei în tot chipul necuvântători/iraționali. Nicidecum nu te vei hrăni din ele, nici îți vei umple pânțele în chip desăvârșit de dulceață, fiind înțepat de boldurile conștiinței, ci, asemenea celor pedepsiți în iad, vei scoate apă cu o găleată găurită¹³, fiindcă ți-ai călcat în picioare conștiința precum porcii mărgăritarele (cf. Mt. 7, 6) și te-ai convins pe tine însuși, ba mai degrabă ai fost convins de vicleanul diavol ce te-a înșelat, că sfințita schimă a monahilor este o oarecare înnoire a noastră și călcare a legilor lui Dumnezeu și stricare a firii; și nu numai atât, ci te-ai luat și de alții, convingându-i – vai, ce nebunie! –, și ai folosit față de aceasta¹⁴ cuvinte pline de prostie, și multe ai aiurat din gură, ca să pari că ai avut temei pentru a cuteza să te lepezi, deși ar fi trebuit să cinstești, dacă nu altceva, măcar legea de obște a tuturor oamenilor. Căci și elinii, în vechime, aveau unii filosofi împărțiți în diferite școli, dintre care nu puțini se nevoiau cu nenuntirea și se grijeau foarte de filosofia morală; și Sofocle, fiind foarte vechi poet, sfătuia să fugim de „stăpânul cel crud și turbat”, adică de dragostea cea trupească¹⁵. Și la evrei erau unii, numiți esenieni, care viețuiau fără însoțire trupească și fără griji lumești și erau foarte uniți între ei, dar nu se amestecau cu alți oameni. Iar la noi, cei numiți după numele lui Hristos, a viețuit astfel Însuși Domnul și Dumnezeuul nostru Iisus Hristos, când a petrecut în lume și s-a făcut ca noi. Nu știu cum i-ai lepădat pe

¹⁵ Platon, *Republica*, 329 C.

σας καὶ τῆς σαυτοῦ διανοίας ἐξέβαλες, ὥσπερ οἱ κακό-
σιτοι τὰς χρησίμους τροφάς, καίτοι ὅσα ἐγὼ μέμνημαι
τούτων ἐνὸς Γρηγορίου, φημί τοῦ πάνυ, καὶ τὸν ὕμνον
ποτὲ διεξήλθες, ἐνώπιον τοῦ τρισμακάρος Εὐθυμίου τοῦ
πατριάρχου, μεθ' ὅσου τοῦ τῆς σεμνότητος σχήματος.
Εἶχε δὲ τὸ ἀκροτελεύτειον οὕτω· Παρθενίην στεφάνοις
ἀναδῆσομεν ἡμετέρεσιν, ἐκ καθαρῆς καρδίας καθαροῖς
μέλποντες ἐν ὕμνοις. Παρθενίη, μέγα χαῖρε, Θεοῦ δόμα
δῶτορ ἐάων. Πῶς οὖν ἅπαντα ταῦτα παρ' οὐδὲν θέμε-
νος τὸν φυλογύναιον τοῦ Μῳάμεθ νόμον ηθέλησας
ἀντισαγαγεῖν ἢ τάχα καὶ αὐτὸς κατὰ τὸν κοπρῶνυμον
ὀργυζόμενος τι τοῖς μοναχοῖς ὡς ἡδικόσι κατὰ τοῦ σχή-
ματος, αὐτῶν τὴν γλῶτταν ἠκόνησαι; Ἀλλ' οἱ εἰς
οὐρανὸν βάλλοντες, κατὰ τῆς ἐαυτῶν βάλλουσι κε-
φαλῆς καὶ οἱ τὰ τίμια ψέγοντες, ἑαυτοὺς καθυβρίζουσι.
Τοῦτο δὴ καὶ αὐτὸς ἔπαθες καὶ λόγῳ μὲν τὴν παρθενίαν
καὶ τὸ σχῆμα τῶν μοναχῶν ἔργῳ δὲ σαυτὸν ἠτίμασας,
παραβάτης τῶν εἰς Θεῷ συνθηκῶν γενόμενος. Ἀλλ'
ἐρεῖς ἴσως ὡς οὐδεὶς καθαρὰν φυλάττει τὴν παρθενίαν,
ἀλλ' οἱ μὲν αὐτὴν λογισμοῖς ἐμπάθεσιν, οἱ δὲ καὶ ἔργοις
μολύνουσι καὶ τὸ σχῆμα περιβεβλημένοι, τοῦ σχήματος
ἀνάξια πράττουσι. Καὶ πόσω βέλτιον ἐστίν, ἄνθρωπε,
διὰ βορβόρου παριόντα μικρὰ ραντίζεσθαι, τοιοῦτος
γὰρ ὁ παρὼν βίος, ἢ ἐν αὐτῷ τῷ βορβόρῳ δίκην χοίρου
κυλίεσθαι; Σύφημί σοι καὶ γὰρ τὴν ὁδὸν ἐπικίνδυνον εἶναι
καὶ πολλοὺς ἔχεις τοὺς ἐνεδρεύοντας· τὸ φρόνημα τῆς
σαρκός, τὴν τοῦ κόσμου προοπάθειαν, τὴν μανίαν τῶν
ἀοράτων ἐχθρῶν καὶ γὰρ ὁ Κύριος 'στενήν καὶ τεθλιμ-

¹⁶ Grigorie Teologul.

¹⁷ *Lauda fecioriei*, PG 37, 521-523.

¹⁸ Sfântul făcea aluzie la prigonirea monahilor de către împăratul Constantin Copronim. Prigoana avea ca motiv opoziția monahilor față

aceștia și i-ai scos din cugetul tău, precum cei cu sto-
macul stricat fac cu mâncărurile bune, deși, după câte
îmi amintesc, dintre aceste „mâncăruri bune” ai recitat
și imnul unui Grigorie – mă refer la cel vestit¹⁶ – înaintea
de trei ori fericitului patriarh Eftimie, având tu o înfă-
țișare tare cuviincioasă. Și avea refrenul astfel: „Să pu-
nem pe capul fecioriei cununile noastre, cântându-i în
imne curate, din inimă curată. Bucură-te mult, feciorie,
dar al lui Dumnezeu, dătătoare a celor bune”¹⁷. Așadar,
cum, nesocotind toate acestea, ai voit să introduci în lo-
cul lor legea cea iubitoare de femei a lui Mahomed? Sau
cum, mâniindu-te cu ceva, asemenea lui Copronim¹⁸, pe
monahi pentru schima monahală, tu însuși ai întăritat
limba lor? Însă cei ce aruncă¹⁹ spre cer le aruncă împo-
triva lor²⁰ și cei ce hulesc cele de cinste se batjocoresc pe
ei înșiși²¹. Aceasta ai pățit și tu: prin cuvânt ai necinstit
fecioria și schima monahilor, iar cu fapta pe tine însuși,
făcându-te călcător al legămintelor cu Dumnezeu. Însă,
de bună seamă, vei zice că nimeni nu păzește în chip
curat fecioria, ci unii o întinează cu gândurile pățima-
șe, alții și cu faptele și, înveșmântați în schimă, fac cele
nevrednice de schimă. Dar cu cât e mai bine, omule, a fi
stropit cu mici pete trecătoare de nămol – căci de acest
fel e viața de aici – decât a te tăvăli ca porcul în nămolul
întreg²²? Sunt și eu de acord cu tine că primejdioasă este
calea și ai pe mulți care stau la pândă – cugetul trupu-
lui, împătımirea de lume, turbarea nevăzuților vrăjmași
–, și Însuși Domnul a numit-o strâmtă și necăjită, însă

de alungarea forțată a soției împăratului de către acesta și recăsătorirea
lui cu o rudă a tatălui său.

¹⁹ Pietre, săgeți sau orice alt fel de proiectil.

²⁰ *Filodemos*, 5, 122.

²¹ Neidentificat.

²² Literal: în însuși nămolul.

μένην αὐτὴν ὠνόμασεν, ἀλλ' αὕτη ἐστὶν ἡ εἰς βασιλείαν ἀπάγουσα, τῆς δὲ πλατείας καὶ εὐρυχώρου τὸ τέλος, ἦν αὐτὸς ἡρετίσω, πάντως οὐκ ἄγνοεῖς. Οὐδεὶς καθεύδων τρόπαιον ἴσθισιν, οὐδεὶς στεφανοῦται χωρὶς ἀντιπάλου, καίτοι καὶ λαμβάνει πληγὰς ἐνίοτε καὶ πρὸ τὸ πεσεῖν γίνεται καὶ πίπτει δὲ πολλάκις, ἀλλ' ἀναπαλαίει τὴν ἥτταν καὶ τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνος εὕρισκεν τὸν στέφανον μόνον μὴ ἐξαγώνιος γένηται, μηδ' ἀναχωρήσει δειλία προδεδοκῶς ἑαυτόν, ὅπερ αὐτὸς ἐπαθες. Τίνα δὲ καὶ τὸν καρπὸν τῆς ἀποστασίας εὔρες; Ἀρα κατέλιπες τι τῷ βίῳ μνημόσυνον; Ἀρα τὸ μειρακίδιον ἡμῖν ἐτεκνοποίησας; διὰ ταῦτα γὰρ ἐώκεις ἐξυμνεῖν τὸν γάμον, ἢ τῇ γαστρὶ μὲν ἐπολιτεύσω καὶ πολλὴν κόπρον συνήγαγες ἐκ τῆς καθ' ἡμέραν τρυφῆς καὶ παχείας σάρκας περιεβάλου, τροφήν τοῖς σκώληξι, τὸ δὲ τέλος τούτων φθορά καὶ οὐδὲν πλεόν. Ὁ γὰρ σείρων εἰς τὴν σάρκα, κατὰ τὸν Θεῖον ἀπόστολον, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ θερίσει φθοράν. Ἀλλὰ δεῦρο λοιπὸν ἐπιστράφηθι πρὸς τὸν ἀγαθὸν πατέρα, προσδέχεται σε φιλότεκνος ὢν, ἔτοιμος ἐστὶ τὰς ἀγκάλας ἀπλῶσαι· διὰ σὲ γὰρ ταύτας ἐξέτεινε ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, φίλημάτι σε δεξιώσασθαι, τὴν πρώτην ἐνδύσαι στολὴν, τὸν δακτύλιον περιθεῖναι τὸν ἄρραβῶνα τῆς κατὰ Πνεῦμα ζωῆς τὸν μόσχον σοι θῦσαι τὸν σιτευτόν, κοινὴν ποιῆσαι πανήγυριν ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων· χαρὰ γὰρ γίνεται καὶ ἐν οὐρανῷ, ὡς αὐτὸς εἶπεν, ἐπὶ τῇ τοῦ ἁμαρτωλοῦ μετανοίᾳ, τὴν μετὰθεσιν αἰσχύνῃ τυχόν, οὐκ ἢ μετὰθεσις τὸ αἰσχρὸν ἔχει, τοῦ λέγοντος ἡκουσας, ἀλλ' ἢ τοῦ κακοῦ τήρησις τὴν ἀπώλειαν. Ἀρκετός σοι λοιπὸν ὁ παρεληλυθὼς χρόνος τὸ θέλημα τοῦ ἐχθροῦ κατεργάσασθαι, πολλὴν ἐδούλευσας χρόνος τῇ ἁμαρτίᾳ· δούλευσον καὶ τῷ Θεῷ λοιπὸν περὶ τὰς τοῦ βίου δυσμάς. Δέχεται γὰρ, ὡς

aceasta e cea care duce în împărăție (cf. Mt. 7, 14). Dar sfârșitul celei largi și desfătate, pe care ai pornit, nu îl știi nicidecum. Nimeni nu capătă dormind biruința, nimeni nu se încununează fără luptă, chiar dacă uneori primește lovituri și stă să cadă, iar adesea și cade, ci iarăși luptă după înfrângere și află la sfârșitul luptei cununa (II Tim. 4, 8), numai să nu renunțe la luptă, nici să se depărteze, predându-se fricii, lucru pe care l-ai pățit tu. Și care este, în ceea ce te privește, rodul acestei apostazii? Oare ai lăsat ceva vrednic de pomenit în viața aceasta? Ne-ai născut vreun flăcăoaș? Căci pentru aceasta ai părut că lauzi nunta – sau poate ai trăit pentru pânțele, și ai adunat mult gunoi²³ de pe urma desfătării de zi cu zi, și te-ai îmbrăcat în cărnuri groase – hrană pentru viermi –, al căror sfârșit e stricăciunea și nimic mai mult. Căci cel ce seamănă în trup, după dumnezeiescul Apostol, din trupul lui va secera stricăciune (Gal. 6, 8).

Dar hai, întoarce-te de acum la Părintele cel bun; te primește, fiind iubitor de fii; e gata să-ți deschidă brațele – căci pentru tine le-a întins pe cruce –, să te facă prieten prin sărutare, să te îmbrace cu haina cea dintâi, să-ți pună inel – arvuna vieții după Duhul –, să jertfească pentru tine vițelul cel gras (cf. Lc. 15, 20-23), să facă praznic de obște al celor cerești și pământești. Căci bucurie se face și în cer, precum Însuși a zis, pentru pocăința păcătoșului (cf. Lc. 15, 10). Ai auzit pe cel ce zice că rușinea, poate, aduce schimbare, nu schimbarea are ceva rușinos; iar păstrarea răului aduce pierzania. Desul îți este de acum vremea care a trecut, în care ai lucrat voia vrăjmașului, căci ai robit mult timp păcatului. Slujește de acum și lui Dumnezeu, la apusul vieții. Căci

²³ Excremente.

οἶσθα, 'καὶ τὸν περὶ τὴν ἐνδεκάτην ὥραν καὶ 'τὸν ἴσον ἐπιμετρεῖ μισθὸν διὰ φιλανθρωπίαν τοῖς, ἀπὸ τῆς πρώτης ἐργασαμένης. Μέχρι τίνος ἀκολουθήσεις 'τῷ μιᾶρῷ πολίτῃ; Μέχρι τίνος 'τοὺς χοίρους βοσκήσεις; Μέχρι τίνος 'τὴν σάρκαν πιανεῖς καὶ 'τάφος ἔμψυχος' νεκρῶν σωμάτων γενήσῃ; τὴν δὲ ψυχὴν ἐν τῇ ἀτροφίᾳ 'τῶν θείων λόγων λιμαγχονήσεις'; ἢ δὲ νομίζεις ὅτι μέχρι τοῦ παρόντος ἴσταται τὰ ἡμέτερα; (οἶμαι) γὰρ σοι καὶ τοιαύτην δόξαν ἐνέθηκεν ὁ 'τῶν ζηζανίων σπορεὺς'. Οὐκ ἀκούεις 'τὸν ἀνυπέρβλητον τοῦ Θεοῦ φόβον' καὶ ὅτι ἐπὶ 'ἀμαρτολοὺς ἡ ὀργὴ αὐτοῦ καταπαύσῃ'. Οὐκ ἤκουσας ὅτι 'Θεὸς οὐ μυκτηρίζεται' ἢ τῆς χρηστότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας καὶ καταφρονεῖς; Οὐκ ἐνοεῖς τὸν βίαιον ἀπὸ τοῦ σώματος τῆς ψυχῆς χωρισμὸν καὶ τὸ φοβερόν δικαστήριον, ᾧ παραστήσῃ τῶν πεπραγμένων ἀπαιτούμενος τὰς εὐθύνas καὶ τὴν κατὰ σοῦ δικαίαν ἀπόφασιν; Ὡ, τι σε προσειπὼν καθεύκομαι τῆς σκληρᾶς σου καρδίας; Ἀλλὰ πικρὰ σοι δοκεῖ τὰ λεγόμενα' τοιαῦτα γὰρ καὶ τὰ ἱατρικὰ φάρμακα. Φέρε δὴ λοιπὸν ἀπὸ τῶν τῆς χρυσῆς γλώττης καὶ μελιχρᾶς, ἐκεῖνα σοι παραθήσομαι, τὰ πρὸς τινα μοναχὸν ὁμωνύμως μὲν σοι καλούμενον, ὁμοίως δὲ ἐκπέσοντα, πλὴν ὅσον ἐκεῖνος μὲν ἐκπεσὼν, οὐκ ἠλλάξατο τοῦνομα, οὐδὲν τὸν Θεόδωρον ἐκ τοῦ θείου σχήματος εἰς Θεοδόσιον μεταθεῖς, εἶτα Ιουβενάλιον σεαυτὸν ἐκ τῆς ἀποστασίας ὠνόμασας. Λέγει, τοίνυν, ὁ χρυσοῦς Ἰωάννης ἐν ἐκεῖνῳ τῷ λόγῳ τοιαῦτα, τάχα γὰρ σου κατακοιμήσω τὸ πάθος τοῖς ἐκεῖνου ῥήμασι· «Τότε ἀναπετάννυνται» πᾶσαι τῶν οὐρανίων ἀψίδων αἱ πύλαι, μᾶλλον δὲ καὶ

²⁴ *Gorgias*, 13, 5a.

²⁵ Sf. Atanasie, *Viața Sfintei Sinclitichia*, PG 28, 1553 D.

²⁶ Sf. Nil, *Despre rugăciune*, PG 79 1189 B.

²⁷ *Medicale*.

primește, precum știi, și pe cel din ceasul al unsprezecelea, și îi dă, pentru iubirea de oameni, aceeași plată cu a celor care au lucrat din ceasul întâi (cf. Mt. 20, 9-10). Până când vei urma cetățeanului celui spurcat? Până când vei paște porcii? (cf. Lc. 15, 15). Până când vei îngrașa carnea și te vei face mormânt înșuflețit de trupuri moarte?²⁴ Până când îți vei infometa sufletul cu lipsirea de hrana dumnezeieștilor cuvinte?²⁵ Ori socotești că viața noastră se mărginește la prezent? Cred că și o astfel de părere ți-a insuflat-o semănătorul de neghine (Mt. 13, 39). Nu auzi de neîntrecuta frică de Dumnezeu²⁶ și că urgia Lui adastă asupra celor păcătoși (cf. I Tes. 2, 16)? Nu ai auzit că Dumnezeu nu Se lasă batjocorit (Gal. 6, 7), sau disprețuiești bunătatea și îngăduința și îndelungă răbdarea Lui (Rom. 2, 4)? Nu te gândești la despărțirea silnică a sufletului de trup și la tribunalul cel înfricoșat la care te vei înfățișa să dai seama de cele făptuite și să primești dreapta hotărâre împotriva ta? O, ce să mai spun ca să ajung la inima ta cea învățată? Însă amare îți par cele spuse, căci așa sunt și leacurile tămăduitoare²⁷. Hai, mai departe, să-ți pun înainte din cuvintele limbii de aur, dulce ca mierea, pe acelea care au fost scrise către un monah, numit cu același nume ca tine, căzut în chip asemănător cu tine, dar care cât timp a fost căzut nu și-a schimbat numele nicidecum, precum tu l-ai mutat pe Teodor în Teodosie, prin primirea dumnezeieștii schime, și mai apoi te-ai numit pe sine-ți Iuvenalie în urma lepădării. Zice, așadar, Ioan cel de aur unele ca acestea în cuvântul cu pricina (căci poate îți voi ostoi patima prin cuvintele aceluia): „Atunci se deschid toate porțile bolților cerești²⁸, mai bine zis

²⁸ Imaginea e aceea a unei porți cu semicerc în capătul de sus, cum sunt și azi la casele țărănești.

αὐτὸς ἐκ μέσου λαμβάνεται ὁ οὐρανός 'εἰλιγῆσεται' γάρ» φησιν, 'ὡς βιβλίον ὁ οὐρανός' καθάπερ τινὸς σκηνῆς παραπέτασμα συσπλεγόμενον ἐκ τοῦ μέσου, ὥστε μετασχηματισθῆναι ἐπὶ τὸ βέλτιον. Τότε πάντα ἐκστάσεως γέμει καὶ φρίκης καὶ τρόμου. Τότε καὶ αὐτοὺς πολὺς ἔχει τοὺς ἀγγέλους δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀρχαγγέλους καὶ Θρόνους καὶ κυριότητες καὶ ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας 'σεισθήσονται' γάρ, φησιν 'αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν' διὰ τοὺς ὁμοδόλους εὐθύνας ἀπαιτεῖσθαι τῆς ἐνθάδε ζωῆς'. Καὶ μὴ θαυμάσης· εἰ γὰρ πόλεως μικρᾶς κρινομένης ἐπὶ τούτων τῶν ἀρχόντων, πεφρίκασιν καὶ οἱ κινδύνων ἐκτός, τῆς οἰκουμένης ἀπάσης δικαζομένης παρὰ κριτῇ, οὐ μαρτύρων δεομένῃ, οὐκ ἐλέγχων, ἀλλὰ χωρὶς τούτων ἀπάντων καὶ πράξεις καὶ ῥήματα καὶ ἐνθυμήματα παριστάνει εἰς μέσον καὶ πάντα ὥσπερ ἐν εἰκόνι τινὶ τότε τε ἡμαρτηκόσιν αὐτοῖς καὶ τοῦ ἀγνοοῦσιν ἐπιδεικνύντι, πῶς οὐκ εἰκὸς πᾶσαν κλονεῖσθαι δύναντα καὶ σαλεύεσθαι; Εἰ γὰρ καὶ μὴ ποταμὸς εἴλκετο πυρὸς, μηδὲ ἄγγελοι παρειστήκεισαν φοβεροί, μόνον δὲ καλούμενοι τῶν ἀνθρώπων, οἱ μὲν ἐπηνοῦντο καὶ ἐθαυμάζοντο, οἱ δὲ παρεπέμποντο ἀτίμως, ἵνα μὴ εἰδῶσι τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ. ἀρθῆτω γάρ, φησιν, ὁ ἀσεβὴς καὶ τοῦτο μόνον ἡ κόλασις ἦν, οὐκ ἂν πάσης γενένης πικρότερον ἢ τῶν τοσούτων ἐκπτώσις ἀγαθῶν τὰς τῶν ἀπεστερημένων ἔδακνε ψυχὰς; Τοῦτο γὰρ ὅσον κακόν, νῦν μὲν οὐ δυνατόν παραστήσαι τῷ λόγῳ. Τότε δὲ ἐπὶ τῶν πραγμάτων εἰσόμεθα σαφῶς. Σὺ δὲ μὴ προστίθει νῦν καὶ τὴν κόλασιν, καὶ μὴ μόνον αἰσχυνομένους, μηδὲ ἐγκαλυπτομένους καὶ κάτω νεύοντας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὸ πῦρ ἐλκομένους καὶ πρὸς αὐτὰ συρομένους

²⁹ Cărțile în vremea proorocului Isaia erau sub formă de sul și ele se defășurau sau se înfășurau prin rotire.

³⁰ Extaz.

³¹ Am tradus cu viitorul, dar în text verbele sunt la trecut.

însuși cerul este dat la o parte, căci se va strânge cerul, zice, ca o carte (cf. Is. 34, 4)²⁹, ca o cortină dată deoparte a unei scene, încât va fi schimbat la chip în ceea ce este mai bun. Atunci toate sunt pline de uimire³⁰ și de frică și de cutremur. Atunci multă frică îi cuprinde și pe îngeri – și nu numai pe îngeri, ci și pe Arhangheli, și pe Scaune, și pe Domnii, și pe Începătorii, și pe Stăpânii. Căci vor fi clătinate, zice, puterile cerurilor (cf. Mt. 24, 29), din pricină că celor împreună robi cu ele li se cere socoteală pentru felul cum au trăit aici. Și nu te minuna. Căci dacă atunci când e judecat un oraș mic prin venirea dregătorilor lumești, se înfricoșează și cei ce sunt în afara oricăror primejdii, când va fi judecată toată lumea de un Judecător care nu are trebuință de martori, nici de dovezi, ci fără toate acestea înfățișează la vedere și faptele, și cuvintele, și gândurile, și pe toate ca într-o icoană le arată atunci și păcătoșilor înșiși, și celor ce nu le știu, cum nu se va zgudui în chip firesc și nu se va clătina orice putere? Dar și dacă nu se va trage râul de foc, nici îngerii nu vor sta de față înfricoșați³¹, ci numai oamenii vor fi chemați, iar unii vor fi lăudați și admirați, iar alții vor fi lepădați cu necinste, ca să nu vadă slava lui Dumnezeu – căci să fie înlăturat necredinciosul, zice Scriptura (Is. 26, 10) –, și dacă pedeapsa ar consta numai în acest lucru, nu ar fi lucru mai amar decât orice ghe-enă căderea din atâtea bunătăți care va roade sufletele celor lipsiți de ele? Căci cât de mare e acest rău, acum nu poate fi înfățișat cu cuvântul, iar atunci vom ști cu limpezime din realitatea însăși. Iar tu, adaugă-mi acum și pedeapsa – și nu numai pe cei rușinați, nici doar pe cei acoperiți și cu capetele plecate, ci și pe cei trași la pedeapsa prin foc și pe cei târâți la locurile de chinuire, și

τὰ βασανιστήρια καὶ ταῖς ἀποτόμοις παραδοδομένους δυνάμεσι, καὶ ταῦτα πάσχοντας κατὰ τὸν καιρὸν, καθ'ὃν στεφανοῦνται καὶ ἀνακηρύττονται καὶ τῷ Θρόνῳ παρίστανται τῷ βασιλικῷ, οἱ τὰ ἀγαθὰ πράξαντες καὶ ἄξια τῆς αἰωνίου ζωῆς ποιήσαντες. Καὶ ταῦτα μὲν ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, τὰ δὲ ἔξης τὶς ἡμῖν παραστήσει λόγος, τῆς μετὰ Χριστοῦ λέγον παρουσίας τὴν ἡδονήν, τὴν ὠφέλειαν, τὴν χαρὰν, τὴν τερπνότητα· ψυχὴ γὰρ εἰς τὴν οἰκείαν εὐγένειαν ἐπανελθοῦσα, τὸν ἑαυτῆς Δεσπότην ὁρᾷ, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ὅσῃν καρποῦται τὴν ἡδονήν, ὅσον τὸ κέρδος, οὐ τοῖς ἐν χερσὶ μόνον χαίρουσα ἀγαθοῖς, ἀλλὰ καὶ τὸ πεπεῖσθαι λοιπόν, ὅτι οὐδαμοῦ ταῦτα τελευτήσῃ τὰ καλὰ. Πᾶσαν μὲν οὖν τὴν εὐφροσύνην ἐκείνην οὔτε λόγῳ παραστήσαι, οὔτε νῶ διαλαβεῖν ἔστιν, ἀμυδρῶς δὲ καὶ ὥς ἂν τις διὰ μικρῶν μεγάλα δεικνύοι, πειράσομαι ποιῆσαι φανεράν. Ἐξετάσομεν οὖν τοὺς ἐν τῷ παρόντι βίῳ τῶν τοῦ Κόσμου καλῶν ἀπολαύοντας πλούτου λέγω καὶ δυναστείας καὶ δόξης, πῶς ὑπὸ τῆς ἀθυμίας γαυρούμενοι οὐδὲ ἐπὶ τῆς γῆς εἶναι νομίζουσι, καὶ ταῦτα οὔτε ὁμολογουμένων ἀπολαύοντας καλῶν, οὔτε παραμενόντων αὐτοῖς, ἀλλ' ἀφιπταμένων ὀνείρου ταχύτερον. Εἰ δὲ ποτε καὶ στάιη μικρόν, μέχρι τῆς παρούσης ζωῆς τὴν εὐνοίαν ἐπιδεικνυμένων, περαιτέρω δὲ οὐκ ἰσχυόντων συνεξελθεῖν. Εἰ δὲ ταῦτα εἰς τοσαύτην αἶρει τοὺς ἔχοντας χαρὰν, τί οἶει γίνεσθαι ἐκείνας τὰς ψυχὰς τὰς καλουμένας ἐπὶ τὰ μύρια ἀγαθὰ τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τὰ πεπηγότα καὶ ἐστῶτα βεβαίως διὰ παντός; Οὐδὲ γὰρ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ ποσότητι καὶ τῇ ποιότητι τοσούτο κρείττω τῶν παρόντων ἐστίν, ὥς μὴ δ' ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀναβῆναι ποτέ. Νῦν μὲν καθάπερ ἐν μήτρᾳ παιδίον, οὕτως ἐν τῷ κόσμῳ διάγομεν, στενοχωρούμενοι καὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τὴν

³² Prezenței.

³³ Greșeală în textul grec: ar trebui καλὰ în loc de κακὰ.

predați puterilor celor strașnice, și care pătimesc acestea în vremea când cei ce au făcut cele bune și au lucrat cele vrednice de viața veșnică sunt încununăți și proslăviți și se înfățișează înaintea Tronului împărătesc. Iată ce se întâmplă în acea zi; dar cele de după aceea, ce cuvânt ni le va înfățișa? Vorbesc despre plăcerea, folosul, bucuria, desfătarea petrecerii³² împreună cu Hristos. Căci nu se poate spune câtă plăcere rodește sufletul care se întoarce la noblețea care îi este proprie, cât câștig, când Îl vede pe Stăpânul său, nu numai bucurându-se de bunătățile pe care le are în mână, ci având de atunci înainte și încredințarea că nicidecum nu se vor sfârși aceste bunătăți³³. Așadar, toată veseliea aceea nu se poate nici înfățișa prin cuvânt, nici înțelege cu mintea, ci voi încerca să o dezvălui în chip umbrat, ca unul care ar arăta cele mari prin cele mici. Vom cerceta, deci, pe cei ce au parte în viața aceasta de bunătățile lumii, adică de bogăție și putere și slavă, cum, semețindu-se din pricina lehamitei, nu se mai socotesc a fi pe pământ, cu toate că nici nu se mai bucură de cele recunoscute de toți a fi bunătăți și care nu le rămân, ci zboară de la ei mai iute decât visul. Și chiar dacă vreodată ar rămâne puțin, își arată „dragostea” față de ei cât ține viața aceasta, dar dincolo nu mai pot să meargă cu ei. Iar dacă acestea îi înalță la atâta bucurie pe cei ce le au, ce crezi că va fi cu acele suflete chemate la miile de bunătăți care sunt în ceruri, care sunt neclintite și stătătoare pentru totdeauna în chip sigur? Căci nu numai acest lucru, ci și prin cantitate și calitate sunt atât de bune, în comparație cu cele de acum, încât nici la inima omului nu s-au suit vreodată (I Cor. 2, 9). Acum, petrecem în lume ca un prunc în pânțele, strâmtorați și neputându-ne da seama de libertatea și

λαμπρότητα καὶ τὴν ἐλευθερίαν οὐ δυνάμενοι συνιδεῖν, ὅταν δὲ ὁ καιρὸς ἐπιστῇ τῶν ὠδίνων καὶ ἀποτέκη κατὰ τὴν τῆς κρίσεως ἡμέραν οὓς ὑπεδέξατο πάντας ἀνθρώπους ὁ παρὼν βίος, τὰ μὲν ἐξαμβλωθέντα ἀπὸ σκοτόους εἰς σκότος ἔρχεται καὶ ἀπὸ θλίψεως εἰς θλίψιν χαλεπωτέραν, τὰ δὲ ἄρτια καὶ τῆς βασιλικῆς εἰκόνης τοὺς χαρακτηριστῆρας διαφυλάξαντα παραστήσονται τῷ βασιλεῖ καὶ τὴν λειτουργίαν ἀναδέχονται Θεῷ. Ταῦτα μὲν ἄχρι τοῦδε. Σοὶ δὲ παρακαλῶ καὶ ὅλον τὸν λόγον εὐρῶν ἀνάγνωθι, φάρμακον ὄντα κατάλληλον τοῖς σοῖς ἀρρωστήμασι, καὶ τὰ ἐν χερσὶ πάντα καταλειπών, ἐπὶ τὸν πρότερον ἐπάνιθι βίον, τὸν ἀγγελοειδῆ, τὸν ἀπράγμονα, τὸν εὐπάρεδρον τῷ Θεῷ· καὶ γὰρ ἐγὼ μυρίοις πειρασμοῖς καθ' ἐκάστην παλαίω καὶ δαίμοσι πονηροῖς καὶ ἀνθρώποις ὑπ' ἐκείνων ἐνεργουμένοις καὶ δι' ἐκείνων ἐνεργοῦσι διαμαχόμενος. Νῦν δὲ καὶ τῷ τῶν Λατίνων γένει φανερώς ἀντικαθιστάμενος, ὅμως μακαριώτερον ἐμαυτὸν ἡγῆμαι καὶ τὸν ἐμὸν βίον τῆς αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ζωῆς, οὐ λέγω τοῦ νῦν, ἀλλὰ καὶ τῶν πάλαι ποτὲ θαυματούμενων ἐνός· οὐ γὰρ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὰ τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς. Αναμνήσθητι, τοίνυν, μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τῆς ἡμετέρας φιλίας καὶ συνηθείας καὶ μὴ ἐάσης ἡμᾶς ἐπὶ σοὶ λυπουμενούς ἀποθανεῖν ἢ ἀκοῦσαι σε μετὰ τῶν νεκρῶν, οἷς δοκεῖς συζῆν, συναποθανόντα. Ταῦτα, εἰ μὲν ἀνύσειέ τι καὶ πείσειε, τῷ Θεῷ χάρις, εἰ δὲ μὴ, ἐμοὶ μετὰ ἀπολογία ἔσται ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, τὸ φιλικὸν χρέος ἀποπληρώσαντι· σοὶ δὲ προσθήκη τῆς χαλεπῆς κατακρίσεως ὅτι μηδὲ συμβουλευόντος, ἐταίρου τὴν σεαυτοῦ σωτηρίαν ἠγάπησας.

strălucirea veacului viitor; dar când va veni vremea durerilor nașterii, și viața de acum îi va naște, în Ziua Judecării, pe toți oamenii pe care i-a primit, cei „avortați” vor merge de la întuneric la întuneric și de la necaz la un necaz mai cumplit, iar cei formați deplin și care au păzit însemnele chipului împărătesc se vor înfățișa împăratului și vor lua parte la slujirea³⁴ adusă lui Dumnezeu”³⁵. Deci, iată cum stau lucrurile. Iar pe tine te rog ca, găsindu-l, să citești întregul cuvânt, pentru că e leac potrivit pentru neputințele tale, și, lăsând îndeletnicirile tale de acum, să te întorci la viețuirea dintâi, cea cu chip îngeresc, cea lipsită de griji, care se lipește cu stăruință de Dumnezeu. Căci și eu sunt luptat în fiecare zi de mii de ispite și de diavoli vicleni și de oameni în care lucrează aceia și care lucrează prin aceia. Iar acum, punându-mă față și împotriva neamului latinilor, totuși mă socotesc pe mine și viața mea mai fericită decât viața împăratului însuși – nu zic a celui de acum, ci și a vreunuia din cei admirați odinioară. Căci pătimirile vremii de acum nu sunt vrednice față de slava care ni se va descoperi (cf. Rom. 8, 18).

Pomenește, dar, dimpreună cu celelalte, prietenia și familiaritatea noastră, și nu ne lăsa să murim întristați în ce te privește sau să auzim că ai murit împreună cu morții cu care pare că acum trăiești laolaltă. Acestea, dacă te vor ajuta cu ceva și te vor îndupleca, mulțumita se cuvine lui Dumnezeu, iar dacă nu, mie îmi vor fi ca apărare la înfricoșatul tribunal al lui Hristos, ca unul care am împlinit datoria prietenească, iar ție sporire a cumpelitei osânde, că nici sfătuindu-te tovarășul tău nu ai iubit mântuirea ta.

³⁴ Formularea din original sugerează limpede participarea la liturgia cerească.

³⁵ Sf. Ioan Gură de Aur, *Către Teodor cel căzut*, PG 47, 294-295.

**Μάρκου Ἐφέσου τοῦ Εὐγενικοῦ,
Πρὸς Ἀρσένιον**

Τιμιώτατε ἐν ιερομονάχοις καὶ ἐμοὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφὲ κὺρ Ἀρσένιε, Εὐχομαι τῷ Θεῷ ὅπως ὑγιαίνῃ ἡ ἀγιωσύνη σου καὶ σωματικῶς, οὐ τῷ ἐλέει καὶ ταῖς σαῖς εὐχαῖς ὑγιαίνω καὶ αὐτὸς ἄχρι τοῦ νῦν.

Τὴν γραφὴν τῆς ἀγιωσύνης σου δεξάμενος, ἔμαθον ἐξ αὐτῆς ὅτι ὑγιαίνεις διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος καὶ ἐν εἰρήνῃ διάγεις μέχρι τοῦ παρόντος καιροῦ, τὸ δὲ ἐξῆς ὁ Κύριος μεριμνήσει.

Περὶ τοῦ ἀναξίως ιερατευόντων ἠρώτησάς με καὶ πρότερον ἐν τῇ Λήμνῳ, καὶ εἶπον σοι ἵνα διαστέλλῃ ἀπ' αὐτῶν, ἀλλ' οὐ φανερώς, ἀλλὰ συνεσκιασμένως ὥστε αὐτοὺς μόνους αἰσθάνεσθαι τοῦ γινομένου καὶ μηδένα ἄλλον· τὸ δὲ θριαμβεύειν αὐτούς, ἀγνοομένους τε ἢ ἀμφιβαλλομένους καὶ μηδένα κατήγορον εἰς τὸ φανερόν ἔχοντας, ἀλλότριον ἐστὶ παντελῶς καὶ τῆς κανονικῆς ἀκριβείας. Γίνονται γὰρ καὶ ἐνταῦθα καὶ ἀλλαχοῦ πολλὰ τοιαῦτα καὶ ἐξομολογοῦνται τινὲς τῶν ιερωμένων οἰκεῖα πάθη, ἕτεροι δὲ ἃ ἔπραξαν μετὰ ιερωμένων, ἀλλ' οὐδεὶς αὐτοὺς τολμᾷ θριαμβεῦσαι οὐδὲ τῆς ιερωσύνης ἀπειρῆσαι οὔτε ὁ πρὸς ὃν ἐξομολογοῦνται πνευματικὸς, οὔτε ἄλλός τις. Ἐμοὶ γοῦν ἐξομολογήσατό τις

¹ Editată în *Megas Athanasios* 8, 1982, 2-3 și *Orthodoxos Typos*, 4 martie 1983, de către Marios Pilavakis. Epistola a fost scrisă la Constantinopol, după întoarcerea Sfântului din insula Limnos. Arsenie era un ieromonah din Limnos, pe care îl cunoscuse în vremea captivității sale în insulă.

**A lui Marcu Evghenicul, Mitropolitul
Efesului, către Arsenie¹**

Prea cinstite între ieromonahi și mie prea dorite frate în Hristos, kir Arsenie, mă rog lui Dumnezeu să fie sănătoasă sfinția ta și trupește, cu a Cărui milă și cu rugăciunile tale sunt sănătos și eu până acum.

Primind eu scrisoarea sfinției tale, am aflat din ea că ești sănătos, prin harul lui Dumnezeu, și petreci în pace până în vremea de acum, iar de ce va fi, se va îngriji Domnul.

M-ai întrebat și mai înainte, în Limnos, despre cei ce săvârșesc ale preoției în chip nevrednic, și ți-am spus să te desparți de ei, însă nu pe față, ci în chip voalat, încât numai ei, și nimeni altul, să simtă lucrul acesta. Iar a le trâmbița păcatele atunci când nu sunt cunoscuți sau nu e sigură vinovăția lor și n-au vreun învinuitor pe față, este lucru străin cu totul chiar și de acrivia canonică. Căci se fac și aici, și în altă parte multe asemenea lucruri, și unii dintre clerici își mărturisesc propriile patimi, iar alții cele pe care le-au săvârșit împreună cu clerici, dar nimeni nu cutează să le trâmbițeze păcatele, nici să-i oprească de la preoție: nici duhovnicul la care se mărturisesc, nici vreun altul². Mie mi-a mărturisit

² A lua aminte, căci noi azi supunem opiniei publice neputințele unor preoți sau ierarhi, și prin aceasta defăimăm Biserica. A se vedea că nici duhovnicul nu trebuie a opri de la preoție pe preot pentru orice neputință.

πάθος μετὰ ἀρχιερατικοῦ προσώπου ζώντος καὶ ἐνεργούντος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ, ἀλλ' οὐδὲν εἰς αὐτὸν ποιῆσαι δύναμαι πλὴν τοῦ θρηνεῖν τὴν ἀπώλειαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. τοῦτο οὖν μόνον ὀφείλει ὁ τὴν ἐξομολόγησιν δεξάμενος πνευματικὸς, ὑπομιμνήσκειν εἰς τὸν ἐξομολογησάμενον ἀποστήναι τοῦ φικτοῦ ἀξιώματος τῆς ιεροσύνης, καὶ διόστασθαι αὐτοῦ συνεσκιασμένως, ἀλλ' οὐ φανερώς ἐξελέγχειν καὶ θριαμβεύειν αὐτοῦ τοῦτο γὰρ ποιῶν οὐκέτι πνευματικὸς ἔσται ἀλλὰ κατήγορος, καὶ δεήσει τοῦτον παραγαγεῖν καὶ μάρτυρες. Ὁμοίως περὶ τῶν κατηγορηθέντων προσώπων, εἰ μὲν εἰ τὸ φοβερόν κατηγορήθησαν καὶ μάρτυρες παρήχθησαν τοῦ ἐγκλήματος, ὀφείλουσι πάντες αὐτῶν διόστασθαι καὶ ιερῶμένοι καὶ κοσμικοί· τὸ δ' αὐτὸ καὶ εἰ ἀμαρτάνουσιν ἐν τῷ φανερῷ. Εἰ δὲ τις αὐτῶν ἰδίαν κατηγορήσῃ καὶ εἶπεν ἰδεῖν αὐτοὺς ἀμαρτάνοντας, ὥφειλε προσελθεῖν τῷ ἐπισκόπῳ ἢ τῷ πρωτοπαπᾷ ἢ τῷ κοινῷ τῶν ιερέων καὶ ἐλέγχειν αὐτοὺς φανερώς, ἀλλ' οὐκ ἰδίαν κατηγορεῖν. Οὐκ ὀφείλομεν οὖν προσέχειν τοῖς τοιοῦτοις, ἵνα μὴ δώμεν χώραν τοῖς βουλομένοις συκοφαντεῖν ἢ ἐξ ὑπονοίας κατηγορεῖν. Ἀ μὲν οἱ ἀντιλέγοντες ρητὰ παρήγαγον, ἔρρωνται καὶ τὸ ἀσφαλὲς ἔχουσιν· ἃ δὲ αὐτὸς ἀντεῖπες, ἐπισκόποις ἀνήκουσι καὶ κριταῖς καὶ ἐπὶ τῶν φανερώς ἀμαρτανόντων ἢ τῶν φανερώς κατηγορουμένων· Παίδευσον γὰρ, φησὶν, καὶ κρίνον δικαίως τοὺς ὑπὸ σε, τῶν δὲ ἔξω μηδένα κρίνης· γέγραπται γάρ. «Οὐχὶ τοὺς ἐσω ὑμεῖς κρίνετε». Ὡστε οὐδένα σοι σπῖλον οἱ τοιοῦτοι προστρίβονται, κἂν τύχῃς καὶ

³ Lucrează, în sensul că nu este oprit canonic.

⁴ Noi nu mai plângem și nu facem pocăință când auzim păcatele clericilor, ci îi acuzăm și scormonim, în public, anumite neputințe ale lor.

⁵ Să se despartă de ea.

⁶ Noi azi de multe ori învinuim în partiular pe cutare preot sau episcop, dar nu avem curaj să mergem la episcop să-i spunem. Asta pentru

cineva patima săvârșită cu o față arhierască care trăiește și lucrează în Biserica lui³, însă nu pot să fac nimic împotriva aceluia arhieru decât să plâng pierzania sufletului său⁴. Așadar, numai acest lucru e dator duhovnicul ce primește mărturisirea: să-i amintească în particular celui ce se mărturisește să se depărteze de înfricoșata vrednicie a preoției și să se dea la o parte⁵, dar să nu-l mustre pe față și să nu-i trâmbețeze păcatele. Căci, făcând aceasta, nu va mai fi duhovnic, ci învinuitor, și va trebui acesta să aducă și martori. La fel și în privința persoanelor învinuite: dacă au fost învinuite pe față și au fost aduși martori ai vinei lor, datori sunt toți – și clericii, și mirenii – să se despartă de ei. La fel e și dacă păcătuiesc pe față. Iar dacă cineva i-a învinuit în particular și a spus că i-a văzut păcătuind, dator e să meargă la episcop sau la preotul întâistătător sau la sinaxa preoților și să-i dovedească pe față, nu să-i învinuiască în particular⁶. Așadar, nu trebuie să luăm aminte la unii ca aceștia, ca să nu dăm prilej celor ce vor să calomnieze sau să învinuiască pe temei de bănuială.

Cele spuse de cei ce te contrazic sunt sănătoase și temeinice, iar cele pe care tu le-ai spus contra lor țin de episcopi și judecători, și sunt valabile în cazul celor ce păcătuiesc pe față sau care sunt învinuiți pe față⁷. Pentru că s-a zis: „ceartă și judecă drept pe cei ce sunt sub tine, dar nu judeca pe nici unul din cei din afară. Căci scris este: „Nu voi îi judecați pe cei dinăuntru?” (I Cor. 5, 12). Așadar, nici o întinăciune nu îți fac unii ca aceștia,

că nu ne doare necazul Bisericii și pentru că ne place să ne credem drepti. Nu vrem să ne asumăm ostenele unei îndreptări în Biserică, pentru multa iubire de sine.

⁷ Probabil acest Arsenie își atribuisese niște sarcini care nu țineau de competența lui, chiar dacă ele erau adevărate.

συλλειτουργήσας αὐτοῖς. Τὸ δὲ τοῦ ἀποστόλου ῥητὸν τὸ «Ὅλως ἀκούεται ἐν ὑμῖν πορνεία, καὶ τοιαυτὴ πορνεία» καὶ τὸ «παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ σατανᾷ», περὶ τοῦ φανερώς ἀμαρτάνοντος εἴρηται, καὶ λαβόντως ὡς γυναῖκα τὴν μητροιάν αὐτοῦ. Μόνους οὖν τοὺς τοιοῦτους φεύγειν χρεία, τοὺς φανερώς ὁμολογοῦντας καὶ μὴ ἀρνούμενους τὴν ἀμαρτίαν, εἴτα ἐπιμένοντας αὐτῇ· τοὺς δὲ ἄλλους σκεπάζειν μάλλον, εἰ δυνατόν, καὶ κρυφίως ἐλέγχειν καὶ συμβουλεύειν, εἰ παρῳήσιαν πρὸς αὐτοὺς ἔχομεν, ἀλλὰ μὴ δημοσιεύειν· ἐὰν γὰρ σκεπάζωμεν τὸ ἀμάρτημα καὶ ὁ Θεὸς τὰ ἡμέτερα, εἰ δὲ θριαμβεύσομεν τοῦ ἀδελφοῦ τὸ ἀμάρτημα καὶ ὁ Θεὸς τὰ ἡμέτερα. Διὰ τοῦτους γὰρ καὶ τὰ ῥητὰ ἃ παρήγαγες γέγραπται, ἵνα ἀναγινώσκοντες αὐτά καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι παραιτήσονται τὰ φοβερὰ τῆς ἱερωσύνης λειτούργημα· ἀλλ' οὐ δι' ἡμᾶς ἵνα κρίνωμεν καὶ ἀποστρεφώμεθα τοὺς μὴ ὑποκειμένους ὑμῖν. Πολοὺς γὰρ εὗρήσεις καὶ ἐν τῇ Πόλει τοιοῦτους, οἷς οὐδεὶς δύναται κρίνειν οὐδὲ ἀπελαύνειν, εἰ μὴ ὁ μόνος ὁ Πατριάρχης καὶ οὗτος ἐὰν ἔχῃ φανεροὺς κατηγοροὺς, εἰ δὲ μὴ σιγᾷ καὶ οὐδὲν ποιεῖν δύναται. Τοῦτο οὖν ὀφείλετε μόνον οἱ ἱερεῖς, ἵνα μηδένα τῶν ἀναξίων εἰς ἱερωσύνην μαρτυρήσετε. Μετὰ δὲ τὸ τυχεῖν τῆς ἱερωσύνης, ἐπιτρέπτεον τὸ πᾶν τῇ συνειδήσει τοῦ ἱερωμένου, πλὴν ἐὰν ἔχῃ φανεροὺς κατηγοροὺς καὶ βουλομένους κατὰ πρόσωπον ἐλέγχειν αὐτὸν.

Ταῦτα σοι, ὡς ἐν τύπῳ ἐπιστολῆς, ἐπὶ τοῖς ἡρωτημένοις συντόμως ἀπεκρινάμην ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

⁸ Dacă ei nu sunt învinuiți în public, chiar dacă în ascuns fac ceva rău, noi nu avem vină pentru împreuna slujire.

chiar de te nimerești să liturghisești împreună cu ei⁸. Iar spusă Apostolului: „se aude că între voi e sigur desfrânare și o asemenea desfrânare” (I Cor. 5, 1) și: „unul ca acesta să fie dat satanei” (I Cor. 5, 5) s-a zis despre cel ce a păcătuit pe față și și-a luat ca femeie pe mama vitregă. Prin urmare, numai de unii ca aceștia trebuie să fugim, adică de cei ce mărturisesc pe față și nu tăgăduiesc păcatul, după care totuși stăruie în el. Iar pe ceilalți mai degrabă să-i acoperim, dacă e cu putință, și să-i muștrăm și să-i sfătuim în ascuns – dacă avem îndrăznire către ei –, dar nu să-i dăm în vileag înaintea tuturor. Căci dacă acoperim păcatul, și Dumnezeu le acoperă pe ale noastre, dar dacă vom trâmbița păcatul fratelui, și Dumnezeu le va trâmbița pe ale noastre (cf. Mt. 6, 14-15). Căci pentru aceștia s-au scris și cuvintele pe care le-ai invocat, ca, citindu-le și fiind muștrați de conștiință, să se depărteze de slujba înfricoșată a preoției, dar nu pentru noi s-au scris, ca să-i judecăm și să-i oprim de la preoție pe cei ce nu sunt supuși nouă. Căci pe mulți de felul acesta îi vei găsi și în Constantinopol, pe care nimeni nu poate să-i judece, nici să-i scoată din preoție, fără numai patriarhul – dar și acesta dacă are pârâși pe față, iar dacă nu, tace și nu poate să facă nimic.

Așadar, numai cu acest lucru sunteți datori voi, preoții: să nu dați mărturie pentru nici unul din cei nevrednici ca să intre în preoție. Dar după primirea preoției totul trebuie lăsat pe seama conștiinței celui preotit, în afară de cazul în care are învinuitori pe față, care vor să-l mustre la arătare.

Acestea ți le-am răspuns pe scurt la cele întrebate, sub formă epistolară, în Hristos Iisus Domnul nostru, Căruia se cuvine slava în vecii vecilor. Amin.

Ἐπιστολὴ τοῦ ἁγιωτάτου
ἀρχιεπισκόπου Ἐφέσου Μάρκου πρὸς
τὸν εὐσεβέστατον βασιλέα Ἰωάννην
τὸν Παλαιολόγον. Εἰς τὰ τέσσαρα τοῦ
ἐνιαυτοῦ κάλλιστα ἄνθη ἐγκώμιον.

Δωρὸν τι τοῦτο μικρὸν, ὦ μέγιστε βασιλεῦ, ἐκ τῶν
τῆς ἐμῆς γεωργίας προσφέρω καθάπερ ἀπαρχὴν τινα
τῶν ἐμῶν πόνων. Εἰ γὰρ οἱ τὰ μεγάλα διὰ χειρὸς ἔχο-
ντες μεγάλας ὀφείλουσι προσφέρειν τὰς ἀπαρχάς,
οὐδ' οἱ μετὰ τῶν μικρῶν ἦκοντες ἐκβάλλεσθαι δίκαιοι
μέχρις ἂν ἡ γνώμη τούτοις ἢ δαψιλῆς, ἵνα μὴ πανταχῇ
τὸ μικρὸν ἀτιμάζεται, καὶ ταῦτα θεῶ διαφερόντως ἔσθ'
ὅτε τιμώμενόν τε καὶ προτιμώμενον. Ἐγὼ δέ σοι καὶ τὸν
περὶ αὐτοῦ λόγον ἐκ τῶν λογικῶν λειμώνων δρεψάμε-
νος φέρω, καθάπερ ἡδύπνουν ἄνθος, οὐκ ἄχαριν, οἶμαι,
τῇ σῇ θειότητι δόξοντα.

Τέτταρα τῶν ἀνθέων τὰ κάλλιστα τε καὶ τιμιώτατα
τῇ τετρακτύϊ τῶν στοιχείων ἀναλογεῖ· τὰ δέ εἰσιν ἴον,
ρόδον, κρίνον, κρόκος, ἰσοσύλλαβα πάντα καὶ κατὰ
τὰς ὥρας εὐτάκτως ἀλλήλοις ἀκολουθοῦντα, καθάπερ

¹ Editată de Papadopoulos-Kerameus, *op. cit.*, p. 98-100 și Lampros, *op. cit.*, p. 259-264. Am folosit ediția Lampros.

² Literal se spune „dumnezeirii tale”. Ceea ce nu e un non sens, dat fiind că împăratul era unsul Domnului. Desigur că face acest lucru în baza diferenței de conținut ce îl poate avea același cuvânt. De pildă, singurul sfânt e doar Dumnezeu. Dar sfinții sau clădirile consacrate Lui

Epistola Preasfântului Arhiepiscop Marcu
al Efesului către preabinecredinciosul
împărat Ioan Paleologul. Laudă la cele
mai frumoase patru flori ale anului¹

Îți aduc acest mic dar din „lucrarea pământului” fă-
cută de mine, o, preamărite împărate, ca pe o pârgă a
ostenelilor mele. Căci dacă cei care au pe mână lucrurile
cele mari sunt datori să aducă pârgă mare, nici cei care
vin cu cele mici nu e drept să fie dați afară câtă vreme
intenția lor este îmbelșugată, ca să nu se necinstească ni-
cidecum ceea ce este mic, mai ales când acesta este cin-
stit și preferat înaintea lui Dumnezeu. Iar eu, culegând
pentru tine din livezile cuvântătoare și rațiunea acestu-
ia, ți-o aduc ca pe o floare cu dulce miros și care cred că
nu pare fără har dumnezeiești tale maiestăți².

Patru dintre flori, care sunt și cele mai frumoase și
cele mai de preț, corespund tetraidei stihilor³. Iar acestea
sunt violeta, trandafirul, crinul și sofranul, care toate au
aceiași număr de silabe și urmează unele altora cu bună

se numesc tot cu apelativul sfințeniei, însă e limpede că nu în sensul în care e vorba despre Dumnezeu, diferența constând în aceea că pentru Dumnezeu sfințenia ține de atributul ființei, iar la om ține de împărță-
șirea de har.

³ Cele patru elemente: pământ, apă, aer, foc.

ἐφεξῆς ἀλλήλοις τὰ στοιχεῖα τῇ θέσει. Καὶ τὸ μὲν ἶον ἀναλογεῖ τῇ γῇ· ψυχρόν τε γὰρ ἐστὶν ἱκανῶς καὶ βραχυτάτης ἱκμάδος ἢ τυχὸν οὐδ' ἡστινοσοῦν μέτοχον· τὸ δὲ ῥόδον τῷ ὕδατι ψυχρότητός τε καὶ ὑγρότητος εὐμοιροῦν ἀφθόνου τὸ πᾶν, ὥς ὅλον σχεδὸν εἰς εὐῶδες ὕδωρ ἐψηθὲν μεταρρεῖν· τὸ δὲ κρίνον μιμεῖται τὸ διαφανὲς τοῦ ἀέρος, ὑψοῦ τε προτείνει τὴν κάλυκα καὶ οἶον ἐπέγεται πρὸς τὸ συγγενὲς ὑγρότητός τε καὶ αὐτὸ μετέχειν καὶ ψυχρότητος ἤδη μετρίας καὶ τῇ θερμῇ συγκράτου· τοιοῦτος δὲ που καὶ ὁ ἀήρ. Λοιπὸς δὲ ὁ κρόκος πυρὶ ἱκελος, εἶπεν ἂν ποιητής, ἰδεῖν τε αὐτὸν καὶ γεύσασθαι, καὶ δὴ καὶ τὴν ἐνέργειαν ἔχων ἐπιεικῶς θερμαίνουσιν τοὺς χρωμένους.

Οὕτω μὲν οὖν ἔχει τὰ τῆς αὐτῶν ποιότητος καὶ πρὸς τὰ ἀπλᾶ τῶν στοιχείων ἀναλογίας. Ἡ δὲ μεγάλη καὶ παναρκῆς πρόνοια καὶ μέχρι τῶν εὐτελεστάτων ἐκτείνουσα τὸ φιλότιμον οὕτω δὴ τοι τὰ ἄνθη ταῦτα ἐκόσμησε καὶ τοῖς τῶν χρωμάτων ἀρίστοις καὶ ἐπαγωγότατοις τῇ ὄψει κατεφαίδρυνεν, ὥς μηδὲ τὴν Σολομώντος ἄπασαν δόξαν οἶόν τ' εἶναι τούτοις παραβαλεῖν. Αὐτίκα τὸ ἶον πορφυροῦν ἔχει τὸ χρῶμα καὶ κατὰ τοῦτό πως τῇ γῇ ἐοικός· τὸ δὲ ῥόδον λευκὸν τε καὶ ἐρυθρὸν καὶ τὸ κρίνον λευκὸν ὁμοίως. Ὑδατι δὲ που καὶ ἄερί τὸ λευκὸν καὶ διαφανὲς οἰκεῖον· τῷ κρόκῳ δὲ αὖθις τὸ κιρρὸν καὶ πυρρὸν ἐμπέφυκε χρῶμα, καὶ τοῦτο δὲ πυρρὸς ἴδιον. Τέταρα ταῦτα χρώματα πάλιν τοῖς τῶν ἀνθέων ἀρίστοις ἐνυπάρχοντα τέτρασι. Καὶ μὴν καὶ αὐτὰ τὰ γράμματα, δί' ὧν συνέστηκεν ἕκαστον, τὴν πρὸς ἕκαστον τῶν στοιχείων κοινωνίαν ἐμφαίνει. Τὸ μὲν γὰρ ἶον ὀλίγοις συνέστηκε γράμμασι, βραχυτάτη δὲ που καὶ ἡ γῇ τῷ μεγέθει

⁴ Literal: care e amestecată cu căldură.

⁵ După cât se pare, colorantul numit în antichitate „purpură”, extras dintr-o moluscă marină, se apropia ca nuanță de violetul închis.

rânduială, urmând succesiunea anotimpurilor precum urmează stihiiile una alteia prin poziționarea lor. Violeta corespunde pământului. Căci este și îndeajuns de rece și se împărtășește de foarte puțină umezeală, sau chiar deloc. Trandafirul corespunde apei și întru totul are parte de răceală și umezeală din belșug, ca unul care fiert se preface aproape în întregime în apă bine mirositoare. Crinul imită transparența aerului și își înalță cupa florii ca și cum este împins către aerul înrudit cu el. El are parte cu măsură și de umezeală, și de răceală, dar și de căldură⁴. Cam la fel este și aerul. Și, în sfârșit, sofranul, ar spune un poet, e asemănător focului și la vedere, și la gust, și are o lucrare care încălzește cu măsură pe cei ce îl folosesc.

Așa stau lucrurile în ce privește calitatea lor și analogia cu stihiiile cele simple. Dar marea și întrutot îndestulătoare purtare de grijă a lui Dumnezeu, întinzându-și nobila dărnicie până la cele mai neînsemnate lucruri, a împodobit astfel aceste flori și le-a strălucit la înfățișare cu cele mai alese și mai ademenitoare dintre culori, încât nu se poate asemui cu ele nici toată slava lui Solomon. Violeta are culoarea purpurie⁵, și prin aceasta este oarecum asemănătoare pământului. Trandafirul este și alb și roșu, și crinul de asemenea alb. Iar albul și transparența sunt proprii apei și aerului. Sofranul are culoarea galben aprins, și aceasta e proprie focului. Aceste patru culori le au cele mai alese patru flori. Dar și literele din care sunt alcătuite fiecare din denumirile lor arată părtașia cu fiecare dintre stihii. Căci violeta are numele alcătuit din puține litere⁶, iar pământul este cel mai mic

⁶ Se înțelege, în limba greacă ἶον.

πρὸς τὰ λοιπὰ τῶν στοιχείων, τὸ ῥόδον δὲ ἔτι πλείοσι· πλείον γὰρ καὶ τὸ ὕδωρ καὶ περὶ τὴν γῆν κεχυμένον· καὶ πρὸς γε ἔτι τὰ λοιπὰ πλείοσι· πλείω γὰρ καὶ τὰ λοιπὰ τῶν στοιχείων ἐν τῷ παντὶ πέφυκεν.

Ἀλλὰ καὶ τὴν ὀρθότητα τῶν ὀνομάτων εἴ τις ἐθέλει σκοπεῖν, εὕρησει τὸ μὲν ἰὼν ἐκ τοῦ ἰέναι γινόμενον· προτρέχει τε γὰρ τῶν ἄλλων ἀπάντων καὶ λεπτοτάτην ἐκ τῆς βοτάνης ἀνίησι κάλυκα καὶ τὸ ἰῶτα μιμουμένην αὐτόχρημα· τὸ δὲ ῥόδον ἐκ τοῦ ῥεῖν τὸ εὐῶδες ἢ ἐν τῷ ῥεῖν εὐῶδεῖν· τὸ κρίνον δὲ ἐκ τοῦ κρίνειν ἢ διακρίνειν τὴν ὄψιν διὰ λευκότητα· τοιοῦτον γὰρ που τὸ ἀκράτως λευκόν· τὸν δὲ κρόκον ἴσως ἐκ τοῦ κίρρου χρώματος.

Καὶ δὴ καὶ τὴν ποιότητα τῶν ὁδμῶν ἢ τῶν γραμμάτων μιμεῖται σύνθεσις. Λεπτοτάτην μὲν γὰρ τὸ ἰὼν ὁδμὴν ἀποπέμπει διὸ καὶ τοιούτοις συντέθεται γράμμασι· παχυτέραν δὲ πῶς καὶ διαρκεστέραν τὸ ῥόδον καὶ ἔτι μᾶλλον τὸ κρίνον, παχυτάτην δὲ ἤδη καὶ δριμυτάτην ὁ κρόκος. Ὅθεν καὶ τοῖς γράμμασιν ἀναλόγως προϊόντα τραχύνεται.

Πάντα μὲν οὖν ταῦτα τὸ ἐν ἡμῖν ζωτικὸν ῥιπίζει καὶ ἀναθάλλει, προσβάλλοντα μὲν ἡδέως τῇ ὄψει τὰς τῶν χρωμάτων μαρμαρυγὰς, διὰ δὲ τῶν ἐν τοῖς μυκτῆρσι φλεβίων ἐπὶ τὴν καρδίαν τὴν ὁδμὴν καθιέντα. Ἀλλὰ τὰ μὲν ἄλλα ψυχρὰς καὶ εὐκράτου μετειληχότα φύσεως ἔαρί τε καὶ θέρει, ταῖς τῶν ὥρων θερμοτάταις, οἷον ἀντίπαλα παρὰ τῆς μεγαλουργοῦ προνοίας ἀφώρῃσται· κρόκῳ δὲ ἄρα, τὸ ἔμπαλιν ὄντι θερμῆς φύσεως, ὁ τοῦ φθινοπώρου καιρὸς καὶ μικρὸν πρὸ χειμῶνος τὴν βλάστην παρέχει. Διὰ τοῦτο καὶ [οὐ] ψύχεται μόνος τῶν ἄλλων ἀνθέων καὶ πρὸς τὸν χειμῶνα διαρκεῖ καὶ ταῖς τροφαῖς παραμύγνυται καὶ ὅλως ἐστὶ πολυαρκῆς

⁷ Expresia „echilibrat alcătuită” se referă la faptul că au și căldură, și umezeală, și răceală, cum sunt, de pildă, crinul și trandafirul.

în mărime în raport cu restul stihiilor. Trandafirul are mai multe, căci mai multă este apa și e vărsată în jurul pământului. Și mai multe litere au încă și celelalte, căci mai multe sunt și restul stihiilor în univers.

Însă și la dreptul temei al numirii lor dacă vrea cineva să privească, va afla violeta că vine de la „a ieși”. Căci ea răsare mai înainte de toate celelalte și înalță din iarbă cea mai delicată floare și care imită cu adevărat litera iota. Iar numele trandafirului vine de la „a revărsa bun miros” sau de la „a bine mirosi prin revărsare”. Iar numele crinului, din pricina culorii albe a acestuia, vine de la „a judeca” sau „a deosebi la înfățișare”. Căci de acest fel este albul curat. Iar al șofranului, de bună seamă, de la culoarea galben.

Iar compoziția literelor urmează calității mirosurilor. Căci violeta răspândește mirosul cel mai delicat. De aceea și este numele ei compus din astfel de litere. Iar trandafirul are un miros mai dens și mai persistent; încă mai mult crinul; iar șofranul, cel mai puternic și mai pătrunzător. De aceea și emană un miros mai puternic, pe măsura literelor din numele său.

Așadar, toate acestea adie și încălzesc partea vitală din noi, oferind în chip plăcut privirii strălucirea culorilor și coborând mirosul la inimă prin vinișoarele din nări. Însă unele, care au firea rece și echilibrat alcătuită⁷, au fost rânduite de către marea purtare de grijă a lui Dumnezeu să fie remedii contrare primăverii și verii, cele mai calde dintre anotimpuri. Dar șofranul, fiind prin fire cald, odrăslește în vremea toamnei și puțin înaintea iernii. De aceea numai el singur dintre celelalte flori nu îngheață, și rezistă iarna, și se amestecă în mâncăruri și este foarte potrivit și foarte bun la multe,

καὶ πολύχρηστος, ὅψει τε καὶ ὀσφρήσει καὶ γεύσει τὴν ἡδονὴν ὁμοῦ καὶ ὠφέλειαν παρεχόμενος.

Καὶ ταῦτα μὲν ὁ φυσικὸς λόγος ὑπαγορεύει· προσθεῖναι δέ τι καὶ ἠθικώτερον· οὐδὲ τὴν πρὸς τὰς ἀρετὰς ὁμοίωσιν τούτων ἕκαστον διαφεύγει. Τὸ μὲν γὰρ ἰὼν ἔοικε τῇ ἀνδρείᾳ, πρῶτόν τε τῶν ἄλλων προῖόν ἐκ τῆς γῆς, ὡς ἔχει καὶ τοῦ ὀνόματος, καὶ τῶν τοῦ χειμῶνος λειψάνων καταφρονοῦν, ἤδη προϊόντος τοῦ ἔαρος. Τοιαύτη καὶ ἡ ἀνδρεία, μεσότης οὔσα περὶ θάρρη καὶ φόβους. Τὸ ῥόδον δέ γε τῇ σωφροσύνῃ· τὴν γὰρ ἄκανθαν ἔχει παρεζευγμένην καὶ τῆς ἡδονῆς τὴν ἀμετρίαν κολάζουσιν· τοῦτο δέ που σωφροσύνης ἴδιον. Τὸ κρίνον δέ τῇ δικαιοσύνῃ, κριτικόν τε ὑπάρχον ἐκ τοῦ ὀνόματος καὶ δὴ καὶ πολλοῖς ὁμοῦ πόρρωθεν ἰσομετρία τινὶ τὴν εὐωδίαν ἐκπέμπον. Λοιπὸς δὲ ὁ κρόκος μιμεῖται τὴν φρόνησιν, δριμύττων τε ἱκανῶς τοὺς χρωμένους καὶ πολύχρηστος ὢν ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς τροφαῖς, ὡς ἡ φρόνησις ἐν ταῖς πράξεσι πάσαις, καὶ δὴ καὶ ταῖς ἀπὸ τοῦ χειμῶνος ἀντίπαλος ψύξεσιν, ὡς ἐκείνη ταῖς ἐκ τῶν περιστάσεων προσβολαῖς.

Καὶ μὴν καὶ τὰ χρώματα τῶν ἀνθέων οἰκεία ταῖς ἀρεταῖς, τῇ μὲν ἀνδρείᾳ τὸ πορφυροῦν τοῦ ἰοῦ· σκυθρωποτέραν γὰρ πῶς ἐμφαίνει κατάστασιν· τῇ σωφροσύνῃ δέ γε τὸ ἐρυθρὸν τοῦ ῥόδου· καὶ γὰρ αἰδοῦς τὸ ἐρυθρὸν ἰδιὸν ἐστὶ, τὸ χρῶμα τῆς σωφροσύνης· δικαιοσύνη δὲ ἄρα προσήκει τὸ τοῦ κρίνου λευκόν, ὅπερ ἐστὶ διακριτικόν ὅψεως καὶ τῶν ἀγνοουμένων τέως δηλωτικόν· τὸ δὲ τοῦ κρόκου κιρρὸν οὐκ ἀλλότριον τῆς φρονήσεως, εἰ γε μόνον τῶν ἄλλων τὴν ἀπ' αὐτοῦ βαφὴν παρέχει δευσοποιόν, ὡς ἡ φρόνησις ἀπάσαις πράξεσι τὸ διαπρεπές. Καὶ ταῦτα μὲν ἐς τοσοῦτον.

⁸ Σωφροσύνη este un termen foarte profund, el desemnând integritatea psiho-somatică, așa cum reiese și din etimologia lui „Σώας τὰς φρένας”.

oferind plăcere și folos în același timp și prin înfățișare, și prin miros, și prin gust.

Și acestea le sugerează rațiunea firească. Dar trebuie adăugat și ceva mai moral, căci fiecare dintre aceste flori nu e străină de asemănarea cu virtuțile. Bunăoară, violeta se aseamănă bărbăției și iese mai întâi decât celelalte din pământ, precum se vede și din nume, și disprețuiește ceea ce a mai rămas din iarnă când apare deja primăvara. Asemenea este și bărbăția, fiind la mijloc între curaj și frică. Iar trandafirul se aseamănă întregii-înțelepciuni⁸. Căci are cu sine spinul care pedepsește lipsa de măsură a plăcerii. Aceasta este și caracteristica întregii înțelepciuni. Crinul se aseamănă dreptății, având din nume puterea de a discerne⁹ și trimițând de departe celor mulți, cu o anumită echitate, buna lui mireasmă. Și, în sfârșit, șofranul imită înțelepciunea, provocând destulă amăreală celor ce-l folosesc și fiind de mult folos în aproape toate mâncărurile, precum este înțelepciunea în toate faptele; și este luptător împotriva frigurilor iernii, la fel ca înțelepciunea împotriva atacurilor împrejurărilor vieții.

Dar și culorile florilor sunt proprii virtuților. Bărbăției i se potrivește purpuriul violetei, căci indică o stare oarecum mai sobră. Întregii înțelepciuni i se potrivește roșul trandafirului, căci roșul este propriu sfiei. El este culoarea întregii înțelepciuni. Dreptății i se potrivește albul crinului, care arată puterea de deosebire a vederii și puterea care limpezește cele necunoscute până atunci. Iar galbenul șofranului nu este străin de înțelepciune, căci el singur dintre celelalte dă o culoare rezistentă, precum înțelepciunea dă tuturor faptelor excelența sa. Iată, deci, cum stau lucrurile.

⁹ Sfântul crede că κρίνω vine de la κρίνω: a cerne, a judeca ceva.

Πόθεν δὲ ἄρα τοῖς ἄνθεσι τούτοις ἡ τοσαύτη καλολονή τῶν χρωμάτων, ὥς μηδεμίαν εἶναι τούτων ὑπερβολήν, καὶ ἡ τῶν ὁδῶν διάφορος ιδιότης; Αριστοτέλης μὲν αἰτιάσθω πέψιν τινὰ τοῦ ὑγροῦ σύμμετρον καὶ περὶ χυλοῦ καὶ ἱκμάδος στενολεσχεῖται· ἐγὼ δὲ τούτων ἀπάντων ὁμοῦ τὴν αἰτίαν ἐν ὀλίγοις συλλαβῶν ἀποδώσω. Βουλόμενος γὰρ ἡμῖν ὁ θεὸς ἐνθεῖναι τὴν πρὸς τὰς ἡδονὰς ἀλλοτριώσιν καὶ διατάξαι τούτων καταφρονεῖν, τὰς μὲν διὰ τῶν παχυτέρων αἰσθήσεων, ἀφῆς τέ φημι καὶ γεύσεως, κοινὰς που καὶ τοῖς ἀλόγοις προϋθῆκε, μᾶλλον δὲ ταύταις σχεδὸν προσήλωσεν ἅπασαν αὐτῶν τὴν ζωὴν, ἵν', ὅταν βουλόμεθα ταύταις ταῖς ἡδοναῖς ἡδεσθαι, ἐννοῶμεν τίσι γινόμεθα παραπλήσιοι, καθά φησιν ὁ Προφήτης: «Ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὧν οὐ συνῆκε, παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις καὶ ὡμοιώθη αὐτοῖς», τὰς δὲ δι' ὁράσεως καὶ ἀκοῆς καὶ ὀσφρῆσεως, αἱ καὶ μᾶλλον ἀνθρώπου δοκοῦσιν ἰδῆαι, φέρων ἀνέθηκεν ἄνθεσιν εὐμαράντοις καὶ ὀρνίθων φωναῖς, ἀμίμητον μὲν ἀπάσῃ τέχνῃ τὸ τερπνὸν ἔχουσι, θᾶπτον δὲ λόγου παριούσι καὶ φθίνουσιν, ἵνα, τὸ ἐν τούτοις ἄστατον καὶ ὠκύμορον ἐννοήσαντες, τὴν ἀληθῆ καὶ μόνιμον ἡδονὴν ζητῶμεν, τὴν μακαρίαν, τὴν διηνεκῇ, τὴν ἀνώλεθρον, ἣ ἐνταῦθα μὲν ἡδεται ψυχὴ, θείοις λόγοις τρεφομένη καὶ θεωρήμασι καὶ κατατροφῶσα τοῦ Κυρίου διὰ παντός καὶ τῇ τῶν μελλόντων ἐλπίδι χαίρουσα, μετὰ δὲ τὴν παρούσαν ζωὴν ἐπιτυχοῦσα τῶν ποθουμένων εἰς αἰῶνας ἀγάλλεται «Φωνή» γὰρ φησιν «ἀγαλλιάσεως καὶ σωτηρίας ἐν σκηναῖς δικαίων». Καὶ εἰ τὰ ὀρώμενα τοιαῦτα, ποταπὰ τὰ ἀόρατα; Καὶ εἰ τοῖς ἀφανροτάτοις ἄνθεσιν ὁ τεχνίτης Λόγος τοσαύτην εὐπρέπειαν ἐχαρίσατο, πόσῃν ἂν παραθείη δόξαν ψυχῇ λογικῇ

¹⁰ Aristotel, *Meteorologica*, 14, 380b: „Digestia se face prin încălzirea sucurilor”.

Așadar, de unde au atâta frumusețe a culorilor acestor flori, încât nimic nu este mai presus de acestea, și de unde însușirea diferită a miresmelor? Aristotel n-are decât să pună ca pricină o oarecare coacere măsurată a umezelii și să vorbească lucruri subțiri despre digestie și despre sucuri¹⁰. Dar eu, restrângându-mă la puține cuvinte, voi expune cauza tuturor acestora. Deci, vrând Dumnezeu să pună întru noi înstrăinarea de plăceri și să ne rânduiască a le disprețui pe acestea, a plănuit ca plăcerile cele prin simțurile mai grosiere, adică prin pipăit și gust, să fie comune și necuvântătoarelor, ba mai degrabă a ținut aproape toată viața lor de acestea, ca, dacă vrem să ne îndulcim de aceste plăceri, să cugetăm cui devenim apropiați, după cum zice proorocul: „Omul în cinste fiind, n-a priceput, alăturatu-s-a dobitoacelor celor fără de minte și s-a asemănat lor” (Ps. 48, 13). Iar plăcerile prin vedere și auz și miros, care și par mai proprii omului, le-a dat florilor, care se veștejesc repede, și glasurilor de păsări, a căror desfătare nu poate fi imitată de nici o artă, dar care trec și se sfârșesc într-o clipită, pentru ca, înțelegând nestatornicia și grabnica veștejire ce se află în acestea, să căutăm plăcerea cea adevărată și dăinuitoare, cea fericită, cea nesfârșită, cea nepieritoare, prin care se îndulcește sufletul aici, hrănindu-se cu cuvintele și contemplațiile dumnezeiești, și desfătându-se neconținut de Domnul, și bucurându-se de nădejdea celor viitoare, iar după viața aceasta se veselește, având parte de cele dorite în veci. Căci zice: „Glas de veselie și de mântuire în corturile dreptilor” (Ps. 117, 15). Și dacă cele văzute sunt astfel, cum sunt cele nevăzute? Și dacă celor mai plăpânde flori Cuvântul Meșter le-a dăruit atâta podoabă, câtă slavă ar da sufletului cuvântător

καὶ κατ' εἰκόνα γεγενημένη τοῦ κτίσαντος, ὅταν τὸ θεοειδὲς κάλλος ἢ φυλάξη κηλίδων ἄμικτον ἢ ῥυπωθὲν διὰ κακίας ἀνακαθάρη διὰ σπουδῆς; Ταύτην καὶ αὐτὸς, ὦ βασιλέων ἄριστε, κόσμει καὶ διαφερόντως ἐκλάμπρυνε, τὰ μὲν ὁρώμενα καλὰ παρατρέχων ἢ μετρίως αὐτῶν ἀπτόμενος, ἐπὶ δὲ τὰ ἔνδον ἅπασαν τὴν σπουδὴν ἐπιτείνων, ἵνα καὶ τῆς οὐρανίου βασιλείας μετὰ τῆς παρούσης ἀξιωθῆς, ἥς οὐδὲν τῶν ἀπάντων μεῖζον οὐδὲ λαμπρότερον.

și făcut după chipul Ziditorului dacă și-ar păzi frumusețea cu chip dumnezeiesc neamestecată cu pete, sau dacă, fiind murdărită prin răutate, ar curăți-o iarăși prin sânguință? Pe acesta și tu, o preabunule împărate, împodobește-l și luminează-l îndeosebi, trecând pe lângă frumusețile cele văzute - sau atingându-te de ele cu măsură -, dar tinzându-ți toată sânguința spre cele dinlăuntru, ca să te învrednicești împreună cu împărăția de aici și de cea a cerurilor, decât care nimic din toate nu este mai mare, nici mai strălucit.

καὶ κατ' εἰκόνα γεγενημένη τοῦ κτίσαντος, ὅταν τὸ θεοειδὲς κάλλος ἢ φυλάξη κηλίδων ἄμικτον ἢ ῥυπωθὲν διὰ κακίας ἀνακαθάρη διὰ σπουδῆς; Ταύτην καὶ αὐτὸς, ὦ βασιλέων ἄριστε, κόσμει καὶ διαφερόντως ἐκλάμπρυνε, τὰ μὲν ὁρώμενα καλὰ παρατρέχων ἢ μετρίως αὐτῶν ἀπτόμενος, ἐπὶ δὲ τὰ ἔνδον ἅπασαν τὴν σπουδὴν ἐπιτείνων, ἵνα καὶ τῆς οὐρανίου βασιλείας μετὰ τῆς παρούσης ἀξιωθῆς, ἥς οὐδὲν τῶν ἀπάντων μεῖζον οὐδὲ λαμπρότερον.

și făcut după chipul Ziditorului dacă și-ar păzi frumusețea cu chip dumnezeiesc neamestecată cu pete, sau dacă, fiind murdărită prin răutate, ar curăți-o iarăși prin sânguință? Pe acesta și tu, o preabunule împărate, împodobește-l și luminează-l îndeosebi, trecând pe lângă frumusețile cele văzute - sau atingându-te de ele cu măsură -, dar tinzându-ți toată sânguința spre cele dinlăuntru, ca să te învrednicești împreună cu împărăția de aici și de cea a cerurilor, decât care nimic din toate nu este mai mare, nici mai strălucit.

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΕΦΕΣΟΥ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΜΑΡΚΟΥ ΤΟΥ
ΕΥΓΕΝΙΚΟΥ ὁμιλία ἐπὶ τῇ κοιμήσει τοῦ
ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Μακαρίου τοῦ Κορωνᾶ.

Ὅδῳ τινι ἔοικεν ἡ πρόσκαιρος αὕτη ζωὴ, πολλοὺς τοὺς ὁδοιπόρους ἐχούσῃ. Διαπορεύονται δὲ αὐτὴν οὐχ ὁμοίως ἅπαντες οὐδὲ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀλλ' οἱ μὲν εἰδότες τε καὶ παρακολουθοῦντες, ὅτι ἐστὶν ὁδὸς καὶ πρὸς τὸ τέλος αὐτῆς βλέποντες καὶ τὰ μεταξὺ παρορῶντες· τοιοῦτοι γὰρ οἱ ὁδεύοντες οὗτ' ἂν δυνηθεῖεν, οὗτ' ἂν δυνηθέντες ἀνάσχοιντο τὸν αἰεὶ χρόνον ὁδεύειν, εἰ μὴ τὸ τέρμα τοῦ δρόμου πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοειν. οἱ δὲ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ὁδεύουσι μὲν καὶ αὐτοὶ ἐξ ἀνάγκης – οὐ γάρ ἐστι τὸν ἅπαξ διὰ γεννέσεως εἰς ταύτην τὴν ὁδὸν παρελθόντα μὴ οὐχὶ φέρεσθαι κατὰ τὸ διηνεκές, ἔστ' ἂν εἰς τὸ τέλος ἀφίκηται -, ἐπιλαθόμενοι δὲ ὥσπερ, ὅτι ὁδεύουσι καὶ δεῖ δήπου διανύσαι τὸν δρόμον, ἕτερά τινα πρὸ τοῦ τέλους σκοποῦσι καὶ τῇ ὁδῳ παραμένειν ἐθέλουσι, πρᾶγμα ἀδυνατῶτατόν τε καὶ ἀπρεπέστατον ἐννοοῦντες. οὐ γὰρ ἂν ὁ Θεὸς τοιοῦτον ἡμῶν τὸν βίον ἐποίησε, ῥέοντα διηνεκῶς καὶ μεταβαλλόμενον, εἰ παραμένειν ἡμᾶς αὐτῷ καὶ προσηλωσθαι δεῖν ἔκρινε. ἀλλὰ τὰ μεταξὺ τῆς ὁδοῦ τερπνὰ πεποιημένα παρὰ Θεοῦ πρὸς τὸ μὴ ἀποκάμνην ἡμᾶς μηδὲ προαπογορεύειν τοῦ τέλους, τέλος αὐτοὶ τίθενται καὶ προσίσχονται τούτοις ἐγκεκυφότες καὶ οὐδαμῇ

Omilia Fericitului Marcu Evghenicul,
Arhiepiscopul Efesului, la adormirea
cuviosului părintelui nostru Macarie
Koronas¹

Viața aceasta trecătoare se aseamănă cu un drum care are mulți călători. Dar nu toți călătoresc pe el deopotrivă, nici în același fel, ci unii îl și urmează îndeaproape, și știu că este drum, și privesc la capătul lui, și trec cu vederea cele de pe drum. Căci cei ce călătoresc în acest chip nici nu ar putea, nici, dacă ar putea, nu ar suferi a călători pururea dacă n-ar avea capătul drumului înaintea ochilor. Dar cei mai mulți dintre oameni călătoresc de nevoie – căci nu e cu puțință ca cel ce a pornit o dată pe acest drum, prin naștere, să nu fie purtat neconținut și să ajungă la capăt – însă ca și cum uită că umblă pe cale și că trebuie negreșit să sfârșească drumul, și își pun alt scop înainte de capăt, și vor să rămână pe drum, cugetând un lucru întru totul cu neputință și foarte necuvenit. Căci nu ar fi făcut Dumnezeu astfel viața noastră – să curgă și să se schimbe neîncetat – de ar fi judecat că trebuie ca noi să rămânem în ea și să ne pironim de ea; ci cele desfătătoare de pe drum, făcute de Dumnezeu pentru ca noi să nu obosim, nici să nu renunțăm înainte de capăt, ei și le iau drept capăt și le dau atenție, plecându-se spre acestea, și, fiind legați de

¹ Editată de Sideras, *Unedierte Byzantinische Grabreden*, p. 337-347.

προαφίστασθαι θέλουσιν, ἕως ἂν ἄκοντες ἀπενεχθῶσιν ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, ἐνδεδεμένοι καθάπερ βοσκήματα. Ἀλλ' οἱ τὴν οὐράνιον φιλοσοφίαν ἐλόμενοι καὶ τὸν χρηστὸν τοῦ Χριστοῦ ζυγὸν ἐφ' ἑαυτῶν ἀραι προθυμηθέντες, ἐκεῖνο πρότερον ἐπὶ νοῦν λαβόντες, ὅτι τὸ τῆς ὁδοῦ τέλος, ὥσπερ καὶ τὴν ἀρχὴν εἰσῆλθον, γυμνοὶ διελεύσσονται, περιέδυσαν μὲν ἑαυτοὺς ἐκόντες, ἃ πρὸς ταὴν ὁδὸν κωλύει καὶ πρὸς τὸ τέλος ἐστὶν ἄχρηστα, κούφοι δὲ οὕτω καὶ εὐζῶνει γεγονότες, ἄραντες ἤδη λοιπὸν τὴν ὁδὸν μάλα γενναίως καὶ θάτερον αὐτῆς τῶν ἄκρων τῷ οὐρανῷ προσερείσαντες, οὐκέτι ταύτην ὁδόν, ἀλλὰ κλίμακα σαφῶς ἀπεργάζονται καὶ οὕτως ἀναβαίνειν ἐπιχειροῦσιν, ἀρξάμενοι κάτωθεν. Ταύτην τὴν κλίμακα προσδιετύπωσε μὲν, ὡς ἐν αἰνίγματι, διὰ θεοπέμπτων ὀνειρῶν ὁ θεσπέσιος Ἰακώβ. Καὶ τοὺς ἀγγέλους, ἔφη, τοῦ θεοῦ δι' αὐτῆς ἀνιόντας καὶ κατιόντας καὶ τὸν Κύριον ἐπ' αὐτῆς ἐστηριγμένον ἰδεῖν, ἐμοὶ δοκεῖν, τοὺς μὲν συναιρομένους τοῖς ἀγωνιζομένοις καὶ πρὸς τὴν ἄνοδον ὑπαλείφοντας, τὸν δὲ αὐτὸν ὄντα τέλος καὶ βραβεῖον τὸν αὐτὸν καὶ ἀγωνοθέτην· ἐνθα δὴ γενομένους, λαμβάνειν τὸν τῆς δικαιοσύνης στέφανον. ἔτεκτῆνατο δὲ αὐτὴν εὖ μάλα καὶ διεκόσμησεν ὁ τῆς ἱερᾶς φιλοσοφίας καθηγεμὼν Ἰωάννης, ᾧ καὶ τὸ ἐπώνυμον ἐξ αὐτῆς ἐπίσημον προσεγένετο. Ταύτης τῆς κλίμακος ὕλη μὲν, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος, οἱ κατὰ Θεὸν πόνοι, ἦλοι δὲ ἡ ὑπομονή· πᾶσα γὰρ ἀρετὴ διὰ πόνων καὶ ὑπομονῆς συνίσταται τε καὶ τελειοῦται. ταύτης τῆς κλίμακος πρώτη μὲν βαθμὴς ἀποταγὴ τῶν οἰκείων ἀπάντων, ὡς ὁ θαυμασιος αὐτῆς ἐδίδαξεν ἀρχιτέκτων, ἐσχάτη δὲ γε καὶ

² Imagine luată din întrecerile antice. Luptele le organiza un ἀγωνοθέτης („puitor de nevoie” e tradus în limbajul vechi liturgic românesc). Luptătorii erau unși înainte de lupte cu ulei și intrau în arenă goi.

ele ca niște dobitoace, nu vor nicidecum să le lase până ce, fără ca ei să vrea, nevoia îi desprinde de ele.

Însă cei ce și-au ales filosofia cea cerească și se sârguiesc să ia asupra lor jugul cel bun al lui Hristos, acel lucru – capătul drumului – punându-l mai întâi în minte, vor străbate drumul goi, precum au și intrat la începutul lui, dezbrăcându-se de bunăvoie de cele care îi opresc de la drum și care sunt nefolositoare pentru capătul lui; și astfel, făcându-se ușori și gata de drum, purcezând de acum la drum cu multă vitejie și ținând la capătul celălalt, în cer, nu mai merg pe drumul acesta, ci de-a dreptul pe o scară și așa se apucă să urce, începând de jos. Această scară a preînchipuit-o prin visele trimise de Dumnezeu, ca într-o ghicitoră, dumnezeiescul Iacov. Și a văzut pe îngerii lui Dumnezeu, zice, suindu-se și coborându-se pe ea și pe Domnul sprijinit pe ea (cf. Fac. 28, 12) – îngerii suind împreună cu cei ce se luptă și ungându-i pentru a se sui, iar Domnul Însuși fiind capăt, și premiu, și organizator al luptelor duhovnicești². Ajungând acolo, primesc cununa dreptății. Și a făurit-o bine și a împodobit-o Ioan, călăuzitorul în sfințita filosofie, căruia i s-a și adăugat de la ea supranumele cel vestit³.

Materia⁴ acestei scări, pe cât înțeleg eu⁵, sunt ostenele cele după Dumnezeu, iar cuiele sunt răbdarea. Căci toată virtutea se și alcătuiește, se și desăvârșește prin osteneli și răbdare. Cea dintâi treaptă a acestei scări este lepădarea de toate ale noastre, după cum a învățat minunatul alcătuitor⁶ al ei, iar cea din urmă și cea mai

³ Se referă la Sf. Ioan Scărarul și la lucrarea sa „Scara”.

⁴ Materialul din care e făcută.

⁵ Literal: după rațiunea mea.

⁶ Literal: constructor, arhitect.

ἀνώτατη ἡ θεσπεσία ἀγάπη, κορυφαία ἀκρότης τῶν ἀρετῶν οὐσα, καὶ ἐπ' αὐτῆς ὁ Θεὸς ἐπεστήρικται, καὶ αὐτὸς ἀγάπη καὶ ὢν καὶ καλούμενος. ταύτης τῆς κλίμακος τὰς βαθμίδας ἐκ τῆς πρώτης διὰ τῶν μέσων κατὰ μικρὸν διελθόντες οἱ τῷ Θεῷ εὐηρεστικότες πατέρες ἡμῶν, ἐκεῖ γεγονάσι τελευταῖον, οὐ γενομένοις, πάσης πράξεως καὶ θεωρίας ὑπῆρξεν ἀνάπαυσις. Ἀλλὰ τὰ μὲν τῶν παλαιῶν ἐκείνων καὶ μακαρίων ἀνδρῶν, ἡλίου τηλαυγέστερα ὄντα, ἡμῖν δὲ ὅμως ἐξ ἀκοῆς γνῶριμα, τοῖς εἰδόσι τε καὶ διηγούμενοις παρήσομεν. προθῶμεν δὲ ὑμῖν, εἰ δοκεῖ, τὰ τοῦ νῦν ἐξ ἡμῶν ἀπελθόντος, ὧν ἐν πείρᾳ γεγονάμεν καὶ ἐφ' οἷς συνεληλυθαμεν σήμερον, ἵνα καὶ τὰ τῶν παλαιῶν ἐκείνων μὴ ἀπιστῆται καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς ταῦτα καταλειφθῇ πρὸς ὑπόμνησιν. ἴδωμεν τοιγαροῦν, ὅπως ἐκεῖνος τὴν τῶν ἀρετῶν ἀναβέβηκε κλίμακα καὶ κατὰ σκοπὸν διώκον πρὸς τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως ἔφθασεν. ἴδωμεν τοὺς ἀγῶνας τοῦ μακαρίου τῷ ὄντι πατρὸς καὶ ὡς οὐδενὶ τῶν κωλυόντων ἐνέδωκεν, ἕως αὐτοῦ τοῦ ποθουμένου τετύχηκεν. Ἐκεῖνος βάσιν μὲν ὑπέθετο καὶ κρηπίδα τοῦ κατὰ Θεὸν βίου τὴν τῶν κοσμικῶν ἀπάντων ἀποταγὴν καὶ τὴν πρὸς αὐτὰ ἀπροσπάθειαν· ἐπὶ δὲ ταύταις τὴν ξενιτίαν, οὐ λέγω τὴν τοπικὴν, ἀλλὰ τὴν κυριωτέραν καὶ ἀσφαλεστέραν, τὴν τοῦ θελήματος. τετάρτην δ' ἐπ' αὐταῖς τὴν ὑπακοήν, ἣ τοσοῦτον ἑαυτὸν ὑπέζευξε καὶ ἐξέδωκεν, ἀρίστου πάντων ἐπιτυχῶν προστάτου καὶ διδασκάλου, καὶ αὐτοῦ πρότερον τοὺς αὐτοὺς ἄθλους μεγαλοψύχως ἀνύσωντος, ὡς δοκεῖν ἀθέλητον πάντῃ γενέσθαι· καὶ ταῦτα

⁷ Nimeni nu poate ajunge la dragoste dacă nu pleacă de la lepădarea de sine.

⁸ Experiență.

⁹ Literal: fundament.

înaltă este dragostea dumnezeiască, ea fiind vârful cel mai înalt al virtuților, și pe ea Dumnezeu S-a sprijinit, și El Însuși și este, și Se numește dragoste. Treptele acestei scări – pornind de la cea dintâi și continuând cu cele de mijloc –, străbătându-le încet-încet părinții noștri, care au bineplăcut lui Dumnezeu, au ajuns în cele din urmă acolo unde cei ce se află au odihnă de toată făptuirea și contemplația⁷.

Însă cele privitoare la acei fericiți bărbați de demult, care sunt mai strălucitoare ca soarele și pe care noi le cunoaștem din auzite, le lăsăm celor ce le știu și le pot povesti. Iar noi vă punem înainte, dacă vreți, faptele celui plecat acum dintre noi, pe care le știm din cercare⁸ și pentru care ne-am adunat astăzi, încât și lucrurile celor de demult să nu fie lepădate, și acestea să fie lăsate spre pomenire celor de după noi. Să vedem, dar, cum a suit el scara virtuților și, urmărind scopul, a ajuns la plata chemării celei de sus (Filip. 3, 13). Să vedem nevoințele cu adevărat fericitului părinte și că nu a cedat la nimic din cele ce îl împiedicau până când s-a împărtășit de Însuși Cel dorit.

El a pus temelie și început⁹ al viețuirii celei după Dumnezeu lepădarea de toate cele lumești și lipsa de împătimire față de ele. La acestea a adăugat înstrăinarea, nu zic cea a locului, ci cea cu mult mai de căpetenie și mai negreșelnică¹⁰, anume cea a voinței¹¹. A patra, a pus peste ele ascultarea, căreia atât de mult i s-a supus sub jug și i s-a dăruit – având parte de cel mai bun dascăl și călăuzitor dintre toți, care mai înainte a străbătut cu mărime de suflet el însuși până la capăt luptele –, încât părea că este cu totul fără voință, cu toate că era

¹⁰ Literal: mult mai importantă și mai sigură.

¹¹ Tăierea vocii.

τοσοῦτοις πλεονεκτήμασι φυσικοῖς τε καὶ τοῖς ἐκ προαιρέσεως ὄντα κατάκομον. οὕτω τὸ ἑαυτοῦ θέλημα τῷ πατρικῷ ὑποτάξας καὶ δι' αὐτοῦ τα δεσποτικῷ καὶ θειῷ, ὅλως ἀνεκράθη τοῖς ἐκείνων θελήμασι καὶ ἐν ἔσχε σχεδὸν μετὰ του πατρὸς τε καὶ τοῦ Θεοῦ θέλημα. διὰ τοῦτο καὶ πιστεύεται παρ' αὐτῶν ταῖς μεγάλα καὶ κοινωνὸς τῷ πατρὶ τε καὶ διδασκάλῳ τῆς πνευματικῆς ἀρχῆς ἀντὶ μαθητοῦ γίνεται καὶ τῆς ἐκκλησίας προΐσταται, τῷ γήρᾳ λοιπὸν αὐτὸν βαρυνόμενον ὑπερεῖδων. Καὶ πρῶτον μὲν ἐπιβαίνει ταῖς ὑψηλοτέραις τῶν ἀρετῶν, ἃς ἔδει καθ' αὐτὸν κατορθώσαντα τέλειον εἶναι, μετάνοιάν τε μεμεριμνημένην ἀσκεῖ καὶ τὴν ἐπομένην αὐτῇ τοῦ θανάτου μνήμιν καὶ τὸ ἐπὶ ταύταις χαροποιὸν πένθος. Μετὰ δὲ ταύτας ἐπὶ τὰς κοινωνικὰς καὶ κοινωφελεῖς μέτεισιν. Ἄρ' οὖν ἤρξατο μὲν ἐκ τοῦτων δὴ τῶν καθαρτικῶν ἀρετῶν, παρέλιπε δὲ αὐτὰς προΐων τε καὶ τῶν πολιτικῶν ἀψάμενος, ὅπερ οἱ πολλοὶ πάσχουσιν; οὐ μὲνουν' ἀλλὰ συνοδοιπόρους ἔσχε διὰ βίου παντὸς, οὐδαμοῦ τὸ τῆς ψυχῆς εὐγενὲς καὶ φιλότιμον ἐν τοῖς ματαίοις ἐάσας ἀσχοληθῆναι. πάντων δὲ ἑαυτὸν ὑπεράνω στήσας καὶ τῆς οἰκίας βαθμίδος τῶν ἀρετῶν ἀρξάμενος, ἀοργησίαν τε καὶ πραότητα κατορθοῖ καὶ τὴν ἐπομένην αὐταῖς ἀμνησικακίαν τοῖς ἀμαρτάνουσι καὶ ταῦτ' ἐν ἀρχῇ τηλικαύτῃ καὶ πράγμασιν, ἃ καὶ τὸ μετρίως θυμοῦσθαι πολλῶν ἐπαίνων παρείχετο ἄξιον.

¹² Literal: avantaje, privilegii. Macarie era poate un om de vază în lumea bizantină de atunci.

¹³ Instituirea unui preot sau duhovnic este și un act omenesc și dumnezeiesc.

¹⁴ Este vorba de nevoia ce ține de viața lăuntrică personală în complementaritate cu cea care ține de viața comunitară. Vezi și nota următoare.

¹⁵ Abia după dobândirea plânsului lăuntric poate omul să se ocupe fără vătămare de folosul altora.

¹⁶ Literal: lăsându-le deoparte.

împodobit din belșug prin atâtea înzestrări¹² și din fire, și din libera alegere. Așa supunându-și voința celei a părintelui duhovnicesc și, prin aceasta, voinței stăpânești și dumnezeiești, cu totul s-a unit cu voința lor și avea aproape o singură voință și cu părintele duhovnicesc și cu Dumnezeu. De aceea i s-au și încredințat de către ei cele mari¹³, și în loc de ucenic s-a făcut părtaș cârmuirii duhovnicești împreună cu părintele și dascălul său, și a fost pus în fruntea bisericii, fiindu-i de atunci sprijin părintelui său îngreuiat de bătrânețe.

Și întâi a urcat la cele mai înalte virtuți, pe care trebuia să le isprăvească îndesine¹⁴ ca să fie desăvârșit – s-a nevoit în pocăința cu grijă, și în pomenirea morții, care urmează acesteia, și în plânsul cel făcător de bucurie care se adaugă la acestea, după care a trecut la treburile cetățenești și de folos obștesc¹⁵. Prin urmare, a început de la aceste virtuți curățitoare și, depășindu-le¹⁶, a înaintat și s-a atins de treburile cetățenești. Oare se întâmplă aceasta cu cei mai mulți? Nicidecum. Însă le-a avut tovarășe¹⁷ de drum în toată viața, nicidecum îngăduind să-și tulbure prin deșertăciuni noblețea și cinstea sufletului. Și făcându-se mai presus de toate și începând de la a opta treaptă a virtuților, a împlinit nemâniera și blândețea și nepomenirea de rău a celor păcătoși, care urmează lor¹⁸. Și acestea [le-a făcut] fiind în asemenea stăpânie¹⁹ și lucruri lumești, unde și numai a te mânیا cu măsură este un lucru vrednic de multe laude.

¹⁷ Se referă la virtuțile amintite.

¹⁸ Care urmează nemânierii și blândeții. Un astfel de om nu mai condamnă răutatea în păcătos, ci plânge pentru el. A câștigat astfel de virtuți în mijlocul oamenilor, învățând să le rabde neputințele și să nu-i judece.

¹⁹ E vorba de funcția de conducere pe care o ocupa.

Ἀλλὰ τὰς παραφυομένας ἀεὶ κηλίδας τοῖς ἐν τοῖς πράγμασιν, καταλαλιάν τε καὶ πολυλογίαν καὶ ψεῦδος, ἔστιν ὅστις διέφυγε τούτου μᾶλλον, ὧ γέ ποταμηδὸν μὲν προΐη τῆς γλώττης τὰ ῥήματα ἢ «νιφάδεσσιν ἑοικότα», κατὰ τὸν ποτητήν, «χειμερίησι», πάντα δὲ ὁμοίως εἰς τὴν τῶν ἀκουόντων ὠφέλειαν, οὐδαμοῦ τινος ἄλλου μεταξὺ παρεμπίπτοντος; τι ἔτι; τρεῖς μετὰ τοὺς εἰρημένους βαθμοὺς ὑπερέβη πάλιν πρὸς ἑαυτὸν συστραφεῖς, ἀκηδῖαν μὲν ἐργασία ἀόκνῳ νικήσας, ἐγγαστρίους δὲ ἡδονὰς καὶ ὑπογαστρίους ἐγκρατεῖα συντόνῳ καὶ ἀγρυπνίᾳ καὶ πόνοις ἄλλοις καταπαλαίσας, ὅλος ἀγνεΐας σκευὸς γεγέννητό τε καὶ ἐνομιζέτο καὶ πνευματικὸς ἀνὴρ ἀπηρτίσθη, μηκέτι τοῦ χειρόνος ἐν αὐτῷ κατεξανισταμένου τοῦ κρείττονος. Ἐτεραι βαθμίδες ἐπ' αὐταῖς ἀφιλαργυρία τε καὶ ἀκτημοσύνη τῷ δὲ τί ποτε ἦν ἐν τοσούτῳ πλούτῳ πλὴν τῶν ἀναγκαίων περιβλημάτων; οὐχ «ἐτέροις ἐπλούτει, μηδὲν παρ' ἑαυτῷ θησαυρίζων; οὐκ ἀμφοτέραις ἐξῆντλει τοῖς δεομένοις; τις ἀπελήλυθε παρ' αὐτοῦ κεναῖς χερσὶ καὶ ἐλπίσι; τίς οὐ παρηγορεῖτο καὶ τὸ πονεῖν ἀπετίθετο, τοῖς ἀγαθοῖς λόγοις ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προῖοῦσιν; ἡ θύρα αὐτοῦ ἡνοικτο, κατὰ τὸν Ἰώβ, καὶ πολλῷ πρότερον ἢ προαίρεσις παντὶ δεομένῳ. αὐτὸς ἔκλαυσε, κατ' αὐτὸν εἰπεῖν, «ἐπὶ παντὶ ἀδυνάτῳ», ἐστέναξε δὲ «ιδὼν ἄνδρα ἐν ἀνάγκαις». Ὡς τῆς συμπαθοῦς ἐκείνης καὶ φιλοστόργου ψυχῆς! ὦ, πόσους αἰχμαλῶτους ἐρρύσατο, μικροῦ τὴν εἰς θάνατον ἀγομένους! πόσους καὶ πόσας ἐξήρπασε τῶν τοῦ διαβόλου χειρῶν σωματικαῖς τε καὶ πνευματικαῖς εὐποιΐαις! πόσοις λιμὸν ἄρτου καὶ τῶν λοιπῶν ἀναγκαίων ἰάσατο καὶ πόσους λιμώττοντας τοῦ ἀκούσαι λόγον Κυρίου πνευματικῶς ἔθρεψε!

²⁰ Homer, *Iliada*, cântul 3.

²¹ Nemaibiruind omul din afară pe cel dinlăuntru.

Însă de întinările care odrăslesc pururea în cei ce sunt în treburile lumești, adică de grăirea de rău și de multa vorbire și de minciună, cine a fugit mai mult decât acesta, căruia îi ieșeau cuvintele limbii ca un râu sau „asemenea fulgilor de zăpadă iarna”, după poet²⁰, dar toate deopotrivă spre folosul celor ce auzeau, nicidecum scăpând între ele vreun altul nefolositor? Și ce mai avea încă? A mai urcat trei trepte pe lângă cele pomenite, adunându-se în sine însuși: a biruit acedia cu lucrarea fără lenevire, a luptat împotriva plăcerilor pântecelui și celor mai jos de pânțece cu înfrânare încordată și priveghere și cu alte osteneli, încât pe de-a-ntregul s-a făcut și era socotit vas al curăției și s-a înfățișat în chip deplin bărbat duhovnicesc, nemairidicându-se în el ceea ce este mai rău asupra a ceea ce este mai bun²¹.

Alte trepte puse peste ele sunt neiuibirea de argint și neagonisirea. Cine, fiind în atâta bogăție, ar fi avut numai hainele de trebuință? Oare nu îi îmbogățea pe ceilalți, neadunându-și nimic pentru sine? Nu dădea cu amândouă mâinile celor ce aveau trebuință? Cine a plecat de la el cu mâinile și nădejtile goale? Cine nu s-a mângâiat și nu a lepădat necazul în urma cuvintelor bune ieșite din comoara cea bună a inimii lui? Ușa lui – și cu mult mai înainte libera voință – era deschisă oricui avea nevoie, asemenea lui Iov (cf. Iov 30, 25). Însuși se tânguia – ca să grăim ca el – „pentru tot cel neputincios” și suspina „când vedea om în nevoi”.

O, cât de împreună pătimitor și milostiv era acest suflet! O, câți robiți a izbăvit care erau cât pe ce să fie duși la moarte! Pe câți și pe câte i-a răpit din mâinile diavolului prin binefaceri trupești și duhovnicești! La câți le-a tămăduit foamea de pâine și de celelalte trebuințe, și pe câți înfometați de a auzi cuvântul Domnului i-a hrănit

Πόσους ἐνέδυσσε γυμνητεύοντας καὶ ξένους ὄντας συνήγαγε καὶ ἀρωστούοντας ἐπεσκέψατο καὶ ἐν φυλακῇ δεδεμένους ἀπέλυσε, τὸν Χριστὸν αὐτὸν θεραπεύειν πιστευῶν διὰ τῶν δεομένων, ἵνα τῆς εὐλογημένης ἀκούσῃ φωνῆς καὶ τῆς ἐκ δεξιῶν ἐπιτύχῃ μερίδος! Ἀλλὰ γὰρ ἔτι καὶ ἔτι τοῖς πρόσθεν ἐπεκτεινόμενος, τὸ διανοητικόν τε καὶ λογικὸν ἐκκαθαίρει, ἀναισθησίαν τε ψυχῆς καὶ ὕπνον σώματος ἐκνικᾷ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ ψαλμωδίᾳ καὶ ταῖς συχναῖς ἀγρυπνίαις τὴν ἀγγελικὴν τε καὶ ὑπερκόσμιον ζωὴν ἐν τῷ κόσμῳ μιμούμενος, τὸ παραδοξότατον! δειλίας δὲ καὶ κενοδοξίας καὶ τῆς μετ' αὐτὴν ὑπερηφανίας τις ὑπερέσχε τοσοῦτον, ὥ γε παιδὸς ἦν τὸ φρόνημα μετριώτερον, τελειοτάτῳ τὴν σύνεσιν ὄντι καὶ τὴν λογικὴν παιδεύειν; ὅς, ἐξὸν αὐτῷ καὶ πολλάκις καλλούμενος τοῖς ὑψηλοτάτοις τῶν βαθμῶν ἑαυτὸν ἐπιδοῦναι, διέμεινεν ἐπὶ τοῦ πάντων ἐσχάτου, διάκονος Χριστοῦ εἶναι διὰ βίου μᾶλλον ἐλόμενος ἢ σοβαρῶς προκαθῆσθαι καὶ ἐπικινδύνως ἄρχειν, τὰ τοῖς πολλοῖς περισπούδαστα. τίς ἦν ἐκείνου πρᾶότερος τῇ καρδίᾳ καὶ ταπεινότερος ἐξ ἀπλότητος ἁγρας καὶ ἀκακίας ἐπιτετηδευμένης; τίς διακριτικώτερος ἀρετῶν καὶ παθῶν ἐξ ἐμπειρίας μακρᾶς καὶ τῆς τῶν μεγάλων ἐκείνων καὶ θεοφόρων ἀνδρῶν, τῶν αὐτοῦ πατέρων, διηνεκούς ὁμιλίας; Ἀλλὰ γὰρ ἐπόθει καὶ τὸ τῆς ἡσυχίας στάδιον ὁ γεννάδας καὶ κατὰ μόνας ἑαυτῷ τε καὶ τῷ Θεῷ συγγενέσθαι δεῖν ᾤετο, τῶν ἐν μέσῳ θορύβων ἀπαλλαγείς, καὶ μάλιστα μετὰ τὴν κατάπτωσιν τῆς μεγάλης ἐκείνης πόλεως καὶ μετὰ τὴν μεγίστην ταύτην δευτέρας, ὅτε

²² Dorea să intre în viața singuratică de liniștire.

²³ Este vorba, evident, despre Tesalonic, al doilea mare oraș al Imperiului, numit și „co-capitală” (συμπρωτεύουσα).

duhovnicește! Pe câți goi i-a îmbrăcat, și pe câți străini i-a adunat de pe drumuri, și pe câți bolnavi i-a cercetat, și pe câți legați în temniță i-a slobozit, crezând că prin cei aflați în nevoi Îl slujește pe Însuși Hristos, ca să audă glasul cel binecuvântat și să se împărtășească de partea cea de-a dreapta!

Dar iară și iară tinzând spre cele din față (Filip. 3, 13), și-a curățit partea cugetătoare și cea cuvântătoare, și a biruit cu totul prin rugăciune și psalmodiere și privegheri necontenite, și nesimțirea sufletului, și somnul trupului, urmând în lume viața îngerească și mai presus de lume – lucru întru totul uimitor! Iar de frica cea josnică și de slava deșartă și de mândria care urmează după aceasta, cine s-a ridicat mai presus decât el, care avea cugetul mai smerit decât al unei slugi, deși era preadesăvârșit în înțelepciune și în învățătura cuvântătoare? Și putând să ajungă la cele mai înalte dregătorii, căci era adesea chemat la ele, a rămas cel din urmă în toate, alegând să fie, prin viețuirea sa, mai bine slujitor al lui Hristos decât să șadă în față cu mare pompă și să stăpânească peste alții în chip primejdios – lucruri care sunt foarte râvnite de cei mulți. Cine era mai blând și mai smerit cu inima decât el, lucruri ce izvorăsc din dobândirea celei mai înalte simplități și nerăutăți? Cine era, dintr-o îndelungată cercare și din vorbirea neîncetată cu acei mari și purtători de Dumnezeu bărbați care erau părinții lui duhovnicești, mai priceput în deosebirea virtuților și a patimilor? Însă dorea și stadiul liniștirii²² acest nobile om și credea că trebuie să petreacă de unul singur, împreună cu sine și cu Dumnezeu, scăpând de tulburările din mijlocul lumii. Și dorea aceasta mai cu seamă după căderea acelui mare oraș, cel de-al doilea după acesta²³, care e cel mai mare, când a fost silit să își

καὶ αὐτὸς ἠναγκάσθη μετὰ πολλῶν ἐτέρων τὴν ἐνεγκοῦσαν ἀπολιπεῖν. ἐπεὶ δὲ οὐ συνεχωρήθη, δέον αὐτοῦ τὸ φῶς τῶν ἀγαθῶν ἔργων καὶ τῇ βασιλίδι ταύτῃ τῶν πόλεων διαλάμψαι, πάλιν ἐπὶ τῶν πραγμάτων γίνεται καὶ τῶν ὑπ' αὐτῷ ψυχῶν πνευματικῶς τε καὶ κατὰ λόγον προΐσταται καὶ ὁ αὐτὸς κἀνταῦθα φανείς, οἷος ἡλπιζέτο τε καὶ ἐγινώσκετο. καὶ οἷόν τινα λειτουργίαν ταύτην ἐκπλήσας Θεῷ τε καὶ τοῖς κελεύσασι, ταχὺ τοὺς δεσμοὺς ἀπορρήξας, ἐπὶ τὴν ἱερὰν ἡσυχίαν μεταχωρεῖ καὶ ὅλος ἑαυτοῦ γίνεται καὶ διὰ νοῦ μόνου, μηδενὶ τῶν ἔξω θορυβουμένου, προσομιλεῖ τῷ Θεῷ καὶ προσευχαῖς ἀενάοις πτεροῦται καὶ ἀπαθεία τῇ τελεωτάτῃ λαμπρύνεται καὶ διὰ πίστεως καὶ ἐλπίδος ἀνυψωθείς, ἐνοῦται διὰ τῆς ἀγάπης τῷ ἀκροτατῷ τῶν ἐφετῶν καὶ ἀγαπητῶν καὶ τὴν καλλὴν ἀλλοίωσιν ἀλλοιοῦται, τὴν τριακοστήν καὶ ἐσχάτην βαθμίδα σπουδαῖς ἀμέτροις καὶ μυρίοις πόνοις καὶ πρὸ τούτων ψυχῆς εὐθύτητι καὶ Θεοῦ βοηθεία κατειληφῶς τελεώτατα. Ἐντεῦθεν ἀπὸ νῶς αὐτῷ καὶ ὁμαλῶς ἡ πηγὴ τῶν δακρῶν ἀναστομοῦται καὶ ὄνομα μόνον ἀκούσας τοῦ ἐρωμένου Θεοῦ, καθάπερ τῶν ἐραστῶν οἱ θερμότατοι, ποταμὸν προΐει τὰ δάκρυα. καὶ τὴν τῶν ἀγίων κατάστασιν καὶ διαγωγὴν ἐννοῶν, τὴν ἐνταῦθα ταλαιπωρίαν ἐπιεικῶς ἀπωδύρετο. καὶ τὴν τοῦ σώματος ἀνωμαλίαν καὶ νόσον ὁρῶν ἐξήτληται γὰρ κατὰ τὸν Ἰώβ καὶ αὐτὸς, τελευταῖον πάρετος ὅλος καὶ ἡμιθνής γεγωνῶς καὶ ὀδύναις ἀφορήτοις παλαίων -, οὐ κατηράσατο μὲν τὴν ἡμέραν, ἐν ἣ ἐγεννήθη, οὐδὲ τοὺς ἑαυτοῦ πόνους καὶ τὰς ἀρετὰς ἀπηρίθμησεν· εὐχαρίστει δὲ μόνον τῷ κηδεμόνι τῆς

²⁴ Această din urmă expresie este un loc comun la Sfântul Grigorie Teologul. *La Botez*, 40, PG 36, 416.

²⁵ Se referă la sinceritatea dispoziției lăuntrice.

părăsească dimpreună cu alții patria. Dar pentru că nu i s-a îngăduit – fiind trebuință ca și în acest oraș împăratesc să strălucească lumina faptelor lui bune –, iarăși s-a ocupat de treburile și a cârmuit și prin cuvânt și în chip duhovnicesc sufletele puse sub el, arătându-se și aici același, după cum se nădăjduia de la el și era cunoscut. Și ca unul care a împlinit această slujire față de Dumnezeu și față de cei cărora le porunceă, rupând degrabă legăturile, s-a mutat la sfințita liniștire și întreg s-a ocupat numai de sine și de minte, nefiind tulburat de nimic din cele din afară; și așa vorbea cu Dumnezeu și se întrări-pa prin rugăciuni neconținute, și strălucea prin cea mai desăvârșită nepătimire, și fiind înălțat prin credință și nădejde se unea prin dragoste cu Vârful celor dorite și iubite, și se schimba cu schimbarea cea bună²⁴, cucerind în chip preadesăvârșit a treizecea și cea din urmă treaptă prin sângrințe fără de măsură și nenumărate ostenele și, mai înainte de acestea, prin dreptatea²⁵ sufletului și prin ajutorul lui Dumnezeu.

De aici i se revărsa fără osteneală și lin²⁶ izvorul lacrimilor – și numai auzind numele iubitului Dumnezeu, îi curgeau lacrimile ca râul, după cum se întâmplă celor mai înflăcărați îndrăgostiți. Și cugetând la starea și petrecerea sfinților, se tânguia cu măsură pentru suferința de aici. Și văzând boala și schimbarea neîncetată a trupului – căci a fost cerut și el de Satana ca și Iov, și la sfârșit a fost cu totul paralizat și mort pe jumătate și se lupta cu dureri de neîndurat –, nu blestema ziua în care s-a născut, dar nici nu puneă preț pe ostenele și virtuțile sale, ci numai mulțimea Purtătorului de grijă

²⁶ Literal: în mod egal și constant. Lacrimile îi izvorau de la sine fără schimbarea intensității lor. Este curgerea liniștită și continuă a lacrimilor în cei desăvârșiți.

ἡμετέρας ζωῆς καὶ διὰ τῶν ἐναντίων οἰκονομοῦντι τὰ πρόσφορα, καὶ βοαῖς μεγάλαις ἀνύμνει τὸν εὐεργέτην συμμίκτοις δάκρυσιν. Οὕτω καὶ πρὸ τῆς τελευτῆς ἄλλοτριωθεὶς πρὸς τὸ σῶμα καὶ πᾶν, ὅ,τιπερ ἐξ αὐτοῦ γεώδεις τῇ ψυχῇ προσεπλάκη δι' ὀδυνῶν καὶ πόνων καθαρῶς ἀποξύσας, μετατίθεται πρὸς τὴν ἐκεῖσε ζωὴν καὶ τοῖς ἑαυτοῦ πατράσι προστίθεται· καὶ τοῦτο λίαν ἱερῶς καὶ ἐνδόξως. Τὴν γὰρ λαμπρὰν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως σὺν ἡμῖν ἐορτάσας, ἐφ' ὅσον ἠδύνατο, μετὰ τοῦτο, κατὰ μικρὸν αὐτῷ τῆς ζωῆς σβεννυμένης τῇ ἀτροφίᾳ, συνεκδυμει τῷ μεγάλῳ μάρτυρι καὶ τροπαιοφόρῳ κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς αὐτοῦ τελειώσεως, τρόπαιον καὶ αὐτὸς κατὰ τοῦ κοινοῦ πολεμίου στήσας καὶ τῇ ὑπομονῇ τῶν πόνων καὶ παρατάσει τὸν πειραστὴν γενναίως καταπαλαίσας καὶ ἀθλητικῶς τέλει τὴν ἀσκητικὴν ζωὴν ἐπισφραγισάμενος· τὴν τε σχέσιν οὐκ ἐλάττονα πρὸς τὸν μέγαν ἔχων, ὡς οἶμαι, Θεοδώρου τοῦ θαυμαστοῦ Συκεώτου, ὡς ἀμφοῖν μέσον εἶναι τὸν μάρτυρα, συνάπτοντα τούτους ἑαυτῷ καὶ δι' ἑαυτοῦ τῷ Θεῷ κάκεῖνον μὲν δι' ἵππου καὶ βακτηρίας, τοῦτον δὲ διὰ τῆς ἑαυτοῦ μνήμης εἰς οὐρανοὺς προσκαλούμενον. Τὸν οὖν τοιοῦτον μὲν γεγονότα, τηλικούτων δὲ ἀξιωθέντα παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις, πενθήσομεν, εἰπέ μοι, καὶ ὀδυρούμεθα καὶ οὐχὶ δὴ μᾶλλον εὐφημῶμεν τε καὶ μακαρίσομεν, ὅτι τὴν τοῦ θανάτου σκιὰν ἀφείς – οὕτω γὰρ τὴν ζωὴν ταύτην καλεῖν ἄξιον –, πρὸς τὴν ἀληθῆ Θεῷ ζωὴν μετετάξατο; νῦν ἐκεῖνος ἀπολαύει τῆς μακαρίας παρὰ Θεῷ δόξης. νῦν τοὺς τῶν

²⁷ Sf. Gheorghe, prăznuit pe 23 aprilie.

²⁸ În sensul că până în cea din urmă clipă a fost în stare de luptă.

²⁹ Sf. Teodor Sicheotul avusese o relație specială încă de mic copil cu Sf. Gheorghe. Este prăznuit pe 22 aprilie.

³⁰ Sau: căci față de amândoi a fost la mijloc mucenicul. Adică a avut cu ei o relație egală.

al vieții noastre și Care economisește cele de folos prin cele potrivnice, și înălța laudă Binefăcătorului cu mare glas amestecat cu lacrimi.

Astfel, și mai înainte de sfârșit, fiind înstrăinat de trup și de tot ce era pământesc din el, s-a legat de suflet, subțindu-l în chip curat prin osteneli și dureri, și s-a mutat la viața de dincolo, și s-a adăugat la părinții lui. Și acest lucru s-a făcut în chip foarte sfințit și slăvit: căci prăznuind împreună cu noi luminata zi a învierii, pe cât i-a fost cu putință, după aceasta, stingându-i-se câte puțin viața din pricina vlăguirii, s-a dus de aici împreună cu marele mucenic și purtător de biruință²⁷ în chiar ziua morții lui, ridicând și el semn de biruință împotriva vrăjmașului de obște, și răsturnându-l cu vitejie pe ispititor prin răbdarea îndelungată a suferințelor, și pecetluindu-și viața de nevoie cu un sfârșit athletic²⁸, și având o legătură cu marele mucenic, pe cât îmi pare, nu mai mică decât minunatul Teodor Sicheotul²⁹, căci amândurora mijlocitor le-a fost mucenicul³⁰, unindu-i pe aceștia cu sine și prin sine cu Dumnezeu³¹. Și pe Sfântul Teodor l-a chemat la ceruri prin cal și sceptru, iar pe acesta prin pomenirea lui³².

Pe cel care a fost un astfel de om și s-a învrednicit de asemenea lucruri înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor îl vom plânge, spune-mi, și ne vom îndurera, sau mai degrabă îl vom cinsti și îl vom ferici că lăsând umbra morții – întrucât așa este potrivit să numim viața aceasta – s-a mutat la viața cea adevărată? Acum se bucură la Dumnezeu de slava cea fericită. Acum vede soboarele

³¹ Se punctează magistral taina comuniunii sfinților cu cei de pe pământ. Toți formează un trup și toate legăturile converg în cele din urmă spre Dumnezeu.

³² În ziua lui de pomenire.

ἀγγέλων δήμους ὁρά, πατριαρχῶν χωρεῖαν, προφητῶν συστήματα, ἀποστόλων προεδρίαν, ἱεραρχῶν ὁμηγύρεις, μαρτύρων στρατεύματα, τοὺς τῶν ὁσίων χορούς, πᾶσαν τὴν ἐκκλησίαν τῶν πρωτοτόκων, τῶν ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς. νῦν αὐτοῖς συναγάζεται καὶ συμπανηγυρίζει, διελθὼν ἐν τόπῳ σκηνῆς θαυμαστῆς, ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως καὶ ἐξομολογήσεως, ἡχου ἑορτάζοντος. Πόσης ἀπολαύει τῆς ἡδονῆς, τοὺς ἑαυτοῦ πατέρας ὡς ἐν ἀποδημίᾳ μακρᾷ θεασάμενος, τοὺς θαυμαστοὺς ἱεράρχας τῆς μεγάλης πόλεως Θεσσαλονίκης: τὸν ἱερὸν Γαβριήλ, τὸν θεῖον Ἰσίδωρον, τὸν πρὸ αὐτοῦ Δωρόθεον, τὸν ἐν ἀγίοις μέγαν Γρηγόριον καὶ τὸν τελευταῖον δὴ τοῦτον καὶ μηδὲν ἐκείνων λειπόμενον, τὸν ἱερώτατον Συμεὼν! πόσης ἔτι πρὸ αὐτῶν τοὺς μεγάλους ἱεράρχας ἐκείνους καὶ διδασκάλους τῆς οἰκουμένης, Βασίλειόν τε καὶ Γρηγόριον καὶ Ἰωάννην, Ἀθανάσιόν τε καὶ Κύριλλον, οἷς ἐνετρύφα διὰ τῶν λόγων καὶ διὰ τοῦ νοῦ συνεγένετο καὶ τῷ πρὸς αὐτοὺς πόθῳ μετάρσιος ἦρετο! οἶμαι μὲν ἕκαστος ἡμῶν ἓνα τούτων ἔχειν ἢ θελε μᾶλλον καὶ βλέπειν ἢ τα ἐν κόσμῳ τίμια πάντα, μὴ ὅτι γε πάντας ὁμοῦ καὶ οὕτω δεδοξασμένους. Ἐκεῖνος μὲν οὐ θρηνεῖσθαι δίκαιος, ὅπερ εἶπον, ἀλλ' εὐφημεῖσθαι καὶ μακαρίζεσθαι. Κλαύσομεν δὲ ἡμᾶς αὐτοὺς, ἀδελφοί, καὶ κοψώμεθα κοπετὸν μέγαν, οἷς κακοῖς ὑπελείφθημεν! οἱ τὸ μὲν γένος ὁρῶμεν εἰς ἄκρον ταπεινωθὲν καὶ τοῖς ἐχθροῖς ὑποκύψαν, τὰς δὲ ἄνωθεν μάστιγας συνεχεῖς καὶ βαρεῖας ἡμῖν ἐπαφιέμενας, τοὺς δὲ πατέρας ἡμῶν ἐξ ἡμῶν κατ' ὀλίγον μεθισταμένους; τίσιν ἔτι τὰ καθ' ἑαυτοῦ ἀναθήσομεν; τίνας κοινωνοὺς τῶν πόνων καὶ συλλήπτορας ἔχομεν; τίνας προμαχοῦντας τῆς πίστεως, τίνας ὑπὲρ ἡμῶν πρὸς Θεὸν

³³ Orice citire a cuvintelor sfinților este o comuniune vie cu ei.

³⁴ Și între sfinți există o diferențiere în slavă.

îngerilor, dăntuirea patriarhilor, adunarea proorocilor, înainte-șederea apostolilor, cetele ierarhilor, oștile mucenicilor, corurile cuvioșilor, toată Biserica celor întâi-născuți, a celor înscriși în ceruri. Acum se bucură împreună cu ei și împreună prăznuiește, trecând în locul cortului minunat, în glas de veselie și mărturisire, în glas al celui ce prăznuiește (cf. Ps. 41, 4).

De câtă desfătare se bucură, văzând, ca după o plecare îndelungată, pe părinții săi, pe minunații ierarhi ai marelui oraș Tesalonic: pe sfințitul Gavriil, pe dumnezeiescul Isidor, pe Dorotei cel dinaintea acestuia, pe cel întru sfinți marele Grigorie și pe acesta de pe urmă, dar întru nimic mai prejos față de ceilalți, pe preasfințitul Simeon! Încă de câtă bucurie, când mai înainte de ei îi vede pe acei mari ierarhi și dascăli ai lumii, Vasile și Grigorie și Ioan, și pe Atanasie și pe Chiril, cu care s-a desfătat prin cuvinte și cu care a petrecut împreună prin minte și s-a înălțat prin dorirea față de ei³³! Îmi pare că fiecare dintre noi ar vrea mai degrabă să-l aibă și să-l privească pe unul dintre aceștia decât toate cele cinstite în lume, fiindcă nu sunt toți deopotrivă și astfel de slăviți³⁴. Așadar, este drept ca el să nu fie jelit, ci să fie cinstit și fericit. Să ne plângem pe noi înșine, fraților, și să ne tânguim cu tânguire mare pentru relele în care am fost lăsați! Să privim, pe de-o parte, neamul nostru smerit cu totul și plecat vrăjmașilor, biciuirile neconținute de Sus și greutățile lăsate asupra noastră, iar pe de alta, pe părinții noștri care se mută câte puțin dintre noi. Cui vom dărui cele ale noastre? Pe cine vom avea părtași și sprijinitori în ostenele noastre? Pe cine apărători ai credinței, pe cine mijlocitori pentru noi către Dumnezeu?

πρεσβεύοντας; ὦ τῆς πικρᾶς ὀρφανίας καὶ τοῦ πολλοῦ τῆς ἀρετῆς αὐχμοῦ καὶ τῆς τῶν ἁγίων ἀφ' ἡμῶν διαίρεσέως! Ἀλλ' ὁ προσλαβόμενος αὐτοὺς Θεὸς ἐν τῇ χώρᾳ τῶν ζώντων καὶ τῇ τρυφῇ τοῦ αἰδίου φωτός, ὁ καὶ ζώσιν αὐτοῖς συνεργήσας εἰς τοὺς ἐπ' ἀρετῇ πόνους καὶ μεταστάντας πρὸς αὐτὸν στεφανώσας, δέξαιτο καὶ τὰς αὐτῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἱκεσίας ἴλεως. οἶδα γὰρ, ὅτι κακεῖ μετὰ τῶν λοιπῶν ἔστηκε νῦν ὁ μέγας Μακάριος, τὰς ὑπὲρ ἡμῶν ἀναφέρων πρεσβείας, ἅτε λοιπὸν ἐν ἀσφαλεῖ τὰ καθ' ἑαυτὸν θέμενος. Γένοιτο τοίνυν ἡμᾶς, ταῖς εὐχαῖς ἐκείνου βοηθουμένους, ἀποθέσθαι μὲν τὴν ἐπ' αὐτῷ λύπην, καὶ μάλιστα τὸν καὶ μάλλον αὐτῆς τὸ βέλος κατὰ βάθους δεξάμενον, τὸν ἐκείνου θεραπευτὴν καὶ σύνοικον καὶ παῖδα καὶ ἀδελφὸν καὶ πᾶν ὅ,τι τίμιον, ὅς ἡμίτομος οἶον καὶ ἡμιθνής ὑπελείφθη, τῆς μεγάλης ἀπερρωγῶς συζυγίας, μιμητὰς δὲ ἐκείνου πρὸς δύναμιν γεγονότας, σὺν αὐτῷ τῆς ἐπηγγελμένης ἀξιωθῆναι τῶν ἀγαθῶν ἀπολαύσεως, ὧν γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν χάριτι τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὗ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

O, ce lipsire amară de părinți și mare secetă de virtute și despărțire a sfinților de noi!

Însă Dumnezeu, Cel Ce i-a primit pe ei în latura celor vii și în desfătarea luminii veșnice, Cel Ce și pe când erau vii a lucrat împreună cu ei în ostenele pentru virtute și i-a încununat când s-au mutat la El, să primească cu milostivire și rugăciunile lor pentru noi. Căci știi că și acolo unde stă acum marele Macarie împreună cu ceilalți înalță mijlociri pentru noi, fiindcă de acum a ajuns la neprimejduirea duhovnicească. Fie, dar, ca noi, ajutați de rugăciunile sale, să lepădăm tristețea din pricina lui, și să facă aceasta mai ales cel ce a primit mai adânc săgeata ei: slujitorul, și împreună-locuitorul, și copilul, și fratele lui, și tot ce îi era mai scump, care a fost lăsat oarecum tăiat în două și mort pe jumătate, fiind rupt de acea mare însoțire, care s-a făcut după putere următor lui, ca să se învrednicească împreună cu el de bucuria făgăduită a bunătăților, de care fie ca noi toți să avem parte cu harul Domnului nostru Iisus Hristos, a Căruia este slava în veci. Amin.

ΚΑΦΑΛΑΙΑ ΠΑΡΑΙΝΕΤΕΙΚΑ ΠΑΝΥ ΩΦΕΛΙΜΑ

Σπούδαζε, όταν σε ἔρχονται λογισμοὶ πονηροὶ, εὐθέ-
ως δι' ἐξαγορεύσεως τούτους διώκειν.

Μὴ αἰσχύνου ἐξαγορεύειν σου τὰς ἁμαρτίας· ἐξαγο-
ρεύων γὰρ αὐτὰς τῷ σῶ πατρὶ, συντρίψεις τὴν τοῦ δρά-
κοντος κεφαλὴν.

Εἰσελθεῖν θέλεις δουλεύειν τῷ Θεῷ; ἐτοίμασον τὴν
καρδίαν σου εἰς πειρασμοὺς καὶ θλίψεις.

Δεῖ σε δουλαγωγεῖν τὸ σῶμα διὰ νηστείας, καὶ ἀγρυ-
πνίας, καὶ κόπου, καὶ ἀναγνώσεως τῶν θείων γραφῶν.

Δεῖ σε συνάγειν τὴν καρδίαν σου πάντοτε εἰς τὸν φό-
βον τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς γεένης τοῦ πυρὸς, καὶ εἰς τὸν πό-
θον τῆς βασιλείας τῶν ουρανῶν.

Οὐ δεῖ σε ἀπὸ ἐδεσμάτων πολλῶν τρέφειν τὸ σῶμα
πληρωμένη γὰρ ἡ γαστήρ ὕπνον ἐπάγει πολὺν.

Ομίχλη καλύπτει ἡλιακὰς ἀκτῖνας, καὶ νοὺν σκοτίζει
πλησμονὴ βρωμάτων.

Μὴ στήσης τὴν διάνοιάν σου εἰς αἰσχροὺς καὶ ἐπιβλα-
βεῖς ἐνθυμήσεις καὶ εἰς ἡδονάς, ἵνα μὴ γένηται καὶ συ-
γκατάθεσις.

Ὅσον χροníζει ὄψις γυναικὸς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, το-
σοῦτον πλείονα τὴν ἐπιθυμίαν ἐργάζεται.

Φεῦγε συντυχίας γυναικῶν ἀσέμνων· αἱ συντυχίαι
γὰρ αὐτῶν γίνονται σοι ἄγκιστρα ἔλκοντα εἰς ἀπώλειαν.

Capete parenetice mult folositoare¹

Sârguiește-te, când vin gânduri rele, îndată să le
alungi prin mărturisire.

Nu te rușina să mărturisești păcatele tale, căci, mă-
rturisindu-le părintelui tău, zdrobești capul balaurului.

Vrei să intri în slujba lui Dumnezeu? Cătește-ți inima
spre ispite și necazuri.

Trebuie să-ți robești trupul prin post și priveghere, și
osteneală, și citirea dumnezeieștilor Scripturi.

Trebuie să-ți aduni inima pururea spre frica de Dum-
nezeu și de gheena focului și spre dorirea împărăției
cerurilor.

Nu trebuie să-ți hrănești trupul cu multe mâncăruri,
căci, umplându-se pântecetele, aduce după aceea somn
mult.

Ceața acoperă razele soarelui și săturarea de mâncă-
ruri întunecă mintea.

Nu opri cugetul tău la gânduri rușinoase și vătămă-
toare și la plăceri, ca să nu și consimți cu ele.

Cu cât rămâne față de femeie în inima ta, cu atât face
pofta mai mare.

Fugi de întâlnirile cu femeile necuviincioase, căci în-
tâlnirile cu ele îți sunt curse² care te trag spre pierzanie.

¹ Editată de Norov, *Μάρκου τοῦ Ἐφέσου*, p. 44-53.

² În text, cuvântul înseamnă „cârlige de pescuit”.

Δεῖ σε προσεγγίσει πυρὶ καιομένῳ, ἢ γυναικὶ, νέᾳ καὶ ἀσέμνῳ ἰὸς γάρ ἐστι θανατηφόρος.

Μὴ σε ἀπατάτω κάλλος γυναικὸς, ὅτι κυμάτων θαλάσσης χεῖρον βυθίζει.

Μὴ προσομιλήσης ἐπὶ πολὺ ἀσέμνῳ γυναικὶ, ἵνα μὴ ἀνάψῃ ἐν σοὶ κάμινον ἡδονῆς.

Ὡς περ γὰρ σπινθήρ ἐν ἀχύροις χρονίσας ἐγείρει φλόγα, οὕτως μνήμη γυναικὸς, παραμένουσα ἐξάπτει ἐπιθυμίαν.

Πρὸς πᾶσαν ἀγαθὴν ἐργασίαν παρασκευάζου, καὶ τοῦ εἶναι σε πρᾶον καὶ ἥσυχον καὶ ὑπομονητικὸν καὶ μακρόθυμον.

Μὴ ἀγαπήσης τὸν κόσμον, καὶ οὐδέποτε λυπηθήσῃ· καταφρόνει δὲ αὐτὸν, καὶ ἔσῃ ἐν χαρᾷ πάντοτε.

Μὴ γίνου κενόδοξος, μήτε ἐν μορφῇ, μήτε ἐν βαδίσματι, μήτε ἐν φωνῇ, μήτε ἐν συντυχίᾳ, μήτε ἐν ἀλκί, ἢ ἐν λοιποῖς καθορθώμασι.

Βότρυς ἐπισυρόμενος τῇ γῇ σήπεται ταχέως· οὕτω καὶ ἀρετὴ ἀπόλλυται ἐὰν γένηται μετὰ κενοδοξίας.

Ὡς περ ἀχύρον καπνὸν οὐ προσδέχεται ὁ Θεὸς εἰς ὁσμὴν εὐωδίας, οὕτως οὐδὲ κενοδοξίας ἀρετὴν τὸ σύνολον προσδέχεται.

Τὶ ὑπερηφανεῖς, ἄνθρωπε, πηλὸς ὦν καὶ κοπρία; Τὶ τὸν αὐχένα ἐπαίρεις, τὸν μετ' ολίγον σηπόμενον;

Εἰ ὑπὲρ τὰς νεφέλας ἐπαίρεσαι, ἴδε, ὅτι γῇ καὶ σποδὸς εἶ, καὶ μετ' ολίγον εἰς κόνιν καὶ τέφραν ἀναλύεις.

Μέγας, εἰ, ἄνθρωπε, καὶ τίμιος καὶ καθαρὸς, ἕως βοηθῆσαι ὑπὸ Θεοῦ. Κτίσμα Θεοῦ εἶ· μὴ ἀθέτει τὸν κτίσαντα.

Βεβοήθησαι ὑπὸ Θεοῦ μὴ γενοῦ κατὰ τοῦ εὐεργέτου. Κατῶρθωσας τὴν ἀρετὴν; Ἀλλὰ πάντα εὐχαρίστως χρῆ δέχεσθαι τὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ.

³ Am corectat echivalentul tradițional de „îndelungă-răbdare” pentru μακροθυμία, intrat în limbajul nostru bisericesc pe

Mai bine să te apropii de un foc ce arde, decât să te apropii de o femeie tânără și necuviincioasă, căci este otravă purtătoare de moarte.

Să nu te amăgească frumusețea femeii, căci te scufundă mai rău decât valurile mării.

Să nu vorbești multă vreme cu femeie necuviincioasă, ca să nu se aprindă în tine cuptorul plăcerii.

După cum scânteia, întârziind în paie, ridică flacără, așa amintirea femeii, rămânând în cuget, aprinde pofta.

Gătește-te spre toată fapta bună și să fii blând și liniștit, și răbdător, și mărinimos³.

Să nu iubești lumea, și niciodată nu vei fi întristat. Disprețuiește-o, și vei fi totdeauna în bucurie.

Să nu ai slavă deșartă nici în înfățișare, nici în mers, nici în glas, nici când ți-e bine, nici în putere sau în celelalte isprăvi [ale tale].

Ciorchinele tras la pământ putrezește degrabă; așa și virtutea pierе când se face cu slavă deșartă.

Precum fumul [focului] de paie nu-l primește Dumnezeu întru miros de bună mireasmă, așa nu primește nicidecum virtutea împreunată cu slavă deșartă.

Ce te mândrești, omule, lut fiind și gunoi? De ce îți înalți grumazul care putrezește în scurtă vreme?

Dacă te înalți deasupra norilor, ia aminte, că pământ și cenușă ești, și după puțin te desfaci în praf și cenușă.

Mare ești, omule, și cinstit și curat câtă vreme ești ajutat de Dumnezeu. Zidire a lui Dumnezeu ești. Nu lepăda pe Ziditor.

Ai fost ajutat de Dumnezeu? Nu fii împotriva Binefăcătorului. Ai săvârșit virtutea? Însă pe toate cele de la Dumnezeu trebuie să le primești cu mulțumire.

filieră slavonă (dolgoterpenie), deși traducerea adecvată este aceea de „mărinimie”.

Μὴ γίνου ἀκηδιαστῆς, μηδὲ ἀναγινώσκων χασμάσαι, μηδὲ πρὸς ὕπνον καταφέρεισαι εὐχερῶς.

Ἀποδίωκε ἀκηδίαν ἐν προσευχῇ, καὶ πρόσεχε μετὰ ἀκριβείας τοῖς λεγόμενοις ῥήμασι τῶν ἀναγινωσκομένων.

Ἀκτῆμων ἄνθρωπος θησαυρίζει πλοῦτον ἐν οὐρανῷ, ἐκδεχόμενος τὴν μακαρίαν ἐλπίδα καὶ τὰ ἀποκείμενα ἀγαθά.

Μνήσθητι, ἄνθρωπε, ὅτι σήμερον ἡ αὐριον ἰδεῖν τοὺς οὐρανοὺς, καὶ τοὺς ἀγγέλους θεάσασθαι, καὶ παραστῆναι τῷ φοβερῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ.

Πρόσεχε, ἄνθρωπε, ἐν ταῖς πύλαις τοῦ οὐρανοῦ, καὶ παρακάλει τὸν Θεὸν μέχρι θανάτου, ἵνα εὐμενῶς προσδέξηται σοι καὶ ἀνοίξη σοι ταύτας ταχέως.

Κάτω ἐπὶ γῆς τὸ σῶμα κλινάτω γόνυ τῷ Θεῷ, καὶ ἄνω ἡ ψυχὴ σου παρακαλεῖτω διὰ παντὸς τὸν Θεόν.

Μνήσθητι τῶν ἁμαρτιῶν σου καὶ τῆς μελλούσης κρίσεως, καὶ καταφρόνει τοῦ ματαίου βίου τοῦτου, καὶ περὶ τῶν μελλόντων φρόντιζε διὰ παντός.

Μνήσθητι, πόσα προσέκρουςας τῷ Θεῷ ἔργοις καὶ λόγοις καὶ ἐνθυμήμασι· μνήσθητι, ὅτιλέοντα καὶ δράκοντα παλαίεις ἡμέρας καὶ νυκτὸς, καὶ ἀντιπαρατάττου αὐτῶ.

Ἀποθανεῖν σε δεῖ καὶ λόγον μέλλεις δοῦναι ὑπὲρ πάντων τῶν πεπραγμένων σοι.

Γράψον τὸ ἐνθύμημα τοῦτο ἐν τῇ καρδίᾳ σου, τῆς κρίσεως καὶ τοῦ θανάτου· ἡ τοιαύτη γὰρ ἐνθύμησις ζωὴν αἰώνιον προξενεῖ.

Γενέσθαι, Θεοῦ, ἀκολούθησον τοῖς προστάγμασιν αὐτοῦ, καθὼς ἐντέλλεται σοι.

Ὑβρισε σε τις, ἡ ἑπταισέ σοι; ἔλπισον ἐπὶ Κύριον, καὶ μὴ ἀγανακτήσης, ὅτι πολὺς τῆς ὑπομονῆς ὁ μισθός.

Ἀνιστάμενος τῷ πρωῒ, ὀρθίζει πρὸς τὸν Θεόν καὶ πρὸς τὰς ἐσπερινὰς ἀκολουθίας ἤθιε.

Nu te lăsa prins de acedie, nici nu căsca atunci când citești, nici nu te deda somnului cu ușurință. Alungă acedia cu rugăciune și ia aminte cu de-amănuntul la cuvintele citite.

Omul neagonisitor își adună comoară în cer, așteptând nădejdea cea fericită și bunătățile puse deoparte.

Adu-ți aminte, omule, că azi sau mâine ai să vezi cerurile și ai să contempli pe îngeri și ai să stai înaintea înfricoșatului scaun al lui Hristos.

Stăruiește, omule, la porțile cerului și roagă-L pe Dumnezeu până la moarte ca să te primească cu bunăvoință și să ți le deschidă degrabă.

Jos, pe pământ, trupul să plece genunchiul lui Dumnezeu și sus sufletul tău să-L roage neîncetat pe Dumnezeu.

Adu-ți aminte de păcatele tale și de judecata viitoare și disprețuiește viața aceasta deșartă și grijește-te neconținut de cele viitoare.

Adu-ți aminte cât L-ai jignit pe Dumnezeu cu fapte și cu cuvinte și cu gânduri. Adu-ți aminte că te lupți cu leul și balaurul ziua și noaptea și împotrivește-te lui.

Trebuie să mori și vei da seama pentru toate cele făcute de tine.

Înscrie gândul acesta în inima ta: al judecății și al morții. Căci o astfel de cugetare îți va aduce viața veșnică.

Fă-te al lui Dumnezeu, urmează poruncilor Lui după cum îți poruncește.

Te-a ocărât cineva sau te-a lovit? Nădăjduiește în Domnul și nu te supăra, că multă este plata răbdării.

Sculându-te în zori, mănecă spre Dumnezeu și oste-nește-te cu încordare în slujbele de seară.

Ὅταν περὶ πνευματικῶν διαλεγώμεθα, μηδὲν ἔσται ἐν ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς βιωτικόν τι ἢ γήϊνον.

Πάντα τὰ γήϊνα ἐξοριζέσθω ἐκ τῆς διανοίας ἡμῶν, καὶ γενώμεθα τῆς τῶν θείων λογίων ἀκροάσεως μόνης.

Πολλῆς ἡμῖν δεῖ τῆς φρίκης, καὶ γὰρ φρίκης, ἄξια τὰ λεγόμενα, καὶ ὡς φρικτὰ ὄντα τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐαν μετὰ καθαρότητος εἰσέλθης εἰς τὴν ἐκκλησίαν, εἰς σωτηρίαν προσήλθες· ἂν δὲ μετὰ πονηροῦ συνειδότης, εἰς κόλασιν καὶ τιμωρίαν.

Ὁ ἐσθίων καὶ πίνων τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀναξίως, κρίμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει.

Εἰ οἱ ῥυπουῦντες τὴν πορφύραν τὴν βασιλικὴν κολάζονται, πόσῳ μᾶλλον οἱ ἐρῥυπωμένοι, καὶ μετὰ πονηροῦ συνειδότης προσιόντες ταῖς θείαις μυστηρίοις;

Οὐχὶ ὄναρ εἰσὶ τὰ πάντα τοῦ παρόντος βίου τοῦτου; οὐχὶ ἄνθος καὶ χόρτος; οὐ ρεῦμα καὶ παρόραρον, καὶ διήγημα καὶ μῦθος;

Când vorbim de cele duhovnicești, nimic lumesc sau pământesc să nu fie în sufletele noastre.

Toate cele pământești să fie scoase din mintea noastră și să ne facem ascultători numai ai cuvintelor dumnezeiești.

Avem nevoie de multă frică, căci sunt vrednice de frică cele spuse⁴, și înfricoșate sunt tainele Bisericii.

Dacă intri cu curăție în biserică, spre mântuire ai venit. Dar dacă [intri] cu conștiință vicleană, spre pedeapsă și chin [ai venit].

Cel ce mănâncă și bea cu nevrednicie Trupul și Sângele Domnului nostru Iisus Hristos, osândă sieși mănâncă și bea.

Dacă cei ce întinează porfira împărătească sunt pedepsiți, cu cât mai mult cei care se apropie întinați și cu conștiință vicleană de dumnezeieștile Taine?

Nu vis sunt toate ale vieții acesteia de acum? Nu floare și iarbă? Nu curgere și lucru trecător, și poveste, și basm?

⁴ Se referă la cuvintele dumnezeiești.

**ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ, ΤΙΝΙ ΤΡΟΠΩ
ΕΔΕΞΑΤΟ ΤΟ ΤΗΣ ΑΡΧΙΕΡΩΣΥΝΗΣ
ΑΞΙΩΜΑ, ΚΑΙ ΔΗΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ
ΤΗΣ ΕΝ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ ΓΕΝΟΜΕΝΗΣ.**

(1.) Ἐγὼ διὰ τὴν ἐπιταγὴν καὶ τὴν χρειαὴν τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας ἀναδεξάμενος τὸ τῆς ἀρχιερωσύνης λειτουργημα, τοσοῦτον τὴν ἐμὴν ἀξίαν ἅμα καὶ τὴν δύναμιν ὑπερβαῖνον, ἐπηκολούθησα τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ καὶ τῷ ἐκ Θεοῦ βασιλεῖ τε καὶ αὐτοκράτορι πρὸς τὴν ἐν Ἰταλίᾳ σύνοδον, μήτε τὴν ἐμαυτοῦ ἀσθένειαν ὑπολογισάμενος, μήτε τὸ τοῦ προκειμένου πράγματος ἐργῶδές τε καὶ ὑπέρογκον, ἀλλ' ἐλπίσας ἐπὶ Θεῷ καὶ τοῖς κοινοῖς τούτοις προστάταις πιστεύσας, ὡς ἅπαντα ἡμῖν ἔξει καλῶς καὶ τι κατορθώσομεν μέγα καὶ τῶν ἡμετέρων πόνων καὶ τῶν ἐλπίδων ἄξιον. Ἐπεὶ δ' ἐνταῦθα γενόμενοι, τῶν Λατίνων εὐθὺς ἐπειράθημεν ἄλλως ἡμῖν προσενεχθέντων ἢ ὡς ἡλπίζομεν, εὐθὺς μὲν ἡμῖν ἀπογνῶναι τοῦ τέλους συνέπεσε, καὶ τις ἡμῶν εἵπεσκεν ἰδὼν ἐς πλησίον ἄλλον· Σχολῇ γ' ἂν οἱ ἄνδρες οὗτοι τῶν οἰκείων ἐθῶν τι καὶ δογμάτων παρακινήσαιεν, οἱ τοσαύτην «ὑπεροχὴν ἡμῖν ἐνδεικνύμενοι». Τέως δ'

¹ Editată ACF, 1612, P. 667-692; Binius, *Acta*, 943-978; Lambecius, *Concilia*, 5469-600; Migne, PG 159, 1025-1093; Petit, PO 17, p. 443-449 și *Marci Opera*, p. 131-141. Datată după iunie-iulie 1440. Am folosit ediția din PO.

**Expunere a Preasfințitului Mitropolit
al Efesului, în ce chip a primit vrednicia
arhieriei și lămurire despre Sinodul
ce a fost în Florența¹**

1. Primind eu slujirea arhieriei pentru porunca și nevoia Bisericii lui Hristos² – slujire ce covârșește cu mult vrednicia și puterea mea –, am urmat patriarhului ecumenic și împăratului autocrat, celui de la Dumnezeu³, la sinodul din Italia, neluând în seamă nici slăbiciunea mea, nici osteneala și povara covârșitoare lucrului ce-mi era pus înainte, ci nădăjduind în Dumnezeu și având încredere în acești întâistătători de obște⁴, cum că toate vor fi bine în ce ne privește și că vom izbândi ceva mareț și pe măsura ostenelilor și nădejdlor noastre. Dar când am fost acolo, am înțeles⁵ de îndată faptul că latinii se raportează la noi în alt mod decât nădăjduiam și ne-am deznădăjduit de scopul nostru, și careva dintre noi, văzând starea lucrurilor, a zis către altul ce era aproape de el: „Acești bărbați, care își dau atâtea aere față de noi, cu greu ar mișca ceva din propriile obiceiuri și dogme”.

² Sf. Marcu a refuzat treapta episcopală și doar la insistențele împăratului a acceptat demnitatea arhierescă și plecarea la Sinodul florentin.

³ Este vorba despre împărat ca uns al lui Dumnezeu.

⁴ Împăratul și patriarhul.

⁵ Literal: am experimentat.

οὖν ἀνεμείναμεν κελευσθέντες καὶ προθεσμίας μακρὰς ἡνεσχόμεθα πρὸς τὸ συνελθεῖν τε καὶ καταστήναι τὴν σύνοδον. Ἐλαβε τέλος ἡ προθεσμία, καὶ μετὰ τοῦτο παρήλθον ἡμέραι συχναί, καὶ μόλις συνήλθομεν ἐν ταύτῳ Γραικοὶ καὶ Λατίνοι, περὶ τῆς ἐν τῷ συμβόλῳ προσθήκης πρῶτον διαλεξόμενοι.

(2.) Καὶ δὴ προτραπείς ἐγὼ τῆς ὑποθέσεως ἄρξασθαι, πρῶτα μὲν ἐν τοῖς προοιμίοις ἐσπούδασα τὴν αἰτίαν αὐτοῖς ἀνάψαι τῆς διαίρεσεως καὶ τὸ ἄφιλον ἐγκαλέσαι καὶ ὑπεροπτικόν, ἐκείνων ἀπολογουμένων τε καὶ ἀντεγκαλούντων ἡμῖν καὶ ἑαυτοὺς δικαιούντων, ὅπερ εἰώθασιν. Ἐπειτα κατὰ τὰς ἐφεξῆς συνελεύσεις προχειρισάμενος τὰς πράξεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἀνέγων ἐξ αὐτῶν τοὺς ὅρους, ἐν οἷς ἀπαγορεύουσιν οἱ θεῖοι πατέρες ἐκεῖνοι τὴν ἐναλλαγὴν τοῦ συμβόλου μέχρι λέξεώς τε καὶ συλλαβῆς καὶ φρικώδεις ἁρὰς ἐκφωνοῦσι κατὰ τῶν ταύτην ποτὲ τολμησόντων, ὥστε τοὺς ἐπισκόπους μὲν καὶ τοὺς κληρικούς ἀνέρους εἶναι τὸ ἀπὸ τοῦδε καὶ τῆς δεδομένης αὐτοῖς χάριτος ἁλλοτρίους, τοὺς δὲ λαϊκοὺς ὑποκεῖσθαι τῷ ἀναθέματι, τοῦτο δὲ ἐστὶν ὁ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ χωρισμός. Ἐπὶ τούτοις καὶ διὰ συλλογισμῶν ἀνάντιοις παρέστησα τὴν τῶν ἐμῶν λόγων ἀνάγκην καὶ ὡς ἀδύνατον ἄλλως ἐκκληθῆναι τοὺς ὅρους, ἢ ὡς ἐγὼ τούτους ἐξηγούμην τε καὶ ἐλάμβανον. Ὡς δ' ἐρωῶμεν τοὺς Λατίνους σαφῶς ἤδη παραγυμνώσαντας ἐν ταῖς πρὸς ἡμᾶς διαλέξεσιν, ὡς οὐ πρὸς ἀλήθειαν αὐτοῖς ὁ σκοπὸς οὐδὲ τὸ ταύτην εὑρεθῆναι διὰ σπουδῆς τίθενται, μόνον δὲ γε τὸ δόξει τι λέγειν καὶ τὰς ἀκοὰς τῶν οἰκείων προκατασχεῖν (ἔργον γὰρ ἀπαραίτητον εἶχον αὐτοὶ λύειν τὰς συνελεύσεις, ἵνα λέγοντες ὕστεροι, δοκῶσιν ἅπαντα λύειν τὰ παρ' ἡμῶν λεγόμενα), τὸν τεῦθεν ἤδη τοῦ λέγειν παυσάμενοι, παρεκαλοῦμεν αὐτοὺς (τί μὴ λέγοντες

Așadar, cât timp ni s-a poruncit, am așteptat și am răbdat îndelungi târăgănări ca să se adune și să se țină sinodul. A luat sfârșit târăgănarea, și după aceea au trecut numeroase zile, și abia ne-am înțeles grecii și latinii să discutăm mai întâi despre adaosul în Simbol.

2. Și fiind îndemnat eu să încep subiectul, m-am sârguit mai întâi să le pun în față cauza despărțirii și să învinuiesc lipsa de dragoste și disprețul lor⁶, în timp ce aceia se apărau și ne învinovăteau pe noi și se îndreptăteau pe ei, lucru care le stă în obicei. Apoi, punându-le în față, la următoarele ședințe, actele Sinoadelor Ecumenice, am citit din ele orosurile în care acei dumnezeiești Părinți interzic schimbarea Simbolului până la cuvânt și silabă, și rostesc blesteme înfricoșătoare împotriva celor ce vor îndrăzni vreodată aceasta, încât episcopii și clericii să fie din acea clipă lipsiți de preoție și străini de harul dat lor, iar mirenii să fie supuși anatemei, aceasta însemnând despărțirea de Dumnezeu. Pe lângă acestea, am înfățișat și prin raționamente de nerespins necesitatea cuvintelor mele⁷ și că nu este cu puțință în alt chip să se înțeleagă orosurile decât cum le-am explicat și le-am înțeles eu. Dar când i-am văzut pe latini în chip limpede că deja se pregăteau de luptă în discursurile către noi, că scopul lor nu era adevărul, nici nu se sârguiau să fie aflat acesta, ci numai să pară că spun ceva și să se arate superiori în auzul oamenilor lor (căci țineau neapărat să sfârșească ei ședințele, încât, vorbind ultimii, să pară că le rezolvă pe toate cele spuse de către noi), de atunci încetând să mai grăim, i-am rugat (și ce nu le-am grăit, încât era destul să înmoaie până și sufletele de piatră) să

⁶ Disprețul și față de greci, dar și față de dumnezeieștile canoane.

⁷ Justețea indubitabilă a cuvintelor mele.

οὐν ἀνεμείναμεν κελευσθέντες καὶ προθεσμίας μακράς ἡνεσχόμεθα πρὸς τὸ συνελθεῖν τε καὶ καταστήναι τὴν σύνοδον. Ἐλαβε τέλος ἡ προθεσμία, καὶ μετὰ τοῦτο παρῆλθον ἡμέραι συχναί, καὶ μόλις συνήλθομεν ἐν ταύτῳ Γραικοὶ καὶ Λατίνοι, περὶ τῆς ἐν τῷ συμβόλῳ προσθήκης πρῶτον διαλεξόμενοι.

(2.) Καὶ δὴ προτραπείς ἐγὼ τῆς ὑποθέσεως ἀρξασθαι, πρῶτα μὲν ἐν τοῖς προοιμίοις ἐσπούδασα τὴν αἰτίαν αὐτοῖς ἀνάψαι τῆς διαίρεσεως καὶ τὸ ἄφιλον ἐγκαλέσαι καὶ ὑπεροπτικόν, ἐκείνων ἀπολογουμένων τε καὶ ἀντεγκαλούντων ἡμῖν καὶ ἑαυτοὺς δικαιούντων, ὅπερ εἰώθασιν. Ἐπειτα κατὰ τὰς ἐφεξῆς συνελεύσεις προχειρισάμενος τὰς πράξεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἀνέγνων ἐξ αὐτῶν τοὺς ὅρους, ἐν οἷς ἀπαγορεύουσιν οἱ θεῖοι πατέρες ἐκεῖνοι τὴν ἐναλλαγὴν τοῦ συμβόλου μέχρι λέξεώς τε καὶ συλλαβῆς καὶ φρικώδεις ἀρχὰς ἐκφωνοῦσι κατὰ τῶν ταύτην ποτὲ τολμησόντων, ὥστε τοὺς ἐπισκόπους μὲν καὶ τοὺς κληρικούς ἀνέρους εἶναι τὸ ἀπὸ τοῦδε καὶ τῆς δεδομένης αὐτοῖς χάριτος ἀλλοτρίους, τοὺς δὲ λαϊκοὺς ὑποκεῖσθαι τῷ ἀναθέματι, τοῦτο δὲ ἐστὶν ὁ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ χωρισμός. Ἐπὶ τούτοις καὶ διὰ συλλογισμῶν ἀναντιρρήτων παρέστησα τὴν τῶν ἐμῶν λόγων ἀνάγκην καὶ ὡς ἀδύνατον ἄλλως ἐκκληθῆναι τοὺς ὅρους, ἢ ὡς ἐγὼ τούτους ἐξηγούμην τε καὶ ἐλάμβανον. Ὡς δ' ἐωρῶμεν τοὺς Λατίνους σαφῶς ἤδη παραγυμνώσαντας ἐν ταῖς πρὸς ἡμᾶς διαλέξεσιν, ὡς οὐ πρὸς ἀλήθειαν αὐτοῖς ὁ σκοπὸς οὐδὲ τὸ ταύτην εὑρεθῆναι διὰ σπουδῆς τίθενται, μόνον δὲ γε τὸ δόξαι τι λέγειν καὶ τὰς ἀκοὰς τῶν οἰκείων προκατασχεῖν (ἔργον γὰρ ἀπαραίτητον εἶχον αὐτοὶ λύειν τὰς συνελεύσεις, ἵνα λέγοντες ὕστεροι, δοκῶσιν ἅπαντα λύειν τὰ παρ' ἡμῶν λεγόμενα), τοῦντεῦθεν ἤδη τοῦ λέγειν παυσάμενοι, παρεκαλοῦμεν αὐτοὺς (τί μὴ λέγοντες

Așadar, cât timp ni s-a poruncit, am așteptat și am răbdat îndelungi târăgănări ca să se adune și să se țină sinodul. A luat sfârșit târăgănarea, și după aceea au trecut numeroase zile, și abia ne-am înțeles grecii și latinii să discutăm mai întâi despre adaosul în Simbol.

2. Și fiind îndemnat eu să încep subiectul, m-am sârșit mai întâi să le pun în față cauza despărțirii și să învinuiesc lipsa de dragoste și disprețul lor⁶, în timp ce aceia se apărau și ne învinovăteau pe noi și se îndreptăteau pe ei, lucru care le stă în obicei. Apoi, punându-le în față, la următoarele ședințe, actele Sinoadelor Ecumenice, am citit din ele orosurile în care acei dumnezeiești Părinți interzic schimbarea Simbolului până la cuvânt și silabă, și rostesc blesteme înfricoșătoare împotriva celor ce vor îndrăzni vreodată aceasta, încât episcopii și clericii să fie din acea clipă lipsiți de preoție și străini de harul dat lor, iar mirenii să fie supuși anatemei, aceasta însemnând despărțirea de Dumnezeu. Pe lângă acestea, am înfățișat și prin raționamente de nerespins necesitatea cuvintelor mele⁷ și că nu este cu putință în alt chip să se înțeleagă orosurile decât cum le-am explicat și le-am înțeles eu. Dar când i-am văzut pe latini în chip limpede că deja se pregăteau de luptă în discursurile către noi, că scopul lor nu era adevărul, nici nu se sârguiau să fie aflat acesta, ci numai să pară că spun ceva și să se arate superiori în auzul oamenilor lor (căci țineau neapărat să sfârșească ei ședințele, încât, vorbind ultimii, să pară că le rezolvă pe toate cele spuse de către noi), de atunci încetând să mai grăim, i-am rugat (și ce nu le-am grăit, încât era destul să înmoaie până și sufletele de piatră) să

⁶ Disprețul și față de greci, dar și față de dumnezeieștile canoane.

⁷ Justețea indubitabilă a cuvintelor mele.

ἱκανὸν ἐπισπάσασθαι καὶ λιθίνας ψυχάς;) ἐπανελθεῖν πρὸς τὴν καλὴν συμφωνίαν ἐκείνην, ἣν εἶχομεν πρότερον καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, ἡνίκα τὸ αὐτὸ πάντες ἐλέγομεν, καὶ οὐκ ἦν ἐν ἡμῖν σχίσμα. Ταῦτα λέγοντες, κενὴν ἐφκειμεν ψάλλειν, ἢ λίθον ἔψειν, ἢ κατὰ πετρῶν σπείρειν, ἢ καθ' ὑγρῶν γράφειν, ἢ ὅσα ἄλλα ἐπὶ τοῖς ἀδυνάτοις αἱ παροιμίαι φασίν· ἐκεῖνοι γὰρ τοῖς μὲν ἐλέγχοις στενοχωρούμενοι, διόρθωσιν δὲ οὐδαμῶς οὐδεμίαν παραδεχόμενοι διὰ τὸ ἀνιάτως ἔχειν ὡς ἔοικε, παρεκάλουν ἡμᾶς ἐπὶ τὴν ἐξέτασιν μεταβῆναι τοῦ δόγματος, ὡς ἱκανῶν ἤδη ῥηθέντων τῶν ἐπὶ τῇ προσθήκῃ λόγων, οἰόμενοι δι' ἐκείνων τῶν λόγων ἐπισκιάσειν τὸ τοῦ συμβόλου τόλμημα, τῆς δόξης ὑγιοῦς δεικνυμένης. Ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι οὐκ ἠνεῖχοντο καὶ ἀμεταθέτως εἶχον πρὸς τὴν τῆς δόξης ἐξέτασιν, εἰ μὴ διορθωθεῖν πρότερον ἢ προσθήκη· κἂν ἐνέμειναν διὰ τέλους τῇ ἐνστάσει ταύτῃ, κἂν διελύθησαν ἐκεῖθεν καλῶς ποιοῦντες, εἰ μὴ παραπεισθέντες ὑπὸ τινων αὐθις, ὡς ἀπρεπές ἐστι μὴδὲν εἰπόντας περὶ τοῦ δόγματος ἀπελθεῖν, ἐδέξαντο τὴν μετάβασιν, τοῦτο μὲν τὴν ἀπὸ τῆς προσθήκης ἐπὶ τὴν δόξαν, τοῦτο δὲ τὴν ἀπὸ Φεραρίας εἰς Φλωρεντίαν.

(3.) Ἐνθα γενόμενοι, τῶν περὶ τῆς δόξης διαλέξεων ἀπρηξάμεθα, τῶν Λατίνων προενεγκόντων ῥητά, τὰ μὲν ἐξ ἀποκρύφων τινῶν καὶ ἀγνώστων βιβλίων, τὰ δὲ ἐκ νενοθευμένων τε καὶ διεφθαρμένων, ἐν οἷς ἰσχυρίζοντο τὴν ἑαυτῶν δόξαν συνίστασθαι. Πάλιν οὖν αὐτοῖς ἐγὼ συμπλεκόμενος καὶ τὸ τῆς δόξης ἄτοπον διελέγων καὶ νενοθευμένας εἶναι τὰς βίβλους προφανῶς παριστῶν, οὐδὲν ἡνυον ἐς πειθῶ, πλὴν ὅσον τὸν καιρὸν ἀναλίσκειν εἰκὴ καὶ μάτην· ἄλλων γὰρ ἄλλα ῥητῶν ῥητὰ διαδεχομένων καὶ λόγου λόγον γεννῶντος, ὡς ἐν

se întoarce la acea bună congrăsuire pe care am avut-o mai înainte și cu noi înșine, și cu Părinții noștri, când toți ziceam același lucru și nu era dezbinare între noi. Zicând acestea ne-am asemănat celor ce cântă în deșert, sau care fierb pietre, sau seamănă pe stânci, sau scriu pe ape, sau fac celelalte câte proverbele spun că nu sunt cu putință. Pentru că ei, fiind constrânși de argumente, dar neprimind, pe cât se pare, nici o îndreptare, în nici un chip, ca unii ce erau bolnavi de nevindecă, ne-au rugat să trecem la cercetarea dogmei, ca și cum ar fi fost îndestulătoare cuvintele deja rostite în privința adaosului, crezând ei că prin cuvintele acelea vor acoperi îndrăzneala din Simbol, odată ce ar fi fost arătată sănătatea credinței lor. Însă ai noștri nu au îngăduit și nu au vrut să mute discuția la cercetarea credinței fără a fi fost îndreptat mai întâi adaosul. Și bine ar fi făcut dacă rămâneau până la sfârșit în împotrivirea aceasta și dacă ar fi plecat de acolo, decât să fi fost înduplecați de unii cum că este necuviincios ca să plece acasă fără să vorbească nimic despre dogmă; și astfel au primit mutarea, pe de o parte, de la subiectul adaosului la cel al credinței, iar pe de alta, de la Ferrara la Florența.

3. Ajungând acolo, am început discuțiile despre credință, latinii punând în față citate, dintre care unele erau luate din cărți apocrife și necunoscute, iar altele din cele falsificate și corupte, prin care ei afirmau că se susține credința lor. Așadar, eu, luându-mă iarăși la luptă cu ei, și demonstrându-le absurditatea credinței lor, și arătându-le pe față că falsificate sunt cărțile folosite de ei, nimic nu am reușit să-i conving, ci cheltuiam mult timp pe degeaba și în zadar. Căci altor cuvinte urmându-le alte cuvinte și cuvântul născând alt cuvânt, precum e

τοιούτοις εἰκός, οὐδέν τι μᾶλλον ἢ ἀλήθεια τὴν ἑαυτῆς ἰσχὺν ἐπεδείκνυτο, πολὺ τὸ μέλαν ἐμούντων ἐκείνων πρὸ ἑαυτῶν καὶ ταῖς μακρολογίαις αὐτὴν ἐπισκιαζόντων, ἄχρις οὗ καὶ πάλιν ἀπαγορεύσας, ὑπὸ τε τῆς συνήθους ἐνοχλούμενος ἀσθενείας καὶ τὸ τῶν λόγων ἄκαρπον καθορῶν, ἀπέτεινα λόγον διὰ μακροῦ πρὸς αὐτοὺς ὅσον ἰσχυον, ἐν ᾧ μαρτυρίαις πλείσταις ἀναντιρρήτοις παρέστησα τὴν ἀλήθειαν τοῦ ἡμετέρου δόγματος, ὅτι περ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, οὐχὶ δὲ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται, παρὰ μὲν τῶν εὐαγγελικῶν ἀρξάμενος λόγων, διὰ δὲ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν διαδεξαμένων αὐτοὺς κατελθόν ἄχρι καὶ τῆς οἰκουμενικῆς τρίτης συνόδου, κατὰ μέρος τε ἐξεργαζόμενος ἕκαστον τῶν ῥητῶν καὶ συλλογιζόμενος ἐφ' ἑκάστῳ καὶ συμπεραίνων, ὅπερ ἀποδεικνύναι προκείμενον εἶχον, ὡς πανταχοῦ τοῦ καινοῦ τῶν Λατίνων δόγματος ἀπηγορευμένου.

(4.) Ἐπὶ τούτοις κατέλυσα τὰς πρὸς αὐτοὺς ὁμιλίας, ἢ μηκέτι συνελεύσεσθαι μετ' αὐτῶν, ἢ γοῦν αὐτὸς σιωπήσειν βεβαιωσάμενος. Ἀλλ' ἐκεῖνοι προσεκαλοῦντο τοὺς ἡμετέρους ἐκόντας ἄκοντας εἰς τὴν τῶν εἰρημένων ἀντίρρῃσιν, καὶ τοῦτο διαπραξάμενοι, μὴ παρόντος ἐμοῦ διὰ τὴν ἀσθενείαν, δις ἐφεξῆς συνελεύσεις ἀνάλωσαν αὐτοὶ μόνον λέγοντες, μηδενὸς ἀπολογουμένου, κατὰ μὲν τὴν πρώτην τὰ ῥητὰ τῶν οἰκείων διδασκάλων προενεγκόντες, ἐν οἷς ἐδείκνυσαν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύμενον ἐκ τοῦ Υἱοῦ καθάπερ ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ τὰ παρ' ἐμοῦ εἰρημένα διαστρέψαντες μᾶλλον ἢ ἀνατρέψαντες καὶ χρήσεις ἐναντίας, ὡς ἐκείνοις ἐδόκει, τῶν παρ' ἡμῖν διδασκάλων ἐκτεθεικότες. Ἐπεὶ δ' ἐμοῦ σεσιωπηκότος, οὐδεὶς ἔτι τῶν ἡμετέρων πρὸς αὐτοὺς ἐθάρρησεν ἀντιτάξασθαι, τοῦτο μὲν τῶν ἀρχόντων οὕτω δέον εἶναι κρινόντων, τοῦτο δὲ καὶ ὀκνοῦντες ἄπαυτες τὸν ἀγῶνα καὶ μὴ εἰς ἔριδας καὶ ταραχὰς ἐκπέσωσι

fiesc în asemenea cazuri, adevărul nu își arăta cu nimic mai mult tăria, aceia vărsând multă cerneală înaintea lor și umbrind adevărul cu lungi cuvântări, până când, obosind și fiind îngreuiat de obișnuita mea neputință și văzând lipsa de roadă a cuvintelor mele, am întins totuși multă vreme vorba cu ei, pe cât am fost în stare, înfățișând cu foarte multe mărturii de nerespins adevărul dogmei noastre – cum că numai din Tatăl, nu și din Fiul, purcede Duhul Sfânt –, începând de la cuvintele evanghelice și coborând, după ce am trecut prin Apostoli și cei ce i-au urmat, până la al III-lea Sinod Ecumenic; și luând în parte fiecare din cele spuse, și raționând în cazul fiecăreia, și trăgând concluziile, am demonstrat ceea ce aveam de demonstrat, și anume că din toate părțile este respinsă dogma cea nouă a latinilor.

4. Eu am boicotat convorbirile cu ei, punând hotărât condiția fie să nu mă mai întâlnesc cu ei, fie să tac. Dar ei i-au provocat pe ai noștri – vrând-nevrând aceștia – la respingerea celor spuse, și făcând aceasta când nu eram eu de față, din pricina neputinței, au irosit două întâlniri care au urmat, vorbind doar ei, fără ca nimeni dintre ai noștri să se apere: în prima ședință au adus înainte cele spuse de dascălii lor în care arătau că Duhul Sfânt purcede din Fiul precum din Tatăl, iar în a doua ședință au răstălmăcit cele spuse de mine sau, mai degrabă, le-au întors împotriva mea și au expus mărturii – contrare, pe cât li se părea aceloră – ale dascălilor de la noi. Și fiindcă eu tăceam, nimeni dintre ai noștri nu a îndrăznit să li se împotrivească, pe de o parte deoarece conducătorii judecau că lucrurile trebuie să stea cum spuneau latinii, iar pe de alta pentru că toți șovăiau în fața luptei și se temeau să nu cadă în

δεδιότες, ἐκεῖνοι τὴν ἡμετέραν σιωπὴν ὡς ἔρμαιον λογι-
σάμεναι, καθάπερ τινὰς φυγάδας προεκαλοῦντο πρὸς
μάχην, καὶ μηδαμῶς ὑπακούοντων ἡμῶν, ἐπεκρότουν
ὡς νικηταὶ καὶ τὴν ἀλήθειαν μεθ' ἑαυτῶν ἔχοντες. Τοῦτο
δὲ καὶ αἰεὶ ποιεῖν ἔμελλον, οὕτω καθάπαξ παρεσκευα-
σμένοι πρὸς πᾶν τὸ λεγόμενον ἀντιλέγειν καὶ ἑαυτοῖς
τὴν νίκην ἐπιφημίζειν.

(5.) Ἐντεῦθεν ἀρχὴν λαμβάνει τὰ τῆς οἰκονομίας καὶ
συγκαταβάσεως ῥήματα, καὶ τις τῶν ἡμετέρων ἐπεχεί-
ρησε λέγειν, ὡς καλὸν ἐστὶ τὴν εἰρήνην ἀσπάσασθαι
καὶ τοὺς ἀγίους συμφῶνους ἀποδεῖξαι πρὸς ἑαυτούς,
ἵνα μὴ δοκῶσιν οἱ δυτικοὶ τοῖς ἀνατολικοῖς ἀντιφθέγ-
γεσθαι· ἤδη δὲ τις καὶ περὶ τῆς διὰ φιλοσοφεῖν ἥρξα-
το παρὰ τοῖς ἡμετέροις διδασκάλοις εὐρισκομένης, ὡς
ταῦτόν τῃ ἐκ δυναμένης καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος
τῷ Υἱῷ διδούσης. Οὕτω κατὰ μικρὸν ὁ λατινισμὸς ἐξερ-
ράγη, καὶ περὶ τοῦ τρόπου λοιπὸν τῆς ἐνώσεως ἥρξα-
ντο πραγματεύεσθαι καὶ τινὰ ῥητὰ περιεργάζεσθαι, δι'
ᾧ ἐνὼθήσονται, μέσσην ἐπέχοντα χώραν καὶ δυνάμε-
να κατ' ἀμφοτέρας τὰς δόξας λαμβάνεσθαι καθάπερ
τις κόθορνος· τοῦτο γὰρ αὐτοῖς πρὸς τὴν ἐπίνοιαν ἔδο-
ξε σφόδρα συμβάλλεσθαι, τῶν τε ἡμετέρων δι' αὐτῶν
ῥᾶον προσαγομένων καὶ τῶν ἐναντίων ἐλπίζομένων
ἀνεξετάστως αὐτὰ παραδέξασθαι. Καὶ δὴ τι συνθέντες
γραμμᾶτιον τοιαῦτά τινὰ περιέχον, τὴν ἐκείνων δὲ δό-
ξαν ὁμῶς καθαρῶς ἐκτιθέμενον, ἐξαπέστειλαν αὐτοῖς
ὡς διὰ τούτου τὴν ἔνωσιν ποιησόμενοι· τοῖς δὲ οὐκ
ἀνεκτὸν ἐδόκει τὸ γραμμᾶτιον δέξασθαι χωρὶς ἐξετάσε-
ως, ἀλλ' ἢ πρὸς ἀπολογία ἀντοὺς προὔκαλοῦντο καὶ
λύσεις τῶν ἀμφισβητουμένων φωνῶν ἐν τῷ γράμματι,
ἢ τὸ οἰκεῖον δέξασθαι παρηγγύων, ὅπερ αὐτοὶ φθάσα-
ντες ἐξαπέστειλαν· ἣν δ' ἐκεῖνο συμφώνησις παντελὴς

certuri și tulburări. Iar aceia, văzând în tăcerea noastră
un avantaj neașteptat, ne-au chemat ca pe niște fugari la
luptă, și noi nicidecum ascultându-i, s-au lăudat ca bi-
ruitori și ca și cum adevărul l-ar avea ei. Aceasta aveau
să și facă mereu, odată ce se pregătiseră în acest fel spre
respingerea oricărui lucru zis de noi și spre a-și atribui
loruși biruința.

5. De aici își au începutul cuvintele „iconomie” și
„pogorământ”, și careva dintre ai noștri a încercat să
spună că bun lucru este a îmbrățișa pacea și să arate că
sfinții sunt în conglăsuire cu ei înșiși, ca să nu pară că
dascălii cei din Apus grăiesc contrar celor din Răsărit. Și
careva deja a și început să filosofeze despre prepoziția
διὰ, care se găsește la dascălii noștri, cum că are același
înțeles cu prepoziția ἐκ și pun pe seama Fiului cauza
Duhului. Așa, câte puțin, și-au dat pe față latinismul, și
mai departe au început să neguțătorească modul unirii
și să caute cu de-amănuntul niște cuvinte prin care să
se unească și care să ofere un teren comun și să poată
fi primite, ca un coturn, de amândouă credințele. Căci
prin acest lucru li se părea că se pot pune foarte bine de
acord în ce privește înțelesul credinței, și ai noștri apro-
piindu-se mai lesne prin ele de latini, și cei potrivnici
nădăjduind că ele vor fi primite fără de cercetare. Deci,
alcătuiind o mică scrisoare care conținea câteva aseme-
nea cuvinte – în care, dealtfel, era expusă în chip limpe-
de credința latinilor –, le-au trimis-o acestora ca prin ea
să facă unirea. Dar lor nu li s-a părut că trebuie îngăduit
să fie primită scrisoarea fără cercetare, ci i-au chemat pe
greci ca fie să se apere și să explice cuvintele cu dublu
înțeles din scrisoare, fie, le-au propus, să accepte for-
mula lor, pe care ei le-o trimiseseră mai înainte. Și acea

περὶ τὸ δόγμα Λατίνων τε καὶ Γραικῶν καὶ ὁμολογία τοῦ καὶ ἐκ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι.

(6.) Τρίβεται πολὺς ἐπὶ τούτοις χρόνος, καὶ οἱ ἡμέτεροι τὴν ἀναβολὴν ἐδυσχέλαινον καὶ τὴν πενίαν ὠδύροντο καὶ πρὸς τὸν λιμὸν ἡγανάκτουν· καὶ γὰρ δὴ καὶ τοῦτ' αὐτοῖς ἐπενοήθη, μηδενὶ μηδὲν διδόναι τῶν συγκειμένων ἀναλωμάτων, ἵν' ἀναγκασθέντες ἐκ τούτου, κατὰ μικρὸν αὐτοῖς ὑποκύψωσι. Τί δεῖ πολλὰ λέγειν; Οὐκ ἐπαύσαντο πάντα λίθον κινεῦντες οἱ τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας καὶ εὐσεβείας προδόται, μέχρι διεπράξαντο συναγαγόντες τὴν σύνοδον ἐκρῆξαι τὸν λατινισμὸν εἰς τὸ φανερόν, βασιλέως τε καὶ πατριάρχου προκαθημένων καὶ τοῦ δεσπότη τοῦτοις συνεδριάζοντος· τὰ γὰρ δοκοῦντα συνηγορεῖν τοῖς Λατίνοις ῥητὰ προαγαγόντες εἰς μέσον ἐκ τε τῶν διδασκάλων αὐτῶν ἐκείνων καὶ τοῦ μεγάλου Κυρίλλου, πρότερον ἔμοι διαμαχεσάμενοι καὶ κατὰ ταῦτ' ἐκ διαδοχῆς ἀλλήλων ἐπιπηδήσαντες ἰταμῶς τοῖς σοφίσμασιν, οὕτως ἡρώτων τὴν σύνοδον, ἥντινα γνώμην ἔχουσι περὶ τῶν ῥητῶν ἐκείνων, καὶ εἰ τὸν Υἱὸν αἰτίον ποιοῦσι τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Οἱ δὲ περὶ μὲν τῶν ῥητῶν οὐκ ἀμφιβάλλειν ἔφασαν, εἰ γνήσια τῶν διδασκάλων εἰσὶ, παρὰ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ θείου Μαξίμου τοῦτο πιστούμενοι· τὴν αἰτίαν μὲν τοῦ Πνεύματος τῷ Υἱῷ διδόναι παντελῶς ἀπηγόρευσαν οἱ γε πλείονες· οὕτω γὰρ καὶ τὸν σοφὸν διορίζεσθαι Μάξιμον. Ἀλλ' οἱ τολμηροὶ τὴν δυσσέβειαν καὶ ὅσοι τούτοις παρὰ τὴν ἀρχὴν ἠκολούθησαν, ἐπαγγελίαις λαμπραῖς ὑπαχθέντες καὶ δόμασι, γυμνῇ τῇ κεφαλῇ τὸν

⁸ Despotul era fratele împăratului.

⁹ Aducând ca mărturie, punând pe tapet.

¹⁰ Cei din sobor.

¹¹ Erau încredințați că Sfinții Părinți aveau dreptate.

¹² Chiar dacă formulările ar fi conținut „filioque”, Sfântul Maxim a arătat că ele erau înțelese ortodox și de aceea grecii nu avuseseră obiecții (Epistola către Marin, PG 91, 136AB).

formulă trimisă de latini era o deplină punere în acord a grecilor și latinilor în ce privește dogma și o mărturisire a faptului că Duhul Sfânt purcede și din Fiul.

6. Mult timp s-a pierdut cu acestea, și ai noștri sufereau greu întârzierea în Italia, și se plâneau de sărăcie, și erau mânioși foc din pricina foamei; fiindcă latinii ticluseră și ca nimănui să nu i se dea nimic din banii de cheltuială, după cum era înțelegerea, ca fiind siliți de acest lucru, grecii să li se plece câte puțin. Dar ce să mai vorbim? Nu s-au lăsat trădătorii dreptei credințe și ai mântuirii proprii până când, făcând sobor, și-au dat pe față latinismul, împăratul și patriarhul fiind în frunte și despotul șezând împreună cu aceștia⁸. Căci aducând ei în mijloc⁹ și de la înșiși dascălii acelora, și de la marele Chiril cuvinte care păreau în acord cu latinii, după ce mai întâi s-au luptat cu mine sărind asupra-mi cu obrăznicie, rând pe rând, prin sofisme, întrebau soborul ce părere au ei despre cuvintele acelea și dacă îl fac pe Fiul cauzator al Duhului Sfânt. Iar aceștia¹⁰ nu s-au îndoit deloc că sunt cu adevărat ale dascălilor¹¹, de vreme ce erau încredințați de aceasta din epistola dumnezeiescului Maxim¹². Așadar, cei mai mulți au refuzat cu totul să atribuie Fiului cauza Duhului, căci așa hotărâse și Sfântul Maxim. Însă cei îndrăzneți în reaua credință și câți au urmat acestora de la început, fiind atrași de daruri și de făgăduințe strălucite, au decretat fără rețineri¹³

¹³ Literal „cu capul gol” – cu privire la originea expresiei vezi Platon, *Phaidros*, 243, b6. Expresia vrea să sugereze îndrăzneala de a spune ceva fără reținere. Vezi Eusebiu de Cezareea, *Împotriva lui Marcelus*, *Eusebius Werke*, 1972, 7, 2. 8. 5, TLG-D: „A negat fățiș pe Fiul (γυμνῇ τῇ κεφαλῇ τὸν μὲν υἱὸν ἡγνήσατο). Vezi exemple foarte clare cu această expresie la Ioan Damaschin, *Împotriva iacoviților*, EPE 4, 78, p. 408, dar și la Grigorie Teologul, *Cuvântul* 2, 20, BEPES 58, p. 253, unde sfântul ne spune că γυμνῇ τῇ κεφαλῇ era un fel de expresie (τὸ λεγόμενον). Vezi și în canonul 15 de la Sinodul I-II de la Constantinopol, unde îi

Υἱὸν ἀπεφώνησαν τοῦ Πνεύματος αἴτιον, ὃ μὴδ' ἐν τοῖς τῶν Λατίνων ῥητοῖς εὖρηταί που φανερώς κείμενον. Τούτοις δὲ καὶ ὁ πατριάρχης ἐπεψηφίσατο, προδιεφθαρμένος ἤδη καὶ αὐτὸς ὁ τάλας καὶ ἅμα διψῶν τὴν ἐκεῖθεν ἀπαλλαγὴν, εἰ καὶ τὸ χρεὼν αὐτὸν συνήλαυνε πρὸς τὸν θάνατον. Ἐγὼ δὲ τὴν ἐμαυτοῦ γνώμην ἅμα καὶ ὁμολογίαν τῆς πίστεως συγγεγραμμένην ἔχων (οὕτω γὰρ που διεῖρητο πρότερον ἐγγράφως ἐπιδοῦναι τὴν ἑαυτοῦ γνώμην ἕκαστον), ὡς εἶδον αὐτοὺς ἐκθύμως ἤδη πρὸς τὴν ἔνωσιν ὠρημένους, καὶ τοὺς ἐμοὶ συνεστῶτας πρότερον ἄρτι συμπεπτωκότας ἐκείνοις, ἐγγράφων δὲ οὐδὲ μεμνημένους, ἐπέσχον καὶ αὐτὸς τὴν γραφὴν, ἵνα μὴ πρὸς ὀργὴν αὐτοὺς ἐρεθίσας, εἰς προὔπτον ἤδη τὸν κίνδυνον ἐμαυτὸν ἐμβάλω· διὰ στόματος μέντοι τὴν ἐμαυτοῦ γνώμην ἐδήλωσα παρρησίᾳ, μὴ ἂν ἄλλως δύνασθαι τὰ ῥητὰ τῶν δυτικῶν καὶ ἀνατολικῶν συμφωνῆσαι πατέρων, εἰ μὴ κατὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ σεπτοῦ Μαξίμου τὸν Υἱὸν μὴ φαίμεν αἴτιον εἶναι τοῦ ἁγίου Πνεύματος, προσεπισημνήμενος ἅμα καὶ περὶ τῆς προσθήκης, ὡς οὐδὲ ταύτην συγχωρῶ τοῖς Λατίνοις, ἅτε μὴ καλῶς μὴδ' εὐλόγως κατὰ τοὺς εἰρημένους λόγους γεγεννημένην. Ἐντεῦθεν οἱ μὲν τὰ ἑαυτῶν ἔπραξαν καὶ πρὸς τὴν συνθήκην τοῦ ὄρου καὶ τὰ λοιπὰ τῆς ἐνώσεως ἔβλεψαν· ἐγὼ δὲ χωρισθεὶς αὐτῶν ἔκτοτε καὶ ἐμαυτῷ σχολάσας, ἵνα τοῖς ἁγίοις μου πατράσι καὶ διδασκάλοις διατελῶ συνημμένος, πᾶσι καταφανῇ ποιῶ τὴν ἐμαυτοῦ γνώμην διὰ τῆσδε μου τῆς γραφῆς, ὡς ἂν ἐξῇ δοκιμάζειν τῷ βουλομένῳ, πότερον ὑγίεσι δόγμασι χαίρων, ἢ διεστραμμένοις τισὶ τὴν γεγεννημένην ἔνωσιν οὐ παρεδεξάμην.

îndreptăște pe cei care se despart de episcopul ce propovăduiește erezia public și pe față, direct (δημοσίᾳ καὶ γυμνῇ τῇ κεφαλῇ). Vezi ed. Alivizatos, p. 421 și ed. Floca, p. 314, unde expresia respectivă este

că Fiul este cauzator al Duhului, lucru care nu este găsit pe față nici în cuvintele latinilor¹⁴. Cu aceștia a fost de acord și patriarhul, fiind el deja mai dinainte corupt și însetând și el, ticălosul, să scape din Italia, deși moartea îi bătea la ușă. Iar eu, ținând părerea mea dimpreună cu mărturisirea de credință alcătuită în scris (căci așa s-a hotărât de prima dată ca fiecare să-și aștearnă părerea în scris), când am văzut că ei sunt deja porniți din toată inima spre unire și că cei care mai întâi erau cu mine acum au căzut de acord cu aceia și că nici nu mai pomenesc de înscrisuri, mi-am ținut înscrisul la mine, ca nu cumva, pornindu-i spre mânie, să mă arunc într-o primejdie care era deja limpede. Dar le-am dezvăluit cu îndrăzneală prin viu grai părerea mea, cum că nu se pot în alt chip pune în acord cele spuse de Părinții apuseni și răsăriteni decât dacă, conform tâlcuirii din epistola cinstului Maxim, spunem că Fiul nu este cauzator al Duhului Celui Sfânt; am mai punctat pe deasupra și în legătură cu adaosul din Crez faptul că nu-l îngădui nici pe acesta latinilor, fiindcă nu s-a făcut nici în chip bun, nici întemeiat, precum am arătat mai sus. De aici înainte ei au făcut cum au poftit și au dat atenție alcătuirii orosului și celorlalte câte țineau de unire, iar eu, despărțindu-mă de atunci de ei și văzându-mi de treaba mea, ca să rămân în unire cu sfinții mei Părinți și dascăli, îmi voi face tuturor arătată părerea prin această scriere a mea încât oricine voiește să se poată încredința dacă din dragoste de dogmele sănătoase sau de cele strâmbe nu am primit unirea ce s-a făcut.

eronat tradusă „cu capul descoperit”! Chiar și în ediția românească a operei platoniciene *Phaidros*, traducătorul G. Liiceanu, urmând probabil variatele din limbile moderne, traduce ad literam, deși pare că a înțeles despre ce este vorba (vezi ed. Științifică 1983, p. 439).

¹⁴ Este vorba de formula de unire propusă de latini grecilor.

ΜΑΡΚΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΕΦΕΣΟΥ ΟΤΙ
ΟΥ ΜΟΝΟΝ ΑΠΟ ΤΗΣ ΦΩΝΗΣ ΤΩΝ
ΔΕΣΠΟΤΙΚΩΝ ῥΗΜΑΤΩΝ ΑΓΙΑΖΟΝΤΑΙ
ΤΑ ΘΕΙΑ ΔΩΡΑ, ΑΛΛ' ΕΚ ΤΗΣ ΜΕΤΑ
ΤΑΥΤΑ ΕΥΧΗΣ ΚΑΙ ΕΥΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΥ ΙΕΡΕΩΣ ΔΥΝΑΜΕΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ
ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ.

(1.) Ἡμεῖς ἐκ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων καὶ τῶν διαδεξα-
μένων αὐτοὺς διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας τὴν τῆς μυ-
στικῆς λειτουργίας ἐκθεσιν παρειληφότες, παρ' οὐδενὶ
τούτων εὗρομεν ὑπ' αὐτῶν τῶν δεσποτικῶν ῥημάτων καὶ
μόνων ἀγιάζεσθαι καὶ τελειοῦσθαι τὸ τῆς εὐχαριστίας
δῶρον καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ Δεσποτικὸν σῶμα καὶ αἷμα μετα-
ποιεῖσθαι, ἀλλὰ προλεγόμενα μὲν διηγηματικῶς τὰ ῥή-
ματα παρὰ πᾶσιν συμφώνως ἡμᾶς τε ἀναφέροντα πρὸς
τὴν μνήμην τοῦ τότε πραχθέντος καὶ δύναμιν ὥσπερ
ἐνιέντα τοῖς προκειμένοις εἰς τὴν μεταβολήν, ἐπιγινόμε-
νῃν δὲ μετὰ ταῦτα τὴν εὐχήν τε καὶ εὐλογίαν τοῦ ἱερέως
ἐνεργεῖα μεταποιεῖν ἤδη τὰ δῶρα πρὸς αὐτὸ τὸ πρωτότυ-
πον ἐκεῖνο σῶμα καὶ αἷμα τὸ Δεσποτικόν. Ταῦτα δὲ καὶ

¹ Editată de De Saintes, *Liturgiae*, p. 138-144; Migne, PG 160, 1080-144; Petit, PO 17, P. 426-434 și *Marci Opera*, p. 118-126. Datată la sfârșitul Sinodului florentin. Am folosit ediția din PO.

² În opoziție, poate, cu „liturghia” în înțelesul păgân al cuvântului, ca responsabilitate publică pusă în sarcina anumitor cetățeni de vază.

³ La Cina cea de Taină.

**Dovedire a arhiepiscopului Marcu
al Efesului că nu numai din rostirea
cuvintelor Stăpânului se sfințesc
dumnezeieștile daruri, ci din rugăciunea
de după acestea și din binecuvântarea
preotului cu puterea Sfântului Duh¹**

1. Primind rânduiala liturghiei celei de taină² de la Sfinții Apostoli și de la dascălii Bisericii care au urmat lor, la nici unul dintre aceștia nu am aflat că darul euha-
ristiei se sfințește și se săvârșește și se prefăce în însuși Trupul și Sângele Stăpânului prin singure cuvintele Stă-
pânului, ci la toți, într-un glas, am găsit cuvintele cu pri-
cina ca fiind introductive, spuse în scop de istorisire³, și
introducând în cele puse înainte o putere spre prefăce-
re, însă abia rugăciunea și binecuvântarea preotului de
după aceste cuvinte prefăc în mod real⁴ darurile în în-
suși prototipicul⁵ Trup și Sânge al Stăpânului. Acestea le

⁴ În act. Până la rugăciunea de prefăcere darurile sunt în mod po-
tențial Trupul și Sângele lui Hristos în virtutea puterii introduse în ele
prin cuvintele Domnului. Ele devin efectiv Trupul și Sângele Său abia la
rugăciunea preotului.

⁵ Termenul πρωτότυπον se referă aici la acea stare a Darurilor în
care acestea sunt deja prefăcute în adevăratul Trup și Sânge al lui Hris-
tos, spre deosebire de cel de ἀντίτυπα, care desemnează caracterul
simbolic al Darurilor încă neprefăcute prin epicleză.

αἱ ἐκθέσεις αὐταὶ μαρτυροῦσι, σύμφωνοι παρ' ἡμῖν εὐρισκόμεναι, καὶ ὁ λόγος ἐπὶ ταύταις ἀποδοθήσεται.

(2.) Ἐν μὲν γὰρ τῇ συγγραφείσῃ διὰ Κλήμεντος Λειτουργίᾳ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων μετὰ τὸ διηγῆσασθαι τὰ Δεσποτικὰ θαύματα καὶ τὰς πράξεις, ἔτι δὲ τὰ περὶ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν εἰς οὐρανούς ἄνοδον, οὕτω κεῖται ῥητῶς: «Μεμνημένοι οὖν ὧν δι' ἡμᾶς ὑπέμεινεν εὐχαριστοῦμέν σοι, Θεὲ παντοκράτορ, οὐχ ὅσον ὀφείλομεν, ἀλλ' ὅσον δυνάμεθα, καὶ τὴν διάταξιν αὐτοῦ πληροῦμεν. Ἐν ἣ γὰρ νυκτὶ παρεδίδοτο, λαβὼν ἄρτον ταῖς ἀγίαις καὶ ἀμώμοις αὐτοῦ χερσὶ καὶ ἀναβλέψας πρὸς σὲ τὸν Θεὸν αὐτοῦ καὶ Πατέρα καὶ κλάσας, ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ εἰπὼν· Λάβετε ἐξ αὐτοῦ, φάγετε· τοῦτό ἐστι· τὸ σῶμά μου τὸ περὶ πολλῶν θρυπτόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον κεράσας ἐξ οἴνου καὶ ὕδατος καὶ ἀγιάσας, ἔδωκεν αὐτοῖς λέγων· Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Μεμνημένοι τοίνυν τοῦ πάθους αὐτοῦ καὶ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς εἰς οὐρανούς ἐπανόδου καὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ δευτέρας παρουσίας, ἐν ἣ ἔρχεται κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς καὶ ἀποδοῦναι ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, προσφέρονέν σοι τῷ βασιλεῖ καὶ Θεῷ κατὰ τὴν αὐτοῦ διάταξιν τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, εὐχαριστοῦντές σοι δι' αὐτοῦ, ἐφ' οἷς κατηξίωσας ἡμᾶς ἐστάναι ἐνώπιόν σου καὶ ἱερατεύειν σοι καὶ ἀξιοῦμέν σε, ὅπως εὐμενῶς ἐπιβλέψῃς ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα ἐνώπιόν σου, σὺ ὁ ἀνενδεὴς Θεός, καὶ εὐδοκήσῃς ἐπ' αὐτοῖς εἰς τιμὴν τοῦ Χριστοῦ σου καὶ καταπέμψῃς τὸ ἅγιόν σου Πνεῦμα ἐπὶ τὴν θυσίαν ταύτην, τὸν μάρτυρα τῶν παθημάτων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ,

μαρτυrisesc într-un glas și înseși cărțile de slujbă⁶ aflate de noi, și cuvântul nostru va urma pe temeiul acestora.

2. Căci în liturghia Sfinților Apostoli, așternută în scris prin Clement, după ce se istorisesc minunile și faptele Stăpânului, încă și cele ce privesc patima și învierea și suirea la ceruri, se spune textual astfel: „Aducându-ne aminte, dar, de cele pe care le-a răbdat pentru noi, mulțumim Ție, Dumnezeuule Atotțiitorule, nu pe cât suntem datori, ci pe cât putem, și plinim rânduiala Lui. Căci în noaptea în care a fost vândut, luând pâine cu sfintele și fără de prihană mâinile Sale, și căutând către Tine, Dumnezeul Lui și Tatăl, și frângând, a dat ucenicilor Săi, zicând: „Luați din el, mâncați, acesta este Trupul Meu, care pentru mulți se frânge spre iertarea păcatelor”. Asemenea și paharul, amestecându-l din vin și apă, și sfințindu-l, le-a dat, zicând: „Beți din el toți; acesta este Sângele Meu, care pentru mulți se varsă spre iertarea păcatelor; aceasta faceți spre pomenirea Mea”. Aducându-ne aminte, așadar, de patima Lui, și de moarte, și de înviere, și de suirea la ceruri, și de cea de-a doua Lui venire ce va să fie, întru care vine să judece viii și morții și să răsplătească fiecăruia după faptele lui, aducem Ție, Împărate și Dumnezeuule, după rânduiala Lui, pâinea aceasta și paharul acesta, mulțumind Ție prin El pentru că ne-ai învrednicit pe noi să stăm înaintea Ta și să slujim Ție⁷; și Te rugăm să cauți cu milostivire asupra acestor daruri puse înaintea Ta, Dumnezeuule, Care n-ai trebuință de nimic, și arată-Ți bunăvoința asupra lor, în cinstea Hristosului Tău, și trimite Duhul Tău cel Sfânt peste jertfa aceasta, pe Martorul patimilor Domnului

⁶ Am tradus termenul ἐκθέσεις în mod diferit, în funcție de context, pentru a facilita cursivitatea textului.

⁷ Literal: să facem înaintea Ta cele ce țin de preoție.

ὅπως ἀποφήνοι τὸν ἄρτον τοῦτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου».

(3.) Ταῦτα μὲν οἱ θεῖοι ἀπόστολοι διὰ τῆς συγγραφῆς τοῦ μακαρίου Κλήμεντος τῇ Ἐκκλησίᾳ παραδεδώκασιν. Ὁ δέ γε θεῖος Ἰάκωβος ὁ τῶν Ἱεροσολύμων πρῶτος ἐπίσκοπος καὶ τοῦ πρώτου καὶ μεγάλου ἀρχιερέως ἀδελφὸς ὁμοῦ καὶ διάδοχος, καὶ αὐτὸς τὴν μυστικὴν ἐκτιθέμενος λειτουργίαν, ἐν τῷ αὐτῷ μέρει μετὰ τὸ διηγῆσασθαι τὰ Δεσποτικὰ ῥήματα τοιάδε γράφει: «Μεμνημένοι οὖν καὶ ἡμεῖς οἱ ἁμαρτωλοὶ τῶν ζωοποιῶν αὐτοῦ παθημάτων, τοῦ σωτηρίου σταυροῦ καὶ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ταφῆς καὶ τῆς τριημέρου ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως καὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀνόδου καὶ τῆς ἐκ δεξιῶν σου τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς καθέδρας καὶ τῆς δευτέρας ἐνδόξου καὶ φοβερᾶς αὐτοῦ παρουσίας, ὅταν ἔλθῃ μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, ὅταν μέλλῃ ἀποδιδόναι ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, προσφέρονέν σοι, Δέσποτα, τὴν φοβεράν ταύτην καὶ ἀναίμακτον θυσίαν». Καὶ μετ' ὀλίγα: «Ἐλέησον ἡμᾶς, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου καὶ ἐξαπόστειλον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα ἅγια δῶρα ταῦτα τὸ Πνεῦμά σου τὸ πανάγιον, τὸ κύριον καὶ ζωοποιόν, τὸ σύνθρονόν σοι τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ καὶ τῷ μονογενεῖ σου Υἱῷ, τὸ συμβασιλεῦον, τὸ ὁμοούσιόν τε καὶ συναΐδιον, τὸ λαλήσαν ἐν νόμῳ καὶ προφήταις καὶ τῇ καινῇ σου διαθήκῃ, τὸ καταβάν ἐν εἵδει περισσεῶς ἐπὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ καὶ μεῖναν ἐπ' αὐτόν, τὸ καταβάν ἐπὶ τοὺς ἁγίους σου ἀποστόλους ἐν εἵδει πυρίνων γλωσσῶν ἐν τῷ ὑπερώῳ τῆς ἀγίας καὶ ἐνδόξου Σιών ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἀγίας Πεντηκοστῆς, αὐτὸ τὸ Πνεῦμά σου τὸ πανάγιον κατὰπεμψον, Δέσποτα, ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα ἅγια δῶρα ταῦτα, ἵνα ἐπιφοιτήσαν τῇ ἀγίᾳ καὶ ἀγαθῇ

Iisus, ca să arate pâinea aceasta Trupul Hristosului Tău și paharul acesta, Sângele Hristosului Tău”.

3. Acestea le-au predat Bisericii dumnezeieștii Apostoli prin scrisul fericitului Clement. Iar dumnezeiescul Iacov, cel dintâi episcop al Ierusalimului și fratele și urmașul Întâiului și Marelui Arhiereu, dând și el rânduiala liturghiei celei de taină, în aceeași parte, după istorisirea cuvintelor Stăpânului, scrie unele ca acestea: „Așadar, aducându-ne aminte și noi, păcătoșii, de patimile Lui cele de viață făcătoare, de mântuitoarea Cruce și de moartea, și îngroparea, și învierea din morți cea de a treia zi, și de suirea la ceruri, și de șederea de-a dreapta Ta, a lui Dumnezeu și Tatăl, și de cea de-a doua slăvită și înfricoșată a Lui venire, când va veni cu slavă să judece viii și morții, când va răsplăti fiecăruia după faptele lui, aducem Ție, Stăpâne, această înfricoșată și fără de sânge jertfă”. Și puțin mai încolo: „Miluiește-ne pe noi, Dumnezeu, după mare mila Ta și trimite peste noi și peste aceste sfinte daruri puse înainte Duhul Tău cel Preasfânt, Domnul, de viață Făcătorul, Cel de un scaun cu Tine, Dumnezeu și Tată, și cu Fiul Tău Cel Unul Născut, Duhul Cel împreună-împărat, Cel de o ființă și împreună veșnic, Care a grăit în Lege și în prooroci și prin Legământul Tău cel Nou, Cel Ce S-a pogorât în chip de porumbel peste Domnul nostru Iisus Hristos în râul Iordan și a rămas peste El, Cel Ce S-a pogorât peste sfinții Tăi Apostoli în chip de limbi de foc în foisorul sfântului și slăvitului Sion, în ziua sfintei Cincizecimi: Tu Cel Preasfânt, Stăpâne, trimite pe Însuși Duhul peste noi și peste aceste sfinte daruri puse înainte, ca pogorându-Se cu sfânta și buna și slăvita Lui venire, să

καὶ ἐνδόξῳ αὐτοῦ παρουσίᾳ, ἀγιάσῃ καὶ ποιήσῃ τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον σῶμα ἅγιον τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο αἷμα τίμιον τοῦ Χριστοῦ σου».

(4.) Τούτοις ἀκολουθοῦντες καὶ οἱ μετὰ ταῦτα τὴν αὐτὴν λειτουργίαν ἐπιτεμόντες, ὃ τε μέγας Βασίλειος καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Χρυσόστομος Ἰωάννης, ὁ μὲν περὶ τοῦτο τὸ μέρος γενόμενος καὶ αὐτὸς διηγούμενος τὴν πρώτην ἐκείνην ἱεουργίαν ὑπὸ τοῦ Δεσπότη παραδεδομένην, «Κατέλιπε, φησὶν, ἡμῖν ὑπομνήματα τοῦ σωτηρίου αὐτοῦ πάθους ταῦτα, ἃ προτεθήκαμεν κατὰ τὰς αὐτοῦ ἐντολάς· μέλλων γὰρ ἐξιέναι ἐπὶ τὸν ἐκούσιον καὶ αἰοίδιμον καὶ ζωοποιὸν αὐτοῦ θάνατον, τῇ νυκτὶ ἣ παρεδίδου ἑαυτὸν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς, λαβὼν ἄρτον ἐπὶ τῶν ἁγίων αὐτοῦ καὶ ἀχράντων χειρῶν καὶ ἀναδείξας σοι τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, εὐχαριστήσας, εὐλόγησας, ἀγιάσας, κλάσας, ἔδωκε τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις, εἰπὼν· Λάβετε, φάγετε· τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλῶμενον εἰς ἁφесιν ἁμαρτιῶν. Ὁμοίως καὶ τὸ ποτήριον ἐκ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου λαβὼν, κεράσας, εὐχαριστήσας, εὐλόγησας, ἀγιάσας, ἔδωκε τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις εἰπὼν· Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν καὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἁφесιν ἁμαρτιῶν. Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν». Καὶ μετ' ὀλίγα· «Διὰ τοῦτο, Δέσποτα πανάγιε, καὶ ἡμεῖς οἱ ἁμαρτωλοὶ καὶ ἀνάξιοι δούλοι σου, οἱ καταξιοθέντες λειτουργεῖν τῷ ἁγίῳ σου θυσιαστηρίῳ, οὐ διὰ τὰς δικαιοσύνας ἡμῶν (οὐ γὰρ ἐποιήσαμεν τι ἀγαθὸν ἐπὶ τῆς γῆς), ἀλλὰ διὰ τὰ ἐλέη σου καὶ τοὺς οἰκτιρμοὺς σου, οὓς ἐξέχεας πλουσίως ἐφ' ἡμᾶς, θαρροῦντες προσεγγίζομεν τῷ ἁγίῳ σου θυσιαστηρίῳ, καὶ προθέντες τὰ ἀντίτυπα τοῦ ἁγίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ σου, σοῦ δεόμεθα καὶ

sfințească și să facă pâinea aceasta sfântul Trup al Hristosului Tău și paharul acesta, scumpul Sânge al Hristosului Tău”.

4. Acestora urmează și cei ce după aceea au prescurtat aceași liturghie, adică marele Vasile și, după el, Ioan Gură de Aur; Vasile, ajungând la această parte a liturghiei și însuși istorisind acea primă lucrare sfințitoare predată de Stăpânul, zice: „Ne-a lăsat nouă aduceri aminte de patima Lui cea mântuitoare acestea pe care le-am pus înainte după poruncile Lui. Căci urmând să iasă la cea de bună voie și cinstită și de viață făcătoare moartea Sa, în noaptea în care S-a dat pe Sine pentru viața lumii, luând pâinea pe sfintele și cele fără de prihană mâinile Sale și arătând-o Ție, Dumnezeule și Tată, mulțumind, binecuvântând, sfințind, frângând, a dat sfinților Lui ucenici și Apostoli, zicând: „Luați, mâncați, acesta este Trupul Meu care pentru voi se frânge spre iertarea păcatelor”. Asemenea și paharul, din roada viței, luând, amestecând, mulțumind, binecuvântând, sfințind, a dat sfinților Lui ucenici și apostoli, zicând: „Beți din el toți, acesta este Sângele Meu, al Legământului celui Nou, care pentru voi și pentru mulți se varsă spre iertarea păcatelor. Aceasta să faceți spre pomenirea Mea”. Și după puțin: „De aceea Stăpâne Întrutotsfinte și noi păcătoșii și nevrednicii robii Tăi, care am fost învredniciți să liturghisim sfântului Tău altar, nu pentru dreptățile noastre – căci nu am făcut ceva bun pe pământ –, ci pentru milele Tale și îndurările Tale pe care le-ai revărsat cu îmbelșugare asupra noastră, îndrăznind, ne apropiem de sfântul Tău jertfelnic și, punând înainte cele ce închipuiesc Sfântul Trup și Sânge al Hristosului Tău, Ție ne rugăm

σὲ παρακαλοῦμεν, Ἄγιε ἁγίων, εὐδοκία τῆς σῆς ἀγαθότητος ἐλθεῖν τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα, καὶ εὐλογῆσαι αὐτὰ καὶ ἁγιάσαι καὶ ἀναδεῖξαι τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον αὐτὸ τὸ τίμιον σῶμα τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ δὲ ποτήριον τοῦτο αὐτὸ τὸ τίμιον αἷμα τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ ἐκχυθὲν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς. Ὁ δὲ γε θεῖος Χρυσόστομος τὰ αὐτὰ πάλιν ἐπιτομώτερον ἀπαγγέλλων, «Ἐλθὼν ὁ Κύριος, φησί, καὶ πᾶσαν τὴν ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομίαν πληρώσας, τῇ νυκτὶ ἢ παρεδίδοτο, μᾶλλον δὲ ἑαυτὸν παρεδίδοι ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς, λαβὼν ἄρτον ἐν ταῖς ἀγίαις αὐτοῦ καὶ ἀχράντοις καὶ ἀμωμήτοις χερσίν, εὐχαριστήσας, εὐλογήσας, ἁγιάσας, κλάσας, ἔδωκε τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις εἰπών· Λάβετε, φάγετε· τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλῶμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Ὁμοίως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι λέγων· Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτό ἐστὶ τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς Διαθήκης τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν». Καὶ μετὰ μικρὸν οὕτως ἐπισυνάπτει «Προσφέρονέν σοι τὴν λογικὴν ταύτην καὶ ἀναίμακτον λατρείαν, καὶ παρακαλοῦμέν σε καὶ δεόμεθα καὶ ἱκετεύομεν, κατὰπεμψον τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα, καὶ ποιήσον τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ, τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου, μεταβαλὼν τῷ Πνεύματί σου τῷ ἁγίῳ».

5.) Οὕτω μὲν ἅπαντες οὗτοι συμφώνως προλέγουσι μὲν τὰ Δεσποτικὰ ῥήματα καὶ δι' αὐτῶν εἰς ἀνάμνησιν ἡμᾶς ἄγουσι τοῦ τότε πραχθέντος καὶ τὴν ἁγιαστικὴν δύναμιν ἐνῖασι τοῖς τελουμένοις· ἐπεύχονται δὲ

⁸ Le concentrează.

⁹ Literal: Te implorăm.

și pe Tine Te chemăm, Sfinte al sfinților, cu binecuvântarea bunătății Tale, să vină Duhul Tău cel Sfânt peste noi și peste aceste daruri puse înainte și să le binecuvinteze pe ele și să le sfințească și să le arate pâinea aceasta însuși cinstitul Trup al Domnului Dumnezeuului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, iar paharul acesta însuși cinstitul Sânge al Domnului și Dumnezeuului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, care s-a vărsat pentru viața lumii". Iar dumnezeiescul Gură de Aur vestește, mai pe scurt, aceleași lucruri: „Venind Domnul”, zice, „și toată iconomia cea pentru noi plinind, în noaptea în care a fost vândut, și mai vârtos pe Sine S-a dat pentru viața lumii, luând pâinea în sfintele și preacuratele și fără de prihană mâinile Sale, mulțumind, binecuvântând, sfințind, frângând, a dat sfinților Lui ucenici și apostoli, zicând: „Luați, mâncați; acesta este Trupul Meu care pentru voi se frânge spre iertarea păcatelor”. Asemenea și paharul, după cină, zicând: „Beți din el toți, acesta este Sângele Meu, al Legământului celui Nou, care pentru voi se varsă spre iertarea păcatelor”. Și după puțin așa le unește⁸: „Aducem Ție această slujbă cuvântătoare și fără de sânge, și Te chemăm și Te rugăm și la Tine [cu umilință] cădem⁹: trimite Duhul Tău cel Sfânt peste noi și peste aceste daruri ce sunt puse înainte și fă pâinea aceasta cinstitul Trup al Hristosului Tău și ceea ce este în potirul acesta cinstitul Sânge al Hristosului Tău, prefăcându-le cu Duhul Tău cel Sfânt”.

5. Astfel, toți aceștia, într-un glas, rostesc mai înainte de prefacere cuvintele Stăpânului, și prin ele ne duc spre pomenirea a ceea ce s-a făcut atunci¹⁰, și așează în cele slujite¹¹ puterea sfințitoare. După aceea se roagă

¹⁰ Ceea ce poartă denumirea „tehnică” de anamneză.

¹¹ Cele slujite sunt darurile puse pe sfânta masă a sfântului altar.

ὕστερον καὶ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπικαλοῦνται χάριν, ὥστε αὐτὴν ἐλθοῦσαν τὰ εἰρημένα τότε τοῖς νῦν ἐφαρμόσαι καὶ τὰ προκείμενα τελειῶσαι καὶ πρὸς τὸ δεσποτικὸν σῶμα καὶ αἷμα μεταποιῆσαι· αὕτη γὰρ καὶ ἐν τῇ μήτρᾳ τῆς Παρθένου τὴν θεοφόρον ἐκείνην συνεστήσατο σάρκα κατὰ τὸ εἰρημένον πρὸς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου· Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, μετὰ τὸ εἰπεῖν τὰ Δεσποτικὰ ῥήματα διηγηματικῶς ὡς παρ' αὐτοῦ εἰρημένα, ἔτι τοῦ ἁγίου σώματος καὶ αἵματος ἀντίτυπα καλεῖ τὰ προκείμενα, δηλον ὡς μήπω τετελεσμένα διὰ τῶν ῥημάτων ἐκείνων, ἀλλ' ἔτι τύπον τινὰ καὶ εἰκόνα φέροντα· καὶ οὕτω εὐθύς ἐφεξῆς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλθεῖν ἐπεύχεται καὶ ἀναδειξαι τὸν μὲν ἄρτον αὐτὸ τὸ τίμιον σῶμα, τὸ δὲ ποτήριον αὐτὸ τὸ τίμιον αἷμα. Καὶ τοῦτό γε λίαν εἰκότως. Καθάπερ γὰρ ἐπὶ τῆς πρώτης ἐκείνης δημιουργίας ἔλαβε μὲν ἡ γῆ τὴν τοῦ βλαστάνειν τὰ ἐξ αὐτῆς δύναμιν διὰ τοῦ θεοῦ προστάγματος, καὶ τὸ πρόσταγμα ἐκείνο, καθά φησιν ὁ αὐτὸς διδάσκαλος, ἐναπομείναν τῇ γῇ, τὴν τοῦ βλαστάνειν αὐτῇ διηγεκῶς παρέχεται δύναμιν, χρεια δὲ ὅμως καὶ ἡμετέρας ἐπιμελείας καὶ γεωργικῶν χειρῶν εἰς τὸ τελεσιουργεῖν τὰ φυόμενα· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ λόγος οὗτος, ἅπαξ ῥηθεὶς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, ὡς καὶ ὁ θεὸς φησι Χρυσόστομος, διὰ παντὸς ἐνεργεῖ· συνεργεῖ

¹² Harul.

¹³ Sf. Vasile cel Mare, *Omilii la Hexaemeron*, V, 10, PG 29, 116.

¹⁴ *Despre vânzarea lui Iuda*, PG 49, 389: „Și acum este de față Hristos împodobind masa. Căci nu om este Cel Ce face ca cele puse înainte să devină Trupul și Sângele lui Hristos. Preotul stă împlinind doar partea din afară și aduce rugăciune. Dar harul și puterea este cea a lui Dumnezeu, care [putere] lucrează toate. „Acesta este Trupul Meu”, zice. Acest cuvânt prefacă cele puse înainte. Și după cum acel glas care zice „Creșteți și vă înmulțiți și umpleți pământul”, era cuvânt și s-a făcut faptă,

asupra lor și cheamă harul Duhului Sfânt, ca el, venind, să aplice și asupra celor de acum cele spuse atunci, și să desăvârșească cele puse înainte, și să le prefacă în Trupul și Sângele Stăpânului. Pentru că acesta¹² a alcătuit și în pântecele Fecioarei acel Trup purtător de Dumnezeu, după spusa îngerului către ea: „Duhul Sfânt va veni peste tine și puterea Celui Preaînalt te va umbri” (Lc. 1, 35). De aceea și marele Vasile, după ce rostește cuvintele Stăpânului, în chip de istorisire, ca spuse de către Dânsul, le numește încă „antitipuri ale Sfântului Trup și Sânge” pe cele puse înainte, ca pe unele ce nu sunt încă desăvârșite în chip limpede prin acele cuvinte, ci sunt încă un tip și chip. Și astfel, îndată după aceea este rugat să vină Duhul Sfânt și să arate pâinea însuși cinstitul Trup, iar paharul, însuși cinstitul Sânge. Și acest lucru e cât se poate de firesc. Căci după cum la cea dintâi face-re, pământul a luat prin dumnezeiasca poruncă putere de a odrăsli cele din el, și porunca aceea, după cum zice același dascăl¹³, rămânând în pământ, îi dă neconținut puterea de a odrăsli – în același timp fiind trebuință și de grija noastră și de mâini lucrătoare ale pământului ca să lucreze pentru ca acesta să rodească desăvârșit cele sădite –, în același mod și cuvântul acesta, odată grăit de Mântuitorul, precum și dumnezeiescul Gură de Aur zice, lucrează întotdeauna¹⁴. Însă lucrează împreună și împuternicind firea omenească spre facerea de prunci, așa și acest glas care zice „Acesta este Trupul Meu” totdeauna va crește prin har pe cei ce se împărtășesc în chip vrednic”.

Aparent din acest text s-ar desprinde ideea că acele cuvinte de instituire prefacă darurile. Dar contextul este limpede și se arată explicit că preotul aduce rugăciunea. Acele cuvinte dau doar puterea ca să fie prefăcute. Deci e vorba de acele cuvinte ale lui Hristos, nu de cele rostite de preot în chip anamnetic. Actualizarea lor propriu-zisă ține de prezența preotului și de rugăciunea lui, de conlucrarea lui cu harul. La fel este și cu nașterea de prunci. Firea omului a primit prin acel cuvânt

δὲ ὅμως καὶ ἡ τῆς θείας ἱερωσύνης δύναμις διὰ τῆς εὐχῆς καὶ τῆς εὐλογίας εἰς τὴν τῶν προκειμένων τελείωσιν· αὕτη γὰρ καὶ τὸ τοῦ βαπτίσματος ὕδωρ, ὕδωρ ὃν ἀπλῶς ἐκ τοῦ φαινομένου, πάσης ἁμαρτίας καθαρτικὸν ἀπεργάζεται, τοῦ θείου Πνεύματος ἀθεωρήτως συντρέχοντος· αὕτη καὶ τὸ χρίσμα τοῦ μύρου καὶ τοὺς ἱερεῖς αὐτοὺς καὶ τὰλλα πάντα τῆς Ἐκκλησίας μυστήρια τελεσιουργεῖ διὰ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος χάριτος. Οὐ τοίνυν τῇ ἡμετέρᾳ εὐχῇ θαρροῦντες οὐδὲ τῶν ῥημάτων ἐκείνων ἀδυναμίαν καταγινώσκοντες ἐπευχόμεθα τοῖς προκειμένοις, καὶ οὕτως αὐτὰ τελειοῦσθαι πιστεύομεν, ἀλλὰ καὶ τὰ ῥήματα τὴν οἰκείαν σφύζειν ὁμολογοῦμεν ἰσχύν, καὶ τὴν τῆς θείας ἱερωσύνης ἐπιδείκνυμεν δύναμιν, τελειωτικὴν οὖσαν παντὸς μυστηρίου τῇ ἐπικλήσει τοῦ δι' αὐτῆς ἐνεργοῦντος ἁγίου Πνεύματος· οὕτω γὰρ καὶ ὁ θεῖος Χρυσόστομος αὖθις ἐν τῷ Περὶ ἱερωσύνης τρίτῳ περὶ αὐτοῦ τούτου τοιαύδε φησὶν· «Ἐστηκεν ὁ ἱερεὺς, οὐ πῦρ καταφέρων, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τὴν ἱκετηρίαν ἐπὶ πολὺ ποιεῖται, οὐχ ἵνα τις λαμπὰς ἄνωθεν ἀφεθεῖσα καταναλώσῃ τὰ προκείμενα, ἀλλ' ἵνα ἡ χάρις ἐπιπεσοῦσα τῇ θυσίᾳ δι' ἐκείνης τὰς ἀπάντων ἀνάψῃ ψυχὰς καὶ ἀργυρίου λαμπρότερας ἀποδείξῃ πεπυρωμένου». ΑΛΛ' οὐδ' ἀμβολίαν τινὰ καὶ ἀδηλίαν εὐχομένους ἡμᾶς ὑποπτεύειν χρεῶν, αὐτοῦ τοῦ θυομένου καὶ μεταλαμβανομένου Δεσπότης κελεύσαντος τοῦτο ποιεῖν ἡμᾶς· Τοῦτο γάρ, φησί, ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν, καὶ ἐπαγγελιαμένου δώσιν Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτούσιν αὐτὸν ἅπασι, μήτι γε ἱερεῦσι, καὶ σφόδρα γε βουλομένου τοῦτο καθ' ἐκάστην ἐπιτελεῖσθαι παρ' ἡμῶν, ὥς διὰ πάντων ἐξῆς

de la început puterea de a naște prunci. Dar dacă el nu actualizează în concret acea putere prin împreunarea cu soțul său, acea putere nu lucrează de la sine. Această paralelă între cultivarea pământului, nașterea

puterea dumnezeieștii preoții prin rugăciune și prin binecuvântare spre desăvârșirea celor puse înainte. Fiindcă puterea preoției și apa botezului – apă simplă fiind la arătare – o face curățitoare a tot păcatul, împreună lucrând în chip nevăzut dumnezeiescul Duh. Aceasta și ungerea mirului săvârșește prin harul Preasfântului Duh taina preoției¹⁵ și toate celelalte taine ale Bisericii. Prin urmare, nu îndrăznind întru rugăciunea noastră, nici socotind neputincioase acele cuvinte ale Stăpânului credem că ele se săvârșesc când ne rugăm peste cele puse înainte, ci și mărturisim că aceste cuvinte rămân în vigoare, și arătăm puterea dumnezeieștii preoții, putere ce este săvârșitoare a oricărei taine prin chemarea Duhului Sfânt, Care lucrează prin ea. Căci așa zice și dumnezeiescul Gură de Aur despre acest lucru în a treia carte „Despre preoție”: „Stătu-a preotul coborând nu foc, ci pe Duhul Sfânt, și face rugăciune multă vreme nu ca vreo făclie, lăsându-se de sus, să mistuie cele puse înainte, ci ca harul, căzând peste jertfă prin acea rugăciune, să aprindă sufletele tuturor și să le arate mai luminoase decât argintul curățit în foc”¹⁶. Însă nu trebuie să avem nici o îndoială și nelămurire în ce privește faptul că atunci când ne rugăm Însuși Stăpânul Se jertfește și Se împartășește, de vreme ce El a poruncit ca noi să facem aceasta. „Aceasta”, zice, „faceți întru pomenirea Mea” (Lc. 22, 19). Și a făgăduit să dea Duhul Sfânt tuturor celor ce-L roagă, nu numai preoților, și voiește foarte să se săvârșească acest lucru de către noi în fiecare zi, ca să se arate în continuare

de prunci și sfânta Liturghie arată legătura organică între creație și iconomia dumnezeiască. Același Hristos este Creatorul și Răscumpărătorul nostru și legea care le guvernează pe toate spre îndumnezeire este sinergia (împreuna lucrare a Creatorului și creaturii).

¹⁵ Literal: „pe înșiși preoții”.

¹⁶ Despre preoție 3, 4, PG 48, 642.

ἀναφαίνεται. Ἡ σύ γε τυχὸν ἐκ τούτου καὶ τὸ βάπτισμα· ὑποπτεύσεις δι' εὐχῶν ὁμοίως καὶ ἐπικλήσεων τελειούμενον καὶ τὴν τῶν ἁμαρτιῶν ἄφεσιν, εἰ ἀληθῶς ἐδέξω, δισταγμὸν τινα σχοίης διὰ τῆς ἱερατικῆς χάριτος ἐπιδιδομένην, καὶ τᾶλλα πάνθ' ὁμοίως ἐκκλησιαστικὰ μυστήρια διαγράψεις. Ἀλλ' οὐκ ἔστι ταῦτα, οὐκ ἔστι πιστὸς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος μεθ' ἡμῶν ἔσσεσθαι τὰς ἡμέρας ἀπάσας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος.

(6.) Ἡμεῖς μὲν οὖν ταῦτα παρὰ τῶν ἁγίων ἀποστόλων καὶ τῶν ἐκείνους ἐκδεξαμένων παραλαβόντες καὶ κατέχομεν ἀμεταποιήτως καὶ τὸν γιγνόμενον ἐπ' αὐτοῖς ἀποδίδομεν λόγον. Ὅτι δὲ ὁ τοῦ Κυρίου περὶ τῶν μυστηρίων λόγος ἐν εἶδει διηγήσεως λεγόμενος πρὸς ἁγιασμόν τῶν δώρων ἀρκεῖ, οὐδεὶς οὔτε τῶν ἀποστόλων οὔτε τῶν διδασκάλων εἰπὼν φαίνεται· ἀλλ' ὅτι μὲν ἅπαξ ὑπ' ἐκείνου ῥηθεῖς, αὐτῷ τῷ ὑπ' ἐκείνου ῥηθῆναι, καθάπερ ὁ δημιουργικὸς λόγος, αἰὲν ἐνεργεῖ, τοῦτο φησιν ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς Ἰωάννης. Ὅτι δὲ νῦν ὑπὸ τοῦ ἱερέως λεγόμενος διὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ λέγεσθαι τοῦτο δύναται, οὐδαμῶθεν ἔστι μαθεῖν, ἐπεὶ οὐδ' αὐτὸς ὁ δημιουργικὸς λόγος ἐνεργεῖ, ὅτι ἐφ' ἐκάστῳ τῶν γινομένων ὑπὸ τινος ἀνθρώπου λέγεται, ἀλλ' ὅτι ἐστὶν ἅπαξ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰρημένος· καὶ μὴν οὐδ' αὐτοὶ φήσουσιν ἐνεργεῖν τὸν δεσποτικὸν λόγον ὑπὸ τοῦ τυχόντος ἀπλῶς λεγόμενον οὐδ' ἄνευ θυσιαστηρίου. Εἰ τοίνυν ἱερέως δεῖ καὶ θυσιαστηρίου καὶ τῶν ἄλλων, ὅσα πρὸς τοῦτο συντείνει, διατί μὴ καὶ εὐχῶν δεήσει καὶ εὐλογίας καὶ τῆς δι' αὐτῶν ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἥτις πάντα τελειοῖ τὰ μυστήρια; Πρὸς τοῦτοις ὁ ἱερὸς Διονύσιος ἐπιμαρτυρήσων παρίτω τοῖς παρ' ἡμῶν τελουμένοις· ἐν γὰρ τῇ θεωρίᾳ τοῦ τῆς συνάξεως μυστηρίου «Τὰς ἱεράς»

întotdeauna. Sau poate pe acest temei ești bănuitor și față de botez, care de asemenea este săvârșit prin rugăciuni și invocări; și, dacă ai fi consecvent, poate vei vedea o ne-regulă și în ceea ce privește iertarea păcatelor, dată prin harul preoțesc, și atunci ar trebui să anulezi de asemenea toate celelalte taine bisericești. Însă nu stau așa lucrurile, nu stau. Căci credincios este Cel Ce a făgăduiut că va fi cu noi în toate zilele până la sfârșitul veacului.

6. Așadar, noi, primind acestea de la Sfinții Apostoli și de la urmașii lor, le și ținem neschimbat, și redăm cuvântul în acord cu ei. Iar că cuvântul Domnului despre taine, rostit în chip de istorisire, e suficient spre sfințirea darurilor, nu se arată că vreunul dintre Apostoli sau dintre dascăli ar fi spus vreodată. Dar că ceea ce a fost rostit odată de către Acela pururea lucrează, prin însuși faptul de a fi rostit de Acela, asemenea cuvântului de la facearea lumii, aceasta o spune Ioan cel cu limba de aur. Iar că ceea ce este rostit acum de către preot – fiindcă de el este rostit – poate să facă lucrul acesta, nu se poate afla de niciunde, de vreme ce nici cuvântul de la facere nu lucrează pentru că este rostit de vreun om în cazul fiecăruia din cele ce vin la existență, ci pentru că a fost rostit de Dumnezeu odată pentru totdeauna. Și nici ei nu vor zice că cuvântul Stăpânului lucrează când este pur și simplu rostit de fitecine, nici nu lucrează în afara altarului. Prin urmare, dacă este nevoie de preot, și de jertfelnic, și de celelalte câte sunt de trebuință pentru acest lucru, cum să nu fie nevoie și de rugăciuni, și de binecuvântare, și de pogorârea Duhului Sfânt prin ele, care pogorâre săvârșește toate tainele? Pe lângă acestea, să vină sfințitul Dionisie spre a da mărturie pentru cele săvârșite de către noi. Căci, contemplând taina liturghiei, zice: „Lăudând

φησί «θεουργίας ὁ ἱεράρχης ὑμνήσας, ἐπὶ τὴν ἱεουργίαν ἔρχεται, καὶ πρότερον μὲν ὑπὲρ ταύτης ἀπολογεῖται καὶ ἀναβοᾷ· Σὺ εἶπας· Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν· εἶτα τῆς θεομιμήτου ταύτης ἱεουργίας ἄξιος αἰτεῖ γενέσθαι καὶ τῇ πρὸς Χριστὸν ἀφομοιώσει τὰ θεῖα πανάγως τελέσαι καὶ διαδοῦναι καὶ τοὺς μεθέξοντας ἱεροπρεπῶς μετασχεῖν. Εἴθ' οὕτως ἱεουργεῖ τὰ θειότατα καὶ ὑπ' ὄψιν ἄγει τὰ ὑμνημένα διὰ τῶν ἱερῶς προκειμένων· τὸν γὰρ ἐγκεκαλυμμένον καὶ ἀδιαίρετον ἄρτον ἀνακαλύψας καὶ εἰς πολλὰ διελών, καὶ τὸ ἐνιαῖον τοῦ ποτηρίου πᾶσι καταμερίσας, συμβολικῶς τὴν ἐνότητα πληθύνει καὶ διανέμει». Καὶ μετ' ὀλίγα· «Μετασχών δὲ καὶ μετὰ δούς ὁ ἱεράρχης, εἰς εὐχαριστίαν ἱερὰν καταλήγει».

(7.) Ταῦτα συνορᾷν ἔξεστι τῷ βουλομένῳ παντὶ τίσιν ἐστὶ σύμφωνα, τοῖς παρ' ἡμῶν τελουμένοις ἢ τοῖς παρὰ Λατίνων. Ἡμεῖς μὲν γὰρ ἀκολουθοῦντες τοῖς ἱεροῖς ἀποστόλοις καὶ διδασκάλοις κατὰ τὰς ὑπ' αὐτῶν παραδεδομένας ἐκθέσεις καὶ τούτῳ δὴ τῷ ἱεροφάντορι, τὰς ἱερὰς θεουργίας ὑμνοῦμεν, τουτέστιν, ὡς ὁ αὐτός φησι, τὴν δι' ἡμᾶς ἐνανθρώπησιν τοῦ Θεοῦ, τὸν ὑπὲρ ἡμῶν αὐτοῦ θάνατον, τὴν θεογενεσίαν τῶν βαπτιζομένων, τὴν θεῖαν υἰοθεσίαν, τὴν διὰ τῆς φυλακῆς τῶν ἐντολῶν θέωσιν· εἴθ' οὕτως ἐπὶ τὴν ἱεουργίαν ἐρχόμενοι, πρότερον μὲν ὑπὲρ ταύτης ἀπολογούμεθα καὶ ἀναβοῶμεν αὐτὰ τὰ δεσποτικὰ ῥήματα, ἃ τότε εἶπε, καὶ ἐπιλέγομεν ὅτι αὐτὸς προσέταξε· Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν· εἶτα τῆς θεομιμήτου ταύτης ἱεουργίας ἄξιοι αἰτήσαντες γενέσθαι, καθὰ περιέχουσιν αἱ ἐκθέσεις, ἱεουργοῦμεν τὰ θειότατα διὰ τῆς εὐχῆς καὶ τῆς εὐλογίας καὶ τῆς τοῦ θείου Πνεύματος ἐπιφοιτήσεως· καὶ

¹⁷ Ἰν sensul că se apără că nu pentru vrednicia lui face slujba, ci pentru porunca Mântuitorului.

ierarhul sfințitele lucrări dumnezeiești, vine la sfințita lucrare, și mai întâi se apără și strigă¹⁷: Tu ai zis: „Aceasta să faceți întru pomenirea Mea”. Apoi cere să se facă vrednic de această sfințită lucrare, prin care imită pe Dumnezeu, și, prin asemănarea cu Hristos, să săvârșească în chip cu totul curat cele dumnezeiești și să împărtășească pe cei ce se vor împărtăși cu sfințită cuviință¹⁸. Apoi slujește cele preadumnezeiești și aduce la vedere, prin cele puse înainte în chip sfințit, cele laudate. Căci descoperind pâinea acoperită și neîmpărțită, și împărțind-o în multe părțile, și împărțind tuturor paharul cel unul, înmulțește și împarte în chip simbolic unitatea”. Și după puțin: „Împărtășindu-se ierarhul și împărtășindu-i și pe ceilalți, termină cu sfințita mulțumire”¹⁹.

7. Oricine vrea să vadă cu cine sunt acestea în acord – cu cele săvârșite de noi, sau cu cele săvârșite de latini –, poate să o facă. Căci noi, urmând sfinților Apostoli și dascăli, conform rânduielilor predate de ei, dar și acestui arătător de cele sfințite, laudăm sfințitele lucrări dumnezeiești, adică, după cum același zice, întruparea lui Dumnezeu cea pentru noi, moartea Lui pentru noi, dumnezeiasca naștere a celor botezați, dumnezeiasca înfiere, îndumnezeirea prin păzirea poruncilor. Apoi, ajungând în acest chip la sfințita lucrare, mai întâi ne apărăm pentru aceasta și strigăm chiar stăpâneștile cuvinte pe care le-a zis atunci, și adăugăm că El Însuși le-a poruncit: „Aceasta să faceți întru pomenirea Mea”. Apoi, cerând să ne facem vrednici de această sfințită lucrare care imită pe Dumnezeu, după cum cuprind cărțile de slujbă, slujim cele preadumnezeiești prin rugăciune, și binecuvântare, și pogorârea Duhului Sfânt. Și

¹⁸ Ἰν chip vrednic de cele sfințite.

¹⁹ Ierarhia bisericească, III, Despre Taina Liturghiei.

τὸν ἐγκεκαλυμμένον τέως καὶ ἀδιαίρετον ἄρτον ἀνακαλύψαντες, εἰς πολλὰ διαιροῦμεν, καὶ τὸ ἐνιαῖον τοῦ ποτηρίου πᾶσι καταμερίζομεν. Ὁ δὲ παρὰ Λατίνοις ἱερεὺς μέμνηται μὲν καὶ αὐτὸς διηγηματικῶς τῶν δεσποτικῶν ῥημάτων, ὅτι αὐτὸς προσέταξε· Λάβετε, φάγετε, καὶ πῖετε πάντες, καί· Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν· ἱερουργεῖ δὲ οὐδὲν μᾶλλον, ἀλλ' οἶεται τὴν διήγησιν αὐτὴν τῶν ῥημάτων πρὸς τὸν ἁγιασμὸν καὶ τὴν ἱερουργίαν ἀρκεῖν· εἴτα τὸν ἄζυμον ἄρτον ἐκείνον, οὐκ ἐγκεκαλυμμένον τέως, ἀλλ' ὅθεν ἔτυχεν οὕτω λαβὼν καὶ ὑψώσας, μέρος μὲν ἀπορρήγνυσι καὶ τῷ ποτηρίῳ ἐμβάλλει, τὸ δὲ λοιπὸν καθίσιν εἰς τὸ στόμα, καὶ τὸ ποτήριον ἐκπιῶν ὅλον ὁμοίως, ἀσπάζεσθαι αὐτὸν προτρέπεται τοὺς συλλειτουργοῦντας αὐτῷ διακόνους, μηδενὶ μηδὲν μεταδούς, ὁ τὸ Λάβετε φάγετε πάντες καὶ Πῖετε ἐξ αὐτοῦ πάντες μεγαλαυχῶν. Ταῦτα οὐ πρόδηλον φέρει τὴν ἐναντίωσιν καὶ πρὸς τὰς παραδεδομένας ἐκθέσεις καὶ ἐξηγήσεις καὶ πρὸς τὰ δεσποτικὰ ῥήματα καὶ πρὸς αὐτὰς τὰς ἐκείνων φωνάς; Εἴτα τολμήσουσιν οὕτως ἔχοντες ἐγκαλεῖν ἡμῖν καὶ περιεργάζεσθαι τὰ ἡμέτερα καὶ ἐφερμηνεύειν, οὕτως ἀκόλουθα τοῖς ἁγίοις ὄντα; Ἀλλ' ὁ Χρυσόστομος φησι «τὸν δεσποτικὸν λόγον ἅπαξ ῥηθέντα τὴν θυσίαν ἀπηρτισμένην ἐργάζεσθαι»· ἅπαξ ῥηθέντα φησὶν οὐ νῦν ὑπὸ τοῦ ἱερέως λεγόμενον, ἀλλ' ἅπαξ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ῥηθέντα, τὴν τελειωτικὴν αἰὲς δύναμιν ἐνιέναι τοῖς προκειμένοις, οὐκ ἤδη καὶ

²⁰ Textul pare a spune că descoperirea pâinii se făcea mai târziu decât azi, adică nu la Crez, fapt neconfirmat de nici un izvor. Nu putem ști cu certitudine ceea ce a vrut să spună aici Sfântul. Un pic forțat l-am putea traduce prin „cele ce până nu de demult fuseseră acoperite”.

²¹ Despre vânzarea lui Iuda, PG 49, 380: „De față este și acum Hristos. Acela care a împodobit acea masă, Acesta o împodobește și acum. Căci nu om este cel ce face ca cele puse înainte să devină Trupul și Sângele lui Hristos, ci Însuși Hristos Cel răstignit pentru noi. Preotul stă împlinind

descoperind pâinea, până atunci acoperită și neîmpărțită²⁰, o împărțim în multe și împărțim tuturor paharul cel unul. Dar la latini preotul pomenește și el, în chip de istorisire, cuvintele Stăpânului, cum a poruncit El: „Luați, mâncați” și „Beți toți” și „Aceasta să faceți întru pomenirea Mea”. Însă nu săvârșește nimic mai mult, ci i se pare că însăși istorisirea cuvintelor este îndestulătoare pentru sfințire și pentru lucrarea cea sfințită. Pe urmă, luând de unde era pâinea cea nedospită și neacoperită până atunci și înălțând-o, rupe o bucată și o pune în potir, iar restul o bagă în gură; și după ce a băut întregul potir, îi îndeamnă pe diaconii care slujesc împreună cu el să-l îmbrățișeze pe el, cel ce a zis cu semeție: „Luați, mâncați toți” și „Beți din el toți”, dar care n-a împărțit nimic nimănui. Aceste lucruri nu sunt în chip limpede potrivnice atât textelor Liturghiei, cât și tâlcuirilor predate de Părinți, și cuvintelor Stăpânului, și chiar vorbelor rostite de către ei, de latini? Oare, așa stând lucrurile, vor cuteza să ne învinovățească, și să ne caute nod în papură în învățăturile noastre, și să le răstălmăcească, de vreme ce ele sunt următoare sfinților? Însă Gură de Aur zice: „Cuvântul Stăpânului, rostit o dată pentru totdeauna, face jertfa desăvârșită”²¹. „Rostit o dată pentru totdeauna”, zice, nu „rostit acum de preot”, ci cuvântul „rostit o dată pentru totdeauna de Mântuitorul, introduce întotdeauna în cele puse înainte puterea

înfățișarea din afară și grăind cuvintele acelea. Dar puterea și harul este a lui Dumnezeu. „Acesta este Trupul Meu”, zice. Acest cuvânt preface cele puse înainte. Și după cum glasul acela care zice: „Creșteți și vă înmulți și umpleți pământul”, a fost spus o dată pentru totdeauna, dar el se face faptă în orice timp, împuternicind firea noastră spre facerea de prunci, așa și glasul acesta, rostit o dată pentru totdeauna, face jertfa desăvârșită la fiecare masă în biserici, din acea vreme până azi și până la venirea Lui”.

ἐνεργεία τελειοῦν αὐτά· τοῦτο γὰρ ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφοίτησις ἐργάζεται διὰ τῆς τοῦ ἱερέως εὐχῆς, καὶ δηλον ἐξ ὧν αὐτὸς ὁ χρυσοῦς τὴν γλῶτταν, ὡς πρότερον ἐξεθέμεθα, μετὰ τὸ εἰπεῖν τὰ δεσποτικὰ ῥήματα, «Κατάπεμψον, φησί, τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον, καὶ ποιήσων τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου, μεταβαλὼν τῷ Πνεύματί σου τῷ ἁγίῳ». Ταῦτα εἰ μὴ πείθουσι τοὺς φιλονείκως ἔχοντας, ἐλεεῖσθαι ἂν εἶεν οἱ καιοὶ τῆς διπλῆς ἀγνοίας καὶ τῆς εἰς βάθος παρώσεως.

desăvârșitoare, nu le și desăvârșește pe ele în mod real. Fiindcă aceasta o lucrează pogorârea Duhului Sfânt prin rugăciunea preotului, și acest fapt e limpede din cele pe care însuși cel cu limba de aur, precum am înfățișat mai înainte, le spune după ce a grăit cuvintele Stăpânului. „Trimite”, zice, „Duhul Tău cel Sfânt și fă pâinea aceasta cinstit Trupul Hristosului Tău, iar ceea ce este în potirul acesta, cinstit Sângele Hristosului Tău, prefăcându-le cu Duhul Tău cel Sfânt”. Dacă acestea nu-i înduplecă pe cei puși pe ceartă, sunt vrednici de milă atât din pricina neștiinței, cât și din pricina învârtoșării celei adânci²².

²² Literal: de îndoită neștiință și de împietrire adâncă; îndoită neștiință se referă la cea duhovnicească și cea „științifică”, ultima referindu-se la confruntarea surselor istorice ale Părinților și ale textelor liturgice.

ΤΟΥ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ
ΕΦΕΣΟΥ, ΚΥΡ ΜΑΡΚΟΥ ΤΟΥ
ΕΥΓΕΝΙΚΟΥ, ΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΟΡΘΗΣ
ΠΙΣΤΕΩΣ ΕΚΤΕΘΕΙΣΑ ΕΝ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣ ΛΑΤΙΝΟΥΣ
ΓΕΝΟΜΕΝΗΝ ΣΥΝΟΔΟΝ.

(1.) Ἐγὼ τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι δόγμασιν ἐντραφεὶς εὐσεβέσι καὶ τῇ ἀγίᾳ καὶ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ διὰ πάντων ἐπόμενος, πιστεύω καὶ ὁμολογῶ τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα μόνον ἀναρχον καὶ ἀναίτιον, πηγὴν δὲ καὶ αἰτίαν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος· ὃ τε γὰρ Υἱὸς ἐξ αὐτοῦ γεννῆται καὶ τὸ Πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται, μὴδὲν τοῦ Υἱοῦ συμβαλλομένου πρὸς τὴν ἐκπόρευσιν, ὥσπερ οὐδὲ τοῦ Πνεύματος πρὸς τὴν γέννησιν, ἢ κατὰ τὸ ἅμα τὰς προόδους εἶναι καὶ σὺν ἀλλήλαις, ὡς οἱ θεολόγοι Πατέρες διδάσκουσιν· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι δι' Υἱοῦ λέγεται, τουτέστι μετὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ὡς ὁ Υἱός, εἰ καὶ μὴ γεννητῶς ὡς ἐκεῖνος· ὁ δὲ Υἱὸς οὐ λέγεται γεννᾶσθαι διὰ τοῦ Πνεύματος διὰ τὸ

¹ Editată de Dositei, TA, p. 586-589, Parios, *Antipapa*, p. 169-174; Blastos, *Markos*, p. 63-67 și *Dokimion*, p. 155-160; Doukakis, *Synax.*, p. 410-414; Hergenroether, PG 160, 16-105, Petit, PO 17, p. 435-442 și *Marci Opera*, p. 127-134; Karmiris, *Monumente de Dogmatice*, p. 355-358. Datată mai-iunie 1439. Am folosit ediția din PO.

² E dificil de redat în limba română cuvântul ἀρχή. El înseamnă început, principiu, obârșie, cârmuire etc. De aceea nu îl vom traduce la

A preasfințitului Mitropolit al Efesului,
Kir Marcu Evghenicul, mărturisire a
dreptei credințe expusă în Florența, la
Sinodul ce a avut loc cu latinii¹

1. Fiind eu crescut, cu harul lui Dumnezeu, în dogmele cele drept credincioase și urmând întru toate Sfinței și Soborniceștii Biserici, cred și mărturisesc pe Dumnezeu și Tatăl a fi Singurul fără de obârșie² și fără de cauză, izvor și cauză a Fiului și a Duhului. Căci și Fiul din El Se naște, și Duhul din El purcede, fără ca Fiul să contribuie cu nimic la purcedere, după cum nici Duhul la naștere, decât prin faptul că amândouă ieșirile sunt deodată și una împreună cu cealaltă, după cum învață Părinții cuvântători de Dumnezeu. Căci de aceea se și spune că Duhul Sfânt purcede prin Fiul, ceea ce înseamnă împreună cu Fiul și precum Fiul, chiar dacă nu prin naștere ca Acela³. Dar Fiul nu se spune că Se naște prin Duhul, din pricină că numele de Fiu este relațional, ca

fel, ci în funcție de context, dar și ținând cont de uzul unor cuvinte. De pildă, în textele liturgice se spune „Tatăl cel fără de început”, nu „cel fără de obârșie”.

³ Prepozițiile διὰ și ὡς se referă, deci, la simultaneitatea și egalitatea ieșirilor Fiului și Duhului din Tatăl, chiar dacă ele ca mod de existență sunt diferite, ca unele ce dau însușirile ipostatice ale celor două Persoane treimice.

σχετικὸν εἶναι τὸ τοῦ Υἱοῦ ὄνομα, ἵνα μὴ δόξη υἱὸς εἶναι τοῦ Πνεύματος. Ἐντεῦθεν καὶ Πνεῦμα μὲν Υἱοῦ λέγεται διὰ τὸ κατὰ φύσιν οἰκείον καὶ τὸ δι' αὐτοῦ πεφηνέναι καὶ δίδοσθαι τοῖς ἀνθρώποις· ὁ δὲ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος οὔτε ἔστιν οὔτε λέγεται κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον. Εἰ δὲ τὸ δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὴν αἰτίαν ἐδήλου, καθάπερ οἱ νέοι θεολόγοι φασίν, ἀλλ' οὐ τὸ δι' αὐτοῦ ἐκλάμπειν καὶ πεφηνέναι καὶ ὅλως τὸ συμπροϊέναι καὶ συμπαρομαρτεῖν κατὰ τὸν θεηγόρον Δαμασκηνόν, οὐκ ἂν οἱ θεολόγοι πάντες ἐξῆς ῥητῶς ἀφήρουν τοῦ Υἱοῦ τὴν αἰτίαν, ὁ μὲν λέγων· «Μόνη πηγή, τουτέστιν αἰτία, τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ Πατήρ, καὶ τούτῳ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος διακρίνεται»· ὁ δὲ «Μόνος ἀγέννητος καὶ μόνος πηγή θεότητος ὁ Πατήρ», τουτέστι μόνος αἰτία καθάπερ καὶ μόνος ἀναίτιος· ὁ δὲ «Πάντα ὅσα ὁ

⁴ „Însușirea Tatălui este a nu ființa dintr-un cauzator - ἐξ αἰτίου. Această însușire nu se poate vedea în cazul Fiului și al Duhului. *Căci Fiul a ieșit din Tatăl, precum zice Scriptura, și Duhul din Dumnezeu și de la Tatăl purcede.* Însă după cum „a ființa fără cauză”, de vreme ce e însușirea Tatălui Singur, nu poate să se potrivească Fiului și Duhului, tot așa „a ființa dintr-o cauză” – ceea ce este însușirea a Fiului și a Duhului – nu se poate contempla în Tatăl. *Dar comun fiind Fiului și Duhului „a nu ființa fără naștere” (adică fără Tatăl ca și cauză n. n.),* ca nu cumva să se observe vreo confuzie în ce privește însușirea, iarăși există o deosebire neamestecată în ce privește însușirile Lor, încât să se păstreze și comunul și să nu se confunde nici însușirea specifică. Căci Fiul Unul Născut e numit de Scriptură „din Tatăl” și la atât a statornicit cuvântul Scripturii însușirea Lui. Dar Duhului Sfânt I se spune și „din Tatăl” și I se mărturisește în plus că este și „al Fiului”. „Căci dacă cineva”, zice, „nu are Duhul lui Hristos, acesta nu este al Lui” (Rom. 8, 9). *Așadar, Duhul fiind din Dumnezeu este și Duh al lui Hristos. Dar Fiul fiind din Dumnezeu nu este, nici nu se spune că este și al Duhului.* Nici nu se raportează și invers această succesiune relațională [raport de relație] ca să se poată raporta deopotrivă și în sens invers cuvântul, încât, după cum spunem „Duhul lui Hristos”, așa să-L numim și pe Hristos al Duhului. Așadar, această însușire distingând în mod limpede și fără confuzie pe Unul de Celălalt, iar identitatea în ce privește lucrarea mărturisind firea Lor comună, s-a întărit prin amândouă acestea [prin comunul firii și

să nu pară că este fiu al Duhului. De aceea se spune și Duhul Fiului, din pricină că Îi este propriu după fire și pentru că Se arată și Se dă oamenilor prin El. Iar Fiul nici nu este, nici nu se zice al Duhului, după Grigorie al Nyssei⁴. Și dacă „a purcede prin Fiul” ar fi arătat cauza, după cum zic noii „teologi”, iar nu faptul de a străluci⁵, și a Se arăta prin El, și a ieși împreună cu El și a fi împreună cu El, după grăitorul de Dumnezeu Damaschin⁶, nu L-ar fi lipsit toți teologii, în mod explicit, pe Fiul de însușirea de a fi cauză, unul zicând: „Singurul izvor”, ceea ce înseamnă cauză, „al Dumnezeirii mai presus de ființă este Tatăl, și prin aceasta Se deosebește de Fiul și de Duhul”⁷, iar altul: „Singurul nenăscut și singurul izvor al Dumnezeirii este Tatăl”⁸, adică El Singur este cauză, după cum El Singur este și necauzat. Iar altul: „Toate câte le are Tatăl sunt ale Fiului, în afară

deosebirea ipostasurilor] înțelegerea drept credincioasă despre Dumnezeu, încât Treimea este numărată prin ipostasuri și nu Se taie în bucăți de altă fire” (*Tâlcuire la Tatăl nostru*, Cuvântul 3, Gregor's Bischof's von Nyssa Abhandlung von der Erschaffung des Menschen, Leipzig, p. 262-264).

⁵ Vezi Grigorie Cipriotul, PG 142 250D-251B și D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică și Simbolică I*, p. 318.

⁶ Cf. *Dogmatica*, EPE 1, 12, p. 122-124 și 8, p. 96: „Iar Duhul Sfânt este puterea de manifestare a Dumnezeirii ascunse a Tatălui, [putere] care purcede din Tatăl prin Fiul, după cum știe, dar nu prin naștere”. „Duhul este Duhul Sfânt al Tatălui, ca unul ce purcede din Tatăl (căci nici o mișcare nu există fără Duhul) și este Duh al Fiului nu ca unul ce [purcede] din El, ci ca unul ce prin El purcede din Tatăl. Căci singura cauză este Tatăl”; „Dumnezeu este Duhul Sfânt, la mijloc între Cel Nenăscut și Cel Născut și unit cu Tatăl prin Fiul”. „Dumnezeu este Duhul Sfânt, putere sfântitoare, enipostatică, Care [putere] purcede în chip nedespărțit din Tatăl și Se odihnește în Fiul, deoființă cu Tatăl și cu Fiul”.

⁷ Cf. Sf. Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeiești*, II, 5. Din textul dionisian lipsește ultima parte citată de Sfântul Marcu, anume „prin aceasta se deosebește de Fiul și de Duhul”, dar ideea este continuată puțin mai sus, în același capitol din scrierea Sfântului Dionisie.

⁸ Sf. Atanasie cel Mare, *Contra sabelienilor*, PG 28, 97.

Πατήρ, τοῦ Υἱοῦ, πλὴν τῆς αἰτίας»· ὁ δὲ ὅτι «καὶ οἱ Ῥωμαῖοι τὸν Υἱὸν οὐ ποιοῦσιν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος»· ὁ δὲ ὅτι «μόνος αἷτιος ὁ Πατήρ», καὶ ἐν ἄλλοις· «Τὸν Υἱὸν οὐ λέγομεν αἷτιον οὐδὲ πατέρα», καὶ ἐν ἄλλοις· «Ὅσα ἀρμόζει πηγῇ, αἰτία, γεννήτορι, τῷ Πατρὶ μόνῳ προσαρμοστέα», — οὐκ ἂν ὁ θεολογικώτατος οὗτος Δαμασκηνὸς τὴν διὰ τιθεὶς ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ, τὴν ἐκ ἀπηγόρευσε, ἐν μὲν τῷ ὁγδόῳ τῶν Θεολογικῶν λέγων· «Ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν, Πνεῦμα δὲ Υἱοῦ ὀνομάζομεν καὶ δι' Υἱοῦ φανεροῦσθαι καὶ μεταδίδοσθαι ἡμῖν ὁμολογοῦμεν»· ἐν δὲ τῷ τρισκαιδεκάτῳ πάλιν ὁ αὐτός· «Πνεῦμα Υἱοῦ, οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς δι' αὐτοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον· μόνος γὰρ αἷτιος ὁ Πατήρ»· ἐν δὲ τῇ πρὸς Ἰορδάνην ἐπιστολῇ πρὸς τῷ τέλει «Πνεῦμα ἐνυπόστατον, ἐκπόρευμα καὶ πρόβλημα, δι' Υἱοῦ δέ, καὶ οὐκ ἐξ Υἱοῦ, ὡς Πνεῦμα στόματος Θεοῦ, λόγου ἐξαγγελτικόν»· ἐν δὲ τῷ εἰς τὴν θεόσωμον ταφὴν τοῦ Κυρίου λόγῳ «Πνεῦμα ἅγιον τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὡς ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον, ὅπερ καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι λέγεται, ὡς δι' αὐτοῦ φανερούμενον καὶ τῇ κτίσει μεταδιδόμενον, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ ἔχον τὴν ὑπαρξιν». Δῆλον γὰρ ὡς ἔνθα μεσιτεῖαν αἰτιώδη δηλοῖ ἡ διὰ καὶ τὸ προσεχὲς αἷτιον, ὡς οἱ Λατῖνοι βούλονται, πάντως ἰσοδυναμεῖ τότε τῇ ἐκ, καὶ ἡ ἑτέρα τῆς ἑτέρας τὴν χρῆσιν ἀντιλαμβάνει, ὡς τὸ Ἐκτεσάμην ἀνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ, ταῦτόν τῷ ἐκ τοῦ Θεοῦ· καὶ ὁ ἀνὴρ διὰ γυναικός, τουτέστιν ἐκ γυναικός.

⁹ Sf. Grigorie Teologul, *Cuvântarea* 34, 10, PG 36, 252. Tot acolo spune Sfântul Grigorie: „Toate câte sunt ale Fiului sunt și ale Duhului, în afară de faptul de a fi Fiul” (adică de a proveni prin naștere din Tatăl). Cf. și *Cuvântarea* 41, 9, PG 36, 441.

¹⁰ Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, 12b.

¹¹ *Dogmatica*, 8, p. 96.

¹² *Dogmatica*, 12b, p. 124.

¹³ *Dogmatica*, 8, p. 98.

de cauză”⁹. Iar altul zice că „romanii nu-L fac pe Fiul cauză a Duhului”. Iar altul: „Singurul cauzator este Tatăl”¹⁰. Iar în alte locuri zice: „Pe Fiul nu Îl numim nici cauză, nici Tată”¹¹; și altundeva: „Câte se potrivesc unui izvor, și cauze, și născător, sunt potrivite doar Tatălui”¹². Și acest preateolog Damaschin nu l-ar fi refuzat atunci pe „din”, punând „prin” când e vorba de Fiul, atunci când zice în al optulea capitol din cuvintele teologice: „Nu zicem că Duhul e din Fiul, ci numim Duhul „al Fiului” și mărturisim că ni Se arată și ni Se împărtășește prin Fiul”¹³. Și același, în capitolul al treisprezecelea, iarăși zice: „Duhul este al Fiului nu ca unul ce purcede din El, ci ca unul ce prin El purcede din Tatăl. Căci singurul cauzator este Tatăl”¹⁴. Iar în epistola către Iordan, la sfârșit, zice: „Duhul este enipostatic, purces și ieșit, însă prin Fiul, și nu din Fiul, ca unul ce este Duh al gurii lui Dumnezeu, vestitor al Cuvântului”¹⁵. Iar în cuvântul la îngroparea cea dumnezeiesc-omenească¹⁶ a Domnului zice: „Duhul Sfânt este al lui Dumnezeu și Tatăl ca unul ce purcede din El, și se spune că este al Fiului, ca unul care prin El Se arată și Se împărtășește zidirii, însă nu Își are ființarea din El”¹⁷. Căci este limpede că unde diὰ indică intermedierea cauzală și cauza proximă, după cum vor latinii¹⁸, acolo ea are întru totul același înțeles cu ἐκ și una se poate înlocui cu cealaltă, precum „Am dobândit om prin Dumnezeu” (Fac. 4, 1) este același lucru cu „am dobândit om din Dumnezeu”,

¹⁴ *Dogmatica*, 12b, p. 124.

¹⁵ *Epistola despre imnul „Trisaghion”*, 28, *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, vol. 4, Berlin, 1981.

¹⁶ Literal: dumnezeiesc-trupească.

¹⁷ *Omilia la Sâmbăta cea Mare*, PG 96, 605.

¹⁸ Latinii spuneau că a purcede prin Fiul înseamnă a purcede din Fiul.

Ἐνθα τοίνυν ἡ ἐκ ἀπηγόρευται, δῆλον ὅτι καὶ ἡ αἰτία ταύτη συναπηγόρευται. Λείπεται ἄρα τὸ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὕτω λέγεσθαι κατὰ τὸν τῆς συνεπτυγμένης θεολογίας τρόπον, ὥς ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον δι' Υἱοῦ φανεροῦσθαι ἢ γνωρίζεσθαι ἢ ἐκλάμπειν ἢ πεφηνέναι νοεῖσθαι. «Τοῦτο γάρ, φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος, γνωριστικὸν τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ιδιότητος σημεῖον ἔχει, τὸ μετὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ σὺν αὐτῷ γνωρίζεσθαι, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφεστάναι». Τοῦτ' ἄρα καὶ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ βούλεται, τὸ μετ' αὐτοῦ γνωρίζεσθαι καὶ γὰρ οὐκ ἄλλη τις ιδιότης ἀποδέδοται τοῦ Πνεύματος ἐνταῦθα πρὸς τὸν Υἱόν, ἢ τὸ μετ' αὐτοῦ γνωρίζεσθαι, καὶ οὐκ ἄλλη τις πρὸς τὸν Πατέρα, ἢ τὸ ἐξ αὐτοῦ ὑφεστάναι. Εἰ τοίνυν τὸ ἴδιον ἀκριβῶς ἀντιστρέφειν ἀνάγκη πρὸς τὸ οὐ ἔστιν ἴδιον, οὐκ ἄρα σχεσιν ἑτέραν πρὸς τὸν Υἱόν ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἢ τὸ μετ' αὐτοῦ γνωρίζεσθαι, καθάπερ πρὸς τὸν Πατέρα, τὸ ἐξ αὐτοῦ ὑφεστάναι. Οὐκ ἄρα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὑφέστηκεν οὐδὲ τὸ εἶναι ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπεὶ τί ἐκώλυε δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον,

¹⁹ Sunt admise formulări lapidare în teologie. Dar dacă ele sunt interpretabile, trebuie întotdeauna să se precizeze înțelesul acelei formulări lapidare.

²⁰ *Epistola 38*, 4, ed. Courtonne, vol. I, p. 86. Citatul dat de Sfântul Marcu diferă cu o literă de epistola Sfântului Vasile. Sfântul Marcu citează „μετὰ τοῦ Υἱοῦ” [împreună cu Fiul], iar epistola conține „μετὰ τὸν Υἱόν” [după Fiul, în urma Fiului] (lucru foarte de înțeles dacă se ia în seamă apropierea formei grafice a literelor ν și υ în grecește). Pentru claritate, redăm pasajul întreg din Sfântul Vasile: „Așadar, fiindcă Duhul Sfânt, de la Care izvorăște peste zidire toată darea bunătăților, pe de o parte, atârână de Fiul, împreună cu Care este cugetat în chip nedespărțit, iar pe de alta, are existența legată de cauza Tatălui, de unde și purcede, acest semn caracteristic al proprietății ipostatice îl are: a Se face cunoscut după Fiul și împreună cu El (μετὰ τὸν Υἱόν καὶ σὺν αὐτῷ) și a-Și lua ființarea din Tatăl. Iar Fiul, Care face cunoscut prin Sine și împreună cu Sine (δι' αὐτοῦ καὶ μεθ' αὐτοῦ) pe Duhul Care

și „Bărbatul este prin femeie” (I Cor. 11, 12) este același lucru cu „bărbatul este din femeie”. Deci, unde a fost interzisă prepoziția ἐκ e clar că a fost refuzată împreună cu aceasta și cauza. Așadar, Duhul Sfânt purcede din Tatăl prin Fiul, după modul teologiei concise¹⁹, ca ceea ce, purcezând din Tatăl, prin Fiul Se manifestă, sau Se face cunoscut, sau strălucește, sau Se arată. „Căci Duhul are”, zice Marele Vasile, „acest semn caracteristic al proprietății ipostatice: a Se face cunoscut împreună cu Fiul și cu El, și a-Și lua ființarea din Tatăl”²⁰. Așadar, aceasta vrea să se spună și „prin Fiul”: că Duhul Se face cunoscut împreună cu Fiul. Căci nu altă proprietate s-a atribuit aici Duhului în raport cu Fiul decât a Se face cunoscut împreună cu El, și nu alta în raport cu Tatăl decât a-Și lua ființarea din El²¹. Prin urmare, dacă este absolut necesar să atribuim cu exactitate însușirea propriei lui aparținere în mod propriu²², rezultă că Duhul Sfânt nu are altă relație în raport cu Fiul decât a fi cunoscut împreună cu El, după cum și în raport cu Tatăl a-Și lua ființarea din El. Așadar, Duhul Sfânt nu-Și are ființarea, nici existența din Fiul, fiindcă în caz contrar ce a împiedicat să se spună că „Duhul Sfânt purcede prin Fiul”, așa cum

purcede din Tatăl, El Singur strălucind în chip Unul-Născut din Lumina cea Nenăscută, nu are nici o părtășie cu Tatăl sau cu Duhul Sfânt în ce privește identitatea însușirilor caracteristice, ci Singur Se face cunoscut prin însemnele spuse”. De remarcat că apare și „μεθ' αὐτοῦ cu exact înțelesul folosit de Sfântul Marcu, chiar dacă nu la locul indicat de el.

²¹ Chiar dacă argumentația presupune citatul „μετὰ τοῦ Υἱοῦ” ea nu-și pierde valoarea, căci în textul vasilian se găsește împreună cu „μετὰ τὸν Υἱόν și σὺν αὐτῷ care înseamnă pur și simplu „împreună cu El”. Deci Sfântul Marcu nu a trădat nicidecum sensul Sfântului Vasile.

²² Formularea greacă este mai eliptică și mai greu de redat cuvânt cu cuvânt în românește, de aceea am ales să parafrazăm textul pentru a-i păstra înțelesul.

ὥσπερ δι' Υἱοῦ τὰ πάντα γεγενῆσθαι λέγεται· Ἀλλ' ἐκεῖνο μὲν λέγεται, τῆς διὰ κειμένης ἀντὶ τῆς ἐκ τοῦτο δὲ οὐδαμῶς, οὐδ' ἂν εὗροι τις οὐδαμοῦ κείμενον οὕτω χωρὶς τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ λέγεται. Τοῦτο δὲ τὴν αἰτίαν οὐκ ἐξ ἀνάγκης τῷ Υἱῷ δίδωσι διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐξ Υἱοῦ καὶ παντελῶς οὐχ εὗρηται καὶ καθαρῶς ἀπηγόρευται.

(2.) Τὰς δὲ τῶν δυτικῶν πατέρων καὶ διδασκάλων φωνάς, αἱ τὴν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος τῷ Υἱῷ διδόασιν, οὔτε γνωρίζω (καὶ γὰρ οὐδὲ μετεβλήθησάν ποτε πρὸς τὴν ἡμετέραν γλῶτταν, οὐδ' ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἐδοκιμάσθησαν), οὔτε παραδέχομαι, τεκμαιρόμενος ὅτι διεφθαρμένοι εἰσὶ καὶ παρэгγραπτοὶ διὰ τε πολλῶν ἄλλων καὶ διὰ τοῦ χθὲς καὶ πρώην προενεχθέντος παρ' αὐτῶν βιβλίου τῆς οἰκουμενικῆς ἐβδόμης συνόδου τὸν ὅρον ἔχοντος μετὰ τῆς ἐν τῷ συμβόλῳ προσθήκης· ὅπερ ἀναγνωσθέν, ὁπόσῃν αὐτῶν αἰσχύνῃν κατέχεεν, ἴσασιν. οἱ τότε παρόντες. Ἀλλ' οὐδ' ἂν ἐναντία ταῖς οἰκουμενικαῖς συνόδοις καὶ τοῖς κοινοῖς αὐτῶν δόγμασιν, οὐδ' ἂν ὅλως ἀσύμφωνα τοῖς ἀνατολικοῖς διδασκάλοις ἔγραψαν οἱ Πατέρες ἐκεῖνοι, οὐδὲ αὐτοῖς ἀνακόλουθα, καθάπερ δι' ἄλλων πολλῶν ἐκείνων ῥητῶν ἀποδείκνυται. Διὰ τοῦτο τὰς τοιαύτας ἐπικινδύνους φωνὰς περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως ἀθετῶ, καὶ συμφωνῶν τῷ ἁγίῳ Δαμασκηνῷ, ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγω, κἂν ὅστισοῦν ἕτερος τοῦτο λέγειν δοκῇ, οὔτε λέγω τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος αἰτιον οὐδὲ προβολέα, ἵνα μὴ δεύτερος αἴτιος ἐν τῇ Τριάδι

²³ În ce privește iconomia, adică raportul lui Dumnezeu cu creația, prepozițiile διὰ și ἐκ sunt interschimbabile. Dar unde e vorba de relațiile intratrinitare cele două au un înțeles riguros definit.

²⁴ Dacă s-ar fi spus doar „Duhul purcede prin Fiul” fără a mai adăuga „din Tatăl”, am fi constrânși să înțelegem că Fiul este cauza Duhului.

se spune că „toate prin Fiul s-au făcut”? Dar acel lucru (facerea prin Fiul) se spune punându-se διὰ în locul lui ἐκ²³, însă aceasta (purcederea prin Fiul) nicidecum, nici nu ar găsi cineva pusă undeva formula „fără Tatăl”, ci se spune „din Tatăl prin Fiul”. Și această formulare nu atribuie în mod constrângător Fiului faptul de a fi cauză²⁴. De aceea nici nu se găsește undeva expresia „din Fiul”, și de aceea a fost refuzată fără nici un dubiu.

2. Iar cuvintele Părinților și dascălilor apuseni care atribuie Fiului cauza Duhului eu nici nu le cunosc (căci nici nu au fost tălmăcite vreodată în limba noastră, nici nu au fost probate de Sinoadele Ecumenice²⁵), nici nu le primesc, având mărturie că sunt corupte și interpolate, atât de la mulți alții²⁶, cât și din cartea ce de curând a fost prezentată ca dovadă de către ei, a Sinodului VII Ecumenic, care conține orosul cu adăugirea în Simbol. Care, când a fost citită, știu cei ce au fost de față atunci câtă rușine a revărsat asupra lor²⁷. Însă acei Părinți nu au scris nici lucruri contrare Sinoadelor Ecumenice și dogmelor lor comune, nici lucruri care să nu conglăsuiască cu dascălii răsăriteni, după cum se dovedește prin multe alte cuvinte ale lor. De aceea lepăd asemenea graiuri primejdioase despre purcederea Duhului Sfânt și, conglăsuind cu Sfântul Damaschin, nu spun că Duhul este din Fiul, chiar dacă vreun altul, oricare ar fi el, ar părea că spune aceasta, nici nu spun că Fiul este cauzator al Duhului, nici purcezător, ca să nu fie un cauzator

Dar formula „din Tatăl prin Fiul”, înțeleasă ortodox, salvează acest fals dogmatic.

²⁵ În sensul că nu au fost probate de către Sinoadele Ecumenice ca exprimând adevărul.

²⁶ Sau: „din multe alte [cărți]”.

²⁷ Asupra latinilor.

κάντεϋθεν δύο αἵτιοι καὶ δύο ἀρχαὶ γνωρισθῶσιν· οὐδὲ γὰρ οὐσιῶδες ἐνταῦθα τὸ αἷτιον, ἵνα κοινὸν καὶ ἐν τοῖς τρισὶ προσώποις ὑπάρχει, καὶ διὰ τοῦτο τὰς δύο ἀρχὰς οὐδαμῇ οὐδαμῶς οἱ Λατίνοι φεύξονται, μέχρις ἂν τὸν Υἱὸν λέγωσιν ἀρχὴν τοῦ Πνεύματος· ἡ δὲ ἀρχὴ προσωπικὸν ὑπάρχει καὶ διακρίνον τὰ πρόσωπα.

(3.) Κατὰ πάντα τοίνυν ἐπόμενος ταῖς ἀγίαις καὶ οἰκουμενικαῖς ἐπτὰ συνόδοις καὶ τοῖς ἐν αὐταῖς διαλάμψαι θεοσόφοις πατράσι, «Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν, Πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων· καὶ εἰς ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων φῶς ἐκ φωτός· Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ· γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα· ὁμοούσιον τῷ Πατρί· δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο· τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν, καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου, καὶ ἐνανθρωπήσαντα, σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ παθόντα καὶ ταφέντα· καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφάς· καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς· οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος. Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρί καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν. Εἰς μίαν ἀγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν. Ὁμολογῶ ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν

²⁸ Cauza în Treime nu este ființa comună celor trei Persoane, ci un Ipostas. Deci dacă indicăm două Ipostasuri ce sunt cauzatoare, introducem două cauze în Treime și atunci se afectează unitatea treimică.

secundar în Treime și de aici să fie cunoscuți doi cauzatori și două obârșii. Căci aici nu există cauză ființială, ca să fie una și comună celor trei Persoane²⁸, și de aceea latinii nu vor scăpa nicidecum de cele două obârșii câtă vreme vor zice că Fiul este obârșie a Duhului. Iar obârșia este ceva ce ține de persoană și distinge persoanele²⁹.

3. Așadar, urmând eu întru totul sfintelor și ecumenicelor șapte Sinoade și Părinților înțelepțiți de Dumnezeu care au luminat în ele, „Cred într-Unul Dumnezeu, Tatăl Atotțiitorul, Făcătorul cerului și al pământului, al tuturor, și văzute și nevăzute. Și într-Unul Domn Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Unul Născut, Care din Tatăl S-a născut mai înainte de toți vecii; Lumină din Lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, născut nu făcut, deoființă cu Tatăl, prin Care toate s-au făcut. Care, pentru noi oamenii și pentru a noastră mântuire, S-a coborât din ceruri și S-a întrupat din Duhul Sfânt și din Maria Fecioara și S-a făcut om. Și S-a răstignit pentru noi în zilele lui Ponțiu Pilat și a pățimit și S-a îngropat și a înviat a treia zi, după Scripturi. Și S-a înălțat la ceruri și șade de-a dreapta Tatălui și iarăși va să vină cu slavă să judece vii și morții, a Cărui împărăție nu va avea sfârșit. Și întru Duhul Sfânt, Domnul, de viață Făcătorul, Care din Tatăl purcede, Cel Ce împreună cu Tatăl și cu Fiul este închinat și slăvit, Care a grăit prin prooroci. Într-Una, Sfântă, Sobornicească și Apostolească Biserică. Mărturisesc un

²⁹ Latinii puteau susține două principii, căci pentru ei principiul era ființial (deși, în acest caz, ar fi trebuit să atribuie și Duhului faptul de a fi cauză, dacă ar fi fost consecvenți cu logica lor), Duhul purcedând din ființa comună Tatălui și Fiului. Dar Părinții spun că principiul Dumnezeirii este Tatăl ca Persoană.

ἀμαρτιῶν· προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἀμήν».

(4.) Τοῦτο τὸ ἱερὸν τῆς πίστεως μάθημά τε καὶ σύμβολον, τὸ παρὰ μὲν τῆς πρώτης καὶ δευτέρας τῶν συνόδων ἐκτεθέν, παρὰ δὲ τῶν λοιπῶν κυρωθὲν καὶ βεβαιωθὲν, ὅλη ψυχῇ δεχόμενος καὶ φυλάττων, ἀποδέχομαι καὶ ἀσπάζομαι πρὸς ταῖς εἰρημέναις ἐπτὰ συνόδοις καὶ τὴν μετ' αὐτὰς ἀθροισθεῖσαν ἐπὶ τοῦ εὐσεβοῦς Βασιλείου βασιλέως Ῥωμαίων καὶ τοῦ ἁγιοτάτου πατριάρχου Φωτίου, τὴν καὶ οἰκουμενικὴν ὁγδόην ὀνομασθεῖσαν, ἣ καὶ τῶν τοποτηρητῶν παρόντων Ἰωάννου τοῦ μακαρίου πάπα τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης Παύλου καὶ Εὐγενίου τῶν ἐπισκόπων καὶ Πέτρου πρεσβυτέρου καὶ καρδινάλιου, ἐκύρωσε μὲν καὶ ἀνεκήρυξε τὴν ἐβδόμην οἰκουμενικὴν σύνοδον καὶ ταῖς πρὸ αὐτῆς συντάττεσθαι διωρίσατο, ἀποκατέστησε δὲ τῷ οἰκείῳ θρόνῳ τὸν ἁγιώτατον Φώτιον, κατέκρινε δὲ καὶ ἀνεθεμάτισε, καθάπερ καὶ αἱ πρὸ αὐτῆς οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, τοὺς τολμῶντας προσθήκην τινὰ καινοτομεῖν ἢ ὑφαίρεσιν ἢ ὅλως ἐναλλαγὴν ἐπὶ τῷ προορηθέντι συμβόλῳ. «Εἴ τις γάρ», φησί, «παρὰ τοῦτο τὸ ἱερὸν σύμβολον τολμήσει ἕτερον ἀναγράψασθαι ἢ προσθεῖναι ἢ ὑφελεῖν, καὶ ὅρον ὀνομάσαι ἀποθρασυνθεῖν, κατάκριτος καὶ πάσης χριστιανικῆς πολιτείας ἀπόβλητος». Τὰ δ' αὐτὰ καὶ ὁ πάπας Ἰωάννης πρὸς τὸν ἁγιώτατον Φώτιον ἐπιστέλλων φησὶ πλατύτερον τε καὶ καθαρώτερον περὶ τῆς ἐν τῷ συμβόλῳ ταύτης προσθήκης. Αὕτη ἡ σύνοδος καὶ κανόνας ἐξέθετο τοὺς ἐν πᾶσι τοῖς κανονικοῖς βιβλίοις εὕρισκομένους.

(5.) Κατὰ τοὺς ὅρους τοίνυν αὐτῆς καὶ τῶν πρὸ αὐτῆς συνόδων τὸ ἱερὸν τῆς πίστεως σύμβολον ἀκίνητον δεῖν φυλάττεσθαι κρίνων, ὡς ἐξεδόθη, καὶ οὐς ἀποδέχονται συναποδέχόμενος, καὶ οὐς ἀποβάλλονται

Botez spre iertarea păcatelor. Aștept învierea morților și viața veacului ce va să fie. Amin”.

4. Această sfințită învățătură și acest Simbol de credință, expus de primul și de al doilea dintre Sinoade și validat și confirmat de celelalte, primindu-l și păzindu-l cu tot sufletul, primesc și îmbrățișez, pe lângă cele șapte Sinoade spuse, și pe cel adunat după ele în vremea credinciosului împărat Vasile al romanilor și a Preasfințitului Patriarh Fotie, cel numit și al VIII-lea Sinod Ecumenic³⁰, care, fiind de față și Pavel și Eugeniu, episcopii, și Petru, preotul și cardinalul, ca locțiitori ai fericitului Papă Ioan al vechii Rome, a validat și a confirmat public al VII-lea Sinod Ecumenic, și a hotărât să fie numărat împreună cu cele dinaintea lui, și a reșezat în scaunul său pe Preasfințitul Fotie, și a osândit și dat anatemei, precum au făcut și Sinoadele Ecumenice dinaintea lui, pe cei ce îndrăznesc, abătând credința pe alt făgaș, să facă adăugire, sau să scoată, sau să schimbe ceva în Simbolul amintit. „Căci dacă cineva”, zice, „va îndrăzni în afara acestui sfințit Simbol să rescrie un altul, sau să adauge, sau să scoată și ar cuteza să-l numească oros, osândit să fie și lepădat din toată obștea creștinească”³¹. Și aceleași lucruri le spune mai pe larg și mai limpede despre această adăugire în Simbol și papa Ioan, scriindu-i Preasfințitului Fotie³². Acest Sinod a dat și canoane ce se află în toate cărțile de canoane.

5. Așadar, conform orosurilor lui și Sinoadelor dinaintea lui, judec că trebuie păzit nemișcat sfințitul Simbol de credință, precum a fost dat, și primesc împreună cu ele pe cei primiți de ele, și lepăd împreună cu ele pe

³⁰ Sinodul din 879 de la Constantinopol.

³¹ Karmiris, I, p. 226.

³² Scrisoarea 350, PL 126, 943-946.

συναποβαλλόμενος. οὐδέποτε εἰς κοινωνίαν προσδέξομαι τοὺς τολμήσαντας ἐν τῷ συμβόλῳ τὴν καινοτομίαν προσθεῖναι περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως, ἕως ἂν ἐμμένωσι τῇ τοιαύτῃ καινοτομίᾳ· «ὁ γὰρ κοινωνῶν» φησί «τῷ ἀκοινωνήτῳ, καὶ αὐτὸς ἀκοινωνήτος ἔστω». Καὶ ὁ θεῖος Χρυσόστομος ἐξηγούμενος τὸ Εἰ τις εὐαγγελίζεται ὑμῖν παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα, «Οὐκ εἶπε», φησὶν, «ἐὰν ἐναντία καταγγέλλωσιν ἢ τὸ πᾶν ἀνατρέπωσιν, ἀλλὰ καὶ μικρόν τι εὐαγγελίζονται παρ' ὃ παρελάβετε, καὶ τὸ τυχὸν παρακινήσωσιν, ἀνάθεμα ἔστωσαν». Καὶ ὁ αὐτὸς αὖθις· «Οἰκονομητέον, ἐνθα μὴ παρανομητέον». Καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς Ἀσκητικοῖς· «Φανερὰ ἔκπτωσις πίστεως καὶ ὑπερηφανίας κατηγορία, ἢ ἀθετεῖν τι τῶν γεγραμμένων, ἢ ἐπεισάγειν τῶν μὴ γεγραμμένων, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰπόντος· Τὰ ἐμὰ πρόβατα τῆς φωνῆς μου ἀκούει, καὶ πρὸ τούτου εἰρηκότος· Ἀλλοτρίῳ δὲ οὐ μὴ ἀκολουθήσωσιν, ἀλλὰ φεύξονται ἀπ' αὐτοῦ, ὅτι οὐκ οἶδασιν τὴν φωνὴν τῶν ἁλλοτρίων»· καὶ ἐν τῇ πρὸς μονάζοντας ἐπιστολῇ· «Εἰ τινες τὴν ὑγιὴ πίστιν προσποιούνται ὁμολογεῖν, κοινωνοῦσι δὲ τοῖς ἑτερόφροσι, τοὺς τοιούτους, εἰ μετὰ παραγγελίαν μὴ ἀποστῶσι, μὴ μόνον ἀκοινωνήτους ἔχειν, ἀλλὰ μηδὲ ἀδελφοὺς ὀνομάζειν». Καὶ πρὸ τούτων ὁ θεοφόρος Ἰγνάτιος ἐν τῇ πρὸς τὸν θεῖον Πολύκαρπον τὸν Σμύρνης ἐπιστολῇ· «Πᾶς ὁ λέγων» φησί «παρὰ τὰ διατεταγμένα, καὶ ἀξιόπιστος ἢ, καὶ νηστεύη, καὶ παρθενεύη, καὶ σημεία ποιῇ, καὶ προφητεύη, λύκος σοι φαίνεται ἐν προβάτου δορᾷ προβάτων

³³ Vezi și Grigorie Palama, *Cuvintele apodictice*, I, Prolog, p. 26.

³⁴ Cf. Canoanelor 11 și 12 apostolice și 2 Antiohia.

³⁵ *Comentariu la Galateni*, PG 61, 624.

³⁶ Nu am reușit să identificăm opera din care citează Sfântul Marcu.

³⁷ *Cuvântul ascetic 8 (Prologus 8)*, PG 31, 680.

cei lepădați de ele. Nu voi primi nicicând în părtășie pe cei ce au îndrăznit să adauge în Simbol înnoirea despre purcederea Duhului Sfânt, cât timp rămân în asemenea abatere³³. „Căci cel ce este în comuniune”, zice, „cu cel ce nu este în comuniune cu Biserica, și el, la rândul său, să fie în afara comuniunii”³⁴. Și dumnezeiescul Gură de Aur, tâlcuind spusa „dacă cineva vă binevestește altceva decât ați primit, să fie anatema” (Gal. 1, 9), zice: „Nu a zis «Dacă vă vestesc cele contrare sau vă dau totul peste cap», ci «chiar dacă ceva mic vă „binevestește” în afară de ceea ce ați primit, chiar dacă se abat de la credință în vreo privință, anatema să fie»”³⁵. Și același iarăși zice: „Se poate face economie unde nu este călcare de lege”³⁶. Și Marele Vasile, în „Ascetice”, spune: „Cădere pe față de la credință și vinovăție de mândrie este fie a lepăda ceva din cele scrise, fie a introduce ceva din cele nescrise, de vreme ce Domnul nostru Iisus Hristos a spus: «Oile Mele glasul Meu îl ascultă» (cf. In. 10, 7-8) și, mai înainte de aceasta, a zis: «Străinului ele nu îi urmează, ci vor fugi de el, fiindcă nu cunosc glasul străinilor» (In. 10, 5)”³⁷. Și în epistola către monahi zice: „Dacă unii se prefac că mărturisesc credința sănătoasă, dar sunt în părtășie cu cei de alt cuget, unii ca aceștia, dacă nu se leapădă după ce au fost somați, nu numai să nu mai fie în comuniune cu voi, dar nici frați să nu-i numiți”³⁸. Și înaintea acestora, purtătorul de Dumnezeu Ignatie, în epistola către dumnezeiescul Policarp al Smirnei, zice: „Tot cel ce grăiește în afara celor rânduite, chiar dacă ar fi vrednic de crezare, chiar dacă ar posti, chiar dacă ar trăi în feciorie, chiar dacă ar face semne, chiar dacă ar prooroci, să îl privești ca pe un lup, care lucrează în

³⁸ Nu am găsit la Sfântul Vasile vreo epistolă către monahi cu un asemenea text, dar citatul este foarte apropiat în idei cu „Epistola către monahi” a Sfântului Atanasie cel Mare (PG 26, 1185-1188).

φθορὰν κατεργαζόμενος». Καὶ τί δεῖ πολλὰ λέγειν; Ἄπαντες οἱ τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι, πᾶσαι αἱ σύνοδοι καὶ πᾶσαι αἱ θείαι γραφαὶ φεύγειν τοὺς ἐτερόφρονas παραινοῦσι καὶ τῆς αὐτῶν κοινωνίας διῆσθαι. Τούτων οὖν ἐγὼ πάντων καταφρονήσας, ἀκολουθήσω τοῖς ἐν προσήματι πεπλασμένης εἰρήνης ἐνωθῆναι κελεύουσιν; τοῖς τὸ ἱερὸν καὶ θεῖον σύμβολον κιβδηλεύσασιν καὶ τὸν Υἱὸν ἐπεισάγουσι δεύτερον αἷτιον τοῦ ἁγίου Πνεύματος; Τὰ γὰρ λοιπὰ τῶν ἀτοπημάτων ἐὼ τότε νῦν ἔχον, ὧν καὶ ἐν μόνον ἱκανὸν ἦν ἡμᾶς ἐξ αὐτῶν διαστήσαι. Μὴ πάθοιμι τοῦτο ποτε, Παράκλητε ἀγαθέ, μηδ' οὕτως ἐμαυτοῦ καὶ τῶν καθηκόντων λογισμῶν ἀποπέσοιμι; τῆς δὲ σῆς διδασκαλίας καὶ τῶν ὑπὸ σοῦ ἐμπνευσθέντων μακαρίων ἀνδρῶν ἐχόμενος, προστεθεῖν πρὸς τοὺς ἐμοὺς πατέρας, τοῦτο, εἰ μὴ τι ἄλλο, ἐντεῦθεν ἀποφερόμενος, τὴν εὐσέβειαν.

piele de oaie stricarea oilor”³⁹. Și ce să mai lungim vorba? Toți dascălii Bisericii, toate Sinoadele și toate dumnezeieștile Scripturi îndeamnă a fugi de cei de alt cuget și a ne depărta de părtășia lor. Așadar, eu, disprețuind toate acestea, voi urma celor ce poruncesc să ne unim prin aparența unei păci măsluite? Sau voi urma celor care falsifică sfântul și dumnezeiescul Simbol și Îl introduc pe Fiul ca pe un al doilea cauzator⁴⁰ al Duhului Celui Sfânt? Las deoparte deocamdată celelalte absurdități, dintre care și numai una singură era de-ajuns ca să ne despartă de ei. Să nu pătesc vreodată aceasta, Mângâietorule bune, nici să mă lepăd de mine însumi și să cad din gândurile cele cuviincioase, ci, ținându-mă de învățătura Ta și de fericirii bărbați insuflați de Tine, să fiu adăugat la Părinții mei, ducând cu mine de aici, dacă nu altceva, măcar aceasta: dreapta credință.

³⁹ De fapt e vorba de *Epistola către Heron*, diaconul Antiohiei, 10, 2, 1, în „*Patres apostolici*”, vol. 2, Tubingen 1913.

⁴⁰ Literal: „al doilea cauzator”.

ΜΑΡΚΟΥ ΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΟΥ Η
ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΛΑΤΙΝΟΣ, Η ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ ΤΩ
ΣΥΜΒΟΛΩ ΠΡΟΣΘΗΚΗΣ.

Λατίνος. Θαυμάζω πῶς ἡμῖν ἐγκαλεῖτε περὶ τῆς ἐν τῷ συμβόλῳ προσθήκης, ὅπου γε ἡ δευτέρα τῶν οἰκουμενικῶν σύνοδος ὅλον τὸ τῆς πρώτης σύμβολον ἐναλλάξασα παραδέδωκε, προσθήκαις τε ἐπαυξήσασα καὶ τὰλλα πρὸς τὸ σαφέστερον ἀναπτύξασα· ὥστε οὐδὲν ἢ περὶ τὴν λέξιν ἐναλλαγὴν λυμαίνεται τοῖς σῶζουσι τὴν ἀκριβειαν τῶν δογμάτων.

Γραικός. Τοῦτο μὲν οὕτως ἔχειν ὁμολογοῦμεν καὶ τὸ τῆς δευτέρας συνόδου σύμβολον ἐνηλλαγμένον εἶναι πρὸς τὸ τῆς πρώτης κατὰ τὴν λέξιν οὐκ ἀγνοοῦμεν· οὐ μὴν ὅτι γε ἐκείνοις τοῖς πατράσιν ἐξῆν ἐναλλάξαι τὸ σύμβολον, ἤδη καὶ σοὶ τοῦτο ἐξεῖναί φαμεν.

Λατίνος. Διὰ τί δή;

Γραικός. Πρῶτον μὲν ὅτι ἐκεῖνοι σύνοδος οἰκουμένη ἦσαν, σοὶ δὲ τοῦτο οὐ πρόσεστι, καὶν ὅτι μάλιστα τὸν Πάπαν αὐχῆς καὶ τὸ ἐκείνου πρωτεῖον. Ἐπειτα τότε μὲν ἐξῆν· οὐ γὰρ πῶς κεκώλυτο· σοὶ δὲ μετὰ τὸ κεκωλῦσθαι τὴν προσθήκην τολμήσαντι λόγος οὐδεὶς συγχωρεῖ τὸ μὴ οὐχ ὑπεύθυνον εἶναι ταῖς ἐκφωνηθείσαις ὑπὸ τῶν πατέρων ἀραῖς.

¹ Editată de Hergenroether, PG 160, 1000-1101; Vatopedinos, *Sotir*, p. 235-247; Petit, PO 17, p. 415-421 și *Marci Opera*, p. 107-113. A fost scrisă

Dialogul lui Marcu al Efesului al cărui
titlu e „Latinul” sau „Despre adăugirea
făcută în Simbolul credinței”¹

Latinul: Mă mir cum ne învinuiți în legătură cu adăugirea făcută în Simbol, când al II-lea Sinod Ecumenic ne-a predat² întregul Simbol al celui dintâi Sinod, schimbându-l și sporindu-l cu adăugiri și, una peste alta, explicându-l spre mai mare limpezire, încât pentru cei ce se mântuiesc schimbarea în ce privește cuvintele nu vatămă cu nimic acrivia dogmelor.

Grecul: Mărturisim că așa stau lucrurile, și nu suntem în necunoștință de faptul că Simbolul celui de-al II-lea Sinod este schimbat față de cel al primului Sinod în ceea ce privește cuvintele. Dar dacă acelor Părinți le-a fost îngăduit să schimbe Simbolul, asta nu înseamnă că îți recunoaștem și ție dreptul de a face asta.

Latinul: De ce?

Grecul: Mai întâi, pentru că aceia erau Sinod Ecumenic, iar acest lucru nu se aplică în cazul tău, chiar dacă tu îl ridici în slăvi pe papă și primatul lui. Apoi, pentru că atunci era îngăduit, căci nu era încă oprit. Iar pentru tine, care ai îndrăznit să faci adaosul după ce a fost oprit lucrul acesta, nu mai ai nici o dezvinovățire pentru a nu cădea sub blestemele rostite de Părinți.

probabil la Constantinopol în anul 1440. Am folosit ediția din PO.

² Este vorba de transmiterea prin predanie.

Λατῖνος. Πότε γὰρ δὴ κεκώλυτο καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν; Γραικός. Ἐγὼ σοι ἐρῶ τὸ πᾶν ἀκριβῶς. Μετὰ τὴν παρὰ τῆς πρώτης συνόδου τῆς πίστεως ἐκθεσιν πολλαὶ καὶ διάφοροι πίστεως ἐκθέσεις γεγόνασιν ὑπὸ διαφόρων συνόδων περιαιροῦσαι τὸ ὁμοούσιον. Ἀλλ' ἐκεῖναι μὲν ἠκυρώθησαν, ἡ δὲ δευτέρα σύνοδος οἰκουμενικὴ τε οὖσα καὶ τὴν τῆς πρώτης ἔννοιαν ἀκριβῶς φυλάξασα ἐκθεσιν ἰδίαν πεποιήται ταύτην, ἣ νῦν ἡμεῖς μὲν ἄνευ προσθήκης χρώμεθα, ὑμεῖς δὲ μετὰ τῆς προσθήκης οὐδετέρα δὲ ὅμως ἀμφοῖν ταῖν συνόδοις οὐδεμίαν κώλυσιν διωρίσατο τῆς μεταποιήσεως. Ὅθεν ἐπὶ τῆς τρίτης οἰκουμενικῆς συνόδου σύμβολον πίστεως προηνεχθῆ παρὰ τῶν τὰ Νεστορίου φρονούντων ἐκδεδομένον, ἔχον τὴν τῆς αἰρέσεως δόξαν, δι' οὗ καὶ βαπτίζειν ἐτόλμων ἐν τῇ Λυδία τινάς. Τοῦτο οἱ πατέρες ἀνεγνωσμένον ἀκούσαντες καὶ οὐκ ἀνεκτὸν ἔτι κρίναντες ὑπὸ τοῦ βουλομένου μεταποιεῖσθαι τὸ σύμβολον, ὅρον εὐθὺς ἐξήνεγκαν, μηκέτι μηδένα τολμᾶν ἐναλλάττειν τὴν ὑπὸ τῶν Πατέρων ἐκτεθεῖσαν πίστιν ἢτοι τὸ τῆς πίστεως σύμβολον. Ὅθεν καὶ ὁ μακάριος Κύριλλος ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἀντιοχείας Ἰωάννην ἐπιστολῇ τὴν οἰκείαν εἰδὼς ἀπόφασιν (αὐτὸς γὰρ ἦν ὁ τῆς μεγάλης ἐκείνης συνόδου πρόεδρος) «κατ' οὐδένα» φησί «τρόπον σαλευέσθαι ἀνεχόμεθα τὴν ἐκτεθεῖσαν ὑπὸ τῶν Πατέρων ἡμῶν πίστιν ἢτοι τὸ τῆς πίστεως σύμβολον, οὔτε μὴν ἐπιτρέπομεν ἑαυτοῖς ἢ ἑτέροις ἢ λέξιν ἀμεῖψαι τῶν ἐγκειμένων ἐκεῖσε, ἢ μίαν γοῦν παραβῆναι συλλαβὴν, μεμνημένοι τοῦ λέγοντος· Μὴ μέταιρε ὅρια αἰώνια, ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες σου· οὐ γὰρ ἦσαν αὐτοὶ οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, ὃ ἐκπορεύεται μὲν ἐξ αὐτοῦ, ἔστι δὲ οὐκ ἄλλότριον τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον». Ἀκούεις ὥς οὐ τὴν διάνοιαν μόνον, ἀλλὰ

³ Filioque.

Latinul: Când a fost oprit și pentru ce pricină?

Grecul: Îți voi spune totul cu de-amănuntul. După expunerea credinței de către cel dintâi Sinod, au fost multe și felurite expuneri ale credinței făcute de diferite sinoade, care au înlăturat termenul „de o ființă”. Însă acele expuneri nu au fost validate. Dar având loc al II-lea Sinod Ecumenic și păzind cu de-amănuntul cugetul celui dintâi, a făcut această expunere a sa, pe care noi acum o folosim fără adaos³, iar voi cu adaos. Însă niciunul dintre cele două Sinoade nu a rânduit vreo opreliște în ce privește schimbarea Simbolului. Din această pricină, în vremea celui de-al III-lea Sinod Ecumenic a fost înfățișat un Simbol al credinței, dat de cei ce cugetau ale lui Nestorie, Simbol ce cuprindea o credință eretică și cu care ei cutezau să-i boteze pe unii în Lidia. Când Părinții l-au auzit citit, judecând să nu mai fie îngăduită schimbarea Simbolului de către oricine ar vrea aceasta, au dat îndată o hotărâre: ca nimeni să nu mai îndrăznească să schimbe credința expusă de Părinți, adică Simbolul credinței⁴. De aceea și fericitul Chiril, în epistola către Ioan al Antiohiei, cunoscând propria sa hotărâre (căci el era întâistătătorul aceluia mare Sinod), zice: „În nici un chip nu răbdăm să fie clătinată credința expusă de Părinții noștri, adică Simbolul credinței, nici nu îngăduim, nici nouă înșine, nici altora, fie să schimbe un cuvânt din cele puse acolo, fie să calce o singură silabă, aducându-ne aminte de Cel Ce zice: «Nu muta hotarele cele veșnice pe care le-au pus părinții tăi» (Pilde 22, 28). Căci nu ei au fost cei ce au grăit, ci Duhul lui Dumnezeu și Tatălui, Cel Ce purcede din El și nu este străin de Fiul după rațiunea ființei”⁵. Auzi că nu numai înțelesul, ci și cuvântul

⁴ Canonul 7, Karmiris, p. 150.

⁵ ACO III, 1, 1, 4, 19.

καὶ λέξιν καὶ συλλαβὴν κωλύει μεταποιεῖν τε καὶ παραβαίνειν; «Οὐκ ἐπιτρέπομεν» φησὶν «ἑαυτοῖς ἢ ἐτέροις», ὥς ἐκ προσώπου τῆς συνόδου πάσης· καίτοι γε οἰκουμένης συνόδου ἦσαν, ἀλλ' αὐτοὶ τὸν ὅρον ἔθεντο τῆς κωλύσεως καὶ τὰς φρικώδεις ἐκείνας ἐξεῖπον ἀράς. Εἰ οὖν ἑαυτοῖς οὐκ ἐπιτρέπουσι, πῶς ἐπιτρέψουσι σοί; Τοῦτο δὲ καὶ ἔργοις αὐτοῖς ἔδειξαν· τὴν γὰρ τῆς Θεοτόκου φωνήν, ὑπὲρ ἧς αὐτοῖς ὁ ἄγων ἅπας, οὐκ ἐτόλμησαν τῷ συμβόλῳ προσθεῖναι, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ καθὼς πρότερον ἔλεγον καὶ ἡμεῖς ἄχρι τοῦ νῦν λέγομεν· Ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου. Ταύτας μοι τὰς φωνὰς τοῦ μεγάλου Κυρίλλου μαρτυρίαν ἀκριβῆ τε καὶ σαφεστάτην ἔχε τῆς αὐτοῦ γνώμης, ἣν εἶχε περὶ τε τοῦ θείου συμβόλου καὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως· τὸ μὲν γὰρ σύμβολον ἀπαράβατον εἶναι καὶ κατὰ λέξιν καὶ συλλαβὴν βούλεται· τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν ἐκπορεύεσθαι θεολογεῖ, τοῦ δὲ Υἱοῦ ἰδίου ὡς ὁμοούσιον εἶναι. Τί τούτων καθαρώτερον ἢ σαφέστερον; Θαυμασίως δὲ καὶ ἄμφω κατὰ ταῦτόν ἐθηκεν, ὥσπερ προφητικῶς πνεύματι προορῶν τοὺς Ἰταλοὺς ὑμᾶς ἀμφότερα παραβησομένους· οὕτω καὶ τῶν μελλόντων οἱ ἅγιοι τὸ καθ' αὐτοὺς προενόουν καὶ τὰ ἐσόμενα δεινὰ προανέστελλον. Ταύτας δεξάμενοι τὰς φωνὰς καὶ οἱ τῆς Ανατολῆς ἐπίσκοποι πάντες, ἐπὶ ταύταις συνέβησαν καὶ τὴν εἰρήνην ἡσπάσαντο. Φασὶ γοῦν διὰ Θεοδώρητου γράφοντος ταῦτα· «Ἐν κοινῷ ἀναγνόντες τὰ του γράφοντος ταῦτα· «Ἐν κοινῷ ἀναγνόντες τὰ αἰγύπτια γράμματα καὶ ἐξετάσαντες αὐτῶν ἀκριβῶς τὴν διάνοιαν, εὗρομεν σύμφωνα τοῖς εἰρημένοις τὰ ἐκεῖθεν ἀπεσταλμένα. Τῇ γὰρ εὐαγγελικῇ εὐγενείᾳ καλλύννεται, καὶ Θεὸς τέλειος καὶ ἄνθρωπος τέλειος ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν αὐτοῖς ἀναγορεύεται, καὶ τὸ

și silaba oprește să fie schimbate și călcate! „Nu îngăduim nici nouă înșine, nici altora”, zice ca din partea întregului sinod. Și deși erau Sinod Ecumenic, însă ei au pus chiar și asupra-și hotărârea opreliștii și au rostit acele blesteme înfricoșate. Așadar, dacă lor înșiși nu își îngăduiau, cum îți vor îngădui ție? Și acest lucru l-au dovedit cu fapta. Căci nu au cutezat să adauge Simbolului cuvântul „Născătoare de Dumnezeu”, pentru care le-a fost toată lupta, ci și ei l-au rostit ca mai înainte, și noi îl rostim așa până acum: „Din Duhul Sfânt și din Fecioara Maria”. Aceste graiuri ale marelui Chiril să le ai ca mărturie exactă și foarte limpede a socotinței pe care o avea el despre dumnezeiescul Simbol și despre purcederea Duhului Sfânt. Căci el vrea ca Simbolul să fie neștirbit până la cuvânt și silabă, iar despre Duhul Sfânt teologhisește că purcede din Tatăl și că este propriu Fiului ca Unul ce este de o ființă cu Ei. Ce este mai curat și mai limpede decât cuvintele acestea? În chip minunat a pus laolaltă amândouă aceste adevăruri ca și cum v-ar fi văzut mai înainte prin duh proorocesc pe voi, italienii, că pe amândouă le veți călca. Astfel, sfinții, în ce-i privește, prevedeau cele viitoare și căutau să preîntâmpine și relele care aveau să fie. Primind cu toții aceste graiuri și episcopii din Răsărit, în temeiul acestora au căzut la învoială și au îmbrățișat pacea. Iată ce grăiesc ei prin Teodoret, care scrie acestea: „Citind noi în comun scrierile din Egipt și cercetând cu de-amănuntul înțelesul lor, am găsit că cele trimise de acolo sunt în congrăsuire cu cele spuse. Căci sunt împodobite cu noblețea evanghelică și Domnul nostru Iisus Hristos este vestit în ele Dumnezeu desăvârșit și om desăvârșit, și Duhul Sfânt nu Își are existența din Fiul sau prin Fiul, ci purcede din Tatăl,

Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον οὐκ ἐξ Υἱοῦ ἢ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν ἔχον, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν ἐκπορευόμενον, ἴδιον δὲ τοῦ Υἱοῦ ὡς ὁμοούσιον ὀνομαζόμενον». Βλέπεις ὅπως ἐδέξαντο τὸ οὐκ ἀλλότριον τοῦ Υἱοῦ κατὰ τὸν τῆς οὐσί-
ας λόγον; Ἀλλὰ καὶ τοῦ Νεστορίου λέγοντος ἐν τῷ ἰδίῳ συμβόλῳ: «Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὔτε Υἱός ἐστιν, οὔτε δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν ἔχον», ἡ μεγάλη σύνοδος αὕτη τὸ ῥηθὲν παρεδέξατο, καὶ οὐδὲν ἀντεῖπεν οὐδὲ ἐμέμψατο, δῆλον ὡς οἰκεῖον στέργουσα δόγμα· πῶς γὰρ ἂν ἄλλως παρεσιώπησε; Γίνωσκε τοίνυν ὡς ἡ τρίτη τῶν οἰκουμενικῶν σύνοδος καὶ πρώτη τὸν διορισμὸν τῆς κωλύσεως ἔθετο κατὰ τῶν μεταποιούντων τὸ σύμβολον καὶ πρώτη τὸ ὑμέτερον δόγμα ἀπεδοκίμασε διὰ τῆς φωνῆς Νεστορίου, παραδεξαμένη ταύτην καὶ ὡς οἰκεῖαν γνωρίσασα. Μηκέτι οὖν ἑτέραν σύνοδον ζητεῖ τὴν τοῦτο κυρώσουσαν· ἅπαξ γὰρ ἡκύρωται διὰ τῆς μεγάλης ἐκείνης συνόδου, καὶ ἡ κυρώσουσα δὲ τοῦτο λοιπὸν οὐκέτ' ἂν εἴη σύνοδος, ἀλλὰ ψευδοσύνοδος. Εἶεν. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν σύνοδον ταύτην ἡ τετάρτη συγκροτηθεῖσα, πρῶτον μὲν κατὰ τὸν οἰκεῖον ὅρον καὶ ἄμφω τὰ σύμβολα ἀναγνοῦσα, ὡς ἐν ταῦτα ἐδέξατο, καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν εὐθὺς ἐπάγει· ἐδέξατο, καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν εὐθὺς ἐπάγει· «Ἦρκει μὲν οὖν εἰς ἐντελῇ τῆς εὐσεβείας ἐπίγνωσιν τε καὶ βεβαίωσιν τὸ σεπτὸν τοῦτο καὶ μακάριον τῆς θείας χάριτος σύμβολον». Ἀκούεις τὸ σεπτὸν σύμβολον; Ἐν ἅρα τὰ δύο· τὸ γὰρ δεύτερον περιέχει τὸ πρῶτον, καὶ ἡ τρίτη περὶ ἀμφοῖν ὡς περὶ ἐνὸς ἔλεγεν. Ἀλλ' ἀκούε τῶν ἐξῆς· «Περὶ τε γὰρ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος ἐκδιδάσκει τὸ τέλειον». Ἀκούεις

⁶ Mansi V, p. 876.

⁷ Variantă de traducere: „e limpede că, deoarece a fost de acord cu dogma lui Nestorie, ca una care era a sa, a sinodului”. E vorba doar de credința lui Nestorie în ceea ce privește purcederea Duhului, nu de ceea ce era eretic în învățătura lui.

fiind numit propriu Fiului ca unul ce este de o ființă”⁶. Vezi că au primit spusa „nu e străin de Fiul după rațiunea ființei”? Însă și când Nestorie a zis în Simbolul său: „Duhul Sfânt nu este nici Fiu, nici nu Își are existența prin Fiul”, acest mare Sinod a primit spusa lui Nestorie, nu a grăit nimic împotriva, nici n-a găsit nimic de reproșat la ea – și e limpede că asta deoarece a fost de acord cu dogma acestuia⁷. Căci altfel cum ar fi tăcut? Cunoaște, dar, că al III-lea Sinod din cele ecumenice a pus cel dintâi hotărârea opreliștii împotriva celor ce schimbă Simbolul și cel dintâi a lepădat dogma voastră prin grăirea lui Nestorie, primind această formulare a lui și recunoscând-o ca a sa proprie.⁸ Așadar, nu mai căuta alt sinod care să fi validat acest fapt⁹. Căci a fost invalidat o dată pentru totdeauna prin acel mare Sinod, și cel care ar mai valida acest lucru nu ar mai fi sinod, ci sinod mincinos. Fie. Însă și după acest Sinod, strângându-se al IV-lea, citind mai întâi, după propriul oros, și amândouă Simbolurile¹⁰, le-a primit ca pe unul singur; și îndată după citire a adăugat: „Este îndestulător spre desăvârșita cunoaștere și întărire a drepteii credințe acest cinstit și fericit Simbol al dumnezeiescului har”. Auzi cum spune „cinstit Simbol”? Prin urmare, unul singur sunt cele două. Căci cel de-al doilea îl cuprinde pe cel dintâi, și cel de-al III-lea Sinod a vorbit despre amândouă ca despre unul. Însă ascultă și cele ce urmează: „Căci și despre Tatăl și despre Fiul și despre Sfântul Duh învăță desăvârșit”¹¹. Auzi că „învăță

⁸ Acest fapt arată că și ereticii pot avea în multe lucruri dreptate și chiar pot fi folosite formulări de-ale lor, interpretate însă după cugețul Bisericii sobornicești. Dar nu oricine poate face acest lucru, ci doar omul văzător de cele dumnezeiești.

⁹ Posibilitatea unui adaos în Crez.

¹⁰ E vorba de Simbolurile de la Sinodul I și II Ecumenic.

¹¹ Schwartz, ACO, II, 1, 2, 128.

ὅτι διδάσκει τὸ τέλειον; Οὐδὲν ἄρα τῶν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀτελες οὐδὲ προσθήκης δεόμενον. Ἀλλὰ πῶς φυλακτέον τοῦτο τὸ σύμβολον, αὐτοὶ περὶ τὸ τέλος φασί: «Τούτων οὕτω παρ' ἡμῶν ἐμμελῶς διορισθέντων τε καὶ διατυπωθέντων, ὥρισεν ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος αὕτη ἑτέραν πίστιν μηδενὶ ἐξεῖναι προφέρειν ἢ γουν συγγράφειν ἢ συντιθέναι ἢ διδάσκειν ἢ προκομίζειν. Τοὺς δὲ τολμῶντας πίστιν ἑτέραν συγγράφειν ἢ συντιθέναι ἢ προκομίζειν, τούτους, εἰ μὲν ἐπίσκοποι εἶεν ἢ κληρικοί, ἀλλοτρίους εἶναι τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπισκοπῆς καὶ τοὺς κληρικούς τοῦ κλήρου· εἰ δὲ λαϊκοὶ εἶεν, ἀναθεματίζεσθαι αὐτούς». Ὅτι μὲν οὖν ἐνταῦθα πίστιν τὸ τῆς πίστεως σύμβολον λέγει, φανερόν ἐστιν (οἶμαι) τοῖς ἔχουσι νοῦν· οὐ γὰρ δὴ περὶ τοῦ ὅρου παντός φησιν, ἐπειδὴ καὶ μετὰ ταῦτα διάφοροι γεγόνασιν ὅροι. Ταύτην δὲ τὴν πίστιν ἑτέραν οὐχ αἱ πολλαὶ λέξεις μόνον, ἀλλὰ καὶ μία προστεθεῖσα ἢ ἐλλειφθεῖσα ἢ ἐναλλαγείσα πάντως ἐργάζεται τὸ γὰρ δὴ συγγράφειν καὶ συντιθέναι καὶ προκομίζειν πρὸς τὴν ἐν λέξει σύνθεσιν ἀφορᾷ προδήλως, καὶ ταύτην σύνθεσιν ἀφορᾷ προδήλως, καὶ ταύτην ἀπαγορεύει.

Λατῖνος. Οὐκ, ἀλλ' ἑτέραν φησὶ πίστιν τὴν ἐναντίαν, τὴν ἀλλότρια τῆς Ἐκκλησίας δόγματα ἔχουσαν, ἐπεὶ ἡ ἀνάπτυξιν καὶ σαφήνειαν ἔχουσα πίστις οὐκ ἂν εἴη πάντως ἑτέρα, καὶν μιᾷ, καὶν πολλαῖς διαφέρειν λέξεσιν.

Γραικός. Θαυμάζω πῶς οὐκ ἀπὸ τῶν λέξεων δοκιμάξεις τὴν διάνοιαν τῶν εἰπόντων, ἀλλὰ μᾶλλον τὰς λέξεις ἔλκεις πρὸς τὸ σαυτοῦ βούλημα. Τὸ γὰρ τὸ ἕτερον οἶεσθαι τὸ ἐναντίον δηλοῦν ἀνδρός ἐστιν οὐ σοφοῦ οὐδὲ εἰδότος ἐφαρμόζειν τῇ τῶν πραγμάτων φύσει τὴν ἐκάστῳ κατάλληλον λέξιν· ἐπὶ πλέον γὰρ δήπου τοῦ ἐναντίου τὸ ἕτερον, καὶ οὐ πᾶν τὸ ἕτερόν τινος ἤδη καὶ

desăvârșit"? Prin urmare, nimic din cele spuse cu privire la Duhul Sfânt în Simbolul de credință nu este nede-săvârșit, nici nu are trebuință de adăugire. Însă cum că trebuie păzit acest Simbol, ei înșiși zic pe la sfârșit: „Așa fiind acestea hotărâte și formulate cu grijă de către noi, a hotărât acest sfânt și ecumenic Sinod să nu-i fie îngădu-it nimănui să vestească, sau să aștearnă în scris, sau să alcătuiască, sau să învețe, sau să prezinte altă credință. Iar cei care îndrăznesc să alcătuiască sau să prezinte altă credință, aceștia, dacă sunt episcopi sau clerici, străini să fie episcopii de episcopie, iar clericii de treapta clericală, iar dacă ar fi mireni, să fie dați anatemei”. Așadar, că aici numește credință Simbolul credinței, cred că e limpede celor care au minte. Căci nu despre orice oros zice, de vreme ce și după acestea au fost diferite orosuri. Iar această credință o schimbă nu numai mulțimea de cuvinte, ci și un singur cuvânt adăugat sau scos sau schimbat. Căci „a așterne în scris” și „a prezenta” e limpede că se referă la formulare și pe aceasta o respinge.

Latinul: Nu, ci „altă credință” o numește pe cea contrară, care are dogme străine Bisericii. Fiindcă credința care conține dezvoltare și limpezire nu este nicidecum alta, chiar dacă se deosebește prin unul sau mai multe cuvinte.

Grecul: Mă minunez cum nu probezi din cuvinte înțelesul celor ce au grăit, ci mai degrabă tragi cuvintele spre voia ta. Căci a fi de părere că „altul” indică „contrarul” este treabă de om lipsit de înțelepciune și care nu știe să pună în acord cu firea lucrurilor cuvântul corespunzător fiecăruia dintre acestea. Căci „altul” e mai cuprinzător ca înțeles decât „contrarul”, și nu tot ce este „altul” în raport cu ceva este și contrar aceluia ceva. Căci

ἐναντίον· ἄνθρωπος γὰρ ἵππου ἕτερον μὲν τῷ εἶδει, ἐναντίον δὲ οὐδαμῶς· τῇ γὰρ οὐσίᾳ οὐδὲν ἐναντίον. Οὐκ ἂν οὖν διὰ τῆς ἐτέρας πίστεως τὴν ἐναντίαν ἐδήλουν, ὥσπερ οὐδεὶς διὰ τοῦ ζώου δηλοῖ τὸν ἄνθρωπον. Ὅτι δὲ τὴν κατὰ λέξιν ἐτέραν δηλοῦσι, δῆλον ἐκ τοῦ συγγράφειν καὶ συντιθέναι, καθάπερ εἴρηται πρότερον· ἔπειτα καὶ γελοῖον ἄλλως τὸν ἐναντίαν καὶ αἵρετικὴν ἐκτιθέμενον πίστιν, ἐπίσκοπον μὲν ὄντα ἢ κληρικόν, καθαιρεῖν μόνον, λαϊκόν δέ, ἀναθεματίζειν· ὁμοίως γὰρ ἀναθεματίζεται ἅπας αἵρετικός, κἂν ἐπίσκοπος εἴη, κἂν λαϊκός. Ἀλλ' οὐδὲ φοβήσιν ἐμελλον ἐκ τούτου τοὺς αἵρετικούς ἢ ἀποτρέφειν, ἐπεὶ καὶ μετὰ ταῦτα πολλοὶ γεγονόσιν αἵρετικοί· τὸ δὲ σύμβολον οὐδεὶς μεταποιῆσαι ἐτόλμησε, πλὴν ὑμῶν μόνων. Πρὸς τὴν λέξιν ἄρα ἡ κώλυσις ἀφορᾷ, καὶ οὐ πρὸς τὴν διάνοιαν, ὡς ὑμεῖς νομίζετε. Καὶ συμβαίνει τοὺς μὲν ἐπισκόπους ὑμῶν καὶ τοὺς συμβαίνει τοὺς μὲν ἐπισκόπους ὑμῶν καὶ τοὺς κληρικούς μηκέτι λοιπὸν ἐπισκόπους εἶναι μηδὲ κληρικούς, καθηρημένους ὑπὸ τοσούτων καὶ τηλικούτων συνόδων, τοὺς δὲ λαϊκοὺς ἀναθέματι καὶ ἀφορισμῷ ὑποκεῖσθαι· τὰ γὰρ αὐτὰ σχεδὸν αὐταῖς λέξεσι καὶ αἱ ἐφεξῆς σύνοδοι διορίζονται, ἡ πέμπτη τε καὶ ἡ ἕκτη καὶ μετ' αὐτάς ἡ ἑβδόμη, ἥτις καὶ βοᾷ λαμπρᾷ τῇ φωνῇ· «Ἡμεῖς τοὺς θεσμούς τῆς Ἐκκλησίας τηροῦμεν· ἡμεῖς τοὺς ὄρους τῶν πατέρων φυλάττομεν· ἡμεῖς τοὺς προστιθέντας τι ἢ ἀφαιροῦντας ἐκ τῆς Ἐκκλησίας ἀναθεματίζομεν». Καὶ αὖθις· «Εἰ τις πᾶσαν παράδοσιν ἐκκλησιαστικὴν ἔγγραφον ἢ ἄγραφον ἀθετεῖ, ἥτω ἀνάθεμα». Ἄρ' οὖν οὐκ ἀθετεῖτε τὴν ἔγγραφον τῶν Πατέρων παράδοσιν τῇ παρεγγράπτῳ καινοτομίᾳ; Πῶς δὲ οὐκ ἐρυθριάτε, τὸ μὲν λοιπὸν ἅπαν σύμβολον ὡς οἱ Πατέρες ἐκείνοι συνέθηκαν λέγοντες, μίαν δὲ μόνην λέξιν ἀφ' ἑαυτῶν

omul este „altul” față de cal prin specie, dar nu este nicidecum contrar. Căci nimic nu este contrar după ființă. Așadar, prin „altă credință” nu indicau pe cea contrară, după cum nimeni nu indică pe om prin „animal”. Iar că Părinții indică pe „alta” în ceea ce privește limbajul, e limpede din faptul că au folosit expresiile „a așterne în scris” și „a alcătui”, precum s-a spus mai înainte. Apoi, ar fi și de râs, de altminteri, ca cel ce expune o credință contrară și eretică, de este episcop sau cleric doar să se caterisească, iar de este mirean să se dea anatemei. Căci tot ereticul este dat deopotrivă anatemei, fie el episcop sau mirean. Însă prin aceasta nici nu ținteau să înfricoșeze sau să abată peeretici, fiindcă și după acestea mulți au fosteretici. Dar Simbolul nimeni n-a îndrăznit să-l schimbe decât numai voi. Prin urmare, oprirea se referă la cuvinte, iar nu la înțeles, cum socotiți voi. Și rezultă că episcopii și clericii voștri nu mai sunt nici episcopi, nici clerici, fiind caterisiți de atâtea și asemenea sinoade, iar mirenii sunt sub anatema și afurisenie. Căci aceleași lucruri, cu aproape aceleași cuvinte, le-au hotărât și Sinoadele următoare – și al V-lea, și al VI-lea, și după ele al VII-lea, care și strigă cu glas luminat: „Noi păzim așezămintele de lege ale Bisericii. Noi păzim orosurile Părinților. Noi dăm anatemei pe cei ce adaugă sau scot ceva din Biserică”. Și iarăși: „Dacă cineva nesocotește orice predanie bisericească scrisă sau nescrisă, să fie anatema”. Așadar, oare nu nesocotiți predania scrisă a Părinților prin înnoirea scrisă adăugată? Și cum nu vă rușinați rostind, pe de o parte, tot restul Simbolului precum acei Părinți l-au alcătuit, iar pe de alta, introducând de la voi doar un singur cuvânt? Căci acest lucru este al ereticilor, adică a adăuga și a scoate cuvinte, prin

παρεμβάλλοντες; Τῶν γὰρ αἰρετικῶν ἔργον τοῦτο, τὸ προστιθέναι καὶ ἀφαιρεῖν λέξεις, διὰ τούτου κρατῦναι θελόντων τὴν ἑαυτῶν αἵρεσιν. Ἄρ' ἂν ἐποιήσατε εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο; εἰς δὲ τὸν Ἀπόστολον; εἰς τινα δὲ ὅλως τῶν διδασκάλων ὑμῶν; Ἄρ' οὐκ ἂν ἀπητήσατε δίκην, εἴ τις ἐφωράθη τοῦτο τετολμηκῶς; Εἰ δὲ καὶ μὴ προσήσαν οἱ τοσοῦτοι διορισμοὶ καὶ αἱ φρικώδεις ἀραι καὶ τὰ μυρία κωλύματα, ἄρ' οὐκ αἰσχρὸν ἂν ἦν ἄλλοτρίοις συγγράμμασι διαδοθεῖσιν ἤδη καὶ κεκρατηκόσι κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην παρεμβάλλειν οἰκείας λέξεις, καὶ τοσοῦτον ἐγείρειν ταῖς Ἐκκλησίαις σκάνδαλον; Ἄτεγκτοι καὶ θηριώδεις ὑμεῖς, «ἡ ῥὰ σιδήρεος ὑμῖν ἐνὶ στήθεσι θυμός», οἱ τοὺς ἀδελφοὺς σκανδαλιζομένους περιορᾶτε καὶ διίσταμένους ὑμῶν, ἵνα μόνον τὸ οἰκεῖον θέλημα καὶ τὴν καινοτομίαν μὴ λύσητε. Τί ἔτι; Μετὰ τὴν ἐβδόμην σύνοδον ἑτέρα συναθροίζεται πάλιν ἐπὶ Βασιλείου βασιλέως Ῥωμαίων, συγκροτοῦντος αὐτὴν τοῦ ἁγιωτάτου Φωτίου τοῦ πατριάρχου. Αὕτη ἡ σύνοδος οἰκουμενικὴ τε ὠνομάσθη ὀγδόη καὶ τοποτηρητὰς εἶχεν Ἰωάννου τοῦ μακαρίου πάπα τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης Παῦλον καὶ Εὐγένιον ἐπισκόπους καὶ Πέτρον πρεσβύτερον καὶ καρδηνάλιον. Αὕτη καὶ τὴν ἐβδόμην ἐπεκύρωσε σύνοδον καὶ τὸν μακάριον Φώτιον ἐβεβαίωσε τῷ οἰκείῳ θρόνῳ καὶ τοὺς τολμῶντας ἔκτοτε τὴν προσθήκην ταύτην ἐν τῷ συμβόλῳ λέγειν τῷ ἀναθέματι παραδέδωκεν. «Εἴ τις γάρ» φησὶ «παρὰ τοῦτο τὸ ἱερὸν σύμβολον τολμήσει ἕτερον ἀναγράψασθαι ἢ προσθεῖναι ἢ ὑφέλιν καὶ ὄρον ὀνομάσαι ἀποθρασυνθεῖν, κατάκριτος καὶ πάσης χριστιανικῆς πολιτείας ἀπόβλητος». Τὰ δ' αὐτὰ καὶ ὁ πάπας Ἰωάννης πρὸς τὸν ἁγιώτατον Φώτιον ἐπιστέλλων φησὶ πλατύτερόν τε καὶ καθαρώτερον περὶ τῆς ἐν τῷ συμβόλῳ ταύτης προσθήκης. Αὕτη ἡ σύνοδος καὶ κανόνας ἐξέθετο τοὺς ἐν πᾶσι τοῖς

aceasta vrând să-și întărească erezia lor. Ați face aceasta cu Evanghelia? Sau cu Apostolul? Sau chiar cu vreunul din dascălii voștri? Nu ați cere socoteală dacă cineva ar fi fost descoperit că ar fi îndrăznit aceasta? Și chiar dacă nu ar fi fost atâtea hotărâri și blesteme înfricoșate și mii de opreliști, nu ar fi fost lucru rușinos ca în hotărâri¹² străine date deja și ținute în toată lumea să introduceți propriile cuvinte și să stârniți atâta sminteală Bisericii? Neplecați și sălbatici sunteți voi – „sigur inimă de fier e în piepturile voastre”¹³ –, voi, care treceți cu vederea pe frații smintiți și despărțiți de voi, numai ca să nu renunțați la voia proprie și la înnoire. Și ce-ar mai fi de zis?

După al VII-lea Sinod, iarăși s-a strâns un altul în vremea lui Vasile, împăratul romanilor, adunându-l Preasfințitul Patriarh Fotie. Acest Sinod Ecumenic a fost numit al VIII-lea și a avut ca locțiitori ai fericitului papă Ioan al vechii Rome pe episcopii Paul și Eugeniu și pe preotul și cardinalul Petru. Acesta a și întărit al VII-lea Sinod, și l-a confirmat pe fericitul Fotie în scaunul său, și a dat anatemei pe cei ce de atunci îndrăznesc să rostească în Simbol acest adaos. „Căci dacă cineva”, zice, „va îndrăzni în afara acestui sfințit Simbol să rescrie un altul, sau să adauge, sau să scoată și ar cuteza să-l numească oros, osândit să fie și lepădat din toată petrecerea creștinească”. Și aceleași lucruri le zice mai pe larg și mai limpede și papa Ioan despre această adăugire în Simbol, când îi scrie Preasfințitului Fotie¹⁴. Acest Sinod a dat și canoane, ce se află în toate cărțile de canoane.

¹² Este vorba *ad litteram* despre lucruri consemnate în scris, conotația de „hotărâri” subînțelegându-se.

¹³ *Iliada* 10, 357; *Odissea* 5, 191.

¹⁴ *Scrisoarea* 350, PL 126, 943-946.

κανονικοῖς βιβλίοις εὐρισκομένους. Ἄρ' οὐκ εὐλόγως ὑμῶν χωριζόμεθα τοσοῦτους καὶ τηλικούτους πατέρας καὶ συνόδους οἰκουμενικὰς καὶ πολυαρίθμους ἐν οὐδενὶ τιθεμένων;

Λατῖνος Ἐγὼ μὲν οὐδέπω καὶ μέχρι καὶ νῦν ἔφθην τὰ τοιαῦτα μεμαθηκώς· θαυμάζω δὲ νῦν ἤδη τοὺς τὴν προσθήκην ἐξ ἀρχῆς τολμήσαντας, εἰ τοσοῦτων ὄντων τῶν κωλυμάτων, οὐκ ἠδέσθησαν ὅμως αὐτὴν ἐξειπεῖν καὶ τοῖς μετ' αὐτοὺς παραδοῦναι.

Prin urmare, nu pe bună dreptate ne despărțim de voi, care socotiți de nimic pe atâția și asemenea Părinți și numeroase Sinoade Ecumenice?

Latinul: Eu nici nu am ajuns până acum să aflu lucrurile acestea. Și mă mir acum de cei ce, îndrăznind la început să facă adăugirea, deși sunt atâtea opreliști¹, nu s-au rușinat să o proclame și să o predea celor de după ei.

¹ Se subînțelege „canonice”.

ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΙ ΔΕΚΑ ΔΕΙΚΝΥΝΤΕΣ ΟΤΙ ΟΥΚ ΕΣΤΙ ΠΥΡ ΚΑΘΑΡΤΗΡΙΟΝ.

(1.) α^{ος}. Τῶν τὴν τοῦ Θεοῦ δόξαν ὁρῶντων ἕτερος ἑτέρου τελεώτερον ὁρᾷ, τελεώτερον δὲ ὁρᾷ ὁ μᾶλλον κεκαθαρμένος· τὸ δὲ μᾶλλον κεκαθάσθαι τὸν ἦττον κεκαθαρμένον εἰσάγει, ὅστις οὖν ἐστὶν ὁ ἦττον τῆς θεωρίας ἀπολαύων· εἰ γὰρ τῷ μᾶλλον ἐπεται τὸ μᾶλλον, καὶ τῷ ἦττον τὸ ἦττον. Ὡστε καὶ ὁ ἐπισυρρόμενος μὲν τινα μικρὰ δὲ ὅμως ἁμαρτήματα, ὁρᾷ καὶ αὐτὸς τὸν Θεὸν ἄνευ τοῦ καθαρτηρίου ἐπιδηθῆναι πυρός, ἀντὶ τούτου τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας ἀρκούσης κατὰ τὸν τὰ θεῖα πολὺν Διονύσιον «τοῖς ὁσίως βιώσασιν ἀντιδίδοσθαι» λέγοντα «τὴν φανοτάτην καὶ θεῖαν ζωὴν κατ' ἀξίαν ὑπὸ τῶν δικαιοτάτων ζυγῶν παρορώσης ἀγαθότητι τῆς θαυραχικῆς φιλανθρωπίας τὰς ἐγγενομένας αὐτοῖς ἐξ ἀνθρωπίνης ἀσθενείας κηλίδας, ἐπέιπερ οὐδεὶς, ὡς τὰ λόγια <φησι>, καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου».

(2.) β^{ος}. Ἐτι εἰ τινα κατὰ τι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ταῦτά εἰσιν ἀλλήλοις, οὐδὲν ἀλλήλων κατ' ἐκεῖνο διοίσουσιν· ἃ δὲ ἀλλήλων κατὰ τι οὐ διαφέρουσιν, οὐδὲ κατὰ τὴν καθ' ὃ εἰσι ταῦτά ἐνέργειαν ἀλλήλων διοίσουσι, καὶ διὰ τοῦτο

¹ Editată de Petit în PO 17, P. 422-425 și în CFDS A, X, p. 114-117. Sfântul Marcu a scris-o în anul 1438 în timpul lucrărilor Sinodului. Am folosit ediția din PO.

² În original: „cumpene”, fiind vorba despre balanța judecății dumnezeiești.

Zece silogisme care arată că nu este foc curățitor¹

1. Dintre cei ce văd slava lui Dumnezeu, unul o vede mai desăvârșită decât altul; iar mai desăvârșită o vede cel curățit mai mult. Iar a fi curățit mai mult presupune pe cel curățit mai puțin, care este cel ce se împărtășește mai puțin de vederea dumnezeiască. Căci dacă lui „mai mult” îi urmează „mai mult”, și lui „mai puțin” îi urmează „mai puțin”. Prin urmare, și cel ce trage după sine oarecare mici păcate vede și el pe Dumnezeu fără să aibă nevoie de foc curățitor, în locul acestuia fiind în-deajuns iubirea de oameni a lui Dumnezeu, după Dionisie cel mare în cele dumnezeiești care zice: „Celor care au viețuit în chip cuvios li se dă în schimb de către preadreptele judecăți², după vrednicie, preastrălucita și dumnezeiasca viață, dumnezeiască³ iubire de oameni trecând cu vederea, din bunătate, petele ce sunt în ei din slăbiciune omenească, de vreme ce nimeni, precum zic cuvintele Scripturii, nu este curat de întinăciune”⁴.

2. Dacă niște lucruri sunt identice într-una și aceeași privință, nimic nu le va deosebi unele față de altele în acea privință. Iar cele care nu se deosebesc într-o anumită privință, nu se vor deosebi unele de altele nici după lucrarea conformă privinței în care sunt identice, și de

³ Literal: „tearhica”.

⁴ Ierarhia bisericească, Despre taina celor adormiți în chip sfânt, PG 3, 561.

οὐδὲ τὸ ἀντικείμενον τέλος τῇ ἐνεργείᾳ ἐκείνῃ ἕτερον καὶ ἕτερον ἔσται, ἀλλ' ἐν καὶ αὐτό. Ἀλλὰ τῇ μὲν ἀπὸ τῆς καθαρότητος ἐνεργείᾳ τῇ ἀπὸ τε τῆς τῆς ἁμαρτίας ἀποστροφῆς καὶ τῆς πρὸς <τὴν> ἀρετὴν ἐπιστροφῆς τε καὶ ἐργασίας συνισταμένη ἢ τοῦ Θεοῦ θεωρία ἀντίκειται· καθαρὸς δὲ καθαρὸς οὐδὲν διαφέρει· εἰ δὴ ὅσοι τὴν ἁμαρτίαν μισήσαντες, δρᾶσαντες δὲ καὶ τὰ πλείω ἀγαθὰ, ἢ μὴδὲν δρᾶσαντες, οὐ συγχωρήσαντος τοῦ θανάτου, θανόντες δ' ὅμως μετὰ θελήσεως ἀγαθῆς, διὰ τοῦ καθαρτηρίου καθαίρονται, αὐτοὶ τε πάντες, ἢ κεκαθαρμένοι ἢ καθαροί, διοίσουσιν ἀλλήλων οὐδὲν, οὔτε μὴν τῶν ἀποικομένων τοῦ βίου σὺν ἀγαθῇ τε θελήσει καὶ δρᾶσει τῶν ἀγαθῶν· θελήσεως μὲν γὰρ εὐθύτητος ἔνεκα εἰσὶν οἱ αὐτοί· πρὸς δὲ ἀπὸ τῶν πράξεων ἑλλιπές, ἢ διὰ τοῦ παροδικοῦ πυρὸς παραλαμβάνεται κάθαρσις· λείπεται δὴ μὴδὲ κατὰ τὴν τοῦτο ἐνέργειαν, οὔτε <κατὰ> τὸ ταύτῃ ἀντικείμενον τέλος διαφέρειν τοὺς μακαρίους ἀλλήλων οὐδὲν, ἀλλὰ τὴν τε ἐνέργειαν αὐτῶν ἢ καθαρῶν τὴν αὐτὴν εἶναι, ἐπίσης τε ὁμοίως ἐφικέσθαι τοῦ αὐτοῦ τέλους. Ἐπίσης ἄρα τὴν ἐκ τοῦ Θεοῦ δόξαν ὁψονται πάντες. Ἀλλὰ τοῦναντίον τῇ ἐκκλησίᾳ δοκεῖ, πολλὰς μονὰς ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ τιθεμένη θεωρίᾳ, τάξεων τε καὶ βαθμῶν εἰσαγούσῃ διαφορότητα.

(3.) γ^{ος}. Ἐτι ἐν ταῖς κεκαθαρμέναις ψυχαῖς οὐκ ἂν ἐτι τὸ κακὸν θεωρεῖται, δι' ὃ τοῦ πυρὸς ἐδέησε· τὴν γὰρ κάθαρσιν ἀνάγκη τέλος ἔχειν τὴν τοῦ κακοῦ ἀπαλλαγὴν· τὸ δὲ κακὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν ἀντίκεινται ὡς στερήσις καὶ τὸ εἶδος. Ἀλλ' ἐν ὅσοις μὴδὲν τι θεωρεῖται τῆς στερεώσεως, τέλειον ἐν τούτοις ἀνάγκη τὸ εἶδος εἶναι, διὰ τὸ ἀτελὲς μὴ συμβαίνειν ἢ κατὰ τὴν στερήσιν. Ἡ ψυχὴ ἄρα

⁵ Vederea lui Dumnezeu este *telos*-ul lucrării de curățire.

⁶ Cf. Aristotel, *Fizica*, I, 190-192. Schimbarea unui lucru sau a unei calități din ceva în altceva presupune substratul sau materia, forma sau specificul final la care va ajunge prin devenire – și pe care formă o are

aceea nici sfârșitul corespunzător acelei lucrări nu va fi diferit, ci unul și același. Însă vederea lui Dumnezeu corespunde lucrării⁵ ce se face în urma curățirii, care lucrare constă în întoarcerea de la păcat și îndreptarea către virtute și făptuirea ei. Iar cel curat nu se deosebește întru nimic de un altul care este curat. Deci, chipurile, câți au urât păcatul, fie că au făcut cu precădere cele bune, fie că nu au făcut nimic, pentru că nu le-a îngăduit moartea, dar totuși au murit cu dorința de face binele, se curățesc prin focul curățitor; și toți aceștia, fie curățiți, fie curați, nu se vor deosebi întru nimic nici unii de alții, nici de cei ce pleacă din viață și cu dorința de a face binele, și cu făptuirea binelui. Căci, potrivit dreptei așezări a voinței, ei sunt la fel. Iar în ceea ce-i privește pe cei lipsiți de fapte, curățirea se primește printr-un foc vremelnic. Așadar, cei fericiți nu se deosebesc întru nimic de alții, nici potrivit lucrării în această privință, nici potrivit sfârșitului corespunzător acesteia, ci și lucrarea prin care ei se curățesc este aceeași, și de asemenea ajung și la același sfârșit. Prin urmare, deopotrivă vor vedea cu toții slava cea din Dumnezeu. Însă Biserica crede cu totul altceva, rânduind multe locașuri și deosebind felurite cinuri și trepte în vederea lui Dumnezeu (cf. In. 14, 2).

3. În sufletele curățite nu se mai vede, chipurile, răul din pricina căruia a fost nevoie de foc. Căci curățirea are neapărat ca sfârșit lepădarea răului. Dar răul și binele se opun, precum „lipsa” și „forma”⁶. Însă în câți nu se vede nimic din ceea ce țin de „lipsă” trebuie neapărat ca „forma” să fi ajuns la desăvârșire, deoarece

în mod potențial – și lipsirea inițială de forma lucrului ce va lua naștere. De aceea, στέργουσιν și εἶδος sunt cei doi poli opuși între care se dezvoltă devenirea.

καθαρθεῖσα τέλειον ἔξει τὸ ἀγαθόν, ὅπερ ἡ μακαριότης ἀπαιτεῖ. Ἀλλ' εἰ πλείω τελεία ἐν τῷ αὐτῷ εἶδει εἶεν, οὐ διοίσουσιν ἀλλήλων ἐν τῷ ἀγαθῷ ἢ κατὰ τὸν ἀριθμόν· καὶ ἐπεὶ τὸ ἀντικείμενον τέλος, ὅπερ ἐστὶν ἡ μακαριότης, οὐ δέδοται, εἰ μὴ κατὰ τὸν λόγον τῆς καθαρότητος, συμβαίνει πάσας τὰς τῶν μακαρίων ψυχὰς ἐν τῇ αὐτῇ θεωρίᾳ τοῦ Θεοῦ εἶναι, ὅπερ ἐστὶν ἡ μακαριότης. Τοῦτο δὲ ἐστὶ ψεῦδος· φησὶ γὰρ ὁ Κύριος ἐν τοῖς εὐαγγελίοις πολλὰς μονὰς παρὰ τῇ τοῦ Πατρὸς εἶναι οἰκία· ὅπερ οὐκ ὀλίγοι τῶν ἁγίων, οἷς οὐκ ἄξιον ἀπιστεῖν, τὴν διαφοράν τῆς μακαρίας ἐκείνης ζωῆς σημαίνειν ὑπέλαβον. Τὸ ἐπόμενον ἄρα.

(4.) 80. Ἐτι ἡ τῆς ἁμαρτίας ἀποστροφή ἐπιστροφή ἐστὶ πρὸς Θεὸν καὶ ἀγάπη τῆς ἀρετῆς, δι' ἧς ἀνιμεν πρὸς Θεόν. Ἀλλ' εἰ μὲν τῆς θελήσεως τεταγμένης καὶ ἡ τῶν ἀρετῶν ἐργασία προσγένειτο, τὸ ἐλλείπον οὐδέν· εἰ δ' ἡ μὲν ἔχει τὸ ἀπταιστον, ἡ δὲ τῶν ἀρετῶν ἐργασία τῇ τομῇ καλυθῇ τοῦ θανάτου, τὸ ταύτης τῆς ψυχῆς διαφέρον ἐκείνης τῆς ψυχῆς τῆς ἐχούσης ἀμφοτέρω οὐκ ἐστὶν ἕτερον, εἰ μὴ κατὰ τὸ ἐλλείπεσθαι ταύτης κατὰ τὰς πράξεις, τὰς κατ' ἀρετὴν δηλονότι. Εἰ μὲν οὖν οὕτως ἄνευ κολάσεως τῆς μακαριότητος καὶ αὕτη γένοιτ' ἂν

⁷ În original este folosit verbul συμβαίνειν, al cărui participiu neutru a primit, în mod poate nefericit, traducerea românească de „accident”, preluată direct din limba latină a scolasticilor.

⁸ Iată ce spune, de pildă, Sf. Isaac Sirul: „Mântuitorul numește „multe locașuri ale Tatălui” (In. 14, 2) măsurile cugetării celor ce se sălășluiesc în patria aceea, adică puterile felurite de a deosebi felurimea darurilor (harismelor) duhovnicești, de care se bucură cu mintea. N-a înțeles prin multe locașuri deosebiri de locuri, ci trepte de daruri. Căci precum fiecare se bucură de soarele văzut după curăția puterii văzătoare și primitoare, și precum un sfeșnic ce luminează într-o casă răspândește raze diferite, fără ca lumina lui să se împartă între multe sfeșnice, așa și în veacul viitor toți dreptii se sălășluiesc într-o singură patrie fără să se

nedesăvârșitul nu este prezent⁷ decât unde este „lipsă”. Prin urmare, sufletul curățit va avea binele desăvârșit, lucru care cere fericirea. Însă dacă ar fi mai multe lucruri desăvârșite în aceeași „formă”, nu se vor deosebi unele de altele în bine, fără numai după număr. Și de vreme ce sfârșitul corespunzător, care este fericirea, nu este dat decât în temeiul curăției, urmează că toate sufletele celor fericți sunt în aceeași vedere a lui Dumnezeu, ceea ce înseamnă fericirea. Dar aceasta e minciună. Căci zice Domnul în Evanghelii că multe locașuri sunt în casa Tatălui. Nu puțini dintre sfinți, față de care nu se cuvine să fim necredincioși, au socotit că acest lucru se referă la deosebirea din acea fericită viață⁸. Iată, deci, concluzia.

4. Întoarcerea de la păcat este întoarcere către Dumnezeu și iubire a virtuții, prin care ne suim la Dumnezeu. Dar dacă voinței bine așezate i s-ar adăuga lucrarea virtuților, nu ar exista nici o lipsă. Dacă voința nu are vreo greșeală, dar lucrarea virtuților este oprită prin tăierea morții, e limpede că deosebirea dintre acest suflet și sufletul care le are pe amândouă nu este alta decât lipsa acestuia în ceea ce privește făptuirile ce țin de virtute⁹. Așadar, dacă sufletul fără fapte ar avea parte de fericire fără pedeapsă¹⁰, este necesar să nu fie învrednicit

împartă, dar fiecare e luminat de unicul Soare înțelegător și înțeles pe măsura lui, ca de un singur văzduh și loc și scaun și vedere și chip. Și nu vede vreunul măsurile soțului său, fie că acela e mai presus, fie că e mai prejos de el, ca nu cumva văzând harul cel bogat al soțului și pe cel mai mic al său să i se facă aceasta pricină de întristare și de nefericire. Nu poate fi aceasta acolo unde nu e întristare, nici suspin, ci fiecare se veselește în lăuntru său după harul dat lui, după măsura lui, dar una este vederea cea din lăuntru a tuturor și una le este bucuria” (*Cuvântul 56, Filocalia X*, Ed. IBMBOR, București, 1981, p. 284).

⁹ E vorba de diferența făcută de latini între sufletul care a arătat pocăința prin fapte și cel care nu a mai apucat să o arate prin fapte.

¹⁰ Dacă ar merge la fericire fără să mai fie supus pedepselor.

ἐπιτυχής, ἀναγκαῖον μὴ τῶν αὐτῶν ἀξιωθῆναι, ὧν καὶ αἱ τέλειαι, καὶ οὕτως αἱ διάφοροι μοναὶ σχοῖεν ἂν τὴν ἀνάγκην· εἰ δὲ διὰ τὸ ἐκλελοιπέναι, διὰ τοῦτο κολάζεται, καὶ δὴ τοῦ καθαρτηρίου δίδεισιν, ἰσάζοιτ' ἂν ποτε τῇ τελείᾳ, ἀντισηκωθέντος δὴ τῆς κολάσεως τοῦ ἐλλείμματος, καὶ οὕτως ἐπίσης ἅπαντες τὸν Θεὸν ὄψονται· ὅπερ ὡς ἄτοπον ἀπελήλαται.

(5.) ε^{ος}. Ἐτι πρὸς τὸ τυχεῖν τῆς μακαριότητος ζητεῖται ἢ τε τῆς θελήσεως εὐθύτης, ἢ ἰδίων ἀντικείμενον τὸ καθόλου ἀγαθόν, αἱ τε ταύτης ἐπόμεναι ἀγαθαὶ πράξεις καὶ ἔμμισθοι· ἄλλ' ἢ τε τῆς θελήσεως κίνησις, ἢ τε τῶν πράξεων ἐξ ἀνάγκης ἐν τῷ παρόντι συγκέκλεισται βίῳ· τοῦτο δὲ δοκεῖ καὶ ὑμῖν· καὶ τῶν ἐν τῷ καθαρτηρίῳ γὰρ κατεσχνημένων τὴν θέλησιν ἀκίνητον εἶναι φατέ. Ἀλλ' εἰ μηδεμία θελήσεως κίνησις ἐπ' οὐδέτερον, οὐδὲν μᾶλλον ὁ τοιοῦτος ἀξιώτερος τοῦ ἐτέρου· καὶ μὴ καθαρθεῖσαι ἄρα αἱ ψυχαὶ τῷ καθαρτηρίῳ, οὐδὲν μᾶλλον ἀξιώτεροι τῆς τοῦ Θεοῦ θεωρίας εἰσίν, αἱ γε μετὰ θελήσεως ἀγαθῆς ἀπιούσαι, ἡτις ἀρχοειδῶς ζητεῖται καὶ μάλιστα πρὸς τὴν μακαριότητα. Εἰ γὰρ τὸ μὲν καθαρτήριον οὐ ποιεῖ ἐκ πονηρᾶς τὴν θέλησιν ἀγαθὴν, ἢ δὲ τῆς θελήσεως εὐθύτης ζητεῖται πρὸς τὴν μακαριότητα, πρὸς ταύτην ἄρα οὐδὲν συνεισφέρει τὸ καθαρτήριον· οὐ δὲ οὐδὲν ἀποτέλεσμα γίνεται μάτην· μάτην ἄρα ποιεῖ ὁ Θεὸς οὐδὲ ἐν. Οὐκ ἄρα.

(6.) στ^{ος}. Ἐτι ἢ τῆς αἰωνίου κολάσεως δικαιοσύνη κατὰ τοῦτο μάλιστα δείκνυται, κατὰ τὸ ἀμετάβλητον τῆς τῶν ἡμαρτηκότων ἀτάκτου θελήσεως· τῇ γὰρ αἰδίως πονηρᾷ θελήσει, καὶ αἰδῖος ὀφείλεται δίκη· ὥσπερ

¹¹ „Mișcarea este entelechia (ἐντελέχεια = ceea ce are în ea „telos”-ul, scopul) a ceea ce există în potență... În câte categorii se poate vedea potențialitatea în acestea se va vedea și mișcarea... Mișcării îi este opusă odihna (ἡρεμία)” (Sf. Ioan Damaschin, vol. II, *Dialectica, Despre mișcare*, EPE, p. 188-192). Mișcarea ca stricăciune ține doar de veacul acesta.

de aceleași bunătăți de care sunt învrednicite și sufletele desăvârșite, drept care este neapărată trebuință să fie locașuri deosebite. Dar dacă din pricina lipsei de fapte este pedepsit și trece prin focul curățitor, ar trebui să ajungă cândva egal cu cel desăvârșit, lipsa fiindu-i compensată de pedeapsă – și așa, toți Îl vor vedea deopotrivă pe Dumnezeu, lucru ce a fost respins ca absurd.

5. Pentru a avea parte de fericire se cere și dreapta așezare a voinței, căreia în mod propriu îi corespund binele universal și faptele bune care urmează voinței bune și care vor fi răsplătite. Însă și mișcarea voinței și a faptelor sunt restrânse în chip necesar la viața aceasta¹¹. Iar aceasta e și părerea voastră. Și ziceți că voința celor ținuți în focul curățitor este nemișcată. Dar dacă nici o mișcare a voinței nu se face în nici o direcție, cu nimic nu este unul ca acesta mai vrednic decât altul¹². Prin urmare, sufletele care au plecat de aici cu voință bună – condiție principală pentru a ajunge la fericire –, nefiind curățite prin focul curățitor, cu nimic nu sunt mai vrednice de vederea lui Dumnezeu în urma trecerii prin purgatoriu. Căci dacă focul curățitor nu face voința din rea bună, iar dreapta așezare a voinței se cere pentru fericire, înseamnă că nimic nu aduce în plus pentru fericire focul curățitor. Iar rezultatul lui este zadarnic. Iar Dumnezeu nu face nimic în zadar. Dar asta nu este cu putință.

6. Dreptatea pedepsei veșnice se arată mai cu seamă în aceasta – în neschimbarea voinței celei fără rânduială a celor ce au păcătuit. Căci voinței care e rea pentru veșnicie îi corespunde în chip necesar pedeapsa veșnică, după cum este firesc și contrariul: dacă cel încremenit în

¹² Cel care se curățește în purgatoriu nu devine cu nimic mai bun decât cel care nu trece pe acolo, căci purgatoriul nu acționează asupra voinței odată ce ea nu se mai schimbă după plecarea de aici.

καὶ τοῦναντίον, κατὰ τὸ ἀκόλουθον δὴ, εἰ ὁ τοῦ πονηροῦ ἀκίνητος αἰδίως αἰδίῳ δίκη κολάζεται, ὅς μὴ αἰδίως εὐθύνεται, οὐδ' ἀμετάβλητον θέλησιν ἔξει. Εἰ γὰρ ἀμετάβλητον αὐτὴν ἔξει, εἰ μὲν ἀπὸ τοῦ πονηροῦ, αἰωνίῳ δίκη τηρεῖται· εἰ δὲ τ' ἀγαθοῦ, τίς χρεια κολάσεως ὧ γε στεφάνων προσήκει; Ἀλλὰ μὴν τοὺς τούτω καθαιρομένους τῷ πυρὶ θέλησιν ἀμετάβλητον ἔχειν φατέ. Οὐκ ἄρα πυρὶ καθαίρονται.

(7.) ζ^{ος}. Ἐτι τῇ τῆς ἀγαθῆς βουλήσεως ἀμεταβλησίᾳ ἔπεται ἀναμαρτησία ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· εἰ γὰρ τοῦ μὴ θέλειν τὰ κακὰ αἰτία ἢ ἀγάπη τῶν ἀγαθῶν καὶ ὁ σφοδρὸς αὐτῶν ἔρως· οὐδ' ἂν τις ἐρῇ, τούτου τοῦναντίον εἰκὸς ἀποστρέφεσθαι· τὸ δὲ κακὸν τὰγαθῷ ἐναντίον, καὶ ἡ ἁμαρτία τῇ ἀρετῇ· ὁ τῆς ἀρετῆς ἄρα ἔρως διώκει τὴν ἁμαρτίαν· Εἶπα γὰρ, φησὶν, Ἐξαγορεύσω κατ' ἐμοῦ τὴν ἁμαρτίαν μου τῷ Κυρίῳ, καὶ σὺ ἀφήκας τὴν ἀσέβειαν τῆς καρδίας μου, καὶ Λέγε σὺ πρῶτος τὰς ἀνομίας σου, ἵνα δικαιωθῇς. Ἀλλὰ τῶν ἐν καθαρτηρίῳ τὴν βούλησιν μὴ μεταβάλλεσθαι δύνασθαι λέγετε, ἀγαθὴν πάντως οὔσαν, καὶ οὕτω κολάζονται ἂν οἱ ἀναμάρτητοι, καὶ μηδὲν ἐπιφερόμενοι κολάσεως ἄξιον.

(8.) η^{ος}. Ἐτι ἡ βούλησις μεταβάλλεται εἰς κακίαν, μέχρις ἂν ἡ τῷ σώματι ἢ ψυχῇ ἠνωμένη· ἀλλ' ἐπιγινομένης τῆς ἀπὸ τοῦ σώματος λύσεως, ἢ ἂν εὐρεθῇ βουλομένη, μένει τούτων ἀκίνητος, καὶ ἄθλου ἢ δίκης διὰ ταῦτα τυγχάνει, καὶ μὴ διὰ τοῦ καθαρτηρίου ὁδεύουσα.

(9.) θ^{ος}. Ἐτι προσήκει τῇ ἀγαθότητι τοῦ Θεοῦ τὸ ὀλίγον ἀγαθὸν μὴ παριδεῖν, ἢ τὴν σμικρὰν ἁμαρτίαν δίκης ἀξιῶν. Ἀλλὰ τὸ ὀλίγον ἀγαθὸν ἐν τοῖς τὰ μέγала ἡμαρτηκόσιν οὐδεμιᾶς ἀμοιβῆς ἐπιτυγχάνει διὰ τὴν τῆς πονηρίας πλεονεξίαν· οὐδ' ἄρα τὸ ὀλίγον κακὸν ἐν τοῖς τὰ μέγала κατωρθωκόσι προσήκει δίκης τυχεῖν διὰ

rău pentru veșnicie se pedepsește cu pedeapsă veșnică, cel care nu e pedepsit pentru veșnicie nu va avea nici voință neschimbată. Căci dacă ar avea-o neschimbată, în cazul în care e în rău va rămâne în pedeapsă veșnică, iar dacă e în bine, ce nevoie este de pedeapsă pentru cel căruia i se cuvin cununi? Însă voi ziceți că cei curățiți prin acest foc au voință nemișcată. Prin urmare, nu se curățesc prin foc.

7. În om, neschimbării voinței bune îi urmează nepăcătoarea. Căci dacă dragostea de cele bune și iubirea aprinsă pentru ele este pricina nepoftirii celor rele și dacă cineva, iubind ceva, în chip firesc se întoarce de la ce este contrar acestuia – iar răul este potrivnic binelui și păcatul, virtuții – prin urmare, iubirea virtuții alungă păcatul. „Căci am zis: „, spune, „mărturisi-voi împotriva mea păcatul meu Domnului și Tu ai iertat păgânatarea inimii mele” (Ps. 31, 5). Și: „Spune tu întâi nelegiuirile tale ca să fii îndreptat” (Is. 43, 26). Însă voi spuneți că voința celor din focul curățitor nu se poate schimba, fiind într-un totu bun, și astfel sunt pedepsiți cei fără de păcat și care nu au nimic vrednic de pedeapsă.

8. Voința se schimbă spre răutate atâta timp cât sufletul e unit cu trupul. Însă când are loc dezlegarea de trup, rămâne nemișcată în cele în care se află de bunăvoie, și din pricina acestora are parte de răsplată sau pedeapsă, și nu mai merge prin focul curățitor.

9. Este mai potrivit bunătații lui Dumnezeu să nu treacă cu vederea chiar și puținul bine, decât să învrednicească de pedeapsă păcatul mic. Însă puținul bine nu are nici o răsplătire în cei ce au săvârșit păcatele cele mari, din pricina covârșirii răutății. Prin urmare, nici puținul rău din cei ce au virtuți mari nu se cuvine să aibă parte de

τὸ τὰ βελτίω νικᾶν· εἰ γὰρ τὸ μᾶλλον δοκοῦν οὐκ ἔστι, σχολῇ τό γε ἦττον ἂν εἴη. Οὐδ' ἄρα πῦρ καθαρτήριον νομίζειν προσήκει.

(10.) 1°. Ἐτι ὡς ἔχει τὸ ὀλίγον ἀγαθὸν ἐν τοῖς τ' ἄλλα φαύλοις, οὕτω τὸ ὀλίγον κακὸν ἐν τοῖς τ' ἄλλα ἀγαθοῖς. Ἀλλὰ τὸ ὀλίγον ἀγαθὸν ἐν ἐκείνοις οὐ δύναται ἀγαθῶν ἀνταπόδοσιν ποιεῖν, ἀλλὰ μόνον διαφορὰν κολάσεως. Καὶ τὸ ὀλίγον ἄρα κακὸν «ἐν τούτοις» οὐ ποιήσει κόλασιν, ἀλλὰ μόνον διαφορὰν ἀπολαύσεως. Οὐκ ἄρα πῦρ καθαρτήριον νομιστέον.

pedeapsă, din pricină că biruiește ceea ce este mai bun. Căci dacă ceea ce pare mai mult nu se ia în socoteală, atunci cu greu s-ar lua în seamă ceea ce este mai puțin. Deci, nu este potrivit să socotim că este foc curățitor.

10. După cum binele este puțin în cei ce sunt răi în cea mai mare parte, așa și răul este puțin în cei ce în cea mai mare parte sunt buni. Însă puținul bine din aceia nu poate să aducă după sine răsplata pentru cele bune, ci numai deosebirea în pedeapsă. Prin urmare, și puținul rău din aceștia nu produce pedeapsă, ci numai deosebirea în bucurie. Așadar, nu trebuie crezut că este foc curățitor¹³.

¹³ „Diferite sunt felurile pedepselor, după cum am auzit în Evanghelie. Așadar, există întunericul cel mai din afară, și e limpede că și altul mai din lăuntru; un alt loc este gheena focului; alt loc este scrâșnirea dinților; alt loc este viemele cel neadormit; alt loc este marea de foc; un loc special este tartarul; un ținut special este focul nestins; cele de sub pământ și pierzania sunt în locuri speciale; cele mai de jos ale pământului este alt loc. Iadul unde se întorc păcătoșii și fundul iadului este un loc mai cumplit. În aceste pedepse sunt împărțiți cei vrednici de jale, fiecare după măsura păcatelor lui, fie în chip mai aspru, fie mai ușor, precum este scris că fiecare este strâns de legăturile păcatelor lui (Pilde 5, 22). Un înțeles asemănător are și: *va fi pedepsit mult sau puțin*. Și după cum aici sunt deosebiri în pedepse, așa și în veacul viitor” (Sf. Efreim Sirul, *Cutânt la doua venire a Domnului nostru Iisus Hristos*, Opere, vol. 4, p. 23-24, Tesalonic, 1992). „După cum sunt multe feluri de mântuire, așa sunt și multe lăcașuri în împărăția cerurilor. Și după cum sunt multe feluri de păcate și de fapte păcătoase, așa sunt și multe feluri de pedepse” (Ibidem, p. 27).

**ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΑΠΟΚΡΙΣΕΙΣ ΠΡΟΣ ΤΑΣ
ΕΠΕΝΕΧΘΕΙΣΑΣ ΑΥΤΩ ΑΠΟΡΙΑΣ ΚΑΙ
ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΑΙΣ ΡΗΘΕΙΣΑΙΣ
ΟΜΙΑΛΙΑΙΣ ΠΑΡΑ ΤΩΝ ΚΑΡΔΙΝΑΛΙΩΝ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΛΑΤΙΝΙΚΩΝ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΩΝ.**

1. Ἐπειδὴ σαφέστερον ἡμᾶς ἀπαιτεῖτε καὶ καθαρώτερον ἐπὶ τοῖς ἠρωτημένοις παρ' ὑμῶν ἀποκρίνασθαι, λέγομεν ἤδη διὰ βραχέων (καὶ γὰρ τοῦτο προσεθήκατε τῇ ζητήσει), πρὸς μὲν τὸ πρῶτον ἐρωτηθέν, ὅπως νοοῦμεν τὰς τῶν ἁγίων ψυχὰς οὕτω τὸν οἰκεῖον κληρὸν ἀπολαβεῖν καὶ τὴν μακαρίαν ἐκείνην κατάστασιν, ὅτι ἡ τῶν ἁγίων ἀπόλαυσις καὶ μακαριότης, ἦν ἀπὸ τοῦ νῦν ἔχουσι τῶν οἰκεῖων σωμάτων ἀπολυθέντες, εἴτε θεωροῦν Θεοῦ ταύτην ἐθέλοι τις ὀνομάζειν, εἴτε μετοχὴν καὶ κοινωνίαν Θεοῦ, εἴτε βασιλείαν οὐρανῶν, εἴτ' ἄλλο τι τοιοῦτον, ἀτελής ἐστὶ πᾶσα καὶ ἐλλιπής ὡς πρὸς ἐκείνην τὴν ἐλπιζομένην ἀποκατάστασιν· καὶ τοῦτο διὰ τῶν γραφικῶν μαρτυριῶν καὶ τῶν διδασκαλικῶν ἀποφάσεων ἱκανῶς παρεστήσαμεν οὕτω ῥητῶς διηγορεῖται. Αἴτιον δὲ τούτου ἔφαμεν εἶναι τάχα μὲν τὸ κεκριθῆναι παρὰ Θεῶ μηδὲ τὰς ψυχὰς δοξασθῆναι τελέως ἄνευ τῶν συνηθληκότων αὐταῖς σωμάτων, τάχα δὲ τὸ

¹ Editată în EA, 270-271, II, 1881, 158-162 și de Petit în PO 15, p. 152-168 și în *De purgatorio Disputatione in Concilio Florentino habitae*, 1969, p.

**Răspunsurile aceluiași la nedumeririle
și întrebările aduse lui de către cardinali
și ceilalți dascăli latini în legătură cu
omiliile rostite¹**

1. Întrucât ne-ați cerut să răspundem mai limpede și mai deslușit la cele întrebate de către voi, la prima întrebare, despre cum înțelegem că sufletele sfinților nu au primit încă moștenirea lor și acea stare fericită, răspundem acum pe scurt (căci și acest lucru l-ați adăugat cere-rii voastre) că bucuria sfinților și fericirea pe care o au de acum, după ce au fost dezlegați de propriile trupuri – fie că cineva ar vrea să o numească vedere a lui Dumnezeu, fie părtășie și împărtășire de Dumnezeu, fie împărăție a cerurilor, fie orice altceva de acest fel –, toată este nede-săvârșită și cu lipsă, ca una care așteaptă reșezarea nă-dăjduită. Și acest lucru l-am înfățișat îndestulător, rostit pe față în acest fel, și prin mărturiile Scripturii, și prin zicerile dascălilor Bisericii. Iar pricina lui am spus că este poate faptul că este hotărârea judecății lui Dumnezeu ca sufletele să nu fie slăvite în chip desăvârșit fără trupurile care s-au nevoit împreună cu ele² sau poate faptul că nu

104-120. Marcu a predat latinilor acest discurs în iunie 1438. Am folosit ediția din PO.

² Se păstrează taina unității persoanei.

μη δεῖν ἕκαστον τῶν εἰρημένων ἀγίων ἰδίᾳ καὶ παρὰ μέρος τοὺς μισθοὺς τῶν ἔργων ἀπολαμβάνειν, ἀλλ' ὁμοῦ πάντα τελειωθῆναι κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον καὶ κοινῇ τοὺς στεφάνους ἀπολαβεῖν καὶ ἀναρρηθῆναι ἐπὶ πάσης τῆς κτίσεως, τάχα δὲ ἄλλο τι τοῖς ἀπορρήτοις βάθεισι τῶν τοῦ Θεοῦ κριμάτων διεγνωσμένον· ὥς συμβαίνειν ἐκ τούτων, τὴν νῦν τῶν ἀγίων ἀπόλαυσίν τε καὶ θεωρίαν τελειότεραν μὲν εἶναι τῆς ἐν τῷ παρόντι βίῳ δοθείσης ἐν ἀρραβῶνος μέρει, ἀτελεστέραν δὲ τῆς τότε ἐλπιζομένης.

2. Δεύτερον δ' ἐζητήσατε, τί ποτε ἡμῖν βούλεται τὸ λέγειν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ σὺν τοῖς ἀγγέλοις εἶναι παρὰ τῷ Θεῷ τοὺς ἁγίους. —Λέγομεν οὖν οὐ σωματικόν τινα τόπον τὸν οὐρανόν, οὐ οἰκοῦσιν οἱ ἄγγελοι καθ' ἡμᾶς, ἀλλὰ τὸν ὑπὲρ αἴσθησιν μᾶλλον καὶ νοητὸν τόπον, εἰ γε καὶ χρὴ τοῦτον τόπον ἀποκαλεῖν, Θεοῦ δὲ τόπον ὅμως οἰκειότατ' ἂν εἰρημένον· λέγει γὰρ ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάννης ἐν τῷ περὶ τόπου Θεοῦ κεφαλαίῳ ἰγῶ τῶν Θεολογικῶν ὄντι· «Τόπος Θεοῦ λέγεται, ἔνθα ἔκδηλος ἡ ἐνεργεια αὐτοῦ γίνεται». Καὶ πάλιν· «Τόπος Θεοῦ λέγεται ὁ πλέον μετέχων τῆς ἐνεργείας καὶ τῆς χάριτος αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ οὐρανὸς αὐτοῦ θρόνος· ἐν αὐτῷ γὰρ εἰσιν οἱ ποιοῦντες τὸ θέλημα αὐτοῦ ἄγγελοι». Καὶ αὖθις· «Τόπος ἐστὶ νοητός, ἔνθα νοεῖται καὶ ἐστὶν ἡ νοητὴ καὶ ἀσώματος φύσις, ἔνθα πάρεστι καὶ ἐνεργεῖ».

³ Se subliniază unitatea firii și a întregii creații. Desăvârșirea nu e o chestiune de performanță individuală, ci un act al comuniunii depline cu toți și cu toate. Trebuie înțeles că persoana se desăvârșește doar în comuniune cu alte persoane. Aceasta înseamnă că omul e după chipul și asemănarea lui Dumnezeu Cel Ce viază în Treime.

⁴ De după moarte, dar înainte învierii celei de obște.

⁵ După Învierea cea de obște.

⁶ Dacă traducem καθ' ἡμᾶς cu „după noi”, am înțelege „după învățătura noastră”. Dar se poate traduce și „asemenea nouă” și atunci

trebuie ca fiecare dintre pomeniții sfinți să primească în particular și separat răsplătirile faptelor sale, ci toți în același timp să fie aduși la desăvârșire, după dumnezeiescul Apostol (cf. Evr. 11, 40), și să primească în comun cununile și să fie proslăviți înaintea a toată făptura³, sau poate pricina e vreun alt lucru cunoscut adâncurilor negrăite ale judecăților lui Dumnezeu. Din acestea reiese că și bucuria și vederea lui Dumnezeu cele de atunci⁴ ale sfinților este mai desăvârșită decât cea dată în viața aceasta ca arvună, dar mai nedesăvârșită decât cea nădăduită atunci⁵.

2. În al doilea rând, ne-ați întrebat ce vrem să spunem prin aceea că sfinții sunt la Dumnezeu, în cer și împreună cu îngerii?

Așadar, spunem că cerul nu este un loc trupesc unde locuiesc, după noi⁶, îngerii, ci mai degrabă un loc mai presus de simțirea trupestă și inteligibil⁷. Și dacă trebuie să dăm un nume acestui loc, el s-ar numi la modul cel mai propriu „loc al lui Dumnezeu”. Căci zice Ioan Damaschin în capitolul 13 al Cuvintelor teologice, ce are titlul „Despre locul lui Dumnezeu”: „Loc al lui Dumnezeu se numește acela unde se face în chip vădit lucrarea Lui”. Și iarăși: „Loc al lui Dumnezeu se numește cel care se împărtășește mai mult de lucrarea și harul Lui. De aceea, cerul e tronul Lui, căci în el sunt îngerii care fac voia Lui”. Și iarăși: „Este loc inteligibil acela unde este percepută cu mintea și există Firea cea inteligibilă și netrupestă, unde Ea este de față și lucrează”. Așadar,

înțelegem că îngerii nu locuiesc în cer la modul trupesc în care noi locuim într-un anume loc.

⁷ În vechiul limbaj teologic românesc, „gândit” înseamnă „care poate fi perceput cu mintea”. Trebuie să avem în vedere faptul că mintea (voûς) este în tradiția filosofico-teologică greacă organul de percepție al realităților transcendente.

Τὸν οὖν τοιοῦτον τόπον, ὑπερουράνιον τε καὶ ὑπερκόσμιον ὄντα καὶ νοητὸν καὶ ἀσώματον, περιέχειν τε τοὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς ἁγίους φαμέν καὶ οὐρανὸν ἐκ τῆς συνηθείας προσαγορεύομεν, καὶ ἐν αὐτῷ τὸν Θεὸν καὶ εἶναι καὶ φαίνεσθαι καὶ ἐνεργεῖν μᾶλλον καὶ μάλιστα πεπιστεύκαμεν, ἔχοντες ἐκ τῆς δεσποτικῆς φωνῆς τὸ «Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς»· καὶ αὖθις: «Τὸ πρόσωπον τοῦ πατρὸς τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς». Ὡς γὰρ οἰκεῖον θεότητος αἱ νοεραὶ φύσεις καὶ νῶ μόνῳ ληπταί, ξένον δὲ παντάπασιν ὅσαι ὑπὸ τὴν αἴσθησιν κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, οὕτως οἰκεῖος μὲν Θεοῦ τόπος καὶ κόσμος ὁ τῶν νοερῶν καὶ ἀϋλῶν φύσεων, ὅς καὶ πρῶτος ὑπ' αὐτοῦ δεδημιούργηται κατὰ τὸν αὐτὸν θεολόγον, ξένος δὲ παντάπασιν ὁ περίγειος οὗτος καὶ καθ' ἡμᾶς. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ μέγισται τῶν θεοφανειῶν σχιζομένων ἢ ἀνοιγομένων τῶν οὐρανῶν πεφήνασι, δηλοῦντος τοῦ γινομένου πάντως, ὥς ἐκ τῶν ὑπερουρανίων ἐκείνων χώρων ὁτιδήποτε τρόπῳ συγκαταβάσεως ὁ Θεὸς ἐπιφανῆναι τοῖς καθ' ἡμᾶς ἠϋδόκησε καὶ ἠθέλησεν. Ἐκ τούτου τοῦ τόπου πρὸς τὸν σωματικὸν κόσμον ἀποστελλομένους ὑπὸ Θεοῦ τοὺς ἀγγέλους ἐπὶ διακονίᾳ φαμέν, μὴτε παρεῖναι κατὰ ταῦτὸν ἐνταῦθα κἀκεῖ, μὴτ' ἐνεργεῖν· ἀλλ' ὥσπερ ἐκεῖ παρόντας τὰ ἑαυτῶν ἐνεργεῖν, παρίστασθαι τε τῷ Θεῷ καὶ θεωρεῖν αὐτὸν καὶ ὑμνεῖν, οὕτως ἐνταῦθα παρόντας τὰ τῆς διακονίας αὐθις ποιεῖν, σχολάζοντας πρὸς μικρὸν τῆς ἀκραίφνουθς θεωρίας ἐκείνης καὶ παραστάσεως. Λέγει γὰρ ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάννης ἐν τῷ εἰρημένῳ περὶ τόπου Θεοῦ

⁸ Proprii - în sensul de „mai apropiate”, „mai conforme cu”. Căci la modul absolut atât zidirea materială, cât și cea înțelegătoare, ca unele ce sunt create, sunt la fel de departe de Firea cea necreată. Iar ca unele care sunt create de Același Dumnezeu, conform rațiunilor din mintea Sa, nici una dintre ele nu e străină cu totul de El.

un astfel de loc, fiind și mai presus de cer, și mai presus de lume, și gândit, și netrupesc, spunem că îi cuprinde și pe îngeri și pe sfinți, și îl numim cer din obișnuință, și în el credem că în mai mare măsură și în cea mai mare măsură Dumnezeu și este, și Se arată, și lucrează, având de la Stăpânul spusa: „Tatăl nostru cel din ceruri”. Și iarăși: „fața Tatălui Celui din ceruri” (Mt. 18, 10). Căci după cum proprii⁸ Dumnezeirii sunt firile înțelegătoare și sesizate numai cu mintea, și străine de Dumnezeire în tot chipul sunt câte cad sub simțuri, după Teologul Grigorie, tot astfel „loc propriu al lui Dumnezeu” și „lume” este locul firilor înțelegătoare și nematerialnice care a și fost făcută de către El cel dintâi, după același Teolog⁹, iar străină în tot chipul de El este lumea aceasta pământească a noastră. De aceea și cele mai mari dintre arătările dumnezeiești au avut loc când cerurile au fost despicate sau deschise, lucrul acesta dovedind întru totul limpede că Dumnezeu a binevoit și a vrut să Se arate din acele ținuturi mai presus de ceruri în cele de la noi printr-un oarecare chip de pogorâre¹⁰. Din acest loc spunem că sunt îngerii trimiși de Dumnezeu spre slujire către lumea cea trupească, fără să fie de față, nici să lucreze în același timp și aici, și acolo, ci, după cum, când sunt prezenți acolo, lucrează cele proprii lor și stau înaintea lui Dumnezeu și Îl văd și Îl laudă, tot așa, când sunt prezenți aici, fac cele ce țin de slujire, întrerupând puțin acea vedere curată și stare înainte¹¹. Căci zice Ioan Damaschin în amintitul capitol despre locul

⁹ Cuvântarea 38, 9, PG 36, 320-321.

¹⁰ Aceste arătări vor deci să sugereze că Dumnezeu e mai presus de ceruri prin fire, iar nu că El e mai sus de cerurile fizice în chip spațial.

¹¹ Deci venirea îngerilor la noi este de fapt schimbarea stării lor.

κεφαλαίῳ· «Ὁ ἄγγελος σωματικῶς μὲν ἐν τόπῳ οὐ περιέχεται, ὥστε τυποῦσθαι καὶ σχηματίζεσθαι· ὅμως λέγεται εἶναι ἐν τόπῳ διὰ τὸ παρεῖναι νοητῶς καὶ ἐνεργεῖν κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν, καὶ μὴ εἶναι ἀλλαχοῦ, ἀλλ' ἐκεῖσε νοητῶς περιγράφεσθαι, ἔνθα καὶ ἐνεργεῖ· οὐ γὰρ δύναται κατὰ ταῦτὸν ἐν διαφόροις τόποις ἐνεργεῖν· μόνου γὰρ Θεοῦ ἐστὶ τὸ πανταχοῦ κατὰ ταῦτὸν ἐνεργεῖν». Εἰ τοίνυν κατὰ τὸν θεολόγον τοῦτον οὐ δύναται ἄγγελος ἐν διαφόροις τόποις κατὰ ταῦτὸν ἐνεργεῖν, οὐτ' ἐν οὐρανῷ δύναται τὰ σωματικὰ ἐνεργεῖν, οὐτε παρ' ἡμῖν ὧν αὐθις καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς ἐνεργῶν ἀκραιφνῶς ὁμοῦ δύναται θεωρεῖν τὸν Θεόν, ἔνθα φαίνεσθαι πέφυκε, καὶ ὑμνεῖν, ἀλλ' ἀνάγκη τοῦτον ἀπολείπεσθαι τῆς ἐνεργείας ἐκείνης, εἰ καὶ πρὸς μικρὸν χρόνον. Εἰ γὰρ τῷ παρίστασθαι τῷ Θεῷ τὸ ὁρᾶν αὐτὸν ἔπεται, τῷ ἀποστέλλεσθαι πρὸς Θεοῦ τὸ μηκέθ' ὁμοίως ὁρᾶν αὐτὸν ἀκολουθήσειεν ἂν, οὐχὶ τῷ μὴ παρεῖναι πανταχοῦ τὸν ὁρώμενον, ἀλλὰ τῷ ἀπεστράφθαι καὶ πρὸς ἄλλο τι ὁρᾶν τὸν ὁρᾶν ὀφείλοντα. Καὶ τοῦτο σφόδρα κατάδηλον, εἰ μὴ τις σφόδρα φιλονεικεῖν βούλοιτο· τίς γὰρ ἂν φαίη τὸν τέμνοντα τοὺς Ἀσσυρίους ἐκεῖνον ἄγγελον ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ καὶ τῷ Θεῷ παρίστασθαι καὶ θεωρεῖν αὐτὸν καὶ ὑμνεῖν; Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος ἐν εὐαγγελίοις οὐχ ἀπλῶς εἶπεν, ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν διαπαντὸς βλέπουσιν, ἀλλ' ὅτι «οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς διαπαντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς». Ἐν τοῖς οὐρανοῖς ὄντες, φησί, διαπαντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ ἐν οὐρανοῖς φαινομένου, ὥς εἴ γε μὴ ἐν οὐρανοῖς εἰσιν, οὐδὲ βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ ἐν τοῖς σωματικοῖς μὴ πεφυκότος φαίνεσθαι. Καὶ ὁ πάμμεγας δὲ Διονύσιος ἐν κεφαλαίῳ ιεῷ τοῦ περὶ

¹² Cele legate de slujirea noastră în viața aceasta.

lui Dumnezeu: „Îngerul nu este cuprins în chip trupesc într-un loc, încât să aibă o formă și o înfățișare. Dar se spune că este într-un loc din pricină că este de față în chip inteligibil, și lucrează după firea sa, și nu este în altă parte, ci este circumscris în chip inteligibil acolo unde și lucrează. Căci nu poate în același timp să lucreze în locuri diferite. Căci numai al lui Dumnezeu este a lucra în același timp pretutindeni”. Prin urmare, dacă după acest cuvântător de Dumnezeu, nu poate îngerul să lucreze în același timp în locuri diferite, înseamnă că nu poate nici în cer să lucreze cele trupesti¹², nici, iarăși, la noi fiind și lucrând cele ce țin de noi, nu poate în chip curat să Îl vadă pe Dumnezeu acolo unde El Se manifestă în chip firesc¹³ și să Îl laude, ci este neapărată nevoie ca el să se lipsească de acea lucrare, chiar dacă pentru puțin timp. Căci dacă stării înaintea lui Dumnezeu îi urmează a-L vedea, este firesc ca trimiterii de către Dumnezeu să îi urmeze a nu-L mai vedea, dar asta nu pentru că Cel văzut nu ar fi pretutindeni, ci pentru că cel ce trebuie să-L vadă se întoarce de la El și se ocupă de altceva. Și acest lucru e într-un totu limpede, în afară de cazul în care cineva ar vrea să fie foarte iubitor de gălceavă. Căci cine ar zice că acel înger care i-a tăiat pe asirieni a stat în același ceas și înaintea lui Dumnezeu, și L-a contemplat, și L-a lăudat? De aceea și Domnul nu a zis simplu în Evanghelii că îngerii lor văd pururea, ci că „îngerii lor în ceruri văd pururea fața Tatălui Meu Celui din ceruri” (Mt. 18, 11). În ceruri fiind, zice, văd pururea fața Celui Ce Se arată în ceruri, după cum dacă nu sunt în ceruri, nu văd fața Celui Ce nu-L este firesc să Se arate în cele trupesti. Și prea marele Dionisie, în capitolul 15

¹³ Adică în starea de contemplație curată.

τῆς οὐρανίου ἱεραρχίας τρεῖς αὐτοῖς ἀποδίδωσι γενικὰς ἐνεργείας ἀλλήλων διωρισμένας: «Τὸ πρὸς τὸ ἄναντες ἐπιστρεπτικῶς ἀνατείνεσθαι, ὅπερ ἐστὶ τὸ τὸν Θεὸν ὁρᾶν ἀκραιφνῶς κατ' ἀναλογίαν τῆς ἑαυτῶν στάσεώς τε καὶ τάξεως· καὶ τὸ περὶ ἑαυτοὺς ἀρρεπῶς εἰλεῖσθαι τῶν οἰκείων ὄντας φρουρητικοὺς δυνάμεων, ὅπερ ἐστὶ τὸ ἑαυτοὺς νοεῖν τε καὶ εὐθετεῖν· καὶ τὸ τῇ περὶ τὰ δεύτερα κοινωνικῇ προόδῳ τῆς προνοητικῆς αὐτοὺς ἐν μεθέξει δυνάμεως εἶναι, ὅπερ ἐστὶ τὸ προνοεῖν τῶν καταδεεστέρων καὶ περὶ αὐτοὺς ἐνεργεῖν». Οὐκ ἄρα τὸ τὸν Θεὸν ὁρᾶν ἔργον ἀεὶ μόνον καὶ διηκεκὲς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἔχουσιν. Εἰ δέ τις οἶοιτο διὰ τοῦτο καὶ τῆς μακαριότητος αὐτοὺς ὑφίεσθαι, διότι μὴ τὸν Θεὸν μόνον ἀεὶ κατ' ἐνέργειαν ἀκραιφνῶς ὁρῶσιν, ἀλλὰ τι καὶ ἕτερον ἔργον ἔχουσιν, ἐλεεινὸς τῆς μικρολογίας, εἰ τοσοῦτον εὐαπόβλητόν τι χρῆμα νομίζοι τὴν μακαριότητα εἶναι καὶ ἐν στενῷ κομιδῇ κατακεκλεισμένον, ὥς πρὸς μίαν ἐνέργειαν ἀεὶ συντετάσθαι καὶ μηδὲν ἔξω ταύτης ἐκνεῦσαι δύνασθαι· πῶς δ' ἂν καὶ ἀποβάλοιεν τὴν μακαριότητα οἱ ὅλοι φῶτα δεύτερα τῇ τοῦ πρώτου φωτὸς μεθέξει λεγόμενοι τε καὶ πιστευόμενοι, καὶ ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς τῶν λόγων αὐτοῦ, ποιοῦντες δὲ τὸ θέλημα αὐτοῦ, πᾶσαν δ' ὁμοίως ἐνέργειαν ἢ πρὸς Θεὸν ἢ κατὰ Θεὸν ἔχοντες; Ἐκ δὲ τῶν τοιούτων λόγων εἰκότως ἄρα καὶ τοὺς ἁγίους ἔφαμεν ἑλλιπῇ τὴν θεωρίαν ἐκείνην καὶ τὴν ἀπόλαυσιν ἔχειν καὶ διὰ τὴν τοιαύτην αἰτίαν, ὅτι πρὸς τὸν σωματικὸν ἐπιστρέφονται κόσμον καὶ προνοοῦσι τῶν ὁμοφύλων ἡμῶν καὶ τὸ πολὺ τοῦ χρόνου

¹⁴ În sensul că nu pot avea loc toate în același timp.

¹⁵ Literal: cele de rangul al doilea.

¹⁶ PG 3, 328.

¹⁷ În sensul că intensitatea vederii scade când se ocupă de grija celor pământești.

al cărții „*Despre ierarhia cerească*”, trei lucrări generale, despărțite între ele¹⁴, le atribuie: „(în primul rând) a tinde prin întoarcere către ceea ce e în sus, adică a vedea pe Dumnezeu în chip curat, potrivit stării și rânduiei lor; (în al doilea rând), a se roti neabătut în juru-le, fiind păzitori ai propriilor puteri, adică a se înțelege pe sine și a se așeza în chip bun; și (în al treilea rând) a împărtași puterea proniatoare prin ieșirea lor împărtașitoare față de cele de după ele¹⁵, adică a purta de grijă de cele mai prejos decât ele și a le înconjura cu lucrarea lor”¹⁶. Prin urmare, ei nu au în același fel¹⁷ vederea lui Dumnezeu ca singură și neconținută lucrare. Iar dacă cineva, din această pricină, ar fi de părere că ei se abat de la fericire fiindcă nu-L văd pururea, după lucrare¹⁸, în chip curat numai pe Dumnezeu, ci au și o altă lucrare, unul ca acesta e de o prostie jalnică, dacă socotește că fericirea este e un lucru atât de ușor de lepădat și de restrâns la o grijă îngustă încât să tindă pururea către o singură lucrare și nimic în afara acesteia să nu poată face. Dar cum ar și lepăda fericirea cei care întregi sunt numiți și crezuți ca lumini de-al doilea prin împărtașirea de cea dintâi Lumină, și care aud glasul cuvintelor Lui și fac voia Lui (Ps. 102, 20-21), avându-și toată lucrarea fie către Dumnezeu, fie după Dumnezeu¹⁹? Din rațiuni asemănătoare și dintr-o astfel de cauză am spus că și sfinții au acea bucurie și contemplație nedeplină, fiindcă ei se întorc către lumea trupească și poartă grijă de noi, cei de un neam cu ei, și continuă să fie multă vreme împreună

¹⁸ În act, după limbajul aristotelic. Sau: să aibă vederea ca lucrare neconținută.

¹⁹ Către Dumnezeu o au atunci când Îl contemplă; iar după Dumnezeu (conform lui Dumnezeu), atunci când, îndemnați de El, slujesc nouă.

μεθ' ἡμῶν ὄντες διατελοῦσι, διὰ τῶν οἰκείων λειψάνων θαυματουργοῦντες καὶ τοῖς δεομένοις ἑκασταχοῦ παριστάμενοι· οὐ γὰρ δυνατόν αὐτοὺς ἅμα τε τὰς τοιαύτας ἐνεργείας ἀποδιδόναι καὶ συμπάσχειν τοῖς ἐπικαλουμένοις καὶ τῆς θεωρίας ἐκείνης ἀκραιφνῶς ἀπολαύειν. Ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτό γε κακοδαιμονεῖν αὐτοὺς οἰησόμεθα, καὶ τῆς μικρᾶς ῥανίδος τῆς θείας ἐκείνης χάριτος, δι' ἧς τὰ τοιαῦτα δύνανται, πρὸς τὴν ἐσχάτην εὐδαιμονίαν ἀρκούσης. Διὰ τοῦτο τάχα καὶ ὁ θεῖος ἀπόστολος τὰ κατὰ τὴν ἀνάστασιν πάντα προδιαγράψας καὶ τοὺς περιλειπομένους ἀρπαγήσεσθαι εἰπὼν ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἄερα, μετὰ τοῦτο ἐπήγαγε: «Καὶ οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα», ὡς πρότερον οὐκ ὄντες πάντοτε σὺν Κυρίῳ διὰ τὴν πρὸς τὸ σῶμα ῥοπήν, ὃ φυσικῶς ἐφίεται ἀπολαβεῖν ἢ ψυχὴν, καὶ τὴν πρὸς τὸν κόσμον τοῦτον ἐπιστροφὴν καὶ τὴν τῶν ὁμοφυῶν

²⁰ Fericirea îngerilor și a sfinților nu constă doar în contemplația pură a luminii dumnezeiești. Prin faptul că ei întrerup acea contemplație pentru a ajuta pe alții, se smeresc înaintea noastră și urmează astfel lui Hristos, dobândesc mai adânc mintea lui Hristos. Smerindu-se și adâncindu-se în ei înșiși, cresc în capacitatea de a sesiza lumina necreată. Deci faptul că ne slujesc îi umple și pe ei de mai multă lumină decât dacă nu ne-ar sluji. Oarecum asta a făcut și Dumnezeu: a creat o lume pe care nu era constrâns să o creeze și și-a impropriat prin întrerupere un mod de a fi al creaturii fără să aibă nevoie. Oricui care face același lucru i se descoperă taina smeririi dumnezeiești și taina creației. Până la urmă și taina contemplației ține tot de smerirea lui Dumnezeu Care, de dragul făpturilor Sale, Se acomodează mărginirii lor pentru a le face nemărginite prin har. Scopul suprem al lui Dumnezeu este a face întreaga făptură cuvântătoare deopotrivă cu Sine, prin har. Când diavolul i-a sugerat Evei să fie dumnezeu, nu a făcut decât să indice faptul că și el, cât și omul, au fost făcuți pentru a fi dumnezei prin har, nu prin sine. Și toată istoria omenirii de după cădere, care îl leapădă pe Hristos, nu este decât o istorie a schimonosirii omului care vrea să devină dumnezeu prin sine, nu prin har.

cu noi, făcând minuni prin moaștele lor și stându-le de față în orice loc celor ce au trebuință²⁰. Căci nu e cu putință ca ei să se dedea în același timp și la asemenea lucrări, și la a împreună pătimi cu cei care îi cheamă, dar și a se bucura în chip curat de acea contemplație²¹. Însă pentru aceasta nu trebuie să socotim că ei sunt nefericiți, până și mica picătură a celui har dumnezeiesc prin care pot unele ca acestea²² fiindu-le îndeajuns pentru a le da fericirea extremă. Poate de aceea și dumnezeiescul Apostol, zugrăvind mai dinainte toate cele ce țin de înviere și zicând că cei rămași vor fi răpiți în nori spre a-L întâmpina pe Domnul în văzduh, după acest lucru a adăugat: „Și așa pururea cu Domnul vom fi” (I Tes. 4, 16). A spus așa pentru că mai înainte nu eram pururea cu Domnul, din pricina aplecării spre trup – după care sufletul tânjește în chip firesc să-l primească înapoi²³ – și a întoarcerii către această lume și a griii pentru cei de o

²¹ În ambele cazuri, felul stării e dat de direcția părtășiei. Părtășie înseamnă a face a ta starea celui alt. Când sfinții își fac a lor, prin har, starea lui Dumnezeu, ei sunt în bucurie și vedere negrăită. Când își fac a lor necazul nostru, sunt în împreună pătimire cu noi. Dar și aceasta din urmă o pot face cel mai bine tot prin har, căci îi urmează lui Dumnezeu, Care împreună-pătimește cu noi.

²² Când se ocupă de noi. Tot prin harul lui Dumnezeu ne slujesc ei nouă, deși pierd atunci contemplația curată.

²³ De aceea nici fericirea de acum a sfinților nu e deplină, căci trupul încă nu se bucură și el de fericire. Totuși acest lucru nu înseamnă că trupul se bucură în mod pasiv de slavă. Sufletul nu așteaptă ca și trupul să se bucure de slavă la modul juridic și exterior. Sufletul însuși se împlinește prin trup, se poate manifesta prin trup în chip deplin ca unul ce îi este firesc. Harul îl ajută să-și împlinească lucrarea sa firească iar lucrarea firească deplină și-o manifestă sufletul prin trup. La Schimbarea la față toți erau pătrunși de har și în trup, și în suflet. Iar Sfântul Petru, în trup fiind, spune: „Bine este nouă să fim aici” (Mt. 17, 4), dorind să nu se mai sfârșească acea îndulcire și lumină.

ἐπιμέλειαν. Καὶ ὁ θεῖος δὲ Διονύσιος ἀκολουθῶς τῇ ἀποστολικῇ διανοίᾳ «Ὅταν ἄφθαρτοι» φησί «καὶ ἀθάνατοι γενώμεθα καὶ τῆς χριστοειδοῦς καὶ μακαρίας ἐφικώμεθα λήξεως (ὅπερ ἔσται που πάντως κατὰ τὸν αἰῶνα τὸν μέλλοντα), πάντοτε σὺν Κυρίῳ κατὰ τὸ λόγιον ἐσόμεθα». Μόνῳ ἄρα τῷ αἰῶνι ἐκείνῳ μετὰ τὴν τοῦ κόσμου τούτου παρέλευσιν ἡ τελεία τοῦ Θεοῦ θεωρία τε καὶ ἀπόλαυσις καὶ τὸ εἶναι πάντοτε σὺν αὐτῷ τεταμίνεται.

3. Τρίτον ἦν τῶν ἡπορημένων, ὃ τί ποτε καλοῦμεν τὴν μακαρίαν θεωρίαν ἐκείνην, ἥς ἀπὸ τοῦ νῦν οἱ ἅγιοι ἀπολαύουσι· καὶ εἰ αὕτη ἔστιν ἡ δι' εἶδους, ἦν φησιν ὁ ἀπόστολος, καὶ εἰ κατ' οὐσίαν οἱ ἅγιοι τὸν Θεὸν θεωροῦσι. —Πρὸς δὴ ταῦτά φαμεν, ὅτι τὴν θείαν οὐσίαν ὁρᾶν ἢ νοεῖν ἢ γινώσκειν οὐδεμία γεννητὴ δύναται φύσις, οὐδ' αὐτοὶ τῶν ὑπερκοσμίων νόων οἱ πρῶτιστοι· πέφυκε γὰρ τὸ κατ' οὐσίαν γινωσκόμενον, ἢ γνωστόν ἔστι, περιλαμβάνεσθαι ὑπὸ τοῦ γινώσκοντος· ὑπ' οὐδενὸς δὲ ὁ Θεὸς περιλαμβάνεται· φύσει γὰρ ἀκατάληπτος. Καὶ περὶ τούτου τοὺς μακροὺς ἐκείνους καὶ καλοὺς λόγους ὁ Χρυσόστομος Ἰωάννης πεποιήται πρὸς Ἀνομοίους γράφων τοὺς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ μεγαλυχούντας εἰδέναι. Λέγει δὲ πρὸς αὐτοὺς καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Εὐνόμιον· «Τί ἐξαίρετον

²⁴ Înseamnă că există o legătură și a trupurilor oamenilor, dar nu pătimășă, și în nici un caz ea nu se reduce doar la cei de o seminție cu noi, ci la întregul Adam. O desfrânată de tipul Sfintei Maria Egipteanca nu făcea altceva decât să lucreze pătimășă acea legătură trupească a omului cu toți ceilalți. Motivația adâncă a desfrâului nu este decât dorirea acelei unități a firii, dar ea este exprimată nu conform firii, ci împotriva firii. De fapt, orice păcat lucrează cu resursele firii doar că le folosește în afara firii. Resursele erotice ale omului sunt canalizate greșit. Și cum harul conlucrează doar în modul firesc de întrebuintare a firii, păcatul, ca unul ce e în afara firii, reprezintă autodistrugere și îl chinuiește pe

fire cu noi²⁴. Și dumnezeiescul Dionisie, în acord cu gândul apostolesc, zice: „Când vom deveni nestricăcioși și nemuritori și vom ajunge la odihna fericită și după asemănarea lui Hristos” – ceea ce se va întâmpla cu adevărat în veacul viitor – „vom fi pururea cu Domnul, după cuvântul apostolesc”²⁵. Prin urmare, numai pentru veacul acela, după trecerea lumii acesteia, este pusă deoparte vederea desăvârșită a lui Dumnezeu, și desfătarea desăvârșită, și a fi pururea cu El.

3. A treia dintre nedumeriri era: ce numim noi acea fericită vedere de care sfinții se împărtășesc de acum, și dacă ea este cea prin vedere, de care vorbește Apostolul (cf. I Cor. 13, 12), și dacă sfinții Îl văd pe Dumnezeu după ființă²⁶?

La acestea răspundem că nici o ființă făcută nu poate să vadă, sau să înțeleagă, sau să cunoască dumnezeiasca ființă – nici măcar cele dintâi dintre mințile mai presus de lume. Căci a fi ceva cunoscut după ființa prin care este cunoscut înseamnă a fi cuprins de cel ce cunoaște. Dar Dumnezeu nu e cuprins de nimeni, căci prin fire este de necuprins. Și în legătură cu acest lucru a alcătuit Ioan Gură de Aur acele lungi și frumoase cuvinte, scriind către anomei, care se laudau că cunosc ființa lui Dumnezeu²⁷. Dar zice către ei și Marele Vasile în cel dintâi cuvânt către Eunomie: „Ce lucru deosebit vor mai

om și îl lasă neîmplinit, prin însăși faptul că face imposibilă lucrarea harului. Harul e conform numai cu firea și cu modul ei firesc de a-și actualiza potențele.

²⁵ Despre numirile dumnezeiești I, 4, PG 3, 592.

²⁶ Teză a scolasticii medievale și a învățaturii catolice: vederea ființei dumnezeiești. „Ceata sfinților vede direct ființa lui Dumnezeu” (AG, II, p. 442), declara papa Eugeniu în timpul Sinodului florentin. Vezi și Toma de Aquino, *Summa contra Gentiles*, III, 51, 54, 57.

²⁷ PG 48, 701 sq.

τῇ γνώσει τοῦ Μονογενοῦς ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καταλείψουσιν, εἶπερ αὐτοὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς ἔχουσι τὴν κατάληψιν; Οὐ γὰρ δὴ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ τῷ Μονογενεῖ τὴν θεωρίαν προσνείμαντες, σύμμετρον ἑαυτοῖς θήσονται τῆς οὐσίας τὴν κατανόησιν· πᾶν γὰρ που τὸ ἐναντίον εἰκὸς αὐτὴν μὲν τὴν οὐσίαν ἀπερίοπτον εἶναι παντὶ πλήν ἢ τῷ Μονογενεῖ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ἐκ δὲ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ ἀναγομένους ἡμᾶς καὶ διὰ τῶν ποιημάτων τὸν ποιητὴν ἐννοοῦντας τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ καὶ τῆς σοφίας λαμβάνειν τὴν σύνεσιν· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, ὃ πᾶσιν ἀνθρώποις ὁ Θεὸς ἐφάνερωσεν». Ὅτι δὲ οὐδ' αὐτοῖς τοῖς τῶν αὐλῶν τάξεων ἡγουμένοις ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ θεωρεῖται, μάρτυς ὁ χρυσοῦς Ἰωάννης ἐν τοῖς εἰς τὸν Ὀζιαν λόγοις περὶ τῶν Σεραφίμ οὕτω γράφων· «Τίνος ἕνεκεν, εἶπέ μοι, καλύπτουσι τὰ πρόσωπα καὶ προβάλλονται τὰς πτέρυγας; Ἡ διὰ τὸ μὴ φέρειν τὴν ἐκ τοῦ θρόνου λάμπουσιν ἀστραπὴν καὶ τὰς μαρμαρυγὰς ἐκεῖνας, καίτοι γε οὐκ αὐτὸ ἄκρατον ἔωρων τὸ φῶς οὐδὲ αὐτὴν ἀκραιφνὴ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ συγκατάβασις ἦν τὰ ὁρώμενα; Τί δέ ἐστι συγκατάβασις; Ὅταν μὴ ὥς ἐστὶν ὁ Θεὸς φαίνεται, ἀλλ' ὥς ὁ δυνάμενος αὐτὸν θεωρεῖν οἷός τε ἐστίν, οὕτως ἑαυτὸν δεικνύη, ἐπιμετρῶν τῇ ἀσθενείᾳ τῶν ὁρώντων τῆς ὀψεως τὴν ἐπίδειξιν ... Ὅστε καὶ τοῦ προφήτου λέγοντος ἀκούσης· Εἶδον τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου, μὴ τοῦτο ὑποπτεύσης, ὅτι τὴν οὐσίαν εἶδεν ἐκεῖνην, ἀλλ' αὐτὴν τὴν συγκατάβασιν, καὶ ταύτην δὲ ἀμυδρότερον ἢ περ αἱ ἄνω δυνάμεις». Καὶ ὁ αὐτὸς αὖθις ἐν τῷ πρώτῳ τῶν αὐτῶν

²⁸ PG 29, 544. Dumnezeu nu poate fi cunoscut decât din lucrurile și făpturile Sale pe care le percep toți oamenii și din energiile Sale necreate ce se revarsă asupra lumii. Iar cunoașterea ființei Sale nu o au decât Fiul și Duhul, nicidecum vreo creatură.

lăsa ei pe seama cunoștinței Unuia-Născut sau a Duhului Sfânt, dacă ei înșiși au înțelegerea ființei Dumnezeirii? Căci neatribuind ei Unuia Născut vederea puterii și înțelepciunii și bunătății lui Dumnezeu, Îi vor atribui o înțelegere a ființei Dumnezeirii egală cu a lor. Dimpotrivă, este firesc, pe de o parte, ca Însăși Ființa să fie de nevăzut tuturor, în afara Celui Unuia Născut și a Sfântului Duh, iar pe de alta ca noi, fiind înălțați și înțelegându-l pe Făcător prin făpturi, să primim din lucrările lui Dumnezeu înțelegerea bunătății și înțelepciunii Lui. Fiindcă aceasta este partea cunoscută a lui Dumnezeu, pe care El a arătat-o tuturor oamenilor²⁸. Iar că nici chiar căpeteniilor cetelor nematerialnice nu le este văzută ființa lui Dumnezeu, martor este Ioan cel de aur care așa scrie despre serafimi în cuvintele la Ozia: „Pentru ce, spune-mi, își acoperă fețele și își pun înaintea aripile? Oare nu din pricină că nu suferă fulgerul care lucește de la tronul Dumnezeirii și strălucirile acelea, deși nu văzuseră însăși Lumina cea neamestecată, nici Însăși Ființa cea curată, ci pogorământ erau cele văzute. Și ce este pogorământul? Când Dumnezeu nu Se arată precum este El, ci după cum este cel ce poate să-L vadă așa Se arată pe Sine, potrivit arătarea vederii la slăbiciunea celor ce văd... Încât chiar dacă auzi pe proroc grăind: „Am văzut pe Domnul șezând pe scaun”, să nu bănuiești că a văzut Ființa Dumnezeirii, ci doar pogorământ, dar și pe acesta într-un fel mai întunecat decât puterile cele de sus²⁹. Același, în cea dintâi dintre

²⁹ Despre neputința de a cuprinde cu mintea pe Dumnezeu, Cuvântul 3, PG 48, 722. Înseamnă că îngerii se deosebesc de noi doar după subțirimea cu care văd manifestarea slavei dumnezeiești, iar nu în ceea ce privește natura vederii.

λόγων· «Τῆς ἀφάτου τὰ Σεραφίμ ἀπολαύοντα δόξης τοῦ κτίστου καὶ τὸ ἀμήχανον ἐνοπτριζόμενα κάλλος, οὐ λέγω αὐτὸ ἐκεῖνο, ὅπερ ἐστὶ τῇ φύσει (ἀκατανόητον γὰρ τοῦτο καὶ ἀθεώρητον καὶ ἀσχημάτιστον, καὶ ἄτοπὸν ἐστὶ τὸ οὕτω περὶ αὐτοῦ ὑπολαμβάνειν), ἀλλ' ὅσον ἐγχωροῦσιν, ὅσον ὑπὸ τῆς ἀκτίνος ἐκείνης ἰσχύουσι καταλάμπεσθαι, ἐπεὶ διηνεκῶς λειτουργοῦσι κύκλω τοῦ βασιλικοῦ θρόνου, ἐν διηνεκεῖ χαρᾷ διατελοῦσιν, ἐν αἰδίῳ εὐφροσύνῃ, ἐν ἀγαλλιάσει ἀκαταπαύστῳ». Καὶ ὁ μέγας Γρηγόριος ὁ τῆς Νύσσης ἐν τῇ τῶν Μακαρισμῶν ἐξηγήσει· «Ἡ θεία φύσις αὐτὸ καθ' αὐτὸ ὃ τί ποτέ ἐστι κατ' οὐσίαν, πάσης ὑπέρκειται καταληπτικῆς ἐπινοίας». Καὶ ὁ μακάριος Αὐγουστίνος ἐν τῷ λαῷ κεφαλαίῳ τῶν καλουμένων Μονολόγων ἐντεύξεων πρὸς Θεόν· «Ὅτι ἀθεώρητον καὶ ἀόρατον καὶ ὑπὲρ λόγον καὶ ὑπὲρ νόησιν καὶ ὑπεραπρόσιτον καὶ ὑπεραμετάβλητον καὶ ὑπερακοινώνητον ἐκεῖνο πιστεύεται, ὅπερ οὐδεὶς οὐδέποτε ἄνθρωπων ἢ ἀγγέλων εἶδεν ἢ δύναται ἰδεῖν». Καὶ μετ' ὀλίγα· «Τριάς ἁγία, ὑπεράριθμε, ὑπεραδιήγητε, ὑπερανεξερεῦνητε, ὑπεραπρόσιτε, ὑπερακατάληπτε, ὑπερούσιε καὶ ὑπερουσίως ὑπερέχουσα πάντα νοῦν, πάντα λόγον, πᾶσαν διάνοιαν, πᾶσαν νόησιν, πᾶσαν οὐσίαν τῶν ὑπερουρανίων νόων, ἣν οὔτε νοεῖν οὔτε λογίζεσθαι οὔτε λέγειν οὔτε γινώσκειν δυνατόν καὶ αὐτοῖς τοῖς τῶν ἀγγέλων ὀφθαλμοῖς, ἣν οὔτε τὰ χερουβὶμ τελείως γινώσκει, οὔτε τὰ σεραφίμ, ἀλλὰ ταῖς πτέρυξι τῶν ἰδίων θεωριῶν καλύπτονται τὰ πρόσωπα

³⁰ Despre neputința de a cuprinde cu mintea pe Dumnezeu, Cuvântul 1, PG 48, 701 ș.u.

³¹ Literal: de orice gând care poate să înțeleagă. Cuvântul 6, PG 44, 1268.

aceleași cuvântări, zice: „Serafimii se bucură de negrăita slavă a Ziditorului și oglindesc în ei Frumusețea covârșitoare, și n-o am în vedere pe ceea ce este din fire (căci Aceasta este de necuprins cu mintea și de nevăzut și de neînfrățit, și lucru nelalocul său este a presupune așa ceva despre Ea), ci la cât cuprind ei, la cât pot ei să fie luminați de Raza aceea, fiindcă ei pururea slujesc în jurul tronului împărătesc, petrecând în necurmată bucurie, în veșnică veselie, în bucurie neîncetată”³⁰. Și marele Grigorie al Nyssei, în tâlcuirea la Fericiri, zice: „În ceea ce este în Ea Însăși după ființă, Dumnezeuiasca fire e mai presus de orice înțelegere”³¹. Și Fericitul Augustin, în capitolul 31 al celor numite *Solilocvii*, se roagă către Dumnezeu: „Căci de necontemplat, și de nevăzut, și mai presus de cuvânt, și de înțelegere, și dincolo de orice apropiere, și de orice schimbare, și de orice împărtaşire este crezut a fi acel lucru pe care nimeni vreodată dintre oameni sau dintre îngeri nu l-a văzut sau nu poate să-l vadă”³². Și puțin mai încolo: „Treime Sfântă, mai presus de număr”³³, dincolo de orice descriere, și tâlcuire, și apropiere, și cuprindere, mai presus de ființă și mai presus de orice minte în chip mai presus de ființă, și mai presus de orice cuvânt, și orice gând, și orice înțelegere, și orice ființă a minților celor mai presus de ceruri, pe Care nu e cu putință nici a o înțelege, nici a o gândi, nici a o grăi, nici a o cunoaște chiar și ochilor îngerilor, pe Care nici Heruvimii nu o cunosc în chip desăvârșit, nici Serafimii, ci își acoperă fețele cu aripile propriilor

³² Cf. *Solilocvii*, PL 40, 889-890. Varianta grecească a textului, spune PO, este luată din traducerea lui Dimitrie Kydonis.

³³ Textul latin are „supermirabilis” (preaminunată), iar traducătorul grec a citit „supernumerabilis” (mai presus de număr).

ἀπὸ τῆς αἴγλης τοῦ καθημένου ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου». Εἰ τοίνυν κατὰ τοὺς διδασκάλους τούτους ἀθεώρητος ἡ τοῦ Θεοῦ οὐσία καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῖς καὶ ἀπερίοπτος παντὶ πλὴν ἢ τῷ μονογενεῖ Λόγῳ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, οὐδ' ἄρα τοῖς ἁγίοις αὕτη θεωρητὴ κατ' οὐδένα τρόπον, οὔτε κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον, οὔτε κατὰ τὸν μέλλοντα. —Τί οὖν ἐστίν, ὁ θεωροῦσιν οἱ ἅγιοι, φαίητ' ἂν ἴσως, εἰ μὴ κατ' οὐσίαν τὸν Θεὸν θεωροῦσιν; —Ὁ καὶ οἱ ἄγγελοι, φαῖεν ἂν οἱ διδάσκαλοι, καὶ οἱ τῶν ἀγγέλων πρῶτοι «τῆς ἀφάτου, φησί, τὰ σεραφίμ ἀπολαύοντα δόξης τοῦ κτίστου καὶ τὸ ἀμήχανον ἐνοπριζόμενα κάλλος. Ὡς ὁ δυνάμενος αὐτὸν θεωρεῖν οἷός τέ ἐστίν, οὕτως ἑαυτὸν δεικνύει». Τί ἐστίν ὁ θεωροῦσιν; Οὐ καὶ μετέχουσι μετέχουσι δὲ οὐ τῆς οὐσίας αὐτῆς (ἄπαγε)· ἀλλὰ τίνα τρόπον Θεοῦ μετέχουσιν; Ἀκουσον τοῦ θειοτάτου Μαξίμου, τί περὶ τῆς μεθέξεως ἐκείνης διδάσκει· λέγει γὰρ οὗτος ἐν κεφαλαίῳ ζ' τῆς τρίτης ἐκατοντάδος τῶν Γνωστικῶν· «Ὁ τοῖς οὐσι μὴ κατ' οὐσίαν ὑπάρχων μεθεκτός, κατ' ἄλλον δὲ τρόπον μετέχεσθαι τοῖς δυναμένοις βουλόμενος, τοῦ κατ' οὐσίαν κρυφίου παντελῶς οὐκ ἐξίσταται, ὅποτε καὶ αὐτὸς ὁ τρόπος, καθ' ὃν θέλων μετέχεται, μένει διηνεκῶς τοῖς πᾶσιν ἀνέκφαντος». Ἦκουσας; Αὐτὸς ἔφα' μηδὲν

³⁴ Fiecare ceată îngerească sau, mai bine zis, fiecare înger în parte primește și descoperire, și cunoaștere prin contemplația luminii nezdite; dar această contemplație, în forma în care o poate el percepe, este de fapt și protecție pentru a nu fi orbit de lumina Dumnezeirii. E oarecum ca la casca de sudură. Vezi prin ea, dar te și protejează. Contemplațiile și îmbogățesc, dar și smeresc pe înger. Prin ele ei își văd neconținut neputința proprie și depărtarea infinită de Dumnezeu. În același timp se dăruiește și simțământul apropierei, și cel al depărtării de Dumnezeu. La fel și sfinții: prin descoperirile primite se unesc și mai mult cu Dumnezeu și Îl iubesc și mai tare, dar fiecare contemplație Îl arată și mai neaccesibil, și mai depărtat de noi. Este condiția absolută ca nimeni să nu se plictisească în veacul viitor. Semn nemincinos

contemplații³⁴ de strălucirea Celui Ce șade pe tron înalt și ridicat". Așadar, dacă potrivit acestor dascăli ființa lui Dumnezeu este cu neputință de contemplat chiar și pentru înger și de nevăzut oricui în afară de Cuvântul cel Unul Născut și de Duhul Sfânt, înseamnă că nici de sfinți ea nu este contemplată în nici un chip, nici în veacul acesta, nici în cel viitor. Prin urmare, dacă ați spune: „Ce este ceea ce contemplă sfinții, dacă ei nu Îl contemplează pe Dumnezeu după ființă?", dascălii Bisericii v-ar spune: „Ceea ce contemplă și îngerii, și cei dintâi dintre îngerii”. „Serafimii”, zice Ioan Gură de Aur, „se bucură de negrita slavă a Ziditorului și oglesc în ei Frumusețea covârșitoare. După cum este cel ce poate să-L contemple, așa și Se arată pe Sine”. Ce este ceea ce contemplează? Acel lucru de care se și împărtășesc³⁵. Dar nu se împărtășesc de însăși ființa dumnezeiască – să nu fie! Dar în ce chip se împărtășesc de Dumnezeu? Ascultă ce învață preadumnezeiescul Maxim despre acea împărtășire. Căci acesta zice în capul 7 al celei de-a treia sute a capetelor gnostice: „Cel Ce după ființă este neîmpărtășit celor ce sunt, dar în alt chip voiește să Se împărtășească celor ce sunt în stare de această împărtășire, nu-Și iese nicidecum din ascunsul ce ține de ființa Sa, întrucât și însuși modul în care voind Se împărtășește rămâne pururea tuturor nearătat”³⁶. Ai auzit? „El însuși a zis”³⁷.

al oricărei descoperiri autentice este simțământul de smerenie care o însoțește. Cuvioasa Monenguda, chiar și după petrecerea împreună cu sfinții, în urma adormirii ei, spunea într-o vedenie, arătată unei femei, că este nevrednică a se sălășlui cu sfinții (cf. Sf. Grigorie de Tours, *Vita Patrum*).

³⁵ Energia dumnezeiască necreată.

³⁶ Diferite capetele teologice și iconomice I, 7, în *Filocalia Părinților asceți și neptici*, vol. 2, p. 92.

³⁷ „Însuși a zis”: expresie folosită când se făcea apel la Pitagora ca autoritate incontestabilă în domeniul filosofiei (v. Diogenes Laertius, 8: 46).

λοιπὸν προσπεριεργάζου, μένε δὲ διὰ τῆς πείρας μαθεῖν ἢ παθεῖν μᾶλλον, ἂν ἦς ἄξιος. «Εἰς τοῦτο γὰρ ἐμοὶ φέρει τὸ μέτριον ἐνταῦθα φέγγος τῆς ἀληθείας», φησὶν ὁ θεολόγος Γρηγόριος, «λαμπρότητα Θεοῦ καὶ ἰδεῖν καὶ παθεῖν ἄξιαν τοῦ καὶ συνδήσαντος καὶ λύσαντος, καὶ αὐθις συνδήσαντος ὑψηλότερον». Σύμφωνα καὶ οὗτος τῷ μεγάλῳ Διονυσίῳ μετὰ τὸν ὑψηλὸν ἐκείνον καὶ θεῖον σύνδεσμον τὴν τοῦ Θεοῦ λαμπρότητα καὶ ἰδεῖν καὶ παθεῖν ἐλπίζει καὶ εὐχεται. Διαφορᾶς τοιγαροῦν ἐν ταῖς θεωρίαις εὐρισκομένης καὶ τῆς μὲν αὐτῶν διὰ πίστεως καλουμένης, τῆς δὲ δι' ἐσόπτρου καὶ ἐν αἰνίγματι, τῆς δὲ δι' εἰδους, ἑτέρας δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, ἔστι μὲν οὐδεμία τούτων τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ κατανόησις· καὶ γὰρ ὁ Μωϋσῆς ἐνώπιος ἐνωπίῳ τῷ Θεῷ ὁμιλῆσαι γέγραπται καὶ στόμα κατὰ στόμα λαλῆσαι αὐτῷ, ἐν εἶδει καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων, ἀλλ' οὐδεὶς ἔστι ἐν ὑποστήματι καὶ οὐσίᾳ Κυρίου κατὰ τὸ γεγραμμένον καὶ Θεοῦ φύσιν ἢ εἶδεν ἢ ἐξηγόρευσεν, οὔτε Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε, ὁ μονογενὴς Υἱὸς ἐξηγήσατο. Τελεωτέραν δὲ θεωρίαν ἑτέραν ἑτέρας εἶναι καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ἡριθμημέναις, οὐδὲν τὸ κωλύον, ὥς εἶναι τελεωτάτην μὲν ἐκείνην τὴν τότε ἐλπιζομένην μετὰ τὴν τελείαν ἀποκατάστασιν, τὰς δὲ λοιπὰς, ὥς ἂν τις ἐθέλοι καλεῖν, ἐξεῖναι πρὸς ἀλλήλας συγκρινομένας. Οὐδὲν οὖν θαυμαστόν, εἰ καὶ νῦν τοὺς ἁγίους φαίμεν δι' εἰδους ὁρᾶν τὸν Θεὸν κατὰ σύγκρισιν τὴν πρὸς τὸν παρόντα βίον, ὥς τελεώτερον βλέποντας. Ὅτι δὲ καὶ ταύτης ἡ μετὰ

³⁸ Această împărtaşire vie de Dumnezeu este, după sfinți, o pătimire, căci firea nu mai face vreun efort din partea ei, deși participă cu toate puterile sale la împărtaşirea de energie necreată.

³⁹ *Cuvântarea 45* (la Sfintele Paști), 7, PG 36, 632. Este vorba de aducerea noastră la ființă, de moarte și de înviere.

⁴⁰ Nu e clar dacă Sf. Marcu distinge patru categorii de contemplație sau doar două (pentru că din cele patru primele două denumiri ar

Nu iscodi nimic mai mult, ci așteaptă să afli prin cercare, sau mai degrabă să pătimești³⁸, dacă ești vrednic. „Căci”, zice Grigorie Teologul, „spre aceasta mă poartă umila licărire de acum a adevărului: a vedea și a pătimi strălucirea lui Dumnezeu, strălucire vrednică de Cel Ce m-a legat și m-a dezlegat și iarăși mă va lega în chip mai înalt”³⁹. Acesta nădăjduiește și se roagă, în acord cu marele Dionisie, ca, după acea înaltă și dumnezeiască legare, să vadă și să pătimească strălucirea lui Dumnezeu. Așadar, este o deosebire în contemplații, una dintre ele fiind numită „prin credință”, alta prin „prin oglindă și în ghicitorie”, alta „prin vedere”, alta „față către față” (I Cor. 13, 12)⁴⁰, însă nici una dintre acestea nu este înțelegere a ființei lui Dumnezeu. Căci și despre Moise s-a scris că a grăit cu Dumnezeu „față către față” și a vorbit cu El gură către gură, „în vedere”, nu „în ghicitori”, însă *nimeni nu a stătut* în existența și ființa Domnului, după cum s-a scris (Ier. 23, 18), și nu a văzut, nici nu a descris firea lui Dumnezeu, nici nu L-a văzut cineva vreodată pe Dumnezeu, ci Fiul Unul Născut ni L-a făcut cunoscut (cf. In. 1, 18). Dar o contemplație fiind mai desăvârșită decât alta și între cele enumerate, nimic nu oprește ca cea nădăjduită atunci, după desăvârșita reașezare, să fie cea mai desăvârșită, iar restul celorlalte, oricum ar vrea să le numească cineva, să poată fi comparate între ele. Așadar, nu e nimic de mirare dacă am zice că și acum sfinții Îl văd pe Dumnezeu „prin vedere”⁴¹, dacă o comparăm cu contemplația din viața aceasta, ca unii care Îl văd în chip mai desăvârșit. Iar că vederea aceea de după

desemna-o pe prima, adică cea prin ghicitori, iar următoarele două pe cea prin vedere). În cel din urmă caz cele două contemplații se referă la stările dinainte de înviere.

⁴¹ Prin vedere Îl pot vedea sfinții și în viața aceasta și în viața de după moarte dar de până la înviere. Dar cele două vederi diferă între ele.

τὴν κρίσιν ἐκείνη τελεωτέρα καὶ μόνη δικαίως ἂν καλουμένη πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, μαρτυρεῖ καὶ ὁ μακάριος Αὐγουστίνος ἐν κεφαλαίῳ ιθ' τοῦ ἰδου βιβλίου περὶ Τριάδος οὕτω λέγων· «Ἡ ἀνακαινιζομένη εἰκὼν ἐν τῷ πνεύματι τοῦ νοὸς ἐν ἐπιγνώσει τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἐκτὸς ἀλλ' ἐντὸς εἰς ἡμέραν ἐξ ἡμέρας αὐτῇ τῇ αὐτοψία τελειωθήσεται· ἥτις τηνικαῦτα ἔσται μετὰ τὴν κρίσιν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, νῦν δὲ βλέπει δι' ἐσόπτρου καὶ ἐν αἰνίγματι, ἥς διὰ τὴν τελείωσιν νοητέον ἔστι τὸ εἰρημένον· Ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι ὁψόμεθα αὐτὸν καθὼς ἔστι· τοῦτο γὰρ τὸ δῶρον τηνικαῦτα ἡμῖν δοθήσεται, ἐπειδὴν ῥηθῇ· δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν».

4. Τέταρτον ἐπὶ τούτοις ἡμᾶς ῥωτήσατε, τίς ἐστὶν ἡ ἐκ τοῦ Θεοῦ πεμπομένη αἴγλη, ἥς ἀπολαύειν ἐν οὐρανῷ τοὺς ἁγίους λέγομεν. — Ἦδη μὲν οὖν ἡμῖν εἴρηται περὶ ταύτης, ὅσον ἐγχωροῦν εἰπεῖν τοῖς μὴ πείρα μαθοῦσιν, ἐκ τῶν ἁγίων λαμβάνουσιν· εἰρήσεται δὲ καὶ νῦν οὐδὲν πλεον, ἀλλ' ὅπερ αὐτοὶ λέγουσιν. Ὁριζόμενος γὰρ αὐτὴν ὁ σοφὸς ἀρχιτέκτων τῆς οὐρανίου Κλίμακος Ἰωάννης ὁ θεοφόρος, ἦν ἐκεῖνος ἔλλαμψιν ὀνομάζει, τοιάδε φησὶν· «Ἐλλαμψὶς ἐστὶν ἐνέργεια ἄρρητος ὁρῶμένη ἀοράτως καὶ νοουμένη ἀγνώστως». Ἦκουσας τὸν ὅρον; Μηδὲν πλεον πολυπραγμόνει· περὶ ἀοράτων γὰρ ἡμεῖς καὶ ἀγνώστων οὐ βουλόμεθα λέγειν οὐδὲ δυνάμεθα.

5. Πέμπτον πρὸς τούτοις ἐρωτῶντων ὑμῶν, ὅ τι νοοῦμεν διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας καὶ τῶν ἀρρήτων ἐκείνων· ἀγαθῶν, ὧν ἐν ἀπολαύσει τελεία τοὺς ἁγίους

⁴² Se referă la vederea pe care o au sfinții după adormirea lor, dar până la judecata de apoi. Totuși din textul augustinian redat mai jos nu este clar dacă e vorba de vederea de acum a sfinților plecați de aici sau de vederea din lumea aceasta. Important este că vederea desăvârșită ține și de trup. Aceasta înseamnă că și simțurile trupesti transfigurate oferă ceva esențial în vederea lui Dumnezeu. De aceea ele trebuie

judecată este mai desăvârșită decât aceasta⁴² și că ea singură ar trebui numită pe drept „față către față”, dă mărturie și Fericitul Augustin în capitolul 19 al cărții a 14-a despre Treime, așa zicând: „Chipul cel reînnoit în duhul minții întru cunoașterea lui Dumnezeu, va fi desăvârșit nu în afară, ci înăuntru, din zi în zi, prin vederea cea nemijlocită, care atunci, după judecată, va fi față către față, dar acum privește prin oglindă și ghicitoră – și în legătură cu desăvârșirea ei trebuie înțeles ceea ce s-a spus: «Vom fi asemenea Lui și Îl vom vedea pe El precum este» (I In. 3, 2). Căci acest dar ni se va da atunci când se va spune: «Veniți binecuvântații Tatălui Meu, moșteniți împărăția cea gătită vouă» (Mt. 25, 34)”⁴³.

4. În al patrulea rând, ne-ați întrebât: care este strălucirea trimisă din Dumnezeu de care spunem că se bucură sfinții în cer?

Deja s-a vorbit despre aceasta de către noi, pe cât am putut să spunem, neînvățați fiind din cercare, ci pe cât am primit de la sfinți. Iar acum nu se va spune nimic mai mult, ci ceea ce ei înșiși spun. Căci definind-o înțeleptul alcătuitor al cereștii scări, Ioan cel purtător de Dumnezeu, pe cea numită de el „strălucire”, unele ca acestea zice: „Strălucirea este lucrare negrăită, văzută în chip nevăzut și înțeleasă în chip neștiut”⁴⁴. Ai auzit definiția? Nu iscodi nimic mai mult. Căci despre cele nevăzute și neștiute noi nu vrem să grăim, nici nu putem.

5. În al cincilea rând, întrebându-ne voi ce înțelegem prin împărăția lui Dumnezeu și prin acele negrăite bunătăți de care spunem că sfinții încă nu se bucură

neîncetat curățite. În plus, adevărata răpire [extaz] este a trupului și a sufletului prin harul Duhului...

⁴³ PL 42, 1056.

⁴⁴ Scara, treapta 7, PG 88, 813.

οὕτω γεγονέναι φαμέν, ἀπεκρινάμεθα καὶ τότε, καὶ νῦν λέγομεν, ὅτι τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν ὁ τῷ ὄντι μέγιστος ὀριζόμενος Μάξιμος «Ἡ τοῦ Θεοῦ» φησί «βασιλεία τῶν προσόντων τῷ Θεῷ φυσικῶς ἀγαθῶν κατὰ χάριν ἐστὶ μετάδοσις». Καὶ τὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα, ἃ φησιν ὁ ἀπόστολος ὁφθαλμὸν μὴ ἰδεῖν καὶ οὖς μὴ ἀκοῦσαι καὶ καρδίαν ἀνθρώπου μὴ παραδέξασθαι, ἀνθρωποὶ ὄντες οὐ τολμῶμεν περιεργάζεσθαι· ὅρα ὅσον γὰρ εἶναι νομίζομεν τοὺς τῇ πείρᾳ μαθόντας ἐκεῖθεν ἡμῖν ἀπαγγεῖλαι περὶ τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων, ὅποια τὴν φύσιν εἰσίν, ἢ τοὺς μὴ πεπειραμένους ἡμᾶς ἐπιδεικνύναι τῷ λόγῳ πειρᾶσθαι τὰ ὑπὲρ λόγον. Ἀλλ' ὅμως καὶ τοῦτο κακὲν τῶν ἀδυνάτων ἐστὶ γλυκύτητα γὰρ (φησί) μέλιτος πῶς ἀναγγεῖλω τοῖς ἀγνοοῦσιν; Ἔουκε δὲ ὅμως οὐκ ὀνόματι ταῦτα διαφέρειν μόνον, ἀλλὰ καὶ πράγματι. Καὶ τοῦτο εἰκότως· εἰ γὰρ τοῖς ἁμαρτωλοῖς οὐχ ἡ τοῦ Θεοῦ μόνον ἐκπτώσις, ἀλλὰ καὶ γέεννά τις ἡπειλῆται καὶ ἔτεροι βάσανοι, καὶ τοῖς δικαίοις ἄρα προσήκειν εὐλογον οὐ τὴν τοῦ Θεοῦ θεωρίαν μόνην, ἀλλὰ καὶ ἕτερά τινα ἀγαθὰ τὰ ταῖς γραφαῖς μυστικῶς παραδεδομένα, περὶ ὧν καὶ ὁ Κύριος ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγελίῳ φησὶν· Ἐγὼ ἦλθον ἵνα ζωὴν ἔχωσι, καὶ περισσὸν ἔχωσι, — ζωὴν μὲν ὀνομάζων τὴν αἰώνιον ἐκείνην, περὶ ἧς φησιν· Αὕτη ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσί σε

⁴⁵ *Capete teologice*, suta a doua, 90, PG 90, 1168.

⁴⁶ Atitudine cu adevărat teologică față de realitățile dumnezeiești.

⁴⁷ Este imposibil atât ca cei ce au avut experiența acelor lucruri să le dezvăluie altora care nu au avut-o, cât și ca cei ce nu au avut experiența să o povestească prin instrumente comune de comunicare. Această înseamnă că realitatea de dincolo nu este accesibilă categoriilor din lumea aceasta. Tot ceea ce ni se descoperă nouă din lumea de dincolo nu este decât o imagine și ghicitoră a acelor realități, iar nu înseși realitățile. Asta înseamnă că pe sfinți nu-i pot înțelege cu adevărat decât sfinții. Credința că cei cu experiența acelor realități ne-ar putea face să le înțelegem sau că noi cei fără experiență am putea vorbi despre acele

desăvârșit, am răspuns și atunci, și spunem și acum, că împărăția lui Dumnezeu a definit-o Maxim cel cu adevărat preamare, zicând: „Împărăția lui Dumnezeu este împărtășirea după har a bunătăților ce sunt proprii lui Dumnezeu după fire”⁴⁵. Și acele bunătăți de care vorbește Apostolul că ochiul nu le-a văzut, și urechea nu le-a auzit, și inima omului nu le-a primit (cf. I Cor. 2, 9), oameni fiind și noi, nu cutezăm să le iscodim⁴⁶. Căci noi socotim că este mai ușor ca cei ce le știu din cercare, să ne vestească în temeiul ei despre acele bunătăți, care le este firea, decât ca noi, cei necercați, să încercăm să arătăm cu cuvântul cele mai presus de cuvânt. Însă și acest lucru, și celălalt sunt deopotrivă cu neputință⁴⁷. „Căci cum voi vesti dulceața mării”, zice proverbul, „celor ce nu o cunosc?” Și se pare totuși că acestea se deosebesc nu numai cu numele, ci și cu lucrul⁴⁸. Și e firesc să fie așa. Căci dacă păcătoșii au fost amenințați nu numai cu căderea de la Dumnezeu, ci și cu gheena și cu celelalte chinuri, înseamnă că și dreptilor, în chip logic, li se cuvine nu doar vederea lui Dumnezeu, ci și alte bunătăți predate în chip tainic în Scripturi, despre care și Domnul zice în Evanghelia după Ioan: „Eu am venit ca viață să aibă, și din belșug s-o aibă” (In. 10, 10), numind „viață” pe aceea veșnică, despre care zice: „Aceasta este viața veșnică, ca să Te cunoască pe Tine singurul Dumnezeu

lucruri, sunt semnul părerii de sine și al ușurătății duhovnicești și al închipuirii de sine și zid în fața adevăratei experiențe duhovnicești.

⁴⁸ Realitățile lumii de dincolo nu au doar nume diferite, ci ele deosebesc și realități diferite, chiar dacă ele alcătuiesc o unitate. Este exact ca și cu lucrările lui Dumnezeu: toate sunt ale aceleiași firi dumnezeiești, dar fiecare are specificul ei, deși nici una nu poate exista fără celelalte. De pildă, în blândețea lui Dumnezeu e prezentă și atotputernicia, și dragostea, și bucuria, și toate celelalte înțelese de noi sau nu, dar totuși blândețea rămâne blândete și este oarecum altceva decât bucuria, chiar dacă ele sunt nedespărțite.

τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστὸν περισσὸν δὲ τὰ λοιπὰ ἀγαθὰ, ὧν οἱ ἅγιοι ἀπολαύσουσιν.

6. Τὸ δὲ ἕκτον, ὡς γέγραπται παρ' ὑμῶν, εἰπομέν τε καὶ νῦν λέγομεν, ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἐν ταῖς θανασίμοις ἀποβιούντων ἁμαρτίαις ἐν τῷ ἅδῃ μὲν εἰσιν ὡς ἐν δεσμοτηρίῳ καὶ φυλακῇ κατακεκλεισμέναι, κολάζονται δὲ οὐδέπω καὶ νῦν ἐν τῷ πυρὶ τῆς γεέννης, ἀλλ' οἷον πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχουσαι τοῦτο, τῇ θεᾷ τε καὶ τῇ προσδοκίᾳ τοῦ πάντως εἰς αὐτὸ ἐμπεσεῖσθαι, πικρώτατα ὀδυνῶνται.

7. Ἑβδομον ἐπὶ τούτοις ἦν τῶν ἠρωτημένων, ὅπως αἱ τῶν ἁγίων ψυχαὶ πᾶσαν εὐφροσύνην καὶ θυμηδίαν καρποῦνται, μηδέπω ἀπολαβοῦσαι ἐκεῖνα τὰ ἄρρητα ἀγαθὰ. — Καὶ πρὸς τοῦτο λέγομεν, ὅτι καὶ τὸ μέρος τῶν ἤδη δοθέντων αὐτοῖς πάσης ἐστὶ θυμηδίας ποιητικόν, ὅπου γε τὸν Θεὸν ὁρῶσιν ἀμέσως, ὡς καὶ οἱ ἄγγελοι βλέπουσι, καὶ ἡ ἐλπίς τῶν δοθησομένων οὕτω βεβαιωτάτη τυγχάνουσα βεβαίας αὐτοῦς εὐφροσύνης ἱκανῶς ἔχει κατεμπιπλᾶν. Ἐπὶ δὲ τούτοις ἐπελθὼν οὕτω, καὶ τῶν τριῶν ἐμνήσθημεν ἀρετῶν, πίστεως, ἐλπίδος καὶ ἀγάπης, αἱ δὲ καὶ πᾶσαι μὲν ἐνεργοῦνται καὶ τῷ παρόντι βίῳ· τριῶν δ' ὅμως οὐσῶν καταστάσεων τῶν ἀνθρώπων, τῆς τε ἐν τῷ βίῳ τούτῳ καὶ τῆς μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀπαλλαγὴν καὶ τῆς ἐν τῷ αἰῶνι τῷ μέλλοντι, μιᾷ τούτων ἐκάστη μίαν τῶν ἀρετῶν προσήκειν φαμὲν καὶ κατ' αὐτὴν ἐνεργεῖσθαι τελείως. Ἔστι γὰρ ἡ μὲν πίστις τοῦ παρόντος ἔργον αἰῶνος· διὰ πίστεως γὰρ ἐνταῦθα περιπατοῦμεν καὶ πάντες οἱ ἅγιοι διὰ πίστεως εὐηρέστησαν τῷ Θεῷ. Ἡ δὲ ἐλπίς μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀπαλλαγὴν·

⁴⁹ Ramificațiile și aspectele vieții veșnice sunt de nedescris pentru mintea omului. Ele vor îmbogăți neconținut persoana umană. La fel, chinurile iadului vor sărăci persoana umană pentru că ea nu-L mai

adevărat și pe Iisus Hristos pe Care L-ai trimis" (In. 17, 3), iar „din belșug” numind celelalte bunătăți de care se vor bucura sfinții⁴⁹.

6. În al șaselea rând, după cum s-a scris de către voi, am spus și spunem și acum că sufletele celor care pleacă din viață în păcate de moarte sunt închise în iad ca într-o temniță și închisoare, dar acum nu sunt pedepsite încă cu focul gheenei, ci e ca și când, avându-l pe acesta în fața ochilor, se chinuiesc foarte amarnic prin vederea lui și prin așteptarea că o să cadă sigur în el.

7. A șaptea din cele întrebate era cum se bucură sufletele sfinților de toată veselia și desfătarea, dacă nu au primit încă acele bunătăți negrăite?

Și la aceasta spunem că și partea celor deja dăruite lor este pricinuitoare a toată desfătarea, de vreme ce ei Îl văd nemijlocit pe Dumnezeu, precum Îl văd și îngerii, și, pe deasupra, nădejdea celor ce le vor fi dăruite fiind foarte statornică, îi umple îndestul de cea mai neclintită veselie. Și ajungând astfel cu cuvântul la acestea, ne-am amintit și de cele trei virtuți – de credință, de nădejde și de dragoste –, care se și lucrează toate chiar și în viața de acum. Și după cum trei sunt stările oamenilor, una în viața aceasta și una după ce pleacă de aici și una în veacul viitor, spunem că fiecareia dintre aceste stări i se potrivește una dintre virtuți și este lucrată în acea stare în chip desăvârșit. Căci credința este lucrarea desăvârșită a veacului de acum. Fiindcă *prin credință umblăm* (II Cor. 5, 7) aici, și toți sfinții prin credință au bineplăcut lui Dumnezeu. Iar nădejdea este după plecarea de aici.

percepe pe Dumnezeu așa cum este. În rai sfinții Îl vor vedea așa cum este (I In. 3, 2). Și în iad va fi o dezvoltare, dar într-un sens invers și care duce la îngustarea persoanei, nu la lărgirea ei.

ἐνταῦθα μὲν γὰρ ὁ φόβος αὐτῇ συνέζευκται, καὶ Παῦλος αὐτὸς φοβεῖται, μήπως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένηται· λυθέντος δὲ τοῦ θεάτρου καὶ τοῦ τῶν ἀγώνων καιροῦ παρελθόντος, ἔτοιμα τὰ βραβεῖα καὶ μόνον οὐκ ἐν χερσὶ, καὶ λοιπὸν ὁ τῆς δικαιοσύνης ἀπόκειται στέφανος. Ὅτι δὲ τῇ ἐλπίδι τὸ χαίρειν ἔπεται, καὶ τοῦτ' αὐτὸς ὁ μέγας ἀπόστολος Παῦλος παραδηλοῖ· Τῇ γὰρ ἐλπίδι, φησί, χαίροντες. Λοιπὴ δὲ ἡ ἀγάπη, τελειότητι τῶν ἀρετῶν οὕσα καὶ μείζων ἀπασῶν τούτων καὶ κορυφὴ τῶν καρπῶν τοῦ πνεύματος· διὰ τοῦτο καὶ μόνῃ τοῦ μέλλοντος ἔργον αἰῶνος, καὶ δι' αὐτῆς οἱ ἅγιοι συνάπτονται τε καὶ σύνεισι τῷ Θεῷ, τῆς ἐλπίδος λοιπὸν καὶ τῆς πίστεως παρελθούσης.

8. Ἐπὶ τούτοις ὀγδοὺν ἡρώτησατε, εἰ ἡ τῆς θείας θεωρίας στέρησις μείζων εἴη τιμωρία τοῖς κατακρίτοις τοῦ αἰωνίου πυρός, καὶ εἰ ταύτῃ τῇ τιμωρίᾳ ἤδη κολάζονται οἱ κατάκριτοι. — Καὶ πρὸς τοῦτ' ἀπεκρινάμεθα, μείζονα μὲν ἀπασῶν εἶναι ταύτην καὶ βαρυτέραν, ἅτε καὶ τῶν λοιπῶν ὥσπερ αἰτίαν οὕσαν καὶ ὑποβάθραν· ἔσεσθαι δὲ καὶ ταύτην ἔτι πολλῶ βαρυτέραν καὶ μείζονα μετὰ τὴν πικρὰν ἐκείνην καὶ τελευταίαν ἀπόφασιν τὴν Πορεύεσθε λέγουσαν ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον· τότε γὰρ καὶ αὐτοὶ τὸν Θεὸν ἰδόντες τὸ τελευταῖον, ὡς ἐγχωροῦν ἐκείνοις ἰδεῖν, οὐκέτ' αὐτὸν οὐδ' ἐλπίσουσιν ὄψεσθαι τοῦ λοιποῦ, καὶ ὡς τοιοῦτον δεσπότην καὶ τηλικούτον παρωργικότες πικρότατα πάντων ἀνιαθήσονται.

9. Ἐπὶ πρὸς τούτοις ἕνατον περὶ τῶν τιμωριῶν, ἃς ἔφαμεν ὑπομένειν τοὺς μέσους, ἐζητήσατε μαθεῖν, εἰ ἀμοιβαδὸν ἀπάσας ὑπομένουσιν, ἤγουν τὴν ἄγνοιαν,

⁵⁰ Deci lipsirea de vederea lui Dumnezeu este și acum pentru păcătoșii din iad pedeapsă cruntă, care însă se va amplifica după înviere.

Căci aici frica este însoțită cu ea, și însuși Pavel se temea ca nu cumva, propovăduind altora, el însuși să fie necercat (I Cor. 9, 27). Dar sfârșindu-se spectacolul și trecând vremea luptelor, gata sunt premiile, și aproape că am pus mâna pe ele, și cununa dreptății este pusă de acum deoparte. Iar că nădejdiile îi urmează bucuria, și acest lucru îl arată însuși marele Apostol Pavel. Căci zice: „bucurându-vă prin nădejde” (Rom. 12, 12). Iar cealaltă este dragostea, care este cea mai desăvârșită dintre virtuți, și mai mare decât toate acestea, și vârful al roadelor Duhului. De aceea, ea singură este lucrarea veacului viitor și prin ea sfinții se unesc și sunt laolaltă cu Dumnezeu, trecând vremea nădejdiilor și a credinței.

8. În al optulea rând, ați întrebat dacă lipsirea de dumnezeiasca contemplație este cea mai mare pedeapsă pentru cei osândiți în focul veșnic și dacă cei osândiți sunt deja pedepsiți cu această pedeapsă.

Și la aceasta am răspuns că această pedeapsă este mai mare și mai grea decât toate, de vreme ce este pricină și temelie a celorlalte. Dar va fi încă și mai grea, și mai mare, după aceea amară și ultimă hotărâre care zice: „Duceți-vă de la Mine blestemaților în focul cel veșnic” (Mt. 25, 41)⁵⁰. Căci atunci, văzându-L și ei pentru ultima dată pe Dumnezeu – fiindcă atunci El le îngăduie acolo să-L vadă –, nu vor mai nădăjdui să-L mai vadă și cel mai amar îi va chinui faptul că au mâniat un asemenea Stăpân.

9. În al nouălea rând, în legătură cu pedepsele pe care noi am spus că le suferă cei din treapta de mijloc⁵¹, ați căutat să aflați dacă le suferă pe toate la rând,

⁵¹ Care au plecat de aici nici cu totul păcătoși, nici cu totul drepiți, ci căldicei.

τὴν λύπην, τὴν τοῦ συνειδότος αἰσχύνην καὶ τὰ λοιπά. — Λέγομεν δὲ καὶ πρὸς τοῦτο, καθὼς καὶ γεγράφατε, ὅτι ποικίλων οὐσῶν καὶ ἀνίσων τῶν ἀνθρωπίνων ἁμαρτιῶν, ἐνίοις μὲν ἀρμόζουσιν ἅπασαι αἱ τοιαῦται τιμωρίαι, τινὲς δὲ ἑτέροις, καὶ τισὶ μὲν πλείους, τισὶ δ' ἐλάττους.

10. Δέκατον ἐρωτῶντων ὑμῶν, ὅτι νοοῦμεν διὰ τῆς ἀδηλίας τοῦ μέλλοντος, ἀπεκρινάμεθα, κατὰ τὸν τοῦ χρόνου λόγον εἶναι τὴν ἀδηλίαν, ὅποτε τῶν τιμωριῶν ἐκείνων ῥυσθήσονται καὶ τῷ τῶν σωζομένων χορῶ συναφθήσονται.

11. Τὴν δὲ τῆς συνειδήσεως αἰσχύνην, ἣτις ἐστὶν ἐνδέκατον ζήτημα προβαλλομένων ὑμῶν, ἀπεκρινάμεθα, πᾶσαν ἁμαρτίαν, ἣτις οὐ λέλυται διὰ μετανοίας, αἰσχύνην τινὰ καὶ βάσανον τῇ ψυχῇ κατὰ συνειδήσιν ἐμποιεῖν· τοῦτον γὰρ εἶναι καὶ τὸν ἀντίδικον, ᾧ εὐνοεῖν ἡμᾶς ὁ Κύριος ἐν τοῖς εὐαγγελίοις διδάσκει, καθὼς παραδίδωσιν ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς Ἰωάννης, τὸ συνειδὸς τὸ τὸν ἡμέτερον ὑπομιμνήσκον ἡμᾶς τῶν ἡμαρτημένων καὶ ἀπαιτοῦν τὰς εὐθύνas καὶ τὴν ψυχὴν καταισχύνον. Εἰ μὲν οὖν ἀκριβὴς ἡ μετάνοια καὶ τελεία γένοιτο, λέλυται καὶ ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ ἐπ' αὐτῇ τιμωρία, καὶ τὸ κωλύον οὐδὲν τὸν ἀπολυθέντα τοῦ σώματος ἐν τῷ τῶν σωζομένων κλήρῳ καταλεγῆναι· εἰ δὲ ἐλλιπὴς ἡ μετάνοια εἴη καὶ μὴ τοῖς ἡμαρτημένοις ἀναλογουσα, πάντως οὐδὲ ἡ ἁμαρτία ἀφείθη, καὶ διὰ τοῦτο ταῖς τιμωρίαις ἐκείναις ἐνέχονται οἱ οὕτως ἀποβιοῦντες, οὐχ

⁵² Traducere puțin mai liberă pentru a reda cât mai exact sensul frazei. Pedepsele se dau în acord cu realitatea personală unică a fiecărui om. De asemenea chinurile, ca de altfel și răsplătirile, vor avea un specific propriu fiecărei persoane.

⁵³ Se referă la starea celor aflați în treapta de mijloc care nu știu când vor fi izbăviți de chinuri.

⁵⁴ Conștiința noastră.

adică neștiința, întristarea, rușinea conștiinței și celelalte. Și la aceasta spunem, după cum ați și scris, că felurite și nedeopotrivă fiind păcatele omenești, unele dintre pedepse se potrivesc unor anumite păcate, iar altele – altor păcate, și pentru unele păcate vor fi mai multe, iar pentru altele mai puține⁵².

10. În al zecelea rând, întrebându-ne voi ce înțelegem prin nelămurirea viitorului⁵³, am răspuns că nelămurirea privește timpul, și anume sorocul când vor fi izbăviți de acele pedepse și vor fi uniți cu ceata celor mântuiți.

11. În legătură cu rușinea conștiinței, care este a unsprezecea problemă pusă de voi, am răspuns că orice păcat care nu s-a dezlegat prin pocăința produce în suflet o oarecare rușine și chin al conștiinței. Căci acesta și este potrivit⁵⁴ cu care Domnul ne învață în Evanghelii să ne împăcăm (cf. Mt. 5, 25), precum ne predă Ioan cel cu limbă de aur: conștiința noastră, care ne aduce aminte de cele păcătuite și care ne cere socoteală de vinovății și rușinează sufletul⁵⁵. Așadar, dacă pocăința este cu de-amănuntul⁵⁶ și desăvârșită, s-a dezlegat și păcatul, și pedeapsa pentru el, și nimic nu-l oprește pe cel dezlegat de trup să fie numărat în partea celor mântuiți. Dar dacă pocăința nu-i îndestulătoare și nici pe măsura celor păcătuite, atunci nici păcatul nu este iertat, și de aceea cei ce ies din viață în acest fel sunt

⁵⁵ Nu am găsit la Sf. Ioan Gură de Aur această interpretare; ea însă se află la Avva Dorotei (*Despre conștiință*, PG 88, 1653), Sf. Atanasie cel Mare (*Răspunsuri către Antioh*, PG 28, 717), Sf. Teofilact (*Comentariu la Matei*, PG 123, 196CD) etc.

⁵⁶ Nu se referă la vreun aspect cazuistic al pocăinței, ci la adâncimea și seriozitatea ei. Unei asemenea pocăințe, pe cât fi este cu puțință omului, ajutat desigur și de har, după măsura lui, nu-i scapă aproape nici un păcat nepocăit și i se vedește și adevărata dimensiune a oricărui păcat.

ὅτι τὴν μὲν ἄφεσιν ἐκομίσαντο, τὴν δὲ ποινὴν οὐκ ἔφθασαν ἀποτίσαι. Πολλὰ δὲ τοιαῦτα καθ' ἐκάστην ἁμαρτάνομεν τὴν ἡμέραν, ἐφ' οἷς ἢ οὐδόλως ἢ οὐ γνησίως μετανοοῦμεν, οὔτε δι' ἐτέρων ἀγαθῶν πράξεων ἀντισηκοῦμεν αὐτά· καὶ διὰ τοῦτο πολλὰ τῶν τοιούτων ἐν τῷ καιρῷ τοῦ θανάτου ἢ μετὰ θάνατον τὰ μὲν ὑπὸ τῆς θείας ἀγαθότητος παρορῶνται κατὰ τὸν ἐν ἀγίοις μέγιστον Διονύσιον, τὰ δὲ δι' εὐποιῶν καὶ εὐχῶν καὶ τῶν ἄλλων, ὅσα παρὰ τῆς ἐκκλησίας ἐπὶ τοῖς τεθνεῶσι γίνονται, συγχωροῦνται.

12. Ἐτι δωδέκατον ἡμῖν προεβάλεσθε τὴν τῶν κατακρίτων ἄνεσιν, οὗς ὠφελεῖσθαι διὰ τῶν τῆς ἐκκλησίας εὐχῶν εἶπομεν, ὁποῖαν τινὰ χρῆναι νομίζειν.

— Ἀπεκρινάμεθα τοίνυν ἐκ τῶν πατέρων ἡμῶν ἔχοντες, ὅτι μένουσιν ἐν οἷς καὶ πρότερον ἦσαν ἢ παραμυθία τοῖς κατακρίτοις δίδοται, καὶ οὐκ εἰσάπαν αὐτῶν ἀπαλλαττομένοις. Ἔστι δὲ καὶ τοῦτο μέγα τοῖς ταλαιπώροις, τὸ μετρίας γοῦν τινος καὶ προσκαίρου παραψυχῆς

⁵⁷ ἐνέχομαι înseamnă propriu zis „a fi ținut de ceva, de cineva”. Nu-mai prin derivare are sensul de a fi vinovat, mai precis ca adjectiv și uneori ca substantiv. În greacă, sensul este foarte limpede: cei care nu s-au pocăit aici de păcat duc dincolo cu ei atâta chin cât din păcat a mai rămas nepocăit în adâncul lor. Acest mod, realmente ortodox și patristic, de a vedea pocăința pune mari semne de întrebare asupra modului catolic în care, de obicei, se săvârșește azi taina pocăinței în Biserica Ortodoxă. Nu așa e realitatea și nu așa stăteau lucrurile în Biserica veche. Atunci canonul se făcea înainte de a primi dezlegare de păcate. Dezlegarea era încununarea *unui proces* în care era supravegheată de duhovnic starea lăuntrică a penitentului. Acest proces putea dura o fracțiune de secundă sau ani de zile. Azi penitentul primește, în general, imediat iertarea păcatelor și totuși nu simte o schimbare reală, pentru că ea nu e dată în acord cu voia lui Dumnezeu. Dezlegarea e văzută ca o formulă „magică” prin care îl silim pe Dumnezeu, vrea - nu vrea, să-l ierte pe penitent. În plus, se înțelege greșit că preotul ar dispune cumva independent de Dumnezeu de puterea de a lega și dezlega. Sfântul Dionisie Areopagitul dă mărturie însă de altă realitate: preotul nu

vinovați⁵⁷ acelor pedepse – nu că ar fi dobândit iertarea, dar nu au apucat, chipurile, să plătească „amenda” pentru păcat. Și multe astfel de păcate facem în fiecare zi pentru care ne pocăim fie deloc, fie neadevărat, nici nu le îndreptăm⁵⁸ prin alte fapte bune. Și ca atare multe dintre unele ca acestea, în vremea morții sau după moarte, parte sunt trecute cu vederea de bunătatea dumnezeiască, după cel întru sfinți preamarele Dionisie⁵⁹, parte sunt iertate prin facerile de bine și rugăciunile și celelalte câte se fac de Biserică pentru cei morți⁶⁰.

12. În al doisprezecelea rând, ne-ați pus problema ușurării celor osândiți, despre care noi am spus că primesc folos prin rugăciunile Bisericii. Ne-ați întrebat în ce fel trebuie să credem că este ușurarea? Așadar, ținându-ne de Părinții noștri, am răspuns că se dă o mângâiere celor osândiți. Ei rămân în cele în care erau și mai înainte⁶¹, și nu scapă întru totul de ele, de chinuri. Dar și a

dădea dezlegare de păcate celor adormiți decât dacă înțelegea că aceea e voia lui Dumnezeu (vezi nota 59). În Epistola întâi *Despre mărturisire* (ed. Holl, 1898, 110-127) Sfântul Simeon Noul Teolog punctează minunat această legătură între iertare și procesul lăuntric. Modul catolic de a privi spovedania, în care e disociată iertarea de satisfacția pentru păcat, permite preotului să fie un mic despot și să plutească într-un spațiu imaginar unde el crede că are toată puterea. În mod normal și ortodox, dezlegarea este confirmarea unui proces lăuntric de tămăduire.

⁵⁸ Mai exact: nu le contrabalansăm.

⁵⁹ *Ierarhia bisericească, Despre taina celor adormiți*, PG 3, 561.

⁶⁰ Deci dacă omul are păcate ușoare, dar nu are cine să-l pomenească în mod expres, Dumnezeu nu-l va lăsa să piară pentru că nu ar avea cine să-l pomenească, ci fie va trece cu vederea slăbiciunile sale, fie va înștiința în chip tainic pe vreun om plăcut Lui, să se roage pentru cel adormit. Rugăciunea pentru adormiți nu îi privește doar pe ei, ci și pe noi, căci prin ei creștem și noi. Dăruindu-le dragostea noastră, creștem și noi pe măsură ce le-o dăruim.

⁶¹ Cei osândiți rămân în continuare în iad, dar prin rugăciunile Bisericii primesc oarecare mângâiere.

αὐτοὺς ἀπολαῦσαι. Τοὺς δαίμονας δὲ οὐ πάντας, ἀλλὰ τινα ἰσως αὐτῶν τοὺς βιαιότερους ἐγκαθειρῆναι σὺν αὐτοῖς ὡς ἐν φυλακῇ καὶ δεσμοῖς εἵπομεν κατὰ τὴν τοῦ ἀποστόλου Πέτρου φωνήν, ὅς φησιν ὅτι ἀγγέλων ἀμαρτησάντων ὁ Θεὸς οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας παρέδωκεν, εἰς κρίσιν τηρουμένους. Καὶ τὰς σειρὰς ὅποιαί τινές εἰσιν ἐρωτώντων ὑμῶν, ἀπεκρινάμεθα, τάχα τὴν ἀπραξίαν προτέρων κακῶν, ἅπερ ἐνήργουν ἐν τοῖς ἀνθρώποις, σειρὰς χρῆναι νοεῖσθαι, τὴν κόλασιν δὲ καὶ αὐτοὺς ὅμως οὐ τελείαν ὑπέχειν· πρόσκειται γὰρ τὸ εἰς κρίσιν τηρουμένους, ὅπερ ἐστὶ τότε τὴν τελείαν κόλασιν ὑποσθησόμενους.

⁶² Satana se spune că este în iad. La sfârșitul veacului se va dezlega și va fi lăsat să lucreze contra Bisericii.

⁶³ Cu oamenii osândiți.

⁶⁴ După învierea Mântuitorului diavolii nu mai au puterea de mai înainte. Sfântul Chiril al Alexandriei vorbește de două legări ale demonilor în iad: una după cea dintâi cădere, alta și mai puternică, după venirea lui Hristos. Dăm în continuare câteva texte din Sfântul Chiril care ilustrează acest fapt.

„Și vâile vor fi topite ca ceara de fața focului și ca o apă care se coabază” (Mih. 1, 4). „Văi” este turma și mulțimea dracilor, cea smerită și trântită la pământ, care a fost topită ca ceara și a curs ca apa în ungherele iadului. Duhurile rele l-au cerut lui Hristos îngăduință și l-au rugat să nu le poruncească să meargă în adânc. Căci altele fiind deja mai înainte trimise, cele rămase se temeau încă de acest lucru.

Notează despre îngeri că și îngerii, păcătuiind, sunt pedepsiți. Când a venit Hristos din ceruri, pe cei mai mari dintre demoni i-a încuiat în adânc. Și acest lucru e limpede din aceea că duhurile Îl rugau ca să nu fie trimise în adânc. Așadar, pe unele le-a legat, iar altele a poruncit să fie gonite, prin faptul că a zis: „iată v-am dat putere asupra duhurilor necurate. Căci scoateți demoni”. Iar în vremea sfârșitului îi va scoate spre o mai mare pedeapsă pe cei închiși mai înainte, aruncându-i în focul cel veșnic” (Comentariu la Sfântul prooroc Miheia, versetul 1, 4 - partea a doua nu ține de comentariul Sfântului, ci este, probabil, o scholie marginală).

„Căci fiind la noi Unul Născut, a făcut mii de lucruri în chip uimitor, dar cred că mai multe decât cele văzute erau cele nevăzute, căci a poruncit duhurilor necurate să se coboare în iad și să se închidă pe mai departe în adânc, ca să scape pământul de fiarele cele mai cumplite” (Comentariu la proorocul Miheia, versetul 7, 16).

se bucura de oarecare ușurare trecătoare și moderată este un mare lucru pentru cei urgisiți. Iar demonii – nu toți, ci poate cei mai cumpliți dintre ei⁶² –, am spus că sunt ținuți împreună cu ei⁶³ ca într-o temniță și în niște lanțuri, după glasul Apostolului Petru care zice: „Dumnezeu nu a cruțat pe îngerii care au păcătuit, ci i-a predat legăturilor întunericii în iad, fiind ținuți pentru judecată” (II Pt. 2, 4). Și întrebându-ne voi ce sunt legăturile, am răspuns că poate prin legături trebuie să se înțeleagă nelucrarea răutăților de mai înainte⁶⁴, pe care ei le lucrau între oameni, și faptul că ei nu au încă pedeapsa desăvârșită. Căci s-a adăugat: „ținuți pentru judecată”, ceea ce înseamnă că atunci vor avea pedeapsa desăvârșită.

„A pierit [Satana] odată cu copiii lui, adică cu demonii cei necurați. Căci erau sămânță rea. Au pierit fiind ținuți în iad cu legături de întunerice, precum zice ucenicul Domnului, ca să nu se ridice și să moștească pământul și să umple pământul de războaie. Căci au fost scoși din stăpânirea tiranică împotriva noastră și Hristos ni l-a făcut pace” (Comentariu la Isaia, PG 70, 384).

„Însă va trimite lor Domnul om care îi va mântui. Și cine e omul dacă nu, în chip limpede, Hristos? Aceasta înseamnă că S-a arătat în chip omenesc Cuvântul Cel Unul Născut al lui Dumnezeu. Acesta a mântuit nu numai pe egipteni, ci și tot pământul. Și „a mântuit judecând”. Și ce înseamnă „judecând”? Aducând dreaptă judecată asupra lor [asupra demonilor]. Căci pe Satana cel lacom și pe demonii cei necurați împreună cu el, supunându-i unor sfinte hotărâri și legându-i în iad cu lanțuri de întunerice, a dat să fie păziți spre judecata zilei celei mari cei ce vor fi pedepsiți” (Comentariu la Isaia, PG 70, 472).

„Au fost pedepsite puterile cele rele și potrivnice când le-a coborât Hristos Mântuitorul tuturor în iad și, legându-le în iad cu lanțuri de întunerice, a dat să fie păziți spre judecata zilei celei mari cei ce vor fi pedepsiți” (Comentariu la Isaia, PG 70, 1141).

„Căci Hristos S-a ridicat în locul nostru și a grăit împotriva din partea noastră și a făcut judecată cu el [cu diavolul] pentru păgânătatea lui împotriva noastră. Căci a nimicit toată puterea lui și l-a scos din stăpânirea lui tiranică împotriva noastră, și, „legându-l cu legături de întunerice în iad”, după cum s-a scris, a dat să fie păziți pentru judecata zilei celei mari pe cei ce vor fi pedepsiți, adică și pe el și pe ceilalți care au apostaziat împreună cu el” (Comentariu la Isaia, PG 70, 1356).

13. Τὸ τρισκαιδέκατον ἠρωτήσατε, τίνες εἰσὶν αἱ σμικραὶ καὶ κοῦφαι τῶν ἁμαρτιῶν, αἷς οἱ μέσοι ἐνέχονται. Καὶ λαβόντες ὅτι αἱ παρ' ὑμῖν συγγνωσται καλούμεναι, οἷον ἀργὸς λόγος καὶ τὰ τοιαῦτα, μὴ δύνασθαι ταύτας μένειν ἐν τοῖς ἀπαλλαττομένοις μετὰ ἀγάπης εἰρήκατε, διὰ τὸ ἀπόφασιν ἡμετέραν εἶναι, τὴν ἀγάπην ἐξαλείφουσιν τὰ μείζω τῶν ἁμαρτημάτων, καὶ τὰ ἐλάττονα ἀπαλείφειν.

— Τοῦτο δὲ οὐχ ἡμέτερα ἐστὶν ἀπόφασις, οὐδὲ τὸ ὄνομα γνώριμον παρ' ἡμῖν ὅλως· οὐ γὰρ ἀγάπην, ἀλλὰ τὴν μετάνοιαν αὐτὴν εἶναι τὴν συγχωροῦσαν τὰ ἡμαρτημένα φαμέν. Καὶ τοῦτο δῆλον ἐξ ὧν ὁ Χρυσόστομος Ἰωάννης πολλαχοῦ καὶ πολλάκις ἐν τοῖς οἰκείοις λόγοις περὶ μετανοίας διδάξας καὶ δεύτερος κηρυξ μετὰ τὸν συνώνυμον χρηματίσας τῆς μετανοίας καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτῆς ἱκανώτατα παραστήσας, οὐδαμοῦ τῆς ἀγάπης ἐμνημόνευσεν ὡς ἐν τοῖς μετανοοῦσιν εὕρισκομένης. Καὶ τοῦτο εἰκότως· εἰ γὰρ φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, καὶ ὁ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ, φόβος δὲ ὁ τὴν μετάνοιαν μάλιστα συνιστῶν, ὑπέρεκειται ἄρα τῆς μετανοίας ἢ ἀγάπῃ, τελεωτάτη τῶν ἀρετῶν οὖσα, καὶ οὐ τοῖς μετανοοῦσι, τοῖς δὲ τελείοις κατ' ἀρετὴν προσήκουσα. Τὴν μὲν οὖν ἀπόφασιν ταύτην οὐχ ἡμεῖς παρ' ἡμῶν αὐτῶν ἐξηνέγκαμεν, ἀλλ' ὑμῶν τὸυναντίον εἰπόντων, ὡς ἡ ἀγάπη τὰς μεγάλας καὶ θανασίμους τῶν ἁμαρτιῶν ὡς ἐναντίας αὐτῇ ἀπαλείφουσα, τὰς μικρὰς οὐ δύναται τοῦτο ποιεῖν, ὡς ἀπίθανον τὸν

„În aceste hotare vei afla că este și firea îngerilor. Căci cei ce au păzit stăpânia proprie au nelepădată așezarea și statornicia în toate cele bune. Dar cei ce au alunecat din acea bună așezare de la început prin aplecări spre cele mai rele, fiind ținuți în iad în legături de întuneric, precum s-a scris, sunt păziți pentru judecata zilei celei mari” (Comentariu la Ioan 2, 358).

Despre această problemă a se vedea și întrebarea 11 din răspunsurile către Talasie ale Sfântului Maxim Mărturisitorul. Satana va fi eliberat puțin timp la sfârșitul lumii când va domni Antihrist.

13. În al treisprezecelea rând, ați întrebat care sunt păcatele mici și ușoare de care se fac vinovați cei din treapta de mijloc – și primind răspuns că ele sunt cele numite la voi „veniale”, cum ar fi cuvântul deșert și cele asemănătoare, ați spus că nu pot acestea să rămână în cei plecați de aici cu dragoste, întrucât am afirmat că dragostea șterge și cele mai mari păcate, și cele mai mici.

Aceasta nu este afirmația noastră, nici vreun lucru cunoscut la noi. Căci nu dragostea, ci însăși pocăința spunem că este cea care iartă păcatele. Și aceasta reiese limpede din cele pe care le-a învățat Ioan Gură de Aur în multe locuri și adeseori în cuvintele sale despre pocăință, fiind el numit al doilea vestitor al pocăinței, după cel de un nume cu el⁶⁵, și înfățișând prea îndestulător puterea ei, dar în cuvintele acelea nicidecum nu a pomenit de dragoste că s-ar afla în cei ce se pocăiesc. Și e firesc să fie așa. Căci dacă frică nu este întru dragoste și cel ce se teme nu este desăvârșit în dragoste, iar pocăința este susținută mai cu seamă de către frică, înseamnă că dragostea este mai presus de pocăință, fiind cea mai desăvârșită dintre virtuți, și este potrivită nu celor ce se pocăiesc, ci celor desăvârșiți în virtute⁶⁶. Prin urmare, nu noi am scos această afirmație de la noi înșine, ci dimpotrivă, voi ați grăit că dragostea șterge păcatele mari și de moarte, ca unele ce se împotrivesc ei, dar că în cazul celor mici nu poate să facă aceasta. Noi nu am făcut decât să vedem că acest raționament este de neacceptat. Iar despre pocăință noi spunem că pocăința

⁶⁵ Primul Ioan vestitor al pocăinței este Sfântul Ioan Botezătorul.

⁶⁶ E limpede că accentul nejustificat pus astăzi pe iubirea, rău înțeleasă, a lui Dumnezeu în detrimentul pocăinței este rodul închipuirii de sine a oamenilor care nu mai sunt dispuși să se pocăiască cu adevărat. Această arată limpede că nu se poate dobândi dragostea înaintea pocăinței.

λόγον ἡλέγξαμεν. Περί δὲ τῆς μετανοίας ἡμεῖς φάμεν, ὡς ἡ μετάνοια τῶν πρὸς τι τυγχάνουσα (τινῶν γάρ ἐστι, τουτέστιν ἁμαρτιῶν), ἐφ' αἷς μὲν ἁμαρτίαις γνησίως τε καὶ τελείως γίνεται, ταύτας καὶ δύναται ἐξαλείφειν, εἰ καὶ μέγισται πασῶν ὑπάρχουσιν· ἐφ' αἷς δὲ ἀμελεῖται ἢ διὰ σμικρότητα νομιζομένην ἢ διὰ λήθην, αὗται, κἂν μικραὶ δοκῶσιν, ἀνεξάλειπτοι μένουσι, καὶ ἐπ' αὐταῖς δεῖται τῆς θείας φιλανθρωπίας ὁ τεθνεὺς, ἵνα διὰ τῶν τῆς ἐκκλησίας εὐχῶν τὴν ἄφεσιν κομισάμενος, ἐν τῷ χορῷ τῶν σωζομένων ἀριθμηθῇ.

14. Τεσσαρεσκαίδεκατον καὶ τελευταῖον ἦν τῶν ἡρωτημένων, εἰ τοῖς μετανοοῦσιν ἡμεῖς ἐπιτίθεμεν ἐπιτίμια, καὶ τίνοσ χάριν.

—Λέγομεν οὖν, ὡς οὐ πρότερον τὴν ἄφεσιν καὶ τὴν λύσιν δόντες, ὥσπερ ἔχομεν ἐξουσίαν παρὰ Θεοῦ, τότε τὰ ἐπιτίμια τάττομεν, ἀλλ' οὐκ ἄλλως τὴν ἄφεσιν δίδομεν ἢ μετὰ τοιούτων ἐπιτιμίων. Ποιοῦμεν δὲ τοῦτο διὰ πολλὰς τὰς αἰτίας. Πρῶτον μὲν, ἵνα διὰ τῆς ἐνταῦθα κακοπαθείας, ἣν ἐκὼν ὁ ἡμαρτηκὼς καταδέχεται, τῆς ἀκουσίου τιμωρίας ἐκεῖσε ἀπαλλαγῇ· «οὐδενὶ γὰρ οὕτω τῶν ἄλλων ὡς κακοπαθείᾳ Θεὸς θεραπεύεται», φησὶν ὁ θεολόγος Γρηγόριος, «καὶ δάκρυσι τὸ φιλάνθρωπον ἀντιδίδεται». Δεύτερον, ἵνα τὸ φιλήδονον φρόνημα τῆς

⁶⁷ Este vorba de categoria aristotelică a relației. Nu poți să faci pocăință în sine, ci ea se face în raport cu ceva, adică cu păcatele.

⁶⁸ Prin urmare, trebuie să ne pocăim pentru cel mai mic gând și cuvânt. În acest chip dobândim mult mai conștient iubirea de oameni a lui Dumnezeu și ea devine mult mai intensă.

⁶⁹ „A fost întrebat oarecare: «Când cunoaște cineva că a dobândit iertarea păcatelor sale?» Și a răspuns: «Când va simți în sufletul lui că le-a urât pe acestea cu desăvârșire din toată inima; și când în cele arătate ale lui nu se cârmuiește pe sine în chip potrivnic [lui Dumnezeu]. Unul ca acesta s-a încredințat că a dobândit de la Dumnezeu iertarea greșelilor celor născute din păcat, ca cel ce și-a urât păcatul potrivit mărturiei conștiinței pe care a câștigat-o în sine, după cuvântul

este din categoria lui „față de ceva”⁶⁷ (căci ea este pentru oarecare lucruri, adică pentru păcate), și pe de o parte ea poate șterge păcatele pentru care se face în chip adevărat și desăvârșit, chiar dacă ar fi cele mai mari dintre toate, dar pe de alta păcatele pentru care pocăința este neglijată fie pentru păruta lor micime⁶⁸, fie din pricina uitării, acestea, chiar dacă par mici, rămân neșterse, și pentru ele cel mort are nevoie de dumnezeiasca iubire de oameni pentru ca, dobândind prin rugăciunile Bisericii iertarea, să fie numărat în ceata celor mântuiți⁶⁹.

14. A patrusprezecea și ultima dintre cele întrebate era dacă noi punem epitimii asupra celor ce se pocăiesc și pentru ce le punem.

Așadar, spunem că nu dăm mai întâi iertare și dezlegare, ca unii care avem putere de la Dumnezeu, și după aceea rânduim epitimii, ci nu dăm în alt chip iertarea păcatelor decât împreună cu astfel de epitimii⁷⁰. Și facem aceasta din multe pricini. Mai întâi, ca, prin reaua pătimire de aici, pe care cel ce a păcătuit o primește de bunăvoie, acesta să scape acolo de pedeapsa cea fără de voie. „Căci prin nimic din celelalte nu este așa de mult slujit Dumnezeu ca prin reaua pătimire”, zice Grigorie Teologul, „și prin lacrimi se dă în schimb iubirea de oameni”⁷¹. În al doilea rând, ca iubitorul de plăceri cuget

Apostolului: Cugetul ce nu se osândește este martorul lui însuși» (Rom 2, 15)” (Sf. Isaac Sirul, *Cuvântul 84, Filocalia X*, Ed. IBMBOR, București, 1981, p. 423-424).

⁷⁰ Catolicii dădeau iertarea și apoi rânduiau canonul. În mod normal, înainte este epitimia și apoi iertarea, sau cel puțin iertarea se dă în măsura în care omul se angajează să face canonul. Iertarea este condiționată de efectuarea canonului, nu în sensul cauzal și mecanic, dar, într-un fel, depinde de facerea canonului ca dovadă și pecetluire a voinței omului de a se întoarce cu adevărat la Dumnezeu.

⁷¹ *Cuvântarea 24 (Laudă la Sfântul Ciprian)*, 11, PG 35, 1181.

σαρκός, ὁ τὴν εἰς Θεὸν ἔχθραν ἀπογεννᾶν εἴωθε καὶ πάσης ἁμαρτίας ἐστὶν αἴτιον, διὰ τῆς ἐπιπόνου ταύτης μεθοδείας ἐξαιρεθῇ· τὰ γὰρ ἐναντία, φασί, τῶν ἐναντίων ἰάματα, καὶ τὴν ἡδονὴν ἀνάγκη δι' ὁδύνης ἀποβληθῆναι. Τρίτον, ἵνα δεσμός τις ἢ καὶ χαλινὸς τῇ ψυχῇ τὸ δοθὲν ἐπιτίμιον εἰς τὸ μηκέτι τοῖς αὐτοῖς ἐγχειρῆσαι κακοῖς. Τέταρτον, ὅτι καὶ φύσει τὸ τῆς ἀρετῆς χρῆμα ἐπίπονον, καὶ δεῖ συνεθισθῆναι τοῖς πόνοις τὸν εἰς ἕξιν αὐτῆς ἐλεύσεσθαι μέλλοντα, καθάπερ διὰ τῆς ἡδονῆς εἰς τὴν ἁμαρτίαν ὑπώλισθε. Πέμπτον, ὅτι καὶ πιστεῖς λαβεῖν βουλόμεθα διὰ τῆς τοῦ δοθέντος ἐπιτιμίου καταδοχῆς, εἰ τελείως τὴν ἁμαρτίαν ἐμίσησεν. Αὗται μὲν αἱ τῶν ἐπιτιμιῶν αἰτίαι, καὶ πλείονες ἴσως ἕτεραι. Πάντα δὲ αὐτὰ παρορῶμεν ἐν οἷς τὸ χρεῶν κατεπείγει πρὸς τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ἔξοδον, ἀρκεῖν ἡγούμενοι τὴν τοῦ μετανοοῦντος ἐπιστροφὴν καὶ γνησίαν εἰς τὰγαθὸν πρόθεσιν ἐπὶ τὴν τῶν ἡμαρτημένων ἄφεσιν. Διὰ τοῦτο καὶ ἀφίεμεν αὐτὰ κατὰ τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ἐξουσίαν καὶ παρὰ Θεῷ ἀφείσθαι πιστεύομεν αὐτὰ τε καὶ τὴν ἐπ' αὐτοῖς τιμωρίαν (ὅσα γὰρ φησὶν ἐὰν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τοῖς οὐρανοῖς), καὶ εἰς ἐχέγγυον τούτου τὴν θείαν δωρεὰν τῆς εὐχαριστίας ἐπιδίδομεν τοῖς οὕτως ἀπαλλαττομένοις· τὸ μὲν γὰρ ἐπιστρέψαι καὶ μετανοῆσαι γνησίως ἐν τῇ γνώμῃ κεῖται τοῦ

⁷² Este un precept medical. Cf. Sf. Ioan Damaschin, *Omilie la smochinul blestemat*, PG 96, 577; Fericitul Teodoret, *Eranistes*, 118; Pselos, *Teologica*, 54.

⁷³ Epitimia este și semnul real că omul a urât cu adevărat păcatul din toată ființa. Dacă nu l-ar fi urât cu adevărat, nu ar primi epitimia. Preotul poate vedea din acceptarea sau neacceptarea epitimiei dacă omul cu adevărat a urât păcatul. Deci nu epitimia îl face pe om vrednic de Sfânta Împărtășanie, ci doar dispoziția lui sinceră, dar dispoziția sinceră se poate verifica prin facerea canonului.

⁷⁴ De fapt, și pentru cel care rămâne în viață e destul acest lucru, dar faptul că el mai trăiește poate constitui un prilej de delăsare. În cazul

al trupului, care obișnuiește să nască vrăjmășia față de Dumnezeu și este pricina a tot păcatul, să fie nimicit prin acest meșteșug ostenicios. „Cui pe cui”, zice, „se scoate”⁷², și e neapărat nevoie ca plăcerea să fie lepădată prin durere. În al treilea rând, pentru ca epitimia dată să fie pentru suflet ca o legătură și ca un frâu, ca să nu se mai dedea relelor. În al patrulea rând, deoarece și prin firea ei virtutea este ostenicioasă, și cel ce urmează a veni la deprinderea ei trebuie să se obișnuiască cu ostenelile, după cum prin plăcere a alunecat în păcat. În al cincilea rând, pentru că vrem să luăm și încredințare, prin acceptarea epitimiei date, dacă cel ce se pocăiește a urât desăvârșit păcatul⁷³. Acestea sunt pricinile epitiimiilor și încă multe altele. Însă pe toate le trecem cu vederea în cazul aceluia pe care îi grăbește vreo trebuință spre ieșirea din trup, socotind noi că pentru iertarea păcatelor este de-ajuns întoarcerea celui ce se pocăiește și dispoziția lui sinceră spre bine⁷⁴. De aceea le și iertăm, potrivit puterii date nouă, și credem că sunt iertate de Dumnezeu și păcatele, și pedeapsa pentru ele („căci câte veți dezlega pe pământ”, zice, „vor fi dezlegate în ceruri” (Mt. 18, 18)), și spre încredințarea acestui lucru dăm celor ce pleacă din viață în acest chip dumnezeiescul dar al împărtășaniei⁷⁵. Căci întoarcerea și pocăința adevărată țin de voința liberă a celui ce a păcătuit, dar

celui aflat pe moarte nu mai există șansa unei întoarceri la păcat, deoarece el nu mai nădăjduiește în viața aceasta. De altfel, canoanele sfinților spun că dacă omul e pe moarte, să fie împărtășit indiferent cât canon mai are de făcut, iar dacă își revine, atunci el să-și facă întregul canon. În ambele cazuri deci se ține cont de condițiile în care se află omul, urmărindu-se de fapt statornicia voinței în bine.

⁷⁵ Deci, Sfânta Împărtășanie este încredințare că păcatele au fost iertate. De aceea omul trebuie să facă mai întâi canonul spre iertarea păcatelor și spre adevărarea dispoziției sale sincere, și apoi să se

ἀμαρτήσαντος· τὸ δὲ μὴ πληρῶσαι τὸ ἐπιτίμιον ἐν τῇ κρίσει τοῦ Θεοῦ ἐστὶ τοῦ τὸν ἄνθρωπον ὑπεξαίρουντος τοῦ βίου, καὶ διὰ τοῦτο βασιλικῶς ὁ φιλάνθρωπος ἐκ φιλανθρωπίας μόνης τὴν ἄφεσιν τῷ ἡμαρτηκότι χαρίζεται, καθάπερ καὶ τῷ ληστῇ πρὸς ἐσχάταις ἤδη ταῖς ἀναπνοαῖς μνήμην ἐν τῇ βασιλείᾳ μόνον αἰτησαμένῳ τὸν παράδεισον αὐτὸν ὁ μεγαλόδωρος ἐπεδαψιλεύσατο.

a nu împlini epitimia ține de judecata lui Dumnezeu, Care îl ia pe om din această viață, și de aceea Cel Iubitor de oameni dăruiește împărătește⁷⁶ iertare celui ce a păcătuit, din singură iubirea Sa de oameni, după cum și tâlharului, care în clipele sale cele mai de pe urmă a cerut doar pomenirea în împărăție, Cel mare întru daruri i-a dat cu îmbelșugare însuși raiul.

împărtășească. Dar dacă a dobândit această stare, este la fel de absurd să nu se împărtășească dintr-o frică nefondată. Sfântul Ioan Gură de Aur spune în *Cuvântul la Filogonie*: „Și după cum cel ce nu are nimic rău pe conștiință trebuie să se apropie în fiecare zi, așa cel cuprins mai dinainte de păcate și care nu se pocăiește, nici dacă se apropie la praznic, nu este fără greșală [în regulă]” (PG 48, 755).

⁷⁶ Fără să mai pomenească de pedeapsa pentru greșală. Așa a făcut și împăratul care i-a iertat datornicului cei zece mii de talanți.

ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ
ΕΦΕΣΟΥ ΚΥΡ ΜΑΡΚΟΥ ΤΟΥ
ΕΥΓΕΝΙΚΟΥ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΣ ΤΩΝ
ΛΑΤΙΝΙΚΩΝ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ, ΑΠΕΡ ΑΥΤΟΙ
ΠΡΟΕΤΕΙΝΟΝ, ΠΕΡΙΤΟΥ ΠΕΡΚΑΤΟΡΙΟΥ
ΠΥΡΟΣ.

1. Ἐπειδὴ μετὰ ἀγάπης ἀποκρίνασθαι πρὸς τὰ παρ' ὑμῶν εἰρημένα ὀφείλομεν, σφζομένης τῆς καθ' ἡμᾶς εὐσεβείας καὶ τῶν πατροπαραδότων ἐκκλησιαστικῶν δογμάτων, προτάττομεν κεφαλαιωδῶς ἐκάστην τῶν ἐμφερομένων τοῖς παρ' ὑμῶν γεγραμμένοις συστάσεων καὶ μαρτυριῶν, ἵνα εὐπερίληπτος καὶ σαφὴς ἐφ' ἐκάστη τούτων ἡ ἀπάντησις καὶ ἡ λύσις γένηται.

Εἴρηται τοίνυν ἐν ἀρχῇ τοῦ γράμματος οὕτως, ὅτι «ἐὰν οἱ ἀληθῶς μετανοοῦντες, πρὶν ἱκανῶς ποιῆσαι περὶ τῶν ἡμαρτημένων ἢ ἡμελημένων τοὺς ἀξίους τῆς μετανοίας καρπούς, ἐν ἀγάπῃ ἀποβιώσωσιν, αἱ τούτων ψυχαὶ ταῖς καθαρτικαῖς τιμωρίαις ἐκκαθαίρονται μετὰ θάνατον· πρὸς δὲ τὸ ἀποκουφίσαι αὐτὰς τῶν τοιούτων ποινῶν, ὠφελοῦσιν αἱ τῶν ζώντων πιστῶν ἐπικουρίαι, ἧγουν αἱ λειτουργίαι, αἱ εὐχαί, αἱ ἐλεημοσύναι, καὶ τὰλλα τῆς εὐσεβείας ἔργα».

¹ Ὁρᾶ publicatǎ în EA, 1880, 5-6, 18-19, 34-35, 51 și în PO 15, p. 39-60. A fost tradusǎ în rusește de Pogodin, *St. Mark and the union of Florence*, NY, 1963, p. 58-73 și în englezǎ dupǎ textul lui Pogodin în OW, 70, California, 1978, p. 59-65, 87-89. Sfântul Marcu a scris aceastǎ lucrare

A Preasfințitului Mitropolit al Efesului,
Kir Marcu Evghenicul, combatere a
capetelor latine pe care ei le-au înfățișat
în legătură cu focul purgatorului¹

1. De vreme ce suntem datori sǎ rǎspundem cu dragoste la cele spuse de voi² și dat fiind cǎ la noi s-au pǎstrat neștirbite dreapta credință și dogmele bisericești cele predate de Părinți, înfățișǎm punct cu punct fiecare afirmație dintre alcătuirile și mărturiile ce se gǎsesc în cele scrise de voi, ca ușor de priceput și limpede sǎ fie rǎspunsul și dezlegarea pentru fiecare din acestea.

Deci, la începutul scrisorii voastre³, așa s-a spus: „Dacǎ cei ce se pocǎiesc cu adevǎrat ies din viață, în dragoste, mai înainte de a face în chip îndestulǎtor roade vrednice de pocǎință pentru cele pǎcătuite sau omise⁴, sufletele acestora se curǎțesc dupǎ moarte prin pedepse curǎțitoare. Iar ca sǎ se ușureze de asemenea pedepse le sunt de folos cele pe care le fac credincioșii aflați în viață îngrijindu-se de ele, adicǎ liturghiile, rugǎciunile, milosteniile și celelalte fapte ale dreptei credințe”.

în timpul sinodului de la Ferrara-Florența, mai precis în iunie 1438. Am folosit ediția din PO.

² Atitudine esențialǎ a unui ortodox adevǎrat față de eretici.

³ E vorba de o gramatǎ trimisǎ de cǎtre latini grecilor în care își prezintă sintetic învățătura despre purgatoriu. A se vedea textul în PO 15, 25-38.

⁴ E vorba, pe de-o parte, de pǎcatele efectiv făcute, iar pe de alta, de faptele bune pe care omul le-ar fi putut face, dar nu le-a făcut.

Πρὸς ταῦτα ἡμεῖς ἀποκρινόμεθα οὕτως. Ὅτι μὲν ὠφελοῦσι τοὺς ἐν πίστει κεκοιμημένους αἱ ὑπὲρ αὐτῶν γινόμεναι λειτουργίαι καὶ εὐχαὶ καὶ ἐλεημοσύναι, τό τε ἔθος αὐτὸ τῆς ἐκκλησίας ἐπικρατήσαν ἄνωθεν μαρτυρεῖ καὶ ἐπὶ τούτῳ πολλοὶ καὶ διάφοροι τῶν διδασκάλων λόγοι, Λατίνων τε καὶ Γραικῶν, κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους εἰρημένοι καὶ γεγραμμένοι τὸ δὲ διὰ τῶν τοιούτων βοηθημάτων καθαρτικῶν τινων τιμωριῶν ἀπαλλάττεσθαι τὰς ψυχὰς καὶ πυρὸς προσκαίρου τοιαύτην δύναμιν ἔχοντος, οὐκέτι ῥητῶς γεγραμμένον εὐρίσκομεν, οὔτε ἐν ταῖς εὐχαῖς καὶ τοῖς ᾄσμασι τοῖς ὑπὲρ αὐτῶν γινομένοις, οὔτε ἐν τοῖς τῶν διδασκάλων λόγοις· ἀλλὰ τὰς μὲν ἐν ᾄδῃ κατεχομένας καὶ ταῖς αἰωνίοις ἤδη παραδεδομένας κολάσεσιν, εἴτε ἔργῳ καὶ πείρᾳ, εἴτε ἐλπίδι βεβαία καὶ προσδοκία, βοηθεῖσθαι μὲν καὶ αὐτὰς καὶ ὠφελεῖσθαι μικράν τινα τὴν ὠφέλειαν παρελάβομεν, οὐ μὴν ἀπαλλάττεσθαι τῆς κολάσεως εἰς τὸ παντελὲς οὐδ' ἐλπίδα τινὰ τῆς ἀπαλλαγῆς ὅλως ἔχειν· καὶ τοῦτο δηλοῖ τὸ κατὰ τὸν μέγαν Μακάριον τὸν Αἰγύπτιον ἀσκητὴν διήγημα, ἐν οἷς ἐρωτήσας τὸ κατὰ τὴν ἔρημον εὐρεθὲν κρανίον, τῇ θεῇ δυνάμει τὰ τοιαῦτα παρ' αὐτοῦ ἔμαθε, καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν ταῖς εἰς τὴν Πεντηκοστὴν ἀναγινωσκομέναις εὐχαῖς ταῦτα κατὰ ῥῆμα γράφων· «Ὁ καὶ ἐν ταύτῃ τῇ παντελείῳ ἐορτῇ καὶ σωτηριῳδῇ ἰλασμοὺς μὲν ἰκεσίους ὑπὲρ τῶν κατεχομένων ἐν ᾄδου καταξιώσας δέχεσθαι, μεγάλας δὲ παρέχων ἡμῖν ἐλπίδας, ἄνεσιν τοῖς κατεχομένοις τῶν κατεχόντων αὐτοὺς ἀνιαρῶν καὶ παραψυχὴν παρὰ σοῦ καταπέμπεσθαι»· τὰς δὲ ἐν πίστει μὲν καὶ ἀγάπῃ τῶν παρόντων ἀπαλλαγείσας, κηλίδας δὲ ὅμως τινὰς ἐπιφερομένας, ἢ μικρὰς καὶ παντάπασιν

⁵ Pateric, Avva Macarie.

La acestea noi răspundem precum urmează: pe de o parte, celor adormiți în credință le folosesc liturgiile și rugăciunile și milosteniile făcute pentru ei, și însuși obiceiul care domnește în Biserică dă mărturie de acest fapt, precum și multe și felurite cuvântări ale dascălilor și latini, și greci, rostite și scrise în felurite locuri și vremi. Pe de altă parte, faptul că sufletele se izbăvesc prin astfel de ajutoare ale unor pedepse curățitoare și printr-un foc trecător care ar avea o asemenea putere, încă nu l-am aflat scris în mod explicit nici în rugăciunile și cântările ce se fac pentru ele, nici în cuvintele dascălilor Bisericii. Ci sufletele ținute în iad și predate deja chinurilor veșnice, fie în fapt și prin cercare, fie prin nădejdea sigură și așteptare, am primit din predanie că sunt ajutate și ele, și le aduce un mic folos rugăciunea făcută pentru ele, dar nu le scapă cu totul de pedeapsă, nici n-au în nici un fel vreo nădejde de scăpare. Și aceasta o arată povestirea cu marele nevoitor Macarie Egipteanul, în care, întrebând el o tigvă găsită în pustie, a aflat de la ea prin putere dumnezeiască asemenea lucruri⁵. Și Marele Vasile, în rugăciunile citite la Rusalii, acestea le scrie, cuvânt cu cuvânt: „... Care și în acest întrutotdesăvârșit și mântuitor praznic, Te-ai plecat a primi jertfe de curățire și rugăciuni pentru cei ținuți în iad și ne dai nouă mari nădejdi că se trimite de la Tine ușurare și răcorire⁶ celor ținuți de chinurile ce-i țin”⁷. Iar sufletele care au părăsit cele de aici în credință și dragoste, dar care duc cu ele unele pete, fie mici și pentru care nu

⁶ Termenul grecesc pentru ușurare conține ideea unei destinderi în urma unei încordări sau apăsări, iar cel pentru răcorire, ideea unei adieri binefăcătoare în vremea unei arșițe cumplite.

⁷ A cincea rugăciune de la Vecernia ce se face după Liturgia Rusaliilor, Penticostar.

ἀμετανοήτους, ἡ καὶ μείζονας, ἐφ' αἷς μετανοήσασαι τοὺς τῆς μετανοίας καρποὺς οὐκ ἔφθασαν ἐπιδείξασθαι, ταύτας δὲ ἐκκαθαίρεσθαι πρὸς λόγον τῶν τοιούτων ἀμαρτημάτων, οὐ διὰ πυρὸς τινος καθαρσίου καὶ ἀφωρισμένων ἐν τινι τόπῳ τιμωριῶν (τοῦτο γάρ, ὡς ἔφαμεν, οὐδαμοῦ παραδέδοται), ἀλλὰ τὰς μὲν ἐν αὐτῇ τῇ ἐξόδῳ τοῦ σώματος δι' αὐτοῦ καὶ μόνου τοῦ φόβου, καθὼς καὶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Διάλογος ῥητῶς ἀποφαίνεται, τὰς δὲ καὶ μετὰ τὴν ἐξοδὸν, ἡ μενούσας ἐν τῷδε τῷ περιγείῳ χώρῳ πρὶν εἰς προσκύνησιν τοῦ Θεοῦ ἀφικέσθαι καὶ τῆς μακαρίας ἀξιωθῆναι λήξεως, ἡ καὶ αὐτὰς ἐν ἁδὴ κατεχομένας, οὐχ ὡς ἐν πυρὶ καὶ κολάσει πάντως, ἀλλ' ὡς ἐν δεσμοτηρίῳ καὶ φυλακῇ καθειγμένας, εἰ μείζους ἦσαν αἱ ἀμαρτίαι καὶ πλείονος χρόνου δεόμεναι, τούτοις ἅπασι βοηθεῖν τὰς ὑπὲρ αὐτῶν γινομένας εὐχὰς καὶ λειτουργίας φαμέν, συντρεχούσης αὐταῖς τῆς θείας ἀγαθότητος καὶ φιλανθρωπίας καὶ τὰ μὲν τῶν τοιούτων ἀμαρτημάτων ἀντίκα παρορῶσης καὶ ἀφιεῖσης, ὅσα δι' ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν πεπλημμέληται, καθὼς ὁ μέγας φησὶ Διονύσιος ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ ἐπὶ τῶν ἱερῶς κεκοιμημένων μυστηρίου, τὰ δὲ μετὰ χρόνον ἴσως τινὰ δικαίους ζυγοῖς ἢ λυούσης καὶ ἀφιεῖσης καὶ αὐτὰ τέλεον ἢ κουφίζούσης τοὺς ἐπ' αὐτοῖς ἐνόχους μέχρι τῆς τελευταίας ἐκείνης κρίσεως· καὶ ἐπ' αὐτοῖς οὐδεμίαν ἀνάγκην ἐτέρας κολάσεως καὶ διὰ πυρὸς

⁸ Acea frică îl desprinde pe om de orice dorire a acestei lumi și îl curățește. Locul la care se face referire ar putea fi cel din *Cartea Dialogurilor* 4, 46, PL 77, 405.

⁹ Acest lucru face aluzie la ceea ce numim în limba nevoitorilor „vămile văzduhului”. Despre astfel de opriri la vămi sau despre frica de asemenea opriri vorbesc multe vieți al sfinților și scrieri ascetice (Viața Sf. Ioan cel milostiv, Viața Sf. Marcu Tracul, Viața Sf. mucenic Eustratie, Viața Sf. Simeon cel nebun pentru Hristos, Capetele lui Teognost, Capetele lui Filotei Sinaitul etc. A se vedea referințe îndestulătoare în „Cuvântul

s-au pocăit în nici un chip, fie chiar și mai mari, pentru care nu au apucat să arate roade de pocăință, acestea se curățesc pe măsura unor asemenea păcate nu printr-un foc curățitor și prin pedepse rânduie într-un oarecare loc (căci acest lucru, precum am zis, nu s-a predanisit nicidecum), ci unele, chiar la ieșirea din trup, prin singură frica de atunci, după cum și Sfântul Grigorie Dialogul arată în mod explicit⁸, iar altele și după ieșirea din trup, fie rămânând o vreme în acest ținut din jurul pământului⁹, mai înainte de a ajunge să se închine lui Dumnezeu și să se învrednicească de sfârșitul cel fericit, fie chiar ținute în iad, dar nicidecum ca în foc și pedeapsă, ci închise ca într-o închisoare și temniță, în cazul că păcatele le-au fost mai mari și au nevoie de timp mai îndelungat de curățire¹⁰. Pentru toți aceștia spunem că sunt de ajutor rugăciunile și liturgiile făcute pentru ei, lucrând împreună cu ele bunătatea și iubirea de oameni dumnezeiască; și unele din astfel de păcate, câte s-au săvârșit din omenească slăbiciune, după cum zice marele Dionisie în contemplarea tainei pentru cei adormiți în chip sfânt¹¹, le trece îndată cu vederea și le iartă, iar altele, după un oarecare timp, potrivit cu dreptele Sale judecăți, fie le dezleagă și le iartă și pe ele în chip desăvârșit, fie îi ușurează pe cei vinovați de ele până la vremea Judecății de pe urmă. Și pentru păcatele acestea nu vedem nici o nevoie neapărată de vreo altă pedeapsă și

despre moarte” al Sf. Ignatie Briancianinov). Sf. Chiril al Alexandriei are un *Cuvânt la ieșirea sufletului* unde vorbește special despre vămi – vezi PG 77, 1072-1089. Vezi și studiile Sfântului Ioan Maximovici, *Cuvânt despre viața de după moarte*, Serafim Rose, *Sufletul după moarte*, dar mai ales Jean Claude-Larchet, *Tradiție despre viața de după moarte*, ed. Sophia 2005, p. 89-146.

¹⁰ Accentul cade nu pe o chinuire propriu zisă, cum au cei ce sunt în iad, care nu mai au nădejde de izbăvire, ci pe o lipsire de lumina dumnezeiască.

¹¹ Cf. *Ierarhia bisericească*, VII, 7.

καθάρσεως βλέπομεν, εἴ γε τοὺς μὲν ὁ φόβος καθαίρει, τοὺς δὲ ἡ τοῦ συνειδότος βάσανος, παντὸς πυρὸς δριμύτερον κατεσθίουσα, τοὺς δὲ αὐτὴ καὶ μόνη τῆς θείας δόξης ἡ ἐκπτώσις καὶ ἡ ἀδηλία τοῦ μέλλοντος, εἴ ποτε αὐτῆς ἐπιτεύξονται. Ὅτι δὲ τὰ τοιαῦτα βασανιστικὰ καὶ κολαστικὰ παντὸς μᾶλλον ἑτέρου, καὶ ἡ πείρα παρίστησι, καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος μάρτυς ἡμῖν ἐν πάσαις σχεδὸν ἡ ταῖς πλείσταις τῶν ἠθικῶν ὁμιλιῶν αὐτοῦ τὰ τοιαῦτα γράφων, καὶ ὁ θεῖος ἀσκητὴς Δωρόθεος ἐν τῷ Περὶ συνειδήσεως αὐτοῦ λόγῳ· καὶ ἐπὶ τοῦ μέλλοντος δέ, ταῦτα μᾶλλον τῆς κολάσεως βασανίζειν τοὺς κολαζομένους οἱ διδάσκαλοι λέγουσι, καθάπερ ὁ μέγας Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν τῷ εἰς τὴν Πληγὴν τῆς χαλάζης λόγῳ τοιαῦτά φησι: «Τοὺς μὲν τὸ ἄφραστον φῶς διαδέχεται καὶ ἡ τῆς ἀγίας καὶ βασιλικῆς θεωρίας Τριάδος, τοῖς δὲ μετὰ τῶν ἄλλων βάσανος, μᾶλλον δὲ πρὸ τῶν ἄλλων, τὸ ἀπερρίφθαι Θεοῦ καὶ ἡ ἐν τῷ συνειδότηι αἰσχύνῃ πέρας οὐκ ἔχουσα».

2. Τῶν οὖν τοιούτων ἀπαλλάττεσθαι τοὺς κεκοιμημένους αἰτοῦμέν τε τὸν Θεὸν καὶ πιστεύομεν, οὐχὶ κολάσεώς τινος ἑτέρας καὶ πυρὸς ἑτέρου παρὰ τὰ αἰωνίως ἠπειλημένα. Καὶ ὅτι πρὸς τούτοις καὶ τῆς ἐν ἄδου κατοχῆς ὡς ἐκ δεσμοτηρίου τινὸς ἀφίενται διὰ τῶν εὐχῶν αἱ τῶν κεκοιμημένων ψυχαί, μαρτυρεῖ σὺν πολλοῖς ἑτέροις Θεοφάνης ὁ Ὁμολογητὴς καὶ Γραπτὸς ἐπονομαζόμενος, ὅτι δὴ τοὺς ἑαυτοῦ λόγους αἵματι μαρτυρίου ἐσφράγισεν, ὑπὲρ τῆς τοῦ Χριστοῦ εἰκόνος τὴν ὄψιν καταγραφείς. Οὗτος τοίνυν ἐν ἐνὶ τῶν εἰς τοὺς κεκοιμημένους κανόνων τοιαῦτα ὑπὲρ αὐτῶν προσεύχεται:

¹² Avva Dorotei, *Despre conștiință*, PG 88, 1652-57.

¹³ *Cuvântarea* 16, 9, PG 35, 945.

¹⁴ În Viața sfântului se istorisește că acestuia dimpreună cu tovarășii săi le-au fost crestate pe față, la ordinul împăratului, stihuri conținând

curățire prin foc, dacă pe unii îi curățește frica, pe alții chinul conștiinței, care mistuie mai ascutit decât orice foc, iar pe alții numai căderea din slava dumnezeiască și incertitudinea a ce se va întâmpla cu ei, anume dacă vor avea vreodată parte de ea, de slava dumnezeiască. Iar că unele ca acestea sunt chinuitoare și pedepsitoare mai mult decât orice altceva, și experiența ne arată, și Sfântul Ioan Gură de Aur ne este martor în aproape toate sau în cele mai multe din omiliile lui morale scriind unele ca acestea, și dumnezeiescul nevoitor Dorotei, în cuvântul lui despre conștiință¹². Și dascălii Bisericii spun că și în veacul ce va să fie acestea îi vor chinui pe cei pedepsiți mai mult decât pedeapsa, după cum marele Grigorie Teologul, în cuvântul despre bătaia grindinei, zice unele ca acestea: „Pe unii îi primește lumina cea negrită și vederea Sfintei și Împărăteștii Treimi, iar altora, împreună cu celelalte, le urmează chinul, ba mai degrabă, înainte de celelalte, faptul de a fi zvârliți de la Dumnezeu și rușinea cea din conștiință, care nu are sfârșit”¹³.

2. Așadar, și cerem lui Dumnezeu ca cei adormiți să scape de unele ca acestea, iar nu de vreo altă pedeapsă și de alt foc, altele decât cele cu care suntem amenințați pentru veșnicie, și credem aceasta. Iar că, pe lângă acestea, sufletele celor adormiți se slobozesc prin rugăciuni, ca dintr-o temniță, chiar și din ținerea în iad, mărturisesc împreună cu mulți alții Teofan Mărturisitorul, numit și Graptul pentru că a pecetluit cuvintele sale cu sângele mucenicie, fiindu-i încrestată fața pentru icoana lui Hristos¹⁴. Așadar, acesta, într-unul din canoanele pentru cei adormiți, face pentru ei rugăciuni ca acestea:

vina de a se fi împotrivit politicii iconoclaste oficiale. Pomenit la 11 octombrie, vezi *Sinaxarul*, Atena 1990, p. 262-263.

«Δακρύνων καὶ στεναγμῶν τῶν ἐν τῷ ἄδῃ τοὺς δούλους σου ἐλευθέρωσον, Σωτήρ». Ἀκούεις; δακρύνων εἶπε καὶ στεναγμῶν, οὐχὶ κολάσεώς τινος καὶ καθαρτηρίου πυρός. Εἰ δέ που καὶ πυρὸς ἐν τοῖς τοιούτοις ἄσμασι καὶ εὐχαῖς μνήμη γέγονεν, οὐχὶ προσκαίρου τινὸς καὶ καθαρτικὴν τὴν δύναμιν ἔχοντος, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ αἰωνίου πυρὸς καὶ τῆς ἀπεράντου κολάσεως αἰτοῦσιν οἱ ἅγιοι τὸν Θεὸν ῥυσθῆναι τοὺς ἐν πίστει κεκοιμημένους, φιλανθρωπία κινούμενοι καὶ τῷ πρὸς τοὺς ὁμοφύλους οἰκτῶ, τῶν ἀδυνάτων σχεδὸν ἐφιέμενοι καὶ κατατολμῶντες. Λέγει γὰρ ὁ ἅγιος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, ὁμολογητὴς δὲ καὶ οὗτος καὶ μάρτυς τῆς ἀληθείας, ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχῇ τοῦ εἰς τοὺς κεκοιμημένους κανόνος οὕτως: «Πάντες δυσωπήσωμεν Χριστόν, τελοῦντες μνήμην σήμερον τῶν ἀπ' αἰῶνος νεκρῶν, ἵνα τοῦ αἰωνίου πυρὸς αὐτοὺς ῥύσῃται, πίστει κεκοιμημένους καὶ ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου». Καὶ ἐφεξῆς ἐν ἑτέρῳ τροπαρίῳ τῆς πέμπτης ᾠδῆς τοιάδε φησί: «Πυρὸς αἰεὶ φλέγοντος καὶ ἐκ σκότους ἀφεγγοῦς, βρυγμοῦ ὁδόντων καὶ σκώληκος ἀλήκτως κολάζοντος, καὶ πάσης τιμωρίας, ῥῦσαι, Σωτήρ ἡμῶν, πάντας τοὺς θανόντας πιστῶς». Ποῦ τὸ καθαρτήριο ἐνταῦθα πῦρ; Καὶ εἰ ὅλως ἦν, ποῦ ἂν μᾶλλον εἶπεν αὐτὸ ὁ ἅγιος ἡ ἐνταῦθα; Εἰ δὲ ὅλως

¹⁵ Octoilh, canonul morților din sâmbăta glasului 8, cântarea 6.

¹⁶ Rugăciune pentru cei adormiți nu se poate face decât dacă există dragoste de aproapele. Puterea rugăciunii e dată de măsura în care cei ce se roagă simt unitatea firii omenești și se roagă pentru toți ca pentru sine. Rugăciunea nu e doar formulare corectă dogmatic sau intenție bună, ci și luptă dureroasă a celui ce se roagă pentru cel pentru care se roagă. De aceea rugăciune adâncă pentru cei din iad nu pot face decât oamenii care au reala perspectivă a vieții duhovnicești și care au dobândit dragostea duhovnicească. Sufletele celor plecați dincolo nu mai au nevoi lumești și nu mai pot fi percepute simțual. Deci cel care vrea să priceapă starea lor trebuie să fie un om care să fi depășit legarea pătimășă de lume și să aibă o percepție fină și plină de simțire a lumii

„Slobozește, Mântuitorule, pe robii Tăi de lacrimile și suspinele cele din iad”¹⁵. Auzi? „De lacrimi”, a zis, „și de suspine”, nu de vreo pedeapsă și de vreun foc curățător. Iar dacă undeva în astfel de cântări și rugăciuni s-a făcut pomenire și de foc, nu de vreunul trecător și care are putere curățătoare, ci de însuși focul veșnic și de pedeapsa cea fără de sfârșit cer sfinții de la Dumnezeu să fie izbăviți cei adormiți în credință, fiind ei mișcați de iubirea de oameni și de milostivirea față de cei de o seminție cu ei¹⁶, dorind și îndrăznind cele aproape cu neputință¹⁷. Căci așa zice Sfântul Teodor Studitul, mărturisitor fiind acesta și martor al adevărului, chiar la începutul canonului pentru cei adormiți: „Toți să-L rugăm pe Hristos, săvârșind astăzi pomenirea celor adormiți din veac, ca să-i izbăvească de focul veșnic pe cei adormiți în credință și în nădejdea vieții veșnice”¹⁸. Și, mai departe, în alt troicar al celei de-a cincea cântări, unele ca acestea zice: „Izbăvește, Mântuitorul nostru, pe toți cei morți în chip credincios din focul cel ce arde pururea și din întunericul cel neluminat, de scrâșnirea dinților și de viermele cel ce chinuie fără încetare și de toată pedeapsa”. Unde este aici focul curățător? Dacă într-adevăr ar fi fost, unde era vreun loc mai potrivit decât aici ca Sfântul să vorbească despre el? Iar dacă cu adevărat

duhovnicești. Un astfel de om se apropie, cât e cu putință fapturii, de măsura lui Hristos, Care în Ghetsimani S-a rugat pentru cei ce încă nu se născuseră, apoi S-a răstignit pentru toți oamenii, de la Adam până la cel din urmă, și a coborât în iad. Starea rugăciunii pentru lume ca pentru sine o aveau sfinții la capătul nevoinei lor (printre alții, indicații din experiență despre ea dau Sfântul Siluan și Sfântul Isaac Sirul, iar dintre cei contemporani nouă părintele Sofronie de la Essex, Păritele Efrem Katunakiotul și cuviosul Paisie Aghioritul).

¹⁷ Rugăciunea pentru a se mântui toți oamenii, de pildă.

¹⁸ Triod, Canonul din sâmbăta dinaintea lăsatului sec de carne, cântarea 1.

εἰσακούονται παρὰ τοῦ Θεοῦ οἱ ἅγιοι τὰ τοιαῦτα αἰτούμενοι, οὐχ ἡμῶν ἐξετάζειν, ἀλλ' αὐτῶν ἐκεῖνων ἦν ἀποφῆναι καὶ τοῦ ἐν αὐτοῖς Πνεύματος, ᾧ κινούμενοι καὶ ἐλάλουν καὶ ἔγραφον, ἴσως δὲ καὶ τοῦ Δεσπότη Χριστοῦ τοῦ δόντος ἐντολὴν καὶ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν προσεύχεσθαι καὶ ὑπὲρ τῶν σταυρούμενων προσευξαμένου καὶ τὸν πρωτομάρτυρα Στέφανον λιθαζόμενον εἰς αὐτὸ τοῦτο κινήσαντος. Οὐ γὰρ δὴ καὶ ὑπὲρ τῶν τοιούτων εὐχόμενοι, φαίη ἄν τις, εἰσακουόμεθα. Ἀλλ' ὅμως ἡμεῖς τὸ ἡμέτερον ἅπαν ἀποπληροῦμεν· ἤδη δὲ καὶ εἰσηκούσθησαν ἔνιοι τῶν ἁγίων, οὐχ ὑπὲρ τῶν πιστῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἀσεβῶν προσευξάμενοι, καὶ τῆς αἰωνίου κολάσεως τούτους ἐξήρπασαν, ὥσπερ ἡ πρωτομάρτυς Θέκλα τὴν Φαλκωνίλλαν, καὶ ὁ θεῖος Γρηγόριος ὁ Διάλογος, ὡς φασι, τὸν βασιλέα Τραϊανόν.

3. Οὕτω μὲν οὖν ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἀπάντων αἱ τῶν εὐχῶν καὶ τῶν λειτουργιῶν τελεταὶ παρὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ παρ' ἡμῶν γίνονται. Ὅτι δὲ καὶ πρὸς τοὺς ἤδη

¹⁹ Amândouă cazurile sunt amintite de Sfântul Ioan Damaschin în *Cuvântul către cei adormiți*, PG 95, 248-277. Un astfel de caz de izbăvire din chinuri a unui suflet nebotezat e și în viața Sfintei Perpetua (1 febr). Fratele ei, Dinocrate, murise catehumen, și prin rugăciunea Sfintei fusese izbăvit din chinuri. Care este tâlcul unor astfel de taine nu știe decât omul duhovnicesc, după spusa Sfântului Marcu. Astfel vorbește Sf. Ioan Gură de Aur despre cazurile celor nebotezați: Nu în zadar s-au legiuit acestea de către Apostoli: a se face pomenirea celor plecați de aici la înfricoșatele taine. Știau că au mult câștig aceia, mult folos. Căci *când stă tot poporul cu mâinile întinse în sus – pleroma cea preotească – și e pusă înainte înfricoșata jertfă*, cum nu ne vom ruga pentru aceștia, implorându-L pe Dumnezeu? Însă aceasta se face pentru cei care au trecut dincolo întru credință. Dar catehumenii nu se învrednicesc de această mângâiere, ci sunt lipsiți de orice asemenea ajutor, în afară de unul singur. Care e acesta? Este cu puțință a da săracilor pentru ei. Acest lucru le face oarecare răcorire. Căci Dumnezeu vrea ca noi să ne folosim unii de la alții. Căci de ce a poruncit să ne rugăm pentru pacea și buna așezare a lumii? De ce pentru toți oamenii, deși aici, între toți, sunt și tâlhari și furi de morminte și hoți și alții plini de mii de răutăți? Dar noi ne rugăm deopotrivă pentru toți. Căci poate se vor întoarce în vreun fel. Așadar, după cum ne

sunt ascultați sfinții de Dumnezeu când Îi cer unele ca acestea, nu este al nostru a cerceta, ci al lor este a ști pe deplin, și al Duhului Care este întru ei, prin Care fiind mișcați, au și grăit și au și scris, deopotrivă și al Stăpânului Hristos care a dat poruncă să ne rugăm și pentru vrăjmași, și chiar El S-a rugat pentru cei ce L-au răstignit, și l-a mișcat spre aceasta pe întâiul mucenic Ștefan, cel omorât cu pietre. Asta pentru că cineva ar putea spune: dacă ne rugăm pentru unii ca aceștia, nu suntem ascultați. Însă noi să plinim tot ce ține de noi. Ba deja unii dintre sfinți au și fost ascultați când s-au rugat nu numai pentru credincioși, ci și pentru necredincioși, și i-au scos pe aceștia din pedeapsa veșnică, precum întâia muceniță Tecla pe Falconilla și dumnezeiescul Grigorie Dialogul, după cum se spune, pe împăratul Traian¹⁹.

3. Deci, în acest chip pentru toți cei ca aceștia se fac de către Biserică și de către noi slujbele rugăciunilor și liturghiilor²⁰. Iar că puterea acestor rugăciuni și mai cu

rugăm pentru cei vii care nu se deosebesc cu nimic de cei morți, așa este cu puțință să ne rugăm și pentru aceia: pentru cei morți în necredință sau pentru catehumeni. Iov a făcut jertfe pentru copiii săi și i-a izbăvit de păcate. „Nu cumva să fi cugetat”, zice, „ceva în inima lor”. Așa purta el grija de copii. Nu zicea, cum fac mulți dintre oamenii de acum: Le las averi. Nu a zis: Le dau slavă. Nu a zis: Îi voi ajuta cu vreo funcție de conducere. Nu a zis: Le cumpăr țărini. Dar ce? „Nu cumva să fi cugetat ceva în inima lor”. (*Comentariu la Filipeni*, PG 62, 204).

²⁰ E vorba de rugăciunea în comun și cea particulară. Cei adormiți, care nu sunt la Dumnezeu sau au nevoie de curățire, nu mai au puterea de a se curăți. Ea le e dată de cei de pe pământ, pentru că cei plecați în această stare incertă și întunecată, ca unii necurați încă și legați oarecum de pământ, sunt mai legați de cunoștința de pe pământ decât de sfinți și sunt mai deschiși spre cei de aici. De aceea *poate* simt mai intens rugăciunile de pe pământ. Dar contează și puterea rugăciunii celor de pe pământ. Deci e esențială atât legătura celui ce se roagă cu cel pentru care se roagă, cât și puterea celui ce se roagă și starea celui pentru care se roagă. Oricum, știm cazul Sf. Teodosie de la Pecerska din Kiev care i-a apărut preotului care stătea lângă moaștele sale și l-a rugat să-i pomenească la liturghie pe părinții săi. La nedumerirea preotului care l-a întrebat de ce

τῆς παρὰ Θεῷ μακαριότητος ἀπολαύοντας ἢ τῶν εὐχῶν τούτων καὶ μάλιστα τῆς μυστικῆς θυσίας δύναμις διαβαίνει, δηλον ἐξ ὧν ἐν ταῖς εὐχαῖς τῆς λειτουργίας φάμεν, ἦν ὁ μέγας Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος συνετάξατο: «Ἐτι προσφέρομέν σοι τὴν λογικὴν ταύτην λατρείαν ὑπὲρ τῶν ἐν πίστει ἀναπαυσαμένων προπατόρων, πατέρων, πατριαρχῶν, προφητῶν, ἀποστόλων, μαρτύρων, ὁμολογητῶν, ἐγκρατευτῶν, καὶ παντὸς πνεύματος δικαίου ἐν πίστει τετελειωμένου». Εἰ γὰρ καὶ μὴ αἰτοῦμεν αὐτοῖς ἀγαθὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' εὐχαριστοῦμεν ὑπὲρ αὐτῶν, ἀλλ' εἰς δόξαν αὐτῶν τοῦτο ποιοῦμεν, καὶ οὕτω τρόπον τινὰ καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ἡ θυσία γίνεται καὶ πρὸς αὐτοὺς διαβαίνει. Εἰ δὲ καὶ αἰτοῦμεν, οὐδὲν θαυμαστόν· καὶ γὰρ ὁ θεοφάντωρ Διονύσιος ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ ἐπὶ τῶν ἱερῶς κεκοιμημένων μυστηρίου «τὸν ἱεράρχην φησὶν ἐξαιτεῖσθαι παρὰ Θεοῦ τοῖς ὁσίως βιώσασιν τὴν φανοτάτην καὶ θεῖαν ζωὴν κατ' ἀξίαν ὑπὸ τῶν δικαιοτάτων ζυγῶν ἀντιδιδομένην καὶ τὰ ἐπηγγελμένα καὶ πάντως δωρηθησόμενα ἀγαθὰ, ὡς ἂν ἐκφαντορικὸν ὄντα τῶν θαερικῶν δικαιωμάτων καὶ τὰς θείας δωρεὰς ὡς οἰκείας ἐξαιτοῦντα χάριτας, καὶ τοῖς παροῦσιν ἐκφαντορικῶς ἐμφαίνοντα, ὅτι τὰ παρ' αὐτοῦ κατὰ θεσμὸν ἱερὸν ἐξαιτούμενα, πάντως ἔσται τοῖς κατὰ θεῖαν ζωὴν τετελειωμένοις». Οὕτως εἰς ἅπαντας τῆς δυνάμεως ταύτης διαβαινούσης καὶ τῆς ἀπὸ τῶν εὐχῶν καὶ τῶν μυστικῶν τελετῶν βοηθείας πᾶσι σχεδὸν συντελούσης τοῖς ἐν τῇ πίστει κεκοιμημένοις, ὡς ἀποδέδεικται, οὐδεμίαν ἀνάγκην ἐνυπάρχουσιν ὁρῶμεν τῷ

nu-i pomenește el, căci e lângă tronul dumnezeiesc, Sfântul a răspuns că mai puternică decât rugăciunea lui este Sfânta Liturghie.

²¹ Mulțumim că Dumnezeu i-a făcut sfinți și nădărdum că și pe noi ne va face.

²² Ierarhia bisericească, VII, 7, PG 3, 561.

seamă a jertfei celei de taină trece și asupra celor ce deja se bucură de fericirea cea de la Dumnezeu, e limpede din cele pe care le zicem în rugăciunile Liturghiei pe care marele Ioan Gură de Aur a alcătuit-o: „Încă aducem Ție această slujbă cuvântătoare pentru cei adormiți în credință: strămoși, părinți, patriarhi, prooroci, apostoli, mucenici, mărturisitori, postnici, și pentru tot sufletul cel drept care s-a săvârșit în credință”. Căci chiar dacă nu cerem bunătați pentru ei de la Dumnezeu, ci mulțumim pentru ei²¹, însă facem aceasta spre slava lor, și așa, într-un oarecare fel, și pentru ei se face jertfa și trece și asupra lor. Iar dacă și facem cerere pentru ei, nu e nimic de mirare, căci și arătătorul de cele dumnezeiești, Dionisie, contemplând taina privitoare la cei adormiți în chip sfânt, spune: „Ierarhul cere de la Dumnezeu, pentru cei ce au viețuit în chip cuvios, viața cea preastrălucită și dumnezeiască, dată ca răsplătire, după vrednicia celor adormiți, de către preadreptele judecăți, și bunătațile cele făgăduite și care negreșit vor fi dăruite; se roagă ca unul ce este tâlcuitor al dreptăților tearhice și ca unul ce cere dumnezeieștile daruri ca pe niște haruri ale sale, și arată celor ce sunt de față în chip tâlcuitor că cele cerute de el după legea sfântă le vor avea întru totul cei desăvârșiți în viața dumnezeiască”²². În acest chip, de vreme ce această putere trece asupra tuturor, și ajutorul din rugăciuni și slujbele cele tainice îi desăvârșește pe aproape toți cei adormiți în credință²³, precum s-a dovedit, nu vedem nici o obligativitate absolută a cuvântului

²³ De ce spune Sfântul „aproape” și nu folosește un adverb afirmativ? Ne pare că din cauza libertății omului care se păstrează și după moarte. Rugăciunile nu lucrează mecanic, ci ele au efect și în funcție de disponibilitatea celui pentru care se fac. Rugăciunea pentru altul totdeauna implică trei disponibilități: cea a harului, care este totdeauna maximă și totală, cea a celui care se roagă și cea a celui pentru care se roagă.

λέγοντι λόγῳ, μόνοις τοῖς ἐν τῷ. καθαρτηρίῳ πυρὶ τὴν τοιαύτην βοήθειαν παρ' ἡμῶν συνεισφέρεισθαι.

4. Μετὰ τοῦτο μικρὸν ὑποκατιόντες ἠθελήσατε συστήσαι τὸ εἰρημένον δόγμα τοῦ καθαρτηρίου πυρός, πρῶτον μὲν ἀπὸ τῆς τῶν Μακκαβαίων βίβλου, ἐν ἣ λέγεται, «καλὸν εἶναι καὶ σωτηριῶδες τὸ ὑπὲρ τῶν ἀποθανόντων εὐχεσθαι, ὅπως ἂν τῶν ἁμαρτιῶν ἀπολυθῶσι»· δευτέρον δὲ ἀπὸ τοῦ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγελίου, ἐν ᾧ φησιν ὁ Σωτὴρ, ὅτι «τῷ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα βλασφημῆσαντι οὐκ ἄφεθήσεται οὔτε ἐν τῷ νῦν αἰῶνι οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι», ὡς οὔσης καὶ ἐν τῷ μέλλοντι βίῳ ἀφέσεως.

Ταῦτα δὲ ὅτι τὸ καθαρτήριο πῦρ οὐδαμῶς εἰσάγουσι, καὶ ἡλίου φανότερον· τί γὰρ κοινὸν ἀφέσει τε καὶ καθάρσει διὰ πυρός καὶ κολάσεως; Εἰ μὲν γὰρ ἄφεσις ἢ δι' εὐχῶν ἢ παρ' αὐτῆς καὶ μόνης τῆς θείας φιλανθρωπίας, οὐκ ἔτι χρειᾶ κολάσεως καὶ καθάρσεως· εἰ δὲ κόλασις τε καὶ κάθαρσις ὥρισμένοι (δι' αὐτὸ γὰρ τοῦτ' ἐγένοντο, καὶ μάτην ἂν ἦσαν, εἰ μὴ δι' αὐτῶν ἐκαθαίροντο), μάτην ὡς ἔοικεν αἱ εὐχαὶ γίνονται καὶ τὴν θείαν φιλανθρωπίαν ὑμνοῦμεν. Οὐ μᾶλλον ἄρα τὸ καθαρτήριο πῦρ εἰσάγεται διὰ τῶν τοιούτων ῥητῶν ἢ ἀναιρεῖται· ἄφεσις γὰρ ἐν αὐτοῖς ἁμαρτιῶν φέρεται καθάπερ ἐκ βασιλικῆς τινος ἐξουσίας τε καὶ φιλανθρωπίας, ἀλλ' οὐκ ἀπαλλαγὴ κολάσεως ἢ καθάρσεως.

5. Τὸ δὲ τρίτον, ὅπερ ἐκ τῆς πρὸς Κορινθίους πρώτης ἐπιστολῆς ἐλήφθη τοῦ μακαρίου Παύλου ἐν ἣ διαλεγόμενος περὶ τοῦ οἰκοδομοῦντος ἐπὶ τοῦ θεμελίου, ὅς ἐστιν ὁ Χριστός, «χρυσόν, ἄργυρον, τιμίους λίθους, ξύλα, χόρτον, καλάμην», ἐπάγει· «Καὶ γὰρ ἡ ἡμέρα

²⁴ Rugăciunile sporesc nu doar pe cei pentru care se fac, ci și pe cei care le fac și de aceea Dumnezeu insistă să ne rugăm pentru alții, căci astfel ne facem și nouă bine. Dumnezeu poate milui pe alții și fără rugăciunea noastră. Rugăciunea unora pentru alții este de fapt taina

care spune: „numai celor din focul curățitor le vine un astfel de ajutor din partea noastră”.

4. După aceasta, ceva mai jos, ați vrut să vă întemeiați zisa dogmă a focului curățitor mai întâi din cartea Macabei, în care spune: „Bun lucru este și mântuitor a se face rugăciune pentru cei morți ca să fie dezlegați de păcate” (II Mac. 12, 46), iar în al doilea rând, din Evanghelia după Matei, în care Mântuitorul zice: „Celui ce hulește asupra Duhului Sfânt nu i se va ierta nici în veacul de acum, nici în cel viitor” (Mt. 12, 32), ca și cum ar fi o iertare și în viața viitoare. Dar că acestea nu introduc nicidecum focul curățitor, e limpede ca lumina zilei. Căci ce au în comun iertarea și curățirea prin foc și pedeapsă? Căci dacă este iertare, fie prin rugăciuni, fie numai de la dumnezeiasca iubire de oameni²⁴, nu mai e nevoie de pedeapsă și curățire. Iar dacă sunt rânduite și pedeapsă, și curățire (căci tocmai pentru aceasta au fost puse și ar fi fost deșarte dacă nu s-ar fi curățit prin ele), în deșert, precum se pare, se fac rugăciunile și lăudăm iubirea de oameni cea dumnezeiască. Așadar, prin asemenea cuvinte mai degrabă se exclude focul curățitor decât se introduce²⁵. Căci în cuvintele Evangheliei este conținută iertarea de păcate ca de la o stăpânire și iubire de oameni împărătească, iar nu o izbăvire de pedeapsă sau de curățire.

5. Al treilea argument a fost luat din *Epistola I către Corinteni* a fericitului Pavel în care, vorbind despre cel ce zidește pe temelie, care este Hristos, „aur, argint, pietre prețioase, lemne, iarbă, trestie”, adaugă: „căci și

Bisericii, adică legătura prin Duhul Sfânt a unora cu alții pentru veșnicie, indiferent de circumstanțe.

²⁵ Literal: Așadar, prin asemenea cuvinte nu se introduce mai mult focul curățitor decât se nimicește.

τοῦ Κυρίου φανερώσει, ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται, καὶ ἐκάστου τὸ ἔργον ὁποῖόν ἐστι, τὸ πῦρ δοκιμάσει· εἴ τις τὸ ἔργον μένει, ὁ ἐπωκοδόμησε, μισθὸν λήψεται· εἴ τις τὸ ἔργον κατακαήσεται, ζημιωθήσεται· αὐτὸς δὲ σωθήσεται, οὕτω δὲ ὡς διὰ πυρός», δοκεῖ μὲν εἰσάγειν μάλιστα πάντων τὸ καθαρτήριο πῦρ, μάλιστα δὲ πάντων αὐτὸ ἀναιρεῖ. Πρῶτον μὲν γὰρ δοκιμαστικόν, ἀλλ' οὐ καθαρτικόν αὐτὸ ἀπεκάλεσεν ὁ θεῖος ἀπόστολος· ἔπειτα καὶ τὰ ἀγαθὰ τῶν ἔργων καὶ τιμιώτατα δι' αὐτοῦ διελεύσεσθαι διωρίσατο, ταῦτα δὲ δῆλον ὡς οὐδεμιᾶς προσδεῖται καθάρσεως· εἶτα τοὺς ἐπιφερομένους τὰ πονηρά, κατακαιομένων ἐκείνων, ζημιωθήσεσθαι λέγει· οἱ δὲ καθαιρόμενοι, πρὸς τῷ μηδὲν ζημιοῦσθαι, καὶ μεγάλα κερδαίνουσιν· ἔπειτα ἐπὶ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, δηλονότι τῆς κρίσεως, καὶ τοῦ αἰῶνος τοῦ μέλλοντος, τὰ τοιαυτὰ φησι γενήσεσθαι· ἢ γὰρ ἡμέρα δηλώσει, φησὶν, ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται. Τότε δὲ ἄρα καθαρτήριο πῦρ ὑποτίθεσθαι, μετὰ τὴν φοβεράν ἐκείνην τοῦ κριτοῦ παρουσίαν καὶ τὴν τελευταίαν ἀπόφασιν, μὴ καὶ λίαν ἢ φορτικόν; Οὐδὲ γὰρ οὐδὲν τοιοῦτον ἡμῖν ἢ Γραφή παραδίδωσιν, ἀλλ' αὐτὸς ὁ μέλλων κρίνειν ἡμᾶς Ἀπελεύσονται φησὶν οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον, οἱ δὲ δίκαιοι εἰς ζωὴν αἰώνιον, καὶ αὖθις· Ἐκπορεύονται οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες εἰς ἀνάστασιν ζωῆς, οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως, μέσην δὲ τινα χώραν οὐδαμοῦ παραλείπει καὶ τοὺς κρινομένους εἰς δύο μοίρας ἅπαντας διελών, καὶ τοὺς μὲν ἐκ δεξιῶν στήσας, τοὺς δ' ἐξ εὐωνύμων, καὶ τοὺς μὲν καλέσας πρόβατα, τοὺς δέ, ἐρίφια, καὶ πρὸς ἑκατέρους ἰδίᾳ διαλεχθεῖς, οὐδαμοῦ καὶ τρίτους παρέδειξε τοὺς ὀφείλοντας διὰ τοῦ πυρός ἐκείνου καθαίρεσθαι. Ἔοικεν οὖν ἐκεῖνο καὶ

²⁶ Va proba.

²⁷ De mijloc, între iad și rai.

ziua Domnului va arăta, fiindcă se descoperă prin foc, și ce fel este lucrul fiecăruia, focul va cerca²⁶. Dacă lucrul cuiva, pe care l-a zidit pe temelie, rămâne, va lua răsplată. Dacă lucrul cuiva va arde, va fi păgubit. Dar el va fi mântuit, însă așa ca prin foc" (I Cor. 3, 11-15). Lucrul acesta ar părea că introduce mai mult decât toate focul curățitor, însă de fapt îl nimicește mai mult decât orice. Mai întâi, pentru că dumnezeiescul Apostol l-a numit foc probator, nu curățitor. Apoi, s-a hotărât să treacă prin el și faptele cele bune și mai de cinste, iar acestea e limpede că nu au trebuință de nici o curățire. Apoi, zice că cei împovărați cu răutățile, când acelea vor fi arse, vor fi păgubiți. Dar cei curățiți, pe lângă faptul că nu sunt păgubiți cu nimic, dobândesc și mari câștiguri. Apoi, zice că se vor petrece asemenea lucruri abia în ziua aceea, adică a judecății și a veacului care va să fie. „Căci ziua va arăta”, zice, „că prin foc se descoperă”. Oare a presupune un foc curățitor atunci, după înfricoșata venire a Judecătorului și după hotărârea cea de pe urmă, nu este un lucru foarte greu de acceptat? Căci nimic de acest fel nu ne predă nouă Scriptura, ci Însuși Cel Ce ne va judeca zice: „Vor merge aceștia în pedeapsa veșnică, iar cei drepti, în viața veșnică” (Mt. 25, 46). Și iarăși: „Vor ieși cei ce au făcut cele bune spre învierea vieții, iar cei ce au făcut cele rele, spre învierea judecății” (In. 5, 29); și nu lasă loc nicidecum pentru vreo oarecare zonă intermediară²⁷. Și despărțindu-i pe toți cei judecați în două părți, și așezându-i pe unii de-a dreapta, iar pe alții, de-a stânga, și pe unii numindu-i oi, iar pe alții, capre, și vorbind cu fiecare în parte, nu a indicat nicidecum o a treia categorie care ar trebui să se curățească prin acel foc. Se pare că acela este și la Apostol focul

παρὰ τῷ ἀποστόλῳ τὸ πῦρ εἶναι, περὶ οὗ Δαυὶδ ὁ προφήτης φησί: Πῦρ ἐνώπιον αὐτοῦ καυθήσεται, καὶ κύκλῳ αὐτοῦ καταιγὶς σφοδρά· καὶ αὖθις: Πῦρ ἐνώπιον αὐτοῦ προπορεύσεται, καὶ φλογιεῖ κύκλῳ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ· καὶ ὁ Δανιὴλ αὖθις: Ποταμὸς πυρὸς εἴλκεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Τὸ γὰρ τοιοῦτον πῦρ τοὺς μὲν ἁγίους, ἅτε μὴδὲν κακίας ἔργον καὶ γνῶρισμα ἐπιφερομένους, λαμπροτέρους ἀποφανεῖ, καθάπερ χρυσὸν ἐν καμίνῳ δοκιμασθέντας ἢ καθάπερ τὴν ἀμίαντόν φασι λίθον, ἣτις ἐν μὲν τῷ πυρὶ κειμένη ἀπηνθρακῶσθαι δοκεῖ, ἐξαιρεθεῖσα δὲ τοῦ πυρὸς, ὡς ὕδατι λαμπρυνθεῖσα καθαρωτέρα γίνεται, ὅποια ἦσαν καὶ τὰ τῶν ἁγίων τριῶν παιδῶν σώματα ἐπὶ τῆς βαβυλωνίας φλογός· τοὺς δὲ ἁμαρτωλοὺς, ὡς εὐπρηστον ὕλην τῷ πυρὶ ἐκείνῳ τὴν κακίαν ἐπαγομένους, περιδραξάμενον, ἀνάψει ταχέως, καὶ τὸ μὲν ἔργον, ἥτοι τὴν πονηρὰν διάθεσιν ἢ ἐνέργειαν, κατακαύσει καὶ τελέως ἀφανιεῖ, αὐτοὺς δὲ ζημιώσει μὲν ὧν ἐπεφέροντο, πονηρῶν δηλονότι φορτίων, σώσει δὲ ὅμως, τουτέστιν εἰς τὸ διηνεκὲς καθέξει τε καὶ φυλάξει, μὴ συναπολλυμένους τῇ πονηρίᾳ.

6. Ταύτην τὴν ἐξήγησιν τοῦ ῥήτου τούτου καὶ ὁ θεῖος πατὴρ ὁ Χρυσόστομος ἀποδίδωσι (στόμα τοῦ Παύλου παρ' ἡμῖν λεγόμενος, καθάπερ ἐκεῖνος στόμα Χριστοῦ) τὴν τε ἐπιστολὴν ἐρμηνεύων, αὐτοῦ τοῦ Παύλου ὑπαγορεύοντος, ὡς ὠφθη δι' ὀπτασίας Πρόκλῳ τῷ μαθητῇ καὶ διαδόχῳ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, καὶ ἰδιον ἐπ' αὐτῇ μόνη τῇ ῥήσει λόγον ἐκδεδωκώς, ἵνα μὴ πρὸς τὸ ἰδιον φρόνημα τὴν φωνὴν ἐλκύσωσιν οἱ τὰ Ὠριγένους φρονοῦντες, οἷς καὶ μᾶλλον ἔοικεν ἢ ὑμῖν συμφωνεῖν, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ λυμῆνωνται, τέλος εἰσάγοντες τῆς κολάσεως καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν τελείαν ἀποκατάστασιν· «σωθήσεται γὰρ»

²⁸ Literal: făcută să strălucească.

²⁹ Se poate traduce și: înțelesul său (al Sf. Ioan) pentru acest cuvânt.

despre care zice proorocul David: „Foc înaintea Lui va arde și de jur împrejurul Lui vifor mare” (Ps. 59, 4). Și iarăși: „Foc înaintea Lui va merge, și va arde împrejur pe vrăjmașii Lui” (Ps. 98, 3). Și iarăși Daniel: „Râu de foc curgea înaintea Lui” (Dan. 7, 10). Căci un astfel de foc pe sfinți – de vreme ce nu poartă asupra lor nici un însemn sau faptă a răutății – îi arată mai strălucitori, fiind ei probați prin el, precum aurul în cuptor sau ca piatra numită amiant care, fiind pusă în foc, pare că se face precum cărbunele, dar când este scoasă din foc și este spălată²⁸ în apă, devine mai curată, cum erau și trupurile celor trei tineri în flacăra din Babilon. Dar pe cei păcătoși, care și-au adăugat răutatea și o au împrejurul lor ca pe o materie ușor de mistuit pentru acel foc, îi va aprinde degrab, și lucrul lor, adică dispoziția lăuntrică sau lucrarea cea rea, îl va arde și îl va nimici desăvârșit, iar pe ei îi va păgubi de cele ce le purtau asupra lor, adică de poverile cele rele, și îi va mântui, adică îi va menține în existență și îi va păstra pentru totdeauna, fără să piară împreună cu răutatea lor.

6. Astfel lămurește acest cuvânt și dumnezeiescul părinte Gură de Aur (cel numit la noi gura lui Pavel, precum acela e gura lui Hristos) când îi tâlcuiește Epistola – însuși Pavel grăindu-i în ascuns tâlcuirea, după cum s-a arătat prin vedenie lui Proclu, ucenicul și urmașul scaunului său – și când dă la iveală înțelesul adevărat²⁹ al acestui cuvânt, ca nu cumva cei ce cugetă cele ale lui Origen să tragă cuvântul către cugetul lor – cu care, mai degrabă decât cu voi, se pare că ar fi în acord – și să vatăme Biserica, introducând un sfârșit al pedepsei

Am tradus cu înțelesul adevărat pentru că ἰδιον λόγον l-am raportat la Sf. Pavel, adică, Sf. Ioan redă înțelesul Sf. Pavel.

φησίν «ὁ ἁμαρτωλὸς ὡς διὰ πυρὸς», τουτέστι διαμενεῖ κολαζόμενος ἐν τῷ πυρὶ καὶ οὐ συναπολείται τοῖς πονηροῖς ἔργοις καὶ διαθέσεσι. Περὶ τοῦ πυρὸς τούτου καὶ ὁ μέγας φησὶ Βασίλειος ἐν τοῖς Ἠθικοῖς ἐξηγούμενος τὸ ψαλμικὸν ἐκεῖνο· Φωνὴ Κυρίου διακόπτοντος φλόγα πυρὸς, ὅτι «τὸ πῦρ τὸ ἡτοιμασμένον εἰς κόλασιν τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ διακόπτεται τῇ φωνῇ τοῦ Κυρίου, ἵνα ἐπειδὴ δύο εἰσὶ δυνάμεις, ἡ τε καυστικὴ καὶ ἡ φωτίζουσα, τὸ μὲν δριμὺ καὶ κολαστικὸν τοῦ πυρὸς τοῖς ἀξίοις τῆς καύσεως προσαπομείνη, τὸ δὲ φωτιστικὸν αὐτοῦ καὶ λαμπρὸν τῇ φαιδρότητι τῶν εὐφρανόμενων ἀποκληρωθῇ. Φωνὴ οὖν Κυρίου διακόπτοντος φλόγα πυρὸς καὶ μερίζοντος, ὡς ἀλαμπές μὲν εἶναι τὸ πῦρ τῆς κολάσεως, ἄκαυστον δὲ τὸ φῶς τῆς ἀναπαύσεως διαμείναι». Τότ' ἄρα, ὡς ἔοικεν, ἡ τοιαύτη διακοπὴ καὶ διαίρεσις ἐκείνου τοῦ πυρὸς γίνεται, ἡνίκα δι' αὐτοῦ διϊόντων ἀπάντων ὁμοίως, τὰ μὲν λαμπρὰ τῶν ἔργων καὶ φωτεινὰ λαμπρότερα φαίνονται, καὶ οἱ ταῦτα ἐπιφερόμενοι τοῦ φωτὸς κληρονόμοι καθίστανται καὶ μισθὸν αἰώνιον τοῦτον ἀπολαμβάνουσιν, οἱ δὲ τὰ φαῦλα καὶ εὐπρηστα, ζημιούμενοι τῇ τούτων ἀποβολῇ, σφάζονται σωτηρίαν ἀπωλείας χείρονα, διηνεκῶς ἐν τῷ πυρὶ μένοντες (τοῦτο γὰρ σημαίνει κυρίως καὶ ἡ φωνὴ τοῦ σφάζεσθαι), ἵνα μὴ δόξωσι διὰ τὸ φθαρτικὸν τοῦ πυρὸς καὶ αὐτοὶ καθάπαξ ἀπόλλυσθαι. Τούτοις ἀκολουθοῦντες

³⁰ Ascuțit, tăios, aspru.

³¹ Textul e de fapt din *Comentariul la psalmul 28*, PG 29, 297.

³² Deci nici în ziua judecării nu e vorba de vreun foc material.

³³ Acel foc nu va avea în el vreo putere stricătoare sau nimicitoare, ci doar una arzătoare, încât omul se chinuie fără să piară. Lipsa puterii luminătoare din acest foc ne duce cu gândul că arderea este de fapt chinul provocat de lipsa luminii dumnezeiești. Sf. Isaac Sirul spune despre aceasta: „Iar eu zic că cei chinuiți în gheenă vor fi biciuiți de biciul iubirii. Și ce chin mai amarnic și mai cumplit este decât chinul

și o restaurare desăvârșită a celor păcătoși. „Căci va fi mântuit păcătosul”, zice, „ca prin foc”, adică va rămâne pedepsit în foc și nu va pieri laolaltă cu faptele și dispozițiile lăuntrice cele rele. Despre focul acesta și Marele Vasile zice în cuvântările morale, când tâlcuiește acel stih din psalmi: „Glasul Domnului, care taie para de foc”: „Focul cel gătit spre pedepsire diavolului și îngerilor lui este tăiat prin glasul Domnului ca, de vreme ce există două puteri, cea arzătoare și cea luminătoare, ceea ce este pătrunzător³⁰ și pedepsitor în foc să rămână cu cei vrednici de ardere, iar ceea ce e luminător în el și strălucitor să fie sortit spre luminarea celor ce se veselesc. Așadar, glasul Domnului taie și desparte para de foc, fiindcă focul pedepsei este fără lumină, iar lumina odihnei rămâne fără puterea arzătoare”³¹. Prin urmare, în Ziua Judecării, pe cât se pare, se face o astfel de tăiere și despărțire a aceluia foc³², când toate deopotrivă trecând prin el, cele strălucite și luminate dintre lucruri se arată mai strălucite și cei ce le poartă pe acestea sunt puși moștenitori ai luminii și iau această răsplată veșnică, iar cei care poartă cele rele și ușor de ars, fiind păgubiți prin lepădarea acestora, se mântuiesc cu o mântuire mai rea decât pierzania, rămânând pentru totdeauna în foc (căci aceasta înseamnă în mod propriu și cuvântul „a se mântui”), ca să nu creadă, din pricină că ar fi vreo putere stricătoare în foc, că și ei pier odată pentru totdeauna³³. Urmând acestora, și mulți alții dintre dascălii

dragostei! Adică cei ce simt că au greșit față de dragoste suferă acolo un chin mai mare decât orice chin, fie el cât de înfricoșător. Căci tristețea întipărită în inimă de păcatul față de dragoste e mai ascuțită decât orice chin. E nebunie să socotească cineva că păcătoșii se lipsesc în gheenă de dragostea lui Dumnezeu. Dragostea este odrasla cunoștinței adevărului, care, după mărturisirea de obște, s-a dat tuturor. Dar dragostea lucrează prin puterea ei în două feluri: pe păcătoși îi chinuiește, cum se

καὶ πολλοὶ τῶν παρ' ἡμῖν διδασκάλων ἕτεροι πρὸς τὴν διάνοιαν ταύτην τὸ ῥητὸν ἐξειλήφασιν. Εἰ δέ τις ἄλλως αὐτὸ ἐξηγήσατο, καὶ σωτηρίαν μὲν τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς κολάσεως, διέλευσιν δὲ διὰ πυρὸς τὸν καθαρισμόν ἐνόησε, παρανοήσας αὐτὸ φαίνεται παντελῶς, εἰ δεῖ τοῦτο εἰπεῖν· καὶ θαυμαστὸν οὐδέν, ἄνθρωπος ὧν, ὅπου γε πολλοὶ τῶν διδασκάλων φαίνονται διαφόρως ἐξηγούμενοι τὰ ῥητὰ τῆς Γραφῆς, οὐ πάντες ἐφικνόμενοι τῆς ἀκριβείας ὁμοίως· οὐδὲ γὰρ δυνατόν τὴν αὐτὴν ῥῆσιν πρὸς διαφόρους ἀποδιδομένην ἐννοίας ἐφαρμόζειν ἀπάσαις ὁμοίως· ἀλλ' ἡμᾶς γε δεῖ τὰς κυριωτέρας τούτων ἐκλεγομένους καὶ συμφωνοτέρας τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς δόγμασι, τὰς λοιπὰς ἐν δευτέρῳ τίθεσθαι. Οὐ τοίνυν ἐπιστραφησόμεθα, καὶν Αὐγουστίνος ἀποδιδῶ

întâmplă și aici unui prieten din partea prietenului; iar pe cei ce au păzit cele cuvenite îi veselește. Și aceasta este, după judecata mea, părerea de rău sau chinul din gheenă. Dragostea îmbată însă sufletele fiilor de sus, cu desfătarea ei" (*Cuvântul* 84, *Filocalia* X, Ed. IBMBOR, București, 1981, p. 423). Deci, arderea sau luminarea este provocată de dispoziția omului la întâlnirea cu Dumnezeu.

³⁴ Dacă există posibilitatea aceasta și o înțelegem prin ochii critici ai omului modern vom ajunge să punem la îndoială și Sinoadele Ecu-menice, și Sfânta Scriptură și, pe scurt, toată predania Bisericii. Totul se poate explica prin criterii culturale, politice, psihologice, sociale etc. Aceste moduri de abordare sunt pregnant vizibile în cercetarea teologică actuală. Ce credem însă că vrea Sfântul să spună prin „om fiind”? Răspunsul îl luăm de la un Sfânt cu darul proorociei, Varsanufie, care a răspuns unor călugări ce îl întrebaseră despre apocatastaza Sf. Grigorie de Nyssa. „Sârguindu-se de la sine dascălii [Bisericii] sau siliți fiind de oameni să facă aceasta (să tâlcuiască taine ale lui Dumnezeu n. n.), au sporit mult, chiar mai mult decât dascălii lor, și primind încredințare [de sus] au alcătuit dogme noi. Dar în același timp au rămas și la predaniile dascălilor lor care nu avea învățături drepte. Și după aceasta, sporind și devenind dascăli duhovnicești, nu s-au rugat lui Dumnezeu în legătură cu dascălii lor dacă [aceia] au grăit prin Duhul Sfânt cele spuse de ei, ci socotindu-i înțelepți și cunoscători nu au judecat cuvintele lor. Și mai departe s-au amestecat învățăturile dascălilor lor în învățăturile lor. Și grăiau uneori din învățătura învățată de la ei, iar uneori din buna

bisericești de la noi au înțeles cuvântul în acest sens. Iar dacă cineva l-a tâlcuit altfel și a înțeles mântuirea ca scăpare de pedeapsă, iar trecerea prin foc ca și curățire, se arată înțelegând cu totul pe dos, dacă e să zic asta. Și nu e nimic de mirare, om fiind³⁴, de vreme ce mulți dintre dascăli se arată tâlcuind în chip diferit vorbele Scripturii, nu toți ajungând la acrivie deopotrivă³⁵. Căci nici nu-i cu putință ca atunci când unul și același cuvânt are mai multe înțelesuri să fie toate valabile, ci trebuie ca noi să le alegem pe cele mai adevărate dintre acestea și care sunt într-o mai mare conglăsuire cu dogmele bisericești, iar pe celelalte să le punem pe locul al doilea. Deci noi nu ne vom da înapoi, chiar dacă Augustin sau

așezare firească a minții proprii. Și așa cuvintele au fost scrise în numele lor (ale sfinților care le-au preluat fără discernământ de la dascălii lor n. n.). Căci primind de la alții și sporind și devenind ei mai buni, au grăit prin Duhul Sfânt când au luat încredințare de la El. Și au grăit din învățăturile dascălilor dinaintea lor ne judecând cuvintele dacă trebuie să primească [pentru ele] încredințare de la Dumnezeu prin rugăciune și mijlocire cum că sunt adevărate [sau nu]. Și [așa] s-au amestecat învățăturile. Și fiindcă de la ei au grăit, au fost scrise în numele lor. Dar când auzi pe vreunul din ei că ceea ce grăiește, de la Duhul Sfânt a auzit, acest lucru este încredințare și suntem datori să credem. Iar când vorbește despre acele cuvinte [ale dascălilor lui] nu îl vei afla pe el grăind acest lucru. Căci nu din încredințare, ci din învățăturile dascălilor dinaintea lui sunt. Și luând aminte la înțelepciunea și cunoștința lor, nu L-au întrebat pe Dumnezeu despre acestea, dacă sunt adevărate" (Avva Varsanufie și Ioan, *Întrebarea* 604, ed. Nicodim Aghioritul, reed. Rigopulos, p. 287). La fel răspunde avva Ioan în legătură cu capetele gnostice ale lui Evagrie: „Unii frați, fiind cunoscători, le primesc și nu se roagă lui Dumnezeu dacă sunt adevărate. Și îi lasă Dumnezeu în legătură cu acest lucru în cunoștința lor" (*Întrebarea* 603, p. 285). Așadar pentru a judeca lucrurile sfinților e nevoie de oameni duhovnicești, și cu atât mai mult nu pot face aceasta studiile științifice, oricât de pătrunzătoare ar fi, dacă sunt lipsite de rugăciune. În plus, dacă sunt făcute de oameni din afara Bisericii dreptslăvitoare trebuie supuse regulei dreptei credințe și rugăciunii pentru a putea lua din ele doar ceea ce este bun.

³⁵ La înțelegerea amănunțită și la înțelesul exact al sensului Scripturii.

τὴν τοιαύτην ἐξήγησιν, καὶ Γρηγόριος ὁ Διάλογος, καὶ ἕτερος τῶν παρ' ὑμῖν διδασκάλων· εἰσάγεται γὰρ ἐκ ταύτης οὐ μᾶλλον τὸ καθατήριον πρόσκαιρον πῦρ ἢ τὸ τοῦ Ωριγένους δόγμα, τελείαν ἀποκατάστασιν τῶν ψυχῶν πρεσβεῦον διὰ τοῦ πυρὸς ἐκείνου καὶ τῆς κολάσεως λύτρωσιν, ὅπερ ὡς κοινὴ λύμη τῆς ἐκκλησίας ἀπεκηρύχθη καὶ ἀνεθεματίσθη παρὰ τῆς ἁγίας πέμπτης οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ ἀπελήλαται τέλεον.

7. Ταῦτα μὲν οὖν ἀποκρινόμεθα πρὸς τὰ παρὰ τῆς θείας Γραφῆς ὑφ' ὑμῶν εἰλημμένα. Μετὰ δὲ ταῦτα χρήσεις τῶν θείων πατέρων τῷ δόγματι τούτῳ συμβαλλόμενας ἐκθέσθαι βουλόμενοι, προετάξατε τούτων ῥήματα τῆς πέμπτης οἰκουμενικῆς συνόδου, διορίζονα κατὰ πάντα δεῖν ἔπεσθαι τοῖς πατράσι τούτοις, ὧν τὰς χρήσεις ἐκθέσθαι προήρησθε, καὶ ἀποδέχεσθαι πάντα τὰ παρ' αὐτῶν εἰρημμένα· ἐν οἷς ἐστὶν Αὐγουστίνος τε καὶ Ἀμβρόσιος, οἱ περὶ τούτου δὴ τοῦ καθατηρίου πυρὸς φανερώτερον δοκοῦντες διδάσκειν. Ταῦτα δὲ τὰ ῥήματα ἡμεῖς οὐκ ἐπιγινώσκομεν, διὰ τὸ μηδόλως εὐρίσκεσθαι παρ' ἡμῖν τὴν βίβλον τῶν πρακτικῶν τῆς τοιαύτης συνόδου, καὶ ζητοῦμεν προκομισθῆναι ταύτην, εἴπερ εὐρίσκεται παρ' ὑμῖν ἑλληνικῶς γεγραμμένη· θαυμάζομεν γὰρ εἰ ὅλως συντέτακται καὶ Θεόφιλος τοῖς λοιποῖς διδασκάλοις, οὐ μήτε συγγράμματα περὶ

³⁶ Din înțelegerea eronată a textului de la I Corinteni 3, 18.

³⁷ Literal: se introduce.

³⁸ Literal: Căci din aceasta nu se introduce mai mult focul curățitor decât dogma lui Origen.

³⁹ Despre actele Sinodului al V-lea a se vedea nota din PO p. 48. Fără îndoială Sfântul Marcu se referă la actele Sinodului de la Lateran.

⁴⁰ Textul prezentat de latini din actele Sinodului al V-lea era următorul: „Urmăm întru toate Sfinților Părinți și Dascăli ai Bisericii: Atanasie, Ilarie, Vasile, Grigorie Teologul, Grigorie de Nyssa, Ambrozie, Augustin, Teofil, Ioan al Constantinopolului, Chiril, Leon, Proclu, și primim toate câte ei le-au expus despre dreapta credință și osândirea

Grigorie Dialogul sau vreun altul din dascăli de la voi dă o astfel de tâlcuire. Căci din aceasta³⁶ se deduce³⁷ mai degrabă dogma lui Origen, decât focul trecător și curățitor³⁸, sugerându-se prin acel foc restaurarea desăvârșită a sufletelor și izbăvirea de pedeapsă, lucru care a fost respins în mod public și a fost dat anatemei de către al V-lea Sinod Ecumenic și a fost lepădat cu desăvârșire, ca o vătămare de obște a Bisericii.

7. Așadar, iată ce răspundem la cele luate de voi din dumnezeiasca Scriptură. Iar după acestea, vrând voi să înfățișați zicerile dumnezeieștilor Părinți care concordă cu dogma aceasta, ați rânduit în fruntea acestora unele cuvinte ale celui de-al V-lea Sinod Ecumenic, care hotărâsc că trebuie a se urma întru toate acestor Părinți, ale căror ziceri ați ales să le expuneți, și să fie primite toate cele spuse de ei. Între aceștia sunt și Augustin și Ambrozie, care par că învață mai clar despre acest foc curățitor. Dar aceste cuvinte noi nu le cunoaștem, din pricină că nu se găsește nicidecum la noi cartea actelor acestui sinod și dorim ca ea să fie adusă înaintea noastră, dacă se află la voi scrisă în grecește³⁹. Căci ne minunăm dacă și Teofil este rânduit de-a dreptul împreună cu ceilalți dascăli ai Bisericii⁴⁰ – el, ale cărui cărți despre credința

eretichilor” (Mărturisirea de credință a Sinodului al V-lea Ecumenic, 4). Acest text se află în sesiunea a III-a a Sinodului al V-lea Ecumenic și în ședința a V-a a Sinodului de la Lateran din vremea Sf. papă Martin și a fost citit în ședința a IV-a a Sinodului de la Ferrara (vezi *Acta Graeca*, p. 95). După citirea la Lateran a mărturisirii de credință a Sinodului al V-lea, Sf. Martin a declarat: „osândit este și străin de Biserică tot cel care nu primește în literă și în sens Sfintele Sinoade și pe toți Sfinții Părinți și toate cele expuse de ei cu înțelepciune despre dreapta credință spre nimicirea a toată erezia” (Meletie de Preveza, *Sinodul al V-lea ecumenic*, p. 233). Iar Sinodul de la Lateran a declarat în Orosul său: „Ținem în chip neabătut cele ale sfintelor și ecumenicelor cinci sinoade. Păzim oros-urile lor. Ținem întru totul hotărârile lor. Așa hotărâm, precum acelea au

πίστεως ὅλως εὐρίσκονται καὶ ἡ μοχθηρία διαβόητος ἔστι πανταχοῦ διὰ τὴν κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου μανίαν καὶ τοὺς ἐπ' αὐτῇ φόνους καὶ τὰς ἄλλας παρανομίας, ὅς γε καὶ μετὰ θάνατον, ἐν ἐπιστολῇ τινι τοῦ μακαρίου Ἰννοκεντίου τοῦ πάπα λεγομένη εἶναι, καθαιρεῖται καὶ ἀναθεματίζεται.

8. Ὅμως εἰ δεῖ ἐξετάσαι τὰς ἐκτεθείσας τοῦ μακαρίου Αὐγουστίνου χρήσεις, ἐν μὲν τῇ πρώτῃ φησὶ τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο ῥητὸν ἐξηγούμενος, ὅτι τῷ προσκαίρῳ ἐκείνῳ καὶ διαβατικῷ πυρὶ, περὶ οὗ λέγει ὁ Ἀπόστολος: Αὐτὸς δὲ σωθήσεται, οὕτω δὲ ὡς διὰ πυρός, οὐ κεφαλικά, ἀλλὰ μικρὰ ἁμαρτήματα καθαίρεται. Τοῦτο δὲ ἐναντίον τέ ἐστι τῇ ἀληθείᾳ τοῦ ῥητοῦ διανοία, ἣν ἐκτίθησιν ὁ Χρυσόστομος, ὡς προείπομεν, καὶ ἄλλως τῇ ὑμετέρᾳ δόξῃ μαχόμενον· εἰ γὰρ τότε σὺν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τὸ πῦρ ἐκεῖνο ἀποκαλύπτεται, καὶ πρόσκαιρον ἔσται καὶ διαβατικόν, ἅμα τε ἀρχόμενον καὶ παυόμενον, ὅπερ οὐδαμῶς φησιν ὁ Ἀπόστολος, ποῦ νῦν τὸ παρ' ὑμῶν δοξαζόμενον καθαρτήριο πῦρ, ὅπερ αὐτίκα μετὰ θάνατον ἀπολαμβάνει τοὺς ἁμαρτήσαντας; καὶ πόσον

spus în chip insuflat. Cel ce nu primește acestea și pe toți Sfinții Părinți este osândit". Sf. Marcu observă că Teofil, un episcop caterisit și dat anatemei de papa Inocențiu înaintea Sinodului al V-lea, este numit Sfânt Părinte și i se atribuie cărți care nu există. Totuși există o epistolă a lui Teofil către Porfirie despre eretici (cf. Meletie, p. 327-328). Și deși a fost un om imoral, el era un foarte aprig susținător al dreptei credințe dogmatice și de aceea a fost trecut împreună cu ceilalți în lista apărătorilor ortodoxiei. Acest lucru strânge mari semne de întrebare. Dar dincolo de acestea, textul Sinodului al V-lea precizează că ține toate ale aceluia în ce privește dreapta credință și raportarea la eretici, nu și ceea ce nu era ortodox la ei. Același text l-au adus latinii și pentru a arăta că un sinod ecumenic recunoaște învățătura augustiniană despre Filioque (*Acta Graeca*, p. 95-97). Petit afirmă în PO că acest loc era accesibil și în limba greacă, și dă două locuri: Sf. Maxim, PG 91 300D, și Manuil Calecas, în cartea a II-a *Despre Duhul Sfânt*, cap 24, varianta latină. La Sf. Maxim se vorbește de „toate scrierile sfinților Atanasie și Vasile, și cei doi Grigorie, și a altor dascăli acceptați în chip hotărât” (EPE 15Γ, p. 130),

nu se găsesc nicidecum și a cărui ticăloșie este vestită în tot locul, din pricina nebuniei lui contra lui Gură de Aur și a uciderilor făcute din cauza ei și a celorlalte fărădelegi, el care și după moartea sa este caterisit și dat anatemei într-o epistolă care se spune că este a fericitului papă Inocențiu⁴¹.

8. Iar dacă trebuie să cercetăm zicerile Fericitului Augustin expuse de către voi, în prima, tâlcuind acel cuvânt apostolic, zice că prin acel vremelnice și trecător foc, despre care zice Apostolul: „El însă va fi mântuit, dar așa ca prin foc”, nu păcatele de căpetenie, ci cele mici se curăță⁴². Dar acest lucru este potrivit și înțelesului adevărat al cuvântului, înțeles pe care l-a expus Gură de Aur, după cum am spus mai înainte, și, dealtfel, și este în răspăr și cu credința voastră. Căci dacă atunci, odată cu ziua aceea, se descoperă acel foc și el va fi vremelnice și trecător și având deopotrivă un început și un sfârșit – lucru care nu îl spune nicidecum Apostolul –, unde este acum focul curățitor în care voi credeți, care îndată după moarte îi primește pe cei ce au păcătuit? Și

fără să fie amintit Teofil, nici măcar Augustin și Ambrozie. Mitropolitul Meletie (p. 232) afirmă că textul original grecesc se află doar în Actele sinodului de la Lateran, la Manuil Calecas (PG 152, 111D), și la Dimitrie Kydoni (PG 154, 956 A-B). Sf. Maxim a fost prezent la Lateran și totuși nu-i citează pe Augustin și pe Ambrozie. Ceilalți doi sunt cunoscuți ca adversari ai Sf. Grigorie Palama. Deci e limpede de ce Sf. Marcu nu a văzut fragmentul cu pricina, chiar dacă ar fi fost autentic: la Sf. Maxim nu exista citat, ca atare, iar în ceilalți doi, în cazul că i-ar fi citit, nu putea avea încredere. În plus, nici unul dintre Părinții răsăriteni acceptați de Biserica nu amintiseră de acest fragment. Totuși rămâne întrebarea de unde aveau cei doi antipalamiți textul Sinodului al V-lea.

⁴¹ Nu cunoaștem nici o epistolă a acestuia către Teofil, ci numai două epistole către Sfântul Ioan în care protestează față de măsura abuzivă a caterisirii și cere reunirea unui sinod ecumenic, care să dezbată problema. Vezi Sozomen, *Istoria bisericească*, cap. XXVI, PG 67, 1584A-1591C.

⁴² *De civitate Dei* 21, 26, 4 PL 41, 745.

χρόνον ὀδυνήσει τὸ πῦρ ἐκεῖνο τοὺς δι' αὐτοῦ διερχομένους, εἰ πρόσκαιρον ἔσται καὶ διαβατικόν; Ἄμα δὲ καὶ τῷ ἑξῆς ἐκτεθειμένῳ ῥητῷ μάχεται, τῷ παρὰ τοῦ βιβλίου τοῦ περὶ τῆς Πόλεως τοῦ Θεοῦ εἰλημμένῳ· λέγει γὰρ ἐν αὐτῷ οὕτως· «Οὐ πάντες φθάνουσιν εἰς τὰς αἰωνίους ποινὰς τὰς μετὰ τὴν τοιάνδε κρίσιν ἐσομένας οἱ μετὰ τὸν θάνατον τὰς προσκαίρους ὑπομένοντες». Εἰ τοίνυν μετὰ τὸν θάνατον αἱ πρόσκαιροι τιμωρίαι, εἴτε διὰ πυρός, ὡς ὑμεῖς φατε, εἴτε δι' ἑτέρων τρόπων, ὡς ἡμεῖς λέγομεν, μετὰ δὲ τὴν κρίσιν ἐκείνην αὐτίκα αἱ αἰώνιοι ποινὰι δι-αδέχονται, πότε τὸ καθαρτήριο πῦρ ἐκεῖνο τὴν χώραν ἔξει καὶ τοὺς δι' αὐτοῦ διερχομένους καθαριεῖ; Καὶ μὴν ὁ θεολόγος Γρηγόριος οὐ πρόσκαιρον καὶ διαβατικόν, ἀλλ' ἐπιπονώτερον καὶ μακρότερον τὸ πῦρ ἐκεῖνό φησι, τῷ Χρυσοστόμῳ συμφώνως· γράφει γὰρ οὗτος ἐν τῷ εἰς τὰ Φῶτα λόγῳ περὶ τῶν Ναυατιανῶν λέγων· «Τυχὸν ἐκεῖ τῷ πυρὶ βαπτισθήσονται τῷ τελευταίῳ βαπτίσματι, τῷ ἐπιπονωτέρῳ καὶ μακροτέρῳ, ὃ ἐσθίει ὡς χόρτον τὴν ὕλην καὶ δαπανᾷ πάσης κακίας κουφότητα». Ὁρᾶτε, ὡς ἐπιπολαίως ἦψαντο τῆς τοῦ ῥητοῦ διανοίας οἱ παρ' ὑμῖν διδάσκαλοι, καὶ οὐκ εἰς βάθος αὐτῆς ἐφίκοντο, καθάπερ ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς Ἰωάννης καὶ ὁ θεολόγος οὗτος καὶ οἱ λοιποὶ τῆς ἐκκλησίας φωστῆρες παγκόσμιοι;

9. Τὰ δὲ ἑξῆς ῥητὰ τοῦ τε μακαρίου Αὐγουστίνου καὶ τοῦ θείου πατρὸς Ἀμβροσίου τὰ μὲν οὐδέν τι σαφές περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς ἀποφαίνονται, ἀλλ' ὅτι μόνον ὠφελοῦσι τοὺς τεθνεώτας αἱ ὑπὲρ αὐτῶν γινόμεναι λειτουργίαι καὶ εὐχαὶ διδάσκουσι· τὰ δὲ καὶ σαφῶς τοῦτο διαγορεύοντα ἐν ὑποψίᾳ ποιούμεθα, μὴ ποτε διαφθοράν τινα καὶ προσθήκην ἐδέξατο, ὃ καὶ παρ' ἡμῖν πολλὰ τῶν ἁγίων συγγράμματα πέπονθε, μάλιστα ἐπειδὴ καὶ

cât timp îi va chinui acel foc pe cei ce trec prin el, dacă el va fi vremelnic și trecător? Ba se împotrivesțe și cuvântului înfățișat în continuare de voi, cel luat din cartea despre „Cetatea lui Dumnezeu”. Căci așa zice în el: „Nu toți cei care rabdă după moarte chinuri trecătoare ajung la pedepsele veșnice care vor fi după aceea judecată”. Așadar, dacă după moarte sunt pedepse trecătoare, fie prin foc, precum voi ziceți, fie prin alte moduri, precum noi zicem, iar după judecata aceea îndată urmează pedepsele veșnice, când va avea loc acel foc curățitor și când îi va curăți pe cei ce trec prin el⁴³? Dar și Teologul Grigorie nu vremelnic și trecător, ci mai chinuitor și mai îndelungat spune că este acel foc, fiind în acord cu Gură de Aur. Căci acesta scrie în Cuvântul la Lumini, zicând despre novațieni: „Poate vor fi botezați acolo cu foc, cu botezul cel de pe urmă, care este mai chinuitor și îndelungat, care înghite ca pe iarbă materia și mistuie ușurătatea oricărei răutăți”⁴⁴. Vedeți că în chip superficial s-au atins de înțelesul cuvântului dascălii de la voi și că nu au ajuns la adâncul lui, precum Ioan cel cu limbă de Aur și Teologul acesta și ceilalți luminători a toată lumea ai Bisericii?

9. Iar spusele următoare și ale Fericitului Augustin, și ale dumnezeiescului părinte Ambrozie, unele nu dovedesc nimic clar despre focul curățitor, ci numai învață că îi folosesc pe cei morți liturgiile și rugăciunile făcute pentru ei, iar altele, măcar că vorbesc în chip limpede despre acesta, le privim cu suspiciune, nu cumva să fi primit vreo corupere și adăugire, lucru ce l-au pățit și la noi multe scrieri ale sfinților, mai ales de vreme ce nu au

⁴³ Sf. Marcu observase că Fer. Augustin nu vorbise despre foc, ci numai despre pedepse trecătoare.

⁴⁴ Cuvântarea 39, 19, PG 36, 357.

πρὸς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν οὐκ ἔφθασαν ὅλως ἐρμηνευθῆναι τὰ τοιαῦτα καὶ τὴν ἀπὸ τῶν γραφῶν σύστασιν οὐδόλως, ὡς ἔφημεν, ἔχουσι. Τάχα δ' ἂν τις εἴποι τὰς χρήσεις ταύτας παραμυθούμενος, καὶ συνωθούμενους ὥσπερ ὑπ' ἀνάγκης αὐτοὺς τὴν τοιαύτην ἐξήγησιν τῶν ἀποστολικῶν ῥημάτων ποιήσασθαι ἵνα γὰρ μὴ διὰ τούτων πᾶσα ἁμαρτία καθάρσιμος εἶναι δόξη, καὶ οὕτω τέλος εἰσενεχθῇ τῆς κολάσεως, ὥσπερ Ωριγένης ἐδόκει, μὴ δυνηθέντες ὡς ἔοικε διὰ τὴν μεταβολὴν τῆς γλῶσσης διῶδειν τῆς λέξεως δύναμιν, ἐπὶ μικραῖς τισιν ἁμαρτίαις τὴν κάθαρσιν εἶναι καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπεφίχαντο. Καὶ μὴν καὶ ὁ φάτε τὸν μακάριον Γρηγόριον ἐν τῷ τετάρτῳ τοῦ Διαλόγου λόγῳ πλείστοις ὑποδείγμασι καὶ ἀποκαλύψεσιν ἀποδεικνύναι τὸ καθαρτήριο, ἀποφαίνεται μὲν ἀληθῶς εἶναι τὸ καθαρτήριο πῦρ μετὰ θάνατον πρὸ τῆς μελλούσης ἐκείνης κρίσεως, εἴτε ἀλληγορικῶς τοῦτο νοῶν, εἴτε καὶ ἀληθῶς οὕτω δοξάζων· ἃ δὲ ἐπάγει ῥητὰ παρὰ τῆς γραφῆς πρὸς τὴν τούτου σύστασιν, οὐδὲν ὅλως ἀναγκαῖον μεθ' ἑαυτῶν ἔχουσιν, ὡς καὶ πρότερον ἡμῖν εἴρηται· καὶ τὰ διηγήματα δὲ καὶ αἱ ἀποκαλύψεις, ἅς παρατίθησιν, οὐδὲν ὅλως ἀφωρισμένον ἐν τόπῳ τινὶ καθαρτήριο πῦρ ὑποφαίνουσι· τοὺς μὲν γὰρ τῶν οὕτω καθαιρομένων εἰς τὰ θέρμα φησὶ παραδιδόμενους τοῖς λουομένοις ὑπηρετεῖν, τοὺς δὲ δι' ἀποκαλύψεως φανῆναι κατακαιομένους ἐν διαφόροις τόποις, ἅπερ ἅπαντα φαίνεται μηδὲν ἄλλο εἶναι πλὴν θαύματα καὶ ἀποκαλύψεις εἰς ἐπιστροφὴν

⁴⁵ În sensul de a le pune în acord cu credința Bisericii și cu celelalte mărturii patristice și scripturistice.

⁴⁶ Părinții latini au cugetat pe textul latin, nu pe cel grecesc. Când ei au citit varianta latină a cuvântului *va fi mântuit* [*salvus erit*], au înțeles mântuirea ca *viețuire cu Dumnezeu*. Dacă s-ar fi aplicat acest sens pasajului de la I Cor. 3, 15, ar fi trebuit ca cel păcătos, după ce i-ar fi fost arse păcatele în acel foc, indiferent de păcatele sale, să meargă la Dumnezeu.

ajuns nicidecum unele ca acestea să fie traduse în limba noastră și nu au, precum am zis, nicidecum susținere din Scripturi. Dar poate cineva, vrând să explice⁴⁵ aceste afirmații, ar zice că Părinții au făcut o asemenea tâlcuire a cuvintelor apostolice fiind presați ca de o necesitate. Căci, pentru ca prin aceste cuvinte să nu pară că tot păcatul are o curățire, și așa să se introducă un sfârșit al pedepsei, precum credea Origen, neputând ei, pe cât se pare, din pricina schimbării limbii⁴⁶ să pătrundă puterea cuvântului, au declarat că în cazul unor mici păcate este curățire și izbăvire. Și, bine înțeles, voi ziceți că fecericul Grigorie în cartea a IV-a a Dialogurilor dovedește existența focului curățitor prin foarte multe pilde și descoperiri⁴⁷; într-adevăr, se arată acolo că este foc curățitor după moarte, mai înainte de acea judecată viitoare, fie că îl înțelege pe acesta în chip alegoric, fie că și crede cu adevărat în acest chip. Dar cele pe care le aduce ca mărturie din Scriptură spre aceasta nu au în ele nimic constrângător să fie înțelese în acest mod, după cum s-a și spus mai înainte de către noi⁴⁸. Dar și istorisirile și descoperirile pe care el le înfățișează nu sugerează nicidecum un foc curățitor care s-ar afla într-un anume loc. Căci unii, zice, dintre cei ce se curățesc în acest chip sunt predați la băile publice ca să slujească celor ce se spală, iar alții sunt arătați prin descoperire că ard în diferite locuri⁴⁹ – toate acestea nefiind nimic altceva decât minuni

Aceasta înseamnă însă apocatastază. Pentru a evita această erezie, Părinții latini au fost constrânși să declare, în dezacord cu contextul pasajului paulin, că doar păcatele mici se vor curăți prin foc.

⁴⁷ Cartea Dialogurilor, PL 77, IV, 40 și 55, 370, 395.

⁴⁸ Grigorie folosește următoarele trimiteri: Ioan 12, 35; Isaia 49, 8; II Cor. 6, 2; Eccl. 9, 10. Ibidem, 394.

⁴⁹ Cartea Dialogurilor, IV, 40, 390.

τῶν ζώντων καὶ διόρθωσιν παρὰ Θεοῦ μερικῶς γνωριζόμενα· καθολικὸν δὲ εἶναι πῦρ ἐξ αὐτῶν καθαρτήριον, οὐδὲν οὐδαμῶς ἐξ ἀνάγκης δείκνυται. Καὶ μὴν καὶ δι' ὧν ἐφεξῆς ἐπάγει, τὸ τοιοῦτον δόγμα τοῦ καθαρσίου πυρὸς ἀναιρεῖται· τὰ μὲν γὰρ τῶν εἰρημένων ἐλαφρῶν καὶ ἐλαχίστων ἁμαρτημάτων ἐν τοῖς δικαίοις δι' ἀντιστηκώσεως ἐτέρων ἀγαθῶν πράξεων ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ φησὶ καθαίρεσθαι, τὰ δὲ ἐν τῇ ἐξόδῳ τῶν ψυχῶν ἐκ τοῦ σώματος δι' αὐτοῦ καὶ μόνου τοῦ φόβου καθαίρεσθαι παραδίδωσι, τὰ δὲ καὶ μετὰ θάνατον διὰ τῶν ὑπὲρ αὐτῶν γινομένων εὐποιῶν τε καὶ προσφορῶν. Τίς οὖν ἔτι χρειὰ τοῦ καθαρσίου πυρὸς, τοσούτων ὄντων καὶ ἄνευ αὐτοῦ τῶν δυναμένων καθαίρειν; Ταῦτα μὲν οὖν ἀποκρινόμεθα πρὸς τοὺς παρ' ὑμῖν διδασκάλους, ἔνθα δοκοῦσι τοῖς ἡμετέροις ἀσύμφωνοι· καὶ γὰρ οὐδὲ ἔνεστιν ἄλλως τὰ εἰρημένα παραμυθῆσθαι.

10. Τὰ δὲ τοῦ μεγάλου Βασιλείου, ἐν οἷς τοῦ Θεοῦ δεόμενος ὑπὲρ τῶν κοιμηθέντων ἐν ταῖς εἰς τὴν Πεντηκοστὴν εὐχαῖς, ἀνάπαυσιν αὐτοῖς ἐξαιτεῖται καὶ τὴν μετὰ τῶν δικαίων κατὰταξιν, οὐδὲν ὅλως περὶ καθαρτικοῦ πυρὸς διειλήφασιν· καὶ ἀκολουθῶς τὸ ἐπὶ τοῖς κεκοιμημένοις ψαλλόμενον παρ' ἡμῶν τροπάριον, ἐν ᾧ πρὸς τὸν Θεὸν λέγομεν ὡς ἐκ προσώπου τοῦ κοιμηθέντος· «Οἰκτεῖρησον τὸ σὸν πλάσμα, Δέσποτα, καὶ καθάρισον σὴ εὐσπλαγχνίᾳ,» καθαρισμόν μὲν εἰσάγειν δοκεῖ, οὐ μὴν τὸν διὰ πυρὸς, ἀλλὰ τὸν διὰ τῆς θείας εὐσπλαγχνίας καὶ ἀγαθότητος μόνον· μάταιον γὰρ ἂν ἦν, εἰ τὸ διὰ πυρὸς καθαιρόμενον ἔτι καὶ δι' εὐσπλαγχνίας παρεκαλοῦμεν καθαίρεσθαι· ἀλλὰ τὴν τῶν κηλίδων ἐξάλειψιν,

⁵⁰ Înseamnă că unele vedenii ale sfinților nu arată realitățile înseși, ci sunt simboluri ale acelor realități, simboluri ce trebuie înțelese duhovnicește. În plus, unele vedenii s-au referit la o circumstanță particulară și au avut un anumit scop. De aceea, mesajul lor nu poate fi întotdeauna generalizat.

și descoperiri făcute cunoscute doar în cazuri aparte de către Dumnezeu, spre întoarcerea și îndreptarea celor vii⁵⁰. Dar nimic din acestea nu dovedește nicidecum că ar fi un foc curățitor universal⁵¹. Dar și prin cele pe care le aduce în continuare se nimicește o asemenea dogmă a focului curățitor. Căci zice⁵² că unele din așa numitele păcate ușoare și foarte mici în cei dreπți se curătesc în viața aceasta prin compensarea celorlalte fapte bune, iar altele predanisește că se curăță la ieșirea sufletelor din trup prin chiar frica aceea; iar altele, și după moarte, prin facerile de bine și aducerile săvârșite pentru ele. Prin urmare, ce nevoie mai este de foc curățitor, odată ce sunt atâtea mijloace care și fără el pot să curătească? Așadar, acestea le răspundem în legătură cu dascălii de la voi în cele ce par că nu sunt în acord cu ai noștri. Căci nici nu este cu putință în alt chip a explica cele spuse.

10. Iar cuvintele Marelui Vasile în care – rugându-L pe Dumnezeu pentru cei adormiți, în rugăciunile de la Cincizecime – le cere odihnă și rânduirea împreună cu dreπții nu pomenesc absolut nimic în ce privește focul curățitor. La fel și troparul cântat de noi pentru cei adormiți, în care zicem către Dumnezeu ca din partea celui adormit: „Miluiește zidirea Ta, Stăpâne, și o curătește cu îndurarea Ta”⁵³, pare să introducă o curățire, însă nu prin foc, ci numai prin dumnezeiasca îndurare și bunătate. Căci ar fi de prisos, dacă se curătește prin foc, să ne rugăm să se curătească și prin îndurare. Ci troparul cere ștergerea întinăciunilor, din pricina cărora sufletul

⁵¹ Din cazuri particulare nu suntem constrânși să admitem existența unui foc universal.

⁵² Cartea Dialogurilor, IV, 39, 388.

⁵³ Molitfelnic, Slujba înmormântării mirenilor, Binecuvântările morților.

δι' ἃς ἁλλοτρίως ἔχει πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ θεωρίαν τε καὶ ἀπόλαυσιν, δι' αὐτῆς καὶ μόνης τῆς θείας ἀγαθότητος γινομένην ἐπιζητεῖ καὶ καθαρισμὸν ὀνομάζει.

11. Τὰ δὲ ἐξῆς κείμενα τοῦ μακαρίου Γρηγορίου τοῦ Νύσσης ῥητὰ βέλτιον μὲν ἦν σιωπῇ δίδοσθαι καὶ μηδαμῶς ἡμᾶς ἀναγκάζεσθαι τὴν ὑπὲρ τούτων ἀπολογίαν φανερώς ἐν τῷ μέσῳ ποιεῖσθαι· δοκεῖ γὰρ ὁ διδάσκαλος οὗτος προφανῶς συμφέρεσθαι τοῖς Ὀριγενιακοῖς δόγμασι καὶ τέλος εἰσάγειν κολάσεως, ἐν τοῖς τοιούτοις μάλιστα λόγοις, μηδὲν ἄλλο ταύτην εἶναι ἀποφαινόμενος ἢ κάθαρσιν τινα καὶ χωνείαν καὶ πρὸς Θεὸν ἑλκυσμὸν δι' ὁδύνης καὶ πόνων, ὡς ἐσομένης ποτὲ τελείας ἀποκαταστάσεως πάντων, καὶ τῶν δαιμόνων αὐτῶν, ἵνα ἡ, φησὶν, ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι κατὰ τὸν ἀποστολικὸν λόγον. Ἐπεὶ δὲ εἰς μέσον καὶ ταῦτα μετὰ τῶν λοιπῶν προενήνεκται, πρῶτον μὲν ἀπολογούμεθα ὑπὲρ τούτων, ὁ παρὰ τῶν πατέρων ἡμῶν παρελάβομεν, ὡς εἰκὸς διαφθορὰς εἶναι ταῦτα καὶ παρεμβολὰς αἰρετιζόντων τινῶν καὶ τὰ Ὀριγένους φρονούντων, οἵτινες ἤκμασαν πολλοὶ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐν τοῖς κατ' Αἴγυπτον μάλιστα καὶ Παλαιστίνην τόποις, ἵνα καὶ τὸν ἅγιον τοῦτον καὶ μέγαν φωστῆρα συνήγορον ἔχειν δοκῶσιν. Ἐπὶ δὲ τούτῳ φαμέν, ὡς εἰ καὶ δόξης τοιαύτης ὡς ἀληθῶς ὁ ἅγιος ἦν, ἀλλ' ἔτι ὄντος ἀμφισβήτησίμου τοῦ δόγματος τότε καὶ μήπω διακεκριμένου τελέως μηδὲ τῆς ἐναντίας δόξης καθάπαξ ἀποβληθείσης, ὁ κατὰ τὴν πέμπτην ἐγένετο σύνοδος, εἰ οὖν τῆς ἀκριβείας ὡς ἄνθρωπος καὶ αὐτὸς παρεσφάλη, θαυμαστὸν οὐδέν, ὅπου γε καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ πολλοὶ τὸ τοιοῦτον ἔπαθον, Εἰρηναῖός τε ὁ Λουγδούνων καὶ Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας καὶ ἕτεροι καὶ γὰρ οὗτοι λαβὴν τινα παρέσχον τοῖς διαβάλλουσιν, οἷς εἰρήκασιν. Ὅτι δὲ

e străin de bucuria și vederea lui Dumnezeu, ștergere care se face prin singură dumnezeiască bunătate, și pe aceasta o numește curățire.

11. Iar cuvintele fericitului Grigorie al Nyssei cele puse de voi în continuare, mai bine ar fi fost date tăcerii, și nicidecum să nu fim siliți să facem pe față o apărare a acestora. Căci acest dascăl pare că este pe față de acord cu dogmele origeniste și că introduce un sfârșit al pedepsei, mai cu seamă prin asemenea cuvinte afirmând că pedeapsa nu este nimic altceva decât o oarecare curățire și topire și atragere spre Dumnezeu prin durere și chinuri, ca și cum ar fi cândva o restaurare desăvârșită a tuturor, chiar și a diavolilor, ca „să fie Dumnezeu toate în toți”, după cuvântul apostolic (I Cor. 15, 28). Și fiindcă împreună cu celelalte cuvinte au fost aduse în atenție și acestea, mai întâi răspundem ceea ce am primit de la Părinții noștri, cum că acestea ar fi coruperi și interpolară ale unora care sunt eretici și care cugetă cele ale lui Origen, care erau mulți în acele vremuri, mai cu seamă în părțile Egiptului și Palestinei, și au făcut aceasta ca și pe Sfântul acesta și marele luminător să pară că îl au ca apărător al lor. Astfel, spunem că și dacă Sfântul ar fi fost de o asemenea părere, însă fiindcă pe atunci dogma era încă în discuție și nu se exprimase asupra ei o judecată deplină, nici nu fusese lepădată o dată pentru totdeauna credința potrivnică – ceea ce s-a făcut la Sinodul al V-lea Ecumenic –, așadar, dacă și el, ca om, a greșit ceva în ce privește acrivia credinței, nu e nimic de mira-re, de vreme ce și dintre cei dinaintea lui mulți au pățit ceva asemănător – și Irineu de Lugdunum, și Dionisie al Alexandriei, și alții. Căci și aceștia au dat un oarecare prilej celor care vor să-i acuze prin cele zise de ei. Iar că

ἀμφισβητήσιμον ἦν τότε τὸ δόγμα καὶ μήπω διακεκα-
θαρμένον, ὅπως ἂν ἀκριβείας ἔχοι, μάρτυς ὁ θεολόγος
Γρηγόριος ἐν τῷ εἰς τὸ Βάπτισμα λόγῳ περὶ τοῦ ἀσβέ-
στου πυρὸς ἐκείνου φιλοσοφῶν καὶ μετὰ τοῦτο λέγων·
«Εἰ μὴ τῷ φίλον κἀνταῦθα νοῆσαι τοῦτο φιλανθρω-
πότερον καὶ τοῦ κολάζοντος ἐπαξίως». Ὁρᾷς, ὡς ἐφί-
ησι τοῖς βουλομένοις νοῆσαι τὸ πῦρ ἐκεῖνο φιλανθρω-
πότερον; Ἀλλὰ τῇ πέμπτῃ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων
ἀπανθρωποτάτη πασῶν ἡ τοιαύτη δόξα νενομίσται, καὶ
ὡς λυμαντικὴ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν σπουδαίων ἐκλυ-
τικῇ τῷ ἀναθέματι ὑποβέβληται. Καὶ τὰ εἰρημένα τοί-
νυν, εἴπερ εἰσὶν εἰρημένα τῷ θαυμαστῷ Γρηγορίῳ περὶ
τοῦ πυρὸς ἐκείνου, κάθαρσιν μὲν οὐ μερικὴν ἀλλὰ τε-
λείαν εἰσάγουσι καὶ τελείαν πάντων ἀποκατάστασιν·
πείθουσι δὲ ἡμᾶς οὐδαμῶς πρὸς τὴν κοινὴν ἀφορῶντας
δόξαν τῆς ἐκκλησίας καὶ ταῖς θεαῖς γραφαῖς ὡς κανό-
σι χρωμένους, ἀλλ' οὐχ ὅτι ἕκαστος ἰδίᾳ γέγραφε σκο-
πούμενους ἐκ τούτων, οὐδ' εἰ τις ἄλλος περὶ καθαρσίου
πυρὸς ἕτερον ἔτι γέγραφε, ἀνάγκην ἔχομεν παραδέ-
ξασθαι οὔτε γὰρ ἡ γραφὴ διπλὴν κόλασιν καὶ διπλοῦν
πῦρ, οὐθ' ἡ πέμπτῃ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἡμῖν
παραδέδωκεν.

12. Ἐπὶ τούτοις ἕτερα κεῖνται ῥητὰ Διονυσίου τε τοῦ
θείου καὶ τοῦ μεγάλου Ἐπιφανίου καὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ
θεορρήμονος, περὶ μὲν καθαρσίου πυρὸς οὐδὲν οὐδό-
λως διαλαμβάνοντα, μᾶλλον γε μὴν αὐτὸ ἀναιροῦντα
(τῆς γὰρ θείας φασὶν ἀγαθότητος εἶναι μόνης, τὸ ἀφιέ-
ναι τὰ δι' ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν ἡμαρτημένα τῷ κοι-
μηθέντι), ὅτι δὲ ὠφελοῦσι τοὺς κοιμηθέντας αἱ ὑπὲρ
αὐτῶν γινόμεναι λειτουργίαι τε καὶ εὐχαὶ παριστῶντα.

⁵⁴ Se referă la foc.

⁵⁵ Adică și pedeapsa lui Dumnezeu e dată cu iubire de oameni; ră-
mân de discutat implicațiile afirmației Sf. Marcu: dogma nu era clară.

neclară era atunci dogma și nu era încă lămurită, ca să
aibă precizie, martor e Grigorie Teologul, în Cuvântul la
Botez, când filosofează despre acel foc nestins, și după
care zice: „Dacă nu cumva este îngăduit și aici a cuge-
ta că acesta⁵⁴ este mai iubitor de oameni și vrednic de
Cel ce pedepsește”⁵⁵. Vezi cum îngăduie celor ce vor să
cugete că acel foc este mai iubitor de oameni? Însă la al
V-lea Sinod Ecumenic o asemenea părere a fost socoti-
tă cea mai neomenoasă dintre toate și, ca una ce este o
molimă pentru Biserică și îi face delăsători pe cei sângu-
itori, a fost aruncată sub anatema. Prin urmare, și cele
spuse, dacă sunt spuse de minunatul Grigorie despre
focul acela, introduc nu o curățire parțială, ci desăvâr-
șită, și o reșezare desăvârșită a tuturor. Dar ele nu ne
conving nicidecum pe noi, care luăm aminte la credin-
ța de obște a Bisericii și ne folosim de dumnezeieștile
Scripturi ca de niște dreptare; ci, cercetându-le, nu sun-
tem nevoiți să primim din acestea orice a scris fiecare
în particular, sau altele pe care le va fi scris oricare altul
despre focul curățitor⁵⁶. Căci nici Scriptura, nici al V-lea
Sinod Ecumenic nu ne-a predat o îndoită pedeapsă și
un îndoit foc.

12. Pe lângă acestea, sunt puse înainte alte cuvinte ale
dumnezeiescului Dionisie și ale marelui Epifanie și ale
grăitorului de Dumnezeu Damaschin, care, pe de o par-
te, nu pomenesc nimic în nici un chip despre focul cură-
țitor, ci mai degrabă îl desființează (căci ele spun că ține
numai de bunătatea dumnezeiască să ierte celui ador-
mit păcatele făcute din slăbiciune omenească), iar pe de
alta, arată că le sunt de folos celor adormiți liturghiile și

Ce înseamnă aceasta, cere un studiu istorico-dogmatic elaborat.

⁵⁶ Vezi și Sf. Grigorie Palama, pe care îl urmează Sf. Marcu; *Cuvintele apodictice*, I, 42, p. 71-72.

Ταῦτα δὲ ἡμεῖς ὅτι καὶ φρονοῦμεν καὶ λέγομεν καὶ δι' ὧν ποιοῦμεν γνωρίζομεν, εἴρηται. Ἐτι τοῦ μακαρίου Θεοδώρητου χρήσις παρ' ὑμῶν εἰσενήνεκται, ἦν οὔτε γνωρίζομεν, οὔτε παραδεχόμεθα, καὶ ζητοῦμεν εὐρεθῆναι, πόθεν ἐλήφθη καὶ παρὰ τίνος τῶν αὐτοῦ βίβλων.

13. Καὶ ἐπὶ τούτοις εἴρηται παρ' ὑμῶν, «εὐδηλον εἶναι τὴν προειρημένην ἀλήθειαν κατὰ τὸν τῆς θείας δικαιοσύνης λόγον, ἥτις οὐδὲν ἀτάκτως γενόμενον ἀτιμώρητον ἔῃ, καὶ διὰ τοῦτ' ἀνάγκην εἶναι τοὺς ἐνταῦθα τὴν τιμωρίαν οὐκ ἀποτίσαντας, οὔτ' ἐν τῷ οὐρανῷ, οὔτε μὴν ἐν τῷ ἄδῃ ταύτην ἀποτινύναι· λείπεται δὴ τόπον ἕτερον εἶναι ἀφωρισμένον, οὗ δεῖ τὴν κάθαρσιν ταύτην γίνεσθαι, δι' ἧς ἕκαστος καθαρὸς γενόμενος, εἰς τὴν οὐράνιον ἀπόλαυσιν παραχρῆμα ἀνάγεται».

Πρὸς δὴ τοῦτο τοιαῦτά φαμεν, καὶ σκοπεῖτε ὡς ἀπλᾶ καὶ δίκαια. Ἔστι μὲν ἡ τῶν ἁμαρτιῶν ἄφεσις ὁμολογουμένως καὶ τῆς ἐπ' αὐταῖς κολάσεως ἀπαλλαγῇ· ἅμα γάρ τις ἀφίεται τούτων, καὶ τῆς ὀφειλομένης δι' αὐτὰς κολάσεως ἠλευθέρωται. Δίδεται δὲ αὕτη τριχῇ καὶ κατὰ διαφόρους τοὺς χρόνους· ἐν τῷ καιρῷ τοῦ βαπτίσματος, καὶ μετὰ τὸ βάπτισμα δι' ἐπιστροφῆς καὶ πένθους καὶ ἀντιστηκώσεως ἀγαθῶν ἔργων ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ, καὶ μετὰ θάνατον δι' εὐχῶν καὶ εὐποιῶν καὶ ὅσα ἄλλα τοῖς τεθνεώσιν ἡ ἐκκλησία ἐπιτελεῖ. Ἡ μὲν οὖν πρώτη παντάπασιν ἄμοχος καὶ κοινὴ πᾶσι καὶ ὁμότιμος, ὡς φωτὸς χύσις καὶ ἡλίου θεᾶ καὶ ὥρων ἀλλαγῇ· χάρις γάρ ἐστι μόνον καὶ πλέον οὐδὲν ἢ τὴν πίστιν παρ' ἡμῶν ἀπαιτεῖ· ἡ δὲ δευτέρα ἐπίπονος, ὡς «ὁ λούων τὴν κλίνην αὐτοῦ καθ' ἐκάστην νύκτα καὶ τὴν στρωμνὴν τοῖς δάκρυσιν»· ὃ τῆς κακίας προσόζουσι καὶ οἱ μώλωπες, ὃς πενθῶν καὶ σκυθρωπάζων πορεύεται καὶ μιμεῖται

⁵⁷ Faptul că dogma focului curățitor e adevărată.

rugăciunile făcute pentru ei. Și s-a spus că acestea noi le și cugetăm, le și spunem și le și facem cunoscute prin cele pe care le săvârșim. Încă s-a mai adus de către voi o afirmație a Fericitului Teodoret pe care nici nu o cunoaștem, nici nu o primim și cerem să se afle de unde a fost luată și din care dintre cărțile lui.

13. Și, pe lângă acestea, s-a spus de către voi: «Este evident adevărul spus mai înainte⁵⁷, conform rațiunii dumnezeieștii dreptăți, care nu lasă nepedepsit nimic din ce s-a făcut fără rânduială, și de aceea este absolut necesar ca cei care nu plătesc pedeapsa, nici aici, nici în cer, nici în iad, să o plătească pe aceasta undeva. Așadar, e nevoie de un alt loc anume, unde trebuie să se facă această curățire, prin care fiecare, devenind curat, să se înalțe de-ndată la bucuria cerească».

La care răspundem unele ca acestea, și luați aminte cât sunt de simple și drepte. Sunt legate între ele iertarea de păcate și scăparea de pedeapsa pentru ele. Căci în același timp cu iertarea acestora, acel om este slobozit și de pedeapsa datorată pentru ele. Și aceasta se dă de trei ori și în timpuri diferite: în vremea botezului, după botez, prin întoarcere și plâns și prin compensarea adusă de faptele bune în această viață, și după moarte, prin rugăciuni și faceri de bine și celelalte câte le săvârșește Biserica pentru cei morți. Așadar, prima le este tuturor fără de osteneală și comună și egală pentru toți, precum este revărsarea luminii și vederea soarelui și schimbările anotimpurilor. Căci este numai har, și nu cere de la noi nimic mai mult decât credința. A doua este cu osteneală, ca în cazul celui ce „spală cu lacrimi patul lui și așternutul în fiecare noapte” (Ps. 6, 7). Rănilor acestuia răspândesc putoarea răutății (cf. Ps. 37, 5), și el umblă

τὴν Νινευιτῶν ἐπιστροφὴν καὶ τοῦ Μανασσῆ τὴν ἡλε-
 μένην ταπείνωσιν· ἡ τρίτη δὲ ἐπίπονος μὲν καὶ αὐτὴ
 (τὴν γὰρ μετάνοιαν ἔχει συνεζευγμένην καὶ τὴν συ-
 νείδησιν πλήττουσαν καὶ τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἀγαθῶν
 ὁδυνῶσαν), κολάσεως δὲ ἀμιγῆς ὁμῶς, εἴπερ ἐστὶν ἄφε-
 σις· ἄφεσιν γὰρ καὶ κόλασιν ἐς ταὐτὸ συνελθεῖν οὐχ
 οἶόν τε. Πλὴν ἀλλ' ἡ μὲν πρώτη καὶ τελευταία παρὰ τῆς
 τοῦ Θεοῦ χάριτος ἔχει τὸ πλεόν, συμβαλλομένων καὶ
 τῶν εὐχῶν, ὀλίγον δὲ λίαν τὸ παρ' ἡμῶν εἰσφερόμενον·
 ἡ μέση δὲ τοῦναντίον ὀλίγον μὲν τὸ παρὰ τῆς χάριτος
 ἔχει, πλείστης δὲ δεῖται τῆς παρ' ἡμῶν ἐργασίας· δια-
 φέρει δὲ ἡ πρώτη τῆς τελευταίας ἀφέσεως, ὅσον ἐκείνη
 μὲν ἀπασῶν ἐστὶ τῶν ἁμαρτιῶν ὁμοίως, αὕτη δὲ τῶν μὴ
 θανασίμων μόνον καὶ ὧν ἕκαστος ἐν τῇ ζωῇ μετενόησε.
 Ταῦτα ἡ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησία φρονοῦσα καὶ τὴν ἄφεσιν
 τοῖς κεκοιμημένοις αἰτοῦσά τε καὶ πιστεύουσα δίδο-
 σθαι, κόλασιν ἐπ' αὐτοῖς οὐδεμίαν ὀρίζει, πολὺ τὴν θεί-
 αν ἀγαθότητα τὸν τῆς δικαιοσύνης λόγον ὑπερνικᾶν ἐν
 τοῖς τοιούτοις γινώσκουσα.

14. α^{ov}. Καὶ μὴν εἰ τοὺς ἐνταῦθα ποθοῦντας τὸ θεῖον
 αὐτὸς ὁ πόθος εἴτ' οὖν ἡ ἀγάπη καθαίρει κατὰ τὸν θεο-
 λόγον Γρηγόριον, καθαίρων δὲ θεοειδεῖς ἐργάζεται, τοι-
 οῦτοις δὲ γενομένοις ὡς οἰκείοις ἤδη προσομιλεῖ, διατί
 μετὰ θάνατον οὐ πολλῷ μᾶλλον ὁ πόθος καθαριεῖ τοὺς
 ἀπαλλαγέντας τῆς ὕλης, ἀλλ' ἐτι χρεῖα καὶ καθαροῦ
 πυρὸς ἐπὶ τοῖς μικροῖς ἁμαρτήμασιν;

β^{ov}. Ἐτι, μᾶλλον προσήκει τῇ ἀγαθότητι τοῦ Θεοῦ τὸ
 ὀλίγον ἀγαθὸν μὴ παριδεῖν ἢ τὴν σμικρὰν ἁμαρτίαν δι-
 κῆς ἀξιοῦν. Ἀλλὰ τὸ ὀλίγον ἀγαθὸν ἐν τοῖς τὰ μεγάλα

⁵⁸ Ἰν sensul de părere de rău pentru cele făptuite.

⁵⁹ Faptul că s-a pocăit în viață pentru ele este punctul de la care Dum-
 nezeu poate începe tămăduirea lui după moarte. Pocăința înseamnă că

plângând și întristându-se, și imită întoarcerea ninivite-
 nilor și smerenia cea primită a lui Manase. Iar cea de-a
 treia este ostenitoare și ea (căci are pocăința⁵⁸ înjugată
 cu sine și conștiința care îl lovește și lipsirea dureroasă
 de bunătăți), dar este lipsită de pedeapsă, de vreme ce
 este iertare. Căci iertarea și pedeapsa nu e cu puțință să
 se adune laolaltă. Dar prima și ultima au mai mult de
 la harul lui Dumnezeu, ajutând și rugăciunile, și foarte
 puțin este ceea ce aducem noi. Iar cea din mijloc, din
 contră, puțin are de la har, și are trebuință de foarte
 multă lucrare din partea noastră. Iar cea dintâi iertare
 se deosebește de ultima, întrucât este o iertare a tuturor
 păcatelor deopotrivă, pe când aceea este numai a păca-
 telor care nu sunt de moarte și pentru care fiecare s-a
 pocăit în viață⁵⁹. Acestea cugetându-le Biserica lui Dum-
 nezeu și cerând iertare pentru cei adormiți și crezând că
 le este dată, nu hotărânicește asupra lor nici o pedeapsă,
 știind că în cazul unora ca aceștia bunătatea dumneze-
 iască covârșește cu mult rațiunea dreptății.

14. a. Și dacă pe cei ce aici doresc de Dumnezeu, în-
 săși dorirea Lui, adică dragostea de El, după Grigorie
 Teologul⁶⁰, îi curățește și, curățindu-i, îi face cu-chip-
 dumnezeiesc și astfel făcându-i vorbește cu ei încă de
 aici ca și cu niște casnici ai Lui, cum, dar, dorirea aceasta
 să nu-i curățească cu atât mai mult după moarte, ca pe
 unii ce s-au izbăvit de materie, și să mai fie nevoie de
 vreun foc curățitor pentru micile păcate?

b. Pe lângă acestea, mai mult se potrivește bunătății
 lui Dumnezeu a nu trece cu vederea binele cel mic de-
 cât a învrednici de pedeapsă păcatul mic. Însă binele cel

omul e dispus să conlucreze cu Dumnezeu. De moarte este tot păcatul
 pentru care nu s-a făcut pocăință.

⁶⁰ Cf. cu Omilia la Sfintele Paști, 3, BEPES 60, p. 187.

ἡμαρτηκόσιν οὐδεμιᾶς ἀμοιβῆς ἐπιτυγχάνει διὰ τὴν τῆς πονηρίας πλεονεξίαν. Οὐδ' ἄρα τὸ ὀλίγον κακὸν ἐν τοῖς τὰ μέγала κατωρθωκόσι προσήκει δίκης τυχεῖν διὰ τὸ τὰ βελτίω νικᾶν· εἰ γὰρ τὸ μᾶλλον δοκοῦν οὐκ ἔστι, σχολῇ τό γε ἦττον ἂν εἴη. Οὐδ' ἄρα πῦρ καθαρτήριον νομίζειν προσήκει.

γ^{ov}. Ἐτι, ὥς ἔχει τὸ ὀλίγον ἀγαθὸν ἐν τοῖς τᾶλλα φαύλοις, οὕτω τὸ ὀλίγον κακὸν ἐν τοῖς τᾶλλα ἀγαθοῖς. Ἀλλὰ τὸ ὀλίγον ἀγαθὸν ἐν ἐκείνοις οὐ δύναται ἀγαθὼν ἀνταπόδοσιν ποιεῖν, ἀλλὰ μόνον διαφορὰν κολάσεως· καὶ τὸ ὀλίγον ἄρα κακὸν οὐ ποιήσει κόλασιν, ἀλλὰ διαφορὰν ἀπολαύσεως. Οὐκ ἄρα πῦρ καθαρτήριον νομιστέον.

δ^{ov}. Ἐτι, εἰ τὸ τέλειον ἔπαθλον τοῖς καθαροῖς τῇ καρδίᾳ καὶ τῇ ψυχῇ τὸ ἰδεῖν τὸν Θεόν, τούτου δὲ οὐχ ὁμοίως ἅπαντες ἐπιτυγχάνουσιν, οὐδ' ἄρα τῆς αὐτῆς καθάρσεως εἰσιν ἅπαντες, οὐδ' ἄρα χρεια τοῦ καθαρσίου πυρός, εἴπερ ἐν τισιν ἐλλιπὴς ἢ κάθαρσις· ἡ γὰρ ἂν ἦσαν ἅπαντες ἐπίσης κεκαθαρμένοι διὰ τοῦ αὐτοῦ πυρός καὶ πρὸς θεοπτίαν ὁμοίως ἔχοντες. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ τῆς νομοθεσίας ὄρους συμβολικῶς τε καὶ τυπικῶς ἐγένετο· «τότε γὰρ οὐ πάντες τῆς αὐτῆς ἀξιοθέντες φαίνονται στάσεως τε καὶ τάξεως, ἀλλ' ὁ μὲν τῆς, ὁ δὲ τῆς, πρὸς μέτρον (οἶμαι) τῆς ἑαυτοῦ καθάρσεως ἕκαστος» κατὰ τὸν Θεολόγον Γρηγόριον.

ε^{ov}. Ἐτι, ὁ αὐτὸς ἐν ἀγίοις μέγας Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, τὸν περὶ τοῦ Πάσχα λόγον θεωρητικῶς τε καὶ ἀναγωγικῶς ποιούμενος, ἐλθὼν εἰς τὸ μέρος, ἐν ᾧ φησιν· «Οὐκ ἐξοίσομεν δὲ οὐδέν, οὐδὲ εἰς τὸ πρῶτ' καταλείψομεν», ἀποφαίνεται ῥητῶς οὕτω καὶ καθαρῶς, ὅτι μὴ

⁶¹ Ideea este aceasta: dacă într-o compoziție unde sunt două părți din care una este mult mai mare în comparație cu cealaltă, nu punem

mic în cei care au făcut păcate mari nu are nici o răsplătire, din pricina mulțimii răutății. Prin urmare, nici răul mic, în cei ce au făcut virtuți mari, nu se cuvine să se pedepsească, pentru că cele mai bune biruiesc. Căci dacă ceea ce pare mai mult nu se ia în considerare, atunci cu greu s-ar lua în seamă ceea ce este mai puțin⁶¹. Prin urmare, nici focul curățitor nu e potrivit să socotim că există.

c. Mai mult, precum este binele cel mic între multele răutăți, așa este răul cel mic între multele fapte bune. Dar puținul bine nu poate să aducă acelora răsplata bunătaților, ci numai o deosebire în pedeapsă. Prin urmare, și puținul rău nu va aduce pedeapsa, ci o deosebire în bucurie. Așadar, nu trebuie cugetat un foc curățitor.

d. Dacă premiul desăvârșit al celor curați cu inima și cu sufletul este a vedea pe Dumnezeu, iar de acest premiu nu au parte toți la fel, înseamnă că nici nu sunt toți la fel de curați, nici nu e nevoie de foc curățitor, dacă în unii curățirea e nedeplină. Căci altfel, ar fi fost toți deopotrivă de curățiți prin același foc și ar fi avut la fel vederea lui Dumnezeu. Iar acest lucru s-a petrecut simbolic și tipologic și pe muntele unde s-a dat Legea. „Căci atunci nu toți s-au arătat vrednici de aceeași stare și rânduială, ci unul de una, unul de alta, fiecare, îmi pare, după măsura curăției lui”, după Teologul Grigorie⁶².

e. Același mare între sfinți Grigorie Teologul, alcătuind în mod contemplativ și anagogic cuvântul despre Paști, ajungând la partea în care zice: „Nu vom scoate afară nimic, nici nu vom lăsa pe mâine”, declară în chip limpede și curat că nu este curățire după noaptea

accent pe partea semnificativă, cum vom putea face caz de partea nesemnificativă?

⁶² Cuvântarea 45, 11, PG 36, 637.

ὑπὲρ τὴν νύκτα ταύτην ἔστι τις κάθαρσις, νύκτα τὸν ἐκάστου παρόντα βίον ἀποκαλῶν καὶ μηδεμίαν κάθαρσιν μετ' αὐτὸν εἶναι παραχωρῶν.

στ^{ον}. Ἐτι, ὁ αὐτὸς ἐν τῷ εἰς τὴν Πληγὴν τῆς χαλάζης λόγῳ διαγορεύων οὕτως: «Ἐὼ λέγειν τὰ ἐκεῖσε δικαιοσύνη, οἷς ἡ ἐνταῦθα φειδῶ παραδίδωσιν, ὡς βέλτιον εἶναι νῦν παιδευθῆναι καὶ καθαρθῆναι ἢ τῇ ἐκεῖσε βασάνῳ παραπεμφθῆναι, ἥνικα κολάσεως καιρὸς, οὐ καθάρσεως», παρίστησι φανερώς, μηδεμίαν εἶναι κάθαρσιν μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀπαλλαγὴν, ἀλλ' ἡ μόνον τὴν αἰώνιον κόλασιν.

ζ^{ον}. Ἐτι, ὁ Κύριος ἐν τῇ τοῦ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγελίου παραβολῇ περὶ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ Λαζάρου διδάσκων τὸν ἐκάτερον διαδεξάμενον κλῆρον, τὸν μὲν Λαζάρον φησιν ἅμα τῷ ἀποθανεῖν ἀπενεχθῆναι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ, τὸν δὲ πλούσιον ὁμοῦ τε ταφῆναι ἀποθανόντα καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ εὑρεθῆναι ἐν τῷ ἄδῃ ὑπάρχουσιν ἐν βασάνοις: καὶ οὕτω διὰ μὲν τοῦ κόλπου τοῦ Ἀβραάμ τὴν ἀκροτάτην κατάστασιν ἐν τῇ εὐδαίμονι λήξει τῶν τῷ Θεῷ φίλων ἐμφήνας, διὰ δὲ τοῦ ἄδου καὶ τῶν βασάνων τὴν ἐσχάτην κατάκρισιν καὶ αἰώνιαν δίκην τῶν ἁμαρτωλῶν παραστήσας, οὐκ ἔτι μετὰ τούτων ἕτερον τόπον κατέλιπε πρόσκαιρον τινα βάσανον ἔχοντα, ἀλλ' ἡ χάσμα μέγα καὶ ἀδιάβατον διεῖργον ἐκατέρους ἐξ ἀλλήλων καὶ τὴν ἄκραν καὶ ἄμεσον ἐναντίωσιν παριστῶν.

η^{ον}. Ἐτι, τὴν ψυχὴν ἀπαλλαγεῖσαν τοῦ σώματος καὶ ἀσώματον πάντη καὶ ἄυλον γενομένην οὐκ ἔστιν εἰκὸς ὑπὸ σωματικοῦ πυρὸς κολάζεσθαι, τοῦ σώματος αὐτῆς, οὐ τὸ πῦρ ἐμελλε περιδράττεσθαι, διαφθαρέντος. Μετὰ μὲν γὰρ τὴν ἀνάστασιν ἐπαναλαβούσῃ τὸ σῶμα ἄφθαρτον, καὶ τῆς κτίσεως πάσης ἀλλοιωθείσης, καὶ διαιρεθέντος τοῦ πυρὸς, ὡς μανθάνομεν, εἰκὸς αὐτῇ τὴν

aceasta, noapte numind viața aceasta a fiecăruia, și neîngăduind să existe după ea nici o curățire⁶³.

f. Același, în *Cuvântul la bătaia grindinei*, grăind astfel: „Îmi îngădui să grăiesc despre tribunalele de acolo, că-rora ne predă crucea de sine de aici, că mai bine este a fi pedepsit și curățit acum decât a fi trimis în chinul de acolo, unde va fi vremea pedepsei, nu a curățirii”⁶⁴, înfățișează limpede că nu este nici o curățire după plecarea de aici, ci numai pedeapsa veșnică.

g. În pilda Evangheliei după Luca despre bogat și Lazăr, învățând Domnul despre soarta care îi așteaptă⁶⁵ pe fiecare din cei doi, zice că Lazăr, odată cu moartea, a fost dus de îngeri în sânul lui Avraam, iar bogatul, murind de asemenea, a fost îngropat, și sufletul lui a fost dus în iad, fiind în chinuri. Și astfel, prin sânul lui Avraam indicând starea preînaltă a prietenilor lui Dumnezeu în fericita odihnă, iar prin iad și prin chinuri înfățișând osânda cea de pe urmă și pedeapsa veșnică a păcătoșilor, nu a mai lăsat să existe între acestea un alt loc de chinuire vremelnică, ci doar o prăpastie mare și de netrecut se ridică între cele două, înfățișând opoziția lor extremă și de neapropiat.

h. Sufletul care se desparte de trup, făcându-se cu totul netrupesc și nematerialnic, nu e firesc să fie pedepsit de un foc trupesc, odată ce trupul lui, pentru care ar fi fost rânduie focul, s-a stricat. Căci după înviere, primind iarăși trupul, însă nestrucă, și toată zidirea schimbându-se și focul despărțindu-se⁶⁶, precum am fost învățați, e firesc ca sufletului să i se dea o pedeapsă

⁶³ Cuvântarea 45, 16, PG 36, 645.

⁶⁴ Cuvântarea 16, 7, PG 35, 944.

⁶⁵ Literal: primește.

⁶⁶ În sensul că își desparte lucrările în luminoase și arzătoare, cum s-a spus mai sus.

ἀπὸ τούτου κόλασιν κατάλληλον ἔσεσθαι, καὶ οὐκ αὐτῇ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς δαίμοσιν, ἅτε καὶ αὐτοῖς ζοφεροῖς οὖσι καὶ ὕλην τινὰ καὶ παχύτητα περιβεβλημένοις καὶ σώματα ἀέρια ἢ πύρια κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον· πρὶν δὲ τὸ οἰκεῖον σῶμα ἀπολαβεῖν, εἶδος οὐσα μόνον τῆς ὕλης ἄμικτον, εἰ καὶ καθ' αὐτὴν ὑφέστηκε, πῶς ἂν ὑπὸ σωματικοῦ πυρὸς κολάζεσθαι δύναιτο;

θ^{ov}. Ἐτι, εἰ τῶν ἀγίων αἱ ψυχαὶ διὰ τὴν προγονικὴν ἁμαρτίαν μόνην ἐν τῷ ἄδῃ κεκράτηντο μέχρι τῆς τοῦ Σωτῆρος εἰς αὐτὸν καταβάσεως, οὐχ ὡς ἐν πυρὶ καὶ κολάσει πάντως, ἀλλ' ὡς ἐν δεσμοτηρίῳ καὶ φυλακῇ, καθὼς ὁ ἀπόστολος Πέτρος ἐν τῇ ἐπιστολῇ φησιν· Ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς ἐκήρυξε, διὰ τί μὴ καὶ τὰς τῶν μετρίως ἁμαρτησάντων ἐνταῦθα ψυχὰς ὁ τοιοῦτος ἄδης καθέξει μετὰ τὸν θάνατον, ἀλλ' ἔτι πρὸς τούτῳ χρεῖα καὶ καθαροῦ πυρὸς, οὗ διὰ τῶν εὐχῶν ἀφεθήσονται;

ι^{ov}. Ἐτι, οἱ τὸν ἰσάγγελον ἐπὶ γῆς πολιτευσάμενοι βίον ὅσοι πατέρες ἡμῶν, πολλαχοῦ καὶ πολλάκις δι' ὀπτασιῶν καὶ ἐνυπνίων καὶ ἐτέρων θαυμάτων τὰ περὶ τῆς αἰωνίου κολάσεως καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἀσεβῶν καὶ ἁμαρτωλῶν αὐτοὶ τε μνόμενοι καὶ τοὺς ἄλλους μνούντες καὶ ὡς παρόντα καὶ ἤδη γινόμενα θεώμενοί τε καὶ προδεικνύντες τῷ λόγῳ, καθάπερ καὶ ἡ τοῦ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγελίου παραβολὴ τὴν τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ Λαζάρου κατάστασιν διαζωγραφεῖ, περὶ καθαρμοῦ προσκαίρου πυρὸς οὐδὲν οὐδαμοῦ διεδάφησαν.

ια^{ov}. Ἐτι, τὸ τῆς ἀποκαταστάσεως δόγμα καὶ τοῦ τέλους τῆς αἰωνίου κολάσεως παρὰ Ὡριγένους, ὡς εἴρηται, τὴν ἀρχὴν εἰληφὸς καὶ τινῶν τῶν τῆς ἐκκλησίας

⁶⁷ Trupul fiind chinuit de foc, datorită unirii lor intime și firești, și sufletul va simți în felul propriu acele chinuri ale trupului. Dar și reciprocă e adevărată.

corespunzătoare de la foc⁶⁷ – și nu numai lui, ci și diavolilor, fiindcă și ei sunt întunecați și au o oarecare materie și grosime și sunt îmbrăcați cu trupuri aeriene sau de foc, după marele Vasile⁶⁸. Dar înainte de a-și lua înapoi propriul trup, fiind sufletul numai formă, neamestecată cu materia, chiar dacă subzistă în sine, cum ar putea să fie pedepsit de un foc trupesc?⁶⁹

i. Iarăși, dacă până la coborârea Mântuitorului în iad sufletele sfinților numai din pricina păcatului strămoșesc au fost ținute în el, nu ca în foc și în pedeapsă, ci ca în temniță și în închisoare, precum Apostolul Petru zice în Epistolă: „Întru care și mergând a propovăduit și duhurilor din temniță” (I Pt. 3, 19), de ce un asemenea iad din care să fie scoși prin rugăciuni nu va ține după moarte și sufletele celor care au păcătuit aici „cu măsură”, ci este încă nevoie de un foc curățitor?

j. Cuvioșii noștri Părinți, care au viețuit pe pământ viață îngerească, în multe locuri și adeseori au fost și inițiați și au și inițiat pe alții prin vedenii și vise și alte minuni, în cele despre pedeapsa veșnică și despre păcătoșii și necredincioșii din ea; și le-au văzut, și le-au înfățișat prin cuvânt ca pe unele prezente și care s-au întâmplat deja, precum și pilda Evangheliei după Luca descrie starea bogatului și a lui Lazăr, dar ei nu au pomenit nicidecum nimic despre un foc curățitor și trecător.

k. Dogma apocatastazei și a sfârșitului pedepsei veșnice, luând început, precum s-a spus, de la Origen și punând stăpânire și pe unii din Biserică, dintre care

⁶⁸ Comentariu la Isaia, 10, BEPES 56, p. 234.

⁶⁹ Sufletul definit ca εἶδος păstrează o anume identitate a persoanei, dar pierde elementul dens al materiei.

ἐπικρατήσαν, ὧν ἐστὶ καὶ Δίδυμος καὶ Εὐάγριος, ἅτε τὴν τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν προβαλλόμενον καὶ εὐπαράδεκτον ἐν τοῖς ῥαθύμοις γινόμενον, ὡς ὁ θεοφόρος Ἰωάννης ὁ τῆς Οὐρανίου Κλίμακος ἀρχιτέκτων φησὶν, ὅμως ἀπεκηρύχθη καὶ ἀνεθεματίσθη παρὰ τῆς ἀγίας πέμπτης οἰκουμενικῆς συνόδου, ὡς ἔκλυσιν ταῖς ψυχαῖς ἐμποιοῦν καὶ τοὺς ῥαθύμους ἔτι ῥαθυμότερους ἀπεργαζόμενον, ἐκδεχομένους ποτὲ τὴν τῶν βασάνων λύτρωσιν καὶ τὴν ἐπηγγελμένην ἀποκατάστασιν. Διὰ τὰ αὐτὰ τοίνυν καὶ τὸ προκείμενον δόγμα τοῦ καθαρσίου πυρὸς ἀποβλητέον ἂν εἴη τῆς ἐκκλησίας, ὡς ῥαθυμίαν ἐμποιοῦν τοῖς σπουδαίοις καὶ πείθον αὐτοὺς μὴ πᾶσι τρόποις ἀγωνίζεσθαι κατὰ τὸν παρόντα βίον ἑαυτοὺς ἐκκαθαίρειν, ὡς προσδοκωμένης ἐτέρας καθάρσεως.

sunt și Didim și Evagrie, dând întâietate iubirii de oameni a lui Dumnezeu și bine primită de către cei trândavi făcându-se, precum zice purtătorul de Dumnezeu Ioan, alcătuitorul Scării cerești⁷⁰, a fost lepădată și dată anatemei de către al V-lea sfânt Sinod Ecumenic, ca una care aduce moleșeală în suflete iar pe cei trândavi încă și mai trândavi îi face, ca pe unii ce așteaptă cândva izbăvirea din chinuri și făgăduita apocatastază. De aceea, pentru aceleași motive ar trebui lepădată din Biserică și dogma focului curățitor, ca una care naște trândăvie în cei silitori și îi înduplecă să nu se lupte în tot chipul în viața aceasta ca să se curățească, de vreme ce e așteptată o altă curățire.

⁷⁰ Scara, cap 4, PG 88, 780.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΑΙ ΛΟΓΙΩΤΑΤΟΥ
ΕΦΕΣΟΥ ΚΥΡ ΜΑΡΚΟΥ ΤΟΥ
ΕΥΓΕΝΙΚΟΥ ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΠΡΟΣ
ΛΑΤΙΝΟΥΣ ΔΕΥΤΕΡΑ, ΕΝ Η ΕΚΤΙΘΗΣΙ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΩΝ ΓΡΑΙΚΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΤΗΝ ΑΛΗΘΗ ΔΟΞΑΝ

1. Πολλῆς μὲν ὡς ἀληθῶς ἐρεῦνης δεῖται καὶ συζητήσεως ὅσα τῶν δογμάτων ἀμφισβητήσιμα καὶ τοὺς ἐφ' ἑκάτερα λόγου ἰσχυροὺς καὶ γενναίους ἔχοντα· πολὺ δὲ ἄρα καὶ τὸ ἐκ τῆς τοιαύτης συζητήσεως περιγινόμενον κέρδος, ὅταν μὴ πρὸς ἔριν, ἀλλὰ πρὸς ἀλήθειαν βλέπωμεν, μηδὲ νικᾶν ἐκ παντὸς σπουδάζωμεν μόνον, ἀλλ' ἔστιν ὅπου καὶ ἡττᾶσθαι καλῶς ἀνεχώμεθα. Καὶ τοῦτό γε οὐκ ἐφ' ἡμῶν μόνον οὕτω συμβαίνει, τῶν μικρὰ βλέπόντων καὶ χαμαὶ ἐρχομένων καὶ πολὺ τῆς ἀληθινῆς σοφίας ἀφεστηκότων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν μαθητῶν αὐτῶν τῆς αὐτοσοφίας, Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, οὕτω συμβεβηκέναι καὶ ἀκούομεν καὶ πιστεύομεν. Καὶ γὰρ ἐν ἐκείνοις ποτὲ τοῦ ζητήματος ὄντος, εἰ δεῖ περιτέμνειν τοὺς ἐξ ἐθνῶν προσιόντας τῇ πίστει καὶ διδάσκειν τηρεῖν τὸν νόμον Μωσέως, συνῆλθον μὲν οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου

¹ Edīții: EA, 67-68, 106, 120-121, 135-137, 151-153, 201-202, 217-218, 268-270; PO 15, p. 108-151. Am folosit ediția din PO.

² Deja în Evul Mediu termenul căpătase conotația de discuție, examinare în comun.

A preînțeleptului și preînvățatului
Kir Marcu Evghenicul al Efesului, a doua
apărare în fața latinilor, în care expune și
credința adevărată a Bisericii grecilor¹

1. Cu adevărat, de multă cercetare și împreună căutare² au trebuință câte sunt neclare³ între dogme și care au fiecare de partea lor spre susținere argumente tari și serioase. Așadar, și câștigul dobândit dintr-o asemenea împreună căutare este mare când privim nu spre cearță, ci spre adevăr, și când nu ne sârguim doar să biruim cu orice preț, ci primim cu bucurie și a fi biruiți⁴ uneori. Și acest lucru nu se întâmplă în acest mod numai cu noi, cei care privim la cele mici și ne târâm pe pământ și suntem foarte departe de înțelepciunea cea adevărată, ci și cu înșiși ucenicii Înțelepciunii Înseși, Iisus Hristos Domnul nostru, auzim și credem că s-a petrecut astfel. Căci și între aceia fiind atunci cercetare dacă trebuie să taie împrejur pe cei ce vin la credință dintre păgâni și să-i învețe să păzească legea lui Moise, s-au adunat apostolii și preoții să vadă cum stau lucrurile. Și multă

³ În text „ἀμφισβητήσιμα”, adică cele ce sunt puse la îndoială, cele discutabile, cele care au mai multe înțelesuri.

⁴ În cazul în care adversarul nostru demonstrează că deține adevărul.

τούτου· πολλῆς δὲ (φησί) συζητήσεως γενομένης, εἶπε μὲν ὁ Πέτρος, ἐπεψηφίσατο δὲ Ἰάκωβος, κοινῇ δὲ ἔδοξε πᾶσι σὺν τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι, μὴ παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπιστρέφουσι πρὸς τὸν Θεόν. Εἰ τοίνυν ἐκεῖ καρπὸν ἢ συζήτησις ἤνεγκε τὴν τῶν συζητούντων ὁμόνοιαν, ἐλπίς ἐστι καὶ ἡμᾶς ὑπὸ τῷ αὐτῷ κινουμένους πνεύματι καὶ τῇ αὐτῇ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπῃ συνδεδεμένους καὶ τοῦ αὐτοῦ τέλους στοχαζομένους, ὅπερ ἐστὶν ἡ τῆς ἀληθείας εὐρεσις, μὴ ἀμαρτήσεσθαι τοῦ προκειμένου σκοποῦ, καὶ ἐπὶ πλεῖστον ἢ ζήτησις προχωρῇ, πάντα δὲ μετὰ εἰρήνης καὶ ἀκούσαντας καὶ εἰπόντας ἐπὶ τῷ μάλιστα ἀληθεῖ καὶ συντείνοντι πρὸς ὁμόνοιαν ἀγαπητικῶς συναφθῆσεσθαι.

2. Ταῦτα μὲν οὖν καὶ ὑμεῖς ἡμῖν συνομολογεῖτε καὶ συνελπίζετε· φάσκετε δὲ ἡμᾶς ὥσπερ ἐπιλαθομένους τούτων, πέρα τοῦ δέοντος σπουδάζειν τε καὶ πειρᾶσθαι τὴν μὲν οἰκείαν δόξαν κρατύνειν, τὴν ὑμετέραν δὲ καταβάλλειν. Πρὸς δὴ τοῦτό φαμεν, ὥς ἡμεῖς τὴν οἰκείαν δόξαν οὐδόλως, ἥτις ἐστὶν ἐξεθέμεθα, μὴ τί γε δὴ καὶ κρατύνειν ἐπεχειρήσαμεν· καὶ τοῦτό γε προϊόντες ὑμεῖς ἡμῖν ἐγκαλεῖτε, καὶ ἀξιούτε σαφέστερον ἐκμαθεῖν ὅ τι φρονοῦμεν· τὴν δ' ὑμετέραν δόξαν οὐ καταβάλλειν, ἀλλ' οὐκ ἀναγκαίαν εἶναι δεῖξαι πειρώμεθα, διὰ τὸ μήθ' ὑπὸ τῶν γραφῶν οὕτω σαφῶς ἡμῖν παραδεδομένην εἶναι, μήθ' ὑπὸ τῶν πατέρων ἡμῶν δεδοκιμασμένην, μήτ' ἄλλως εὐλογον φαινομένην. Ἵνα δ' ὅμως ἀπὸ γε τοῦ νῦν ὑμῖν χαρισώμεθα (δίκαιον γάρ), τὴν τε ὑμετέραν δόξαν ἐκθησόμεθα καθαρώτερον, οὐ πέρα

⁵ A adăugat hotărârea la zicerea lui Petru, a întărit-o, a omologat-o.

⁶ Expresia scripturistică „ἔδοξεν γὰρ τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ καὶ ἡμῖν” poate fi tradusă și prin „ne-am gândit noi împreună cu Duhul Sfânt”, de vreme ce „δοκέω” poate avea și sensul de „a se gândi”.

⁷ Traducere mai liberă, pentru a putea reda sensul grecesc. Adevărul

împreună cercetare făcându-se, spune Scriptura, Petru a zis, iar Iacob a întărit⁵, și s-a părut îndeobște tuturor, împreună cu Duhul Sfânt⁶, să nu îngreuieze pe cei ce se întorc către Dumnezeu dintre păgâni (cf. Fapte 15, 5-6). Așadar, dacă acolo împreună cercetare a dat ca rod unitatea de cuget a celor ce cercetau, este nădejde ca și noi, dacă suntem mișcați de același Duh și legați întreolaltă de aceeași dragoste a unora spre alții și tindem spre același țel – care este aflarea adevărului –, să nu dăm greș, chiar dacă cercetarea se va întinde foarte mult, și toate cu pace să le ascultăm și să le grăim, ținând cont că mai ales adevărul ne și atrage laolaltă spre a fi uniți prin dragoste într-un cuget⁷.

2. Așadar, acestea și voi le mărturisiți și le și nădăjduiți împreună cu noi. Dar voi ziceți că noi, uitând de acestea⁸, ne sânguim și ne nevoim să ținem propria noastră învățătură mai mult decât trebuie, iar pe a voastră să o lepădăm. La aceasta spunem că noi nu am expus nicicum care ne este învățătura, nici nu ne-am încăpățânat să o ținem. Ci acest lucru provocându-l voi, ne învinuiți și ne cereți socoteală să aflați mai limpede ceea ce noi cugetăm. Iar credința voastră încercăm nu să o lepădăm, ci încercăm să arătăm că ea nu este absolut necesară, de vreme ce nici nu ne este predanisită astfel în chip clar de Scripturi, nici nu este probată de Părinții noștri, nici nu se arată că ar avea în alt mod vreo logică. Dar ca să vă facem acum pe plac, așa cum se și cuvine, vom expune în chip mai curat credința noastră, nu mai mult,

nu poate duce decât la dragoste, iar lipsa lui implică și lipsa dragostei reale. În gândirea ortodoxă nu poate exista dragoste fără dreaptă credință, și asta pentru că dragostea este o energie necreată a celui ce este Adevărul.

⁸ De dragostea și deschiderea ce ar trebui să susțină convorbirile.

τοῦ δέοντος, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἐστὶ μάλιστα δέον, αὐτὴν συνιστῶντες, καὶ τὴν ὑμετέραν, ὅποια ποτ' ἐστίν, ἀκριβέστερον ἐξετάσομεν· ἴσως γὰρ ἐκ τούτων τὸ ἀληθὲς εὐρεθὲν ἀπαλλάξει πραγμάτων ἡμᾶς καὶ τοῦ περαιτέρω πρὸς ἀλλήλους διαφωνεῖν.

3. Ἡμεῖς οὔτε τοὺς δικαίους ἀπειληθέναι τελέως τὸν ἴδιον κληρὸν φαμεν καὶ τὴν μακαρίαν ἐκείνην καταστασιν, πρὸς ἣν ἐντεῦθεν διὰ τῶν ἔργων ἑαυτοὺς παρσκεύασαν, οὔτε τοὺς ἁμαρτωλοὺς αὐτίκα μετὰ τὸν θάνατον εἰς τὴν αἰώνιον ἀπάγεσθαι κόλασιν, ἐν ἣ βασανισθήσονται αἰδίως, ἀλλ' ἄμφω ταῦτα μετὰ τὴν ἐσχάτην ἐκείνην ἡμέραν τῆς κρίσεως καὶ τὴν ἀνάστασιν πάντων ἀναγκαίως γενήσεσθαι· τὸ δὲ νῦν ἔχον, εἶναι μὲν ἐκατέρους ἐν τοῖς προσήκουσι τόποις, τοὺς μὲν ἀνέτους πάντη καὶ ἐλευθέρους ἐν τε τῷ οὐρανῷ μετὰ τῶν ἀγγέλων καὶ παρ' αὐτῷ τῷ Θεῷ, καὶ δὴ καὶ τῷ παραδείσῳ, οὐ ἐξέπεσε μὲν ὁ Ἀδάμ, ἀντεισήχθη δὲ πρὸ τῶν ἄλλων ὁ εὐγνώμων ληστής, καὶ ἡμῖν δὲ ἐκάστοτε ἐπιχωριάζειν, ἐν οἷς τιμῶνται ναοῖς, καὶ τῶν ἐπικαλουμένων αὐτοὺς ἐπακούειν καὶ ὑπὲρ αὐτῶν τῷ Θεῷ πρεσβεύειν, ἐξαίρετον τοῦτο γέρας παρ' αὐτοῦ εἰληφότας, καὶ διὰ τῶν οἰκείων λειψάνων θαυματουργεῖν, καὶ μὴν καὶ τῆς μακαρίας ἀπολαύειν τοῦ Θεοῦ θεωρίας καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἐκπεμπομένης αἴγλης τελεώτερόν τε καὶ καθαρώτερον ἢ πρότερον ἐν τῷ βίῳ τυγχάνοντας· τοὺς δ' ἐναντίους αὐτοῖς ἐν τῷ ἄδη κατακεκλεισμένους ὑπάρχειν ἐν σκοτεινοῖς καὶ ἐν σκιᾷ θανάτου καὶ ἐν λάκκῳ κατωτάτῳ, καθά φησιν ὁ Δαυὶδ, καὶ ὁ Ἰωβ πάλιν· εἰς γῆν σκοτεινὴν καὶ γνοφεράν, εἰς γῆν σκότους αἰωνίου, οὐ οὐκ ἔστι φέγγος, οὐδὲ ὁρᾶν ζωὴν βροτῶν· καὶ τοὺς μὲν ἐν εὐφροσύνῃ πάσῃ καὶ θυμηδίᾳ διάγειν, προσδοκῶντας ἤδη καὶ μόνον οὐκ ἐν χερσὶν ἔχοντας τὴν ἐπηγγελημένην αὐτοῖς

ci atât cât trebuie, și o vom cerceta mai cu de-amănuntul pe a voastră să vedem care este. Căci, poate, pe această cale aflând adevărul, ne va izbăvi de toate tulburările și de faptul de a mai fi de acum încolo în dezacord unii cu alții.

3. Noi zicem că nici dreptii nu au luat desăvârșit moștenirea lor și acea stare fericită pentru care s-au pregătit pe ei înșiși de aici prin fapte, nici păcătoșii nu sunt duși îndată după moarte în pedeapsa veșnică în care vor fi chinuiți veșnic, ci amândouă acestea vor avea loc în chip necesar după acea din urmă zi a Judecății și după învierea tuturor. Iar cum stau lucrurile acum este că fiecare dintre drepti și păcătoși se află în locurile cuvenite lor: cei neînuți de nimic și sloboziți sunt în cer, împreună cu îngerii și lângă Însuși Dumnezeu și în raiul din care a căzut Adam, în locul căruia a fost băgat înaintea celorlalți tâlharul cel binevoitor; dar ei locuiesc tot timpul și cu noi în bisericile în care sunt cinstiți și îi ascultă pe cei care îi cheamă, și mijlocesc la Dumnezeu pentru ei, ca unii care au luat de la El această slăvită⁹ cinste, și lucrează minuni prin moaștele lor, și se bucură de fericita vedere a lui Dumnezeu și de strălucirea trimisă de acolo și mai desăvârșit, și mai curat decât mai înainte când petreceau în viața aceasta; și, iarăși, cei potrivnici sunt închiși în iad, întru cele întunecate și în umbra morții și în groapa cea mai de jos, cum zice David (Ps. 87, 7); și, iarăși, Iov: „În pământ întunecat și neguros, în pământul întunericului veșnic, unde nu este strălucire, nici nu se vede viață a muritorilor” (Iov 10, 22). Și unii deja petrec în toată veselie și dulceața, așteptând, și doar că nu au în mâini împărăția făgăduită lor

⁹ În sensul de aleasă, specială.

βασιλείαν καὶ τὰ ἀπόρρητα ἀγαθὰ τοὺς δὲ τοῦναντίον ἐν στενοχωρίᾳ πάσῃ καὶ ἀπαρμυθήτῳ λύπῃ, καθάπερ τινὰς καταδίκους ἐκδεχομένους τὴν ἀπόφασιν τοῦ κριτοῦ καὶ τὰς βασάνους ἐκείνας προορωμένους· οὔτε δὲ τὴν κληρονομίαν τῆς βασιλείας ἐκείνους ἀπολαβεῖν καὶ «ἃ ὁφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, οὔτε οὖς ἤκουσεν, οὔτε νοὺς ἀνθρώπου ἐνετυπώσατο ἀγαθὰ», οὔτε τούτους ταῖς αἰωνίοις ἤδη παραδεδόσθαι βασάνοις καὶ ἐν ἀσβέστῳ πυρὶ κατακαίεσθαι. Καὶ τοῦτο παρὰ τε τῶν πατέρων ἡμῶν ἄνωθεν παραδεδομένον ἔχομεν καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν θείων γραφῶν παραστῆσαι ῥαδίως δυνάμεθα.

4. Φέρεται γὰρ ἐν ἀρχαιοτάταις τισὶν ἀποκρίσεσιν ἐπιγραφὴν ἐχούσαις· Ἀθανασίου τοῦ πάνυ πρὸς Ἀντίοχον ἄρχοντα, τοιαύτη τις ἐρώτησις· «Τί οὖν; ἀπέλαβον οἱ δίκαιοι τὰ ἀγαθὰ καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ τὴν κόλασιν; — Οὐδαμῶς· ὅμως δὲ αὐτὴ ἡ χαρὰ, ἣν ἔχουσι νῦν αἱ τῶν ἀγίων ψυχαί, μερικὴ ἀπόλαυσίς ἐστιν, ὥσπερ καὶ ἡ λύπη, ἣν οἱ ἁμαρτωλοὶ ἔχουσι, μερικὴ κόλασις. Ὅσπερ μεταστέλλεται βασιλεὺς φίλους αὐτοῦ ἐπὶ τῷ συναριστῆσαι αὐτῷ, ὡσαύτως καὶ καταδίκους ἐπὶ τῷ κολάσαι αὐτούς, καὶ οἱ μὲν εἰς τὸ ἄριστον κληθέντες ἐν χαρᾷ εἰσιν ἔμπροσθεν τοῦ οἴκου τοῦ βασιλέως ἕως τῆς ὥρας τοῦ ἀρίστου, οἱ δὲ κατάδικοι, ἐν φυλακῇ ἀποκεκλεισμένοι, ἐν λύπῃ ὑπάρχουσιν ἕως ἐξέλθῃ ὁ κριτής· οὕτω δεῖ λοιπὸν νοεῖν περὶ τῶν ἐκεῖσε ἀφ' ἡμῶν προλαβουσῶν ψυχῶν, λέγω δὴ δικαίων καὶ ἁμαρτωλῶν. Εἰ οὖν οὐδεὶς, καθὰ εἴρηται, οὔτε ἐν βασιλείᾳ οὔτε ἐν γέννην εἰσελήλυθε, πῶς περὶ τοῦ πλουσίου τοῦ κατὰ τὸν Λάζαρον ἀκούομεν, ὅτι ἐν πυρὶ καὶ βασάνοις ὑπάρχων πρὸς τὸν Ἀβραάμ διελέγετο; — Παραβολικῶς ὁ Κύριος ὅλα τὰ κατὰ τὸν Λάζαρον εἶπεν, ὥσπερ καὶ περὶ τῶν δέκα παρθένων καὶ τῶν λοιπῶν παραβολῶν· οὐ γὰρ ἐν

și bunătațile cele negrăite. Iar alții, dimpotrivă, petrec în toată strâmtorarea și în întristare nemângâiată, precum niște osândiți care așteaptă hotărârea judecătorului și care văd mai dinainte acele chinuri. Dar nici aceia nu au luat moștenirea împărăției și „bunătațile pe care ochiul nu le-a văzut, nici auzul nu le-a auzit, nici mintea omului nu s-a întipărit de ele” (cf. I Cor. 2, 9), nici aceștia nu au fost deja predați chinurilor veșnice și nu ard în focul cel nestins. Și acest lucru îl avem predat de mai înainte și de la Părinții noștri, și putem să-l înfățișăm cu ușurință și din înseși dumnezeieștile Scripturi.

4. Căci în unele foarte vechi răspunsuri, care au titlul: *Ale marelui Atanasie către arhonteale Antioh*, se află o astfel de întrebare: „Așadar, ce? Au luat dreptii bunătațile și păcătoșii pedeapsa?» «Nicidecum, ci însăși bucuria pe care o au acum sufletele sfinților este o bucurie parțială, după cum și întristarea pe care o au păcătoșii este pedeapsă parțială. După cum împăratul trimițând, pe de o parte, după prietenii săi să-i cheme să se ospăteze împreună cu el, și de asemenea, pe de altă parte, după inculpați să-i întemnițeze, cei chemați la masă sunt într-o bucurie înaintea casei împăratului până la ceasul mesei, iar cei osândiți și închiși în temniță sunt într-o întristare până va veni judecătorul, tot așa trebuie să cugetăm și despre sufletele care au fost mai înainte luate de la noi acolo, mă refer la drepti și păcătoși». «Așadar, dacă nimeni, precum s-a spus, nu a intrat nici în împărăție, nici în gheenă, cum auzim despre bogatul cel din pilda cu Lazăr că vorbea cu Avraam fiind în foc și în chinuri?» «Ca pildă a spus Domnul toate cele din povestirea cu Lazăr, după cum și despre cele zece fecioare și despre celelalte pilde. Căci pilda cu Lazăr nu s-a

πράγματι γέγονεν ἡ τοῦ Λαζάρου παραβολή, διότι οὐχ ὁρῶσιν οἱ ἁμαρτωλοὶ οἱ ἐν γεέννῃ τοὺς δικαίους τοὺς μετὰ Ἀβραὰμ ὄντας ἐν τῇ βασιλείᾳ, ἀλλ' οὔτε δὲ πάλιν ἐπιγινώσκει τις τὸν πλησίον αὐτοῦ ἐν σκοτεινῇ ὑπάρχων».

5. Ταύτην τὴν δόξαν ἡ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησία παραλαβοῦσα καὶ φρονεῖ καὶ κηρύττει, καὶ πρὸς τὴν ὑπὲρ αὐτῆς ἀπολογίαν ἐτοιμότητα παρεσκεύασται. Πρῶτον μὲν γὰρ ὁ Κύριος ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγελίῳ τὴν μέλλουσιν κρίσιν ἐκείνην προδιαγράφων Δεῦτε φησὶν οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρὸς μου, κληρονομήσατε, δηλονὼς μὴ ἤδη κληρονομήσαντες· ἔπειτα τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν φησὶ βασιλείαν, ἡτοιμασμένην, οὐ δεδομένην· πρὸς δὲ τοὺς ἁμαρτωλοὺς αὐθις· Πορεύεσθε οἱ κατηραμένοι, δηλονὼς μὴ ἤδη πεπορευμένοι, εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον τὸ ἡτοιμασμένον, οὐχ ὑμῖν, ἀλλὰ τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ· κἀνταῦθα πάλιν ἡτοιμασμένον, οὐκ ἤδη τοὺς κατακρίτους δεξιόμενον δαίμονας· πῶς γάρ, οἵτινες ἄχρι τοῦ νῦν καὶ ἔως δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐμπλανῶνται πανταχοῦ τῷ ἄερι καὶ τὰ ἑαυτῶν ἐνεργοῦσιν ἀνεμποδίστως ἐν τοῖς πειθομένοις αὐτοῖς; Τοῦτο δὲ καὶ ἀλλαχοῦ βοῶσιν αὐτοὶ πρὸς τὸν Κύριον, ὡς ἐν τῷ αὐτῷ εὐαγγελίῳ κεῖται· Ἦλθες ὦδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς, δηλονὼς ὡς οὕτω βασανιζόμενοι, τοῦ καιροῦ μὴ παρόντος. Εἰ τοίνυν οἱ πονηροὶ δαίμονες καὶ τῆς κακίας πρῶτοι δημιουργοί, δι' οὓς μάλιστα ἡ κόλασις ἡτοιμάσται τε καὶ τεταμῖενται, τὴν προσήκουσαν δίκην οὕτω τινύουσιν, ἀλλ' ἄφετοι περινοστοῦσιν ἐνθα καὶ βούλονται, τίς ἡμᾶς ἔτι πείσειε λόγος, τὰς τῶν ἐντεῦθεν ἀπαλλαττομένων ἐν ἁμαρτίαις ψυχὰς αὐτίκα τῷ πυρὶ παραδίδοσθαι καὶ ταῖς βασάνοις ἐκείναις ταῖς

¹⁰ Sf. Atanasie cel Mare, *Răspunsuri către Antioh*, 20-21, PG 28, 609.

¹¹ Prin predanie.

petrecut în fapt, fiindcă nu văd păcătoșii cei din gheenă pe dreptii care sunt cu Avraam în împărăție, și, iarăși, nici nu cunoaște cineva pe aproapele său care se află în întuneric»¹⁰.

5. Această credință primind-o¹¹ Biserica de la noi, o și cugetă, o și propovăduiește, și pentru apărarea ei s-au pregătit argumente foarte întemeiate. Căci mai întâi Domnul, descriind mai dinainte în Evanghelia după Matei acea judecată viitoare, zice: „Veniți binecuvântații Tatălui Meu, moșteniți” – e limpede că le spune așa ca unora care nu moșteniseră încă; apoi zice „împărăția cea gătită vouă” – gătită, nu dată! Iar către păcătoși, iarăși: „Duceți-vă blestemaților” – e limpede că le spune așa ca unora ce încă nu se duseseră – „în focul veșnic, gătit” nu vouă, ci „diavolului și îngerilor lui” (Mt. 25, 34, 41). Și aici, în acest pasaj, este iarăși „gătit” pentru că nu i-a primit încă pe demonii cei osândiți. Căci cum rățesc ei până acum și până în ziua aceea pretutindeni în văzduh și lucrează în chip neîmpiedicat cele ale lor în aceia care se lasă înduplecați de ei? Iar aceasta o strigă și în altă parte către Domnul diavolii înșiși, după cum se găsește în aceeași Evanghelie: „Ai venit aici să ne chinuiești mai înainte de vreme?” (Mt. 8, 29). E limpede că spun aceasta ca unii ce nu sunt încă chinuiți, nefiind încă vremea. Așadar, dacă diavolii cei vicleni și cei dintâi făcători ai răutății, pentru care mai cu seamă s-a pregătit și s-a păstrat pedeapsa, încă nu au parte de osânda cuvenită, ci slobozi cutreieră pe unde vor¹², ce cuvânt ne va mai convinge că sufletele celor plecați de aici în păcate sunt predate de îndată focului și acelor chinuri gătite pentru

¹² În sensul că își pot expune o oarecare libertate, făcând tot felul de rele.

ἐτέροις ἡτοιμασμέναις; Τίς δὲ καὶ χρεῖα τῆς κρίσεως ἢ καὶ τῆς τῶν σωμάτων αὐτῶν ἀναστάσεως καὶ τῆς ἐπὶ γῆς τοῦ κριτοῦ παρουσίας καὶ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου καὶ παγκοσμίου θεάτρου, εἰ πρὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐκάτεροι τὰ κατ' ἀξίαν ἀπέλαβον; Πῶς δὲ καὶ ὁ Κύριος ἐν τῇ τῶν παρθένων παραβολῇ τὰς ἐξελθούσας ἐντεῦθεν εἰς ἀπάντησιν τοῦ νυμφίου παρθένους ψυχὰς νυστάξαι μὲν καὶ καθευδήσαί φησι, χρονίζοντος τοῦ νυμφίου, τουτέστιν ἀποθανεῖν, μηδέπω δὲ εἰσελθεῖν τὸν νυμφῶνα, μέχρῃς, ἂν ὁ νυμφίος ἐξ οὐρανοῦ παρεγένητο, πάσας ὁμοῦ διεγείρων ὥσπερ ἐξ ὕπνου καὶ τὰς μὲν ἑαυτῷ συνεισάγων, τὰς δὲ ἀποκλείων, ὁ παντί που δῆλον, ὡς κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην γενήσεται; Τότε γὰρ φησὶν ὁμοιωθήσεται ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν δέκα παρθένοις. Πῶς δὲ καὶ ἀποδημήσας καὶ τοῖς ἰδίοις δούλοις τὰ ὑπάρχοντα παραδούς, εἶτα ἐπανελθὼν ἀπῆτει παρ' ἐκάστου τὴν ἐργασίαν, ὁμοῦ πάντας παραστησάμενος, εἰ πρὸ τῆς δεσποτικῆς ἐπανόδου τῶν δούλων ἕκαστος ἐπεδείκνυτο τὸ ἔργον καὶ τὸν μισθὸν ἀπελάμβανε;

6. Καὶ μὴν καὶ ὁ θεῖος ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ δευτέρᾳ τοιάδε φησὶν· Πάντας ἡμᾶς φανερωθῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος, πρὸς ὃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθόν, εἴτε κακόν. Βλέπεις, ὅτι πρὸ τοῦ βήματος ἐκείνου καὶ πρὸ τοῦ φανερωθῆναι πάντας ἡμᾶς ὁμοῦ συνηγμένους καὶ χωρὶς σώματος οὐδεὶς ἀπολαμβάνει πρὸς ὃ διὰ τοῦ σώματος ἔπραξε; Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πρὸς Τιμόθεον αὐθις δευτέρᾳ τὸν μὲν καιρὸν τῆς οἰκείας ἀναλύσεως ἐφεστηκέναι φησί, τὸν δὲ τῆς δικαιοσύνης στέφανον ἀποκεῖσθαι λοιπόν, οὐκ ἐφεστηκέναι, ὃν ἀποδώσει μοι φησὶν ὁ Κύριος ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ὁ δίκαιος κριτής, οὐ μόνον δὲ ἐμοί, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς

alții? Dar ce nevoie mai este de judecată sau chiar și de învierea trupurilor lor și de venirea pe pământ a Judecătorului și de acea priveriște înfricoșată și a-toată-lumea, dacă mai înainte de ziua aceea fiecare și-a luat cele după vrednicia sa? Și cum Domnul, în pilda cu fecioarele, zice că sufletele fecioare care au ieșit de aici spre întâmpinarea Mirelui, pentru că El întârzia, au ațipit și au adormit, adică au murit, și nicidecum nu au intrat în camera de nuntă până nu a venit Mirele din cer și le-a deșteptat pe toate ca dintr-un somn? Și unele au intrat împreună cu El, iar pe altele le-a încuiat afară, lucru care e limpede pentru oricine că se va întâmpla în ziua aceea. Căci „Atunci, zice, se va asemana împărăția cerurilor cu zece fecioare” (Mt. 25, 1). Și cum, plecând El departe și dând robilor Săi averile [Sale], după ce se întoarce, ar cere de la fiecare lucrul său și i-ar înfățișa pe toți înaintea Sa, dacă fiecare dintre robi și-ar fi arătat lucrul și și-ar fi luat răsplata mai înainte de întoarcerea Stăpânului? (cf. Mt. 25, 14 sq).

6. Dar și dumnezeiescul Apostol zice unele ca acestea în a doua Epistolă către Corinteni: „Noi toți trebuie să ne arătăm înaintea judecății lui Hristos ca fiecare să ia cele pentru care a lucrat prin trup, fie bine, fie rău” (II Cor. 5, 10). Vezi că mai înainte de judecata aceea și mai înainte de a ne arăta noi toți adunați și mai înainte de a redobândi trupul nimeni nu ia răsplătirea pentru ceea ce a lucrat prin trup? Dar și în a doua [Epistolă] către Timotei zice că a venit vremea dezlegării lui de aici, dar cununa dreptății îi este pusă deoparte pentru mai târziu și nu a venit încă. Căci zice: „Pe care, cunună, mi-o va da Domnul în ziua aceea, El, Judecătorul cel drept, nu numai mie, ci și tuturor celor care au iubit arătarea Lui”

ἡγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ. Καὶ ἐν τῇ πρὸς Θεσσαλονικεῖς δευτέρᾳ· Εἶπερ δίκαιον παρὰ Θεῷ ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλίψιν, καὶ ὑμῖν τοῖς θλιβομένοις ἄνεσιν μεθ' ἡμῶν ἐν τῇ ἀποκαλύψει τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἀπ' οὐρανοῦ μετ' ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ, ἐν πυρὶ φλογὸς διδόντος ἐκδίκησιν τοῖς μὴ εἰδόσι τὸν Θεὸν καὶ τοῖς μὴ ὑπακούουσι τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, οἵτινες δίκην τίσουσιν ὀλεθρον αἰώνιον ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ὅταν ἔλθῃ ἐνδοξασθῆναι ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ καὶ θαυμασθῆναι ἐν πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν, ὅτι ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Καὶ δὴ καὶ τῇ πρὸς Ἑβραίους περὶ τῶν προλαβόντων ἁγίων διηγούμενος, Οὗτοι πάντες φησὶ μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως, οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν, τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι. Τοῦτο δὲ νοεῖν ἐστὶ περὶ πάντων τῶν ἄχρι τῆς δεσποτικῆς παρουσίας πιστῶν καὶ δικαίων· ὥσπερ γὰρ οὐκ ἐτελειώθησαν οἱ προλαβόντες ἐκεῖνοι τῶν ἀποστόλων χωρὶς, οὕτως οὐδ' οἱ ἀπόστολοι χωρὶς τῶν μαρτύρων, οὐδ' οὗτοι πάλιν χωρὶς τῶν μετ' αὐτοὺς εἰσελθόντων τε καὶ εἰσελευσομένων εἰς τὸν καλὸν ἀμπελῶνα τῆς ἐκκλησίας· τοῦτο γὰρ σαφέστατα καὶ ἡ παραβολὴ ἐκείνη διδάσκει, ἐν ἣ διαφόροι μὲν καὶ κατὰ διαφόρους καιροὺς αἱ κλήσεις τῶν ἐργατῶν εἰς τὸν ἀμπελῶνα γέγονασι, κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον ἅπασιν ὁ μισθὸς ἀπεδόθη, μηδὲν τῶν φθασάντων ἀπὸ τούτου πλέον ἐνεγκαμένων. Τὰ δ' αὐτὰ καὶ ὁ μέγιστος εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ὁ θεολόγος ἐν τῇ Ἀποκαλύψει φησὶ· Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν πέμπτην σφραγίδα, εἶδον ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων τῶν ἐσφαγμένων διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τὴν

(II Tim. 4, 6-8). Și în Epistola a doua către Tesaloniceni: „De vreme ce drept este înaintea lui Dumnezeu să răsplătească cu necaz celor ce vă necăjesc pe voi, iar vouă celor necăjiți, să vă dea odihnă, împreună cu noi, la arătarea Domnului Iisus din cer, cu îngerii puterii Sale, în văpaie de foc, osândind pe cei ce nu cunosc pe Dumnezeu și pe cei ce nu se supun Evangheliei Domnului nostru Iisus. Ei vor lua ca pedeapsă pieirea veșnică de la fața Domnului și de la slava puterii Lui, când va veni să se preamărească întru sfinții Săi și să fie privit cu uimire de către toți cei ce au crezut, pentru că mărturia noastră către voi a găsit crezare în ziua aceea” (II Tes. 1, 6-10). Dar și în Epistola către Evrei spune despre sfinții plecați mai înainte: „Aceștia toți, zice, fiind mărturisiți prin credință, nu au dobândit făgăduința, Dumnezeu privind mai înainte la ceva mai bun pentru noi, ca ei să nu ia fără noi desăvârșirea” (Evr. 11, 39-40). Aceasta trebuie gândit despre toți credincioșii și dreptii de până la venirea Stăpânului. Că după cum aceia care au plecat mai înainte nu au luat desăvârșirea fără Apostoli, așa nici Apostolii, fără mucenici, nici aceștia, iarăși, fără cei ce au intrat și vor intra după ei în via cea bună a Bisericii. Căci acest lucru îl învață prealimpele și pilda aceea în care felurite și la felurite vremi au fost chemările lucrătorilor în vie, dar plata a fost dată tuturor în același timp, neavând nimic mai mult cei care au venit primii (cf. Mt. 20, 1-8). Aceleași lucruri le spune și preamarele evangelist Ioan Teologul în Apocalipsă: „Și când a deschis pecetea a cincea, am văzut, sub jertfelnic, sufletele celor înjunghiați pentru cuvântul lui Dumnezeu și pentru mărturia pe care au dat-o. Și strigau cu glas mare și

μαρτυρίαν τοῦ ἀρνίου, ἣν εἶχον, καὶ ἔκραξαν φωνῇ μεγάλῃ λέγοντες· Ἔως πότε, ὁ δεσπότης ὁ ἅγιος καὶ ἀληθινός, οὐ κρίνεις καὶ ἐκδικεῖς τὸ αἷμα ἡμῶν ἐκ τῶν κατοικούντων ἐπὶ τῆς γῆς; Καὶ ἐδόθη ἑκάστῳ αὐτοῖς στολὴ λευκὴ καὶ ἐρρέθη αὐτοῖς, ἵνα ἀναπαύσωνται ἔτι χρόνον, ἕως οὗ πληρώσωσι καὶ οἱ σύνδουλοι αὐτῶν καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῶν οἱ μέλλοντες ἀποκτείνεσθαι ὡς καὶ αὐτοί. Ἐκ τούτων τοίνυν ἀπάντων παρίσταται, μήτε τοὺς ἁγίους ἐν ἀπολαύσει τελείᾳ τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων καὶ τῆς μελλούσης μακαριότητος εἶναι, μήτε μὴν τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἤδη τὴν κατάκρισιν εἰληφέναι καὶ τῇ κολλάσει παραπεμφθῆναι καὶ πῶς γὰρ, ἀτελεῖς ὄντες καὶ οἷον ἡμίτομοι καὶ τοῦ σώματος ἐλλιπεῖς, ὁ προσλαβεῖν ἐκδέχονται μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἄφθαρτον, τῶν τελείων ἂν ἐπέτυχον ἁθλῶν; Διὰ τοῦτό φησιν ὁ Ἀπόστολος· Ἀπαρχὴ Χριστός, ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, εἴτα τὸ τέλος. Τότε φανήσονται φησί, τότε λάμψουσι, τότε τελειωθήσονται. Καὶ ὁ Κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ· Τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

7. Λείπεται δὴ καὶ τοὺς διδασκάλους τῆς ἐκκλησίας εἰσαγαγεῖν τῇ τοιαύτῃ δόξῃ συμφθεγγομένους καὶ ταύτην διὰ πάντων κρατύνοντας. Φησὶ τοίνυν ὁ μέγας Γρηγόριος ὁ θεολόγος ἐν τῷ εἰς Καισάριον τὸν ἀδελφὸν ἐπιταφίῳ τοιαῦτα· «Πείθομαι σοφῶν λόγοις, ὅτι ψυχὴ πᾶσα καλὴ τε καὶ θεοφιλὴς, ἐπειδὴν τοῦ συνδεδεμένου

¹³ Nota 3 din PO (vol. 15, p. 115) spune că doar un singur manuscris conține un adaos de text al Sf. Marcu cuprinzând încă două mărturii ale Părinților. „Așa zice, dar, Vasile, arătătorul de cele cerești, despre măreția cea necuprinsă a lui Dumnezeu: În veacul viitor s-a făgăduit că le va fi dat celor vrednici [starea] față către față și desăvârșita cunoaștere a măreției celei necuprinse a lui Dumnezeu. Dar acum, chiar dacă e Petru, chiar dacă Pavel, chiar dacă vreun altul, privește cu adevărat și nu e

ziceau: Până când, Stăpâne sfinte și adevărate, nu vei judeca și nu vei răzbuna sângele nostru, față de cei ce locuiesc pe pământ? Și fiecăruia dintre ei i s-a dat câte un veșmânt alb și li s-a spus ca să stea în tihnă, încă puțină vreme, până când vor împlini numărul și cei împreună-slujitori cu ei și frații lor, cei ce aveau să fie omorâți ca și ei” (Ap. 6, 9-11). Așadar, din toate acestea reiese că nici sfinții nu sunt în bucuria deplină a acelor bunătăți și a fericirii viitoare, nici păcătoșii nu au luat deja osândă și nu au fost trimiși în pedeapsă. Căci cum ar avea parte de răsplătirile desăvârșite, atâta timp cât sunt ne-deplini și oarecum tăiați în două și lipsiți de trup și așteaptă ceea ce vor lua după învierea cea nestricăcioasă? De aceea zice Apostolul: „Pârga e Hristos, apoi cei ai lui Hristos la venirea Lui, apoi va fi sfârșitul” (cf. I Cor. 15, 23-24). Atunci se vor arăta, zice, atunci vor străluci, atunci se vor desăvârși. Și Domnul spune în Evanghelie: „Atunci dreptii vor străluci ca soarele în împărăția cerurilor” (Mt. 13, 43).

7. Mai trebuie să arătăm că și dascălii Bisericii sunt de acord cu o asemenea credință și că o țin cu toții¹³. Așadar, marele Grigorie Teologul zice unele ca acestea în cuvântarea de la îngroparea fratelui său Chesarie: „Mă încred în cuvintele înțelepților, că tot sufletul bun și iubitor de Dumnezeu când se duce de aici, după

înșelat, nici nu-și închipuie, însă prin oglindă și în ghicitură, și așteaptă cu bucurie ceea ce e desăvârșit în veacul viitor. Iar mai înainte de acesta și vasul cel vestit al Bisericii, marele Atanasie, în cuvântul despre cei adormiți acestea zice: Că și aceasta a dăruit Dumnezeu celor mântuiți: până la învierea obștească a petrece și a se bucura și a se veseli împreună unii cu alții sufletește, fiind în așteptarea dumnezeieștilor răsplătiri puse lor deoparte”. Textul Sf. Vasile e din *Tratatul despre credință* (PG 31, 681), iar al Sf. Atanasie dintr-un cuvânt pierdut, păstrat fragmentar la Sf. Ioan Damaschin (PG 95, 277).

λυθείσα σώματος ἐνθένδε ἀπαλλαγῇ, εὐθὺς μὲν ἐν συναισθήσει καὶ θεωρίᾳ τοῦ μένοντος αὐτὴν καλοῦ γενομένη (ἅτε τοῦ ἐπισκοτοῦντος ἀνακαθαρθέντος ἢ ἀποτεθέντος ἢ οὐκ οἶδ' ὅ τι καὶ λέγειν χρῆ), θαυμασίαν τινὰ ἡδονὴν ἤδεται καὶ ἀγάλλεται καὶ ἕως χωρεῖ πρὸς τὸν ἑαυτῆς δεσπότην, ὥσπερ τι δεσμωτήριον χαλεπὸν τὸν ἐνταῦθα βίον ἀποφυγοῦσα καὶ τὰς περικειμένους ἀποσεισάμενη πέδας, ὑφ' ὧν τὸ τῆς διανοίας πτερόν καθείλκετο, οἷον ἤδη τῇ φαντασίᾳ καρποῦται τὴν ἀποκειμένην μακαριότητα· μικρὸν δὲ ὕστερον καὶ τὸ συγγενὲς σαρκίον ἀπολαβοῦσα, ᾧ τὰ ἐκεῖσε συνεφιλοσόφησε, παρὰ τῆς καὶ δούσης καὶ πιστευθείσης γῆς, τρόπον ὃν οἶδεν ὁ ταῦτα συνδήσας καὶ διαλύσας Θεός, τούτῳ συγκληρονομεῖ τῆς ἐκεῖθεν δόξης· καὶ καθάπερ τῶν μοχθηρῶν αὐτοῦ μετέσχε διὰ τὴν συμφυῖαν, οὕτω καὶ τῶν τερπνῶν ἑαυτῆς μεταδίδωσιν, ὅλον εἰς ἑαυτὴν ἀναλώσασα καὶ γενομένη σὺν τούτῳ ἐν καὶ πνεῦμα καὶ νοῦς καὶ Θεός, καταποθέντος ὑπὸ τῆς ζωῆς τοῦ θνητοῦ τε καὶ ῥέοντος».

8. Καὶ ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς Ἰωάννης ἐν τῷ ἔκτῳ λόγῳ τῶν εἰς τοὺς Ἀνδριάντας· «Καθάπερ ὁ πυκτεύων» φησὶν «ἐπείγεται τοῦ σταδίου ἐξελθεῖν, ἵνα ἀπαλλαγῇ τῶν τραυμάτων, καὶ ὁ ἀθλητὴς ἀναστῆναι τὸ θέατρον ἐπιθυμεῖ, ἵνα ἀπαλλαγῇ τῶν πόνων, οὕτω καὶ ὁ ἐν σκληρῷ καὶ τραχυτάτῳ βίῳ ζῶν μετὰ ἀρετῆς ἐπιθυμεῖ τῆς τελευτῆς, ἵνα καὶ τῶν πόνων ἀπαλλαγῇ τῶν παρόντων καὶ ὑπὲρ τῶν ἀποκειμένων ἔχη στεφάνων θαρρεῖν, πρὸς τὸν εὐδίων καταπλεύσας λιμένα καὶ ἐκεῖ

¹⁴ A nu se înțelege că sufletul își închipuie stări după ieșirea din trup, ci Sfântul folosește cuvântul ca să arate că realitatea la care accede sufletul nu e totală și deplină, după cum închipuirea unui lucru este o împărțășire de acel lucru, însă nu deplină.

¹⁵ La învierea celui mântuit, sufletul ia trupul în sine și îl

dezlegarea de trupul cu care a fost împreună-legat, ajungând, mai întâi, întru conștientizarea și contemplarea binelui care îl așteaptă pe el (fiindcă ceea ce îl întuneca fie a fost curățit, fie a fost lepădat, fie altceva ce nu știu cum trebuie numit), se îndulcește de o plăcere minunată și se veselește și înaintează cu bucurie către Stăpânul său, scăpând din viața de aici ca dintr-o închisoare cumplită și scuturând de la sine obezile, de care era trasă în jos aripa cugetării lui, și oarecum deja gustând, prin închipuire¹⁴, din fericirea ce îl așteaptă. Și, puțin mai pe urmă, și pe trupul cel înrudit cu el, cu care a filosofat împreună despre cele de acolo, primindu-l înapoi din pământul care l-a dat și căruia i-a fost încredințat la moarte – primindu-l, zic, înapoi în felul în care Dumnezeu știe, Cel Ce le-a legat și le-a dezlegat pe acestea [trupul și sufletul] – va moșteni împreună cu acesta slava de acolo. Și după cum, din pricina legăturii firești, sufletul s-a împărțășit de ostenele trupului, așa îi și împărțășește trupului din desfătărilor sale, mistuindu-l întreg în sine¹⁵ și făcându-se împreună cu el una, și duh și minte și dumnezeu, «ceea ce e muritor și curgător fiind înghițit de viață»¹⁶.

8. Și Ioan cel cu limba de aur, în al șaselea *Cuvânt la statui*, zice: „Precum cel ce se luptă cu pumnii se grăbește să iasă din arenă ca să scape de răni, iar atletul dorește să se ridice stadionul în picioare ca să scape de ostenele, așa și cel ce are o viețuire aspră și foarte dură în virtute dorește sfârșitul ca să scape de ostenele prezente și să aibă nădejde tare pentru cununile puse deoparte, navigând către un liman bun și strămutându-se acolo unde

„sublimează”, mistuind trupului orice urmă de opacitate, nu desființându-l ori distrugându-l. Vezi mai departe.

¹⁶ *Cuvântarea 7*, 21, PG 35, 781. Sufletul și trupul sunt conaturale, își iau ființarea deodată și se întrepătrund unul cu altul, sunt făcute unul pentru altul.

μεταστάς, ἔνθα λοιπὸν οὐκ ἔστιν ὑποπεῦσαι ναυάγιον». Καὶ ἐν τῷ τετάρτῳ κατὰ Ἰουδαίων λόγῳ ἐγκωμιάζων ἐν προοιμίῳ τοὺς μάρτυρας τοιάδε φησί: «Κατεγέλασαν τῆς παρούσης ζωῆς, κατεπάτησαν βασανιστήρια καὶ κολάσεις, ὑπερείδον θανάτου, ἀπηλλάγησαν τῆς πλάνης τῶν βιωτικῶν πραγμάτων, εἰς τὸν εὐδιον λιμένα κατέπλευσαν· καὶ νῦν εἰς τὸν τοῦ Παύλου τελοῦσι χορόν, πρὸ τῶν στεφάνων αὐτῶν τῇ προσδοκίᾳ τῶν στεφάνων πτερούμενοι καὶ τὸ τοῦ μέλλοντος ἀδελόν λοιπὸν διαφυγόντες».

9. Καὶ αὐθις ὁ θεῖος Γρηγόριος ἐν τῷ εἰς τὴν πληγὴν τῆς χαλάζης λόγῳ, τὴν μέλλουσαν κρίσιν ἐκείνην προδιαγράψας, «Πορεύσονται» φησὶν «οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες εἰς ἀνάστασιν ζωῆς τῆς ἐν Χριστῷ νῦν κρυπτομένης καὶ ὕστερον αὐτῷ συμφανερούμενης· οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως, ἣν ἤδη παρὰ τοῦ κρίνοντος αὐτοὺς λόγου οἱ μὴ πιστεύοντες κατεκρίθησαν. Καὶ τοὺς μὲν τὸ ἄφραστον φῶς διαδέσσεται καὶ ἡ τῆς ἀγίας καὶ βασιλικῆς θεωρίας Τριάδος, ἐλλαμπούσης τρανότερόν τε καὶ καθαρώτερον, καὶ ὅλης ὅλῳ νοῖ μιν γνυμένης, ἣν δὴ καὶ μάλιστα βασιλείαν οὐρανῶν ἐγὼ τίθεμαι· τοῖς δὲ μετὰ τῶν ἄλλων βάσανος, μᾶλλον δὲ πρὸ τῶν ἄλλων, τὸ ἀπερρίφθαι Θεοῦ καὶ ἡ ἐν τῷ συνειδῶτι αἰσχύνῃ πέρας οὐκ ἔχουσα. Καὶ ταῦτα μὲν ὕστερον». Καὶ ἐν τῷ εἰς τὸ βάπτισμα πάλιν, ἐν ὁγδόῳ τῆς παρ' αὐτοῦ συντεθείσης νέας δεκαλόγου, «Δέχου πρὸς τοῦτοίς» φησὶν «ἀνάστασιν, κρίσιν, ἀνταπόδοσιν τοῖς δικαίοις τοῦ Θεοῦ σταθμοῖς», μετὰ τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν κρίσιν τὴν ἀνταπόδοσιν εἶναι ἀποφαινόμενος, ὡς πρότερον πάντως οὐ γενομένην.

¹⁷ PG 49, 85.

¹⁸ PG 48, 904.

¹⁹ Literal: „Pe unii îi va primi lumina cea negrăită și vederea Sfintei

nu mai este nici un pericol de naufragiu”¹⁷. Și în al patrulea *Cuvânt contra iudeilor*, lăudând la începutul lui pe mucenici, zice unele ca acestea: „Și-au răs de viața aceasta, au călcat în picioare uneltele de chinuri și caznele, au trecut cu vederea moartea, au scăpat de înșelăciunea lucrurilor vieții acesteia, au călătorit la liman bun. Și acum împlinesc ceata lui Pavel, mai înainte de a lua cununile fiind întraripați cu așteptarea cununilor și scăpând de incertitudinea a ce va fi cu ei în viitor”¹⁸.

9. Și, iarăși, dumnezeiescul Grigorie, în *Cuvântul la bătaia grindinei*, descriind mai dinainte acea judecată viitoare, zice: „Vor merge cei ce au făcut cele bune spre învierea vieții, care acum e ascunsă în Hristos și mai pe urmă se va arăta împreună cu El, iar cei ce au făcut cele rele, spre învierea judecății cu care cei ce nu cred au fost deja judecați de către cuvântul care îi judecă pe ei. Și unii vor merge la lumina cea negrăită și la vederea Sfintei și Împărăteștii Treimi¹⁹, strălucindu-le Ea și mai limpede, și mai curat, și Întreagă fiind amestecată în mintea întreagă, pe care, vedere a Treimii, eu o socotesc a fi împărăția cerurilor; iar alții vor primi, împreună cu celelalte chinuri, ba mai degrabă înaintea celorlalte, pe acela de a fi azvârliți de la Dumnezeu și nesfârșita rușinare a conștiinței. Deci acestea vor fi atunci”²⁰. Și în cuvântul la Botez, iarăși, în a opta poruncă a noului decalog alcătuit de el, zice: „Primește, pe lângă acestea, învierea, judecata, răsplătirea prin dreptele judecăți ale lui Dumnezeu”²¹; după înviere și judecată afirmă că este răsplătirea, ca una care nu a avut loc nicidecum mai înainte.

și Împărăteștii Treimi”.

²⁰ PG 35, 945.

²¹ PG 36, 424.

10. Δῆλον οὖν ἐκ τούτων ἀπάντων, ὥς ὅσα τινὲς τῶν ἁγίων δι' ὀπτασίας καὶ ἀποκαλύψεως εἶδον περὶ τῆς μελλούσης κολάσεως καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἀσεβῶν καὶ ἁμαρτωλῶν, σκιαγραφίαι τινὲς τῶν μελλόντων ἦσαν καὶ οἷον διατυπώσεις, ἀλλ' οὐκ ἤδη παρόντα καὶ ἐνεργούμενα πράγματα, καθάπερ ὁ Δανιὴλ τὴν μέλλουσαν κρίσιν ἐκείνην προφητικῶς διαγράφων, Ἐθεώρουν φησὶν ἕως οὗ θρόνοι ἐτέθησαν, καὶ κριτήριον ἐκάθισε, καὶ βίβλοι ἤνεώχθησαν, καὶ τὰ καὶ τὰ γέρονε· δῆλον γὰρ ὡς οὐ γέγονε ταῦτα, τῷ δὲ προφήτῃ πνευματικῶς προεδείκνυτο.

11. Εἰ τοίνυν κατὰ τοὺς εἰρημένους ἅπαντας λόγους καὶ τὸ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν εὐσεβὲς φρόνημα οὔτε ἡ αἰώνιος κόλασις τοὺς ἁμαρτωλοὺς, οὐθ' ἡ βασιλεία τοὺς δικαίους ἀπέλαβεν, ἀλλ' ἐκάτεροι πρὸς τὴν τελειότητα καὶ τὴν κατ' ἀξίαν ἀπόληψιν τῶν ἡτοιμασμένων αὐτοῖς ἐκείνην τὴν μέλλουσαν κρίσιν ἐκδέχονται, πῶς ἔτι παραδεξόμεθα τε καὶ συγχωρήσομεν ἄλλην τινὰ τιμωρίαν ἀπὸ τοῦ νῦν ἐνεργεῖσθαι καὶ πῦρ ἕτερον πρόσκαιρον τὰς τῶν μέσως βιωσάντων κολάζειν ψυχὰς, τῆς καθολικῆς ἐκείνης τιμωρίας ἀργούσης καὶ τῶν ἀσεβεστάτων τε καὶ πονηροτάτων καὶ αὐτῶν τῶν δαιμόνων οὐπω κατ' ἐκείνην κολαζομένων; Ἐκδέχεσθαι γὰρ καὶ αὐτοὺς τὴν κρίσιν ἐκείνην ὁ θεὸς ἀπόστολος Πέτρος ἐν τῇ ἐπιστολῇ λέγει, καθάπερ ἐν εἰρκτῇ καὶ δεσμοῖς ἐν τῷ ἄδῃ κατεχομένους, ἀλλ' οὐπω κολάζεσθαι· Εἰ γὰρ ἀγγέλων ἁμαρτησάντων φησὶν ὁ Θεὸς οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ἄδου ταρταρώσας παρέδωκεν, εἰς κρίσιν τηρουμένους. Αὐκοῦεις, ὅτι καὶ αὐτοὶ τὴν προτέραν ἰσχὺν ἀφηρημένοι κεῖνται καθάπερ ἐν δεσμοτηρίῳ,

²² Lit: la mijloc. Cei din ceata de mijloc sunt cei care nu sunt nici vrednici de iad, nici de rai, ci, după învățătura latină, mergeau în

10. Așadar, e limpede din toate acestea că toate câte unii dintre sfinți le-au văzut prin vedenie și descoperire, în legătură cu pedeapsa viitoare a necredincioșilor și a păcătoșilor, erau oarecare descrieri umbroase ale celor viitoare și ca un fel de tipuri, iar nu realități deja prezente și actuale, după cum Daniel, descriind în chip proorocesc acea judecată viitoare, zice: „Am văzut până când au fost puse tronuri, și a așezat un scaun de judecată și cărțile s-au deschis, și s-au întâmplat și unele, și altele” (Dan. 7, 9). Dar e clar că nu s-au întâmplat acestea, ci i-au fost arătate mai dinainte proorocului în chip duhovnicesc.

11. Prin urmare, dacă după toate cuvintele spuse și după cugetul cel dreptcredincios al Bisericii noastre deocamdată nici pedeapsa veșnică nu i-a primit pe păcătoși, nici împărăția pe cei dreπți, ci fiecare din ei așteaptă acea judecată viitoare, pentru a lua deplinătatea și răsplătirea după vrednicie a celor pregătite lor, cum vom mai accepta și vom îngădui vreo altă pedepsire care să lucreze de acum și un alt foc vremelnic care să pedepsească sufletele celor care au viețuit căldicel²², de vreme ce acea pedeapsă universală nu este încă lucrătoare, și cei preanecredincioși și preavideni și înșiși diavolii nu sunt încă pedepsiți cu acea pedeapsă? Iar că și ei așteaptă acea judecată, o spune dumnezeiescul Apostol Petru în Epistolă, anume că ei sunt ținuți în iad ca într-o temniță și în lanțuri, dar nu sunt încă pedepsiți. „Căci dacă Dumnezeu, zice, nu i-a cruțat pe îngerii care au păcătuit, ci, chinuindu-i, i-a predat lanțurilor iadului, fiind păziți pentru judecată” (II Pt. 2, 4). Auzi că și ei, lepădând puterea lor dintâi, zac ca într-o închisoare așteptând acea judecată? La fel

purgatoriu. Îi vom numi pe cei din tagma de mijloc fie cu denumirea aceasta, fie cu „cei căldicei”.

τὴν κρίσιν προσδοκῶντες ἐκείνην; Οὕτω δὲ δήπου καὶ οἱ τῶν ἁμαρτωλῶν ἄκροι κολάζονται μὲν ἐκ μέρους, οὐπὼ δὲ εἰς αὐτὴν τὴν κόλασιν ἐμπεπτῶκασι. Λύπην ἄρα καὶ τὴν τοὺς μέσους κολάζουσιν εἶναι φήσαντες, ἢ συνειδότος αἰσχύνῃ καὶ βάσανον, ἢ μετὰμελον, ἢ συγκλεισμὸν καὶ σκότος, ἢ φόβον καὶ ἀδηλίαν τοῦ μέλλοντος, ἢ καὶ μόνῃν ἀναβολὴν τῆς θείας θεωρίας, κατ' ἀναλογίαν τῶν πεπλημμελημένων αὐτοῖς, εὐλογώτατ' ἂν εἶημεν οὕτω καὶ φρονοῦντες καὶ λέγοντες· πῦρ δὲ σωματικὸν ἁσωμάτων ψυχὰς κολάζειν τε καὶ καθαίρειν, οὐτ' ἂν εἶπομεν ὅλως καὶ τοὺς εἰπόντας παραιτησόμεθα μὴ δυσχεραίνειν ἡμῖν, εἰ μὴ ῥαδίως παραδεχόμεθα. Τάχα δὲ καὶ φήσομεν ἀλληγορικῶς αὐτοὺς εἰρηκέναι τὸ πῦρ, ἢ οἰκονομικῶς πρὸς χρεῖαν τινὰ τοῦ τότε καιροῦ καὶ τῶν ἀκουόντων ὠφέλειαν· ταύτας γὰρ τὰς αἰτίας ἀποδιδόναι τοῖς καινότεροις τε καὶ ἀήθεσι δόγμασι καὶ τῇ γραφῇ μὴ ὁμολογουμένοις εἰώθαμεν.

12. Διὰ δὲ ταῦτα καὶ τὰς ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων εὐχὰς, ἃς ἡ ἐκκλησία παρὰ τῶν ἀποστόλων αὐτῶν καὶ τῶν πατέρων ἐκδεξαμένη ποιεῖται ἔν τε τῇ μυστικῇ θυσίᾳ καὶ ἐν ἄλλαις τισὶ τελεταῖς κατὰ διαφόρους καιροὺς γινομέναις, ὑπὲρ πάντων ὁμοίως ποιούμεθα τῶν ἐν τῇ πίστει κεκοιμημένων, καὶ πᾶσιν αὐτὰς συντελεῖν τι καὶ συνεισφέρειν φάμεν καὶ πρὸς ἅπαντας διαβαίνειν τὴν ἀπ' αὐτῶν δύναμιν καὶ ὠφέλειαν· τοὺς μὲν ἁμαρτωλοὺς καὶ ἐν τῷ ἄδη κατακεκλεισμένους, ἵνα μικρὰς τινος ἀνέσεως τύχωσιν, εἰ καὶ μὴ τελείας ἀπαλλαγῆς· καὶ τοῦτ' οἶμαι φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος ἐν ταῖς εἰς τὴν Πεντηκοστὴν ἀναγινωσκομέναις εὐχαῖς ταῦτα κατὰ ῥῆμα γράφων· «Ὁ καὶ ἐν ταύτῃ τῇ παντελείᾳ ἐορτῇ καὶ σωτηριῶδει ἱλασμοὺς μὲν ἱκεσίους ὑπὲρ τῶν κατεχομένων ἐν ἄδου καταξιώσας δέχεσθαι, μεγάλας δὲ παρέχων

și cei mai mari dintre păcătoși sunt pedepsiți în parte, dar încă nu au căzut în însăși pedeapsa veșnică. Prin urmare, întristarea și ceea ce îi chinuie pe cei caldicei zicem că este sau rușinea și chinul conștiinței, sau părerea de rău, sau întemnițarea și întunericul, sau frica și incertitudinea pentru viitor, sau fie și numai întârzierea dumnezeieștii contemplări, după măsura greșalelor lor. Cel mai logic lucru ar fi a cugeta și a grăi astfel. Dar de vreun foc truesc, care să pedepsească și să curețe sufletele netrupești, noi nu vorbim nicidecum, și celor care vorbesc le cerem ca să nu se supere pe noi dacă nu acceptăm cu ușurință. Mai degrabă vom zice că în chip alegoric au vorbit despre foc, sau din pogorământ față de o oarecare nevoie a vremii de atunci și pentru folosul celor ce-i ascultau. Căci doar astfel de pricini obișnuim noi să atribuim dogmelor mai noi și neobișnuite și care nu sunt mărturisite de Scriptură²³.

12. De aceea și rugăciunile pentru cei adormiți pe care Biserica, primindu-le de la Apostolii înșiși și de la Părinți, le face și la Jertfa cea tainică și la unele alte slujbe care se săvârșesc la diferite soroace le facem deopotrivă pentru toți cei adormiți în credință, și spunem că tuturor ele le împlinesc și le aduc ceva, și spre toți trece puterea și folosul din ele: pentru păcătoși și pentru cei închiși în iad spre a avea parte de o oarecare mică ușurare, chiar dacă nu au parte de izbăvirea desăvârșită. Și aceasta o spune Marele Vasile în rugăciunile ce se citesc la Cincizecime, acestea scriindu-le textual: „Cel Ce ai binevoit și în acest întrutot desăvârșit și mântuitor praznic să primești ca jertfe de curățire rugăciuni pentru cei ținuți în iad, dându-ne mari nădejdi că se trimite de la

²³ Prin abuz de limbaj se pot accepta anumite formulări neconforme cu realitățile descrise de Scriptură, dar numai din pricini de iconomie.

ἡμῖν ἐλπίδας, ἄνεσιν τοῖς κατεχομένοις τῶν κατεχόντων αὐτοὺς ἀνιαρῶν καὶ παραψυχὴν παρὰ σοῦ καταπέμπεσθαι». Καὶ θαυμαστὸν οὐδὲν εἰ ὑπὲρ τούτων εὐχόμεθα, ὅπου γε καὶ ὑπὲρ ἀσεβῶν ἰδίᾳ τινὲς εὐξάμενοι εἰσηκούσθησαν, ὡς ἡ μακαρία Θέκλα τὴν Φαλκωνίλλαν ἐκ τοῦ χώρου τῶν ἀσεβῶν μετέστησε ταῖς εὐχαῖς καὶ ὁ μέγας Γρηγόριος ὁ Διάλογος, ὡς φασί, τὸν βασιλεῖα Τραϊανόν. Ἀλλ' ἡ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησία τῶν μὲν τοιούτων οὐδαμῶς ὑπερεύχεται, τοῖς δ' ἐν πίστει κεκοιμημένοις ἅπασιν, κἂν ἁμαρτωλότατοι εἶεν, ἐξαιτεῖται παρὰ Θεοῦ τὴν ἄνεσιν καὶ κοινῇ καὶ ἰδίᾳ ὑπὲρ αὐτῶν εὐχομένη. Καὶ τοῦτο δῆλον μὲν καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς περιληπτικῆς φωνῆς· πάντων γὰρ φησὶ τῶν ἐν πίστει κεκοιμημένων· δῆλον δὲ ἐκ τῶν προεκτεθειμένων τοῦ μεγάλου Βασιλείου φωνῶν· δῆλον δὲ καὶ ἐξ ὧν φησιν ὁ μακάριος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐν τοῖς εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον ἐξηγητικοῖς, ἐν ὁμιλίᾳ ξβ': «Εἰ μὲν ἁμαρτωλὸς ὁ τεθνηκὼς καὶ πολλὰ τῷ Θεῷ προσκεκρουκῶς, δεῖ δακρύνειν, μᾶλλον δὲ οὐδὲ δακρύνειν μόνον (τοῦτο γὰρ οὐδὲν ὄφελος ἐκείνῳ), ἀλλὰ ποιεῖν τὰ δυνάμενά τινα παραμυθίαν αὐτῷ δοῦναι, ἐλεημοσύνας καὶ προσφοράς». Καὶ αὐθις ἐν τῇ ἐξηγήσει τῆς πρὸς Κορινθίους πρώτης, ὁμιλίᾳ μαη, τοιάδε φησίν· «Εἰ ἁμαρτωλὸς ἀπῆλθε, καὶ διὰ τοῦτο δεῖ χαίρειν, ὅτι ἐνεκόπη τὰ ἁμαρτήματα καὶ οὐ προσέθηκε τῇ κακίᾳ, καὶ βοηθεῖν, ὡς ἂν οἷόν τε ἦ, οὐ δακρύνειν». Καὶ μετὰ τινα· «Τί

²⁴ Πάτοσῃ din iad, de care pomenește Sfântul, sunt ortodocși, iar necredincioșii sunt păgânii și ereticii.

²⁵ Adică pentru păgâni.

²⁶ Deci rugăciunile Sfântului Vasile pentru cei din iad, făcute la Cincizecime, se referă la ortodocșii care sunt în iad, nu la păgâni sau eretici, pentru care ne putem ruga doar în particular, cum, de pildă, făcea Sfântul Siluan și mulți alți sfinți.

Tine ușurare și mângâiere celor ținuți de către spurcații care îi țin pe ei". Și nu-i nimic de mirare dacă ne rugăm pentru aceștia, de vreme ce și pentru necredincioși rugându-se unii în particular au fost ascultați, precum fericita Tecla a mutat-o prin rugăciunile ei pe Falconilla din ținutul necredincioșilor, și marele Grigorie Dialogul, pecum se zice, pe împăratul Traian²⁴. Însă Biserica lui Dumnezeu pentru unii ca aceștia²⁵ nu se roagă nicidecum; dar pentru cei adormiți în credință se roagă pentru toți, oricât de păcătoși ar fi fost, și le cere lor de la Dumnezeu ușurare, rugându-se pentru ei și în comun și în particular²⁶. Iar aceasta²⁷ se vede clar și din cuprinzătoarea formulă „pentru toți cei adormiți întru credință”, dar și din graiurile marelui Vasile mai sus pomenite. Încă și din cele pe care le zice fericitul Ioan Gură de Aur în tâlcuirile la Evanghelia după Ioan, în *Omilia* 62: „Dacă păcătos e cel ce a murit și multe a păcătuit față de Dumnezeu, e nevoie de lacrimi, ba mai bine zis, nu numai de lacrimi (căci acest lucru nu e de nici un folos pentru acela²⁸), ci e nevoie să faci cele ce pot să-i dea o oarecare mângâiere: milostenii și aduceri”²⁹. Și iarăși, în tâlcuirea celei dintâi *Epistole către Corinteni*, în *Omilia* 41, unele ca acestea zice: „Dacă a plecat de aici păcătos, chiar și așa trebuie să te bucuri, pentru că s-au oprit păcatele și nu mai sporește în răutate, și să-l ajuți, oricum ar fi, nu să plângi”³⁰. Și după acestea zice: „Așadar,

²⁷ aceasta: faptul că se roagă deopotrivă pentru toți cei adormiți întru credință.

²⁸ Se referă la plângerea sentimentală pentru acela, care este fără folos, nu la plângerea în rugăciune pentru el, căci de această plângere până la durere și încordare pentru cel mort în păcate tocmai Sfântul spune că e nevoie.

²⁹ PG 59, 348. Vezi nota 52 de la *Cuvântul I despre purgatoriu*.

³⁰ PG 61, 361.

τοίνυν ἀλγεῖς; τί δὲ θρηνεῖς, ὅποτε τοσαύτην δυνατὸν συγγνώμην συνεισαγαγεῖν τῷ ἀπελθόντι;» Καὶ ἐν τῇ πρὸς Φιλιππησίους αὐθις «Εἰ Ἕλληνες» φησί «συγκατακαίουσι τοῖς ἀπελθοῦσι τὰ ἑαυτῶν, πόσω γε μᾶλλον σὲ τὸν πιστὸν συμπαράπεμψαι δεῖ τῷ πιστῷ τὰ οἰκεῖα, οὐχ ἵνα τέφρα γένωνται καθὼς ἐκεῖνα, ἀλλ' ἵνα μείζονα τούτῳ περιβάλῃς τὴν δόξαν· καὶ εἰ μὲν ἁμαρτωλὸς ὁ τεθνηκὼς ἦ, ἵνα λύσης τὰ ἁμαρτήματα· εἰ δὲ δίκαιος, ἵνα προσθήκη γένηται μίσθοῦ καὶ ἀντιδόσεως». Καὶ ὁ δὲ προηγήκατε ῥητὸν ὡς ἐκ τῆς βίβλου τῶν Μακκαβαίων, οἷα δὴ ἐκεῖθεν δεδηλωμένον, καλὸν εἶναι καὶ σωτηριῶδες τὸ ὑπὲρ τῶν ἀποθανόντων εὐχεσθαι, ὅπως ἂν τῶν ἁμαρτιῶν ἀπολυθῶσι, δηλὸν ἐστίν, ὡς ὑπὲρ ἀσεβησάντων σχεδὸν καὶ εἰδωλολατρησάντων ὁ ἰλασμὸς ἐκεῖνος καὶ ἡ θυσία γέγνηται. «Ἰούδας» γάρ φησιν «ὁ Μακκαβαῖος ἰδὼν τὸν ὑπ' αὐτὸν λαὸν τεθνατωμένον ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων, ἐρευνήσας αὐτῶν τοὺς κόλπους καὶ ἔνδον εὐρών εἰδῶλα, θυσίαν καὶ ἰλασμὸν αὐτίκα ὑπὲρ ἐκάστου τούτων τῷ Θεῷ προσενήνοχεν». Εἰ οὖν ἐπὶ τοῖς τοιοῦτοις ἰσχύουσιν αἱ τῆς ἐκκλησίας εὐχαὶ τε καὶ δεήσεις καὶ πολὺ τὸ κέρδος αὐτοῖς συνεισφέρουσιν, ἅτε δὴ μήπω κατακεκριμένοις μηδὲ τὴν ψῆφον τοῦ δικαστοῦ δεξαμένοις καὶ εἰς τὴν κόλασιν ἐμπεσοῦσι, πολλῷ μᾶλλον ὑπὲρ τῶν μέσω γινόμεναι τὰ μεγάλα αὐτοὺς ὀνήσουσι, καὶ ἡ τῶ τῶν δικαίων ἀποκαταστήσουσι κλήρῳ, ἂν ἐλάχιστα ἦ καὶ κοῦφα τὰ ἁμαρτήματα, ἡ τέως γοῦν ἐν οἷς εἰσι μένοντας κουφιοῦσι τῶν δυσχερῶν καὶ πρὸς ἐλπίδας ἐπανάξουσιν χρηστοτέρας. Ὅτι δὲ καὶ πρὸς τοὺς δικάως τε καὶ ὀσίως βιώσαντας ἡ τῶν εὐχῶν τούτων καὶ μάλιστα τῆς μυστικῆς θυσίας δύναμις διαβαίνει, ἅτε καὶ αὐτοὺς ἀτελεῖς ὄντας καὶ

³¹ Ibidem.

pentru ce te îndurerezi? Pentru ce jeleşti, când este cu putință a aduce atâta iertare celui plecat?"³¹. Și iarăși, în tâlcuirea la *Epistola către Filipeni*, zice: „Dacă elinii își ard împreună cu cei plecați lucrurile lor, cu mult mai mult tu, cel credincios, trebuie să trimiți, împreună cu cel credincios³², cele ale sale, nu ca să devină cenușă, precum acelea ale elinilor, ci ca să îl îmbraci pe acesta cu mai mare slavă. Și dacă cel ce a murit a fost păcătos, să faci așa ca să-i dezlegi păcatele. Iar dacă a fost drept, ca să aibă adaos de răsplătire și plată”³³. Dar și cuvântul ce l-ați pus înainte din cartea *Macabeilor*, că „bun lucru și mântuitor este a te ruga pentru cei morți, ca să fie dezlegați de păcate”, chiar de acolo reiese clar că acea jertfă și curățire s-a făcut pentru cei aproape necredincioși și închinători la idoli. Căci „Iuda Macabeul”, zice, „văzând poporul ce era sub el omorât de cei de alt neam, cercetând sânurile lor și găsind înăuntrul idoli, îndată a adus lui Dumnezeu jertfă și curățire pentru fiecare din aceștia” (cf. II Mac. 40-46). Așadar, dacă în cazul unora ca aceștia au putere rugăciunile și mijlocirile Bisericii și le aduc mult câștig, ca unora care nu sunt încă osândiți cu totul, nici nu au primit hotărârea Judecătorului și nu au căzut în pedeapsă, cu mult mai mult cele făcute pentru cei din ceata de mijloc le vor aduce mari foloase și, fie îi vor reazeza în ceata dreptilor, dacă păcatele lor sunt foarte mici și ușoare, fie, rămânând ei în cele în care sunt, le ușurează apăsarea și îi înalță iarăși către nădejdi mai bune. Iar că puterea acestor rugăciuni, și mai cu seamă a jertfei celei tainice, trece și asupra celor ce au viețuit drept și cuvios – și asta pentru că și ei

³² Cel adormit în credință.

³³ Pasajul este de fapt din *Omilia 31 la Matei*, PG 57, 375.

τὴν πρὸς τὰγαθὸν ἐπίδοσιν αἰεὶ προσλαμβάνοντας καὶ μὴ πω τελείας τῆς μακαριότητος ἀπολαύοντας, δηλὸν ἐξ ὧν ὁ θεοφάντωρ Διονύσιος ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ ἐπὶ τῶν ἱερῶς κεκοιμημένων μυστηρίου τὸν ἱεράρχην φησὶν «ἐξαιτεῖσθαι παρὰ Θεοῦ τοῖς ὁσίως βιώσαντι τὴν φανοτάτην καὶ θείαν ζωὴν κατ' ἀξίαν ὑπὸ τῶν δικαιοτάτων ζυγῶν ἀντιτιδομένην καὶ τὰ ἐπηγγελμένα καὶ πάντως δωρηθησόμενα ἀγαθὰ, ὡς ἂν ἐκφαντορικὸν ὄντα τῶν θεαρχικῶν δικαιωμάτων καὶ τὰς θείας δωρεὰς ὡς οἰκείας ἐξαιτοῦντα χάριτας καὶ τοῖς παροῦσιν ἐκφαντορικῶς ἐμφαίνοντα, ὅτι τὰ παρ' αὐτοῦ κατὰ θεσμὸν ἱερὸν ἐξαιτούμενα πάντως ἔσται τοῖς κατὰ θείαν ζωὴν τετελειωμένοις». Οὕτως εἰς ἅπαντας τῆς δυνάμεως ταύτης διαβαινούσης καὶ τῆς ἀπὸ τῶν εὐχῶν καὶ τῶν μυστικῶν τελετῶν βοηθείας πᾶσιν ὁμοῦ σύντελούσης τοῖς ἐν πίστει κεκοιμημένοις, ὡς ἀποδέδεικται, οὐδεμίαν ἀνάγκην ἐνυπάρχουσιν ὁρῶμεν τῷ λέγοντι λόγῳ, μόνοις τοῖς ἐν τῷ καθαρτηρίῳ πυρὶ τὴν τοιαύτην βοήθειαν παρ' ἡμῶν συνεισφέρεισθαι.

13. Καὶ ὁ δὲ μέμφεσθε ἡμᾶς εἰπόντας, ὡς ἀκολουθήσει τῷ δόγματι τούτῳ λώβῃ τῶν ἡθῶν καὶ ῥαθυμίας τοῦ βίου, οὐχ ὡς ἀναγκαίως, ἀλλ' ὡς ἐνδεχομένως ἀκολουθοῦν εἰρήκαμεν. Τινὰς μὲν γὰρ ἴσως φοβήσῃ τὸ καθάρσιον ἐκεῖνο πῦρ, ὁριμύτατον εἶναι λεγόμενόν τε καὶ πιστευόμενον· τινὰς δὲ πάντως εἰς ῥαθυμίαν ἐμβαλεῖ καὶ ἀμέλειαν, ὅποιον μὲν ἔστιν ἀγνοούμενον, πρόσκαιρον δὲ ὅμως εἶναι λεγόμενον· πολλῶν γὰρ ἔστιν ἀκούειν λεγόντων· «Εὐχομαι τὸ καθάρσιον ἐκεῖνο πῦρ μετὰ

³⁴ «cerând (pentru aceștia) dumnezeieștile daruri ca pe niște haruri ale sale»: ierarhul cere de la Dumnezeu pentru cei adormiți aceste daruri în baza harului ierarhic cu care e investit, potrivit treptei lui, „după rânduiala dumnezeiască” (vezi mai departe); sau, iarăși, după cum se zice mai departe la Dionisie: „modelându-se pe sine însuși din bunătate

sunt nedesăvârșiți și primesc pururea o sporire în bine și nu au parte încă de fericirea desăvârșită – e limpede din cele ce zice arătătorul de cele dumnezeiești Dionisie, în contemplarea tainei pentru cei adormiți în chip sfânt, că ierarhul „cere de la Dumnezeu să fie dată ca răsplată celor ce au viețuit în chip cuvios, de către preadreptele [Sale] judecăți, după vrednicie, dumnezeiasca și prealuminata viață și bunătățile cele făgăduite și care vor fi date negreșit, făcând aceasta ca unul în care se lucrează și se arată dreptățile dumnezeiești și cerând (pentru aceștia) dumnezeieștile daruri ca pe niște haruri ale sale³⁴ și vădind celor prezenți cum că cele cerute de el după dumnezeiasca rânduială, acelea se vor și da celor ce s-au desăvârșit întru viața dumnezeiască”³⁵. Astfel, întrucât puterea aceasta trece asupra tuturor și întrucât rugăciunile și slujbele tainice îi ajută deopotrivă pe toți cei adormiți întru credință, precum s-a arătat, nu vedem aici nici un temei pentru cuvântul vostru care zice că numai celor ce sunt în focul curățitor li se aduce un astfel de ajutor din partea noastră.

13. Iar referitor la ceea ce voi ne acuzați că am zis, anume că această dogmă va pricinui vătămare chipului viețuirii și trândăvie, răspundem că nu am spus că va pricinui neapărat, ci că poate pricinui. Căci pe unii poate îi va înfricoșa acel foc curățitor, ca unul ce se spune și se crede că este cumplit, dar pe alții îi va arunca negreșit în trândăvie și nepurtare de grijă, ca unul despre care nu se știe ce fel este și despre care se spune că e trecător. Că pe mulți îi auzim zicând: „Bine-ar fi de-ar fi focul

spre imitarea lui Dumnezeu, cere darurile pentru alții ca haruri [favoruri] pentru sine” (*Despre ierarchia bisericească* VII, 7).

³⁵ PG 3, 561. Sfântul Marcu nu îl citează ad literam pe Dionisie, ci fragmentar.

θάνατον εἶναι, δηλονότι ἵνα ἀδεῶς ἁμαρτάνω προσδοκῶν ἐκείνην τὴν κάθαρσιν» ὥσπερ ἕτεροι λέγουσιν· «Εὐχομαι τὰς κολάσεις ἐκείνας τέλος ἔχειν, ἵνα δηλονότι ὑπὲρ τῶν ἡμαρτημένων ἀφροντιστῶ».

14. Τί ἐτι; Τὴν δόξαν ταύτην παρ' οὐδενὸς τῶν διδασκάλων παρειληφέναι λεγόντων ἡμῶν, ἐκ τῶν τοῦ μεγάλου Βασιλείου ῥημάτων θαυμασίως ἄγαν συνίστασθαι ταύτην διίσχυρίζεσθε, ὅς εὐχόμενος αἰτεῖ παρὰ Θεοῦ, ἵνα τὰς τῶν θανόντων ψυχὰς εἰς τόπον ἀναψύξεως ἀγαγεῖν ἀξιῶσιν, καὶ τὴν λέξιν ταύτην σημαίνειν φατέ, ὅτι τιμωρία τῇ διὰ πυρὸς τρύχονται αἱ ψυχαί, ἃς εἰς ἐναντίαν κατάστασιν ἄγεσθαι ἵκετεύει. Θαυμάζειν οὖν ἡμῖν ἔπεισιν, ὅτι ὁ μηδαμοῦ τῶν ἑαυτοῦ λόγων καὶ τῶν εὐχῶν ὁ ἅγιος εἶπε μὴδὲ ἐδήλωσεν, ὅτι ἐκ πυρὸς καθαρσίου τὰς τοιαύτας αἰτεῖται ῥυσθῆναι ψυχὰς, ὑμεῖς ἐκ τῆς λέξεως ταύτης θηρᾶτε καὶ τοιαύτην ἔχειν αὐτὸν διάνοιαν οἴεσθε, καθάπερ ἂν εἰ μὴ ἐπ' ἄλλης τινὸς ἀνέσεως καὶ ἀπαλλαγῆς δυσχερῶν ἢ λέξεις ἡδύναντο κεῖσθαι, καὶ τοί γε τοῦ Δαυὶδ λέγοντος· Ἄνες μοι ἵνα ἀναψύξω πρὸ τοῦ με ἀπελθεῖν, οὐ πυρὶ καιομένου πάντως, ἀλλὰ διαφόροις θλίψεσιν ὁμιλοῦντος.

15. Περί δὲ τοῦ Νύσσης Γρηγορίου τοῦ πάνυ θαυμάζετε καὶ βαρὺ καὶ πικρὸν ἡγεῖσθε, τοιαύτην ἡμᾶς ἐσχηκέναι δόξαν, ὡς ἐκείνου τῆς ἀκριβείας παρασφαλέντος, ἅτε ἀνθρώπου, καὶ λυμαίνεσθαι πᾶσι τοῖς δόγμασι καὶ ταῖς γραφαῖς ἀπάσαις τὸν λόγον τοῦτον νομίζετε. Πρὸς δὴ ταῦτά φαμεν, ὅτι πολὺ διαφέρει τὰ ὑπὸ τῶν κανονικῶν εἰρημένα γραφῶν καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ παραδεδομένα τῶν ὑφ' ἐκάστου τῶν διδασκάλων ἰδίᾳ συγγεγραμμένων ἢ καὶ δεδιδαγμένων· ἐκεῖνα μὲν γὰρ ὡς θεοπαράδοτα πιστεύειν τε καὶ συμβιβάζειν ἀλλήλοις ὀφείλομεν, εἴ τινα δοκοῦσι διαφωνεῖν, ταῦτα δὲ οὐκ ἐξ

acela curățitor după moarte, ca să păcătuiesc fără frică, așteptând curățirea aceea". După cum alții zic: „Bine-ar fi pedepsele acelea să aibă sfârșit, ca să nu mai am grijă de păcate”.

14. [Și] ce mai este încă? Zicând noi că această învățătură nu a fost primită de la nici unul dintre dascăli, voi susțineți că este întemeiată – lucru foarte de mirare – pe cuvintele Marelui Vasile, când cere de la Dumnezeu să binevoiască a duce sufletele celor morți în loc de odihnă și răcoros, zicând voi că acest cuvânt ar însemna că sufletele se chinuiesc în pedeapsa cea prin foc, iar el s-ar ruga să fie duse într-o stare contrară. Ne minunăm, deci, că ceea ce Sfântul nu a spus nicidecum, nici nu a arătat în cuvintele și în rugăciunile lui, anume că ar cere izbăvirea unor asemenea suflete dintr-un foc curățitor, voi tocmai aceea vânați din acest cuvânt și vi se pare că ar fi avut un asemenea cuget, ca și cum cuvântul lui nu s-ar putea referi la vreo altă ușurare și izbăvire; cu toate că David când zice: „Lasă-mă ca să mă răcoresc mai înainte să plec” (Ps. 28, 14), negreșit că nu arzând în foc zice aceasta, ci cuprins de felurite necazuri.

15. Iar în legătură cu Marele Grigorie al Nyssei vă mirați și socotiți un lucru greu și amar că noi am avut o asemenea părere, cum că acela a greșit față de acrivia credinței, om fiind, și socotiți că acest cuvânt aduce vătămare tuturor dogmelor și tuturor Scripturilor. La acestea spunem că e mare deosebire între cele spuse de Scripturile canonice și predanisite Bisericii, pe de o parte, și, pe de altă parte, cele ce în mod particular s-au scris și chiar s-au învățat de fiecare dintre dascăli. Căci cele dintâi, ca unele predate de Dumnezeu, suntem datori să le credem și să le considerăm conglăsuind întreolaltă, chiar dacă par a

ἀνάγκης πιστεύειν οὐδ' ἀνεξετάστως ὀφείλομεν παραδέχεσθαι· ἔστι γὰρ τὸν αὐτὸν καὶ διδάσκαλον εἶναι καὶ μὴ πάντα πρὸς ἀκρίβειαν λέγειν· ἢ τίνος χάριν συνόδων οἰκουμενικῶν ἐδέησε τοῖς πατράσιν, εἰ μηδαμῶς τῆς ἀληθείας ἕκαστος ἐκπίπτειν ἔμελλε; Τοῦτο καὶ Διονύσιος ἐν τισιν ἔπαθεν ὁ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος καὶ Γρηγόριος ὁ θαυματουργός, ὧν ὁ μὲν μαρτυρίου στέφανον ἤρατο, τοῦ δὲ καὶ τοῦνομα μόνον πρὸς εὐφημίαν ἀρκεῖ. Καὶ περὶ μὲν τοῦ θείου Διονυσίου φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος πρὸς Μάξιμον γράφων, ὅτι «τοιαύτην ἔχομεν γνώμην· οὐ πάντα θαυμάζομεν τοῦ ἀνδρός· ἔστι δὲ ἅ καὶ παντελῶς διαγράφομεν· σχεδὸν γὰρ ταυτησὶ τῆς νῦν περιθρυλλουμένης ἀσεβείας, τῆς κατὰ τὸ ἀνόμοιον λέγω, οὗτός ἐστιν, ὅσα γε ἡμεῖς ἴσμεν, ὁ πρῶτος ἀνθρώποις τὰ σπέρματα παρασχών· αἴτιον δὲ οἶμαι, οὐ πονηρία γνώμης, ἀλλὰ τὸ σφόδρα βούλεσθαι ἀντιτείνειν τῷ Σαβελλίῳ». Καὶ μετ' ὀλίγα· «Τοιοῦτόν τι καὶ περὶ τὸν ἄνδρα τοῦτον γεγεννημένον εὖρομεν· ἀντιβαίνων γὰρ σφοδρῶς τῇ ἀσεβείᾳ τοῦ Λίβυος, ἔλαθεν ἑαυτὸν εἰς τοῦναντίον κακὸν ὑπὸ τῆς ἄγαν φιλοτιμίας ὑπενεχθεῖς». Καὶ μετὰ μικρόν· «Ἐκ τούτου συνέβη κακὸν μὲν αὐτὸν κακοῦ διαμείψασθαι, τῆς δὲ ὀρθότητος τοῦ λόγου διαμαρτεῖν». Περὶ δὲ Γρηγορίου τοῦ θαυματουργοῦ πρὸς τὸν ἴδιον ἀδελφὸν γράφων, τοιάδε φησὶν· «Ἐπειτα μέντοι τὸν Ἑλληνα πείθων οὐχ ἡγεῖτο χρῆναι ἀκριβολογεῖσθαι περὶ τὰ ῥήματα, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ συνδιδόναι τῷ ἔθει τοῦ ἐναγομένου, ὥς ἂν μὴ ἀντιτείνη πρὸς τὰ καίρια· διὸ δὴ καὶ πολλὰς ἂν εὖροις ἐκεῖ φωνὰς τὰς

³⁶ Fracțiune arianistă extremistă din secolul al IV-lea, care susținea că Fiul este în totalitate neasemănător cu Tatăl. Fondatorii grupării au fost Aetius și Eunomiu.

³⁷ Vrând să combată o erezie, au accentuat nefondat anumite aspecte și din prea multă râvnă au căzut ei înșiși în erezie.

nu fi în acord, dar pe celelalte nu suntem nevoiți să le credem, nici să le primim fără cercetare. Căci se poate întâmpla ca unul și același dascăl să nu le grăiască pe toate după acrivie. Căci, altfel, ce nevoie ar mai fi avut Părinții de Sinoade Ecumenice, dacă pe fiecare dintre ei nu îi păștea primejdia de-a cădea din adevăr? Aceasta și Dionisie al Alexandriei, în anumite privințe, a pășit-o, și Grigorie Taumaturgul; dintre care unul a luat cununa muceniciei, iar celuilalt îi este de ajuns numele spre laudă. Și despre dumnezeiescul Dionisie zice Marele Vasile, scriind către Maxim, că „părerea aceasta o avem: nu le prețuim pe toate ale aceluia bărbat, ba încă pe unele le respingem cu totul. Căci, după câte noi știm, acesta este cel dintâi care a dat oamenilor semințele acestei erezii despre care se discută acum mult, mă refer la cea a anomeilor³⁶. Iar pricina cred că nu a fost viclenia cugetului, ci faptul că a dorit din răsuputeri să se împotrivească lui Sabelie”³⁷. Și puțin mai departe: „Ceva asemănător am aflat că s-a întâmplat și cu bărbatul acesta. Căci opunându-se cu tărie necredinței libianului Sabelie, n-a mai luat seama la sine însuși, lăsându-se dus spre răul contrar de către un zel fără măsură”. Și după puțin mai departe: „Din această pricină s-a întâmplat să combată răul prin rău și să greșească față de învățătura cea dreaptă”³⁸. Iar despre Grigorie Taumaturgul, scriind fratelui său, unele ca acestea zice: „Apoi, căutând a-l convinge pe elin, nu a considerat util să folosească neapărat o precizie în cuvinte, ci s-a întâmplat ca uneori să se dedea terminologiei aceluia, ca acela să nu se împotrivească lui în punctele esențiale³⁹. De aceea mulți termeni ai putea afla acolo,

³⁸ Epistole, 9, BEΠΕΣ 55, p. 32.

³⁹ A făcut pogorământ, ținând cont de oportunitatea deschisă. O prea mare rigoare la început l-ar fi îndepărtat pe acel păgân.

νῦν τοῖς αἰρετικοῖς μεγίστην παρεχομένης ἰσχύν, ὡς τὸ κτίσμα καὶ τὸ ποίημα, καὶ εἴ τι τοιοῦτον». Καὶ τί θαυμαστὸν εἰ ὁ δεῖνα καὶ ὁ δεῖνα τῆς ἀκριβείας διήμαρτεν, ὅπου γε καὶ ὅλη σύνοδος ἡ ἐν Νεοκαισαρείᾳ, μετὰ τῶν ἄλλων καὶ Βασιλέα τὸν μάρτυρα τὸν τῆς Ἀμασείας ἐπισκοπον ἡγεμόνα πλουτοῦσα, ἀποστολικὸν ῥητὸν ἀγνοήσασα φαίνεται, ᾧ χρησαμένη κανόνα ἐξέθετο. Τούτου δὲ τοῦ κανόνος ἀργίαν καταγνοῦσα ἡ τῶν οἰκουμενικῶν ἕκτη συνόδων, τοιάδε περὶ αὐτοῦ φησιν ἐν κανόνι ἰστ' ὦ: «Ἐπειδὴ ἡ τῶν Πράξεων βίβλος ἐπτὰ διακόνους ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καταστῆναι παραδίδωσιν, οἱ δὲ τῆς κατὰ Νεοκαισαρείαν συνόδου ἐν τοῖς ἐκτεθεῖσι παρ' αὐτῷ κανόσι σαφῶς διεξῆλθον, ὅτι διάκονοι ἐπτὰ ὀφείλουσιν εἶναι κατὰ τὸν κανόνα, κἂν πάνυ μεγάλη ἡ πόλις εἴη, πεισθήσῃ δὲ ἐκ τῆς βίβλου τῶν Πράξεων, ἡμεῖς τῷ ἀποστολικῷ ῥητῷ τὸν νοῦν ἐφαρμόσαντες τῶν πατέρων, εὖρομεν ὡς ὁ λόγος αὐτοῖς οὐ περὶ τῶν τοῖς μυστηρίοις διακονουμένων ἀνδρῶν ἦν, ἀλλὰ περὶ τῆς ἐν ταῖς χρεαίαις τῶν τραπεζῶν ὑπουργίας». Ὅτι δὲ αἱ κανονικαὶ μόναι γραφαὶ τὸ ἀδιάπτωτον ἔχουσι, μαρτυρεῖ καὶ ὁ μακάριος Αὐγουστίνος, ἐν οἷς πρὸς Τερώννυμον γράφων «Μόναις» φησί «ταῖς λεγομέναις κανονικαῖς τῶν γραφῶν βίβλοις ταύτην ἀποδιδόναι μεμάθηκα τὴν τιμὴν, ὥστε μηδένα πλανηθῆναι τῶν ἐκεῖνας συγγραφαμένων βεβαίως πιστεύειν τοὺς δ' ἄλλους οὕτως ἀναγινώσκω, ὥστε κἂν ὁποιοῦν ἀγισσύνη ἢ διδασκαλία διήνεγκαν, μὴ διὰ τοῦτο ἀληθὲς νομίζειν ὅτι οὕτως ἐκεῖνοι ἔγραψαν ἢ ἐνόμισαν». Καὶ ἐν τῇ πρὸς Φουρτουνάτον αὐθις ἐπιστολῇ: «Οὐδὲ τὰς τῶν ὀντινωνοῦν διαλέξεις, κἂν καθολικοὶ τινες ἄνδρες ὡσι καὶ περιβόητοι,

⁴⁰ Negăsit.

⁴¹ În sensul de: „că nu a înțeles”.

⁴² Canonul 15 al Sinodului de la Neocezareea.

care acum dau o foarte mare putere ereticilor, cum ar fi *zidire* și *făptură* și alții asemenea”⁴⁰. Și ce e de mirare dacă cutare și cutare a greșit față de acrivie, când întreg Sinodul din Neocezareea, împodobit pe lângă alții și cu Vasile mucenicul, episcopul întâistătător al Amasiei, s-a arătat necunoscând⁴¹ cuvântul apostolic, de care folosindu-se a dat un canon⁴². Hotărând neținerea⁴³ acestui canon, Sinodul la șaselea ecumenic zice despre el (despre canonul de la Neocezareea) în canonul 16: „De vreme ce Cartea Faptelor ne predă că șapte diaconi au fost așezați de Apostoli, iar Părinții de la Sinodul din Neocezareea au expus limpede în canoanele așezate de ei «cum că într-o cetate, oricât de mare ar fi, după canon trebuie să fie șapte diaconi, încredințează-te din Cartea Faptelor», punând laolaltă gândul Părinților cu cuvântul apostolic⁴⁴, am aflat că aceia nu au vorbit despre bărbații care slujesc tainele, ci despre slujirea în cele trebuitoare meselor”⁴⁵. Iar că numai Scripturile canonice nu greșesc, dă mărturie și Fericitul Augustin în cele pe care le scrie lui Ieronim: „Am învățat a da această cinste numai cărților Scripturilor numite canonice, încât cred cu tărie că nimeni din cei ce le-au alcătuit pe acelea nu a fost înșelat. Iar pe ceilalți așa îi citesc: prin oricâtă sfințenie sau învățătură s-ar fi distins ei, nu socotesc adevărat ceea ce au spus sau au socotit doar pentru că astfel au scris sau au socotit aceia”⁴⁶. Și iarăși, în Epistola către Fortunat zice: „Nici cuvintele oricăruia dintre bărbații vestiți și universal recunoscuți nu trebuie să le ținem precum ținem

⁴³ Altă variantă: „condamnând lipsa de eficacitate”.

⁴⁴ Înțelegând întâmplarea din Faptele Apostolilor în duhul și cu mintea Părinților.

⁴⁵ Canonul 16 Trulan.

⁴⁶ Epistola 82, vol. II, PL 33, 277.

ὥσπερ τὰς κανονικὰς γραφὰς ἔχειν ὀφείλομεν, ὡς μὴ ἐξεῖναι καὶ ἡμῖν, σφζομένης τῆς ὀφειλομένης αὐτοῖς τιμῆς, τὶ τῶν ἐν τοῖς αὐτῶν συγγράμμασιν ἀποδοκιμάζειν καὶ διαπτύειν, εἰ ποτέ τι φωράσασαιμεν ὁ ἄλλως φρονούσιν ἢ ἡ ἀλήθεια ἔχει, ἢ τῇ τοῦ Θεοῦ βοηθείᾳ παρ' ἄλλων ἢ παρ' ἡμῶν νοηθεῖσα. Ἐγὼ γοῦν τοιοῦτός εἰμι ἐν τοῖς τῶν ἄλλων συγγράμμασιν, οἷους εἶναι θέλω τοὺς τὰ ἡμέτερα μετιόντας».

16. Τῆς οὖν τοιαύτης τιμῆς, ὡς εἴρηται, καὶ πίστεως καὶ ὑπακοῆς μόναίς ταῖς κανονικαῖς ὀφειλομένης γραφαῖς, τί ποιούμεν ἡμεῖς ἄτοπον, εἰ Γρηγόριον τὸν Νύσσης, ἄνθρωπον ὄντα, δημαρτηκέναι κατὰ τι τῆς ἀκριβείας φαμέν, καὶ ταῦτα τοῦ δόγματος ἀμφισβητουμένου τῷ τότε, καθάπερ ἡμῖν εἴρηται πρότερον; Εἰ δ' ὑμεῖς λέγετε καὶ τὸ αἰώνιον πῦρ αὐτὸν διομολογεῖν, ὡς ἐν τῷ Κατηχητικῷ λόγῳ καὶ ἐν τῷ περὶ τῶν πρὸ ὥρας ἀναπαζομένων νηπίων ἀριδῆλως δείκνυται, πλείστην ὑμῖν εἰσόμεθα χάριν, εἰ τοιοῦτόν τι λέγοντα τοῦτον ἢ φρονούντα δυνηθεῖντε δεῖξαι ἡμεῖς γὰρ οὔτε πῦρ αἰώνιον καὶ ἀπεράντους κολάσεις οὐδαμοῦ τοῦτον εὐρίσκομεν λέγοντα, οὔτε τὰς μικρὰς ἁμαρτίας μόνον καθαιρομένας, ἀλλὰ πᾶσαν τε ἁμαρτίαν καθάρσιμον εἶναι διὰ τοῦ πυρὸς ἐκείνου καὶ πᾶσαν κόλασιν λυθησομένην ποτέ καὶ ἐξουσαν τέλος, ἅτε μηδὲν ἄλλο τυγχάνουσιν ἢ κάθαρσιν οὐ τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων καὶ πονηρῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν δαιμόνων αὐτῶν ἀποκαταστησομένων. Λέγει γοῦν ἐν μὲν τῷ Κατηχητικῷ περὶ τοῦ διαβόλου τοιαῦτα· «Ὁ μὲν ἐπὶ διαφθορᾷ τῆς φύσεως τὴν ἀπάτην ἐνήργησεν· ὁ δὲ δίκαιος ἅμα καὶ ἀγαθὸς καὶ σοφὸς ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ καταφθαρέντος τῇ ἐπινοίᾳ τῆς ἀπάτης ἐχρηάτο, οὐ μόνον τὸν ἀπολωλότα διὰ τούτων εὐεργετῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν τὴν ἀπώλειαν καθ'

Scripturile canonice, ca și cum, păstrându-ne neștirbită prețuirea față de ei, nu ne-ar fi îngăduit să respingem și să dăm la o parte ceva din scrierile lor, în cazul în care îi descoperim cugetând altfel decât este adevărul cel înțeles, cu ajutorul lui Dumnezeu, de către alții sau de către noi. Așa mă raportează eu la scrierile altora; și așa vreau să se raporteze și aceia la ale noastre⁴⁷.

16. Prin urmare, dacă o asemenea cinstire și credință și ascultare, precum s-a spus, trebuie dată numai Scripturilor canonice, ce lucru necuvenit facem noi dacă Grigorie al Nyssei, om fiind, zicem că a greșit față de acrivie, și aceasta atunci când – precum am spus mai sus – dogma era neclară? Iar dacă voi ziceți că el mărturisește și focul cel veșnic, cum se arată foarte clar în *Cuvântul catehetic* și în *Cuvântul despre pruncii răpiți mai înainte de vreme*, vă vom fi foarte mulțumitori dacă puteți dovedi că grăiește sau cugetă un asemenea lucru. Că noi nu îl aflăm nicăieri pe acesta grăind de foc veșnic și pedepse fără sfârșit, nici de aceea că doar păcatele mici se curăță, ci că tot păcatul are curățire prin acel foc și că toată pedeapsa va fi dezlegată cândva și va avea sfârșit, fiindcă ea nu e nimic altceva decât curățire – nu numai a oamenilor necredincioși și răi – ci și a diavolilor, care, chiar și ei, vor fi restaurați. Căci în *Cuvântul catehetic* despre diavol zice unele ca acestea: „el [diavolul] a lucrat înșelarea pentru stricăciunea firii⁴⁸; dar Cel drept și bun și înțelept S-a folosit de născocirea înșelării pentru mântuirea celui stricat, făcând bine prin acestea nu numai celui pierdut, ci chiar și celui ce a lucrat pierzania împotriva noastră.

⁴⁷ Epistola 148, vol. III, PL 33, 628.

⁴⁸ Pentru a strica firea.

ἡμῶν ἐνεργήσαντα· ἐκ γὰρ τοῦ προσεγγίσει τῇ ζωῇ μὲν τὸν θάνατον, τῷ φωτὶ δὲ τὸ σκότος, τῇ ἀφθαρσίᾳ δὲ τὴν φθορὰν, ἀφανισμὸς μὲν τοῦ χείρονος γίνεται καὶ εἰς τὸ μὴ ὂν μεταχώρησις, ὠφέλεια δὲ τοῦ ἀπὸ τούτων καθαιρομένου. Καθάπερ γὰρ τῆς ἀτιμοτέρας ὕλης τῷ χρυσῷ καταμιχθείσης, τῇ διὰ τοῦ πυρὸς δαπάνῃ τὸ ἀλλότριόν τε καὶ ἀπόβλητον οἱ θεραπευταὶ τοῦ χρυσοῦ καταναλώσαντες, πάλιν ἐπανάγουσι πρὸς τὴν κατὰ φύσιν λαμπηδόνα τὴν προτιμοτέραν ὕλην, οὐκ ἄπονος μέντοι γίνεται ἡ διάκρισις, χρόνῳ τοῦ πυρὸς τῇ ἀναλωτικῇ δυνάμει τὸ νόθον ἐξαφανίζοντος, πλὴν ἀλλὰ θεραπεία τίς ἐστὶ τοῦ χρυσοῦ, τὸ ἐκτακῆναι παρ' αὐτοῦ τὸ ἐπὶ λύμῃ τοῦ καλοῦ ἐγκείμενον· κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον θανάτου καὶ φθορᾶς καὶ σκότους καὶ εἴ τι κακίας ἐκγονον τῷ εὐρετῇ τοῦ κακοῦ περιφύεντων, ὁ προσεγγισμὸς τῆς θείας δυνάμεως πυρὸς δίκην ἀφανισμὸν τοῦ παρὰ φύσιν κατεργασάμενος, εὐεργετῇ τῇ καθάρσει τὴν φύσιν, κὰν ἐπίπονος ἡ διάκρισις ᾗ. Οὐκοῦν οὐδ' ἂν παρ' αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου μὴ εἶναι δίκαιόν τε καὶ σωτήριον τὸ γεγονὸς ἀμφιβάλλοιτο, εἴπερ εἰς αἴσθησιν τῆς εὐεργεσίας ἔλθῃ· νυνὶ γὰρ καθάπερ οἱ ἐπὶ θεραπείᾳ τεμνόμενοι τε καὶ καιόμενοι χαλεπαίνουσι τοῖς θεραπεύουσιν, τῇ ὀδύνῃ τῆς τομῆς δριμυσσόμενοι, εἰ δὲ τὸ ὑγιαίνειν διὰ τούτου προσγένειτο καὶ ἡ τῆς καύσεως ἀλγηδὼν παρέλθοι, χάριν εἴσονται τοῖς τὴν θεραπείαν ἐπ' αὐτῶν ἐνεργήσασιν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ταῖς μακραῖς περιόδους ἐξαιρεθέντος τοῦ κακοῦ τῆς φύσεως, τοῦ νῦν αὐτοῖς καταμιχθέντος καὶ συμφυέντος, ἐπειδὴν ἡ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκατάστασις τῶν νῦν ἐν κακίᾳ κειμένων γένηται, ὁμόφωνος εὐχαριστία παρὰ πάσης ἔσται τῆς κτίσεως, καὶ τῶν ἐν τῇ καθάρσει κεκολασμένων καὶ τῶν μηδὲ τὴν ἀρχὴν ἐπιδηθέντων καθάρσεως». Ἐν δὲ τῷ περὶ τῶν κεκοιμημένων αὐθις περὶ πάσης κακίας

Căci din faptul că a apropiat moartea de viață, întunericul de lumină, stricăciunea de nestricăciune, se face, pe de o parte, dispariția a ceea ce e mai rău și mutarea lui în neființă, iar pe de alta, folosul celui ce se curățește prin acestea. Căci după cum, aflând aurarii o materie mai de necinste amestecată cu aurul și mistuind ei prin foc ceea ce-i străin și de lepădat și readucând la strălucirea cea după fire materia mai de cinste, nu fără durere se face această lămurire și deosebire, fiindcă trebuiește timp ca focul să nimicească prin puterea sa mistuitoare impuritatea, fiind nevoie de un tratament pentru aur ca să fie topit din el ceea ce îi știrbește frumusețea, tot așa, de aflătorul morții și al stricăciunii și al întunericului și al oricărei odrasle a răului apropiindu-se dumnezeiasca putere și lucrând ca un foc nimicirea a ceea ce-i împotri-va firii, face bine firii prin curățire, deși dureroasă este lămurirea și deosebirea aceasta. Așadar, dacă potrivit-ful ar ajunge la simțirea binefacerii, nici măcar el nu s-ar mai îndoi că lucrul făcut e drept și mântuitor. Căci după cum, în vremea tratamentului medical, cei tăiați și arși îi îngreuiază pe medici, înțepați de durerea tăierii, dar mai apoi, dobândind prin aceasta sănătate⁴⁹ și trecând durerea arderii, sunt recunoscători celor ce i-au tratat⁵⁰, tot așa, [și diavolilor] după lungi perioade scoțându-li-se din fire răul care acum e amestecat și odrăslit în ei, după reasezarea în starea dintru început a celor ce zac acum în răutate, va fi o mulțumire într-un glas din partea zidirii întregi – și a celor pedepsiți prin curățire, și a celor care nu au avut nevoie nici măcar de începutul curățirii⁵¹. Iar în *Cuvântul despre cei adormiți*, iarăși aducând

⁴⁹ Literal: le vine, li se adaugă sănătate.

⁵⁰ Prin ardere și tăiere.

⁵¹ Marele cuvânt catehetic, PG 45, 68-69.

τὸν λόγον ποιούμενος τοιάδε φησίν· «Ὡς ἂν οὖν καὶ ἡ ἐξουσία μένη τῇ φύσει καὶ τὸ κακὸν ἀπογένοιτο, ταύτην εὖρεν ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ τὴν ἐπίνοϊαν, τὸ ἔᾶσαι τὸν ἄνθρωπον ἐν οἷς ἡβουλήθη γενέσθαι, ἵνα γευσάμενος τῶν κακῶν, ὧν ἐπεθύμησε, καὶ τῇ πείρᾳ μαθῶν οἷα ἀνθ' οἷων ἡλλάξατο, παλινδρομήσῃ διὰ τῆς ἐπιθυμίας ἐκουσίως πρὸς τὴν πρώτην μακαριότητα, ἅπαν τὸ ἐμπαθέσ τε καὶ ἄλογον ὥσπερ τι ἄχθος ἀποσκευάσας τῆς φύσεως, ἥτοι κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν διὰ προσοχῆς τε καὶ φιλοσοφίας ἐκκαθαρθεῖς, ἢ μετὰ τὴν ἐνθένδε μετανάστασιν διὰ τῆς τοῦ καθαρσίου πυρὸς χωνείας». Καὶ μετ' ὀλίγα· «Τούτοις ἐμβιοτεύων κατὰ τὸν τῆδε βίον ὁ ἄνθρωπος τῇ αὐτεξουσίᾳ κινήσει, εἰ μὲν διακρίνει τοῦ ἀλόγου τὸ ἴδιον καὶ πρὸς ἑαυτὸν βλέπει διὰ τῆς ἀστειοτέρας ζωῆς, καθαρσίον τῆς ἐμμιχθείσης κακίας τὸν παρόντα βίον ποιήσεται, κρατῶν διὰ τοῦ λόγου τῆς ἀλογίας· εἰ δὲ πρὸς τὴν ἄλογον τῶν παθῶν ἐπικλιθεῖ ῥοπήν, τῷ τῶν ἀλόγων δέρματι συνεργῶ χρησάμενος πρὸς τὰ πάθη, ἄλλως μεταβληθήσεται πρὸς τὸ κρεῖττον, μετὰ τὴν ἐκ τοῦ σώματος ἔξοδον γνοὺς τῆς ἀρετῆς τὸ πρὸς τὴν κακίαν διάφορον, ἐν τῷ μὴ δύνασθαι μετασχεῖν τῆς θειότητος, μὴ τοῦ καθαρσίου πυρὸς τὸν ἐνόντα τῇ ψυχῇ ῥύπον ἀποκαθάραντος. Ταῦτά ἐστιν ἃ τὴν τοῦ σώματος χρεῖαν ἀναγκαίαν ἡμῖν ἐποίησε, δι' οὗ τό τε αὐτεξούσιον σφίζεται καὶ ἡ πρὸς τὸ ἀγαθὸν πάλιν ἐπάνοδος οὐ κωλύεται, ἀλλὰ τῇ περιοδικῇ ταύτῃ ἀκολουθίᾳ δι' αὐτοῦ γίνεται ἡμῖν ἡ πρὸς τὸ κρεῖττον ῥοπή, τῶν μὲν

⁵² În text: ἐξουσία (putere).

⁵³ Adică: conștientizând ce bunătați a pierdut.

⁵⁴ Viețuire după poruncile lui Dumnezeu.

⁵⁵ Omul e îmbrăcat, după cădere, în hainele de piele care desemnează aspectul irațional și pătimas al făpturii.

⁵⁶ În textul Sfântului Grigorie este *βουλευσεται* (va voi, va delibera) în loc de *μεταβληθήσεται* (va fi mutat).

vorba despre toată răutatea, unele ca acestea zice: „Deci, ca și liberul arbitru⁵² să rămână firii, dar și răul să fie lepădat, acest artificiu l-a găsit înțelepciunea lui Dumnezeu: a-l lăsa pe om să fie în cele pe care el le-a vrut, ca, gustând din răutățile pe care le-a dorit și învățând prin cercare pe care cu care le-a schimbat⁵³, prin dorire să alerge iarăși de bună voie la fericirea cea dintâi, lepădând din fire, ca pe o povară, ceea ce e împătimit și e nerațional, fie în vremea vieții de aici curățindu-se prin luare aminte [la sine] și filosofie⁵⁴, fie, după mutarea de aici, prin lămurirea lucrată de focul curățitor”. Și puțin mai încolo: „Trăind omul în acestea în vremea vieții de aici, dacă, prin mișcarea cea liberă, separă ceea ce este al său de ceea ce este irațional și ia aminte la sine printr-o viețuire mai înaltă, va curăța viața de aici de răutatea amestecată în ea, stăpânind prin rațiune ceea ce e irațional. Dar dacă, prin mișcarea cea liberă, se pleacă spre iraționalitatea patimilor folosindu-se de pielea celor iraționale⁵⁵ ca de un împreună-lucrător spre patimi, altfel va fi mutat⁵⁶ [la a-și dori] ceea ce-i mai bun: prin faptul că, după ieșirea din trup, cunoaște deosebirea virtuții de răutate, din aceea că nu poate să se împărtășească de Dumnezeu dacă focul curățitor nu îi curățește pata dinlăuntrul sufletului⁵⁷. Acestea sunt cele ce au făcut necesar uzul trupului. Căci prin el se salvează și liberul arbitru, pe de o parte, și, pe de altă parte, nu se oprește nici întoarcerea către bine, ci, prin această succesiune de perioade [temporale]⁵⁸, ni se face aplecarea [voită] către ceea ce-i mai

⁵⁷ BEPES 69, p. 140.

⁵⁸ „Aceste perioade” se referă și la viața de aici și la cea de după moarte. Dar această curățire presupune ca trupul să fie unit cu sufletul. De aceea ea se face fie aici, fie după înviere.

ἐντεῦθεν ἤδη διὰ τῆς ἐν σαρκὶ ζωῆς τὸν πνευματικὸν ἐν ἀπαθείᾳ κατορθούντων βίον, οἷους γεγενῆσθαι τοὺς πατριάρχας τε καὶ προφήτας ἀκούομεν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς τε καὶ μετ' ἐκείνους δι' ἀρετῆς καὶ φιλοσοφίας ἀναδραμόντας ἐπὶ τὸ τέλειον, μαθητὰς λέγω καὶ ἀποστόλους καὶ μάρτυρας καὶ πάντας τοὺς τὴν ἐνάρετον ζωὴν πρὸ τοῦ ὑλικοῦ τετιμηκότας βίου, οἱ καὶ ἐλάττους ὥσι τῷ ἀριθμῷ τοῦ πλήθους τῶν πρὸς τὸ χεῖρον ἀπορρεόντων, οὐδὲν ἦττον τὸ δυνατόν εἶναι διὰ σαρκὸς τὴν ἀρετὴν κατορθῶσαι μαρτυροῦσι· τῶν δὲ λοιπῶν διὰ τῆς εἰς ὕστερον ἀγωγῆς ἐν τῷ καθαρσίῳ πυρὶ ἀποβαλλόντων τὴν πρὸς τὴν ὕλην προσπάθειαν, καὶ πρὸς τὴν ἐξ ἀρχῆς ἀποκληρωθεῖσαν τῇ φύσει χάριν διὰ τῆς τῶν ἀγαθῶν ἐπιθυμίας ἐκουσίως ἐπανιόντων». Καὶ ἐν τῷ περὶ τῶν πρὸ ὥρας ἀναρπαζομένων νηπίων αὐθις: «Τὸ μὲν δύνασθαι καὶ τὸν πρὸς τοῦτο τὸ μέτρον τῆς πονηρίας ἐλάσαντα χρόνων τισὶ μακρῶν περιόδοις διὰ τῆς αἰωνίας καθάρσεως πάλιν ἀναδοῦναι τῷ τῶν σφζομένων πληρώματι, παντὶ πρόδηλον πάντως τῷ πρὸς τὴν θείαν δύναμιν βλέποντι».

17. Ταῦτα μὲν οὖν ὅτι περὶ πάσης ἀμαρτίας ὁμοίως καὶ περὶ πάντων ἀμαρτωλῶν τε καὶ ἀσεβῶν καὶ αὐτῶν τῶν δαιμόνων εἴρηται, καὶ τυφλῷ (φασί) δῆλον. Ὅτι δὲ μετὰ τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν κρίσιν τὴν τοιαύτην ἔσεσθαι λέγει διὰ πυρὸς κάθαρσιν, δῆλον ἐξ ὧν ἐν τῷ αὐτῷ περὶ τῶν νηπίων λόγῳ φησίν: «Ἄρα καὶ ἐκείνη ἡ ψυχὴ τοῦ κριτοῦ παραστήσεται μετὰ τῶν ἄλλων τῷ βήματι; ὕψξει τῶν βεβιωμένων τὴν κρίσιν; λήψεται τὴν κατ' ἀξίαν ἀντίδοσιν, ἢ πυρὶ καθαιρομένη κατὰ τὰς τοῦ εὐαγγελίου φωνὰς ἢ τῇ δρόσῳ τῆς εὐλογίας συναναψύχουσα;»

⁵⁹ BEPES 69, p. 139-140.

bun: unora încă de aici, celor ce prin viețuirea în trup au izbutit viața duhovnicească în nepătimire, precum auzim că s-a petrecut cu patriarhii și proorocii și cei care împreună cu ei și după ei, prin virtute și filosofie, au alergat spre desăvârșire – ucenici și Apostoli și mucenici și toți câți au cinstit viața virtuoasă mai mult decât pe cea materialnică – care, chiar dacă sunt puțini la număr față de mulțimea celor care s-au abătut spre ce-i mai rău, ne mărturisesc că nu este nicidecum cu neputință a săvârși virtutea în trup; iar celorlalți prin educarea cea de pe urmă în focul curățitor, lepădând ei acolo împătimirea față de materie și tinzând de bună voie, prin dorirea bunătăților, către harul sortit firii dintru început⁵⁹. Iar în *Cuvântul despre pruncii răpiți mai înainte de vreme* zice iarăși: „Îi este întru totul clar oricui privește la puterea dumnezeiască cum că ea chiar și pe cel ajuns la această măsură a răutății îl poate reda cetei celor mântuiți, în perioade de vreme îndelungate, printr-o curățire veșnică”⁶⁰.

17. Așadar, că acestea s-au spus deopotrivă despre tot păcatul și despre toți păcătoșii și necredincioșii, ba chiar despre diavolii înșiși, e limpede și unui orb. Iar că după înviere și după judecată zice că va fi o astfel de curățire prin foc, se vede din cele pe care le zice în același *Cuvânt despre prunci*: „Oare și acel suflet se va înfățișa împreună cu celelalte la scaunul Judecătorului? Îi vor fi și lui judecate toate câte le-a trăit în viață? Va lua răsplata după vrednicie, fie curățindu-se prin foc, după graiurile Evangheliei, fie răcorindu-se cu roua binecuvântării?”⁶¹.

⁶⁰ „Veșnică” în acest pasaj nu se referă la eternitate, ci la faptul că acea curățire nu are loc sub incidența timpului, ci este marcată de altă succesiune care am putea-o numi eonică. BEPES 68, p. 315.

⁶¹ BEPES 68, p. 304.

Τί κοινὸν τοῖς τοιούτοις λόγοις, εἰπέ μοι, καὶ τῷ παρ' ὑμῶν εἰσαγομένῳ καθαρτηρίῳ; Πάντας μὲν γὰρ οὗτος ἁμαρτωλοὺς καὶ πᾶσαν ἁμαρτίαν ὁμοίως διὰ τοῦ πυρὸς ἐκείνου καθαίρει, τινὰς δὲ ὑμεῖς, ὅσαι κουφότεραι, καὶ ἐπὶ τινων, ὅσοι μὴ παντάπασι μοχθηροί, καθαίρεσθαι λέγετε· καὶ ὁ μὲν μετὰ τὴν τελευταίαν κρίσιν, ὑμεῖς δὲ αὐτίκα μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ σώματος. Ἄρ' οὐ καλῶς ποιοῦμεν οὐ πάντα πειθόμενοι τοῖς τοιούτοις λόγοις, ἀλλ' ἢ νόθους αὐτοὺς νομίζοντες, ἢ καὶ γνησίους ὄντας, ὡς ταῖς γραφαῖς ἐναντίους καὶ τοῖς κοινοῖς δόγμασιν οὐ παραδεχόμενοι;

18. Ταῦτα μὲν οὖν ὡς ἔχουσιν ἐπὶ λέξεως ἐκθέσθαι κατηναγκάσθημεν, ἵνα μὴ τὸν ἅγιον δοκῶμεν συκοφαντεῖν ὡς τοῖς Ωριγενιακοῖς συμφερόμενον δόγμασι· τὴν δ' ὑπὲρ τούτων ἀπολογία καὶ ὑμεῖς ἂν εἴητε δίκαιοι συνεισφέρειν, εἴ τινα καινότεραν ἐπινοῆσαι δυνηθεῖητε (δίκαιον γὰρ, ἐπειδὴ καὶ κοινὸς ὑπάρχει διδάσκαλος), ὅπως τε εἰς τὴν τοιαύτην ἐνέπεσε δόξαν καὶ ὅπως οὐχ ὑπὸ τῆς πέμπτης ἀπεδοκιμάσθη συνόδου τὰ τούτου συγγράμματα καὶ πυρὶ παρεδόθη. Τὸ γὰρ μετὰ τὴν σύνοδον ταύτην αὐτὰ νενοθεῦσθαι λέγειν ὑπ' ἄλλων τινῶν καὶ ἄλλου του χάριν, ἔωλον ἀτεχνῶς καὶ κομιδῇ περιττόν· ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἀναγκαῖον ἄλλως, ὅτι τοιαύτην ὅλως ἔσχηκε δόξαν, διὰ τοῦτ' ἀφανισθῆναι τὰ τούτου συγγράμματα καὶ πυρὶ δοθῆναι· τοῦτο γὰρ οὐδὲ τὰ Ωριγένους ἔπαθε πάντα, καὶ δῆλον ἐκ τῆς λεγομένης αὐτοῦ Φιλοκαλίας, ἣτις ἐξελέγη μὲν καὶ συνετέθη παρὰ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου σὺν τῷ μεγάλῳ φιλοπονῆσαντος Βασιλείῳ, πλήρης δὲ τῶν τοιούτων ἐστὶ φωνῶν καὶ

⁶² Adică recunoscut și de Apus și de Răsărit.

⁶³ E de cugetat de ce Origen a fost condamnat pentru o teză pentru care Sf. Grigorie de Nyssa nu a fost, ba mai mult, acesta din urmă e proclamat de Sinodul al VII-lea Ecumenic ca „Părinte al Părinților”.

Spune-mi, ce au în comun aceste cuvinte, cu învățătura focului curățitor pe care ați introdus-o voi? Căci acesta curăță prin acel foc pe toți păcătoșii și tot păcatul deopotrivă, dar voi ziceți că se curăță doar păcatele mai ușoare și doar păcătoșii care nu sunt cu totul ticăloși. Iar el vorbește de o curățire de după judecata finală, dar voi de una imediat după lepădarea trupului. Așadar nu bine facem că nu credem unor asemenea cuvinte, pe care fie le socotim măsluite, fie – chiar dacă-s autentice – nu le primim, ca pe unele ce sunt potrivnice Scripturilor și dogmelor celor de obște?

18. Acestea, deci, am fost nevoiți să le înșirăm cuvânt cu cuvânt [așa cum le-a scris], ca să nu părem că îl învinuim pe Sfântul că s-a alăturat dogmelor origeniste. Iar acest cuvânt ce urmează – sau altul nou, de puteți găsi – în apărarea Sfântului față de acuzațiile acestea, dacă ați fi drepti, și voi ar trebui să-l aduceți (căci așa s-ar cuveni să faceți, de vreme ce el este dascăl comun⁶²): cum că el a căzut într-o astfel de opinie, dar că scrierile lui nu au fost lepădate de Sinodul al V-lea și predate focului⁶³. Căci a spune că după acest Sinod au fost ele măsluite de către alții și dintr-un alt motiv, e ceva cu totul învechit și fără îndoială de prisos⁶⁴. Însă, pe de altă parte, nici nu e neapărat nevoie ca, din pricină că el a avut o asemenea părere, să-i fie nimicite scrierile și date focului. Căci aceasta nu au pățit-o nici toate cele ale lui Origen, precum se vede limpede din așa-numita lui *Filocalie* – cea aleasă și alcătuită de Grigorie Teologul, ostenindu-se împreună cu marele Vasile – care este plină de astfel

⁶⁴ Fără nici o fundamentare logică sau textuală. Deci, problema ar fi cum înțelegem cele scrise de Sfântul Grigorie, din moment ce Sinodul al V-lea nu-l condamnă. Căci nici nu se poate susține că operele lui au fost falsificate după aceea. Falsificarea ar fi putut apărea doar înainte de Sinodul al V-lea.

δογμάτων διὰ τὸ ἀμφισβητήσιμον εἶναι τότε τὴν δόξαν, ἡπερ ἡμῖν εἴρηται πρότερον. Ἀλλὰ καὶ ἦν ὁ ἅγιος Μάξιμος ἐπινοεῖ παραμυθίαν τῇ τοιαύτῃ τῆς ἀποκαταστάσεως δόξῃ τοῦ θαυμαστοῦ Γρηγορίου, ἐκθησόμεθα μὲν ἡμεῖς ὁλοκλήρως· κρίνατε δὲ ὑμεῖς, εἰ ἱκανὴ πρὸς θεραπείαν ἐστὶ τῶν τοιούτων τε καὶ τοσούτων λόγων. «Τρεῖς ἀποκαταστάσεις οἶδεν ἡ Ἐκκλησία» φησί· «μία μὲν, τὴν ἐκάστου κατὰ τὸν τῆς ἀρετῆς λόγον, ἐν ἣ ἀποκαθίσταται, τὸν ἐπ' αὐτῷ λόγον τῆς ἀρετῆς ἐκπληρώσας· δευτέραν δέ, τὴν τῆς ὅλης φύσεως ἐν τῇ ἀναστάσει εἰς ἀφθαρσίαν καὶ ἀθανασίαν ἀποκατάστασιν· τρίτην δέ, ἣ καὶ μάλιστα κατακέχρηται ἐν τοῖς ἑαυτοῦ λόγοις ὁ Νύσσης Γρηγόριος, τὴν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων τῇ ἁμαρτίᾳ ὑποπεσουσῶν εἰς ὅπερ ἐκτίσθησαν πάλιν ἀποκατάστασιν· δεῖ γὰρ ὥσπερ τὴν ὅλην φύσιν ἐν τῇ ἀναστάσει τὴν τῆς σαρκὸς ἀφθαρσίαν χρόνῳ ἐλπίζομένην ἀπολαβεῖν, οὕτω τὰς παρατραπείσας τῆς ψυχῆς δυνάμεις τῇ παρατάσει τῶν αἰώνων ἀποβαλεῖν τὰς ἐντεθείσας αὐτῇ τῆς κακίας μνήμας, καὶ περάσασαν τοὺς πάντας αἰῶνας καὶ μὴ εὐρίσκουσιν στάσιν, εἰς τὸν Θεὸν ἐλθεῖν τὸν μὴ ἔχοντα πέρας, καὶ οὕτω τῇ ἐπιγνώσει οὐ τῇ μεθέξει τῶν ἀγαθῶν ἀπολαβεῖν καὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκαταστῆναι, καὶ δειχθῆναι τὸν δημιουργὸν ἀναίτιον τῆς ἁμαρτίας». Ταύτην εἰ μὲν ἱκανὴν τὴν θεραπείαν νομίζετε, κοινὸν ἂν εἴη τὸ ἔρμαιον· εἰ δ' ἑτέραν ἐπ' αὐτῇ ζητητέον ἀκριβεστέραν, ξυνὸς (φασίν) Ἐνυάλιος· ὅτι γὰρ τοῖς Ωριγένους ἔοικε συμφωνεῖν μᾶλλον ἢ τοῖς ὑφ' ὑμῶν λεγομένοις, παντὶ που δήλον ἐξ αὐτῶν τῶν

⁶⁵ În loc de „cea în timp nădăjduită” (cea în legătură cu care, în timpul vieții pământești, nădăjduim că o vom lua după învierea cea de obște), originalul Sfântului Maxim are χρόνῳ ἐλπίζομένῳ („la vremea nădăjduită”).

⁶⁶ Întrebări și răspunsuri, PG 90, 796.

de ziceri și dogme, din pricină că pe atunci credința era neclară, precum s-a zis de către noi mai înainte. Dar să înfățișăm, pe de-a'ntregul, și cuvântul de apărare pe care Sfântul Maxim l-a găsit acestei opinii despre apocatastază a minunatului Grigorie, iar voi să judecați dacă este îndestulătoare spre tămăduirea unor astfel și atâtor cuvinte: „Treie apocatastaze (restaurări, reasezări) cunoaște Biserica: prima este cea a fiecăruia după virtute, prin care cineva se restaurează împlinind în sine însuși rațiunea virtuții; a doua, iarăși, e reasezarea în nestricăciune și nemurire a firii întregi (întregii naturi, întregii lumi) la înviere; iar a treia, de care s-a folosit peste măsură Grigorie al Nyssei în cuvintele lui, este reasezarea în starea în care au fost zidite a puterilor sufletești căzute prin păcat; căci după cum întreaga fire va primi la înviere nestricăciunea trupului, cea în timp nădăjduită⁶⁵, tot așa, în întinderea veacurilor, și puterile sufletului cele rătăcite vor lepăda amintirile răutății așezate în acesta și, străbătând [sufletul] toate veacurile și neafând stare, va veni la Dumnezeu Cel Ce nu are margine și astfel – prin cunoaștere (conștientizare), nu prin împărtașire – puterile sufletului vor primi bunătățile și vor fi reasezate în starea cea dintru început, iar Făcătorul va fi vădit ca nepricinuit al păcatului”⁶⁶. Dacă socotiți acest cuvânt de apărare îndestulător, îndeobște să ne bucurăm de izbânda cea fără de luptă. Dar dacă, pe lângă el, trebuie găsit altul mai precis, „îndeobște să ne fie războiul”⁶⁷; căci din cele spuse [de Sfântul Grigorie] îi este limpede oricui că acestea par mai degrabă în acord cu cele ale lui Origen, decât cu cele spuse de voi. Este

⁶⁷ „îndeobște să ne fie războiul” (Homer, *Iliada* 18, 309): să ne luptăm împreună să-l apărăm pe Sfântul Grigorie de eventualele învinuiri de origenism, pricinuite cititorului de unele pasaje din scrierile lui.

εἰρημένων ἐστὶ. Θαυμάζειν δὲ ἄξιον, εἰ ἀρχαίαν τινὰ δόξαν τῆς ἐκκλησίας καὶ μέσσην ἐναντίων δυοῖν νομίζετε τὴν τοῦ καθαρσίου πυρός, ὅπου γε οἱ πλείστοι τῶν διδασκάλων καὶ γνωριμώτατοι τὸ αἰώνιον πῦρ ἐκείνο καὶ τὰς ἀπεράντους κολάσεις ἀλληγορικώτερον ἐξελάβοντο, ὥς μήτε πῦρ ἐκεῖ σωματικὸν νομίζεσθαι μήτε σκότος ἐξώτερον ἄλλο πλὴν ἢ τὴν τοῦ Θεοῦ ἄγνοιαν, καθάπερ καὶ φῶς τοῖς ἀξίοις τὴν αὐτοῦ θεωρίαν, μήτε σκώληκα, γένος τι ἐρπετῶν ἰοβόλον καὶ σαρκοφάγον, ἀλλ' ἢ τὴν τῶν ἀκολάστων ὑπὸ τῆς συνειδήσεως βάσανον καὶ τὸν πικρὸν ἐκείνον μετὰμελον, μήτε βρυγμὸν ὀδόντων ἄλλον παρὰ τὴν τῶν θυμομαχούντων μανίαν καὶ τὴν ἐπ' αὐτῇ λύπην καὶ τὸν πικρὸν ὀδυρμόν. Εἰ τοίνυν ἐκεῖνα τοιαῦτα τὰ μετὰ τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν κρίσιν, πῶς τὰς ἀσωμάτους ψυχὰς αὐτίκα μετὰ τὴν λύσιν ὑπὸ σωματικοῦ πυρός δεξόμεθα κατακαίεσθαι καὶ καθαίρεσθαι, πλὴν εἰ μή τις φαίη καὶ ταῦτα τοῖς εἰρηκόσι, πρὸς ἕτερον τείνειν σκοπόν, ἀλληγορικῶς τε καὶ πνευματικῶς λαμβανόμενα;

19. Ἐπὶ τούτοις τὰς παρ' ὑμῶν εἰρημένας χρήσεις ἔκ τε τῆς τῶν Μακκαβαίων βίβλου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου θεωρούντων ἡμῶν, ἀπλῶς τε καὶ φιλαλήτως εἰπόντων, μηδεμίαν ἐν αὐταῖς ἐμφαίνεσθαι κόλασιν, οὔτε μὴν κάθαρσιν, ἀλλ' ἢ μόνον ἁμαρτιῶν ἄφεσιν, διαίρεσιν τινὰ θαυμαστήν ὑμεῖς ἐποιήσασθε, πᾶσαν ἁμαρτίαν εἰπόντες εἰς τε τὴν πρόσκρουσιν αὐτὴν τοῦ Θεοῦ διαιρεῖσθαι καὶ τὴν ἐπακολουθοῦσαν αὐτῇ τιμωρίαν τὴν μὲν πρόσκρουσιν ἀφίεσθαι μετὰ τὴν συντριβὴν καὶ ἀποκλήρῃν τοῦ κακοῦ, τὴν δὲ ἐνοχὴν τῆς τιμωρίας

⁶⁸ L-am tradus pe „θυμομαχούντων” cu „celor mânioși”, urmând sensul pe care îl are în Scriptură (F. Ap. 12, 20), preluat apoi și de Părinți (vezi de exemplu Sfântul Ioan Damaschin, *Viața lui Varlaam și Ioasaf*, 23, EPE 10, p. 278). Are și sensul de „cei ce se luptă cu toată puterea, cu

vrednic de mirare dacă socotiți că învățătura despre focul curățitor este o învățătură veche a Bisericii, aflată la mijloc între două învățături contrare, când cei mai mulți și mai însemnați dintre dascăli au înțeles în chip mai alegoric acel foc veșnic și pedepsele fără sfârșit, încât se socotește de ei că nici focul acolo nu este trupesc, nici întunericul cel mai din afară nu e nimic altceva decât necunoașterea lui Dumnezeu, după cum și lumina pentru cei vrednici este vederea Lui; nici viermele nu este un neam de târatoare veninos și mâncător de trupuri, ci chinuirea celor neînfrânați de către conștiință și acea amară părere de rău; nici scrâșnirea dinților nu e altceva decât nebunia celor mânioși⁶⁸ și întristarea adusă de nebulie și tânguirea cea amară. Așadar, dacă cele de după înviere și judecată sunt de acest fel⁶⁹, cum vom primi ca îndată după dezlegarea [de trup] sufletele netrupești să fie arse și curățite de un foc trupesc, în afară de cazul că cineva, tinzând spre alt scop, ar zice celor ce spun acestea că ele trebuie înțelese alegoric și duhovnicește.

19. Pe lângă acestea, luând noi în considerare citatele invocate de voi din cartea Macabeilor și din Evanghelie și spunându-vă simplu și cu dragoste de adevăr că în acestea nu se vădește nici vreo pedeapsă, nici vreo curățire, ci doar iertarea păcatelor, voi ați făcut o distincție ciudată, spunând că tot păcatul se distinge în ofensarea lui Dumnezeu și în pedeapsa care urmează ei; dintre care, pe de-o parte, ofensa se iartă după căință și dezicerea de rău, dar, pe de alta, rămâne totuși pedepsirea pentru vinovăție, astfel încât, în concluzie, cei cărora li

toată inima” care s-ar putea potrivi și în contextul nostru.

⁶⁹ Adică netrupești, căci realitățile trupești sunt simboluri ale unor realități duhovnicești.

οφείλεσθαι πάντως, ὡς ἀνάγκην εἶναι ἐκ τούτου τοῦ λόγου τοὺς ἀφιεμένους τῶν ἁμαρτιῶν ἔτι καὶ δι' αὐτὰς κολάζεσθαι. Ταῦτα μὲν οὖν ὅτι τοῖς ἐναργέσι καὶ ὁμολογουμένοις μάχονται, λέγειν ἐῷμεν· οὔτε γὰρ βασιλεῖς ὁρῶμεν μετὰ τὸ δοῦναι τὴν ἁμνηστίαν καὶ ἄφεσιν ἔτι καὶ κολάζοντας τοὺς ἡμαρτηκότα; οὔτε Θεὸν αὐτὸν πολλῶ μάλλον, ὃ πολλῶν ὄντων τῶν γνωρισμάτων, φιλανθρωπία ἐστὶ τὸ ἐξαίρετον, ἀλλὰ μετὰ μὲν τὴν ἁμαρτίαν κολάζοντα, μετὰ δὲ τὴν ἄφεσιν εὐθὺς καὶ τὴν κόλασιν λύοντα. Καὶ τοῦτο εἰκότως· εἰ γὰρ τὸ προσκροῦσαι Θεῷ ποιεῖ τὴν κόλασιν, τοῦ αἰτίου λυθέντος καὶ τῆς καταλλαγῆς γενομένης, καὶ τὸ αἰτιατόν, ὅπερ ἐστὶν ἡ κόλασις, ἐξ ἀνάγκης συνδιαλέλυται. Οὕτως ὁ μὲν τελώνης μετὰ συντριβῆς προσευξάμενος οὐκ ἀφείθη τῶν ἁμαρτιῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ δεδικαιωμένος κατήλθε, ταῦτόν δὲ εἰπεῖν, οὐδεμιᾶς κολάσεως ἔτι δεόμενος· ὁ δὲ Μανασσῆς ἐν τῇ Παλαιᾷ ὁμοῦ τε προσήυξατο μετὰ ταπεινώσεως καὶ τῆς συγχωρήσεως ἔτυχε, καὶ τοῦ ζώγρου διαρραγέντος, ἐν ᾧ κατείχετο, πρὸς τὴν Ἰουδαίαν ἐν ἀκαρεῖ μετετέθη θείᾳ δυνάμει καὶ τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν αὐθις ἀπέλαβεν· οἱ Νινευῖται δὲ μεταγνόντες οὕτως ὁξέως, ὁμοῦ τε τὴν ἁμαρτίαν ἔλυσαν δηλονότι καὶ τὴν ἠπειλημένην τιμωρίαν ἐξέφυγον· ὁ δὲ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ παραλυτικός, πρότερον τὴν τῶν ἁμαρτιῶν ἄφεσιν κομισάμενος, εὐθὺς ὡς ἐπομένην αὐτῇ τὴν τοῦ σώματος ἀνόρθωσιν προσελάβετο. Καὶ τί δεῖ καταλέγειν τὰς ἱστορίας ἀπάσας ἐφ' οὕτω σαφεῖ καὶ ὁμολογουμένῳ πράγματι; Πλὴν ἀλλὰ πόθεν ὑμεῖς τὴν τοιαύτην λαβόντες διαίρεσιν, ὡς ἀναγκαίαν τινὰ καὶ καθολικὴν παρεθήκατε; Τίς εὐαγγελιστὴς ἢ ἀπόστολος ἢ τῆς ἐκκλησίας διδάσκαλος τοιοῦτόν τι γέγραφε πώποτε;

⁷⁰ Evident, în purgatoriu.

s-au iertat păcatele trebuie să fie încă și pedepsiți pentru ele⁷⁰. Ne îngăduim, deci, să spunem că acestea se împotrivesc celor evidente și mărturisite. Căci împărații, după ce au dat celor ce au greșit achitarea și iertarea, nu-i mai pedepsesc pe aceștia; cu atât mai mult Dumnezeu Însuși, dintre ale Cărui multe însușiri cea mai aleasă este iubirea de oameni și Care, deși pedepsește după păcat, după iertare, însă, îndată dezleagă și pedeapsa. Și aceasta pe bună dreptate; căci dacă ofensarea lui Dumnezeu are ca efect pedeapsa, atunci, după ce a fost îndepărtată cauza și s-a făcut împăcarea, firește că și efectul, adică pedeapsa, s-a îndepărtat odată cu ea [cauza]. Astfel vameșul, rugându-se cu zdrobire, nu numai că a fost iertat de păcate, dar, totodată, s-a și coborât îndreptat, care e totuna cu a spune că nu mai avea nevoie de nici o pedeapsă (cf. Lc. 18, 14). Iar Manase cel din Vechiul Testament, când s-a rugat cu smerenie, a fost și învrednicit iertării și, sfâșindu-se năvodul, a fost, totodată, și mutat în Iudeea într-o clipită, prin puterea dumnezeiască, și iarăși și-a luat împărăția (cf. II Paral. 33, 13). Tot astfel și ninivitenii, căinându-se adânc, e limpede că au dezlegat în același timp și păcatul, și au scăpat, totodată, și de pedeapsa ce îi amenința (cf. Iona 3, 5). Iar paralyticul din Evanghelie dobândind, mai întâi, iertarea păcatelor, îndată a luat tămăduirea trupului, ca urmare firească a iertării (cf. Mt. 9, 6). Și ce trebuie să înșirăm toate istorisirile despre un lucru așa de limpede și mărturisit? Și, de fapt, de unde ați luat voi o asemenea distincție, înfățișând-o ca absolut necesară și general valabilă?⁷¹ Care evanghelist sau apostol sau dascăl al Bisericii a scris vreodată ceva de acest fel? Ce fel de

⁷¹ E limpede aici modul juridic al apusenilor de a înțelege taina mântuirii.

Ποία πείρα τοῦτο παρέστησεν; Οὐ γὰρ δὴ τὸ τοῦ Δαυὶδ ἱκανόν, ὃς ἀφείθη μὲν τῆς ἁμαρτίας τῆς ἐπὶ μοιχείᾳ καὶ φόνῳ, τὸν δὲ γεννηθέντα υἱὸν ἀπεβάλετο· καὶ γὰρ δὴ κακείνος ἀφείθη μὲν τῆς ἁμαρτίας τελείως, καὶ ἄλλοι, ὅτι καὶ τὸ προφητικόν οὐκ ἀπέβαλε χάρισμα, μικρὰν δὲ τινα ποινὴν ἔτισεν, οὕτω τοῦ Θεοῦ κρίναντος, ἢ λύπην μᾶλλον καὶ οὐ ποινὴν, ἴσως καὶ δι' ἄλλας αἰτίας συγχωρηθεῖσαν, ἃς καὶ ἐπὶ τοῖς πλείστοις τῶν πρὸς ὥρας ἀναρπαζομένων νηπίων οἱ διδάσκαλοι λέγουσιν· ὁ γὰρ δὴ μετ' αὐτὸν γενόμενος παῖς ἐκ τῆς αὐτῆς γυναικὸς οὐκ ἔζησε μόνον. ἀλλὰ καὶ τὴν βασιλείαν τοῦ πατρὸς διεδέξατο, καὶ οὗτος ἦν Σολομών ὁ σοφώτατος. Τὸ γοῦν ἐπ' ἐκείνου γενόμενον καθολικῶς ἀξιοῦν καὶ οἶσθαι ἐκ τούτου τὴν ἄφεσιν τῆς προσκρούσεως εἶναι μόνης, τὴν δὲ τιμωρίαν ἐξ ἀνάγκης ὀφείλειν ἐπεσθαι, παντελῶς ἀπαρῶν τῇ κοινῇ ψήφῳ καὶ τῇ τῶν πραγμάτων φύσει καὶ οὐδὲ ὑμῖν αὐτοῖς σύμφωνον· εἰ γὰρ ἡ ἄφεσις τῆς αἰτίας ἐστίν, ἥτις ἐστὶ λώβη κατὰ τὰς ὑμετέρας φωνὰς ἀπολειφθεῖσα ἐν τῇ ψυχῇ μετὰ τὸ προσκρούσαι τῷ δημιουργῷ, τί ἂν ἔτι καθάραι ἢ κόλασις, τῆς λώβης ἐκείνης διὰ τῆς ἀφέσεως καθαρθείσης; Εἰ μὲν γὰρ καθάπαξ ἡ ἄφεσις ἄνευ τιμωρίας οὐκ ἡδύνατο καθαρσιν ἐμποιεῖν, εἶχεν ἂν τὸ εὐλογον ὁ ὑμέτερος λόγος· εἰ δ' ἡ πρώτη τε καὶ μεγίστη καὶ τελεωτάτη διὰ τοῦ βαπτίσματος τῶν ἁμαρτιῶν ἄφεσις ἡ αὐτὴ καὶ παντός ἐστι ῥύπου καθαρσις καὶ τιμωρίας πάσης ἀπαλλαγὴ, τίς ἡ ἀνάγκη μὴ καὶ τὴν ἄφεσιν ταύτην τὸ δύνασθαι καθαίρειν ἔχειν, ἀλλὰ τῇ τιμωρίᾳ μόνῃ τοῦτο λογίζεσθαι; Πρὸς δὲ τοῖς

⁷² În general, orice formulare a Bisericii are la bază o experiență trăită, vie. Dogmele sau legile duhovnicești nu sunt un cod de legi arbitrar, nici măcar deducții logice din niște axiome de bază, ci sunt viața, sunt „întreparea” vie a Cuvântului în cuvânt.

experiență a scos la iveală acest lucru?⁷² Căci întâmplarea cu David nu e îndeajuns, anume că el a fost iertat, pe de o parte, de păcatul desfrânării și al uciderii, dar, pe de alta, i-a fost luat fiul de curând născut⁷³; că și el a fost iertat de păcat cu desăvârșire, lucru vădit din aceea că nu și-a pierdut harisma proorociei; iar dacă, așa judecând Dumnezeu, a plătit în schimb o mică pedeapsă – sau mai degrabă o întristare, iar nu pedeapsă – aceasta a fost îngăduită poate și pentru alte pricini, pomenite de dascăli în cazul celor mai mulți dintre pruncii răpiți mai înainte de vreme. Căci pruncul care a venit după el⁷⁴ din aceeași femeie, nu numai că a trăit, dar a și moștenit împărăția tatălui său; iar acesta a fost Solomon cel preînțelept. Dar a generaliza ceea ce s-a petrecut cu acesta și, de aici, a crede că iertarea se referă doar la ofensă, iar că acesteia trebuie neapărat să-i urmeze pedeapsa, e întru totul respins de judecata obștească și de firea lucrurilor și nu este în acord nici cu voi înșivă. Căci dacă iertarea este a cauzei – care, după spusele voastre, este o vătămare lăsată în suflet după ce L-a ofensat pe Creator – ce mai curăță pedeapsa, odată ce acea vătămare a fost curățită prin iertare? Căci dacă iertarea fără pedeapsă nu ar fi putut să aducă dintr-o dată curățirea, ar avea întemeiat cuvântul vostru. Dar dacă însăși cea dintâi și cea mai mare și cea mai desăvârșită iertare a păcatelor – cea prin botez – este în același timp și curățire a toată pata, și scăpare de orice pedeapsă, de ce trebuie neapărat ca și această iertare⁷⁵ să nu poată avea puterea de a curăți,

⁷³ Latinii spuneau că moartea pruncului e pedeapsa de care David nu a scăpat chiar dacă a fost iertat.

⁷⁴ După cel mort prematur.

⁷⁵ Cea de după botez, care e dată în numele aceluiași Hristos cu Care ne unim la botez.

εἰρημένοις φαμέν, ὡς οὐδ' ἄλλως τῇ ὑμετέρα δόξῃ συμβάλλονται τὰ ἀναγεγραμμένα ῥητά· τὸ μὲν γὰρ ἐκ τῶν Μακκαβαίων ληφθέν, ὅτι οὐ περὶ μικρᾶς τινος ἁμαρτίας, ἀλλὰ περὶ μεγίστου καὶ θανασίμου τινὸς ἁμαρτήματος ὁ ἰλασμός ἐκεῖνος ὑπὲρ τῶν τεθνεώτων καὶ ἡ θυσία γέγονεν, ὡς εἴρηται τὸ δὲ εὐαγγελικόν, ὅτι τῷ βλασφημήσαντι οὐκ ἄφεθήσεται οὔτε ἐν τῷ νῦν αἰῶνι οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι οὐ πάντως εἰς τὴν ὑμετέραν φέρει διάνοιαν, ὡς τότε τῆς ἀφέσεως διδομένης, ἀλλ' ἐκεῖνο δηλοῖ, ὅτι τινῶν μὲν ἁμαρτιῶν ἐνταῦθα κολαζομένων, τινῶν δὲ ἐν τῷ μέλλοντι βίῳ, τῶν δὲ καὶ ἐν ἀμφοτέροις, ἢ τοιαύτη παντάπασιν ἀσύγνωστος οὔσα καὶ ἀσυγχώρητος, κὰν τῷ παρόντι κὰν τῷ μέλλοντι βίῳ τὴν ἀπαραιτήτον δίκην ὑφέξει.

20. Ἰτέον δὲ ἡμῖν ἤδη πρὸς τὸ μέγιστόν τε καὶ κυριώτατον τῶν ἀγωνισμάτων, ὅπερ ἐστὶν ἡ τοῦ ἀποστολικοῦ ῥητοῦ δύναμις· ταύτης γὰρ μόνης ἐξῆπται σχεδὸν τοῖς λατινικοῖς διδασκάλοις ἢ τοῦ καθαρσίου δόξα πυρός. Ὅτι μὲν οὖν πολλῶν ὄντων παρ' ἡμῖν τοῖς Γραικοῖς τῶν τὴν ἱερὰν γραφὴν ἐξηγησαμένων ἀγίων ἀνδρῶν, ὧν ἐστὶ τὸ κεφάλαιον Ἰωάννης ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς, οὐδεὶς εἰς τὴν τοιαύτην διάνοιαν ἦλθεν οὐδ' ἐξέλαβεν ἐκ τῆς ἀποστολικῆς φωνῆς τὸ παρ' ὑμῶν δοξαζόμενον καθάρσιον πῦρ, ὁμολογούμενον εἶναι καὶ παρ' ὑμῖν φαίνεται· οὐδὲ γὰρ τοιαύτην ἐρμηνείαν τῶν ἡμετέρων τινὸς παρεθήκατε. Καὶ ὅτι δὲ διαφόρως οἱ ἅγιοι τὰ ῥητὰ τῆς ἱερᾶς ἐξηγοῦνται Γραφῆς, καὶ τοῦθ' ὁμολογημένον ἐστίν, οὐ ταῖς λέξεσι μόνον ἐπὶ διαφόροις ἐννοίαις χρώμενοι, καθάπερ ἡ ὑμετέρα σοφία τὴν τοῦ λέοντος λέξιν καὶ τὴν τῆς πέτρας παρέθηκε (τοῦτο γὰρ τῆς γραφῆς ἐστὶν ἴδιον), ἀλλὰ καὶ νοημάτων σύνθεσιν ὁλοκλήρως

⁷⁶ Latinii spuneau că focul purgatoriului îi curăță pe cei cu păcate mai ușoare, nicidecum pe cei cu păcate grele. Păcatul din cartea

ci acest lucru se pune numai pe seama pedepsei? Și, pe lângă cele spuse, zicem că, de altfel, nici cuvintele aduse [de voi] nu se potrivesc cu învățătura voastră. Căci pasajul luat din Macabei spune că nu pentru un oarecare mic păcat⁷⁶, ci pentru un păcat foarte mare, de moarte, s-a făcut acea curățire și jertfă pentru cei morți. Iar cuvântul evanghelic că „aceluia care hulește, nu i se va ierta nici în veacul de acum, nici în cel viitor” (Lc. 12, 10), nu susține gândirea voastră cum că atunci s-ar da iertarea, ci altceva arată: cum că unele păcate sunt pedepsite aici, altele în viața viitoare, iar altele în amândouă, pe când un astfel de păcat, fiind întru toate fără de iertare și fără de îngăduință – și în viața aceasta, și în cea viitoare – va atrage pedeapsa de neînduplec.

20. Dar deja trebuie să pășim către cea mai mare și mai importantă dintre controverse, anume către înțelesul cuvântului apostolesc, pentru că la dascălii latini învățătura despre focul curățitor atârână aproape numai de acest înțeles. Așadar, și de către voi se mărturisește că la noi grecii, dintre mulți bărbați sfinți care au tâlcuit Sfânta Scriptură, al căror căpetenie este Ioan cel cu limba de aur, nici unul nu a ajuns la un asemenea sens, nici nu a dedus din cuvântul apostolesc focul curățitor învățat de voi. Și, mai mult, nici voi nu ne-ați pus în față o asemenea tâlcuire a vreunui dintre ai noștri. Faptul că și sfinții tâlcuiesc felurit cuvintele Sfintei Scripturi e adevărat; și nu numai că se folosesc de cuvintele Scripturii cu sensuri diferite, precum înțelepciunea voastră ne-a pus înainte cuvintele „leu” și „stâncă” (căci acest lucru este propriu Scripturii), ci și înțelesurile evidente le întrebuintează în sensuri diferite, ba adesea chiar contrare, cum

Macabeilor era idolatria.

ἐπὶ διάφορα, πολλάκις δὲ καὶ τάναντία μεταχειρίζοντες, ὥσπερ ὁ μὲν μακάριος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος τὴν τῶν ἀποστόλων σὺν τῷ Χριστῷ καθέδραν ἀξίαν τινὰ μόνην σημαίνει ἐνόμισε καὶ τὴν τῶν φυλῶν τοῦ Ἰσραὴλ κρίσιν ἀντὶ τῆς κατακρίσεως ἐξεδέξατο· «οὔτε γὰρ» φησὶ «συγκαθεδοῦνται ἄνθρωποι τῷ πάντων κριτῇ καὶ Θεῷ, οὔτε κρινοῦσιν, ἀλλὰ κατακρινοῦσιν ἀπλῶς, ὥσπερ οἱ Νινευῖται καὶ ἡ βασίλισσα Νότου, τὴν τῶν Ἰουδαίων πονηρὰν γενεάν»· οἱ δὲ λοιποὶ διδάσκαλοι καὶ συγκαθεδρους τοῦ δεσπότη Χριστοῦ καὶ συνδικαστὰς τοὺς ἀποστόλους καὶ δέχονται καὶ καλοῦσιν. Ἄρ' οὐκ ἐναντία ταῦτα δοκοῦσιν; Ἀλλ' οὐδὲν θαυμαστόν, εἰ ἐπὶ τινων ὑποθέσεων καὶ δογμάτων τῶν μὴ καιρίων πρὸς διάφορον ἕκαστος ἀπηνέχθη διάνοιαν, οὕτω τοῦ λογισμοῦ κρίναντος, ἢ τῆς δόξης ὑποβαλοῦσης, ἢ τοῦ καιροῦ καὶ τῶν ἐνεστώτων πραγμάτων ἢ τῆς τῶν ἀκροατῶν δυνάμεως καὶ βουλήσεως ἀπαιτούντων. Οὕτω τοίνυν καὶ τὸ προκείμενον τοῦτο ῥητὸν εἰκὸς μὲν ἐστὶ διαφόρους δέξασθαι ἐρμηνείας τῶν τε παρ' ἡμῖν καὶ τῶν παρ' ὑμῖν διδασκάλων. Ὅτι δὲ ἡ τοῦ μακαρίου πατρὸς Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου πάντων ἐστὶν ἀκριβεστέρα τε καὶ ἀληθεστέρα, οὐκ ἀπὸ τῆς ἀξίας αὐτοῦ καὶ ὑπεροχῆς μόνον, ἀφ' ἧς αὐτῷ καὶ ὁ μέγας ἀπόστολος Παῦλος ἐφάνη δι-ομιλούμενος, οὐδ' ἀπὸ τῆς πρὸς αὐτὸν συμφωνίας τῶν λοιπῶν παρ' ἡμῖν διδασκάλων ἰσχυρίζομεθα, ἀλλὰ καὶ ὅτι μάλιστα πάντων οὗτος τῇ ἀποστολικῇ διανοίᾳ κατὰ τάξιν καὶ ἐφεξῆς ἀκολουθῶν φαίνεται, καὶ οὐ καθ' ἓν

⁷⁷ Osândirea este de fapt o hotărâre deja luată în urma unei judecăți.

⁷⁸ În sensul că doar vor fi de acord cu sentința Judecătorului. Textul e din *Omilia 54 la Matei*, PG 58, 610-611.

⁷⁹ Vezi Macarie Alexandrinul, *Cincizeci de Omilii*, *Omilia 28*, în „Die 50 geistlichen Homilien des Makarios”, Berlin 1964, p. 78.

⁸⁰ Dumnezeuieștii Părinți par uneori în dezacord, dar nu sunt, căci ei sesizează mai multe nivele ale textului și vorbesc după cum le insuflă

e cazul fericitului Ioan Gură de Aur care a socotit să dea șederii la judecată a Apostolilor împreună cu Hristos numai sensul unei oarecare vrednicii, și judecarea semințiilor lui Israel a înțeles-o ca osândire⁷⁷. „Căci nici nu vor șede”, zice, „oamenii împreună cu Dumnezeu și Judecătorul tuturor, nici nu vor judeca, ci numai vor osândi neamul cel viclean al iudeilor, precum niniviteii și împărăteasa de la miazăzi”⁷⁸. Însă ceilalți dascăli îi acceptă și îi numesc pe Apostoli și împreună șezători, și împreună judecători cu Stăpânul Hristos⁷⁹. Prin urmare, nu par acestea contrare? Însă nu este nimic de mirare dacă în cazul unor subiecte și învățături, care nu sunt importante, fiecare a fost tras spre o înțelegere diferită, așa judecând cugetul aceluia fie din pricina unei păreri ce i se sugerează, fie ținând cont de context și împrejurări, fie din pricina puterii de înțelegere și dorinței ascultătorilor care le cer cuvântul⁸⁰. Prin urmare, la fel și acest cuvânt ce ne este pus înaintea e firesc să primească felurite tâlcuiri din partea dascălilor și de la noi, și de la voi. Dar că tâlcuirea fericitului părinte Ioan Gură de Aur este mai exactă și mai adevărată decât toate o întărim nu numai din vrednicia și măreția lui – pentru care și Pavel, marele Apostol, s-a arătat discutând cu el –, nici numai din conglăsuirea celorlalți dascăli de la noi cu el, ci se arată și din faptul că dintre toți, acesta mai cu seamă a urmat sensului apostolesc după rânduială și în mod succesiv⁸¹, și nu a despărțit, nici a tâlcuit izolat câte

Duhul pentru momentul respectiv, aducând în atenție un anumit aspect conținut în potențialul textului biblic. Uneori, pe lângă interpretarea dată de ei, se întâmplă să infirme textual o altă interpretare pe care o găsim la alt sfânt. Acest lucru nu înseamnă dezacord, ci trebuie ținut cont de împrejurarea în care rostesc acestea și pentru cine.

⁸¹ Sfântul Ioan este unul din puținii Părinți care a tâlcuit verset cu verset și virgulă cu virgulă întreg corpusul paulin. Fericitul Teodoret, Sfântul Ioan Damaschin și Sfântul Teofilact, între alții, au mai făcut asemenea demersuri, dar nici unul de amploarea celui hrisostomic.

τῶν ῥητῶν ἀποτεμνόμενος ἰδίᾳ καὶ ἐρμηνεύων, ἀλλ' ἄνωθέν τε καὶ ἐξ ἀρχῆς κατὰ τὸν ἀποστολικὸν σκοπὸν ὁλόκληρον καὶ συνυφασμένην ὥσπερ ἐν σῶμα τὴν ἐρμηνείαν ἀποδίδους. Ἔστιν οὖν συνιδεῖν τῷ βουλομένῳ παντί, κατὰ τοῦτον δὴ μάλιστα τὸν ἀποστολικὸν σκοπὸν καὶ τὴν ἐξ ἀρχῆς πρόθεσιν, ἀκριβεστέραν εἶναι τὴν Χρυσοστομικὴν ἐρμηνείαν ταύτην, ἣν ἡμεῖς εἰσάγομεν, τῆς παρ' ὑμῶν λεγομένης τε καὶ δοξαζομένης.

21. Οἱ γὰρ δὴ Κορίνθιοι, πρὸς οὓς ἡ ἐπιστολή, παρὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀπουσίας τοῦ ἀποστόλου πρὸς ἀλλήλους σχιζόμενοι καὶ ἄλλος ἄλλον διδάσκαλον προβαλλόμενοι τῶν πλούτῳ τε καὶ σοφίᾳ τῇ ἔξω λαμπρυνόμενων (καὶ γὰρ πολὺ τὸ κλέος ἐν τοῖς τοιούτοις εἶχον καὶ σφόδρα ἐπ' αὐτοῖς ἐτετύφωντο), πρὸς μείζονα διάστασιν ἐκ τούτου κατὰ μικρὸν καὶ φιλονεικίαν ἐξήγον, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὸν λαβόντα τὴν μητροιᾶν ἀνεπιτίμητον παρεώρων ἦν δὲ καὶ οὗτος τῶν διδασκάλων ἐκείνων εἷς, ἐφ' οἷς μέγα ἐφρόνουν, καὶ τηλικούτῳ περιπεπτωκώς ὀλισθήματι, τῆς διδασκαλικῆς ἀξίας ὅμως ἀντείχετο, σύστημα ἔχων ὑφ' ἑαυτὸν οὐκ εὐκαταφρόνητον καὶ τῇ ἔξω σοφίᾳ καὶ τῷ πλούτῳ θαρρῶν. Ταῦτα τοίνυν ὁ θεῖος ἀπόστολος διορθῶσαι βουλόμενος, πρῶτον μὲν κοινὴν πρὸς πάντας ποιεῖται τὴν παραίνεσιν καὶ τὴν ἐπιτίμησιν καὶ παρακαλεῖ τὸ αὐτὸ λέγειν καὶ μὴ ἔχειν σχίσματα, μηδὲ προσνέμειν ἑαυτοὺς ἄλλον ἄλλῳ τῶν διδασκάλων, οὓς ἀνωνύμως δηλῶσαι βουλόμενος, ἕκαστος ὑμῶν φησὶ λέγει· Ἐγὼ μὲν εἰμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Ἀπολλῶ, ἐγὼ δὲ Κηφᾶ, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ, καὶ τὸν Χριστὸν τούτοις συντάττων ἐντρεπτικώς, ὡς δεόν ἅπαντας εἶναι μόνου Χριστοῦ καὶ μηδενὸς ἄλλου προσονομάζεσθαι,

⁸² Textual: punând altul pe alt dascăl în față.

⁸³ Nu în sensul că Apolo sau Chefa sau ceilalți ar fi cauzat dezbinarea și ar fi fost cauza directă a orbirii corintenilor, ci în sensul că aceștia

unul din cuvintele apostolești, ci a dat o tâlcuire întocmită ca un singur trup, urmărind vorbele Apostolului de la începutul lor și înțelegându-le după sensul adevărat dat de Apostol. Prin urmare, oricine vrea poate să priceapă că, mai ales în ce privește acest sens apostolesc și intenția dintru început a Apostolului, această tâlcuire hrisostomică, pe care noi o punem în atenție este mai exactă decât cea spusă și crezută de voi.

21. Căci corintenii, către care este scrisă Epistola, fiind dezbinați întreolaltă în vremea când lipsea Apostolul și punând fiecare⁸² în față pe alt dascăl dintre cei străluciți prin bogăția și prin înțelepciunea cea din afară (căci în multă faimă îi țineau pe unii ca aceștia și erau orbiți foarte din pricina lor⁸³), din această cauză se abăteau câte puțin spre o mai mare dezbinare și ceartă, și pentru aceasta treceau cu vederea nepedepsit și pe cel ce ținea pe mama sa vitregă. Și era și acesta unul dintre dascălii aceia din pricina cărora corintenii cugetau cele înalte și, deși căzuse într-o astfel de alunecare, totuși își ținea în același timp vrednicia de dascăl, pentru că avea susținători nu ușor de disprețuit și se încredea în înțelepciunea cea din afară și în bogăție. Așadar, acestea voind să le îndrepte Apostolul, mai întâi face îndemn și certare comună către toți și îi roagă „să grăiască la fel și să nu aibă dezbinări”, nici să se împartă pe ei înșiși [să adere ei înșiși], fiecare la altul dintre dascălii cărora, nevrând să le dezvăluie numele, zice: „fiecare dintre voi spune: Eu sunt al lui Pavel, eu al lui Apolo, eu al lui Chefa, eu al lui Hristos” (I Cor. 1, 12). Și Îl rânduiește și pe Hristos cu aceștia, ca să-i rușineze, de vreme ce toți

nu se uitau la ce trebuie în acei dascăli și evidențiau aspecte neimportante ale personalității lor.

μηδ' αὐτῶν τῶν κορυφαίων ἐν ἀποστόλοις· ταῦτα γάρ, φησί, μετεσχημάτισα εἰς ἐμαυτὸν καὶ Ἀπολλῶ, ἵνα ἐν ἡμῖν μάθητε τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται φρονεῖν. Ἐπειτα τὸ τῆς ἔξω σοφίας φρύαγμα καθαιρεῖ καὶ ὡς αἰτίαν αὐτὴν τῶν σχισμάτων ἐκβάλλει τῆς ἐκκλησίας, κένωσιν αὐτὴν ὀνομάζων τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ μωρίαν παρὰ τῷ Θεῷ καὶ εἴ τι τοιοῦτον. Εἴτα τὴν τῶν διδασκάλων συντέλειαν ὡς μικρὰ δυναμένην ἐξευτελίζει· Τίς γάρ ἐστι Παῦλος, φησί, τίς δὲ Ἀπολλῶς, ἀλλ' ἢ διάκονοι, δι' ὧν ἐπιστεύσατε, καὶ ἐκάστω ὡς ὁ Κύριος ἔδωκεν; Ἐγὼ ἐφύτευσα, Ἀπολλῶς ἐπότισεν, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἡύξανεν· ὥστε οὔτε ὁ φυτεύων ἔστι τι, οὔτε ὁ ποτίζων, ἀλλ' ὁ αὐξάνων Θεός. Ὁ φυτεύων δὲ καὶ ὁ ποτίζων ἐν εἰσι. Τὸ πᾶν ἐστι, φησί, τῆς θείας δυνάμεως· ἡμεῖς δὲ πάντες, ἄνθρωποι ὄντες, ὀλίγα τινὰ καὶ μικρὰ συνεισφέρομεν, οὐδὲν ἄλλος ἄλλου πλεον ἐν τούτῳ δυνάμενοι, καὶ ταῦτα δὲ τὸν μισθὸν ἐπὶ τούτοις ἀπεκδεχόμενοι· ἕκαστος γάρ φησί τὸν ἰδίον μισθὸν λήψεται κατὰ τὸν ἰδίον κόπον. Μισθωτοὺς τινὰς ἐνταῦθα τοὺς διδασκάλους φησίν, ἵνα μὴ μέγα φρονῶσιν, ὡς ἐτέρου ὄντος τοῦ δεσπότη καὶ μισθοδότη. Καὶ ἐφεξῆς τὰ περὶ τοῦ πεπορνευκότος ἐκείνου διδασκάλου προανακρούσασθαι βουλευθεῖς, ὃν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀποτέμνει καὶ τῷ Σατανᾷ παραδίδωσι, Θεοῦ φησίν ἐσμὲν συνεργοί· οὐ γὰρ ἰδίον ἔργον ποιούμεν, ἀλλὰ τῷ τοῦ δεσπότη συνεργοῦμεν βουλήματι· Θεοῦ γεώργιον ὑμεῖς ἐστε οἱ μαθητευόμενοι, Θεοῦ οἰκοδομή, πρὸς ἐτέρα μεταφορὰν ἀπὸ

⁸⁴ Literal: desăvârșirea.

⁸⁵ Pentru puținul pe care îl facem noi.

trebuie să-și ia numele numai de la Hristos și nicidecum de la vreun altul, nici măcar de la înșiși corifeii între Apostoli. „Căci acestea”, zice, „le-am socotit în ce mă privește pe mine și pe Apollo, ca să învățați de la noi a nu cugeta mai presus de ceea ce s-a scris” (I Cor. 4, 6). Apoi dă jos trufia înțelepciunii din afară și o scoate din Biserică ca pe o pricină a dezbinărilor, numind-o „deșertare a crucii lui Hristos” și „nebunie înaintea lui Dumnezeu” (I Cor. 1, 17) și orice altceva de acest fel. Apoi minimizează faima⁸⁴ dascălilor, ca una ce e în stare de lucruri mici. „Căci cine este Pavel”, zice, „cine Apollo, decât slujitori prin care ați crezut, și fiecareia după cum i-a dat Domnul? Eu am sădit, Apollo a udat, însă Dumnezeu a făcut să crească. Încât nici cel ce sădește nu este ceva, nici cel ce udă, ci Dumnezeu, Cel Ce face să crească. Iar cel ce sădește și cel ce udă una sunt” (I Cor. 3, 5-7). Totul, zice, ține de puterea dumnezeiască. Iar noi toți, oameni fiind, aducem din parte-ne oarece lucruri mici și puține, în aceasta nefiind în stare cu nimic unul mai mult decât altul și așteptând plata pentru ele⁸⁵. „Căci fiecare”, zice, „va lua plata lui după osteneala sa” (I Cor. 3, 8). Ca pe niște simbriași angajați îi numește aici pe dascăli, ca să nu cugete corintenii despre ei cele mari, odată ce altul este Stăpânul și Dătătorul de plată. Și vrând în continuare să înceapă a spune cele despre acel dascăl desfrânat pe care puțin mai încolo îl taie de la Biserică și îl dă Satanei, zice: „suntem împreună lucrători ai lui Dumnezeu” (I Cor. 3, 9). Căci nu facem lucrul nostru, ci lucrăm împreună cu voia Stăpânului. „Voi”, ucenicii, „ogor sunteți al lui Dumnezeu”; „zidire a lui Dumnezeu” îi numește, mutând cuvântul de la lucrarea pământului la altă

τῆς γεωργίας τὸν λόγον μεταγαγών· διὸ καὶ ἑαυτὸν ἀρχιτέκτονα ὀνομάζει κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν, ἐπαίρων ἑαυτὸν ἤδη καὶ τὴν ὑπεροχὴν ἐμφαίνων, ἅτε ἐπιτιμῆσαι σφοδρότερον καὶ ἀπειλῆσαι βουλόμενος. Ἐγὼ μὲν οὖν, φησί, τὸν θεμέλιον τέθεικα καὶ τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν κατεβαλόμην· αὕτη γὰρ ἐστὶν ὁ θεμέλιος· ἄλλος δὲ ἐποικοδομεῖ, τουτέστιν ἕκαστος τῶν παρ' ὑμῖν διδασκάλων. Βλεπέτω οὖν ὁ τοιοῦτος πῶς ἐποικοδομεῖ. Πρὸς τὸν πεπορνευκότα λοιπὸν ἐμφαντικῶς ἀποτείνεται· βλεπέτω, φησὶν, ἕκαστος, εἰ σύμφωνα τὰ ἔργα τοῖς τῆς διδασκαλίας λόγοις καὶ τῷ κειμένῳ θεμελίῳ παρέχεται· διὰ τῶν ἔργων γὰρ μάλιστα ἡ οἰκοδομὴ τῶν διδασκάλων συνίσταται καὶ ταῦτα αὐτὴν ἐξαίρουσι. Μὴ οὖν ἀπλῶς ὅτι οἰκοδομεῖ σκοπεῖτω, μηδ' ἐκ τούτου πλεον τι ποιεῖν νομιζέτω, ἀλλ' ὅποιά ἐστι τὰ οἰκοδομούμενα λογιζέσθω· διὰ πυρὸς γὰρ ταῦτα δοκιμασθήσεται κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Ποίου πυρὸς; Ὁ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ προπορεύεται κατὰ τὸ εἰρημένον ὑπὸ Δαυίδ, ὃ τοὺς μὲν ἁγίους καὶ ἀγαθοὺς διδασκάλους καὶ τὰ λαμπρὰ τῶν ἔργων ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τοῦ Χριστοῦ ἐποικοδομοῦντας ὑποδεξάμενόν τε καὶ δοκιμάσαν ἐπιλαμπρυνεῖ καὶ φωτεινοτέρους ἐργάσεται καὶ διὰ τὴν τοῦ ἔργου διαμονὴν καὶ λαμπρότητα μισθοῦ πρόξενον ἅτε δὴ κεκοπιακόσιν αὐτοῖς γενήσεται· τοῖς δὲ ξύλα, χόρτον, καλάμην, ἄτιμον ὕλην καὶ εὐπρηστον καὶ τῷ καλῷ θεμελίῳ ἀπάδουσιν, ἐποικοδομήσασιν, οἷος ἦν ὁ πεπορνευκῶς ἐκεῖνος καὶ ἔτι διδάσκαλος εἶναι βουλόμενος, οὐ μόνον οὐδεὶς μισθὸς τῆς διδασκαλίας δοθήσεται, ἀλλὰ καὶ τὸ ἔργον αὐτὸ τῆς διδασκαλίας κατακαέν, ἅτε δὴ ἐκ τοιούτων συννυφασμένον πρᾶξεων, ζημίας,

⁸⁶ Îi aseamănă prima dată cu ogorul, iar a doua oară cu o construcție.

⁸⁷ Deci, Sfântul Pavel supralicitează sau diminuează un aspect sau

asemănare⁸⁶. De aceea și pe sine se numește cel dintâi meșter zidar după harul lui Dumnezeu, ridicându-se de acum pe sine în ochii lor și arătându-și superioritatea, fiindcă vrea să-i certe mai cu tărie și să-i amenințe⁸⁷. „Așadar, eu”, zice, „am pus temelia” (I Cor. 3, 10) și am pus ca început credința în Hristos. Căci aceasta este temelia. „Iar altul zidește pe ea”, adică fiecare dintre dascălii de la voi. Așadar, să ia seama unul ca acesta cum zidește. Mai departe își îndreaptă atenția în chip vădit către cel ce a desfrânat. Să ia seama fiecare, zice, dacă face fapte în acord cu cuvintele învățaturii sale și cu temelia pusă. Căci mai cu seamă prin fapte se susține zidirea dascălilor și tot acestea o ruinează. Așadar, să nu se uite pur și simplu că zidește, nici să socotească din aceasta că face ceva mai de soi, ci să cântărească ce fel sunt cele zidite. Căci prin foc vor fi probate acestea în ziua aceea. Prin ce fel de foc? Focul care va merge înaintea lui Dumnezeu, după spusa lui David (Ps. 96, 3), care, pe de-o parte, primindu-i și probându-i pe dascălii sfinți și buni și care au zidit pe temelia lui Hristos fapte strălucite, îi va străluci mai mult și îi va face mai luminați și, pentru statornicia⁸⁸ și strălucirea lucrului, le va mijloci plată ca unora ce s-au ostenit, iar pe de altă parte, respingându-i pe cei ce au zidit pe temelia cea bună lemne, iarbă, trestie și materie de necinste și ușor de aprins – cum era cel care a desfrânat, care mai voia să fie încă și dascăl – nu numai că nu le va fi dată nici o plată pentru învățătura lor, ci arzând și însuși lucrul învățaturii, fiindcă a fost întocmit din asemenea fapte, le va mijloci pagubă, nu plată. Căci nici un astfel de lucru, nici o

altul al statutului și rolului său, în funcție de folosul ascultătorilor și de ceea ce vrea să le transmită.

⁸⁸ A trecut proba focului.

οὐχὶ μισθοῦ γενήσεται πρόξενον· οὐδὲν γὰρ τοιοῦτον ἔργον οὐδὲ διδασκαλία τοιαύτη τὸ πῦρ ἐκείνο ὑφίσταται· αὐτός γε μὴν ὁ τοιοῦτος διδάσκαλος οὐ συνδιαφθαρήσεται τῷ οἰκείῳ ἔργῳ, ἀλλὰ σωθήσεται καὶ παραμενεῖ καὶ τῷ κριτῇ παραστήσεται καὶ λόγον ὑφέξει τῶν πεπραγμένων καὶ τὴν αἰώνιον ὑποστήσεται δίκην, μηδὲν τοῦ ἔργου τῆς διδασκαλίας ἐκείνης, ἅτε διαφθαρείσης, ὀνήμενος· οὕτως γὰρ φησί σωθήσεται, ὡς διὰ πυρός, τοῦ τὴν τοιαύτην ὕλην ἐμπιπρώντος καὶ κατακαίοντος, καὶ σωθήσεται σωτηρίαν ἀπωλείας χεῖρονα· βέλτιον γὰρ ἢν αὐτῷ εἰ μηδὲ ἐγένετο μηδὲ τότε ἐσώθη, τοιαύτην ὕλην ἐπιφερόμενος. Καὶ ἐφεξῆς ἐπάγει, σαφῶς ἤδη περὶ τοῦ πεπορνευκότος τὸν λόγον ποιούμενος· Οὐκ οἶδατε ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; Εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεός· ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιός ἐστιν, οἵτινές ἐστε ὑμεῖς. Καὶ ἐπειδὴ σοφὸς ἦν ἐκεῖνος καὶ ἐπὶ τῷ διδάσκειν ἐφρόνει, ὡς ἐντεῦθεν τὴν δίκην διαφευξόμενος, συνημμένως εὐθύς ἐπάγει· Μηδεὶς ἑαυτὸν ἐξαπατάτω· εἴ τις δοκεῖ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, μωρὸς γενέσθω, ἵνα γένηται σοφός· ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου μωρία παρὰ τῷ Θεῷ ἐστι. Καὶ μεταξὺ διελθὼν ὀλίγα, πάλιν καταφορικώτατα τῷ λόγῳ χρώμενος ἀνακαλύπτει φανερώς ἤδη τὸν τὴν ἁμαρτίαν εἰργασμένον ἐκείνην καὶ ὀνειδίζει σφοδρῶς τοὺς ἐπ' αὐτῷ πεφυσιωμένους καὶ πρὸς τὸν λόγον ἀποβλέποντας μόνον, ἀλλ' οὐ τὴν δύναμιν

⁸⁹ Fiind ușor de ars, ele vor fi arse de îndată de acel foc.

⁹⁰ Mai bine era să fi pierit decât să fie chinuit în veșnicie. Neclaritatea legată de înțelesul verbului „a mântui” (σώζω) ține mai ales de un necunosător de limbă greacă. Verbul grecesc a ajuns să însemne aproape exclusiv „a mântui” printr-un uz îndelungat în context creștin, dar nu așa stăteau lucrurile în vremea Sfântului Pavel, în faza incipientă a creștinismului. În greaca clasică (și cu aceste diferite sensuri e folosit

astfel de învățătură nu va suferi acel foc⁸⁹. Dar un astfel de dascăl nu va fi nimicit dimpreună cu propriul său lucru, ci va fi „mântuit” și va rămâne și se va înfățișa Judecătorului și va da seama de cele făptuite și va sta sub pedeapsa veșnică, nefolosindu-se de nimic din lucrul acelei învățături, ca una ce a fost nimicită. „Căci așa va fi mântuit”, zice, „ca prin foc”, foc ce aprinde și arde cu totul o astfel de materie, și el va fi „mântuit” cu o mântuire mai rea decât pieirea⁹⁰. Căci mai bine era lui dacă n-ar fi existat, nici ar fi fost „mântuit”⁹¹ vreodată, de vreme ce poartă cu sine o asemenea materie. Și vorbind deja limpede despre cel desfrânat, adaugă în continuare: „Nu știți că templu al lui Dumnezeu sunteți și Duhul lui Dumnezeu locuiește în voi? Dacă cineva strică templul lui Dumnezeu, îl va strica pe acesta Dumnezeu. Căci templul lui Dumnezeu sfânt este, care sunteți voi” (I Cor. 3, 16). Și fiindcă înțelept era acela⁹² și gândea că învățându-i pe alții va scăpa de pedeapsa de aici, îndată adaugă în strânsă legătură cu aceasta: „Nimeni să nu se amăgească. Dacă cineva pare că este înțelept între voi în veacul acesta, să se facă nebun ca să fie înțelept. Căci înțelepciunea veacului acestuia este nebunie la Dumnezeu” (I Cor. 3, 18-19). Și intercalând câteva lucruri, folosindu-se iarăși de un cuvânt foarte greu de suferit, descoperă deja pe față pe cel care a lucrat acel păcat și îi ocărăște foarte pe cei care s-au semețit pentru el și care privesc numai la cuvântul lui, însă nu se uită la puterea

chiar și în Vechiul Testament) cuvântul înseamnă „a păstra întreg, a scăpa teafăr, a fi păstrat intact, a fi în siguranță” etc. În general, Părinții de limbă greacă au distins foarte exact la ce se referea Sfântul Pavel.

⁹¹ În sensul că bine îi era să nu se fi născut, dar dacă a venit la ființă, mai bine era să nu fi rămas în existență, decât să rămână, purtând o asemenea povară din pricina căreia se va chinui veșnic.

⁹² Dascălul căzut în desfrâu.

αὐτοῦ καὶ τὴν διάθεσιν σκοποῦμένους· λέγει γὰρ οὕτως· Ὡς μὴ ἐρχομένου δέ μου πρὸς ὑμᾶς, ἐφυσιώθησάν τινες· ἐλεύσομαι δὲ ταχέως, ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ, καὶ γνῶσθαι οὐ τὸν λόγον τῶν πεφυσιωμένων, ἀλλὰ τὴν δύναμιν· οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν δυνάμει. Τί θέλετε; ἐν ῥάβδῳ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς ἢ ἐν ἀγάπῃ πνευματί τε πραότητος; Ὅπως ἀκούεται ἐν ὑμῖν πορνεία, καὶ τοιαύτη πορνεία, ἣτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται, ὥστε γυναικὰ τίνα τοῦ πατρὸς ἔχειν· καὶ ὑμεῖς πεφυσιωμένοι ἐστέ, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐπενθήσατε, ἵνα ἐξαρθῇ ἐκ μέσου ὑμῶν ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας; Βλέπετε ἐνταῦθα ποῖον ἔργον κατακαήσεσθαι τότε λέγει, καὶ ποῖον οἰκοδόμον διὰ τοῦ πυρὸς ἐκείνου σωθήσεσθαι; Εἰ μὲν οὖν μικρὸν τι καὶ μέσον ἀμάρτημα ἢ πορνεία, καὶ τοιαύτη πορνεία, κρατεῖτω ἡ τῶν ὑμετέρων διδασκάλων ἐξήγησις καὶ σεσώσθω τὴν ἀγαθὴν σωτηρίαν ὁ πεπορνευκὸς ἐκεῖνος διδάσκαλος· εἰ δὲ πρὸς ἐκεῖνον μὲν ὁ λόγος φανερῶς ἀποβλέπει, τὸ δ' ἔργον ἐκείνου καὶ τὸ ἀμάρτημα τῶν θανασίμων ἐστὶ καὶ τῶν ἄκρων ἐν τοῖς κακοῖς καὶ μὴδ' ἐν τοῖς ἔθνεσι γινομένων ῥαδίως, τίς ἔτι λείπεται λόγος μὴ τὴν Χρυσοστομικὴν ἐξήγησιν ἔχειν τὸ κύριον καὶ σωτηρίαν νοεῖσθαι τοῦτ' αὐτὸ μόνον, τὸ μὴ τῷ ἔργῳ συνδιαφθεῖρεσθαι, περιλείπεσθαι δέ, ἐκείνου διαφθαρέντος, καθάπερ ἀναλέον τινὰ καὶ περιπεφλεγμένον τῷ κριτῇ τῶν ὅλων παραστησόμενον· δοκιμαστικὸν γὰρ μόνον ἐκεῖνο τὸ πῦρ, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ τοὺς ἀμαρτωλοὺς αἰωνίως ὑποδεξόμενον· καὶ τάχα καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο καὶ ὁ Δαυὶδ φλογιεῖ φησὶ κύκλῳ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ, τουτέστι περιφλέξει τε καὶ ζοφώσει καὶ δυσειδεῖς τινας, οἷον εἰκὸς τοὺς πυρκαύστους, ἐργάσεται, ἀλλ' οὐκ εἰσάπαν καταναλώσει. Καὶ Γρηγόριος δὲ ἀκολουθῶς ὁ θεολόγος

⁹³ Acel dascăl probabil era foarte învățat și bun orator, iar corintenii erau impresionați de verva lui și nu priveau la starea lui duhovnicească,

lui și la dispoziția lăuntrică⁹³. Căci așa zice: „Fiindcă eu nu vin la voi, unii s-au semețit. Dar voi veni degrabă, dacă Domnul va voi, și voi cunoaște nu cuvântul celor ce se semețesc, ci puterea. Căci nu în cuvânt stă împărăția lui Dumnezeu, ci în putere. Ce vreți? Să vin cu toiagul la voi, sau cu dragoste și cu duhul blândeții? De peste tot se aude că la voi e desfrânare și încă asemenea desfrânare cum nici între neamuri nu se știe, că unul ține pe femeia tatălui său. Și voi vă semețiți în loc mai degrabă să plângeți ca să fie scos din mijlocul vostru cel ce face această faptă?” (I Cor. 4, 18-5, 2). Vezi aici ce fel de faptă zice că va fi arsă atunci și ce fel de meșter zidar va fi „mântuit” prin acel foc? Așadar, dacă desfrânarea este un păcat mic și de mijloc - și încă o asemenea desfrânare -, să se țină tâlcuirea dascălilor voștri și acel dascăl desfrânat să se mântuiască cu mântuirea cea bună. Dar dacă cuvântul face referire în mod deschis la acela, iar fapta aceluia și păcatul sunt dintre cele de moarte și dintre cele mai mari răutăți și dintre cele care nici între păgâni nu se întâmplă cu ușurință, ce motiv mai lipsește ca tâlcuirea hrisostomică să aibă tărie și „mântuirea” să fie înțeleasă numai în acest mod: că acela nu se va nimici împreună cu fapta, ci, nimicindu-se aceea, el va rămâne, înfățișându-se Judecătorului tuturor ca unul pârjolit și ars de jur împrejur. Căci acel foc este numai probator, însă nu acela însuși îi va primi în veșnicie pe păcătoși. Și poate chiar despre acest foc zice și David că „va arde împrejur pe vrăjmașii Lui” (Ps. 96, 3), adică îi va arde de jur împrejur și îi va înnegri și îi va face urâți pe unii, cum sunt cei arși de foc, însă nu-i va mistui cu totul. Și Grigorie Teologul, în acord cu noi, îl deosebește de acel foc veșnic, când tâlcuieste despre

fapt înfierat de Sfântul Pavel.

διαστέλλων αὐτὸ τοῦ αἰωνίου πυρὸς ἐκείνου, ἐν τῷ περὶ τοῦ βαπτίσματος λόγῳ περὶ διαφορᾶς πυρὸς ἐξηγουμένους, «εἴτε ὁ» φησί «πρὸ προσώπου Κυρίου πορεύεται καὶ φλογιεῖ κύκλῳ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ, εἴτε τὸ τούτων ἔτι φοβερώτερον, ὁ τῷ ἀκοιμήτῳ σκώληκι συντέτακται, μὴ σβεννύμενον, ἀλλὰ διαιώνιζον τοῖς πονηροῖς».

22. Ταύτης κρατούσης τῆς ἐξηγήσεως καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τῆς ἀποστολικῆς διανοίας ἀποβλεπούσης, ὡς φανερώτατα δέδεικται, τοῖς μὲν ἀγαθοῖς καὶ ἀρίστοις ἔργοις, ἃ διὰ τοῦ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ τῶν τιμίων λίθων νοεῖται, τὰ φαυλότατα τῶν ἔργων καὶ πονηρότατα ἀντικεῖσθαι φάμεν, διὰ ξύλων καὶ χόρτου καὶ καλάμης δηλούμενα, ὕλης πρὸς μὲν οἰκοδομὴν συντελούσης, εὐπρηστον δὲ τῷ πυρὶ τὸ δι' αὐτῶν συνιστάμενον ἀπεργαζομένης. Τοῦτο γὰρ ἦν τῷ ἀποστόλῳ σκοπὸς ἐνδείξασθαι, τὸ μηδεμίαν ὄνησιν εἶναι μηδὲ μισθὸν τῷ μετὰ μοχθηρῶν ἔργων ἐπὶ τῷ τοῦ Χριστοῦ θεμελίῳ τὴν διδασκαλίαν ὑφαίνοντι, καὶ διὰ τοῦτο τῷ μισθῷ τὴν ζημίαν ἀντέθηκεν, ὡς τοῦ ἔργου μὴ σωζομένου μηδὲ τῷ κριτῇ καὶ μισθοδότῃ φανησομένου, αὐτόν γε μὴν ἐκείνον τὸν εἰργασμένον καὶ σωθήσεσθαι φησιν ὡς διὰ πυρὸς, ἡμίφλεκτον οἶον καὶ ἄθλιον, καὶ τῷ κριτῇ παραστήσεσθαι καὶ τὸν λόγον τῆς οἰκοδομῆς ὑφέξειν καὶ διὰ τοῦτο τάχα καὶ ὁ προφητικὸς λόγος περὶ τῆς ἡμέρας ἐκείνης φησί· Καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ, ὡς ὀφείλοντος καὶ τοῦ ἔργου συμπαραμένειν τοῖς εἰργασμένοις, εἰ μέλλοι μισθοῦ πρόξενον αὐτοῖς ἔσεσθαι. Τὰ δὲ πονηρότατα ταῦτα τῶν ἔργων ἐποικοδομίσθαι φάμεν οὔτε παρὰ τῶν ἀσεβῶν κατὰ τὸν ὑμέτερον λόγον, οὔτε παρὰ πάντων ἀπλῶς τῶν ἁμαρτωλῶν· οὐδὲ γὰρ πρὸς πάντας ἔβλεπεν ὁ τοῦ ἀποστόλου

⁹⁴ PG 36, 412.

⁹⁵ Neidentificat.

deosebirea focului în cuvântul despre Botez și zice: „fie cel care va merge înaintea feței Domnului și îi va arde împrejur pe vrăjmașii Lui, fie cel care e încă mai înfricoșător decât aceste focuri, anume cel ce are împreună cu sine pe viermele cel neadormit, care nu se stinge, ci durează în veșnicie pentru cei răi”⁹⁴.

22. Având tărie această tâlcuire și fiind ea în acord cu scopul sensului apostolesc, precum s-a arătat în chip foarte clar, prin aur și argint și pietre prețioase zicem că se înțeleg faptele bune și foarte virtuozose, care se opun faptelor foarte rele și viclene, indicate prin lemne și iarbă și trestie, care sunt materie bună pentru zidire, dar care fac bun de ars pentru foc ceea ce este alcătuit prin ele. Căci scopul Apostolului era să arate aceasta, că nici un folos nu este, nici vreo plată, celui care își clădește învățătura pe temelia lui Hristos laolaltă cu fapte rele; și de aceea a pus în loc de plată paguba, fiindcă lucrarea aceluia, nefiind „mântuită”, nici arătându-se ea înaintea Judecătorului și Răsplătitorului, totuși acela care a lucrat-o va fi mântuit, zice, ca prin foc, adică va fi pe jumătate ars și mizerabil și se va înfățișa înaintea Judecătorului și va da seama pentru zidirea lui. Și de aceea, poate, și cuvântul proorocesc zice despre ziua aceea: „Și iată om și lucrul lui”⁹⁵, ca și cum ar spune că lucrul trebuie să rămână cu cei ce l-au lucrat, dacă vor ca el să le fie mijlocitor al răsplătirii. Iar aceste prearele fapte zicem că nu sunt clădite pe temelia lui Hristos, nici de către necredincioși, după cuvântul vostru⁹⁶, nici de către toți cei, simplu spus, păcătoși. Căci nu spre toți țintea scopul Apostolului,

⁹⁶ După cum afirmau latinii, pasajul din I Cor. cap. 3 s-ar referi la orice om, dar Sfântul Marcu demonstrează că el se referă la dascăli.

σκοπὸς οὐδὲ καθολικὴν τινα διαίρεσιν ἠβούλετο παραδοῦναι, ἀλλὰ περὶ τῶν τῷ Θεῷ συνεργούντων ἐποιεῖτο τὸν λόγον, οἵτινές εἰσιν οἱ διδάσκαλοι τούτους γὰρ ἐποικοδομοῦντας τῷ τοῦ Χριστοῦ θεμελίῳ (καὶ γὰρ ἄλλως οὐκ ἐνεδέχeto χριστιανῶν διδασκάλους ὄντας) ἐνδέχεσθαι φησιν ἐποικοδομῆσαι καὶ τὰ φαυλότατα τῶν ἔργων καὶ ἀτιμότατα καὶ διαφθαρησόμενα πάντως, οἷον ἔπαθεν ἐκεῖνος ὁ τῇ πορνείᾳ περιπεσών. Εἰ δ' ὑμεῖς λέγετε μὴ δύνασθαι τῷ τοῦ Χριστοῦ θεμελίῳ τὰ κάκιστα καὶ θανάσιμα συμφωνῆσαι τῶν ἔργων, οὐδὲ τὰ μετρίως κατὰ φαίμεν ἂν ἡμεῖς συμφωνεῖν· ἀλλ' οὖν ἐποικοδομοῦνται τῇ πίστει καὶ ταῦτα κάκεῖνα παρὰ πολλῶν, οὐ τῶν τυχόντων μόνον ἀπλῶς, ἀλλὰ καὶ διδασκάλων καὶ τότε καὶ νῦν, οἷον δὴ καὶ ἐκεῖνος ἔπαθεν. Ὅτι δὲ τὸ σωθήσεται κατὰ τὴν Χρυσοστομικὴν ἐρμηνείαν τὸ περιλειφθήσεται μόνον δηλοῖ, καθά φησιν ὁ παρὰ τῷ Ἰωβ ἄγγελος· Ἐσώθην ἐγὼ μόνος, καὶ ἦλθον τοῦ ἀπαγγεῖλαί σοι, καὶ οὐκ ἐπ' ἀγαθῷ κεῖται πάντως, ὡς οἱ ὑμέτεροι λόγοι, δηλὸν ἐξ ὧν, τοῦτο φοβηθεῖς ὁ ἀπόστολος ἵνα μὴ τις νομίσῃ, ἐπήγαγεν· Οὕτω δὲ ὡς διὰ πυρός, ἡμίφλεκτος οἷον καὶ ζοφερός καὶ τὸ ὅλον ἄθλιος· καὶ ἐφεξῆς καταφορικῶς· Οὐκ οἶδατε ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; Εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεός· εἰς τοὺνναντίον ἐνταῦθα τὸν λόγον μετήγαγε, τὴν διὰ πυρός σωτηρίαν ἐκείνην εἰς ἀπώλειαν φέρειν ἀποφηνάμενος. Οὐκ ἄρα περὶ μικρῶν ἁμαρτιῶν ὁ λόγος οὐδὲ περὶ καθάρσεως ὁ σκοπός (οὐδὲ γὰρ τι τοιοῦτον εἶρηκεν ὅλως), ἀλλὰ περὶ

⁹⁷ Alături de Hristos nu poți să faci compromisuri. Nu există în viața duhovnicească compromisuri mici și mari făcute de bună voie. Căci nu contează că ne lepădăm de Hristos pentru un lucru mic sau mare, odată ce lepădarea e făcută.

⁹⁸ Și cele de moarte și cele de mijloc.

nici nu a vrut să facă vreo împărțire general valabilă, ci cuvântul se referă la împreună lucrătorii lui Dumnezeu, care sunt dascălii. Căci el zice că este cu puțință ca aceștia care zidesc pe temelia lui Hristos (căci în alt chip nu era cu puțință să fie dascăli ai creștinilor) să zidească deasupra și fapte foarte rele și foarte de necinste și care vor pieri cu totul, cum a pățimit acela care a căzut în desfrâu. Iar dacă voi ziceți că nu pot fi faptele cele prearele și de moarte în acord cu temelia lui Hristos, noi am zice că nici cele aflate la mijloc nu sunt în acord⁹⁷. Însă realitatea arată că și acestea și acele fapte⁹⁸ sunt zidite pe temelia credinței de către mulți, nu numai de către oameni simpli, ci și de către dascăli, și atunci, și acum, precum a pățit și acela. Iar că „va fi mântuit”, conform tâlcuirii hrisostomice, îl indică numai pe „va fi cuprins”⁹⁹ – după cum zice solul înaintea lui Iov: „Eu singur «am fost mântuit» și am venit să-ți vestesc” (Iov 1, 17) – și că nu este pus neapărat din cauza a ceva bun, precum spun cuvintele voastre, e dovedit din cele pe care Apostolul, temându-se să nu creadă cineva aceasta, le-a adăugat. El a zis: „așa ca prin foc”, adică pe jumătate ars și înnegrit și întrutotul mizerabil. Și în continuare spune muștrător: „Nu știți că templu al lui Dumnezeu sunteți și Duhul Lui Dumnezeu locuiește întru voi? Dacă cineva strică templul lui Dumnezeu, îl va strica pe acesta Dumnezeu” (I Cor. 3, 16-17). Aici a mutat cuvântul la ceea ce e contrar, afirmând că acea mântuire prin foc duce de fapt la pierzanie. Drept urmare, nu despre păcate mici este cuvântul, nici scopul lui nu este despre curățire (căci nici nu a zis nicidecum așa ceva), ci despre păcatele cele

⁹⁹ La Sfântul Ioan Gură de Aur expresia „va fi mântuit” nu indică altceva decât accentuarea pedepsei. Sfântul ne explică în continuare că: „acesta rămâne mereu osândit” (Comentariul la Epistola I către Corinteni, Omilia 9, PG 61, 79).

μεγίστων καὶ θανασίμων καὶ οἷα ἐστὶν ἡ πορνεία· ταύτην γὰρ φθορὰν ὀνομάζει τοῦ ναοῦ τοῦ Θεοῦ, τουτέστι τοῦ σώματος. Οὐτ' ἄρα ποιούμεεν ἡμεῖς οὐδὲν ἄτοπον μόνῃ τῇ Χρυσοστομικῇ ἐρμηνείᾳ διὰ πάντων ἐπόμενοι, καὶ θαυμαστὸν οὐδὲν αὐθις εἴ τινες ἕτεροι πρὸς διάφορον ἔννοιαν τὰ εἰρημένα τῷ ἀποστόλῳ ἐξέλαβον· ἔθος τε γὰρ τοῦτο τοῖς διδασκάλοις ἀρχαῖον ἐπὶ πᾶσι σχεδὸν τοῖς ῥητοῖς, καὶ τὴν αὐτὴν χρῆσιν διαφόροις ἀποδιδόμενῃν ἐννοίαις, ὅπερ ἡμῖν ἤδη καὶ πρότερον εἴρηται, πάσαις ἐφαρμόζειν ὁμοίως ἀμήχανον, ἀλλ' ἀνάγκη τούτων τινὰ κυριωτέραν εἶναι τῶν ἄλλων καὶ μᾶλλον ἐφικνουμένην τοῦ τῶν γεγραμμένων σκοποῦ, ὁποῖα δὴ καὶ ἡ ῥηθεῖσα, δικαζούσης τῆς ἀληθείας, ἡμῖν κατεφάνη.

23. α^{ον}. Μετὰ δὲ ταῦτα πρὸς τοὺς ἡμετέρους λόγους, οὓς ἐκ πολλῶν, ὧν εἰπεῖν εἶχομεν, ὀλίγους τινὰς παρεθήκαμεν, ἀπαντῆσαι προθέμενοι, πρὸς μὲν τὸν πρῶτον, ἐν ᾧ λέγομεν μᾶλλον προσήκειν τῇ ἀγαθότητι τοῦ Θεοῦ τὸ ὀλίγον ἀγαθὸν μὴ παριδεῖν ἢ τὴν μικρὰν ἁμαρτίαν δίκης ἀξιῶν, — ἀντεθήκατε μὴ δεῖν τὸ ὀλίγον ἀγαθὸν ἀμοιβῆς τυγχάνειν, ἀν δι' ἁμαρτίας τινὸς θανασίμου νεκρωθῇ· πάντα γὰρ τὴν θανάσιμον ἁμαρτίαν τὰ πρὶν γεγενημένα νεκροῦν ἀγαθὰ, οὐχ οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἐναντίων ἔχειν· τοῖς γὰρ σὺν ἀγάπῃ θανούσι μὴ δύνασθαι τὴν ἀγάπην αὐτὴν τὰς μικρὰς τῶν ἁμαρτιῶν ἀπαλείφειν, ἀλλὰ μόνην τὴν αὐτῇ ἐναντίαν θανάσιμον ἁμαρτίαν, ἣτις ἀποστερεῖ τῆς ζωῆς, ἢν ἡ ἀγάπη χορηγεί. Τοῦτο μὲν οὖν καὶ σφόδρα τεράστιον, εἰ τὴν θανάσιμον ἁμαρτίαν ἀπαλείφουσα ἡ ἀγάπη, τὰς μικρὰς τῶν ἁμαρτιῶν οὐ δύναται τοῦτο ποιεῖν, ὥσπερ ἂν εἴ τις κναφεὺς τὰ μὲν δευσοποῖα καὶ ἀναπόνητα τῶν ὀυπασμάτων ἐκπλύνειν ἔλεγε δύνασθαι, τὰ δὲ μικρὰ τε καὶ ἥττον κατὰ βάθους ἐνδεδυκότα μηκέτι

foarte mari și de moarte, și de acest fel este desfrâul. Căci pe acesta îl numește stricare a templului lui Dumnezeu, adică a trupului. Deci noi nu facem nimic necuvenit, urmând întru toate doar tâlcuirii hrisostomice și, iarăși, nu e deloc de mirare dacă oarecare alții au perceput cele spuse de Apostol în sens diferit. Căci dascălii au acest obicei vechi, în cazul aproape tuturor cuvintelor, și aceeași zicere este redată prin diferite sensuri, lucru care a fost spus deja mai înainte de către noi; dar este cu neputință a ne pune în acord cu toate sensurile și de aceea este necesar ca dintre acestea una să fie mai întemeiată decât celelalte și mai apropiată de scopul celor scrise. De acest fel ni s-a arătat că este și tâlcuirea spusă, de vreme ce adevărul îi dă dreptate de cauză.

23. a) După acestea, intenționând voi să dați un răspuns puținelor noastre cuvinte pe care le-am înfățișat dintre multele pe care le-am fi avut de spus, față de primul, în care noi spunem că este mai potrivit bunătații lui Dumnezeu să nu treacă cu vederea un bine mic decât să dea pedepsei un păcat mic, voi ați adus împotrivă faptul că nu trebuie ca un bine mic să aibă parte de răsplată, dacă el a fost omorât printr-un oarecare păcat de moarte. Căci tot păcatul de moarte omoară faptele bune făcute mai înainte, însă nu așa stau lucrurile și în cazul faptelor contrare. Căci, spuneți voi, în cazul celor care au murit în dragoste, nu este cu puțință ca însăși dragostea să le șteargă păcatele mici, ci numai păcatul de moarte potrivnic ei, păcat care îl lipsește de viața pe care o dă dragostea. Acest lucru este foarte de mirare, dacă dragostea, ștergând păcatul de moarte, nu poate să facă aceasta cu păcatele mici. E ca și cum un spălător de haine ar fi zis că poate să curețe cele mai greu de spălat și mai adânc imprimate pete, însă pe cele mici și mai

δύνασθαι. Ἀλλ' ἡμεῖς γε καθάπερ ἀκούομεν τοῦ προφήτου λέγοντος: Ἐὰν ἀποστραφῇ ὁ δίκαιος ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, πᾶσαι αὐτοῦ αἱ δικαιοσύναι οὐ μνημονευθήσονται, οὕτω καὶ τοῦναντίον ἀκούομεν, ὅτι Ἐν ἡ ἡμέρᾳ ἀποστραφείς ὁ ἁμαρτωλὸς στενάξῃ, ζωὴ ζήσεται καὶ οὐ μὴ ἀποθάνῃ. Καὶ ἐν ταῖς εἰρημέναις ἀποκρίσεσι τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου τοιαύτη τις κεῖται ἐρώτησις: «Ἐάν τις ποιήσῃ ἁμαρτίαν μεγάλην, εἴτα καταγνῶ ἑαυτοῦ καὶ ἄρξῃται μετανοεῖν, καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀποθάνῃ, τί χρὴ νομίζειν περὶ αὐτοῦ; — Ἐὰν ἀρξάμενος τῆς μετανοίας συνέστειλε τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀπὸ τῶν πονηρῶν βουλῶν καὶ διέθετο πρὸς τὸν Θεὸν συνταγὰς, ὅτι οὐκ ἔτι παρέρχεται διὰ τῶν προτέρων αὐτοῦ ἁμαρτιῶν, ὧν ἔπραξε, κἂν ἐπὶ τὴν αὔριον τελευτήσῃ, ἐδέξατο ὁ Θεὸς τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ ὡς τὴν τοῦ ληστοῦ· τὸ μὲν γὰρ ἄρξασθαι τῆς μετανοίας ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐστὶ, τὸ δὲ ζῆσαι ἢ τελευτῆσαι ἐν τῷ Θεῷ ἐστὶ· πολλοὺς γὰρ ἀρξαμένους μετανοεῖν εὐθέως ἀρπάζει ὁ Θεὸς πρὸς τὸ συμφέρον ὡς ἀγαθός, προγινώσκων ὅτι, ἐὰν πολυχρονίσωσι, πάλιν πίπτουσι καὶ ἀπόλλυνται». Καὶ ὁ μακάριος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐν τῷ εἰς Φιλογόνιον λόγῳ τούτῳ συμφώνως: «Ἐγὼ διαμαρτύρομαι καὶ ἐγγυῶμαι» φησὶν, «ὅτι τῶν ἁμαρτανόντων ὑμῶν ἕκαστος, ἂν ἀποστὰς τῶν προτέρων κακῶν, ὑπόσχεται τῷ Θεῷ μετὰ ἀληθείας μηκέτι τῶν αὐτῶν ἄψασθαι, οὐδὲν ἕτερον ὁ Θεὸς ζητήσῃ πρὸς ἀπολογίαν μεῖζον». Ποῦ τιμωρίας ἐνταῦθα καὶ καθάρσεως μνήμη; Πόσα δὲ καὶ ἐπὶ τούτοις τὰ παραδείγματα; Ὁ εὐγνώμων ληστής, ὁ κατελθὼν δεδικαιωμένος τελώνης, ὁ ἡμαρτηκὼς καὶ μετανοήσας καὶ προφήτης διαμείνας Δαυὶδ, ὁ τῶν δεσμῶν ἀπολυθεὶς Μανασσῆς. Πολλῷ ἄρα μᾶλλον

¹⁰⁰ Răspunsuri către Antioh, 69, PG 28, 648.

puțin adânc imprimate nu poate. Însă noi, după cum îl auzim pe prooroc zicând: „Dacă dreptul se întoarce de la dreptatea lui, toate dreptățile lui nu vor fi pomenite” (cf. Iez. 33, 18), tot așa, dimpotrivă, auzim că: „În ziua în care păcătosul, întorcându-se de la păcat, va suspi-
na, cu viață va trăi și nu va muri” (cf. Iez. 33, 19). Și în răspunsurile amintite ale marelui Atanasie se află o asemenea întrebare: „Dacă cineva face un păcat mare, apoi se osândește pe sine și începe să se pocăiască și după trei zile moare, ce trebuie să credem despre el? Răspuns: Dacă, începând pocăința, și-a retras sufletul lui de la voirile cele rele și și-a plecat launtrul spre Dumnezeu, hotărând cum că nu mai umblă în păcatele lui de mai înainte, pe care le-a făcut, chiar dacă va muri a doua zi, a primit Dumnezeu pocăința lui ca pe a tâlharului. Căci a pune început pocăinței țin de om, dar a face viu sau a omori țin de Dumnezeu. Căci pe mulți care au început pocăința îndată i-a răpit Dumnezeu ca un bun spre folosul lor, cunoscând mai dinainte că, dacă vor mai trăi mult, iarăși cad și pier”¹⁰⁰. Și fericitul Ioan Gură de Aur în *Cuvântul la Filogonie* zice în acord cu aceasta: „Eu dau mărturie și mă pun chezaș că dacă fiecare dintre voi, care păcătuiți, depărtându-se de relele de mai înainte, făgăduiește lui Dumnezeu cu adevărat că nu se mai atinge de ele, Dumnezeu nu va căuta nimic altceva mai mult spre apărarea lui”¹⁰¹. Unde e aici pomenirea pedepsei și a curățirii? Și câte sunt și exemplele pentru acestea? Tâlharul cel recunoscător, vameșul care s-a coborât îndreptățit, David care a păcătuit și s-a pocăit și a rămas prooroc, Manase cel dezlegat din legături. Prin urmare, cu mult

¹⁰¹ Despre fericitul Filogonie (sau Cuvântul 6 împotriva anomeilor), PG 48, 754.

ἡ ἀγάπη καὶ ἡ μετάνοια δύνανται λύειν τὰς μεγάλας ὁμοίως καὶ μικρὰς τῶν ἁμαρτιῶν ἢ ἡ θανάσιμος ἁμαρτία τὰ προγεγεννημένα νεκροῦν ἀγαθά.

β^{ov}. Πρὸς δὲ τὸ δεύτερον αὖθις λεγόντων ἡμῶν, ὅτι εἰ τὸ ὀλίγον ἀγαθὸν ἐν τοῖς τᾶλλα φαύλοις οὐ δύναται ἀνταπόδοσιν ποιεῖν, ἀλλὰ μόνον διαφορὰν κολάσεως, καὶ τὸ ὀλίγον ἄρα κακὸν οὐ ποιήσει κόλασιν, ἀλλὰ μόνον διαφορὰν ἀπολαύσεως, — ἀντεθήκατε πάλιν τὰ αὐτὰ σχεδὸν ἅ καὶ πρότερον, ὅτι τὸ μὲν μικρὸν ἀγαθὸν διὰ τὸ νενεκρῶσθαι τῇ θανάσιμῳ ἁμαρτίᾳ οὐδεμιᾶς ἀντιδόσεως ἀξιοῦται πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς αἰδίου ζωῆς ἢ ἀπαλλαγὴν τῆς αἰωνίου κολάσεως· τὸ δὲ σμικρὸν κακὸν ἐν τοῖς ἀγαθοῖς ὀφείλεται καθαρθῆναι τῇ τοῦ Θεοῦ κρίσει διὰ τὸ ἄκρον τῆς τελειότητος καὶ καθαρότητος τῆς ἄνω μακαριότητος.

Πρὸς δὲ διὰ τοῦτο φαμεν, ὡς οὐδ' ἡμεῖς τὸ μικρὸν ἐκεῖνο κακὸν ἐπισύρσεσθαι λέγομεν τοὺς πρὸς τὴν ἄνω μακαριότητα κεκλημένους, ἀλλ' ἀφίεσθαι τοῦτο καὶ παρορᾶσθαι τῇ θείᾳ χρηστότητι καὶ φιланθρωπία κατὰ τὸν ἐν ἁγίοις μέγιστον Διονύσιον· ἤττονος μέντοι δόξης ἀξιωθήσεσθαι τοὺς ἐκεῖνο τὸ σμικρὸν εἰργασμένους ἢ τοὺς μηδὲ τοιούτῳ τινὶ περιπεπτωκότας, εἴπερ τινὲς ὅλως εἰσὶ τοιοῦτοι, τάχα δὲ καὶ ἀντισταθμῆσεσθαι τὰ φαῦλα τοῖς ἀγαθοῖς (καὶ τοῦτο γὰρ οἱ διδάσκαλοι λέγουσι) καὶ τῷ ῥέποντι μέρει καὶ πλεονάζοντι τὴν νικῶσαν δοθήσεσθαι, καθά φησιν ὁ θεολόγος Γρηγόριος ἐν τῷ εἰς τὸν μέγαν Ἀθανάσιον ἐγκωμίῳ, «ἡνίκα καὶ πρᾶξις καὶ λόγος καὶ διανόημα τοῖς δικαίοις τοῦ Θεοῦ σταθμοῖς ταλαντεύεται, ὅταν ἀναστῇ κρίναι τὴν γῆν, τὴν βουλήν καὶ τὰ ἔργα συνάγων καὶ γυμνῶν τὰ ἐσφραγισμένα παρ' αὐτῷ καὶ σωζόμενα». Εἰ τοίνυν ἀντισταθμῶνται τότε τὰ φαῦλα τοῖς ἀγαθοῖς (τοῦτο γὰρ οἱ

mai mult dragostea și pocăința pot să dezlege deopotrivă păcate mari și mici, decât poate păcatul de moarte să omoare faptele bune făcute mai înainte.

b) Iarăși, față de al doilea cuvânt, zicând noi că, dacă puținul bine între cele rele nu poate să aducă răsplătire, ci numai o deosebire în pedeapsă, e firesc ca și puținul rău să nu producă pedeapsă, ci numai o deosebire în bucurie, ați pus iarăși împotriva aproape aceleași lucruri pe care le-ați pus și mai înainte, cum că puținul bine, din cauză că a fost omorât printr-un păcat de moarte, nu are parte de nici o răsplătire în ce privește împărțășirea de viața veșnică sau scăparea de pedeapsa veșnică. Dar un rău mic între cele bune trebuie să fie curățit prin judecata lui Dumnezeu, din pricina absolutei desăvârșiri și curății a fericirii de sus. La aceasta răspundem că nici noi nu spunem că cei chemați la fericirea de sus trag după ei acel mic rău, ci acesta se iartă și se trece cu vederea prin dumnezeiasca bunătate și iubire de oameni, după preamarele între sfinți Dionisie. Căci cei care au făcut acel mic rău vor fi învredniciți de o slavă mai mică decât cei care nu au căzut în așa ceva, dacă ar exista cu adevărat unii ca aceștia. Și poate cele rele se vor cântări cu cele bune (căci și aceasta zic dascălii) și biruința se va dărui părții care trage mai tare și este mai multă, după cum zice teologul Grigorie în lauda la marele Atanasie: „Atunci și fapta și cuvântul și cugetul se cântăresc cu dreptele judecăți¹⁰² ale lui Dumnezeu când Se va ridica să judece pământul, adunând laolaltă sfatul inimii și faptele fiecăruia și dezgolind cele pecetluite în el și păstrate [σωζόμενα] în inima celui om”¹⁰³. Așadar, dacă atunci cele rele sunt cântărite cu cele bune (căci aceasta vrea să însemne „cântare”) și trebuie ca ceea ce prisosește să biruie

¹⁰² Literal: dreptele cântare.

¹⁰³ Laudă la Sfântul Atanasie, 17, PG 35, 1100.

σταθμοὶ βούλονται) καὶ δεῖ τὸ πλεονάζον πάντως ἐπι-
κρατεῖν, οὐκ ἄρα πρὸ τῆς ἡμέρας ἐκεῖνης καὶ τοῦ και-
ροῦ τῆς κρίσεως διὰ πυρός, ὡς ὑμεῖς λέγετε, τὰ φαῦλα
καθαίρεται· μένουσι δὲ καὶ αὐτὰ τότε φανῆναι καὶ γυ-
μνωθῆναι καὶ ἐντεθῆναι τῇ πλάστιγγι, ἵνα τὸ ῥέπον νι-
κῆσῃ καὶ μετὰ τοῦ πλείονος ἢ ψῆφος γένηται καὶ τότε
διαφορὰ πάντως τῆς ἀπολαύσεως ἔστι τοῖς μετ' αὐτῶν
ἀπελθοῦσιν, ἀλλ' οὐχὶ προσθήκη τινὸς κολάσεως.

γ^{ον}. Τὸ δὲ τρίτον λεγόντων ἡμῶν, τὴν τῆς αἰωνίου κο-
λάσεως δικαιοσύνην κατὰ τὸ ἀμετάβλητον δείκνυσθαι
τῆς τῶν ἡμαρτηκόντων ἀτάκτου θελήσεως, ὥστε τοὺς μέ-
σους ἀμετάβλητον θέλησιν πρὸς τὸ κακὸν ἔχοντας οὐκ
ἀνάγκην εἶναι τῷ τοιούτῳ πυρὶ καθαίρεσθαι, — πρὸς
τοῦθ' ὑμεῖς ἀπηντήσατε λέγοντες, μὴ τὸ ἀμετάβλητον
τῆς ὁρθῆς θελήσεως μόνον ἐν τῇ τῆς μακαριότητος πε-
ριποιήσει ζητεῖσθαι· μηδὲ γὰρ ἄρκεῖν ἑαυτῷ, πολλὰ δὲ
καὶ ἕτερα συνδραμεῖν δέον ἐν τῇ καταστάσει τοῦ κα-
λοῦ ἔργου καὶ τῇ περιποιήσει τοῦ ἐσχάτου τέλους, ὅπερ
οὐκ ἐξ ἀνάγκης ἐν τῷ κακῷ θεωρεῖσθαι· τὸ γὰρ κακὸν ἐξ
ἐκάστου τῶν λεπτοτάτων ἡμαρτημάτων φύεσθαι εἰκός.

Τοῦτο μὲν οὖν ἡμεῖς οὐκ ἀπὸ τῆς ἡμετέρας εἴπο-
μεν δόξης, οὐδὲ τις τῶν παρ' ἡμῖν διδασκάλων ὅλως
τὸ τῆς πονηρᾶς θελήσεως ἀμετάβλητον αἴτιον εἶπεν
εἶναι τῆς αἰωνίου κολάσεως, ἀλλὰ Θωμᾶς ὁ ὑμέτερος
διδάσκαλος κατὰ τῶν Ωριγένους λόγων φερόμενος,
ὡς εὐλογόν τινα ταύτην αἰτίαν ἀπέδωκε τοῦ τῆς κο-
λάσεως ἀμεταβλήτου, τὸ ἀμετάβλητον τῆς θελήσε-
ως. Ἐκ τῶν ὑμετέρων οὖν ἡμεῖς τοὺς ὑμετέρους δια-
σεύοντες λόγους, οὐκ εὐλογον εἶναι ἔφαμεν τὴν ἀμε-
τάβλητον ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ τῶν μέσων θέλησιν· ἐν

¹⁰⁴ Voința lor rămâne de bunăvoie în alegerea răului.

¹⁰⁵ Sfântul Marcu plecase de la ipotezele latine: dacă voința încremenită
în rău e cauza veșniciei pedepsei, cum spunea Toma de Aquino, înseamnă

neapărat, prin urmare, nu se curățesc prin foc cele rele mai
înainte de acea zi și de vremea judecății, precum ziceți voi.
Și rămâne ca și ele să se arate și să se dezgolească atunci
și să fie puse spre cântărire, încât ceea ce trage mai mult
la cântar să biruiască și hotărârea finală să fie de partea a
ceea ce este mai mult. Și atunci negreșit va fi o deosebire
în bucurie pentru cei care au plecat de aici cu ele, cu acele
mici rele, însă nu va fi un adaos al unei oarecare osânde.

c) Al treilea lucru spunându-l noi, cum că dreptatea
pedepsei veșnice este dată în conformitate cu neschimba-
rea voii pervertite a celor ce au păcătuit¹⁰⁴ și de aceea cei
din starea de mijloc, care au totuși voință neplecată spre
rău, nu e necesar să se curățească printr-un asemenea foc,
la aceasta voi ați răspuns, zicând că pentru dobândirea
fericirii nu este cerută numai neplecarea voinței drepte
spre rău. Căci nu își este suficientă sieși, ci trebuie să con-
veargă multe altele pentru a avea statornicia faptei bune
și pentru dobândirea scopului final, fapt care nu se vede
în mod necesar în cazul răului. Căci răul în chip firesc
odrăsește din fiecare dintre cele mai mici păcate.

Așadar, acest lucru noi nu l-am spus din credința
noastră, nici careva din dascălii de la noi nu au spus de-
fel că neschimbarea relei voințe este cauză a pedepsei
veșnice, ci Toma, dascălul vostru, când a grăit împotriva
cuvintelor lui Origen, a perceput neschimbarea voinței
ca pe o cauză logică a neschimbării osândeii. Așadar,
din cele ale voastre, surpând noi cuvintele voastre, am
spus că voința neschimbată de la bine a celor din sta-
rea de mijloc nu este cauză logică pentru existența focu-
lui curățitor¹⁰⁵. Căci mutându-se ei din viață cu această

că cel care pleacă de aici cu voința bună și hotărâtă spre bine, chiar dacă a
mai făcut păcate, nu mai trebuie să aibă parte de vreo curățire.

ταύτη γὰρ αὐτοὺς τοῦ βίου μεθίστασθαι, τὸ δὲ ἐξῆς ἀμετάβλητον μένειν, ταύτην δὴ καὶ κόλασιν τοιαύτην ὑφίστασθαι. Ὁ δὲ ὑμεῖς ἀντεθήκατε, μὴ ἀρκεῖν ἑαυτῇ τὴν ἀγαθὴν θέλησιν πρὸς τὴν τοῦ καλοῦ κατὰστασιν ἔργου καὶ τὴν περιποίησιν τοῦ ἐσχάτου τέλους, τοῦτο καὶ περὶ τοῦ ἐναντίου φαίμεν ἂν ἡμεῖς, ὥς οὐδ' ἡ πονηρὰ θέλησις πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ κακοῦ καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ φυομένην κόλασιν ἐξαρκεῖ· οὐδὲ γὰρ ὁ θελήσας εἶναι πονηρὸς ἤδη καὶ πονηρὸς ἐστίν, οὐδ' ὀφείλει διὰ τοῦτο κολάζεσθαι. Καὶ τοῦτο ὁ θεολόγος φησὶ Γρηγόριος ἐν τῷ εἰς τὸ Βάπτισμα λόγῳ· «Εἰ κρίνεις φόνου τὸν φονικὸν ἐκ μόνου τοῦ βούλεσθαι, βεβαπτίσθω σοι καὶ ὁ θελήσας τὸ βάπτισμα». Εἰ τοίνυν ἡ τὰγαθοῦ θέλησις οὐκ ἐξαρκεῖ πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν ἀγαθῶν, οὐδ' ἡ αἰδίου ἐν τῷ κακῷ θέλησις πρὸς τὴν αἰδίου κόλασιν ἐξαρκέσει· εἰ δ' ἐκεῖνη τῆς αἰδίου κολάσεως ἐστὶν αἰτία κατὰ τὸν τοῦ Θωμᾶ λόγον, καὶ ἡ ἀμετάβλητος ἄρα τοῦ καλοῦ θέλησις ἡ δόξης αἰτία πάντως ἐστὶ τοῖς κεκτημένοις ἡ τοῦλάχιστον γοῦν οὐκ ἐπιδέξεται κόλασιν· εἰ γὰρ τοῦναντίον τοῦ ἐναντίου αἴτιον, καὶ τοῦναντίον πάντως τοῦ ἐναντίου, κατὰ τὸν Ἀριστοτελικόν, ἔτι δὲ καὶ τὸν φυσικὸν λόγον.

δ^{ον}. Κατὰ δὲ τὸ τέταρτον αὐθις ἡμεῖς μὲν εἵπομεν ἐκ τοῦ εὐαγγελίου λαβόντες, τὸ τέλειον ἔπαθλον εἶναι τοῖς καθαροῖς τῇ καρδίᾳ καὶ τῇ ψυχῇ τὸ ἰδεῖν τὸν Θεόν, τούτου δὲ οὐχ ὁμοίως ἐπιτυγχάνειν ἅπαντας· οὐδ' ἄρα τῆς αὐτῆς καθάρσεως εἶναι πάντας, οὐδὲ χρεῖαν εἶναι τοῦ καθαροῦ πυρός, εἴπερ ἐν τισιν ἐλλιπὴς ἡ κάθαρσις. Τοῦτο δὲ ὑμεῖς οὐχ ἱκανῶς ἐλύσατε, διττὴν εἶναι

¹⁰⁶ Voința orientată neschimbat către bine.

¹⁰⁷ Cuvânt la Sf. Botez, 23, PG 36, 389.

¹⁰⁸ Voința aplecată spre rău.

voință bună, neschimbabilitatea ei rămâne și mai departe, și atunci există în același timp și aceasta¹⁰⁶ și o asemenea osândă. Iar față de ceea ce voi ați pus împotriva, cum că nu își este suficientă sieși voința bună pentru statornicirea faptei bune și pentru dobândirea scopului final, acest lucru noi l-am putea spune și pentru ceea ce e contrar, cum că nici voia cea rea nu este suficientă spre ducerea la capăt a răului și a osândirii odrăslite din el. Căci nici cel ce vrea să fie rău nu înseamnă că este deja rău, nici nu trebuie osândit pentru aceasta. Și acest lucru îl spune teologul Grigorie în cuvântul la Botez: „Dacă acuți pe ucigaș de ucidere numai din faptul de a vrea să o facă, atunci, după tine, este botezat și cel ce a vrut botezul, dar fără botezare”¹⁰⁷. Prin urmare, dacă, după voi, voința binelui nu e suficientă pentru dobândirea bunătăților, atunci nici voința aplecată veșnic spre rău nu va fi suficientă pentru osânda veșnică. Dar dacă aceea¹⁰⁸ este cauza osândeii veșnice, după cuvântul lui Toma, atunci și voința binelui neschimbată va fi ori cu adevărat pricină a slavei pentru cei ce au dobândit-o, ori nu va primi nici cea mai mică osândă. Căci dacă ceva contrar e pricina a ceva contrar, atunci de bună seamă că și contrarul primului este pricină a contrarului celui de-al doilea¹⁰⁹ după rațiunea aristotelică, dar și după cea firească.

d) Iarăși, luând noi din Evanghelie, am zis în al patrulea cuvânt că răsplata desăvârșită pentru cei curați cu inima și cu sufletul este a vedea pe Dumnezeu, dar că nu toți se împărtășesc de acesta deopotrivă. Prin urmare, nici toți nu au aceeași curăție, nici nu e trebuință de un foc curățitor, chiar dacă în unii curăția are lipsuri. Problema aceasta voi nu ați rezolvat-o în chip mulțumitor

¹⁰⁹ În limbaj logic: dacă „a” implică „b” atunci și „non a” implică „non b”.

τὴν καθαρότητα καὶ τὴν κάθαρσιν λέγοντες, τὴν μὲν ἐν τῷ παρόντι βίῳ δι' ἀρετῆς καὶ ἀγιωσύνης κατορθομένην, ἣτις ἐστὶν αἰτία τοῦ τὸν Θεὸν ὁψεσθαι, τὴν δὲ διὰ τοῦ πυρὸς ἐν τῷ μέλλοντι γινομένην, ἣτις τῶν συγγνωστῶν αἰτιμάτων τὰς ψυχὰς ἀπολύει· πρῶτον μὲν, ὅτι τὸ ζητούμενον ὡς ὁμολογούμενον ἔθεσθε· ἔπειθ' ὅτι καὶ πᾶσα καθαρότης ἢ κάθαρσις, κὰν ἐν τῷ παρόντι βίῳ δι' ἀρετῆς καὶ πολιτείας ἀγαθῆς ἐνεργεῖται, δηλὸν ὡς ῥύπου τινὸς ἀπαλλάττει, τουτέστιν ἁμαρτιῶν, τοὺς αὐτῇ κεκρημένους· καὶ εἰ μὲν ἱκανὴ πρὸς ἐξάλειψίν τε καὶ κάθαρσιν τῶν ἁμαρτιῶν γένοιτο, ῥύπου τε ἀπὴλλάξε τοὺς κεκαθαρμένους καὶ κολάσεως ἐπ' αὐτοῖς οὐδεμιᾶς ἔτι χρειά, καὶ λείπεται πάντως τὸ τὸν Θεὸν ἰδεῖν, ὅπερ ἐστὶν ἔπαθλον, κατ' ἀναλογίαν τῆς τῶν ἀγαθῶν ἐργασίας· εἰ δ' ἐλλιπὴς ἐκείνη ἢ κάθαρσις, πρὸς μέτρον ἐκείνης τῆς ἐλλείψεως ἦττον ὀψονται τὸν Θεὸν οἱ ἦττον κεκαθαρμένοι, ὅπερ καὶ ἐπὶ τοῦ τῆς νομοθεσίας ὅρους συνέβη. Συνάγεται ἄρα πάλιν, ὅπερ ἔφαμεν, ἀναγκαίως, μηκέτ' εἶναι μετὰ τὸν τῆδε βίον ἑτέραν κάθαρσιν τοὺς ἐλλιπῶς ἔχοντας τῆς καθάρσεως ἐκκαθαίρουσαν· εἰ δὲ μὴ, πάλιν ἔσονται πάντες ἐπίσης κεκαθαρμένοι· τοῦτο δὲ ἡμῖν οὐχ ὑπέκειτο.

ε^{ov}. Πάλιν ἐκ τοῦ ῥήτου τοῦ μεγάλου Γρηγορίου τοῦ θεολόγου τοῦ ἐν τῷ περὶ τοῦ Πάσχα λόγῳ διειληφόντων ἡμῶν, ὅτι μετὰ τὸν τῆδε βίον οὐκ ἔστι τις κάθαρσις, ἀπηντήσατε τοῦτο λύοντες, ὅτι διττῆς τῆς τῶν ἁμαρτιῶν καθάρσεως λεγομένης, τῆς μὲν ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ διὰ τῶν τῆς μετανοίας τιμωριῶν, τῆς δὲ μετὰ τὸν τῆδε βίον, τὴν πρῶτην μὲν ὁ ἅγιος ἀναιρεῖ, μὴ εἶναι μετὰ τὸν τῆδε βίον, τὴν δὲ συγχωρεῖ, ταύτην ἣν ὑμεῖς δηλονότι λέγετε.

¹¹⁰ Adică au pus concluzia în loc de ipoteză.

¹¹¹ Petit folosește impropriu cuvântul „ὄρος” (munte), pe când în

când spuneți că sunt două - curăția și curățirea - una să-vârșită în viața aceasta prin virtute și sfințenie, care este pricina vederii lui Dumnezeu, și alta ce se face prin foc în veacul viitor, care dezleagă sufletele de vinovățiile ce se pot ierta. Mai întâi, ceea ce trebuie cercetat voi l-ați pus ca un lucru mărturisit de toți¹¹⁰. Apoi, toată curăția sau curățirea, dacă se lucrează în viața aceasta prin virtute și viețuire bună, e limpede că izbăvește de oarecare pată, adică de păcate, pe cei ce s-au folosit de ea. Și în cazul că e suficientă spre ștergerea și curățirea păcatelor, i-a scăpat și de pată pe cei curățiți și nu mai este nevoie nici de vreo pedeapsă pentru ele și urmează că Îl vor vedea negreșit pe Dumnezeu - care este răsplata - după măsura lucrării celor bune. Dar dacă acea curățire are lipsuri, pe măsura acelei lipsiri, cei curățiți mai puțin vor vedea mai puțin pe Dumnezeu, lucru ce este în acord cu hotarul¹¹¹ legii drepte. Prin urmare, ceea ce am spus converge iarăși în chip necesar cu acest lucru, anume că *după viața aceasta nu mai este altă curățire care să curățească pe cei care sunt cu lipsuri în curățire*. În caz contrar toți vor fi la fel de curățiți, dar aceasta nu o putem accepta.

e) Iarăși, din spusa marelui Grigorie Teologul din cuvântul la Paști, precizând noi că după această viață nu mai este vreo curățire, voi ați răspuns găsind soluția că amintita curățire a păcatelor este îndoită, una, în viața prezentă, prin ostenele pocăinței, iar una, după viața aceasta; și pe cea dintâi Sfântul o dă la o parte, ca una ce nu mai există după viața aceasta, dar pe cealaltă o acceptă, adică pe cea de care voi grațiți pe față. Acest lucru

ediția EA este folosit termenul corect de „ὄρος” (hotar - în sensul de limita noastră de a cuprinde cele necreate în cuvinte create).

Τοῦτο δὲ ταῦτόν ἐστιν οἶεσθαι λέγειν τὸν εἰπόντα, ὅτι οὐκ ἔστι τις κάθαρσις, ὅτι ἔστι τις κάθαρσις, καὶ οὕτω φανερώς ἑαυτῷ περιπίπτειν· ἀλλ' οὕτω ῥᾶδιόν ἐστι πάντα λύειν, εἰ τὸν εἰπόντα ὅτι οὐκ ἔστι τι ζῶν λίθος, τὸν αὐτὸν αὖθις ἐροῦμεν λέγειν τε καὶ φρονεῖν, ὅτι ἔστι τι ζῶν λίθος. Ἀλλ' οὐχ οὕτως ὁ ἅγιος ἐφρόνει, πολλοῦ γε καὶ δεῖ δύο δὲ πράξεις τῶν περὶ τὸ Πάσχα γινομένων ἐκθέμενος, μίαν μὲν, ὥς οὐκ ἐξοίσομεν οὐδέν, ἑτέραν δέ, ὅτι οὐκ εἰς τὸ πρῶν καταλείψομεν, δύο θεωρίας ἐπήνεγκε· πρὸς μὲν τὸ οὐκ ἐξοίσομεν οὐδέν, ὅτι μὴ ἐκφορα τοῖς ἔξω τὰ πολλὰ τῶν ἡμετέρων μυστηρίων· πρὸς δὲ τὸ οὐκ εἰς τὸ πρῶν καταλείψομεν, ὅτι πᾶσαν κάθαρσιν, εἴτε δι' ἀρετῆς καὶ τῶν ἀγαθῶν πράξεων, εἴτε διὰ μετανοίας καὶ τῶν ἐπὶ ταύτῃ τιμωριῶν, εἴτε διὰ μετοχῆς τελετῶν καὶ μυστηρίων ἐκκλησιαστικῶν, ἐνταῦθα γίνεσθαι παρ' ἡμῶν καὶ σπουδάζεσθαι χρή, καὶ μηδεμίαν μετὰ τὸν τῆδε βίον κάθαρσιν προσδοκᾶν, ἂν μὴ διὰ τούτων ἐνταῦθα καθαρθῆναι σπουδᾶσωμεν. Τὸ γοῦν μηδεμίαν κάθαρσιν εἶναι (τοῦτο γὰρ δύναται τὸ οὐκ ἔστι τις κάθαρσις) τῷ εἶναι τινα κάθαρσιν, ἣν ὑμεῖς εἰσάγετε, τὴν διὰ πυρός, ἀντιφατικῶς ἀντίκειται δηλονότι, καὶ τὸ ταῦτα συνελθεῖν καὶ ἀμφότερα ἀληθῆ εἶναι, καὶ τὴν ἀντίφασίν ἐστι πρὸς ἑαυτὴν σπείσασθαι· τοῦτο δὲ παντελῶς ἀδύνατον.

στ^{ον}. Τὰ δ' αὐτὰ καὶ εἰς τὸ ἐπαγόμενον ῥητὸν ἐκ τοῦ εἰς τὴν Πληγὴν τῆς χαλάζης λόγου τοῦ αὐτοῦ θεολόγου ἐπιχειρεῖτε (καὶ γὰρ ἐστι τῷ εἰρημένῳ συγγενές), φανερώς οὕτω διαγορεῦον τῇ ἐκεῖθεν βασάνῳ παραπέμπεσθαι τοὺς μὴ ἐνταῦθα κεκαθαρμένους, ἥνίκα κολάσεως καιρός, οὐ καθάρσεως· προσδιορίζοντες γὰρ κἀνταῦθα, τοιαῶδε καθάρσεως λέγετε τῆς διὰ μετανοίας μὴ εἶναι

¹¹² Αfirmatia latinilor se contrazice prin în ea însăși.

¹¹³ Cuvânt la Sfintele Paști, 16, PG 36, 645.

pare identic cu cel ce zice că nu este vreo curățire, dar că este oarecare curățire; și așa cade în mod vădit chiar prin sine însuși¹¹². Însă în acest chip toate le dezlegăm ușor, dacă vom spune că cel ce zice că piatra nu este viețuitoare, același zice și cugetă deopotrivă că piatra este o oarecare viețuitoare. Dar Sfântul nu cugeta astfel și trebuie multă adâncire ca să înțelegem ce spune. Expunând el două lucruri dintre cele făcute în legătură cu Paștele, primul, că nu vom scoate nimic, iar celălalt, că nu vom lăsa pentru a doua zi, a adăugat acestora două contemplații. Lui „nu vom scoate nimic” pe „să nu dăm celor din afară multe din tainele noastre”, iar lui „nu vom lăsa pentru a doua zi” pe „pentru toată curățirea - fie prin virtute și faptele bune, fie prin pocăință și ostenele pentru ea, fie prin împărțășirea de slujbele și Tainele bisericești - aici trebuie să ne sânguim și aici trebuie să se facă de către noi, și să nu așteptăm nici o curățire după viața aceasta dacă nu ne sânguim să ne curățim aici prin acestea”¹¹³. A nu exista nici o curățire (căci acest înțeles îl are „nu este vreo curățire”) e limpede că se opune pe față faptului de a fi oarecare curățire, cea prin foc, pe care voi o introduceți, și faptul de a coexista acestea și de a fi amândouă adevărate este o contradicție ce se dărmă prin sine însăși. Dar acest lucru nu este într-un tot cu neputință.

f) De aceleași lucruri v-ați folosit și în ce privește următoarea spusă din *Cuvântul la bătaia grindinei* al aceleiași teolog (căci și el este înrudit cu cel spus înainte), care afirmă limpede că cei necurățiti aici sunt trimiși în chinul de acolo, unde va fi vremea osândei, nu a curățirii. Căci, folosind voi anumite determinări aici, spuneți că nu este vremea unei astfel de curățiri, adică a celei

καιρόν, ἀλλ' οὐχ ἀπλῶς καθάρσεως. Οὕτω δὲ ῥάδιον πάντα λύειν, εἰ τὰ ἀπλῶς εἰρημένα τισὶ μετὰ προσδιορισμῶν ἐκλαμβάνομεν, καὶ τὸν ἄνθρωπον ἐροῦμεν μὴ εἶναι ζῶν, ὅτι ὁ γεγραμμένος ἄνθρωπος οὐκ ἔστι ζῶν. Πλὴν ἀλλ' εἰ μὲν προλαβὼν ὁ ἅγιος εἶπε περὶ τῆς διὰ μετανοίας καὶ τῶν ἀγαθῶν ἔργων ἐν τῷ παρόντι βίῳ καθάρσεως, εἶχεν ἂν τινα καὶ καιρόν ὁ ὑμέτερος λόγος, τοιαύτην νοεῖσθαι κακεῖ τὴν κάθαρσιν· εἰ δὲ περὶ παιδεύσεως λέγει προδήλως καὶ τῶν ἐνταῦθα τιμωριῶν, αἷς οἱ ἁμαρτωλοὶ καθαίρονται (λέγει γὰρ οὕτω· «Βέλτιον εἶναι νῦν παιδευθῆναι καὶ καθαρθῆναι ἢ τῇ ἐκεῖθεν βασάνῳ παραπεμφθῆναι, ἥνίκα κολάσεως καιρός, οὐ καθάρσεως»), πῶς οὐκ ἀνάγκη τοιαύτην νοεῖσθαι κακεῖ τὴν κάθαρσιν, ἣν ἀπαγορεύει, τὴν διὰ τιμωρίας τε καὶ κολάσεως;

ζ^{ov}. Πρὸς δὲ τὸ ἔβδομον, ἐκ τῆς εὐαγγελικῆς ἐκείνης παραβολῆς λεγόντων ἡμῶν, τοῦ μὲν Λαζάρου εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ ἀπενεχθέντος, τοῦ πλουσίου δὲ ἐν τῷ ἄδῃ καὶ ταῖς βασάνοις ὑπάρχοντος, μὴ ἐμφαίνεσθαι τρίτον τινὰ τόπον, τὸν τὰς τῶν μέσως βιωσάντων ψυχὰς καθαρθησομένας ὑποδεχόμενον, ἀλλ' ἡ χάσμα μέγα καὶ ἀδιάβατον, διεῖργον ἐξ ἀλλήλων ἐκατέρους καὶ τὴν ἄκρην καὶ ἄμεσον ἐναντίωσιν παριστῶν, —ἀπηντήσατε μὴ εἶναι τὴν εἰρημένην παραβολὴν περὶ τῶν ἄρτι τοῦ σώματος ἀπολελυμένων ψυχῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν ἐσχάτων τελῶν τῶν ἀνθρώπων, ἐν οἷς τὸ καθαρθήριον

¹¹⁴ Adică atunci când refuzăm acceptarea celor ce au înțeles limpede, încercând să răstălmăcim sensul.

¹¹⁵ Dacă Sfântul ar fi vorbit expres de curățirea prin pocăință din viața aceasta atunci ar fi putut să se înțeleagă că, afirmând că nu este vreo curățire, se referea doar la curățirea prin pocăință și fapte bune. În acest caz s-ar fi putut presupune că el nu a refuzat existența unei curățiri care nu se face prin pocăință și fapte bune. Dar pentru că el vorbește despre curățire la modul general, tot la modul general spune că după viața aceasta nu mai este curățire.

prin pocăință, însă nici a curățirii pur și simplu. Dar așa toate le dezlegăm cu ușurință dacă cele spuse unora de-a dreptul¹¹⁴ noi le primim folosind determinări; și atunci vom zice că omul nu este viețuitor, fiindcă omul, ca și cuvânt scris, nu este viețuitor. Dar, dacă Sfântul, luând-o înainte, ar fi vorbit despre curățirea din viața aceasta prin pocăință și fapte bune, ar fi avut oarecare îndreptățire cuvântul vostru în a înțelege că și acolo e vorba de o asemenea curățire¹¹⁵. Dar dacă el grăiește limpede despre certarea și pedepsele de aici, prin care se curățesc păcătoșii (căci așa zice: „mai bine este a fi certat și curățit acum decât a fi trimis în acel chin când e vremea osândeii, nu a curățirii”¹¹⁶), cum nu e absolut necesar să se înțeleagă și acolo o astfel de curățire, cea prin pedeapsă și osândă, pe care el o refuză¹¹⁷?

g) La al șaptelea cuvânt pe care noi l-am grăit din acea pildă evanghelică, în care Lazăr a fost dus în sânul lui Avraam, iar bogatul era în iad și în chinuri, nu se mai arată să existe un al treilea loc care să primească sufletele celor care au viețuit pe calea de mijloc, care vor fi curățite, ci înfățișează doar o prăpastie mare și de netrecut, care îi separă pe unii de alții și adânca și nemijlocită¹¹⁸ contrarietate, în care se află cele două categorii de oameni, ați răspuns că amintita pildă nu se referă la sufletele dezlegate acum de trup, ci la sfârșitul cel de pe urmă al oamenilor,¹¹⁹ când nu își mai are locul

¹¹⁶ Cuvântarea 16, 7, PG 35, 944.

¹¹⁷ Dat fiind contextul, e necesar a se înțelege că Sfântul refuză existența oricărei curățiri în viața de dincolo, nu doar a celei prin pocăință și fapte bune.

¹¹⁸ Nemijlocită în înțelesul că nu există nici o legătură sau ceva intermediar între cele două stări. Trepte intermediare sau stări ierarhice sunt doar în iad sau doar în rai, dar nu între iad și rai.

¹¹⁹ La starea lor finală.

χώραν οὐκ ἔχει, καὶ διὰ τοῦτο μὴ φέρεσθαι τρίτον τόπον ἐκεῖ, τῆς διαβατικῆς καθάρσεως.

Τοῦτο μὲν οὖν καὶ σφόδρα τοῖς ἡμετέροις συνάδει λόγοις· εἰ γὰρ περὶ τῶν ἐσχάτων τελῶν ἡ παραβολὴ διδάσκει, ἐν οἷς τὸ καθαρτήριον χώραν οὐκ ἔχει, οὐδέπω ἄρα τοῦ ἐσχάτου τέλους οὔτε οἱ δίκαιοι ἔτυχον οὔθ' οἱ ἁμαρτωλοί· καὶ πῶς οἱ μέσοι μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν αὐτίκα καὶ κρίνονται καὶ κολάζονται καὶ καθαίρονται, ἵνα τοῦ ἐσχάτου τύχωσι τέλους; Πῶς δὲ τὸ καθαρτήριον ἐνεργεῖ, τῆς καθολικῆς ἐκείνης τιμωρίας ἀργούσης καὶ τῶν πονηροτάτων ἀνθρώπων οὕτω κολαζομένων; Πλὴν ἄλλ' εἰ καὶ περὶ τοῦ ἐσχάτου τέλους ἐκατέρου τῶν ἀπελθόντων ἐντεῦθεν ὁμολογουμένως ἡ παραβολὴ διδάσκει, ἀλλὰ παραντίκα φησὶν αὐτοὺς ἅμα τῶ τῶν παρόντων ἀπαλλαγῆναι τὰς ἀρχὰς ὥσπερ καὶ τὰ γνωρίσματα τῶν ὑποδεχομένων τόπων καταλαβεῖν· τοῦτο γὰρ βούλεται τὸ «τὸν μὲν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων ἀπενεχθῆναι, τὸν δὲ εὐρεθῆναι»· ἐν τῷ ἄδῃ». Εἰ οὖν τις καὶ τρίτος ἦν τόπος, οὐκ ἂν σιωπῇ παρεδόθη· τὸ δὲ μὴ εἶναι τοῦτον, ἱκανῶς διὰ τοῦ χάσματος καὶ τοῦ ἀμίκτου τε καὶ ἀμέσου παρεδηλώθη.

η^{ον}. Ἐν δὲ τῷ ὀγδόῳ λεγόντων ἡμῶν, ὅτι τὴν ψυχὴν ἀπαλλογίσαν τοῦ σώματος καὶ ἀσώματον πάντῃ καὶ αὔλον γενομένην οὐκ ἔστιν εἰκὸς ὑπὸ σωματικοῦ πυρὸς κολάζεσθαι, —τοῦτο μὲν ἀληθὲς εἶναι ὁμολογήσατε, τῇ οἰκείᾳ δυνάμει μηδὲν σωματικὸν ἰσχύειν εἰς τὸ ἀσώματον· τῇ δὲ θεῇ δυνάμει γίνεσθαι τοῦτο λέγετε, καὶ θαυμαστὸν οὐδὲν εἶναι γινόμενον· πρὸς δὲ σύστασιν τούτου λόγον τινὰ ἐνδεχόμενον, ἀλλ' οὐκ ἀναγκαῖον

¹²⁰ Ἰν sensul că starea lor nu e definitivată.

¹²¹ Cum e cu puțință ca lor să li se definitiveze starea?

¹²² Am tradus prin parafrazare. Literal e vorba de o „prăpastie neamestecată și nemijlocită” formulă îninteligibilă în limba română.

purgatoriul, și de aceea nu este pus acel al treilea loc acolo, cel al curățirii trecătoare.

Acest lucru consună foarte mult cu cuvintele noastre. Căci dacă pilda învață despre sfârșitul cel mai de pe urmă, în care purgatoriul nu își mai are locul, înseamnă că nici dreptii, nici păcătoșii nu au avut încă parte de cel din urmă sfârșit¹²⁰. Dar atunci, cum cei din starea de mijloc, îndată după plecarea de aici, sunt și judecați, și osândiți, și curățiți încât au parte de cel din urmă sfârșit¹²¹? Și cum lucrează focul curățitor, de vreme ce aceea pedeapsă generală este deocamdată nelucrătoare și nici oamenii cei mai răi nu sunt încă pedepsiți? Însă chiar dacă pilda învață într-adevăr despre cel de pe urmă sfârșit al fiecăruia dintre cei plecați de aici, totuși zice că imediat, odată cu slobozirea din cele de aici, ei au cunoscut stăpânirile și caracteristicile locurilor care îi vor primi. Căci aceasta vrea să însemne că unul a fost dus de îngeri și unul s-a aflat în iad. Prin urmare, dacă ar fi fost și un oarecare al treilea loc, nu ar fi tăcut în a ni-l predanisi. Dar că nu există acesta, a fost dovedit îndeajuns prin prăpastia care nu-i lasă să se amestece unii cu alții și să treacă de la unii la alții¹²².

h) Spunând noi în cel de-al optulea cuvânt că sufletul plecat din trup și care este cu totul netrupesc și nematerialnic nu e firesc să fie pedepsit de un foc trupesc, ați mărturisit că e adevărat acest lucru, anume că nimic trupesc prin puterea proprie nu are tărie asupra a ceea ce e netrupesc. Dar spuneți că aceasta se face prin puterea dumnezeiască și nu e de mirare că se întâmplă aceasta. Iar spre susținerea acestui fapt ați luat un raționament

Prăpastia nu putea fi folosită ca pod între cele două locuri ca să intermedieze trecerea în ambele direcții.

εὐλόγητε, ὅτι ἡ ψυχὴ ἢ δι' ἁμαρτίας ἑαυτὴν τοῖς σωματικοῖς ὑποτάξασα, ὀφείλει καὶ ταῖς τιμωρίαις αὐτοῖς ὑποτάσσεσθαι. Τοῦτο μὲν οὖν, οὐχ ὅτι γίνεται, δεικτικόν ἐστι πάντως, ἀλλ' εἴπερ ἄρα ἐγένετο, συνίστησι τὸ γινόμενον εὐλογον εἶναι, τάχα δὲ οὐδὲ εὐλογον ἄλλως ἐστὶ φαίη γὰρ ἂν τις εἰς τοῦναντίον τὸν λόγον μεταγαγών, ὅτι ψυχὴ ἢ διὰ τοῦ σώματος ἑαυτὴν τοῖς σωματικοῖς ὑποτάξασα μετὰ τοῦ σώματος αὐθις ὀφείλει τὴν σωματικὴν τιμωρίαν ὑφίστασθαι· τοῦτο γὰρ εὐλογώτερόν τε καὶ δικαιότερον καὶ τῆς ἀκολουθίας μᾶλλον ἐχόμενον. Τὴν δὲ παραβολὴν αὐθις ἐκείνην εἰς σύστασιν τούτου λαβόντες, ἐν ἣ ἡ τοῦ πλουσίου ψυχὴ πρὸ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ σώματος πυρίνη φλογὶ βασανίζεσθαι λέγεται, παντελῶς ὑμῖν αὐτοῖς περιπεπωκότες φαίνεσθε καὶ τὰ ἑαυτῶν ἀνατρέποντες, πρότερον μὲν εἶναι τὴν παραβολὴν περὶ τῶν ἐσχάτων τελῶν λέγοντες καὶ οὐκ ἀπὸ τοῦ νῦν ἐνεργεῖσθαι, νῦν δὲ αὐθις τὴν ψυχὴν τοῦ πλουσίου κολάζεσθαι λέγοντες. Τοὺς δαίμονας δὲ ἡμεῖς οὐκ ἀπολήψεσθαι μέλλειν σώματά τινα ἀερίᾳ φαμεν ἢ πύρια, ἵνα ἐπιτηδειότεροι ὦσιν εἰς τὰς βασάνους, ἀλλ' ἔχειν αὐτὰ μετὰ τὴν πτώσιν ἐκείνην καὶ τὴν εἰς τὸν σωματικὸν τοῦτον κόσμον προσπάθειαν, καθάπερ καὶ ὁ Ἀδὰμ μετὰ τὴν παράβασιν τοὺς δερματίνους χιτῶνας

¹²³ Adică e posibil să se întâmple așa ceva, dar nu e necesar să se petreacă întotdeauna.

¹²⁴ De vreme ce sufletul, spuneau latinii, s-a supus de bună voie celor trupesti, este dator să se supună în continuare și fără de voie acestora. Puterea dumnezeiască face posibil acest lucru. E aceeași viziune juridică asupra mântuirii care trece peste rațiunile firii, fapt neîntâlnit în viziunea ontologică. În viziunea juridică puterea dumnezeiască este absolută la modul exterior și își îngăduie să amestece și să desfacă orice rațiuni ale firii după bunul plac, desigur în favoarea creaturii. Dar în acest caz este în contradicție cu Sine ca una ce a creat firea neconformă cu acțiunile Sale.

posibil, dar nu neapărat necesar¹²³, cum că sufletul, supunându-se pe sine prin păcat celor trupesti, este dator să li se supună, chiar dacă o face prin pedepse¹²⁴. Așadar, acest lucru nu este dovedit nicidecum că se întâmplă, dar dacă el s-ar fi întâmplat, atunci faptul ar părea că este logic, dar, poate, în alt mod nu este logic. Căci cineva, mutând raționamentul pe teren contrar, ar putea zice că sufletul, supunându-se pe sine prin trup celor trupesti, ar trebui ca iarăși împreună cu trupul să aibă pedeapsa trupească. Căci acest lucru este și mai logic și mai drept și are o mai mare coerență. Apoi, luând spre susținerea acestui raționament acea pildă în care se spune că sufletul bogatului, mai înainte de restaurarea trupului se chinuie în flacără de foc, vă arătați cu totul căzuți în raport cu voi înșivă și răsturnând cele ale voastre, prin aceea că, pe de-o parte, mai întâi spuneți că pilda se referă la sfârșitul cel mai de pe urmă și nu se petrece în act încă de acum, iar pe de alta, ziceți că sufletul bogatului este osândit acum. Dar noi zicem că demonii nu vor primi la judecată oarecare trupuri aeriene sau de foc ca să fie mai potriviți pentru chinuri, ci că ei au aces-te trupuri după aceea cădere și după împătimirea față de lumea aceasta trupească¹²⁵, după cum și Adam se spune

¹²⁵ Sf. Atanasie cel Mare spune în *Viața Sfântului Antonie*: „Prin urmare, să nu dăm atenție celor pe care el [diavolul] le grăiește (căci min-te), nici să nu ne înfricoșăm de nălucirile lui, fiind și ele mincinoase. *Căci nu este lumină adevărată ceea ce se arată în ele, ci ele mai degrabă poartă începuturile și chipurile focului pregătit lor. Și cu cele în care vor arde, cu acestea încearcă să-i înfricoșeze pe oameni.* De bună seamă că se arată, dar iarăși dispar de la sine. Ele nu vatămă pe nici unul din-tre cei credincioși, ci *poartă cu sine asemănarea focului care îi va primi.* De aceea nici așa nu se cuvine a ne teme de aceștia, căci toate uneltrile lor sunt nimic datorită harului lui Hristos” (PG 26, 880-881). De aici se înțelege că există o anume compatibilitate între focul veșnic și starea demonilor de acum și a nălucirilor pe care le alcătuiesc.

ἐνδεδύσθαι λέγεται, τὴν παχυτέραν σάρκα καὶ θνητὴν καὶ ἀντίτυπον· καὶ τοῦτό γε οὐκ ἀφ' ἐαυτῶν εἶπομεν, ἀλλὰ τοῦ μεγάλου πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου λέξεσιν αὐταῖς εἰπόντος ἐν τοῖς εἰς τὸν Ἡσαΐαν ἐξηγητικοῖς ἀκούσαντες.

Θ^{ov}. Κατὰ δὲ τὸ ἕνατον, ἡμεῖς μὲν εἶπομεν μηδεμίαν ὀπτασίαν εἶναι τῶν ὁσίων ἡμῶν πατέρων μηδ' ἄλλο τι θαῦμα περὶ καθαρηρίου πυρὸς διδάσκοντα· τοῦναντίον δ' ὑμεῖς λέγετε πολλὰ τοιαῦτα εὗρίσκεσθαι παρὰ τε τῷ μεγάλῳ Γρηγορίῳ καὶ δὴ καὶ ἑτέροις.

Λέγομεν οὖν πρὸς τοῦτο, συνιστῶντες τὸ ἐξ ἀρχῆς εἰρημένον, ὅτι πῦρ ἀφωρισμένον καὶ πρόσκαιρον καθαρκτικὴν δύναμιν ἔχον ἐκ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι μαθεῖν· ἀλλ' οἱ μὲν ἡμέτεροι πατέρες, οἱ καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς οὐρανόου πολιτείας ἐν ταῖς ἐρήμοις καταφυτεύσαντες, Αἰγύπτιοι τε καὶ Παλαιστῖνοι, τοιοῦτον οὐδὲν ὁμολογουμένως, ἢ περ εἴρηται, διεσάφησαν, ἀλλὰ σκιαγραφίας τινὰς εἶδον καὶ οἷον διατυπώσεις τῶν μελλουσῶν ἐκεῖνων κολάσεων, καὶ ἐν αὐταῖς οὐ τοὺς μικρὰ τινα πταίσαντας, ἀλλὰ τοὺς ἀσεβεστάτους τε καὶ πονηροτάτους κολαζομένους. Ὁ δὲ μέγας Γρηγόριος δοκῶν εἰσάγειν τὸ καθατήριον, οὐδ' αὐτὸς οὐδὲν ἡμῖν ἀφωρισμένον ἐν τινὶ τόπῳ παρέδωκεν, ἀλλ' ἄλλον ἀλλαχοῦ κολαζόμενον τε καὶ καθαιρόμενον παριστᾷ τῶν (ὡς αὐτὸς φησιν) ἐλαχίστοις περιπεπτωκότων ἐγκλήμασι.

Ι^{ov}. Δέκατον δέ γε καὶ τελευταῖον, ἐπιχειρούντων ἡμῶν ἀπὸ τῆς συγγενείας καὶ ὁμοιότητος ταύτης τῆς δόξης πρὸς τὸ Ὡριγενιακὸν δόγμα καὶ λεγόντων

¹²⁶ În starea de cădere omul nu mai păstrează decât umbra însușirilor pe care le-a avut la început.

¹²⁷ Negăsit. Negreșit este vorba de fratele său, Grigorie de Nyssa, care folosește această idee în operele sale. Vezi *La rugăciunea domnească*, BEPES 66, p. 362; *La Cântarea Cântărilor*, 1, BEPES 66, p. 134; *Marele Cuvânt Catehetic*, 8, BEPES 68, p. 393. Vezi pentru mai multe date

că a îmbrăcat haine de piele după călcarea de poruncă, adică un trup mai gros și muritor și chip al celui dintâi trup¹²⁶. Și acest lucru nu îl spunem de la noi, ci ascultându-l pe marele nostru părinte Vasile, care le spune cu cuvintele sale în tâlcuirea la Isaia¹²⁷.

i) Conform celui de-al nouălea cuvânt, noi am spus că nu este nici o vedenie a cuvioșilor noștri Părinți, nici vreo altă minune care să învețe despre focul curățitor. Dimpotrivă, voi ziceți că se află multe asemenea lucruri și la marele Grigorie¹²⁸, dar și la alții.

Așadar, la aceasta răspundem, întărind ceea ce a fost spus la început, anume că din unele ca acestea¹²⁹ nu se poate învăța despre un foc distinct și trecător, care să aibă putere curățitoare, ci Părinții noștri, care au și sădit în pustietăți începutul petrecerii cerești, – și cei egipteni și cei palestinieni – au limpezit că nimic de acest fel nu există cu adevărat, precum s-a spus, ci ei au văzut unele preînchipuiri și simboluri ale acelor osândiri viitoare și în ele au văzut pedepsiți nu pe cei ce au greșit oarecare mici lucruri, ci pe cei mai necredincioși și mai răi oameni. Iar marele Grigorie, părând că introduce focul curățitor, de fapt nici el nu ne-a predat vreun foc distinct într-un anume loc, ci înfățișează pe unul și altul osândit și curățit în alt și alt loc. Dar e vorba, precum însuși zice, de cei care au căzut în păcatele cele mai mici.

j) La al zecelea și ultimul cuvânt, pornind noi de la înrudirea și asemănarea acestei credințe în focul curățitor cu dogma origenistă și zicând că aceasta trebuie

studiul Pr. prof. Vasile Răducă, *Antropologia Sfântului Grigorie de Nyssa*, p. 222-223.

¹²⁸ E vorba de Sfântul Grigorie cel Mare și de cele înfățișate în cartea a patra a dialogurilor (cf. Sfântul Grigorie cel Mare, *Dialoguri despre moarte*, PL 77, 370, 395).

¹²⁹ Din mărturiile la care se refereau latinii.

ἀποβλητέαν εἶναι καὶ ταύτην ὥσπερ ἐκείνην διὰ τὸ ῥαθυμίαν καὶ ἔκλυσιν ταῖς ψυχαῖς ἐμποιεῖν προσδεχομένης ἐτέραν κάθαρσιν, — ἀπηντήσατε πάλιν τὰ αὐτὰ λέγοντες ἅ καὶ πρότερον, ὥς οὐδαμῶς ἢ παράδοσις αὕτη ῥαθυμεῖν τοὺς ἀνθρώπους παρασκευάζει, ἀλλ' ἀγρυπνεῖν ὥς μάλιστα φοβουμένους τὸ δριμὺ καὶ ἀφόρητον τῶν ἐν τῷ καθαρτηρίῳ τιμωριῶν.

Ἀλλ' ἡμεῖς γε τῶν εἰρημένων ἐχόμενοι λέγομεν, ὥς οὐδεμία πρόσκαιρος τιμωρία φοβεῖ, καὶ δριμυτάτη πασῶν νομίζοιτο, τοὺς ἐπιρρεπῶς πρὸς τὴν κακίαν ἔχοντας, ἀλλ' ἢ πρὸς τὴν Ὡριγένους δόξαν κατὰ μικρὸν ὑπαχθήσονται, πᾶσαν πρόσκαιρον εἶναι τιμωρίαν πιστεύοντες, ἢ καὶ διαστολήν τινα ποιούμενοι, καταφρονήσουσι ταύτης τῆς ἐπικαίρου διὰ τὸ λείον τῆς ἡδονῆς καὶ τὸ τραχὺ τῆς ἀρετῆς καὶ πρόσαντες, ὥστε βέλτιον εἶναι καὶ φοβερώτερον τῇ ἀδηλίᾳ τοῦ μέλλοντος ἑαυτοὺς ἐπιτρέπειν καὶ ἀγνοεῖν ὁποίας τινὸς ἐπιτεύξεταί δίκης τὰ παρ' ἡμῶν εἰργασμένα, καὶ εἰ συνεχωρήθησαν ὅλως διὰ μετανοίας τῆς προσηκούσης ἢ μένουσι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην τῆς κρίσεως ἐμφανισθησόμενα, ἢ πεπεισμένους, ὥς καθαρθήσονται πάντως, ἀφροντιστεῖν. Καὶ γὰρ ὁ Κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τὸν μωρὸν ἀποκαλέσαντα τὸν ἀδελφὸν οὐκ εἰς τὸ καθαρτήριον, ἀλλ' εἰς γέενναν παραπέμπει, καὶ περὶ ἀργοῦ λόγου λόγον ἡμᾶς ἀποδώσειν ἐν τῷ καιρῷ τῆς κρίσεως πάντως, ἀλλ' οὐ καθαρθήσεσθαι διὰ πυρὸς διδάσκει. Ταῦτα οὖν φοβερώτερα τοῦ καθαρτηρίου καὶ πρὸς μέτανοιαν κινητικώτερα, τὸ προσκροῦσαι Θεῷ καὶ τὰς

¹³⁰ Dovada este că nici măcar pedepsele capitale, aici pe pământ, nu pot opri dezlănțuirea patimilor omenești.

¹³¹ Dacă omul crede într-o curățire după moarte, nu se mai îngrijește de curățire aici. Credința într-o iertare post mortem inhibă grija

lepădată precum aceea, din cauză că aduce lenevire și uitare sufletelor care așteaptă o altă curățire, iarăși neați răspuns cu aceleași pe care le-ați folosit și mai înainte, cum că nicidecum această predanie nu îi face pe oameni delăsători, ci mai cu seamă îi trezește, ca pe unii ce se înfricoșează de pedepsele cele usturătoare și de nesuferit din purgatoriu.

Însă noi, ținându-ne de cele spuse, zicem că nici o pedeapsă trecătoare nu înfricoșează pe cei ce se pleacă spre rău, chiar dacă s-ar socoti cea mai usturătoare dintre toate¹³⁰, ci fie vor fi duși câte puțin spre credința lui Origen, crezând că toată pedeapsa este trecătoare, fie, făcând o oarecare distincție între cele două feluri de pedeapsă, vor disprețui-o pe aceasta trecătoare și se vor împotrivi ei, din pricina moliciunii plăcerii și a asprimii și greutății virtuții – încât este mai bine și mai înfricoșător pentru ei să își îngăduie a avea incertitudinea viitorului și neștiința în ce privește felul pedepsei de care vor avea parte cele lucrate de noi și dacă vor fi fost iertați cu adevărat printr-o pocăință potrivită sau trebuie să aștepte cele ce vor fi date pe față în acea zi a judecății – sau fie nu se vor mai îngriji de nimic, convinși că vor fi curățiți întru totul¹³¹. Căci și Domnul, în Evanghelie, pe cel care îl numește nebun pe fratele său nu în purgatoriu îl trimite, ci în gheenă (cf. Mt. 5, 22), și învață că pentru orice cuvânt deșert vom da sigur socoteală în vremea judecății (cf. Mt. 12, 36), nu că va fi curățit prin foc. Așadar, acestea sunt mai înfricoșătoare decât purgatoriul și mai mișcătoare spre pocăință: a ne împotrivi lui

cea bună pentru mântuire și e mai confortabil, psihologic vorbind, să știm că, orice am face, până la urmă tot ajungem unde trebuie, vrem, nu vrem. Credința în izbăvirea după moarte mă postează într-o siguranță care îmi îngăduie să îmi fac plăcerile aici.

ἐντολὰς αὐτοῦ παριδόντας τῇ μελλούσῃ δίκη καὶ ταῖς αἰωνίοις βασάνοις ὑπευθύνους ἑαυτοὺς καταστήσαι. Δεῖ τοίνυν, ὡς ἡμεῖς γε νομίζομεν, τὸ παρὰ τῶν ὑμετέρων ῥηθὲν διδασκάλων αὐτίκα μετὰ τὸν θάνατον καθαρτήριον πῦρ ἀλληγορικώτερον ἐκλαβεῖν, ἀλλ' οὐ σωματικόν τι καὶ τοῦτο νομίζειν, εἰ καὶ κείνοις οἰκονομικῶς ἴσως εἴρηται, ἔν' οἰκεία ἢ κόλασις καὶ κατάλληλος ἢ τῇ κολαζομένη ψυχῇ, νοητὴ καὶ ἄυλος τῇ αὐλῷ καὶ ἄσωμάτῳ· οὕτω γὰρ ἀλλήλοις τε καὶ τῇ ἀληθείᾳ συμφωνήσαντες δόξαν ὁμόφωνον ἀναπέμψομεν τῇ αὐτοαληθείᾳ Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν, ᾧ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις σὺν τῷ ἀνάρχῳ αὐτοῦ Πατρὶ καὶ τῷ παναγίῳ αὐτοῦ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

Dumnezeu și, trecând cu vederea poruncile Lui, a ne face vinovați de pedeapsa viitoare și de chinurile veșnice. Trebuie, dar, precum noi socotim, ca focul curățitor, despre care dascălii voștri spun că e îndată după moarte, să fie luat în mod mai alegoric, însă nu să se socotească ca ceva trupesc – de vreme ce și de către aceia a fost spus cu oarecare economie – încât să se dea sufletului pedeapsă o osândă înrudită cu el și potrivită lui, adică să fie dată o osândă înțelegătoare și nematerialnică pentru sufletul nematerialnic și netrupesc. Căci în acest chip fiind în acord și unii cu alții și cu adevărul vom înălța o slăvire într-un glas lui Hristos Însuși-Adevărul și Dumnezeuul nostru, Căruia Se cuvine toată slava, cinstea și închinăciunea, împreună și Celui fără de început al Lui Părinte și Preasfântului Său Duh, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin.

Akantharios, *Synonym. L. Akantharios, Synonym. L. paratropos d'apocryphes*, 1943, 1944, 1945.

Bandini, *Catal. A. Bandini, Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Medice-Laurentianae*, III, Florentiae, 1764-1770 & Leipzig, 1941.

Barlow, *Synonym. C. Barlow, Political-Historical works of Synonym. A. Barlow, 1416-1423*, Vienna, 1973.

Barbel, J. Barbel, *Die neue oecologische Reden Gregor von Nazianz*, Düsseldorf, 1965.

Binius, *Acta, S. Binius, Acta Concilii Florentini*, 7, Paris, 1636.

Binius, *Concilii, S. Binius, Concilia generalia et provincialia*, III, 8.

Blastos, *Markos, K. Blastos, Biographia Markou... archiepiscopou Episcopi tou Enayriou*, Atena, 1968.

Blastos, *Dokimion, K. Blastos, Dokimion istorikon peri tou agiomatos*, Atena, 1866.

Bibliografie

- Allatius, *Octava Syn.*, L. Allatius, *De-octava synodo Photiana*, Roma, 1663.
- Allatius, *In Creyghtoni*, L. Allatius, *In Roberti Creyghtoni Apparatum Versionem et notas ad historiam concilii Florentini...*, Haga, 1660, Roma, 1669.
- Argentis, *Rant.*, E. Argentis, *Βιβλίον καλούμενον ραντισμοῦ στηλίτευσις*, Leipzig, 1756.
- Askantharos, *Symeon*, J. Askantharos, *Συμεῶν τοῦ μακαρίου ἀρχιεπισκόπου τὰ ἅπαντα*, Atena, 1862.
- Bandini, *Catal.*, A. Bandini, *Catalogus Codicum Manucriptorum Bibliothecae Medicae Laurentianae*, I-III, Florența, 1764-1770 și Leipzig, 1961.
- Balfour, *Symeon*, D. Balfour, *Politico-Hystorical works of Symeon Archbishop of Thessalonica (1416/7-1429)*, Vienna, 1979.
- Barbel, J., Barbel, *Die fünf theologische Reden Gregor von Nazianz*, Düsseldorf, 1963.
- Binius, *Acta*, S. Binius, *Acta Concilia Florentini*, 7, Paris, 1636.
- Binius, *Concilia*, S. Binius, *Concilia generalia et provincialia*, 8.
- Blastos, *Markos*, K. Blastos, *Βιογραφία Μάρκου... ἀρχιεπισκόπου Ἐφέσου τοῦ Εὐγενικοῦ*, Atena, 1968.
- Blastos, *Dokimion*, K. Blastos, *Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τοῦ σχίσματος*, Atena, 1896.

- Boissonade, *Anecdota Nova*, Paris, 1844.
- Vriennie, *Ἰωσήφ Βρυέννιος, Τὰ παραλειπόμενα – Τὰ εὐρεθέντα*, ed. E. Bulgaris, 3 vol., Leipzig, 1768-1784.
- Bulgaris, Adam, E. Bulgaris, *Ἀδάμ Βορούσσου περι τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκ μόνου τοῦ Πατρός... καὶ Μάρκου Ἐφέσου τοῦ Εὐγενικοῦ, Κεφάλαια συλλογιστικὰ πενήκοντα ἑπτὰ πρὸς Λατίνους ἄχρι τοῦ νῦν ἀνέκδοτα*, Petersburg, 1797.
- Candal, Andr. Rhod., E. Candal, «Andreae Rhodiensis, O. P. inedita ad Bessarionem epistula», *OCP*, 4 (1938), 332-371.
- Cantac., John Cantacuzenus, *Ioannis Cantacuzeni ex-imperatoris Historiarum Libri IV*, ed. L. Schopen, 3 vol. (CSHB – Bonn, 1828, 1831, 1832).
- Cecconi, Concilia, E. Cecconi, *Studi storici sul Concilio di Firenze*, vol. I, Florența, 1869.
- Chalkockondyles, *Laonici Chalkockondylae historiarum demonstrationis*, ed. E. Darko, 3 vol. (Budapest, 1922, 1927), ed. I. Bekker (CSHB – Bonn, 1843).
- Chr. Pal. P. Chrestou, *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα*, 3 vol., Thesalonic, 1962-1970.
- Chivu, Ion, *Ἡ ἔνωσις τῶν Εκκλησιῶν κατὰ τὸν Ἰωσήφ τὸν Βρυέννιον*, (teză de doctorat), Thesalonic, 1984.
- Constas, Nicholaus, *Mark Eugenicos*, in *La Théologie byzantine*, CCTB 2, ed. Conticello, 2002.
- Courtonne, Y. Courtonne, *Saint Basile Lettres*, tom. I-III, Paris, 1957-1966.
- Cydones, Demetrios Cydones, *Correspondence*, ed. R. Lorenertz, I-III, ST (Vatican, 1956-1960).
- Darrouzès, *Notitiae*, J. Darrouzès, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris, 1981.

- Darrouzès, *Regestes*, J. Darrouzès, *Les regestes des Actes du patriarcat de Constantinople V* (1/5: Les regestes de 1377 a 1410), Paris, 1977-1979.
- Dimitrakopoulos, Ellas, A. Dimitrakopoulos, *Ὁρθόδοξος Ἑλλάς*, Leipzig, 1872.
- De Sainctes, *Liturgiae sive Missae S. S. Patrum Jacobi apostoli, Basilii Magni et Joannis Chrysostomi, cum opusculi de ritu missae et eucharistiae...*, Paris, 1560.
- Diamantopoulos, Eph, A. Diamantopoulos, «Κανὼν εἰς τὸν ἀγιώτατον καὶ σοφώτατον Πατριάρχην Εὐθύμιον», *Eph*, 9, Alexandria, 1912.
- Diamantopoulos, Markos, A. Diamantopoulos, *Μᾶρκος ὁ Εὐγενικὸς καὶ ἡ ἐν Φλορεντία σύνοδος*, Atena, 1889.
- Dositheos, Symeon, Dositheos, *Συμεὼν τοῦ μακαρίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τὰ ἅπαντα*, Iași, 1683.
- Dositheos, TA, Dositheos, *Τόμος Ἀγάπης*, Iași, 1698.
- Dositheos, TCh, Dositheos *Τόμος Χαράς*, Râmnic, 1705.
- Dositheos, TK, Dositheos, *Τόμος Καταλλαγῆς*, Iași, 1692-1694.
- Ὁ Μέγας συναξαριστής, 1, *Ἰασις τοῦ Νοητοῦ Παραδείσου*, Atena, 1889.
- Ducas (B), *Michaelis Ducae Istoria Turco-Bizantina* (1341-1462), ed. I. Bekker (CSHB – Bonn, 1834), ed. V. Grecu (Scriptores Byzantini, I), București, 1958.
- Ectthesis Chronica, *Ectthesis Chronica and Chronicum Athenarum*, ed. Sp. P. Lampros, Londra, 1902.
- E. P., *Epistolae pontificiae ad Concilium Florentinum spectantes*, 3 vol., ed. G. Hoffmann, Roma, 1940-1946.
- Eustratiadis, Theot., S. Eustratiadis, *Θεοτοκᾶριον Α'*, Paris, 1936.

- Gass, *Mystik*, Gass, *Die Mystik des Nikolaus Kabasilas*, Griefswald, 1849.
- Gill, *Counc.*, J. Gill, *The Council of Florence*, Cambridge, 1961.
- Gill, *Eug.*, J. Gill, *Eugenius IV, the Pope of the union*, Londra, 1961.
- Gill, *Pers.*, J. Gill, *Personalities of the Council of Florence and other essays*, Oxford, 1964.
- Hannick, *Stud.*, C. Hannick, *Studien zu den griechischen und slavischen liturgischen Handschriften*, Viena, 1972.
- Hardouin, *Acta*, J. Hardouin, *Acta Conciliorum et epistolarum decretales ac constitutiones summorum Pontificum* 9 (1714).
- Hefèle, *Hist. Conc.*, C. Hefèle, *Histoire des conciles*, Paris, 1907-1949.
- Hunger, *Chort.*, H. Hunger, *Johannes Chortasmenos* (ca. 1370 – ca. 1436/7). *Briefe, Gedichte und kleine Schriften* (Wiener Byzantinischen Studien 7, Viena, 1969).
- Jaeger, W. Jaeger, *Gregorii Nysseni Opera*, tom. I-IX (Leiden, 1960-67).
- Jahn, *ZHT*, A. Jahn, «Πρὸς τὸν βασιλέα Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον ἀπορήσαντα», *ZHT*, 15 (1845), pp. 42-73.
- Janin, *Les Eglises*, R. Janin, *Les églises et les monastères des grands Centres Byzantins*, Paris, 1975.
- Jugie, *TDCO*, M. Jugie, «Κεφάλαια συλλογιστικά κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν Ἀκινδυνιστῶν περὶ διακρίσεως θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας», *TDCO*, 2, Paris, 1935, pp. 102-103.
- Kalogeras, *Markos*, N. Kalogeras, *Μάρκος ὁ Εὐγενικός καὶ Βησσαρίων ὁ καρδινάλις*, Atena, 1893.

- Karmiris, *Dogm.*, J. Karmiris, *Τὰ δογματικά καὶ συμβολικά μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, Atena, 1952.
- Kayser, *Philos.*, C. Kayser, *Philostrati libri de gymnastica, M. Eugenici imagines et epistolae, nondum editae*, Heidelberg, 1840.
- Kominis, *Greg. Pardos*, A. Kominis, *Γρηγόριος Πάρδος μητροπολίτης Κορίνθου καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ*, Roma-Atena, 1960.
- Koutounios, *Vendotis, Kephalaia*, T. Koutounios and G. Vendotis, *Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἐφέσου Κεφάλαια συλλογιστικά πρὸς Λατίνους περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκπορευσεως καὶ κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν Ἀκινδυνιστῶν*, Viena, 1784.
- Krumbacher, *Byz. Lit.*, K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches* (527-1453), ed. a II-a, München, 1897.
- Larentzakis, *Grigorios*, Ὁ Μάρκος Εὐγενικός καὶ ἡ ἐνότητα τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσης, Kate-rini, 1999.
- Lambecius, *Concilia*, P. Lambecius, *Sacrosancta Concilia*, 13, Paris, 1672.
- Lampanitziotis, *Symeon*, P. Lampanitziotis, *Τοῦ μακαρίου Συμεὼν ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τὰ ἅπαντα*, Leipzig, 1791.
- Lampros, *Argyropouleia*, S. Lampros, *Ἀργυροπούλεια*, Atena 1910.
- Lampros, *PP*, Sp. Lampros, *Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά*, 4 vol., Atena, 1912-1923, 1912-1924, 1926, 1930.

- Laurent, *Le Pape*, V. Laurent, «*Le Pape Martin V et le Patriarch Joseph II*», *REB*, 20 (1962), 5-6.
- Lavriotis-Eustratiadis, *Katalogos*, S. Lavriotis, S. Eustratiadis, *Catalogue of the greek manuscripts in the library of the Lavra Monastery on Mount Athos*, Cambridge, 1925.
- Leb, Ioan Vasile, *Biserica în acțiune*, Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2001.
- Loenertz, *Biographie*, «*Pour le biographie du cardinal Bessarion*», *OCP*, 10 (1944), 116-149.
- Mamoni, Th., K. Mamoni, «*Μάρκος ὁ Εὐγενικός, βίος καὶ ἔργον. Μελέτη γραμματολογικὴ*», *Διατριβή*, Th, 25 (Atena, 1954), 377-404, 521-575.
- Mamoni, Markos, Reprint of the previous work, Atena, 1954.
- Martin, Ephraim, J. Martin, «*The death of Ephraim in Byzantine and italian painting*», *AB*, 33, IV, New York, 1951.
- MM, F. Miklosich and J. Müller, *Acta et Diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, 6 vol., Viena, 1860-1890.
- Mercati, Bess., G. Mercati, *Bessarione*, 36, Roma, 1920.
- Mercati, Isidoro, G. Mercati, «*Scritti d'Isidoro, il cardinale Ruteno*», *ST*, 46, Roma, 1926.
- Mercati, *Notizie*, G. Mercati, «*Notizie de Procoro e Demetrio Cidone, Manuele Caleca e Teotoro Melitiniota, et altri appunti per la storia della teologia e della letterature bizantina del secolo XIV*», *ST*, 56 (1931).
- Meyendorff, *Introduction*, J. Meyendorff, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris, 1959.
- Meyendorff, Palamas, J. Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, Londra, 1964.

- Mineva, Mineva, E. Mineva, *Τὸ Ὑμνογραφικὸ ἔργο τοῦ Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ*, ed. Κανάκη, 2004.
- Mohler, Bessarion, L. Mohler, *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann*, 3 vol., Paderborn, 1923-1942.
- Munōz, Le ἐκφράσεις, A. Munōz, «*Le ἐκφράσεις nella letteratura Bizantina e i loro rapporti con l'art figurata*», *Recueil d'études dédiées à la mémoire de N. P. Kondakov*, Praga, 1926.
- Nicol, Church, D. M. Nicol, *Church and Society in the last Centuries of Byzantium*, Cambridge, 1979.
- Nicol, Kantak., D. M. Nicol, *The Byzantine family of Cantakouzenos*, DOS, XI, Washington, 1968.
- Norov, *Anecdota*, A. Norov, *Μάρκου τοῦ Ἐφεσίου καὶ Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου ἀνέκδοτα*, Paris, 1859.
- ODM, *Orientalium Documenta Minora*, ed. G. Hoffman, T. O' Shaughnessy and J. Simon, Roma, 1953.
- Oeconomidis, MCh, N. Oeconomidis, «*Πρὸς τὸν βασιλέα ἀπορήσαντα*», *MCh* 8, Atena, 1955.
- Oeconomos, *Anecdota*, C. Oeconomos, *Ὑμνωδιῶν ἀνέκδοτα ἐκ τῶν ἀπογράφων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου*, Atena, 1840.
- Oecum. Syn., *Τῶν ἁγίων οἰκουμενικῶν συνόδων τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἅπαντα*, 4, Roma, 1628.
- Ombres, *Purgatory*, R. Ombres, «*Latins and Greeks in debate over Purgatory, 1240-1439*», *JEH*, 35, Cambridge, 1984.
- Ostrumov, Ivan, *Din istoria marii apostazii*, ed. Scara, 2002.
- Oudot, Acta, J. Oudot, *Patriarchatus Constantinopolitani acta selecta I*, Città del Vaticano, 1941.

- Pachymeres, *Georgii Pachymeris De Michaelo et Andronico Paleologis Libri tredecim*, ed. I. Bekker, 2 vol., CSHB – Bonn, 1835.
- Papadopoulos-Kerameus, Markos, A. Papadopoulos-Kerameus, «Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός ὡς πατὴρ ἅγιος τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας», *BZ*, 11 (1902), 50-69.
- Papadopoulos-Kerameus, MB, A. Papadopoulos-Kerameus, *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη, Ἀνέκδοτα Ἑλληνικά* 15, Constantinopol, 1884.
- Papadopoulos-Kerameus, *Parartema*, Papadopoulos-Kerameus, *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη - Ἀρχαιο-λογικὸν παράρτημα*, 17, Constantinopol, 1886.
- Papadopoulos, *Metaphrasis*, S. Papadopoulos, *Ἑλληνικαὶ μεταφράσεις θωμιστικῶν ἔργων*, Atena, 1967.
- Parios, *Antipapas*, A. Parios, *Ὁ Ἀντίπαπας, ἦτοι ἁγῶνες ὑπερθαύμαστοι καὶ ἡρωϊκὰ παλαίσματα... τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Μάρκου Ἐφέσου τοῦ πίκλην Εὐγενικοῦ*, Viena, 1785, Tesalonic, 1981.
- Patacsi, *Palamism*, G. Patacsi, «*Palamism before Palamas*», *ECR*, 9, Cambridge, 1977, 64-71.
- Patrinellis, C. Patrinellis, *Ὁ Θεόδωρος Ἀγαλλιανὸς ταυτιζόμενος πρὸς τὸν Θεοφάνην Μηδείας καὶ οἱ ἀνέκδοτοι λόγοι του*, Atena, 1966.
- Petit, *Marci Opera*, L. Petit, *Marci Eugenici Mitropolitae Efesi Opera anti-unionistica*, Roma, 1977.
- Petit, *De Purg.*, L. Petit, *De Purgatorio Disputationes in Concilio Florentino habitae*, Roma, 1969.
- Phrantzes, *Chron. Annales Georgii Phrantzes Protovestiarii*, ed. I. Bekker, CSHB – Bonn, 1838.
- Pilavakis, *Acolouthia*, M. Pilavakis, *A liturgical office to St. Spyridon, composed by G. Evghenicos*, Londra, 1984.

- Pilavakis, *The First Antirrhetic against Manuel Kalekas*, Ph. D, London, 1985.
- Pissideios, *Rant.*, Seraphim of Pisidia, Metropolitan of Ancyra, *Βιβλίον καλούμενον ραντισμοῦ στηλίτευσις*, Leipzig, 1758.
- Pogodin, Mark, A. Pogodin, *St. Mark of Ephesus and the Union of Florence*, New York, 1963.
- Renaudot, *Genn. Patr.*, E. Renaudot, *Genadii patriarchae Constantinopolitani homiliae de sacramento Eucharistiae*, Paris, 1706.
- Rhallis-Potlis, G. Rhallis and M. Potlis, *Σύνταγμα τῶν θείων κανόνων*, 2, Atena, 1852.
- Romanidis, *Romaioi*, J. Romanidis, *Ρωμαῖοι ἢ Ρωμηοὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, I, Tesalonic, 1984.
- Sakkos, S. Sakkos, *Ἀναστασίου Α' Ἀντιοχείας, Ἀπαντα τὰ σωζόμενα γνήσια ἔργα*, Tesalonic, 1976.
- Schmemmann, Alexander, *Ὁ ἅγιος Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός*, Γ. Π. 34, 1951, nr. 393, 394.
- Scholarios, *Oeuvres complètes de Gennade Scholarios*, 8 vol., ed. L. Petit, X. A., Sideridis, M. Jugie, Paris, 1928-1936.
- Schreiner, P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken (Chronica byzantina breviora)*, 1-111 (CGHB XII/1-3, Ser, Vind.), Viena, 1975-1979.
- Simonidis, *Theol. Graphai*, C. Simonidis, *Ὀρθοδόξων Ἑλλήνων θεολογικαὶ γραφαὶ τέσσαρες*, Londra, 1859.
- Synaxarion (Petit), «*Acolouthie de Marc Eugénicos, archevêque d'Éphèse*», ed. L. Petit, SBN, 2, Roma, 1927, 195-235.
- Synaxarion (Petridis), «*Le synaxaire de Marc d'Éphèse, introduction et texte grec*», ed. S. Petridis, REG, 15,

- Constantinopol, 1910, 97-110, *An nos.* 361-365, Atena, 1905.
- Syropoulos, *Les Memoires du grand ecclésiarque de l'Église de Constantinople*, Sylvestre Syropoulos, sur le concile de Florence, ed. V. Laurent, Paris, 1971. Prima ediție R. Creychton, *Vera historia unionis non verae*, Hagae-Comitis, 1660.
- Tafur, P. Tafur, *Travels and Adventures 1433-1439*. Traducere, editare, introducere de Malcolm Letts, Londra, 1926.
- The lives of the Pillars of Orthodoxy*, Holy Apostles Convent, USA, 1990.
- Tomadakis, Vriennie, N. B. Tomadakis, *Ο Ιωσήφ ὁ Βρυέννιος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400*, Atena, 1947.
- Tomadakis, Epistolographia, N. B. Tomadakis, *Βυζαντινὴ ἐπιστολογραφία· εἰσαγωγή, κείμενα, κατάλογος ἐπιστολογράφων*, Atena, 1955.
- Traversari, Ep. Ambrosii Traversari... latinae epistolae etc., 2 vol., ed. L. Mehus, Florentia, 1759.
- Tsirpanlis, Konstantinos, *Mark Eugenicus and the Council of Florence*, K. B. M. 14, 1974.
- Yiomblakis, Evghenicul, A. Yiomblakis, *Ιωάννης ὁ Εὐγενικός· Βίος, ἐκκλησιαστικὴ δράσις καὶ τὸ συγγραφικὸν ἔργον αὐτοῦ*, Tesalonic, 1982.
- Vasilievskij, Sinod. Kod., V. G. Vasilievskij, *Sinodalnyi kodeks Metafrasta*, Petersburg, 1899.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ

Α

ἀγάπη 348, 480, 482, 490, 624
 ἄζυμος 204, 244, 264, 282, 404
 αἵρεσις, 250, 272, 313, 428
 αἰρετικός, 202, 250, 252, 254, 436, 438, 582
 Ἀθανάσιος ὁ Μέγας 360
 ἀλήθεια 218, 230, 236, 256, 276, 288, 290, 310
 ἁμαρτία 198, 212, 226, 284, 316, 330, 364, 398
 ἀνάθεμα 214, 266, 278, 374
 ἀνάστασις 358, 388, 390, 558, 594
 ἀρετή 304, 306, 310, 346, 348, 350, 366, 446
 Ἀριστοτέλης 340
 ἀσέβεια 256, 276, 450

Β

Βάπτισμα, 206, 246, 398, 400

βασιλεία, βασιλεία τοῦ Πατρὸς, 214 βασιλεία τῶν οὐρανῶν, 264, 286, 342, 364.
 Βασίλειος ὁ Μέγας 286, 360, 392, 396, 414, 422, 466, 518, 544, 570, 580, 604.
 βρυγμός ὁδόντων 506, 596

Γ

Γρηγόριος ὁ Θεολόγος 256, 258, 274, 276, 310
 Γρηγόριος Νύσσης 410, 470, 532, 578, 584, 594

Δ

Δαμασκηνὸς Ἰωάννης 248, 258, 262
 δικαιοσύνη 212, 338, 392,
 Διονύσιος 258, 400, 474, 534, 580

δόγμα 236, 238, 384,
416, 592 δόγματα
τῆς ὀρθοδοξίας 234,
252, δόγματα τῶν
Λατίνων 220, 224,
230, 254, 378, 382, 434,
ἀποκαταστάσεως
δόγμα 522, 532, 544, 594,
640

E

Ἐκκλησία 232, 234, 246,
248, 250, 252, 272, 278,
282, 284, 290, 296, 360,
370, 418, 436, 538, 572,
Ἐκκλησία λατινική 220,
252, 434

ἐκπόρευσις 244, 246, 254,
262, 378, 382

ἐλευθερία 324

Ἑλληνες 312

ἐλπίς 202, 206, 238, 294, 304,
340, 356, 368, 372, 480,
482, 500, 550, 574

ἐνωσις 200, 380, 384

εὐσέβεια 226, 234, 236, 258,
272, 382, 432, 498

εὐχαριστία 386, 392, 394,
402, 494

Z

ζωή αἰώνιος 478

I

ιερωσύνη 326, 330, 398

Θ

θέλησις 262,

Θεοτόκος 430

θλίψις 324, 364,

θυσία 200, 204, 244, 282,
286, 388, 390

θυσιαστήριον 204, 392,
400

K

καθατήριον,

καθατήριον πῦρ 442,

444, 448, 450, 506, 512,

522, 526, 576, 592, 640,
642

καινοτομία λατινική 214,
224, 278,

κοινωνία 220, 222, 224, 226,
228, 230, 236, 252, 258,
266,

κρίσις 236, 264, 324, 368,

Κωνσταντινούπολις 218,
220

Λ

Λατῖνοι 220, 222, 244, 262,
264, 324, 372, 374, 382,
384, 402, 404,

λατρεία ἀναίμακτος 394

M

μακροθυμία 296, 318, 366,
Μάξιμος Ὁμολογητής
260, 282, 286, 288, 382,
384, 472

μετάνοια 264, 304, 350, 484,
490, 492, 538, 622, 624

μύρον 398

μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας
252, 284, 286, 370, 398,
400

N

νηστεία, νηστεύειν 246,
300, 364,

O

ὁμόνοια 200, 204,

ὁμοούσιος 256, 276, 390

οἰκονομία 202, 204, 274,
276, 284, 380, 394

ὀρθοδοξία, ὀρθόδοξοι
232, 250, 228, 242, 252,
254

οὐσία 262, 310, 436, 474

Π

πάθος 198, 284, 388, 392

πάπας 222, 252, 266, 280

παράδοσις, παραδόσεις
200, 286, 268, 282

Πατήρ, ἐκ τοῦ Πατρὸς
248, 262, 378,

πίστις 202, 121, 214, 220,
232, 242, 266, 278, 290,
πίστις ὀρθόδοξος 212,
214, 272, 288, 232, 250,
270, 288

πίστις αἵρετική 288

παρθενία 314

παρουσία Κυρίου 288,
322, παρουσία δευτέρα
388, 390, 392

Παῦλος ἀπόστολος 482,
604, 608

πειρασμός 270, 324, 364

Πνεῦμα Ἅγιον 244, 250,
258, 260, 262, 270, 278,
286, 290, 382, 384, 394,
396, 398, 400, 402, 406

προαίρεσις 350, 352

προσευχή 354, 368

προσθήκη εἰς σύμβολον
244, 264, 374, 416, 420,
422, 426, 430, 438,

πρόσωπον, (-α) 212, 328

Σ

Σατανᾶς 212, 266, 330, 608

σκότος 258, 276, 324
 σταυρός 198, 204, 280, 316,
 390, 608
 σύμβολον 244, 282, 284,
 298, σύμβολον τῆς
 πίστεως 206, 244, 264,
 274, 430, 432
 σύνοδος 212, 214, 246,
 256, 276, 372, 374, 382,
 σύνοδος οἰκουμένη
 200, 212, 250, 374, 378,
 416, 418, 420, 426, 428,
 432, 440, 522, 534, 546,
 580, 582
 σχίσμα 204, 206, 212, 248,
 376
 σωτηρία 284, 324, 340, 370,
 382

T

τιμωρία 206, 370, 482, 578,
 600
 Τριάς Ἀγία 198, 206, 256,
 276, 416, 476, 504, 566

Y

Υἱός τοῦ Θεοῦ, ἐκ τοῦ
 Υἱοῦ 244, 246, 248, 254,
 258, 260, 262, 284, 378,
 380, 382, 384, 410, 412,
 418, 432
 ὑπακοή 196, 348,

Φ

φθορά 284, 316
 φιλοσοφία 210, 312, 346
 φόβος, 482, 490, 502, 504,
 530, 570, φόβος Θεοῦ
 318, 364
 φῶς (ἄῤῥον, θεῖον) 264
 φύσις (θεῖα) 262
 φύσις ἀνθρώπων
 (κτιστῶν) 284, 306, 308,
 Φῶτιος ὁ Μέγας 420, 438

X

χάρις θεῖα 220, 324, 432,
 456, 464, 510, 536, 538,
 576, 610
 χάρισμα 600
 χρίσμα 398
 χριστιανός (-οί) 204, 206,
 208, 222, 248, 296, 618
 Χρυσόστομος Ἰωάννης
 392, 394, 396, 398, 404,
 422, 466, 490, 504, 510,
 516, 524, 572, 604, 622

Ψ

ψεύδος 254, 276, 310

Ω

Ωριγένης 516, 522, 528,
 532, 544, 594, 626, 642

Cuprins

Precuvântare, de P.S. Lucian, Episcopul Caransebeşului.....	4
Abrevieri	9
Introducere: Sfântul Marcu Evghenicul în istorie	13
Catalogul operelor Sfântului Marcu Evghenicul	87
Studiu teologic: Sfântul Marcu, teologul	109
Despre Sfânta Treime.....	110
Despre Biserică	120
Despre papă şi statutul catolicilor	132
Despre om	137
Despre îngerii.....	140
Filosofie, Teologie, Teoptie.....	148
Eshatologia	164
Viziunea social-politică	176
Sfintele Taine	186
Concluzii.....	192

OPERE

Marcu, Episcopul eparhiei credincioşilor din Efes, Preafericitului Papă al vechii Rome.....	196
Către egumenul mănăstirii Vatopedu de la Sfântul Munte.....	210

Preacuviosului între ieromonahi și duhovnici, și mie preadoritului în Hristos și preacinstului stăpân și frate, kir Teofan, în Evripos.....	218
Mitropolitul Efesului către Teofan.....	224
Ultimele cuvinte ale lui Marcu Evghenicul al Efesului, fiind de față adunarea ortodocșilor și a multora din senat și dintre cetățeni	228
Marcu, Episcopul Mitropoliei efesenilor, creștinilor ortodocși aflați pretutindeni pe pământ și în insule, salutare în Domnul	242
Marcu Evghenicul, Mitropolitul Efesului, către Patriarhul ecumenic	270
Marcu al Efesului, către Scholarul	274
Epistola aceluiași Mitropolit al Efesului către un preot cu numele Gheorghe, trimisă în Methoni.....	282
Epistola către Isidor de Kiev.....	292
A lui Marcu al Efesului către un oarecare Ioachim Sinaitul	300
Epistola Sfântului Marcu Evghenicul către Teodosie, monahul cel căzut.....	304
A lui Marcu Evghenicul, Mitropolitul Efesului, către Arsenie	326
Epistola Preasfântului Arhiepiscop Marcu al Efesului către preabinecredinciosul împărat Ioan Paleologul. Laudă la cele mai frumoase patru flori ale anului	332

Omilia Fericitului Marcu Evghenicul, Arhiepiscopul Efesului, la adormirea cuviosului părintelui nostru Macarie Koronas	344
Capete parenetice mult folositoare.....	364
Expunere a Preasfințitului Mitropolit al Efesului, în ce chip a primit vrednicia arhieriei și lămurire despre Sinodul ce a fost în Florența	372
Dovedire a arhiepiscopului Marcu al Efesului că nu numai din rostirea cuvintelor Stăpânului se sfințesc dumnezeieștile daruri, ci din rugăciunea de după acestea și din binecuvântarea preotului cu puterea Sfântului Duh	386
A preasfințitului Mitropolit al Efesului, Kir Marcu Evghenicul, mărturisire a dreptei credințe expusă în Florența, la Sinodul ce a avut loc cu latinii	408
Dialogul lui Marcu al Efesului al cărui titlu e „Latinul” sau „Despre adăugirea făcută în Simbolul credinței”	426
Zece silogisme care arată că nu este foc curățitor	442
Răspunsurile aceluiași la nedumeririle și întrebările aduse lui de către cardinali și ceilalți dascăli latini în legătură cu omiliile rostite	454
A Preasfințitului Mitropolit al Efesului, Kir Marcu Evghenicul, combatere a capetelor latine pe care ei le-au înfățișat în legătură cu focul purgatoriului	498

A preaînțeleptului și preaînvățatului Kir Marcul Evghenicul al Efesului, a doua apărare în fața latinilor, în care expune și credința adevărată a Bisericii grecilor	548
Bibliografie	647
Index	657

